

đorđe momčilović

banat u
narodno
oslobodi
lačkom
ratu

RATNA PROŠLOST NAŠIH NARODA I NARODNOSTI

KNJIGA STO DEVEDESET DEVETA

MONOGRAFIJA
JEDINICA NOVIPOJUGOSLAVIJE

KNJIGA ČETRDESET SEDMA

UREĐIVAČKI ODBOR

I Mirko JOVANOVIĆI general-pukovnik (predsednik), Ali ŠUKRIJA, Risto
DZUNOV, Veljko MILADINOVIC, general-potpukovnik, Andro MILANO-
VIC, Joco TARABIC, general-potpukovnik, Fabijan TRGO, general-pot-
pukovnik, Metodije KOTEVSKI, general-potpukovnik, Viktor KUCAN,
pukovnik, Svetozar ORO, pukovnik, Mišo LEKOVIC, pukovnik, Ahmet
ĐONLAGIC, pukovnik, Avgust VRTAR, pukovnik, Radomir PETKOVIC,
pukovnik (glavni urednik)

UREDNIK

Dušan PEJANOVIC, potpukovnik

STRUČNI REDAKTOR

Gavro ANTIC

INSTITUT ZA IZUČAVANJE ISTORIJE VOJVODINE
EDICIJA „VOJVODINA U BORBI“

REDAKCIJA

Zvonimir GOLUBOVIC, dr Danilo KECIC, dr Jan KMEC, mr Ranko
RONCAR, Dura LACAČAK, dr Sandor MESAROS, Zivan MILISAVAC, Novak
PETROVIC, Sreta SAVIC, Magda SIMIN i Zivan TADIC

UREDNICI

Sreta SAVIC, general-potpukovnik dr Danilo KECIC

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD

ĐORĐE MOMČILOVIĆ

**BANAT U NARODNO-
OSLOBODILACKOM RATU**

BEOGRAD, 1977.

UDK 355.425.4(497.113) „1941/1945“

MOMČILOVIĆ, ĐORĐE

Đorđe Momčilović: BANAT U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU.

Beograd, Vojnoizdavački zavod, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1977; str. 618+(2); 8°

(Ratna prošlost naših naroda i narodnosti, knj. 199. Monografija jedinica NOV i PO Jugoslavije, knj. 47)

(Edicija Vojvodina u borbi)

Veoma dokumentovana monografija o narodu Banata i njegovih partizanskih jedinica od 1941—1945. godine. Detaljno je opisana aktivnost KPJ, SKOJ-a, AFZ-a i druge aktivnosti naroda ovog kraja. Autor je koristio svu postojeću dokumentaciju, konsultovao preživjele učesnike i time dao jednu studiju o učešću naroda ovog kraja u NOB-u.

Posebna vrednost dela je u tome što pominje na stotine imena žrtava fašističkog terora, palih boraca i aktivista. Te pored svoje istorijske vrednosti delo predstavlja svojevrsan spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora.

UMESTO PREDGOVORA

Želim odmah da kažem da mnogo cenim sve autore koji objektivno pišu o borbi i stradanjima naroda i narodnosti Vojvodine za vreme okupacije, rata i revolucije. Verujem da svi pozdravljamo svaki učinjeni napor u tom pravcu. Zato sam se, iz poštovanja prema Đorđu Momčiloviću i njegovom višegodišnjem radu na sakupljanju građe za ovu knjigu, primio da napišem nekoliko reci.

Dorđe Momčilović je do sada objavio tri zapažena dela o borbama u Banatu za vreme narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Njegova prva knjiga „Pod jednom zastavom“, napisana na osnovu dokumenata i romansirana hronika Banatskog Karadorđeva, zašla je u opisivanje mnogih značajnih događaja NOR-a i revolucije u severnom Banatu. Druga, „Na banatskoj strani“, isto tako popularna, dokumentovana je povest Dvanaeste vojvodanske brigade sa kratkim pregledom razvoja borbi u južnom Banatu. U trećoj knjizi „Kuko do brigade“ autor nam pruža obilje podataka o ljudima iz pokreta i borbama partizanskih odreda u severnom Banatu do stvaranja Trinaeste vojvodanske brigade.

Autor ovih knjiga je dao i druge značajnije priloge na temu rata i revolucije na banatskom tlu.

Momčilović se ovog puta odlučio da napiše celoviti pregled razvoja radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Banatu. S obzirom na postavljenu temu i njen značaj razumljivo je što se zaustavio na oslobodenju ovog dela Vojvodine. To je, u stvari, i prvi pokušaj da se o Banatu u celini ovako nešto napiše.

Mislim da je autor u svom naporu uspeo da nam da opšti pregled istorijskih događaja, pa otuda ovo delo predstavlja i prilog inače siromašnoj vojvođanskoj istoriografiji. Bez obzira na to da li su sve činjenice sabrane, sve analize potpune, da li ih je bilo moguće sve do kraja isproveravati, ova knjiga iznosi na videlo dana mnoge nedovoljno poznate činjenice, interesantne događaje, koji ovako u celini i kontinuirano dati čitaocu pružaju ubedljivu sliku o radu partijske organizacije i oblicima aktivnosti narodnooslobodilačkog pokreta u Banatu. Zato autor, razumljivo, nije mogao izbeći da se i u ovoj četvrtoj knjizi ne koristi mnogim podacima na koje se i u ranijim delima pozivao. Radi se samo o tome kako su i u koje svrhe činjenice korišćene, šta se i kako u pojedinim radovima čitaocu htelo da kaže.

Značajni događaji, kao što znamo, najbolje se rasvetle ako im se priđe sa stanovišta izučavanja uzroka i posledica, sa stanovišta ukupnog razvoja pokreta, njegovih delova i celine. Momčilović je nastojao da se služi tom metodom.

Autor je više istraživao vojnu stranu zbivanja, ali nije zanemario i druge komponente našeg pokreta. Nju je iscrpno dao u meri u kojoj je u banatskim uslovima zaista postojala. Pred nama su svi prvi partizanski odredi koji su svojom borbom objavili rat okupaciji i izdaji. Ali, nisu mimoideni ni porazi i uzroci koji su do njih doveli. Posebno je naglašen uspon našeg pokreta, koji je nastao posle skupo plaćenih iskustava.

Jasno je da se, i ovde u Banatu, ništa nije zbivalo, niti se moglo zbivati bez idejno i politički snažne partijske organizacije povezane sa masama, bez sposobnih kadrova koji su usmeravali sve tokove narodnooslobodilačke borbe. Zato je taj faktor, razumljivo, odlučujuće uticao na razvoj našeg pokreta u Banatu od prvih dana ustanka pa sve do oslobođenja.

Naša partijska organizacija u Banatu imala je u početku ustanka snažna uporišta u gradovima, među radnicima, kao i u mnogim selima — u čitavim rejonima, koji su tradicionalno bili naši, najuže povezani sa Komunističkom partijom. O tome svedoče brojni primeri u ovoj knjizi.

Rat i okupacija umnogome su izmenili političku sliku Banata; nastalo je pregrupisanje snaga na novim revolucionarnim osnovama. Borba protiv okupatora i izdajnika otvorila je proces revolucionisanja svesti masa; širila se politička i društvena baza ustaničkog, oslobodilačkog pokreta, koja se oslanjala na velike tekovine naše Partije, radničkog i demokratskog pokreta nastalih još pre rata. Ima više uzroka da je naš pokret, i pored ovih povoljnih objektivnih i subjektivnih faktora, posmatrajući ih izolovano u banatskim okvirima, doživljavao i neuspehe, čak i privremene poraze. Čini se da je Momčilović, oslanjajući se na dokumenta i događaje, ukazao na one prave, koji su do toga doveli.

Sve vreme rata snage okupatora bile su vojnički daleko jače od naših, ustaničkih. Ali to ne može biti jedino i glavno merilo za ocenjivanje ishoda prvih oružanih sukoba u Banatu. Uostalom, ni u jednom kraju zemlje u početku oslobodilačkog rata partizani nisu bili vojnički jači od moćnog naoružanog i surovog neprijatelja. Naša nadmoćnost rasla je sa neprekidnim razvojem oružane borbe, sa sazrevanjem revolucionarne svesti naroda, sa stvaranjem nove vlasti i slobodne teritorije.

Okupatorske snage, kojima su se odmah pridružili svi domaći Nemci i izdajnici iz redova drugih naroda, sa do tada nepoznatom brutalnošću sručile su se na naš pokret u Banatu sa ciljem da u korenu unište njegova uporišta, organizacije i kadrove. Pri tome je neprijatelj nešto iskorišćavao i sve naše slabe tačke, sve manje i veće političke, organizacione i taktičke greške činjene za vreme pripremanja i vođenja oružane borbe.

Zbog svega toga Momčilović pravilno postupa kada u opisivanju banatskih prilika i partizanskih odreda i njihovih dejstava prilazi šire, iznosi brojne činjenice i o tome šta se sve događalo i na jednoj i na drugoj strani fronta u postojećim banatskim uslovima. On ukazuje na ogromne žrtve koje su podneli Partija i SKOJ, odredi i narod da bi se održali i dalje borili. Uzbudljivo deluje opis „120 Špilerovih ofanziva“, zverstva činjena po Banatu za vreme po zlu poznatih Špilerovih blokada ustaničkih mesta.

Neprijatelj je mislio, čak i verovao, da je posle počinjenih zločina i uništenja najsposobnijih kadrova ukrotio i definitivno porazio naš pokret u Banatu. Ali, uskoro je uvideo svoju zabludu. Revolucionarni pokret je „odjednom“ ponovo buknuo i nezadrživo krenuo napred. Pokazalo se da revolucionarnu svest masa, njihovu veru u budućnost i spremnost za borbu ne može da uništi nikakav teror. To je pokazao narod Banata, severnog i južnog, čim su se počeli menjati opšti uslovi u kojima se naš pokret razvijao i dejstvovao. Tu, pre svega, mislim na razbijanje izolacije u kojoj se dugo nalazio, na njegovo čvrsto povezivanje sa revolucionarnim snagama ostalih delova naše Pokrajine, pa i šire.

Pored naših dokumenata, koji se odnose na probleme koje Momčilović obrađuje, korišćeni su i izvori okupatora. I ta svojevrсна svedočanstva moramo koristiti ukoliko doprinose istini, tim pre što je odista malo naše izvorne građe.

Jasno je da se danas moramo kritički odnositi prema svim dokumentima naše vojvodanske partijske organizacije nastale za vreme rata i revolucije. Svi su oni nastali u određenim vremenskim uslovima; u njima se nalaze ocene trenutka i uputstva za akciju. Zato njima treba prići šire nego što ona sama pojedinačno pružaju i kazuju. Pre svega, ostaje da se utvrdi šta je rezultiralo iz tih ocena i uputstava na širem planu političke i vojne aktivnosti.

Kao što će se videti, Momčilović nije imao pretenzije da u ovom delu analizira i oceni sve što se zbivalo na svim sektorima borbe. Stoga se držao zadatka koji je sebi postavio. To će čitalac lako uočiti, a posebno naši istoričari koji se bave naučnim istraživanjem celokupne istorija narodnooslobodilačke borbe. Zato je ovo delo — pored radova Danila Kecića, Šandora Vega i drugih autora — ozbiljan prilog izučavanju radničkog pokreta i revolucije u Banatu i celoj Pokrajini.

Momčilović nije dao odeljke prema kalendarskim godinama, iako je prihvatio hronološko izlaganje. Odeljke je dao po etapama razvoja pokreta. Time je izbegao sećanje i dao jasne celine.

Mislim da ne smeta što se delu može prići i kao monografiji, kao hronici jer je i takav način izlaganja od velike koristi i za istoričare i za širi krug čitalaca, posebno mladih. U tome je pronađena mera koja doprinosi kvalitetu dela.

Činjenica je da je narodnooslobodilačka borba u ovoj našoj oblasti obilovala specifičnostima koje su nastale kao rezultat stanja našeg pokreta u čitavoj Pokrajini, opštih uslova koji su postojali u ovom regionu i politike koja se sprovodila za sve vreme rata i revolucije. Mnoge te specifičnosti Momčilović je objasnio.

Ali, mislim da mnoge od njih nisu nastale kao rezultat odnosa snaga u samom Banatu, nego su proizišle i iz drugih, subjektivnih faktora, pre svega, političke i organizacione prirode. One proističu i iz duge izolacije pokreta na ovom području od ostalih delova Pokrajine i zemlje.

Momčilović ističe posebna iskustva našeg pokreta u Banatu. Dao je i zapažene ocene i zaključke koji treba da posluže daljim istraživanjima.

Na tlu Banata naš narodnooslobodilački, revolucionarni pokret je od početka ustanka postojao i kao takav do kraja ostao, teško ranjavan, ali se nije predavao.

U ocenjivanju objavljenih radova ja se, razume se, ne postavljam kao „vrhovni arbitar“, niti smatram da je tačno samo ono što se meni čini, ali smatram da položaji koje su pojedinci imali za vreme rata ne daju im legitimaciju za davanje neopozivih ocena.

Ne mali broj učesnika narodnooslobodilačkog pokreta su u vidu sećanja i ličnih zapažanja, u opisivanju i analiziranju važnih političkih i vojnih zbivanja rasvetlili mnoge značajne događaje. Treba očekivati da će oni i dalje raditi na tome. Pored postojećih, relativno malo sačuvanih dokumenata, to su dragoceni izvori koji će olakšati rad naučnim radnicima. Sakupljene „sitne“ istine, na čemu će se i dalje raditi, daju nam izvanredan mozaik narodnog bunta i organizovanosti našeg pokreta, svesti i čovekove odanosti delu revolucije. Bez tih „sitnih“ teško se može doći do „velikih“ istina.

Drugovi koji se posle toliko godina late pera sa željom da nam nešto kažu moraju se krajnje odgovorno od-

nositi i prema sebi i prema drugima, a u prvom redu prema našem pokretu. Ovo ne bih ponavljao da se kod nas nisu pojavila i „dela“ čija se verodostojnost ne može u celini prihvatiti.

Koliko sam mogao da zapazim, neki autori danas, svesno ili nesvesno, ispoljavaju uglavnom ove osnovne slabosti:

U nekim objavljenim publikacijama i javnim istupanjima uporno se izbegavaju nužne analize i ocene čak i takvih događaja i gledišta od kojih je zavisio uspon ili neuspeh partijske organizacije i narodnooslobodilačke borbe kod nas. Neki istupi i napisi nas čak i dalje održavaju u zabludi. U ovim slučajevima se svakako radi o nenaučnom prilazu ili, pak, oportunističkom odnosu prema prošlosti kojom treba zadovoljiti sve i svakoga. Ne verujem da se takvim pristupom može doći do istorijske istine o našem pokretu.

Neki autori izvan naše Pokrajine u svojim sećanjima, pa i u radovima naučnog karaktera, i dalje samo uzgred govore o mestu i ulozi pokreta u našem kraju i borbama voždanskih brigada u drugim delovima zemlje. Čini se da i sami nismo na vreme reagovali na takva pisanja.

Pojedinci nas već pomalo zamaraju pišući godinama o jednom te istom, menjajući samo naslove i podnaslove, ne dajući ništa novo.

Sećanja imaju, kao što znamo, izuzetnu vrednost, ali moraju biti sačinjena od istine koja se — direktno ili indirektno — može dokazati.

Jedan priznati književni kritičar, pročitavši knjigu nečijih sećanja, sa neskrivenim sarkazmom mi je rekao: „Sećanja su veoma interesantna, ali su vrlo sumnjiva naknadna prisećanja. Mora se uočiti razlika između sećanja i prisećanja!“

Ovo upozorenje ima puno opravdanje i danas. O ovome treba da brinu i drugovi koji skupljaju i objavljuju izjave „svedoka“. U nekim od tih izjava ima i neistine da se poznavaoци prilika moraju zapitati da li će se ikada sve to moći opovrći.

Herostrati nikada i nikome nisu bili simpatični. Istoričari će učesnike u ratu i revoluciji vrednovati po

stvarnim zaslugama za pokret, koji nije bio spontan i bez snažnih ličnosti od kojih je zavisila njegova sudbina.

Možda se može reći da su pojave na koje ukazujemo „normalne“ s obzirom na dostignuti stepen proučavanja i rasvetljavanja najvažnijih zbivanja u Vojvodini oslobođenih na generalnu liniju Partije i druga Tita. Isto tako mogu se naći i „opravdanja“ za „zaboravnost“ na koje nailazimo u nekim sećanjima, odnosno prisećanjima.

Ali, nije u tome glavna nesreća što se iz ovih ili onih razloga zamagljuje stvarnost. Najveća slabost je i odsustvo javne kritike, ozbiljnog osvrta i polemike sa rečenim kad god je to neophodno. Odgovornost za publikovanje raznih rukopisa snose, razumljivo, i naši izdavači, a posebno recenzenti koji delo ocenjuju i preporučuju javnosti.

Koliko je poznato, nikada nisu koristili istini oportunistizam, subjektivizam, komformizam, izbegavanje da se kaže šta je šta.

Ali, treba istaći da se kod nas čine ogromni napori da se sagleda potpuna istina. Oni su dali veoma značajne rezultate. Imamo solidnu osnovu za dalji rad na pisanju istorije radničkog pokreta u Vojvodini, istorije Komunističke partije na našem tlu. Ukazivanjem na propuste i slabosti u našem radu u ovoj oblasti sami sebe obavezujuemo da u izučavanju naše dalje i novije prošlosti primenimo naučni marksistički metod analize, jer samo taj metod nas može izvesti na željeni put. Ogromna većina naših poznatih naučnih i društvenih radnika rukovode se ovim metodom oslanjajući se na istorijske činjenice. Zato s pravom očekujemo da će nam oni u pravom svetlu prikazati značaj i veličinu narodnooslobodilačkog pokreta i oružane borbe naroda i narodnosti Vojvodine.

Kao što se vidi, nisam recenzent Momčilovićevog rukopisa, ali sam ga pročitao i, uz neke primedbe, preporučio da se štampa. Naša naučna i društvena kritika treba i o ovom delu da kaže svoju konačnu reč.

Jovan Veselinov Žarko

Савез удружења бораца народно-ослободилачког рата Социјалистичке Републике Србије поводом Дана формирања Главног народноослободилачког одбора Србије - 17. новембра на књижевно-публицистичком конкурсју »Др Милош Дудић« за досад неobjављена дела на тему народноослободилачке борбе и револуције народа и народности Социјалистичке Републике Србије похвалује и препоручује за штампу

ХРОНИКУ
»БАНАТСКИ ОДРЕДИ«
Ђорђа Момчиловића

као вредан допринос неговану ослободилачких и револуционарних традиција народноослободилачке борбе и револуције народа и народности Социјалистичке Републике Србије о чему се издаје овиј

ДОКУМЕНТ

Београд, 17. 11. 1975.

ПРЕДСЕДНИК
УПРАВНОГ ОДБОРА
ФОНДА ДР МИЛОШ ДУДИЋ

Спасенија Бабовац

ПРЕДСЕДНИК
РЕПУБЛИЧКОГ ОДБОРА
СУБНОРА СРБИЈЕ

Ђурић

BANAT

Banat je kroz istoriju više puta menjao gospodare. Konačno je podeljen između Jugoslavije i Rumunije, a jedan njegov manji deo pripao je i Mađarskoj. Na jugoslovenskoj strani ostala je pretežno banatska ravnica sa Deliblatskom peščarom i Vršačkim planinama. Gudurički vrh sa svojim 641 metrom nadmorske visine najviša je visinska tačka u Vojvodini (nadvisuje Frušku goru za 102 metra). Ipak Vršačke planine i Deliblatska peščara zauzimaju samo jugoistočni deo jugoslovenskog Banata. Sve ostalo je ravnica sa neznatnim visinskim kolebanjima od nekoliko metara.

Banatska plodna žitna polja izukršтана su dobrim železničkim i drumskim putevima, koji spajaju nekoliko značajnih gradova i veliki broj urbanizovanih sela. Železničke pruge i putevi vode od Beograda prema Rumuniji i Mađarskoj.

Kroz Banat teku krivudave i nekada plavne reke Zlatica, Galacka, Begej, Tamiš, Karaš i Nera, uglavnom od svojih izvorišta sa planina u Rumuniji do ušća u Tisu i Dunav. Tisa odvaja Banat od Bačke, a Dunav ga deli od Srema i Srbije. Korita banatskih reka ljudi su ispravljali kanalima. Takvi su Begej ski kanal i kanal koji deli vode između Begej a i Tamiša. Najveća banatska reka je ipak Begej, koji spaja dva najveća banatska grada — Zrenjanin i Temišvar.

Banat je u svojoj bogatoj istoriji bio poprište stalnih ljudskih strujanja i mešanja, osvajanja i oslobodilačkih borbi, teških bolesti i poplava. Na toj vetrometini Banaćani su naučili da se bore za hleb i za slobodu. A svi nisu odvajkada živeli ovde.

Prema popisu iz 1931. godine u j ugaslo venskom delu Banata živelu je ukupno 585.549 stanovnika i to 273.573 ili 45,7%> Srba, 120.450 ili 21,5% Nemaca, 95.760, odnosno 16,4%> Mađara, 62.284 ili 10,6% Rumuna, a zatim 17.884 Slovaka, 4.678 Roma, 3.566 Rusina, 2.499 Čeha, 875 Slovenaca, 218 Albanaca, 206 Jevreja, 91 Turčin, 48 Ukrajinaca i 3.487 ostalih.¹

Srbi su i pored svih nedaća očuvali svoju većinu među banatskim stanovništvom. Drugi po brojnosti su Nemci, iako ih se do ovog popisa veliki broj preselio u Ameriku. Nemci su u Banatu imali glavne ekonomske pozicije. Bili su to imućni zemljoradnici, zanatlije, trgovci i industrijalci. Oni su u svojim rukama držali 29,8%» trgovine, 38,86%» zanatstva, 26,5% ugostiteljstva 49,04% industrije u Banatu, a 24.000 Nemaca posedovalo je 150.000 hektara oranica.²

Banaćani imaju bogatu revolucionarnu tradiciju. Ovde su već 1870. godine osnovane prve socijalističke grupe, a samo godinu dana kasnije u Pančevu je preveden i štampan poznati Marksov „Komunistički manifest“. U Bečkereku (kasnije: Petrovgrad, danas: Zrenjanin) već 1886. godine je zabeležen štrajk poljoprivrednih radnika. Štrajkovi i bune snažno su potresali poredak te poslednje decenije devetnaestog veka.

U prvom svetskom ratu Banaćani su bili mobilisani i povedeni u rat protiv Rusije. Taj rat oni nisu želeli. Zato 9u se masovno predavali. A kad je buknuła oktobarska revolucija, veliki broj Banaćana, Srba i Mađara, našao se na strani ruskih radnika i seljaka. Borili su se oni u internacionalnim jedinicama pod komandom Ča-

¹ Podaci iz zvaničnog popisa 1931. godine, klasirani prema maternjem jeziku. Do 1941. godine nisu izvršene značajnije promene. Prema nemačkim podacima, 30. juna 1941. u Banatu je bilo 128.919 Nemaca, a prema mađarskim podacima od 30. septembra 1943. bilo je 108.905 Mađara. (Istorijski arhiv Pokrajinskog komiteta SK Vojvodine, Novi Sad (dalje: IAPKV), dokumenti Anketne komisije za ispitivanje ratnih zločina (dalje: AK) 7494; M 11/181—182.

² Ivković, Božidar: Neki metodi ekonomske politike i privredne pljačke okupatora u Banatu 1941—1944, Vojvodina 1941, Radovi i diskusije na skupu istoričara u Subotici 9. i 10 XII 1966, Novi Sad, 1967. (dalje: Vojvodina 1941), str. 175—176

pajeva, Alekse Dundića, Danila Srdića, Gustava Barabaša. Evo imena nekih od njih: Dimitrije Georgijević, Roman Filipčev, Jožef Dakai, Gaja Ranisavljević. Mihailo Grbanov, Armand Miler Abramović, Ljubomir Moj in, Živa Kuzmanov.³

Učesnici oktobarske revolucije odigrali su značajnu ulogu u organizovanju radničkog pokreta u Banatu, posebno u stvaranju gotovo masovnih organizacija Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), stvorene aprila 1919. Pred Vukovarski kongres, 1920. godine, na kome je Partija promenila naziv u Komunistička partija Jugoslavije, u njenim redovima bilo je oko 5.500 članova iz Banata. Tada je pančevačka organizacija imala 2.000 članova, melenačka 632, kumanačka 312, kikindska 474, bečkerečka 441, elemirska 425 i tako dalje. Na čelu ovih organizacija bili su poznati učesnici oktobarske revolucije Milorad Nestorov, Ljubomir Colić, Roman Filipčev i Jožef Hermal. Na prvim parlamentarnim izborima Banaćani su izabrali komuniste Nikolu Kovačevića i Vladu Markovića, a među „crvenim mesti-

³ Dimitrije Bugarski Dimitrijević iz Kovina jedan je od poznatih organizatora jugoslovenskih komunista u Rusiji. Služio je u Crvenoj armiji, vodio čete u Španiji, branio sovjetsku zemlju od Hitlerovih armija, dospeo u redove Jugoslovenske narodne armije. Roman Filipčev iz Novog Bečaja, odnosno Aleksandrova, išao je istim putem, ali je u odbrani Moskve junački pao. Jožef Dakai iz Ruskog Sela bio je komandir voda u diviziji Capajeva, a Gaja Ranisavljević iz Pančeva komandovao je eskadronom. Njegov zemljak Mihailo Grbanov, član SKP(b) od 1916, junački je pao kao politički agitator braneći sovjetsku vlast u Troicku. Armand Miler Abramović, Pančevac, komandovao je crvenoarmijskim odredom. Ljubomir Moj in izabran je u CK jugoslovenskih komunista formiran u Moskvi. Njegova pisma upućena u domovinu bila su puna revolucionarnog žara. Slična pisma slao je i Živa Kuzmanov iz Velike Margite (Arhiv Centralnog komiteta SKJ, Beograd (Dalje: ACKSKJ): Španija VIII-G/14 i E/16. Momčilović, Đorđe: Pisma iz Caricina, Komunist, Beograd, 15. IX 1966; Pisma Ljubomira Mojina, Komunist, 22. IX 1966; Jugosloveni u SSSR — zbirka dokumenata, Zbornik Matice srpske 1/1970. Vojvodić, Ilija: Rusko Selo u miru i ratu, Novi Sad, 1969, str. 47—49. Dukuljev, Jovanka: Učešće u oktobarskoj revoluciji i odjeci Oktobra, Istorijski arhiv Bela Crkva i Pančevo; Informator 1967, str. 1—62. Končar, Zagorka, Tabacki, Ljubomir: Uvek u borbi, Novi Sad, 1970, str. 47—50).

ma“, u kojima su komunisti imali većinu, bili su Melenoi, Kikinda, Mokrin, Rumane, Elemir, Aradac, Botoš i druga.⁴

A tada je došla Obznana, donesen je zloglasni Zakon o zaštiti države, kojim su zabranjene sve organizacije komunista. Nastupilo je teško razdoblje ilegalne borbe, u kojoj su i banatski komunisti trpeli teške gubitke, ali su istrajali, oslanjajući se na podršku koju su imali u narodu. Teror i progon komunista pojačan je 1929. godine zavođenjem diktature. Mnogi komunisti su se našli na robiji, drugi su uporno nastavljali borbu, obnavljali organizacije i komitete, stvarali legalne masovne organizacije radnika, poljoprivrednika i omladine. To je već bilo vreme kada Žarko Zrenjanin postaje jedan od vodećih revolucionara u Banatu i Vojvodini, ali i vreme kada su se u Partiji razbistrili stavovi o nacionalnom pitanju, što je za vojvođanske prilike bilo vrlo važno.

Upravo kada su komunisti, 1936. godine, vodili veliku akciju za pomoć španskoj republici, partijske organizacije i komiteti u Banatu pretrpeli su najveću provalu. Ipak iz Banata je na španska bojišta stiglo blizu 30 boraca, od stotine, koliko ih je došlo iz Vojvodine.⁵

⁴ Na čelu kikindske organizacije bio je Miorad Nestorov, kumanske Ljubomir Čolić, vranjevačke Roman Filipčev, sve poznati učesnici oktobarske revolucije. Na čelu bečkerečke organizacije bio je Jozef Hermal, jedan od učesnika u revoluciji u Mađarskoj. Hermal je bio izabran za sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Banat, a na Vukovarskom kongresu u Centralno partijsko veće isto kao i Bogdan Eremić iz Melanaca i Paja Radišić iz Elemira, dok je Ljubomir Colić bio izabran za člana Nadzornog odbora (Vojvodina u borbi, Album, Novi Sad 1963, (dalje: Album): str. 61, Pregled istorije SKJ, Beograd 1963, str. 33—49, 55—69, 75—85, 168—178, Radnički list 1920/36, 79. Lukač, dr Dušan: Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941, Beograd 1972, str. 1—421.

⁵ „... Fašizam je internacionalan. On ne poznaje granice. Mogao bi jednog dana poslati svoje razorne avione nad naš dični Beograd, nad naš bijeli Zagreb, nad našu krasnu Ljubljanu, fašizam bi jednoga dana mogao poseći svojom razbojničkom rukom za biserom Jugoslavije, našom dragom Dalmacijom. I evo draga mati ponos mi raste da sam jedan od miliona boraca za slobodu Spani je i za slobodu moje domovine.“ — pisao je svojoj majci u Bašaid Stevan Nikolić (ACK SKJ, Sp. VIII-N).

1937. godine i u Vojvodini se osetilo novo strujanje u revolucionarnom radničkom pokretu. Bilo je to vreme kada je Tito došao na čelo Partije. Titovim smerom u Banatu su pošli Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković i veliki broj mladih komunista koji su do kraja 1938. uspele obnoviti mnoge organizacije. Tito je krajem 1937. godine napisao da se . . . u toj pokrajini Partija dobro konsolidovala . . .“ i da ovdje drugovi ne rade rđavo. . .“⁶

U septembru 1940. u 45 vojvodanskih mesta bile su obnovljene partijske organizacije, u kojima je tada bilo preko 650 članova. Stvorene su jake skojevske organizacije u Petrovgradu, Kikindi, Pančevu i Vršcu. U mnogim selima formirani su prvi aktivni Skoja. U tom mesecu održana je Šesta pokrajinska konferencija vojvodanskih komunista, a mesec dana kasnije i Peta pokrajinska konferencija Skoja. Time su stvoreni putevi za organizaciono jačanje partijskih i skojevskih organizacija i stvaranje novih. Revolucionarne tradicije bile su probuđene i komunisti su dobili otvorene puteve za akciju. Za sekretara Pokrajinskog komiteta Partije ponovo je izabran Žarko Zrenjanin, a za sekretara Pokrajinskog komiteta Skoja Borislav Petrov.

U narednih šest meseci partijska organizacija u Banatu učinila je značajan korak, posebno na pokrivanju gotovo svih srezova mrežom svojih organizacija i komiteta. Popunjeni su okružni komiteti, a formirani sreski i mesni. Sekretar Okružnog komiteta Partije za severni Banat bio je Servo Mihalj, a sekretar Okružnog komiteta Partije za južni Banat Slavko Munćan.

U severnom Banatu postojala su četiri sreska komiteta Partije, i to u Petrovgradu, Kumanu, Kikindi i Aleksandrovu (Velike Livade). U tim mestima bile su i najjače partijske i skojevske organizacije a sreski komiteti vršili su i dužnosti mesnih komiteta. Partijske i skojevske organizacije radile su u Mokrinu, Melencima,

⁶ ACKSKJ, KJ/1937.

Novom Bečeju, Dragutinovu, Aradeu, Bašaidu, Banatskom Arandelovu i Stajićevu, a samo partijske u Botošu, Sajanu, Vranjevu, Tarašu, Mužlji, Elemiru, Perlezu, Far-každinu, Podlokanju i Krsturu. Organizacije Skoja postojale su u Kneževcu, Bočaru, Idošu i Ruskom Selu. Partija je imala pojedine članove i jaka politička uporišta u Karadorđevu, Dušanovcu, Vojvodi Step i Pajeju.⁷

U južnom Banatu sreski komiteti Partije i Skoja radili su za srezove Pančevo, Vršac i Belu Crkvu. Ta su mesta imala jake partijske i skojevske organizacije, a imali su ih još Izhište, Gaj i Delibiate. Partijske ćelije postojale su i u Dubici, Kovinu, Kovačići, Jarkovcu, Centi, Opoju, Starčevu, Idvoru, Dol ovu, Neuzini, Dobrici, Dubovcu, Margiti, Velikom Gaju, Potpornju, Pavlišu, Zagajici, Kruščici, Vračevom Gaju, Crvenoj Crkvi, Kusiću, Banatskoj Subotici i Dupoljaji. Skojevski aktivni radili su u Crepaji i Bavaništu. Pojedini članovi Partije ili Skoja radili su u Barandi, Debeljači i Krnjači.⁸ U formiranju su bili sreski komiteti za kovinski i kovački srez.

U svim ovim organizacijama u Banatu uoči rata radilo je oko 600 članova Partije i oko 1.200 članova Skoja.

U aprilskim danima partijske i skojevske organizacije u Banatu bile su snažnije nego ikad, kako po organizacionoj strukturi, broju organizacija i članova, tako i po velikom političkom i moralnom ugledu koji su užili.

⁷ IAPKV Rekonstrukcije i sećanja: 7425, 7437, 7427, 7406, 7393, 13062, 18173, 18175, 18179, 3595, 8298, 14684, 19630, 20037, 22586, 22457, 22500, 19632, 19752, 19785, 19742, 19927, 18428, 16768, IA Zrenjanin 298/6. Veg, Šandor: Pripreme za ustanak i partizanski odredi u Banatu, Vojvodina 1941, str. 7; Mitrović, Košta: Pod kulom vršačkom, Novi Sad 1969, str. 7—83. Končar—Tabački, str. 47—157. Rajkov, Milivoj Jeremić, Radoslav: Kratak pregled razvitka revolucionarnog pokreta u Kikindi i okolini 1870—1941, Kikinda 1969, str. 18—28. Popov, Milivoj : Zito u plamenu, rukopis; Zivić, Nikola: KPJ u Banatu u toku NOB 1941—1944, ACKSKJ O—Z/1.

⁸ Isto

vale u širokim masama. Ono što je za Banat bilo od osobite važnosti jeste ispravan stav Partije o nacionalnom pitanju, njena borba za puno poštovanje nacionalne ravnopravnosti i stvaranje jedinstva na klasnoj osnovi. Otuda u Banatu nije došlo do konfrontacije na nacionalnoj bazi, iako su se Nemci nametnuli kao jedino gospodareća nacionalnost, ali i to stojeći na pozicijama fašizma.

Banatski komunisti dočekali su spremno revolucionarne dane koji su dolazili.

Glava prva

MARTOVSKI I APRILSKI DANI 1941.

Od jeseni 1940. Hitler je usmerio svoje akcije prema zemljama na jugoistoku Evrope kako bi posve zagospodario svim strateškim tačkama u Evropi pre odlučujućeg napada na Sovjetski Savez. Hitler je nudio saradnju u okviru svog „novog poretka“, preteći ogromnom vojnom silom. Hortijev fašistički režim u Mađarskoj već je bio uz Hitlera, a vlade Rumunije i Bugarske potpisale su Trojni pakt i bez unutrašnjih potresa postale Hitlerovi saveznici. Vlada Cvetković—Maček učinila je to isto u Beču 25. marta 1941. Izgledalo je da je Hitler lako ostvario svoj plan i da izolovanu Grčku neće biti teško pokoriti.

Ali, Hitler se prevario u računu. Jugoslovenski narodi su 27. marta plebiscitarno izašli na ulice, odbacili izdajničku vladu i tražili savez sa Sovjetskim Savezom. U tim revolucionarnim manifestacijama jugoslovenski komunisti su se našli na čelu mnogobrojnih povorki, govorili na mitinzima i pozivali narod na otpor.

U Banatu, kao i u ostalim krajevima zemlje, martovske manifestacije su prožete dvojakim parolama i stremljenjima, ostajući jedinstvene u suprotstavljanju fašizmu i odbrani zemlje. Parole „Bolje rat nego pakt“ i „Bolje grob nego rob“ bile su dominantne i jedinstveno prihvaćene. Međutim, bilo je i drugih parola koje su dolazile sa raznih strana. Tim parolama tražio se oslonac na zapadne sile i davala se podrška kralju Petru drugom i pučističkoj vladi generala Simovića.

Svi komunisti bili su na nogama, negde planski, po odluci na sastancima, negde po revolucionarnom instinktu i samoinicijativi. Sa mnogih improvizovanih govornica oni su se obraćali manifestantima, nastojeći da usmere njihovo raspoloženje u revolucionarnom pravcu. Na čelu đачkih, radničkih i omladinskih kolona bili su članovi Partije i skojevci. U Petrovgradu je centralni miting pripao buržoaskim političarima, ali su kolonama radnika i đaka koje su krstarile ulicama grada dominirali komunisti i orila se pesma „Budi se istok i zapad.. Na jednom kraju čule su se parole „Vlada s narodom“ a na drugoj „Narod s Rusijom“.⁹ U Kumanu je govorio stari komunist Žarko Milankov, a u Melencima pred 4.000 ljudi Bora Mikin, popularni sekretar partijske organizacije u svom mestu. U Mokrinu je uveče narodu govorio Rada Tmić, član Sreskog komiteta Partije. Na mnogim mitinzima po kikindskim ulicama na koje je izašlo više hiljada ljudi istupali su komunisti Proka Sredojev, Nikola Bogaroški, Albert Baltašik, Radovan Braničić, Vlada Vidicki Najić i drugi.¹⁰

Među desetak hiljada manifestanata u Vršcu isticali su se Slavko Munćan Sava, Dejan Brankov, Borislav Petrov Braca, Lukrecija Ankucić i drugi komunisti koji su se na prethodnim sastancima, kojima je prisustvovao i Žarko Zrenjanin, pripremili za akciju u masama. Pančevački komunisti (Marko Kulić, Ratomir Ranisavljević, Sima Gvozdenov, Sava Zebeljan, Mita Zivkov, Elza Zadra vec, Mića Josipović, Doka Jarkovački i drugi¹¹) bili su na čelu kolona radnika iz Svilare, Fabrike stakla i Tekstilane, šegrta i đaka.

Ton manifestacijama u Novom Bečeju i okolnim mestima oko Petrovgrada dali su radnici koji su se vraćali sa manifestacija u gradu, u kome su inače radili. Masovne manifestacije bile su organizovane i u Dragutinovu, Banatskom Karađorđevu, Beloj Crkvi, Ruskom Selu,

⁹ Album, str. 228—230. „Zrenjanin“, monografija, Zrenjanin 1966, str. 175—177.

¹⁰ Konrar—Tabački, str. 161—163.

¹¹ Album, str. 227—230. Markov, Mladen: Šta s otadžbinom, Pančevo 1972, str. 27—58.

Bašaidu, Idošu, Bočaru, Kusiću, Pavlišu, Aleksandrovu, Uljmi, Izbištu, Vlajkovcu i drugim mestima.¹²

Manifestanti u Petrogradu i Pančevu napali su i demolirali prostorije Kulturbunda¹³ i neke knjižare sa fašističkim knjigama. Komunisti su obuzdavali manifestante koji su išli na obračun sa Švabama. Takvih pokušaja bilo je na više mesta.

Prvo javno istupanje komunista, posle toliko godina ilegalne delatnosti, pokazalo je da oni nisu narodu bili nepoznati niti tuđi i da su njihove parole bile vrlo bliske raspoloženju većine ljudi. Narod je naročito prihvatao parolu „Branićemo zemlju“.

Šestog aprila u jutru banatsko nebo prekrila su jata aviona koja su, uzletevši sa aerodroma u Rumuniji i Mađarskoj, hitala prema Beogradu. Južnobananci iz rejona bliže Beogradu ubrzo su mogli da posmatraju visoke vatrene jezike koji su šikljali iz glavnog grada i da slušaju serije teških detonacija i parajući fijuk nemačkih „štuka“. Radio-Beograd je javio da je fašistička Nemačka mučki napala Jugoslaviju i da razara Beograd, iako je proglašen otvorenim gradom. Posle toga emisija više nije bilo. Sve je, međutim, bilo jasno.¹⁴

Komunistička partija Jugoslavije jedina je spremno dočekala ovaj rat. Nova vlada nije imala ni vremena ni mogućnosti da nešto ozbiljnije učini za odbranu zemlje. Moral u vojsci nije bio slab, ali su ga brzo poljuljali kapitulantski elementi i rastrojenost komandi.

¹² Vlajić, Đorđe: Plamen nad Crepajom, Novi Sad, 1966. str. 35. Mitrović, str. 91—95. Momčilović, Đorđe: Pod jednom zastavom (dalje: PJZ), Novi Sad 1968, str. 108—111. Vojvodić, str. 105.

¹³ IAPKV, 18174, 18428, 18430, 19632, 19785; IA Zrenjanin 293/VI; IA Pančevo, KLI-MG-4. Sijački, Ljubnjica—Sijački, Sava: Kikinda od 1941—1945, Kikinda 1970, str. 18—21.

¹⁴ Sudbina Jugoslavije bila je rešena još 27. marta. Hitler je bio spreman da upotrebi i silu pa je takozvana „Direktiva 25“ već bila sročena i pripremljena, a Hitler je na nju stavio svoj potpis onog časa kad je doznao za puč u Beogradu. Već kroz tri dana bio je dovršen plan vojnog pohoda a za daljih pet dana nemačke snage bile su na polaznim položajima duž jugoslovenskih granica. Bilo je spremno preko 50 nemačkih, italijanskih i mađarskih divizija.

Komunisti u vojnim jedinicama sledili su liniju svoje partije i radili na podizanju morala, zalagali se za razvijanje patriotizma i svesti o potrebi odbrane zemlje. Pa i zbog toga su bili hapšeni i proganjani. U 25. puku u Petrovgradu i 4. konjičkom puku u Vršcu aktivno su i organizovano delovali banatski komunisti pozvani u rezervu. Jedan od najagilnijih (Bora Mikin) osuđen je zbog te aktivnosti na godinu dana zatvora i lišenje građanskih prava.¹⁵

Još od prvih agresivnih poteza Hitlera Komunistička partija se zalagala za jačanje odbrambenih snaga zemlje. Tridesetog marta Centralni komitet uputio je proglas kojim se zahtevaju energične mere, pre svega pakt sa Sovjetskim Savezom, amnestija političkih zatvorenika, čišćenje državnog aparata i vojnih komandi od kapitulantskih elemenata. Komunisti su dobili direktivu da se jave u mobilizacijske centre i da među omladinom razvijaju dobrovoljački pokret.¹⁶

Pod parolom „Branićemo zemlju“ u Petrovgradu je održan prošireni sastanak Okružnog komiteta Skoja. Data je direktiva da se u istom duhu održe i plenarni sastanci sreskih komiteta i da se stupi u akciju.

Mesni komitet Skoja u Bočaru organizovao je oružani odred od dvadesetak omladinaca sa zadatkom da obezbeđuje selo i pomogne mobilizaciju. Omladinci su silom uzeli oružje koje se našlo u opštini. Na inicijativu partijske ćelije i aktiva Skoja u Dragutinovu su osnovane dobrovoljačke jedinice, sastavljene od regruta koji su se sami naoružali i tražili da se pošalju u operativne jedinice. Četrdeset meštana Beodre formiralo je svoju jedinicu, uzelo puške i čuvalo selo od domaćih Nemaca petokolonaša. Takva četa organizovana je i u Banatskom Karadorđevu. Ljudi su samoinicijativno sačinili spisak čete i uputili se organizovano prema Petrovgradu, a kada tu nisu bili raspoređeni u operativne jedinice, krenuli su dalje preko Pančeva, sve do Sarajeva. Za njom je pošla sva omladina iz sela od 16 godina pa naviše. Isto tako je postupila i omladina iz Bašaida.

¹⁵ Morača, Pero; Jugoslavija 1941, Beograd 1971, str. 11—14.

¹⁶ Pregled istorije SKJ, str. 310—311.

Mesni komitet Partije u Kikindi izdao je 6. aprila direktivu da svi komunisti idu u komande i tamo odgovorno i svesno vrše svoje dužnosti, a oni koji nemaju raspored da se jave u dobrovoljce. Svi muškarci srpske narodnosti u Ruskom Selu od 16 do 60 godina organizovali su se u dobrovoljačku jedinicu, delimično se naoružali i povlačili se sa jedinicama 25. puka do Novog Bečaja i dalje. U Petrovgradu je omladina nekoliko dana opsedala mobilizacijske centre, zahtevajući da dobije raspored i krene na front. Partijska i skojevaska organizacija Zelezničke radionice, najjače u gradu, dale su takvu direktivu i njihovi članovi nisu više tih dana dolazili na posao. Jedna grupa komunista koju je organizovao član Pokrajinskog komiteta Partije Ivan Vijoglavina, a u kojoj su bili poznati komunisti Vladimir Kolarov Koča, Đorđe Zličić, Ratko Purešević, Miša Predić i drugi, pridružila se dobrovoljačkim grupama i krenula za Pančevo, u kome je trebalo da se formira posebna studentska i đačka dobrovoljačka jedinica. Tako su postupili i južnobanatski komunisti Vlasta Vuletić, Ziva i Milutin Jovanović, Ivica Nikolić i drugi. U Pančevu su sakupljeni dobrovoljci ostavljeni sami sebi, pa su po svojoj inicijativi organizovano krenuli peške prema Beogradu, a oni najuporniji prema Užicu.¹⁷ Međutim, više ništa nije moglo sprečiti katastrofu Jugoslavije.

U okviru opšteg rasporeda svojih snaga Nemci su u pravcu Banata koncentrisali svoj 41. pešadijski korpus. U njegovom sastavu bila je motorizovana SS divizija „Rajh“, motorizovani pukovi „Gros Dojčland“ i „Herman Gering“. Korpus je bio raspoređen u rejonu Temišvara. Te jedinice su krenule u opšti napad tek 11. aprila, i pošto nisu naišle na organizovan otpor, istog dana su prodrle u Petrovgrad i Vršac, da bi već 12. aprila Banat bio u celini okupiran. Toga dana je od Segedina pa duž leve obale Tise nadirala i jedna brigada iz sastava 2.

¹⁷ Končar—Tabački, str. 163—164. Mitrović, str. 95—96. „Zrenjanin“, str. 177—178. Album, str. 236. Popov, rukopis. Momčilović, PJZ, str. 111—116. Vojvodić, str. 105—115. IAPKV 18174, 18179, 19632, IA Zrenjanin 294/VI, Narodni muzej Kikinda 1-6073.

mađarske armije, ali se ona na ušću Tise u Dunav prebacila na bačku stranu. Sedamnaestog aprila Vrhovna komanda jugoslovenske vojske potpisala je bezuslovnu kapitulaciju.

Mnogi dobrovoljci su pali u ropstvo pre nego što su uspeali da se priključe nekoj jedinici ili pri povratku kućama, kada je već sve bilo gotovo. Drugi su se peške probijali natrag tražeći sporedne puteve, a neki su uspevali da se izvuku iz zarobljeničkih kolona ili privremenih logora i da se ponovo nađu na slobodi.¹⁸

Ovaj prvi masovni odziv pozivu komunista, pre svega omladine, i masovno učešće u manifestacijama 27. marta pokazali su nedvosmisleno kakvo je raspoloženje naroda i kakve su stvarno pozicije Partije u Banatu.

U Proglasu Mesnog komiteta Partije u Kikindi, upućenom tih aprilskih dana radnicima, seljacima, građanima, vojnicima, podoficirima i oficirima, kaže se i ovo:

„Mi smo kod nas videli kako izgledaju izdajice i petokolonaši na delu. Videli smo našu gospodu i vlast — koji su pre par dana na sva usta vikali da će braniti nezavisnost naše zemlje — a koji su sada prvi pobegli, pre nego što je i jedna puška pukla, i zato vas mi komunisti sve pozivamo da *zbijemo* svoje redove i iskujemo čvrsto narodno jedinstvo u borbi za nacionalnu nezavisnost naroda Jugoslavije jer bolje je umreti na nogama nego živeti na kolenima.“¹⁹

Međutim, uprkos junačkom otporu nekih jedinica bivša jugoslovenska vojska je za desetak dana bila izbačena iz stroja.²⁰

¹⁸ Tako su od 45 članova Partije u Kumanu 42 bila u vojsci. (Končar—Tabački, str. 163).

¹⁹ NM Kikinda 1-6073

^M U rejonu Jaše Tomića junački je poginuo rezervni poručnik Paja Đukanov, a pod Vršcom u neravnoj borbi sa nemačkim tenkovima poginuo je potporučnik Siniša Matejić, a onda je narednik Voja Atanasijević skočio na tenk i pao izrešetan mitraljeskim rafalom.

OKUPACIONA VLAST U BANATU

Hitler je Jugoslaviju raskomadao i jednostavno je podelio svojim fašističkim saveznicima. „Svoje“ delove dobili su Italijani, Mađari, pa i Bugari, dok su Nemci zadržali krajeve koje su smatrali svojim. U Hrvatskoj Hitler je pronašao sebi odane saveznike u ustašama koje su pohrlile iza fašističkih armija u zemlju, i dopustio im da osnuju i proglase Nezavisnu Državu Hrvatsku. U Srbiji i Sloveniji tražio je i našao odane kvislinge.

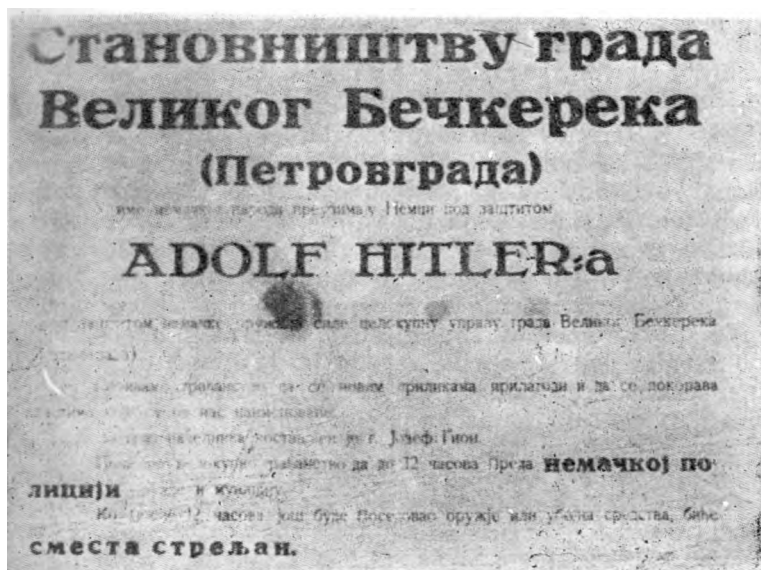
Vojvodina je takođe bila rasparčana. Ustupanjem Bačke i Baranje fašističkoj Mađarskoj Hitler je platio Hortijevo savezništvo. Ali, mađarski fašisti su tražili i Banat, a pomišljali su na celu pokrajinu. Međutim, najveći deo Srema ušao je u sastav Nezavisne Države Hrvatske. Banat je postao kamen razdora između Hortijeve Mađarske i Antoneskuove Rumunije. Hitler je morao da nađe takvo rešenje koje će smiriti gramzljive saveznike. „Privremenim smernicama“ o podeli Jugoslavije, donesenim već 12. aprila, rečeno je da Banat ostane pod nemačkom okupacijom i da se na toj teritoriji, kao i u Srbiji, uspostavi nemačka vojna uprava.²¹ Time je bila zadovoljena Rumunija, ali je Mađarska to primila samo kao privremeno rešenje. Međutim, ovakvom odlukom najzadovoljniji su bili banatski Nemci, koji su inače maštali o svom „Donaulandu“.

Domaći Nemci su se u staroj Jugoslaviji neometano organizovali. Još 20. juna 1920. oni su osnovali na našem tlu Švapsko-nemački kulturni savez (Kulturbund), koji je odigrao veoma značajnu ulogu u stvaranju kompaktnosti nemačke narodnosne grupe i njenog političkog opredeljenja.²²

²¹ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, Beograd (dalje Zbornik NOR), tom II, knjiga 2, dok. 14.

²² Tridesetih godina mlađi Nemci u Kulturbund unose nacističke ideje i pokreću list „Folksruf“, da bi 1939. preuzeli i upravu ovog saveza. Na njihovom čelu je Sep Janko. Kulturbund se brzo pretvorio u tipičnu nacističku organizaciju, a u njega je stupilo više od dve trećine domaćih Nemaca, da bi u toku rata obuhvatio sve odrasle Nemce granajući se u vojne

Njihova parola je bila „Jedan rajh, jedan narod, jedan firer!“, a kada se toj paroli doda i ona koja je krupnim slovima bila napisana na nemačkom jeziku na gradskoj većnici u Petrovgradu „Ova zemlja je bila i ostaće nemačka“ — onda su već bili posve jasni ciljevi banatskih Nemaca.

Nemci najavljuju svoju vlast pretnjom smrtnom kaznom

Domaći Nemci su oduševljeno dočekali svoje „oslobodioce“. Mnogi od njih dezertirali su iz bivše jugoslovenske vojske, rušili komunikacije u pozadini, nastupali kao prethodnice nemačkih kolona, zarobljavali, mučki ubijali i pljačkali jugoslovenske vojnike u povlačenju i, konačno, spretno preuzimali civilnu vlast u svim osvojenim mestima, a ponegde i pre ulaska nemačkih trupa.

ili poluvojne organizacije. Kulturbund je poslužio kao leglo pete kolone i nemačke špijunaže i dezinformacija na našem tlu. (IAPKV: Zločini okupatora, bez broja. Veg, str. 8—45).

Već do kraja aprila izvršeno je konstituisanje nemačke narodnosne grupe u novim uslovima u Banatu i Srbiji, čime su bili obuhvaćeni i Nemci iz istočnog Srema. Na čelu narodnosne grupe bio je vođa grupe i Zemaljsko rukovodstvo sa sedištem u Petrovgradu. Zemaljsko rukovodstvo je u svom sastavu imalo Stabni ured, Zemaljsku blagajnu, glavne urede za upravu, kulturu, narodno zdravlje i blagostanje i Ured za narodnu privredu. Narodnosna grupa se granala na nemačko ljudstvo (dojče mansaft), organizaciju žena (frauenšaft), organizaciju omladine (dojče jugend) i nemačku službu rada (arbjterdinst). Svaki ogranak je imao svog vođu i svoje centralne organe koji su radili u okviru Zemaljske uprave. Bile su formirane tri centralne zadruge: Poljoprivredna centralna kreditna zadruga, Agrari ja i AVIS, takođe sa sedištem u Petrovgradu. Njihove trgovačke i privredne organizacije su već od prvih meseci okupacije zauzele monopolističke pozicije u eksploataciji celokupnog privrednog potencijala Banata.²³

Prvog dana okupacije Nemci iz Petrovgrada izdali su proglas na nemačkom, srpskom i mađarskom jeziku u kome su objavili:

„... U ime nemačkog naroda preuzimaju Nemci pod zaštitom Adolfa Hitlera i pod zaštitom nemačke oružane sile celokupnu upravu grada Velikog Bečkereka. Pozivamo građanstvo da se novim prilikama prilagodi i da se pokorava vlastima koje su od nas naimenovane. .. Pozivamo celokupno građanstvo da do 12 časova preda nemačkoj policiji oružje i municiju. Ko posle 12 časova još bude posedovao oružje ili ubojna sredstva biće smesta streljan . . .“²⁴

Ovim proglasom Gradsko poglavarstvo Petrovgrada stavljeno je pod komesarsko rukovodstvo domaćih Nemaca. Slično je bilo i u Kikindi, Pančevu i drugim mestima. Za gradonačelnike, policijske potkapetane, šefove detektivskih biroa i na druge glavne položaje u gradovima postavljeni su Nemci.

U prvo vreme vojnouppravnu vlast vršile su jedinice, odnosno komande motorizovanog puka „Gros doj-

²³ Veg, str. 45.

²⁴ IAPKV, Masovni zločini.

čland“. Ali, ubrzo je ovaj puk napustio Banat, pa je krajem aprila osnovan poseban vojnoupravni organ. U Beogradu je formirana ustanova vojnog zapovednika za Srbiju kao vrhovni organ vojne uprave kome je bio potčinjen i Banat. Vojni zapovednik je vršio svoju vlast preko komandnog i upravnog štaba. Niži organi su bili oblasne vojnoupravne komande (feldkomandanture) i njima podređene okružne vojnoupravne komande (krajskomandanture). Banat je bio podređen feldkomandanturi 610 sa sedištem u Smederevu, a izvršni organ vojne uprave za Banat bila je Krajskomandantura 1/823 sa sedištem u Petrogradu. Krajskomandanturi su bili dodeljeni organi beogradskog kontraobaveštajnog centra (abverštele), tajne vojne policije (gehajme feldpolicaj) i vojne žandarmerije (feldgendarmeri). Ovde je delovao i ogranak beogradskog centra nemačke političke policije (Vanjska ispostava policije bezbednosti i službe bezbednosti) u čijem su sklopu bili i organi Gestapoa. Ta ispostava je imala pet uporišta — u Kikindi, Jaši Tomiću, Pančevu, Vršcu i Beloj Crkvi i obaveštajnu mrežu u celoj oblasti. Na taj način stvorena je centralizacija uprave u Banatu. Krajskomandantura je bila pretpostavljena svim civilnim i upravnim policijskim vlastima. Tada je u Banatu bilo pet gradskih načelstava (Petrograd, Kikinda, Vršac, Bela Crkva i Pančevo) i isto toliko predstojništava gradskih policija, 11 sreskih načelstava (Petrograd, Kikinda, Pančevo, Vršac, Bela Crkva, Novi Kneževac, Alibunar, Kovačica, Jaša Tomić, Kovin i Novi Bečej) i 174 opštine sa opštinskim načelstvima. Upravno odeljenje podbana za Banat rukovodilo je upravnim i policijskim ustanovama i granalo se na četiri odseka: Opšti odsek, Odsek javne bezbednosti, Samoupravni odsek i Odsek za arhivu i protokol. Centralni organ javne bezbednosti predstavljao je Odsek javne bezbednosti sa osloncem na predstojništva gradske policije, pomoćnu policiju (hipopolicaj), Nemačko ljudstvo, Gradansku odbranu i Gradansku stražu. Šef tog odseka bio je Ernest Pelikan, a njegov zadatak je bio da osigurava red i mir.²⁵

²⁵ Zbornik Matice srpske, Novi Sad, 1963/35. Veg, str. 8, 45.

Četrnaestog juna već je izvršena prva reorganizacija uprave. Banat je formalno vezan za kvislinški Savet komesara u Beogradu. Uredbom tog saveta, a prema sporazumu i željama nemačke narodnosne grupe, formirano je Nadleštvo pomoćnika bana dunavske banovine za Banat, sa sedištem u Petrovgradu. Pomoćnik bana, rukovodioci odeljenja i važnijih nadleštava imali su biti domaći Nemci. Nemcima je bio namenjen i položaj načelnika pet gradskih i sedam (od ukupno jedanaest) srećkih načelstava.²⁶

Domaći Nemci su već tada imali pod oružjem više od 4.000 ljudi u jedinicama Dojče manšafta, formiranim na dobrovoljnoj osnovi i raspoređenim u gotovo svim većim mestima, i time su pravno i materijalno obezbedili svoju vlast u Banatu. Domaći Nemci su nastojali da organizuju što efikasniji policijski aparat. U tome je glavnu reč dobilo Upravno odeljenje sa Odsekom za javnu bezbednost. Ubrzo su na temelju starog policijskog aparata i odabranih domaćih Nemaca važno mesto zauzimala predstojništva gradske policije u Petrovgradu, Kikindi, Pančevu i Vršcu.

Mesto podbana bilo je rezervisano za Šepa Lapa, Nemca iz Kraljevićeva (Kačarevo), inače istaknutog kulturbundovca iz mlađe garde. Šef njegovog kabineta bio je Karl Hajm, Nemač, advokatski pripravnik iz Mokrina, kasniji oficir zloglasne SS divizije „Princ Eugen“,²⁷ i konačno, od početka 1943. godine, najodgovorniji čovek u komandi pomoćnih jedinica, u kojima su morali služiti svi preostali banatski Nemci koji nisu bili u operativnim jedinicama, čime je postignuta konačna mobilizacija svih Nemaca u Banatu od 18 do 60 godina starosti.²⁸ Mesto načelnika Upravnog odeljenja pripalo je oprobanom fašisti Francu Raj tu, advokatu iz Kule, koji se pokazao dostojan poverenja koje mu je njegova narodnosna grupa ukazala.

²⁶ Isto. Vojnoistorijski glasnik, Beograd, 1952/2. ACKSKJ
O—Z/1

²⁷ IAPKV 19752. Službeni list, Beograd 1941/19

²⁸ Molba za pomilovanje Karla Hajma, IA Zrenjanin 1/21

Ma koliko da su Franc Rajt i prvi načelnik Odseka javne bezbednosti u Petrovgradu Ernest Pelikan, takođe banatski Nemač iz Velike Kikinde, ulagali napore da organizuju efikasnu policijsku mrežu i da je suprotstave ustaničkom pokretu, situacija im je u toku jula razgaranjem otpora izmicala iz ruku. Pelikan, koji je bio nacist, nije imao dovoljno sposobnosti da vodi policiju, pa se tražio odgovarajući čovek. Takvog čoveka pronašli su Sep Lap i doktor Trišler. Bio je to Juraj ŠpiUer, doktor prava, koji je tada, u julu 1941, bio na dužnosti zamenika šefa policije u Novom Sadu. Špiler je 3. avgusta preuzeo dužnost predstojnika gradske policije u Petrovgradu. On je brzo pokazao svoje sposobnosti, stekao poverenje svojih novih šefova i tako im se nametnuo, da je uskoro postao i glavna figura među njima.²⁹

Sep Lap i Franc Rajt su već pre dolaska Spilera odredili zadatke i smemice delovanja nove policije. U jednom strogo poveri j ivom aktu oni su napisali da treba goniti: ..... sve što je protiv firera, protiv Rajha, protiv nacionalsocijalističkog sistema i sve što propoveda liberalna demokratska načela. . . Treba načiniti spisкове i kartoteke komunista, slobodnih zidara, vodećih Srba, četnika, j ugaslo venskih dobrovoljaca, Cigana, stranih državljana, naročito slovenske narodnosti, Jevreja ... i svih politički opasnih elemenata .. . Policijska odeljenja treba da prevuku svoja mesta mrežom došapatača, denuncijanata, provokatora i konfindenata. . .³⁰

Sprovodeći te direktive, Odsek javne bezbednosti stvara centralu za rukovođenje obaveštajnom službom, u sreskim mestima stanice za upravljanje, a po selima prijemna mesta i svuda mreže poverenika. Poverenici su regrutovani među seoskim policajcima, nemačkim učiteljima i drugim pripadnicima nemačke narodnosne grupe i deklasiranim elementima iz drugih nacionalnosti, pa i iz redova Srba.³¹

²⁹ Isto. Momčilović, PJZ str. 191—194

³⁰ IAPKV, Masovni zločini

³¹ Isto

PRVI ZLOČINI OKUPATORA

Prve zločine u Banatu izvršile su nemačke jedinice već pri zaosedañiu pojedinih rejona i mesta, bez obzira na to što im nije pružan jači otpor.

Prodorom iz Rumunije već 11. aprila jedinice divizije „Rajh“ ušle su u Alibunar. U kraćoj borbi na prilazima ovom mestu poginuo je jedan nemački kapetan. Na optužbu domaćih Nemaca da u selu ima vojnika, civila i četnika, koji navodno nameravaju pružiti otpor, nemački vojnici su upali u prve ulice i kuće i počeli ubijati svakog muškarca na koga su naišli. Nisu pošteđeli ni dečake od 14 godina, niti 30 vojnika koji su se, nenaoružani, dignutih ruku, našli pred njima u jednom dvorištu. Toga dana našla su smrt u Alibunaru 102 čoveka.³² Kod Velikog Gaja jedna zaštitnica jugoslovenske vojske pružila je otpor nemačkoj koloni, zbog čega su nemački vojnici pokupili 375 muškaraca iz ovog mesta i odveli ih kao zarobljenike. Devetnaestog aprila streljano je u Petrogradu 17 rodoljuba „zbog pljačke, poseda oružja i nasilja prema nemačkim podanicima“ — kako se kaže u štampanom oglasu.³³ Nemci su na Dunavu uhapsili 15 starijih ljudi iz Banatskog Karađordeva, koji su se vraćali kući ne stigavši do svoje jedinice, i strpali ih u crkvu u Banatskom Novom Selu koja je služila kao sabirni logor. Domaći Nemci su doznali da su to dobrovoljci iz prvog svetskog rata, pa su ih u noći između 19. i 20. aprila izveli iz crkve i poubijali.³⁴ Nemački komandant Pančeva Bandelov uputio je obznanu građanstvu s pretnjom da će za svakog ubijenog ili ranjenog nemačkog vojnika biti obešeno 10 Srba, ali da taj broj po potrebi može biti i udvostručćen. Uvedena je praksa da se za svakog ubijenog Nemca strelja 50 Srba, a za svakog ranjenog 25. Takva odluka

³² ACKSKJ O—Z/A. IAPKV 19752. Muzej socijalističke revolucije naroda Vojvodine, Novi Sad (dalje: Muzej Vojvodine) 3480. IAPKV, Elaborat 7992.

³³ „Zrenjanin“, str. 179

³⁴ IAPKV AK 1234, 1154. Momčilović, PJZ str. 117—118

bila je na snazi uglavnom do kraja okupacije Banata.³⁵ Uskoro je nemački vojni sud u Pančevu doneo odluku da se zbog navodnog napada na nemačke vojnike, po kratkom postupku strelja 17 a obesi 18 ljudi. Ta odluka je izvršena 22. aprila. U stvari taj napad su inscenirali domaći Nemci da bi se mogli osvetiti za 9 streljanih njihovih sugrađana koje je Vojni sud u Pančevu osudio na smrt zbog dezertiranja iz jugoslovenske vojske.³⁶ Istog dana Nemci su streljali u Vršcu 21 čoveka, a dva dana kasnije ubijeno je još pet Srba pod optužbom da su četnici i još dvojica iz nekih drugih razloga. Toga dana su i u Aradcu streljana dva čoveka. Seriju ovih aprilskih zločina završava pogubljenje u Kikindi šestorice Srba i svirepo klanje Ilije Čiče iz Karadorđeva, samo zato što su se ovi ljudi nekada zamerili svojim susjedima.³⁷

Nemci su, barem u nekim slučajevima, pokušali da legalizuju ovakve svoje postupke, organizujući na brzinu suđenja pred vojnim sudovima. Međutim, to su bile samo inscenacije i forma. Radilo se, pre svega, o ubijanju iz mržnje, iz stava da Srbe treba čistiti iz Banata, koji treba da bude nemački.

Nemci ipak nisu preduzeli masovnije pokolje i progone, čak ni onih stanovnika koji su u Banat bili doseljeni kao dobrovoljci ili kolonisti. Izuzetak su učinili domaći Nemoi u Banatskom Karlovcu, koji su naredili Srbima da u roku od 24 sata napuste selo. Direktiva da se Srbi ne progone iz Banata stigla je posebno iz Berlina, a bila je motivisana potrebom da na njivama ostanu dovoljno radne snage, jer je Banat bio predviđen kao važan rejon za snabdevanje fronta.³⁸

Međutim, za Jevreje nije bilo milosti. Uništena je ne samo većina jevrejskog stanovništva iz Banata nego

³⁵ IAPKV 19752, 7992

³⁶ Isto. Muzej Vojvodine 3480

³⁷ Muzej Vojvodine 3480. IAPKV AK 6181, 7992. IA Zrenjanin 3/10. Momčilović, PJZ, str. 119—120

³⁸ IAPKV 19725, Masovni zločini

22. aprila obešeni rodoljubi u Pančevu

i veliki broj onih koji su ovamo dopremljeni iz drugih krajeva naše zemlje. Jedan veći broj banatskih Jevreja pomoren je u pokretnim gasnim komorama. Od oko

9.000 banatskih Jevreja u životu su ostala svega 482.³⁹ Poznata su strelišta Jevreja na jabučkom putu, 6 kilometara od Pančeva, gde ih je samo do kraja 1941. streljano preko 5.000. U šumi Čardak, u Deliblatskoj peščari, streljano je oko 500 Jevreja. Sredinom 1944. godine, da bi prikrili zločin, Nemci su ovde dopremili specijalnu jedinicu „Zonderkomando 150“, koja je izvršila stručno spaljivanje leševa tih i drugih žrtava.⁴⁰

³⁹ IAPKV 18940

⁴⁰ IAPKV 19752, Masovni zločini

Glava druga

PARTIJSKE I SKOJEVSKE ORGANIZACIJE UOCI PRIPREMA ZA USTANAK

Postupajući prema direktivi svojih organizacija i komiteta, najveći broj članova Partije i Skoja u aprilskom metežu našao se u operativnim jedinicama ili u grupama rezervista i dobrovoljaca koje su krstarile zemljom tražeći mogućnost da se uključe u neku od jedinica. Međutim, frantovi su se brzo raspadali, obezglavljene jedinice bile izložene predaji, a grupe rezervista i dobrovoljaca tražile zaobilazne puteve da se vrate i ne padnu u ropstvo. Ali, mnogima to nije pošlo za rukom.

Komunisti su u novoj situaciji po sopstvenoj inicijativi koristili svaku priliku da umaknu iz zamki ili iz zarobljeničkih kolona i privremenih logora i da se najkraćim putem vrate svojim kućama. U tom metežu prošao je mesec april. Tamo gde su partijski i skojevski komiteti ostali nepotpuni izvršene su popune, a gde se sekretari ćelija i aktiva nisu ipak vratili, izabrani su novi. Uspostavljane su pogubljene veze između organizacija i komiteta.

Pokrajinski komitet je organizovao svoje novo sedate u Petrovgradu, tražio pogodne osnovne i rezervne baze, gradio kurirske kanale preko Tise do Novog Sada i preko Pančeva do Beograda. U tome mu je pružio punu pomoć Okružni komitet Partije u Petrovgradu, posebno njegov organizacioni sekretar, veoma pokretni

i odlučni Žarko Turinski Arsa, ustupivši Žarku Zrenjaninu i drugovima mnoge svoje baze, veze i kurire.

To je bilo vreme kada još nije počela organizovana hajka na komuniste, kada su se ljudi još mogli dosta slobodno kretati pa i okupljati u manje upadljivim grupama. Žarko Zrenjanin je stizao do Beograda, Pančeva, Vršca i Kikinde, a Svetozar Marković je više pažnje posvetio organizacijama u Melencima, Kumanu, Aleksandrovu i samom gradu. Ivan Vijoglavina, Đorđe Zličić, Servo Mihalj, Žarko Turinski, Proka Sredojev, Dejan Brankov, Nikica Zivanović, Slavko Munčan i Stevica Jovanović išli su na sastanke sreskih i mesnih komiteta i osnovnih organizacija.

Maj i juni bili su ispunjeni živim radom mnogih organizacija, što se ogledalo i u prijemu novih članova i stvaranju novih ćelija i aktiva. Samo u Kumanu u to vreme u Partiju je primljeno 11 novih članova, a u aktivne Skoja čak 200. Tako je u junu kumanačka partijska organizacija brojila 46 a skojevska 240 članova. Tih dana melenačka skojevska organizacija imala je preko 220 članova Skoja, Mesni i rejonske komitete. U Kikindi je takođe u junu bilo u aktivima Skoja preko 200 članova, a grad je bio podeljen na četiri rejona sa rejonskim partijskim i skojevskim organizacijama i komitetima. U Petrogradu je Okružni komitet Skoja već krajem aprila preduzeo mere da se po rejonima obnove skojevske organizacije i rejonski komiteti. U Okružni komitet iz kikindske organizacije dolazi na rad Klara Feješ, a od prvih članova Pokrajinskog komiteta tu je bio Ivan Vijoglavina. Krajem aprila raspravljalo se o tome da treba rasturiti 500 brošura „Klasa i klasna borba“, pojačati rad sa ženskom omladinom, ubaciti svoje ljude u Kulturbund. U isto vreme članovi Okružnog komiteta Skoja za južni Banat dobili su od Stevice Jovanovića 160 komada knjige „Kako se kalio čelik“, koja je rasturena i postala osnovno štivo za hiljade omladinaca. U Pančevu je reorganizovan Mesni komitet Partije, u stvari Sreski, a za sekretara je došao Vladimir Petrov. Popunjene su neke ćelije, a najviše se postiglo u formiranju novih skojevskih grupa — jedna

među grafičkim radnicima, nekoliko među šegrtima i dve u Gornjem Gradu.⁴¹

Sreski komitet za novobečejski srez formirao je u maju prvu partijsku ćeliju u Vranjevu i Mesni komitet Partije u Bečeju. Sreski komitet u Kikindi osnovao je partijsku ćeliju u Banatskom Arandelovu i Crnoj Bari, a zatim je pokušao da formira ćelije u Ruskom Selu, Vojvodi Step i Karađorđevu, ali tada za to nije bilo vremena. Komitet je vodio istu akciju i u nekim mestima novokneževačkog sreza. Međutim, to isto su činili Svetozar Marković Toza i Draga Suvakov preko Sreskog komiteta u Aleksandrovu. Ostalo je da Kikindani završe svoju akciju u Ruskom Selu, a Aleksandrovčani u Karađorđevu, Vojvodi Step i drugim mestima ovog sreza.⁴²

U tom relativno kratkom vremenu najviše je postignuto u Banatskom Karađorđevu, gde su tih dana dolazili sekretar Okružnog komiteta Servo Mihalj i član Okružnog komiteta Skoja Ratko Purešević. Karađorđevčani su i sa svoje strane ispoljavali inicijativu i tražili mogućnost da stvore svoju partijsku i skojevsku organizaciju, jer je u njihovom selu bilo preko 1000 mladića i devojaka, tako reći proletera, odranije orijentisanih preko Seljačkog kola prema Partiji. Takvoj situaciji doprineo je Đuro Javorina, koji je sebe smatrao komunistom još od 1936. godine, ali i mnogi poznati komunisti koji su pred rat često navraćali u selo i držali predavanja ljudima. No, prva partijska ćelija (od četiri člana) ovde je formirana tek krajem aprila ili početkom maja, u maju ili junu formirana je i organizacija Skoja sa osam aktiva i 44 člana, da bi potom bio izabran i Mesni komitet sa sekretarom Milanom Pribićem.⁴³

Stvoreni su isto tako prva ćelija i prvi aktivisti Skoja u Vojvodi Step i, skojevski aktivisti u Dušanovcu i Višnjicevu i ćelija u Srpskoj Crnji. Formiranjem ovih orga-

⁴¹ IAPKV 19630, 19632, 19635, 13065. Končar—Tabački, str. 167—176. Sijački, str. 34—39

⁴² IAPKV 19655

⁴³ Momčilović, PJZ, str. 132—157. Momčilović, Đorđe: Karađorđevo 1941, Vojvodina 1941, str. 258—261

nizacija, kao i prve organizacije u Jaši Tomiću, Partija je najzad i u ovom srezu osvojila ključne političke pozicije. Do tada je partijska organizacija u Aleksandrovu bila prilično izolovana.

Žarko Zrenjanin, sekretar PK KPJ za Vojvodinu

Okružni komitet za južni Banat formirao je partijsku ćeliju u Kovinu i odredio drugove za sastav sreskog komiteta. Međutim, zbog hapšenja Bogdana Petrovića do formiranja komiteta nije došlo. Partijska ćelija je osnovana i u Krnjači, a nešto kasnije i u Vračevom Gaju. Radilo se na stvaranju uslova za formiranje prvih ćelija i aktiva u Alibunaru, Samošu, Ferdinu, Ilandži i Janošiku. Koristeći nekompromitovanost ovog kraja, komunisti su u nekim selima izgradili nekoliko baza za boravak partijskih funkcionera. U junu je Strahinja Stefanović formirao ovde prvi Sreski komitet

Partije, kojim je rukovodio Zika Bukacel. Prva partijska ćelija stvorena je u Idvoru, a skojevski aktivni u Zagajici i Partì.⁴⁴

Mnogim mestima, posebno selima, dragocenu pomoć su pružali iskusniji komunisti koji su dolazili sa fakulteta ili iz fabrika, posebno iz Beograda i Zagreba. U Banat, naročito u kolonistička mesta, slio se veliki broj izbeglica iz Bačke, među kojima je bilo članova Partije i Skoja.

U to vreme Partija je u Banatu imala najviše uspeha na organizovanju i povezivanju omladine, osobito preko vaspitnih omladinskih grupa. Grupama su neposredno rukovodili članovi Skoja, a njihov osnovni zadatak je bio da organizuju politički rad, da okupljaju omladinu oko Skoja i Partije i pripreme je za borbene zadatke i akcije. Najbolji iz vaspitnih grupa su primani u Skoj. U vaspitnim grupama bilo je organizovano na stotine omladinaca, što je veoma sužavalo prostor neprijateljskom delovanju.

Učinjen je još jedan značajan korak. Za razliku od ranije prakse, posebno u organizacijama na selu, prišlo se odlučnije radu sa omladinkama i ženama. Tako je kumanačka organizacija Skoja već u junu imala 61 omladinku, pa je formiran i poseban „ženski komitet Skoja“, koji je u stvari bio inicijator političkog rada među devojkama.

U mestima gde su organizacije Partije i Skoja bile jače posebna pažnja je posvećena organizovanju šireg kruga žena i ljudi. U Dragutinovu je nasledena čitava organizacija Narodnog fronta, stvorena još ranijih godina. Slično je bilo i u nekim drugim mestima.

Sredinom jula Sreski komitet Partije u Kikindi odlučio je da formira Komitet nacionalnooslobodilačke borbe. O tome je sekretar Komiteta Radovan Trnić napisao u svojim zabeleškama da je cilj toga komiteta mobilizacija naroda u nacionalnooslobodilačku borbu, a da u njegov sastav treba da uđu „selja(k), sud/ija, brad/omja — pop/, vojn/ik — vojno lice, oficir/ i

⁴⁴ IAPKV 22500, 22586, 18428, 19785, 16768. Arhiv Vojnoistorijskog instituta. Beograd (dalje: AVII) 1991 1—4/4

rad/nik/.⁴⁵ To je, dakle, bilo veoma rano, ali je ostalo zapisano kao jedini primer iz tog vremena u Vojvodini.

Kako se vidi iz formulisanih zadataka i iz predviđenog sastava, Sreski komitet je zrelo postavio ovu stvar, planirajući da ustanak dobije široki narodni karakter. Komiteti ili odbori osnovani su i u Melencima, Kumanu, Karadorđevu, u nekim mestima južnog Banata, ali sve to u kasnijim mesecima, u jesen ili u zimu. Tada se već određenije govorilo o narodnooslobodilačkim odborima. Kikindski komitet nacionalnooslobodilačke borbe nije imao prilike da se sastane, ali je sa njegovim potpisom tih julskih dana štampan letak, samo sa nešto modificiranim naslovom: Odbor za nacionalnooslobodilačku borbu za Veliku Kikindu i okolinu. Letak je bio upućen pripadnicima bivše jugoslovenske vojske, kao odgovor na poziv beogradskih kvislinga za stupanje u njihove jedinice. U letku se govori o Ljotiću, Aćimoviću i drugim izdajnicima koji hoće da formiraju plaćeničku vojsku za borbu protiv svoga naroda, pa se kaže:

„Vojnici, podoficiri i oficiri, da li vi možete, da li vi smete postati plaćenicima krvoločnog fašističkog neprijatelja, da li vi smete postati izdajnici svoga naroda? Ne, ne smete!... Vi morate da se dignete u borbu da se borite sa svojim narodom, koji danas već širom Jugoslavije vodi oslobodilačku borbu.“⁴⁶

Pregovori u cilju saradnje u borbi protiv okupatora sa nekim bivšim političarima i pripadnicima građanskih partija, koje su se već bile raspale, nisu dali skoro nikakve rezultate, pa su vođe ostavljene po strani, a počelo se raditi sa članstvom tih partija, u čemu je bilo i više uspeha. Takvi pokušaji vršeni su u Petrovgradu, Kikindi, Pančevu i Vršcu. S tim u vezi Sreski komitet u Kikindi među prvim svojim proglasima izdao je i jedan namenjen „svoj poštenoj javnosti“, u kome otvoreno napada kikindske bogataše Đuru i Miloša Budišina zbog otvorene saradnje s okupatorom.⁴⁷

⁴⁵ IAPKV 19635.

⁴⁶ IAPKV 6323. Dokument je bez datuma, ali je štampan pre izlaska odreda i umnožen u 500 primeraka.

⁴⁷ Šijački, str. 53

Odbori Narodne pomoći, poznati odranije i kao odbori Crvene pomoći, koji su u nekim mestima pred rat legalno delovali, brzo su se prilagodili novim uslovima i preuzeli nove zadatke. Pri Okružnom komitetu Partije za severni Banat odborima Narodne pomoći rukovodila je Ruža Sulman, a pri Mesnom komitetu u Vršcu Milan Crnjanski. O aktivnosti ovih odbora ima reči i u dokumentima Sreskog komiteta u Kikindi, posebno u zabeleškama Rade Trnića.⁴⁸

U organizovanju snaga za ustanak značajnu ulogu su imale partijske tehnike. Pokrajinski komitet, čija je tehnika bila u Novom Sadu provaljena, mogao se osloniti na dobro organizovane tehnike okružnih komiteta, pa i na onu koju je imao Sreski komitet u Kikindi. Tehnika Okružnog komiteta u Petrogradu radila je pod rukovodstvom Vladimira Kolarova Koče i Ruže Sulman. U toj tehnici prevedena su partijska dokumenta na mađarski, rumunski i nemački jezik. Tehnika Okružnog komiteta za južni Banat u Vršcu godinama je radila pod neposrednim rukovodstvom Žarka Zrenjanina. Tu su radili Spasoje i Ljubinka Zrenjanin, Borislav Petrov Braca, a kasnije Jelisaveta i Dragica Petrov. U toj tehnici štampane su i neke glave Istorije SKP(b), brošure o nacionalnom i seljačkom pitanju, o fašizmu i druge. Tehnika je skoro celu prvu godinu rata radila neometano i imala veoma dobre rezultate. Iz Vršca je tehnika prenesena u Pančevo. Tehnikom u Kikindi je rukovodio sekretar Sreskog komiteta Skoja Vlada Bogaroški. Tu su (u martu i aprilu) štampana dva broja lista „Omladina“, kao i mnoga dokumenta Pokrajinskog, Okružnog i Sreskog, odnosno Mesnog komiteta Partije i Skoja. I Mesni komitet u Vršcu imao je, na Vršačkom bregu, manju tehniku, u kojoj je radila Mila Matejić, član Mesnog komiteta Skoja. Sreski komitet u Beloj Crkvi organizovao je, u Zagajici, svoju tehniku, kojom je rukovodio Živa Jovanović.⁴⁹

⁴⁸ IAPKV 19635

⁴⁹ Osnovni elementi svake od tehnika bile su pisaće mašine, šapirografi i ostali pisaći pribor, a u boljem slučaju i slovosla-gačnice sa ručnom tehnikom za umnožavanje (Sijački, str. 34–39,

U maju i junu održana su dva šestonedeljna partijska tečaja: jedan u Petrovgradu, kojim je rukovodio Ivan Vijoglavlin, i jedan na Vršačkom bregu, pod rukovodstvom Dejana Brankova. Tečaj u Petrovgradu po-
hađalo je osam članova okružnih komiteta Partije i Skoja, dok su na onom u Vršcu bili članovi sreskih komiteta i sekretari ćelija.⁵⁰

Tako je u maju i junu obnovljen i proširen rad partijskih i skojevskih organizacija i njihovih komiteta. Novokneževački, kovinski, alibunarski i kovački srez još nisu imali svoje sreske komitete, ali su u nekoliko mesta postojale partijske i skojevske organizacije, te je tako bila „pokrivena“ gotovo cela teritorija Banata.

Međutim, novi prodori učinjeni su samo u srpskim sredinama. Pokušaj da se nešto postigne među Nemcima, posebno među pripadnicima Vermahta, doneo je samo skromne rezultate. Takvu vezu uspostavila je Sonja Marinković, član Pokrajinskog komiteta, sa nekim nemačkim vojnicima u Petrovgradu, ali je odlaskom njihove jedinice sve bilo prekinuto. Sličan kontakt učinjen je i u Kikindi. Sa domaćim Nemcima u to vreme nije postignut nikakav uspeh, osim što su se stari članovi Partije i skojevci držali sasvim dobro. Malo se učinilo i u mađarskim sredinama, u kojima je Partija godinama imala izvanredne pozicije. Nije bilo kolebanja među Mađarima članovima Partije i Skoja, ali su mađarske mase počele izmicati uticaju komunista. Mnogi su očekivali da i Banat uđe u sklop Mađarske i u tome očekivali promenu neravnopravnog položaja u kome su se u granicama Jugoslavije nalazili uz varljivu nadu da će im biti bolje u granicama Mađarske, pa makar ona bila i pod Hortijem.

Rumuni i Slovaci su se takođe zadovoljili novim položajem u kome su bili u prednosti nad Srbima, pa se tih dana i u njihove redove bilo teško probiti.

52—54. IAPKV 18999 — Franc Rajt: *Razvoj komunističkog pokreta u Banatu od sloma Jugoslavije do 31. avgusta 1942*, 13637a, 22586. Mitrović, str. 107, 110)

⁵⁰ Mitrović, str. 112

POLITIČKE PRIPREME

Prvi dokument Centralnog komiteta Partije koji je vojvođanskim komunistima postavio partijsku liniju dalekosežnog značaja bio je proglas od 15. aprila.⁵¹ Proglas je nagovestio spremnost Komunističke partije da nastavi borbu do konačne pobede iz koje će se stvoriti novi svet i iskoristiti imperijalistički ratovi i nacionalno ugnjetavanje. Pokrajinski komitet je organizovao da se prvomajski proglas Centralnog komiteta prevede na mađarski i rumunski jezik i umnoži u velikom broju primeraka.⁵²

Šestog maja petrovgradski skojevci su organizovali svojevrsnu manifestaciju. Više od 200 omladinaca, među kojima su bili i članovi Okružnog komiteta Skoja, izašlo je toga dana u Šumicu više grada. Pod vidom tradicionalnog đurđevdanskog uranka omladinci su razgovarali o političkoj situaciji i najvažnijim zadacima u bliskoj budućnosti.

Svestranije pripreme za borbu protiv okupatora Pokrajinski komitet i partijske organizacije u Banatu pokrenuli su krajem maja i u junu. Te pripreme tekle su uporedo sa organizacionim sređivanjem sopstvenih redova.

Glavni podsticaj za početak ovih priprema bilo je Majsko savetovanje Komunističke partije Jugoslavije, održano prvih dana maja u Zagrebu. Na tom savetovanju vojvođanske komuniste predstavljao je Žarko Zrenjanin. On je govorio o prilikama u Vojvodini i stanju partijske organizacije u pokrajini. U zaključcima savetovanja se konstatuje da je u Vojvodini okupator organizovao svirep progon srpskog življa nastojeći da raspiri što više nacionalnu mržnju među brojnim nacionalnostima, huš-

⁵¹ ACKSKJ 1941/14

⁵² Kecić, dr Danilo: Pripreme za ustanak u Vojvodini, Zbornik radova, ISI Beograd, 1966/3 s 236. Veg, str. 11. IAPKV 12078 „Danas kada se radni narod celog sveta sprema za konačni obračun sa svima onima koji ga pljačkaju, moramo i mi biti spremni da svojom borbom potpomognemo tu borbu i sami sebi izvojujemo slobodu.“, pisao je list „Omladinac“ štampan u Kikindi uoči Prvog maja. (Original Muzej u Kikindi).

kanjem nemačkog i mađarskog življa protiv drugih nacionalnosti, pa se kaže:

„Komunisti Vojvodine imaju tu veliku zadaću da suzbiju sejanje nacionalne mržnje, da raskrinkavaju pred narodima Vojvodine okupatorske nasilnike kao neprijatelje radnog naroda svih nacionalnosti. Komunisti Vojvodine imaju tu veliku zadaću da rade na okupljanju svih narodnosti u borbi protiv zla što ga je prouzrokovao rat i okupacija, za bratstvo među narodima Vojvodine, da vode zajedničku borbu protiv imperijalističkih nasilnika i okupatora, za bratski sporazum i ravnopravnost naroda Vojvodine, za istinsko rešenje nacionalnog pitanja putem slobodnog opredeljenja naroda.⁵³

Za vojvođanske komuniste bio je isto tako važan i zaključak da rasparčanost i podeljenost jugoslovenskih teritorija između Nemačke i njenih saveznika ne može biti prepreka za dalje jedinstveno delovanje Partije i borbu jugoslovenskih naroda za nezavisnost.

Pred Pokrajinskim komitetom Vojvodine stajali su upravo ti problemi od prvih dana okupacione vlasti, jer su nove granice Tisom i Dunavom razdvojile Vojvodinu na tri dela. Za ostvarivanje jedinstva pokreta trebalo je od početka savladati niz prepreka koje su uporno građene i postavljane.

Pored preporuka čisto organizacione prirode, između ostalih i o prijemu u Partiju i čuvanju i razvijanju partijske tehnike, savetovanje je donelo veoma značajnu odluku u vezi sa vojnim pripremama za oružanu borbu protiv okupatora. To su bile odluke o formiranju vojnih komiteta i vojnih desetina i organizovanju široke akcije za sakupljanje oružja.

Po povratku Žarka Zrenjanina u Petrovgrad Pokrajinski komitet je prišao sprovođenju zadataka sa Majskog savetovanja. Već sredinom maja u Petrovgradu je organizovan sastanak na kome su učestvovali rukovodeći drugovi — Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković, Ivan Vijoglavlin i Servo Mihalj. Analizirano je stanje u pojedinim delovima Vojvodine, razrađeni su postavljeni zadaci, donešene konkretne odluke i napravljen plan nji-

⁵³ Zbornik NOR II/2, str. 16—17. Proleter 1941/3—4—5, str. 5.

hovog sprovođenja u svim partijskim i skojevskim organizacijama pokrajine.⁵⁴

Prilagođavanje organizacija i njihovog rada novim uslovima, jačanje konspiracije i čuvanje kadrova, smelji prijem novih članova u Partiju i Skoj, udaljavanje onih koji se kolebaju i odbijaju izvršavanje zadataka, stvaranje novih organizacija, posebno na selu, u cilju jačanja saveza radnika i seljaka u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, jačanje agitacije i propagande u narodu i širenje baze otpora — to su bili najvažniji zadaci koji su na ovom sastanku postavljeni.

Formiran je Pokrajinski vojni komitet kome je na čelo postavljen Radivoj Cirpanov, član Sekretarijata Pokrajinskog komiteta i raniji rukovodilac Vojne komisije Pokrajinskog komiteta. U Komitet su još ušli organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta Svetozar Marković, član Sekretarijata Pokrajinskog komiteta Ivan Vijoglavin, član Biroa Pokrajinskog komiteta Stevica Jovanović, organizacioni sekretar Okružnog komiteta za severni Banat Žarko Turinski, član Okružnog komiteta za južni Banat Dejan Brankov, inženjerijski kapetan I klase bivše jugoslovenske vojske Ljubiša Protić, poručnik bivše jugoslovenske vojske Dalibor Franoiski i student tehnike i vojni pitomac Stojan Arsenov. U drugoj polovini juna u Komitet je uključen i Danilo Grujić, student i rezervni pešadijski potporučnik. Svetozar Marković, Ivan Vijoglavin, Žarko Turinski, Dejan Brankov, Stojan Arsenov i Danilo Grujić stalno su radili u Banatu.⁵⁵

Vojni komitet je u saradnji sa okružnim partijskim komitetima imao zadatak da formira vojne komitete pri okružnim, sreskim i mesnim partijskim komitetima, da organizuje široku akciju prikupljanja oružja i pristupi stvaranju vojnih desetina, diverzantskih i udarnih grupa, da organizuje tečajeve prve pomoći i proširi delokrug rada organizacija Narodne pomoći.

⁵⁴ Kecić, str. 239, Veg, str. 12—13.

⁵⁵ IAPKV 13637, 8298, 18177, 18173. Kecić, str. 240. Veg, str. 16. Atanacković, Žarko: Vojvodina u borbi, Novi Sad 1959, str. 25—26

Proglas Pokrajinskog komiteta, izdat početkom juna, preveden je na mađarski i rumunski jezik i u velikom tiražu rasturen u Banatu i drugim krajevima Vojvodine.

U Proglasu se pozivaju narodi Vojvodine da se ne povezuju „sa zaslepljenim šovinistima bilo kojeg naroda u borbi protiv drugog naroda“, pa se kaže:

„Kao što dalja sudbina naroda Jugoslavije zavisi u prvom redu od jedinstva njene radničke klase, tako i sudbina naroda Vojvodine zavisi od vašeg jedinstva! Zato kujte to jedinstvo u zajedničkoj borbi protiv svih izrabljivača bez obzira na narodnost. Borite se protiv šovinizma, mržnje prema drugim narodima, iščupajte tu otrovnu žaoku koju kapitalisti podlo usađuju u narodne mase! Složite svoje narode da bi ih kao jedinstvenu celinu mogli voditi u borbu protiv okupatora i ugnjetača!“⁵⁶

Krajem maja održano je savetovanje Okružnog komiteta za južni Banat. Na savetovanje je došao Žarko Zrenjanin sa željom da sam prenese tako važne odluke drugovima koje je ne samo dobro poznavao već je većinu i podigao kao komuniste. Odlukom savetovanja formiran je Vojni komitet za južni Banat pod rukovodstvom Dejana Brankova, člana Pokrajinskog vojnog komiteta i Okružnog komiteta Partije. U Vojni komitet su ušli još Slavko Munčan i Strahinja Stefanović.

Tih dana je svoj deo zadatka preuzeo i Okružni komitet Skoja.

Žarko Zrenjanin je u južnom Banatu održao više savetovanja na kojima su razrađeni zadaci u vezi sa organizovanjem otpora okupatoru. Savetovanja su održana u Izbištu i Vršcu, a na njima je, uz članove sreskih i Okružnog komiteta, učestvovao i veći broj članova Partije. Za rukovodioca Vojnog komiteta za vršački srez izabran je Janoš Lendel, član Sreskog komiteta Partije i sindikalni rukovodilac u Vršcu, a za rukovodioca Vojnog komiteta za belocrkvanski srez Žarko Zlatar, član

⁵⁶ Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941—1945, Novi Sad 1971. (Dalje: Zbornik PKV), str. 3—7

Sreskog komiteta Partije. U taj komitet ušli su i članovi Sreskog komiteta Marko Stojanović i Ziva Jovanović.⁵⁷

Žarko Zrenjanin je na povratku za Petrovgrad svratio u Neuzinu i Dubicu, gde su radila braća Stefanović, i održao sastanak sa komunistima iz ovog kraja. U Dubici je formiran Vojni komitet, u koji su ušli Zika Bukacei, kandidat za sekretara Sreskog komiteta Partije, zatim Božidar Kojić, Ilija Raškov, Ivan Subotin i Maksa Tomin. To je bio i jedini vojni komitet u alibunarskom srezu.⁵⁸

U severnom Banatu zaključke su sprovodili Svetozar Marković, Ivan Vijoglavini i Servo Mihalj. Savetovanje pri Okružnom komitetu za severni Banat održano je u vinogradu Žarka Turinskog. Izabran je vojni komitet za severni Banat pod rukovodstvom Žarka Turinskog. U okružni vojni komitet ušli su još Vladimir Kolarov Koča, član Okružnog komiteta, i Voja Bošnjak, sekretar Sreskog komiteta Partije.⁵⁹

U Vojni komitet novobečejskog sreza ušli su Bora Mikin Marko, sekretar partijske organizacije u Melencima i član Sreskog komiteta, Žarko Milankov, član Pokrajinskog komiteta i rukovodilac partijske organizacije u Kumanu, i Miloš Popov Klim, sekretar partijske organizacije u Dragutinovu. S obzirom na to da u novokneževačkom srezu nije bilo sreskog komiteta, pa je Sreski komitet u Kikindi neposredno rukovodio i partijskim jedinicama na tom terenu, formiran je jedinstven vojni komitet za oba sreza. U sastavu Komiteta bili su Stojan Arsenov, član Pokrajinskog vojnog komiteta, Uglješa Terzin, član Sreskog komiteta, Tiberije Aldan, španski borac, i Đuro Oličkov, pešadijski poručnik bivše jugoslovenske vojske. Pri Sreskom komitetu Partije u Aleksandrovu izabran je Vojni komitet sa Dragom Šuvakovim, sekretarom Sreskog komiteta, na čelu, a njegovi članovi su bili Miloško Filipčev Fića, sekretar Sre-

⁵⁷ IAPKV 22500, 18428. Veg, str. 17. Mitrović, str. 115. Vlajić, Đorđe: Plamen nad Crepajom, Novi Sad 1966, str. 43—44

⁵⁸ Rankov, Dimitrije: Hronika Banatske Dubice, rukopis

⁵⁹ IAPKV 13637, 18428. Veg, str. 17.

skog komiteta Skoja, i Borko Ličina, organizator Skoja u Karađorđevu.⁶⁰

Mesni vojni komiteti izabrani su i u Melencima i Kumanu. U Kumanačkom vojnom komitetu bili su Žarko Milankov, Sredoje Stanisavljev, Velja Ubavić i Dobra Gladdć, a u Melenačkom Bora Mikin, Vujica Vujanov, Žarko Subičin, Milovan Mijatov i Emil Kevrešan.⁶¹

Time je u Banatu bila dovršena osnovna organizaciona struktura vojnog komandovanja.

U ovom pripremnom razdoblju među banatskim komunistima još nije bilo ozbiljnijih pojava oportunitizma. Uzroci mestimičnog zakašnjanja ili polovičnog sprovođenja direktiva bili su pretežno u neiskustvu ili nesnalaženju pojedinih komunista ili komiteta. Druga je stvar kakvo su vojničko obrazovanje imali članovi vojnih komiteta. Retki su među njima bili oficiri ili podoficiri, koji su već savladali vojnu veštinu. Većinom su to bili komunisti koji su tako raspoređeni na novi sektor rada.

VOJNE DESETINE, UDARNE I DIVERZANTSKE GRUPE

Praktične pripreme za oružanu borbu započele su stvaranjem vojnih desetina, udarnih i diverzantskih grupa, sakupljanjem oružja i sprovođenjem vojne obuke. Tome treba dodati i akcije za dalje produbljavanje vojnog organizovanja (sanitetska služba, snabdevanje, vojnoobaveštajna služba), što je došlo više do izražaja posle napada Nemačke na Sovjetski Savez.

Formiranje vojnih desetina bilo je postavljeno na dosta širokoj osnovi. Formirane su u gotovo svim gradovima, naročito u Petrogradu, Pančevu, Kikindi i Vršcu, ali i u mnogim selima, pa se računa da je pedesetak banatskih mesta imalo po jednu ili više vojnih desetina. Preko vojnih desetina Partija je i neposredno imala kontakt sa nekoliko hiljada ljudi, što je dopunjavalo njene druge organizaciono-političke forme, kao što su bile ma-

⁶⁰ Isto

⁶¹ Končar—Tabački, str. 172

sovne vaspitne omladinske grupe, vaspitne i čitalačke grupe ljudi, prve grupe žena, odbori i mreža Narodne pomoći i kasnije narodnooslobodilački odbori.

Vojne desetine su imale po desetak pripadnika i radile su ilegalno, svaka u svom krugu, a njihov rad su objedinjavali vojni komiteti. Članovi partije i Skoja su na sastancima svojih organizacija sami odabirali ljude za svoju desetinu. Mogli su to biti i drugi članovi Partije ili Skoja (oni koji nisu dobili zadatak da formiraju svoju desetinu), zatim drugi omladinci i ljudi koji su pokazali spremnost da se bore protiv okupatora. Zato su ti ljudi bili prethodno politički pripremani i proveravani kako ne bi došlo do provala i izdaje.

Desetinom je rukovodio njen organizator koji je u neku ruku vršio i političku funkciju, mada nije tako imenovan, dok su desetari birani demokratskim putem u svakoj desetini. Za desetare su birani oni koji su barem odslužili vojsku i izražavali smelost i volju da rade. Tamo gde takvih nije bilo birani su oni koji su pokazivali najviše smisla za tu dužnost.

Bila je to svojevrsna organizacija naroda na masovnoj vojnoj osnovi. Ona je bila dobro zamišljena i postavljena, ali zbog nepovoljnog razvoja kasnijih događaja nije do kraja iskorišćena u praktičnim dejstvima. Pripadnici ornih vojnih desetina koje nisu ušle u sastav odreda za borbene vojne akcije imali su u prvo vreme osnovni zadatak da sadejstvuju u krupnijim akcijama sa partizanskim odredima i da stalno popunjavaju njihove redove, u zavisnosti od rasta ustanka i količina otetog oružja. Vojne desetine su imale zadatak da i samostalno izvode manje akcije, posebno u razoružavanju okupatorskih stražara, pripadnika policijskih pa i vojnih jedinica, da se tako same naoružavaju i time stvaraju preduslove za stupanje u odred. Naravno, ovakva perspektiva razvijana je u drugoj fazi priprema, posle 22. juna, kada je Centralni komitet već bio uputio poziv na dizanje ustanka.

Nema tačnih podataka o tome koliko je i gde bilo vojnih desetina i koliko su boraca imale. U pomenutim dokumentima Sreskog komiteta za Kikindu pominje se više vojnih desetina, od kojih nisu sve izašle na teren

prilikom stvaranja odreda. Ipak, neke su kompletne ušle u njegov sastav. U Ruskom Selu je 40 ljudi, organizovanih u vojne desetine, čekalo poziv iz Kikinde da se priključi odredu, ali poziv nije stigao. U Izbištu je bilo organizovano u desetinama 60 ljudi.

Kikindska policija u svom izveštaju od 7. avgusta piše da u Banatskom Arandelovu 4 člana Partije rukovode sa 48 ljudi raspoređenih u čete, a u Krsturu su organizovane 4 grupe sa 21 borcem.

U izveštaju Pokrajinskog komiteta od kraja jula navodi se da je u južnom Banatu za odrede pripremljeno 290 ljudi. Prema jednom drugom izveštaju, vojne desetine u južnom Banatu bile su organizovane u 3 grada i 16 sela. Selo Margita bilo je podeljeno na rejone, koji su imali svoje desetine.

U izveštaju kikindske policije, od 7. avgusta, nakon saslušanja Ratka Mitrovića, stoji da je „jako ugrožena okolina Vršca gde teroristi vrše velike pripreme i gde postoji jako razgranata mreža. Ugrožen je i Dunav u blizini Bele Crkve i Kovina gde teroristi spremaju napade na saobraćaj sa lađama. Za sada još uvek je glavni cilj žetva, dalje bacanje u vazduh svih železničkih čvorova, industrijskih preduzeća, svih vojničkih objekata, atentati..“⁶²

Samo u železničkoj radionici u Petrogradu, bilo je u vojnim desetinama 110 radnika, a u celom gradu, prema jednom izveštaju sekretara Okružnog komiteta Serva Mihalja, 1.200 i, posebno, 200 do 300 žena. U Melencima je bilo 25 desetina sa 240 boraca, u Kumanu blizu 50 desetina sa preko 400 ljudi, u Aleksandrovu

12 sa oko 130 boraca, u Karađordevu 7 sa preko 80 boraca, u Srpskoj Crnji 3 desetine sa oko 30 pripadnika itd.⁶³

Prema zamisli Pokrajinskog vojnog komiteta, trebalo je organizovati obuku u rukovanju puškom, bombom, pištoljem i minom, uvežbavati diverzantske ak-

⁶² IAPKV AK 6748

⁶³ Isto. IAPKV 19752, 18430, 18428, 18179, 19630, 18637, 19849, AK 6758. Končar—Tabački, str. 172. Vojvodić, str. 131—137. Veg, str. 17—18. Kecić, str. 250. 15 vojvodanskih brigada, Novi Sad 1953, str. 23.

čije i način uličnih borbi. Međutim, stroga konspirativnost je znatno ograničavala mogućnosti za tu pravu vojnu obuku. Sem toga, desetine nisu raspolagale ni najosnovnijom vojnom literaturom. Oružja za obuku nije bilo dovoljno. Do desetina je stizalo uglavnom ono koje nije bilo ispravno, i to najčešće pištolji, rede puške.

Udarne i diverzantske grupe formirane su uglavnom u drugoj fazi priprema. Udarne grupe bile su sastavljene od najboljih skojevaca ili članova Partije i imale su specijalne zadatke u gradskim prilikama, pre svega u likvidaciji agenata i izdajnika, obezbeđenju partijskih skupova i funkcionera. One su se formirale prema potrebi i određenom zadatku.

Diverzantske grupe su formirane da ugrožavaju vojne transporte, ruše železničke pruge, mostove i druge ključne objekte. Nekoliko takvih grupa bilo je u Petrogradu, posebno u Železničkoj radionici, zatim u Pančevu i Mokrinu.

Za osposobljavanje diverzantskih grupa nedostajalo je i stručnog znanja i materijala. U junu je Pokrajinski vojni komitet pokušao da organizuje diverzantske tečajeve, ali u tome nije uspeo, jer se nisu mogli naći stručnjaci za taj posao. Diverzantske grupe su raspolagale jedino nagaznim minama, najčešće bez upaljača, sakupljenim sa napuštenih minskih polja ili odbačenim prilikom rasula bivše jugoslovenske vojske. Kasnije je iz Beograda preko Pančeva upućena jedna količina specijalnog eksploziva i materijala za pravljenje mina, ali uz to nije stigao uput, pa se sve to nije moglo iskoristiti. Ipak, bilo je umnoženo posebno uputstvo za spravljanje eksploziva za izvođenje diverzija, koje je potpisao Svetozar Marković Toza.⁶⁴

Pokrajinski vojni komitet je 19. juna na svom sastanku u Petrogradu, preduzeo i druge mere. Danilo

⁶⁴ Zbornik PKV, str. 32—33. Međutim, nema podataka koliko je i ko ovo uputstvo koristio s obzirom na to da se ono oslanjalo na određena hemijska sredstva, od kojih je neka bilo teško nabaviti. U izjavi policiji 22. VIII Milan Jovičin je pisao: „Diverzantska grupa imala je biti sastavljena od 8 ljudi i to hrabrih i Partiji sasvim odanih. Zadatak: rušiti mostove i sve druge sabotažne objekte ..“ (IAPKV 19632).

Grujić je dobio zadatak da pripremi materijale za elementarnu vojnu obuku. U tom cilju je u Petrovgradu uspostavio saradnju sa oficirima Nenadom Birovljevim i Brankom Petrićem. Oni su sastavili najosnovnija uputstva, koja su umnožena i data desetinama. Međutim, kao osnovni teorijski vojni materijal bili su odabrani i umnoženi izvodi iz Lenjinovih dela „Zadaće odreda revolucionarne vojske“ i „Borbenom komitetu pri Petrovgradskom komitetu“. U tim radovima se veoma jednostavno i određeno govorilo o odredu, načinu njegovog formiranja, veličini, naoružanju, taktici, zadacima (samo stalne vojne akcije i rukovođenje masama), odlikama boraca — i sve to bez šablona, uvek prema datoj situaciji.⁶⁵

U nedostatku vojnih priručnika dato je uputstvo da se čitaju knjige „Kako se kalio čelik“, „Poraz“ i „Kina“, u kojima se obrađuje gerilsko ratovanje i revolucionarna borba.⁶⁶ Kasnije su umnožena prva tri broja Biltena Glavnog štaba POJ u tehnikama u Petrovgradu, Pančevu i Kikindi i takođe korišćena u obuci.

Pokrajinski vojni komitet je predložio da se obrazuje oblasni vojni komitet, koji će neposrednije rukovoditi pripremama u svakoj oblasti posebno. Pokrajinski komitet je prihvatio taj predlog, pa je 21. juna formiran Oblasni vojni komitet za Banat sa sedištem u Petrovgradu. Međutim, održan je samo osnivački sastanak ovog komiteta, jer su već narednog dana stigle nove direktive.⁶⁷

U akciji za sakupljanje oružja u maju i junu, pa i kasnije, tokom cele narodnooslobodilačke borbe, postignuti su skromni rezultati. Ono što je bilo sakupljeno nije bilo dovoljno da se naoružaju svi oni koji su bili spremni da stupe u partizanske odrede. Sem toga, veći deo sakupljenih pušaka, pištolja, metaka, bajoneta i drugog naoružanja nije bilo u ispravnom stanju. Bilo je tu najrazličitijih i starih pušaka, mina bez upaljača, pištolja muzejske vrednosti. Zato je praktičan efekat ove u isti-

⁶⁵ Isto, str. 8—12

⁶⁶ IAPKV 19635

⁶⁷ IAPKV 13637a Veg, str. 21.

nu široke akcije bio ograničen i imao je više politički značaj — u povezivanju ljudi i stvaranju čvrstih borbenih veza među njima.

Članovi Partije i Skoja pripadnici vojnih desetina već su u aprilskim i majskim danima pretražili terene oko granice i položaja bivše jugoslovenske vojske, zatim po baruštinama duž korita Tise, kupeći ono što se tamo moglo naći. Tako je do početka ustanka u Banatu sakupljeno: 4 puškomitraljeza, preko 200 vojničkih i lovačkih pušaka i pištolja, nekoliko desetina bombi i skromnije količine municije. U već pomenutom izveštaju Pokrajinskog komiteta Partije od jula stoji da je u južnom Banatu sakupljeno i pripremljeno 80 pušaka, 9 bombi, 10 pištolja i jedan puškomitraljez. U Kikindi je bilo sabrano oko 30 pušaka i pištolja, jedan puškomitraljez, više mina i znatne količine municije. Prema nemačkim podacima, u Mokrinu su bila 2 mitraljeza, 3 puške i 8 bombi, a u Banatskom Arandelovu 20 pušaka. U Dragutinovu i Beodri sakupljeno je 13 pušaka, 27 bombi, jedan pištolj i oko 4.000 metaka. U Petrovgradu se u bazama našlo nekoliko desetina pušaka, pištolja i ručnih bombi, u Elemiru 6 karabina i 2 lovačke puške, 2 bombe i 3 nagazne mine, u Aleksandrovu dvadesetak pušaka i pištolja, nekoliko bombi i oko 2.000 metaka, a u Karadordevu nekoliko pušaka, 6 pištolja, jedna bomba i nešto municije. Priličan broj raznih vrsta oružja sakupili su i komunisti u Melencima.⁶⁸

Sanitetski tečajevi i sakupljanje sanitetskog materijala bili su takođe deo priprema za oružanu borbu. Tražena je saradnja lekara i medicinskih sestara za stručno vođenje nastave, spremanje lekova i organizovanje službe. Uspešno su korišćene i neke mogućnosti legalnog rada. Okupatorske vlasti su odobravale preventivne pripreme stanovništva za medicinsku zaštitu u slučajevima napada iz vazduha, pa su komunisti u preventivnu obuku ubacivali članove Skoja ili omladinke pod njihovim uti-

⁶⁸ Veg, str. 18. Kecić, str. 156—257. Atanacković, str. 23—26. Končar-Tabački, str. 178. Mitrović, str. 122—127. Vojvodić, str. 132. 15 vojvodanskih brigada, str. 46—47, 63. Momčilović PJZ, str. 231—235. Zbornik NOR 1/6, str. 18. IAPKV 8258, 19849, 19632, Ak. 6748.

čajem. Međutim, osnovu obuke ipak su činili ilegalni tečajevi, koji su održavani u značajnijim centrima. I na tim tečajevima sudelovale su uglavnom skojevke, ali i starije aktivistkinje koje su na to bile spremne.

U Vršcu je obuku prve pomoći organizovala omladinska ženska sekcija, koja je inače u ovom gradu i okolini okupljala 120 omladinki. Više od 30 omladinki i žena uspešno je završilo tečaj. Od lekara na ovim zadacima posebno su se istakli dr Žarko Fogaraš u Alibunaru i dr Bura Stojković u Kovinu. U Petrovgradu je važnu ulogu ne samo u zadacima sanitetske službe nego i političku imao dr Lazar Mijatov, inače lekar u petrogradskoj vojnoj bolnici. Okružni komitet Partije poslao je u ovu bolnicu na rad člana Okružnog komiteta Skoja Mišu Predića, koji je zajedno sa doktorom Mijatovim radio na partijskim zadacima. Oni su uspešno radili na pripremanju i prenošenju lekova i priručnih apoteka do partizanskih logora. Pod njihovim stručnim rukovodstvom u gradu su organizovana četiri sanitetska tečaja sa preko 40 omladinki. Doktor Mijatov je neposredno vodio stručnu stranu tečajeve, a Miša Predić je organizovao politički rad. Tri tečaja su uspešno završila nastavu, a četvrti je otkriven i nekoliko slušateljki je uhapšeno. U Melencima je tečaj završilo preko 30 drugarica, a u Kumanima više od 40. Melenačke tečajeve stručno je vodio doktor Bora Farkić, dok je u Kumanima stalni predavač (čak i u stručnim pitanjima) bio popularni Maksa Kovačev, sekretar Mesnog komiteta Partije, inače kovač po zanimanju. Svoje znanje iz ove oblasti on je stekao negde ranije, a rad sa omladinkama koristio je i za političko obrazovanje. Maksa Kovačev je uspostavio neposrednu saradnju sa dr Brankom Petrovićem, mesnim lekarom, i Radovanom Tatićem, studentom medicine iz Petrovgrada. Njih dvojica su dobavljali sanitetski materijal i predavali ga Mesnom komitetu.

Slična dva tečaja u leto i ujesen održana su i u Karađorđevu. Njih je vodila medicinska sestra Desa Stanić, koja je 1936. godine postala član Skoja u Beogradu, i sada kao već iskusan član Partije došla u Karađorđevo. Politički rukovodilac bio je Ilija Preradović, učitelj,

član Partije i prvi predsjednik Karadorđevačkog mesnog narodnoosibodilačkog odbora iz jesenjih dana 1941. godine.⁶⁹

Pri Sreskom komitetu Partije u Kikindi formirana je posebna Sanitetska sekcija, koja je imala zadatak da organizuje obuku i prikuplja sanitetski materijal. Tom sekcijom je rukovodio Božidar Jovičić, a neposredni organizator sanitetskih tečajeva u gradu i glavni sanitetski referent bila je do hapšenja Ivanka Arsenov.

Nastava na sanitetskim tečajevima trajala je više od mesec dana i na kraju je polagan ispit iz osnovnih predmeta, a pre svega iz praktičnog dela nastave.

Obaveštajnoj službi pridavana je posebna pažnja, kako u njenom opštem vidu tako i u njenoj najdelikatnijoj strani. Pre svega zadaci svakog člana Partije i Skoja, svakog pripadnika vojne desetine i udarne grupe, u stvari svakog organizovanog čoveka bili su da budno prate sva zbivanja i da prikupljaju podatke o neprijatelju i o ljudima koji mu se priklanjaju. Ali, bilo je i uspehli pokušaja u posebnoj organizaciji ove službe u samim redovima neprijatelja. Danilo Grujić navodi da su on, Sonja Marinković i Servo Mihalj uspostavili vezu sa dva nemačka oficira u Petrovgradu. Vezu nije potrajala jer su ovi oficiri otišli iz grada. Bazirajući se na podacima koje je dao Ratko Mitrović, kao i na dokumentima zaplenjenim u logoru Kikinskog odreda, kikindska policija u svom izveštaju od 7. avgusta 1941. navodi da „treba napomenuti da je i mali broj pripadnika nemačke narodnosti aktivno umešan u ovu mrežu i da ovi Nemci prave komunistima na svim područjima dragocene usluge. Ovo je slučaj na primer u Kikindi, gde je profesor Frauenhofer vođa komunističke ćelije i špijun u korist komunista ..“⁷⁰

U skojevskoj organizaciji, pa i u rukovodstvu mladih, u Petrovgradu bilo je i nekoliko istaknutih Nemaca. Nekima od njih dat je zadatak da stupe u Kulturbund i tamo prikupljaju obaveštenja. Jedan od ovih mladih komunista radio je kao zidar u vojnoj kasarni, a majka

⁶⁹ IAPKV 19635, 19630. 19632, 13637a, 20037. Momčilović, PJZ, str. 235—237.

⁷⁰ IAPKV 19635, 13637, Ak 8748.

njegove devojke kao pralja na istom mestu. Vojni komitet u gradu dobijao je preko njih podatke o snazi i rasporedu nemačkih jedinica.⁷¹

Sreski komitet u Kikindi organizovao je posebnu sekciju za obaveštajnu službu čiji su članovi bili Radovan Brančić, Franja Frauenhofer, Ladislav Rahek i Radojica Rotarov. Franja Frauenhofer se kretao među Nemcima i nemačkim vojnicima i donosio izveštaje o njima, Ladislav Rahek je osnovao posebnu partijsku jedinicu od Mađara i prikupljao podatke o stanju i raspoložjenjima u toj sredini.⁷²

U Kikindi je na železnici radila grupa koja je prikupljala obaveštenja o kretanju nemačkih vojnih transporta. Ovu grupu je formirao Košta Kljajić, član Sreskog komiteta, a sačinjavali su je Milorad Zubanov i Čedomir Kojić iz železničkog čvora u Kikindi, jedan činovnik iz železničke stanice u Mokrinu i Stevan Stepanović, čuvar pruge prema Bašaidu. Grupa je uspešno obavljala svoj zadatak sve do njenog razbijanja.

I u vršačkoj partijskoj organizaciji bila je organizovana obaveštajna linija. TJ Mesnom komitetu i organizacijama bilo je 6 članova Partije iz redova Nemaca i 5 iz mađarske sredine. Vršački komunisti su uspostavili saradnju na ovoj liniji sa Ernestom Božinom, sekretarom vladike čije je sedište bilo u Vršcu.⁷³

Slične veze uspostavio je i Okružni komitet u Panče vu.

JUNSKA HAPŠENJA KOMUNISTA

Uporedo sa pripremama napada na Sovjetski Savez Nemci su u Jugoslaviji pripremali jednovremeni udarac svim organizacijama Komunističke partije. Izdajnici oko prvog nemačkog kvislinga u Srbiji Milana Aćimovića pružili su im u tome punu pomoć. Oni su Gestapou

⁷¹ IAPKV 13637

⁷² IAPKV 19635, 19630, 19632, Ak 6748

⁷³ IAPKV 19635, 19632 Gestapo je posumnjao na Božina, podmetnuo je svog agenta i tako onemogućio rad Božinu, koji je ostao oprezan i sačuvao se (Miličević, Anda: Vršac, rukopis).

predali celokupnu kartoteku Uprave grada Beograda sa podacima o svim komunistima koji su bili hapšeni, osuđivani ili na bilo koji drugi način registrovani. Tako je isto bilo i sa podacima koje su imale policijske ustanove po drugim gradovima. Nemci su u Banatu sastavljali i posebne spiskove svih ljudi za koje je postojala i najmanja sumnja da su imali neke veze s komunistima. U tome SiU im znatnu pomoć pružili ljudi koji su se od početka opredelili za okupatora.

Aćimović je 18. juna poslao telegram u Petrovgrad s nalogom da se najhitnije sačine spiskovi banatskih komunista. Na pošti je radio Ljubomir Petrovački, član Partije, koji je o tome obavestio Pokrajinski komitet Partije, a ovaj je kurirskim vezama upozorio partijske organizacije da se komunisti sklone u ilegalnost i izbegnu hapšenje. To upozorenje je bilo veoma značajno, posebno za one komuniste koji su se u dotadašnjim akcijama previše izložili javnosti. Ipak i pored svih mera neki gubici se nisu mogli sprečiti.

Prvi je na udaru bio Sreski komitet Partije za novo-bečejski srez. Povod za ovo hapšenje bio je junjski proglas Pokrajinskog komiteta Partije. Na jednoj sednici Sreskog komiteta proglas je razrađen i organizovano je njegovo rasturanje. U Novom Bečeju je to učinio član toga komiteta Sandor Tapai. Međutim, jedan saradnik ga je prijavio policiji i Tapai je bio uhapšen. Pod teškim batinama Tapai je provalio drugog člana Komiteta, Antala Reču, a ovaj je pod mukama u policiji rekao sve što je znao. Bilo je to 18. juna, dakle u isti dan kada je u Petrovgrad stigao Aćimovićev telegram. Hapšenje je nastavljeno u Kumanu, Novom Bečeju i Melencima. Uhapšeni su Milivoj Teodosin i Sredoje Petrović, sekretari Sreskog komiteta Partije i Skoja, Kajica Stančić, član Sreskog komiteta Partije, Bora Glavaški, sekretar partijske ćelije u Bečeju, i veći broj komunista i aktivista. Od članova Sreskog komiteta hapšenje je izbegao i sklonio se u ilegalnost Bora Mikin Marko.

Sovjetski Savez je napadnut 22. juna. Istog dana i policijski aparat u Banatu je krenuo u akciju. Izvršena je racija. Uhapšeno je preko 400 lica. Doušnici i izdajnici nisu uvek tačno znali ko su sve komunisti, pa su se

na spiskovima našli i ljudi koji su ispoljavali simpatije prema Sovjetskom Savezu ili saradivali s komunistima. Pošto se većina komunista ipak na vreme sklonila, među pohapšenima je bilo najviše simpatizera.

Najveći udarac pretrpela je toga dana kikindska partijska organizacija, jedna od najjačih u Banatu. I ovde je na vreme stigla direktiva da se svi kompromitovani članovi Partije sklone u ilegalnost, ali se desilo da su baš članovi Sreskog komiteta oklevali i tako u većini pali u ruke neprijatelju. Bili su to stari i iskusni članovi Partije Aleksa Radosavčev, Paja Radojčić, Dobrivoj Jovi čin, a sa njim i Milorad Arsenov. Od članova Komiteta hapšenje je izbegao jedino Uglješa Terzin. Uhapšeno je još 11 članova Partije iz kikindske organizacije.

U toj akciji policije nanesen je ozbiljan udarac i partijskoj organizaciji u Vršcu, najjačoj u južnom Banatu. Među 80 uhapšenih bilo je 20 članova Partije (od ukupno 37, koliko ih je tada bilo u Vršcu). U ruke policije pali su poznati komunisti i članovi komiteta Nemač Rudolf Komauer i Mađar Janoš Lendel. Među uhapšenima u Vršcu bio je i Milan Trnjančev, obučarski radnik, član Mesnog komiteta. Uhapšen je bio još jedan Nemač iz ovog kraja, Fridrih Tot, član Mesnog komiteta Partije u Izbištu.⁷⁴

U Petrogradu su uhapšena dva člana Okružnog komiteta Skoja Ratko Purešević i Petar Kovalić. U Pančevu je hapšenje bilo još masovnije. Među uhapšenima našla se i Desanka Marković, član Mesnog komiteta Skoja, koja je kasnije pristala na saradnju s policijom. I u Dragutinovu i Beodri uhapšeno je nekoliko članova Partije i Skoja.

Među 38 uhapšenih u Kumanu svega trojica su bili članovi Partije, a od melenačkih komunista uhapšen je samo jedan. Hapšenje je izbegla i većina članova Partije u Aleksandrovu, dok je u Ruskom Selu lišen slobode Joca Stanić, sekretar skojevske organizacije i glavna veza sa Sreskim komitetom u Kikindi.

Svi oni koji su u ovoj velikoj raciji bili uhapšeni podvrgnuti su maltretiranju policije, a oni za koje je ut-

⁷⁴ Zbornik PKV, str. 59—63. Mitrović, s 120. IAPKV 19635, 19630, 19632

vrđeno da su komunisti, i posebnom mučenju. Već u ovom prvom sudaru okupatorske policije i značajnog broja komunista bilo je primera hrabrog držanja i postojane čvrstine, ali se našlo i onih koji nisu mogli izdržati mučenja, pa je došlo do novih provala i hapšenja. Većina uhapšenih komunista je uskoro izvedena na streljanje ili otpremljena u logore smrti.

Međutim, pripreme za ustanak već su bile odmakle, a članovi Partije koji su izbegli hapšenje nalazili su se u ilegalnosti.

ORGANIZOVANJE USTANKA

Napad Nemačke na Sovjetski Savez dočekan je u Banatu sa olakšanjem i velikom nadom da je nemačkom fašizmu i okupaciji zemlje došao kraj. Toga jutra na prve radio-vesti o velikom i iščekivanom događaju osetio se polet, zavladao je vedrina, iskazana je tu i tamo prkosna nota prema domaćim Švabama, koje su već bile na svim ključnim pozicijama, a posebno prema Srbima koji su otvoreno pošli putem izdaje.

Opšte shvatanje banatskih komunista u tom prvom trenutku, pa i narednih dana, bilo je da će već kroz nekoliko nedelja jedinice Crvene armije razbiti hitlerovce i pomoći narodima Evrope da se oslobode fašističkog jarma. Vladalo je uverenje da će komunističke partije svih porobljenih naroda na poziv Staljina i Kominterne organizovati i podići narodne ustanke pred kojima će fašistička sila morati da položi oružje. Očekivalo se da će Crvena armija poslati ustanicima u pomoć svoje padobrance i oružje.

Toga dana se u glavnoj bazi Pokrajinskog komiteta, u vinogradu Žarka Turinskog, na okupu našlo nekoliko članova Sekretarijata Pokrajinskog komiteta Partije i vojnog komiteta. Na tom sastanku je razmotrena nastala situacija. Partija i Skoj su stavljeni u stanje pripreme za oružane i diverzantske akcije. Do novih direktiva naložena je stroga konspirativnost i budnost. Svi kompromitovani članovi Partije i Skoja imali su se povući u

ilegalnost. Svim organizacijama upućene su poruke u tom smislu.⁷⁵

Žarko Zrenjanin je bio upravo u Pančevu na svom putu za Beograd radi redovnog kontakta sa Centralnim komitetom, odnosno njegovim Politbiroom, pa je na prvu vest o ratu na istoku požurio da dobije direktive za delovanje vođovdanskih komunista.

Svetozar Marković Toza, organizacioni sekretar PK KPJ za Vojvodinu i politički sekretar Štaba partizanskih odreda Vojvodine

Sastanak Pokrajinskog komiteta Partije održan je 23. juna 1941. u vinogradskoj kućici Žarka Turinskog. Iz Beograda su stigli Žarko Zrenjanin i Ratko Mitrović Silja, do tada član Centralnog komiteta Skoja. Ratka Mitrovića je u Vojvodinu uputio Centralni komitet kao

⁷⁵ IAPKV 13637, 18999, Ak 8132. Kecić, str. 258—259. Veg, str. 22—23

pojačanie partijskom rukovodstvu Pokrajine za sprovođenje zadatka oko vođenja ustanka. Njih su dvojica od Politbira Centralnog komiteta Partije dobili instrukcije za sprovođenje odluka koje je Politbiro doneo na svojoj sednici 22. juna.⁷⁶

Na okupu ni ovog puta nisu bili svi članovi Pokrajinskog komiteta. Pored Žarka Zrenjanina i Ratka Mitrovića sastanku su prisustvovali Svetozar Marković Toza, Ivan Leković Vijoglavina, Đorđe Zličić Ciga, Sonja Marinković, Gordana Ivačković Crna i Žarko Turinski Arsa. Na tom sastanku Ratko Mitrović je kooptiran za člana Sekretarijata, a Gordana Ivačković za člana Biroa Pokrajinskog komiteta. Na kraju sastanka pozvan je i Danilo Grujić radi sprovođenja odluka vojne prirode.

Osnovna tema razgovora i zaključaka bila je dovršavanje svih priprema za oružani ustanak. To je podrazumevalo ubrzavanje vojne obuke ljudstva, spremanje oružja, dovršavanje osnovnih planova za vojne akcije u cilju osvajanja većih količina oružja i municije, hitno stvaranje vojnih štabova i pripremanje određenih vojnih desetina za njihovo pretvaranje u partizanske desetine koje će izaći na teren, kao i pokretanje udarnih i diverzantskih grupa u prve borbene akcije. Članovima Partije i Skoja koji su izbegli hapšenje i prešli u ilegalnost naloženo je da se uključuju u partizanske desetine i diverzantske grupe.

Na sastanku je proučen proglas Centralnog komiteta narodima Jugoslavije povodom napada Nemačke na Sovjetski Savez, kojim se svi narodi Jugoslavije, proleter, komunisti, omladina pozivaju u borbu protiv okupatora. Rešeno je da i Pokrajinski komitet uputi svoj proglas narodima Vojvodine u istom duhu, da oba dokumenta budu prevedena na nemački, mađarski i rumunski jezik i da se rasture u što većem tiražu širom Vojvodine.

Formiran je Štab partizanskih odreda za Vojvodinu, u koji su radi njegovog operativnijeg delovanja ušla samo tri člana: Svetozar Marković, Žarko Turinski i Danilo Grujić Nikola. Za komandanta Štaba određen je Danilo Grujić, koji je inače bio rezervni potporučnik, za kome-

⁷⁶ Morača, str. 153—168

sara Svetozar Marković, a za zamenika komandanta Žarko Turinski.⁷⁷

Stab se sastao odmah posle sednice Pokrajinskog komiteta i prišao izradi plana formiranja partizanskih odreda. Prema načelnoj odluci Pokrajinskog komiteta da se za svaki srez formira po jedan odred, određena su njihova operativna područja. Stab je izradio Uputstvo za formiranje i delovanje odreda i plan značajnijih partizanskih i diverzantskih akcija. To uputstvo i zaključci Pokrajinskog komiteta bili su umnoženi i dostavljeni sreskim komitetima. Odmah su imenovani i okružni Štabovi. U Stab partizanskih odreda za severni Banat određen je Žarko Turinski za komandanta, Vladimir Kolarov Koča za komesara i Voja Bošnjak za zamenika komandanta. U Stab partizanskih odreda za južni Banat imenovani su Dejan Brankov za komandanta, Slavko Munćan Sava za komesara i Strahinja Stefanović za zamenika komandanta.⁷⁸

Okružni komitet Partije za severni Banat sastao se još istog dana, dok je Okružni komitet Partije za južni Banat već bio održao svoj sastanak, koji je sazvao Žarko Zrenjanin pri povratku iz Beograda. Sekretar Pokrajinskog komiteta je neposredno preneo okružnim komitetima u Banatu zaključke Politbiroa o pripremama za oružani ustanak. Narednih dana su ove odluke prenesene sreskim komitetima i mesnim organizacijama. Time su banatski komunisti, na pragu velikih događaja, bili u punoj pripravnosti i aktivnosti.

⁷⁷ IAPKV 13637. Kecić, str. 260. Veg, str. 23—24

⁷⁸ Isto

G l a v a t r e ć a

PRVI PARTIZANSKI ODRED

Posle sastanka Okružnog komiteta KPJ za južni Banat, održanog u Pančevu 22. juna, formiran je Okružni partizanski štab i štabovi u srezovima na bazi ranijih vojnih komiteta.

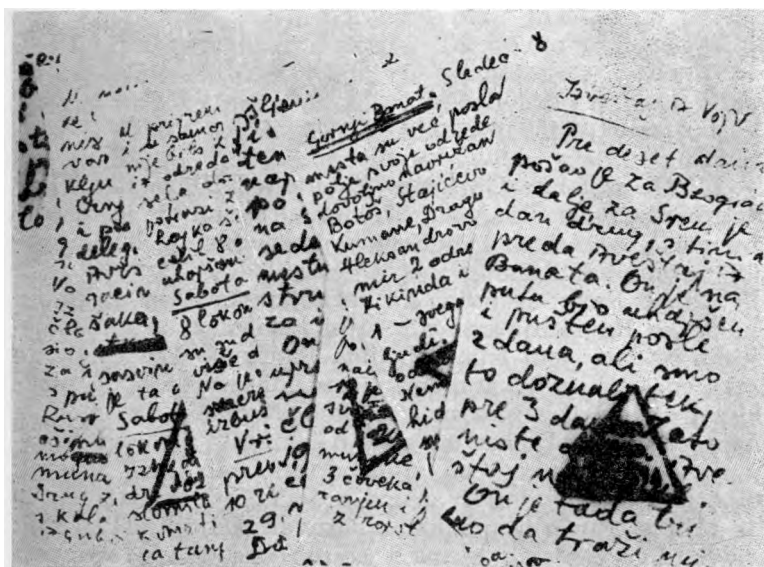
Južni Banat se našao na važnoj saobraćajnici, kojom su preko Rumunije odlazili vojni transporti prema bojištima na istočnom frontu. Pruga Pančevo—Vršac bila je zakrčena teretnim kompozicijama natovarenim nemačkim trupama i ratnim materijalom. Nemačke jedinice su napuštale porobljenu Jugoslaviju i kretale na nova osvajanja. Zato je udar po transportima bio prvi zadatak diverzantskih i udarnih grupa u južnom Banatu.

Na sređivanju prilika, povezivanju ljudi, stvaranju novih diverzantskih grupa i vojnih desetina u Pančevu su intenzivno radili Stevica Jovanović, član Pokrajinskog komiteta Partije, Borislav Petrov Braca i Marko Kulić, članovi Okružnog komiteta, pod rukovodstvom Slavka Munćana Save, sekretara toga komiteta i komesara Okružnog partizanskog štaba.

Prvih dana jula krenulo se u akciju. Prvi cilj diverzantskih grupa bio je železnički čvor u samom Pančevu. Za kratko vreme je izvršena sabotaža na osam lokomotiva, a izazvan je i sudar dve lokomotive, tako da su sve one više dana bile van stroja. Sem toga diverzanti su na jednoj vojnoj teretnoj kompoziciji izbušili sva creva vazdušnih kočnica.⁷⁹

⁷⁹ Izveštaj komesara Štaba partizanskih odreda Vojvodine Svetozara Markovića. Zbornik PK.V, str. 12—14

Budući da nije bilo pirotehničkih sredstava i stručnjaka za spravljanje i upotrebu eksploziva, diverzanti su radili onako kako su to u tom času mogli: izazivali su mehaničke kvarove tamo gde se primitivnim sredstvima to moglo izvoditi. Pa i u takvim akcijama uspeh nije izostao.

Izveštaj Svetozara Markovića Centralnom komitetu KPJ o formiranju partizanskih odreda u Banatu

Jedanaestog jula bio je spreman prvi odred u Vojvodini za izlazak na teren i prvu akciju. Odred je brojao svega pet boraca. Ali, to je trebalo da bude samo jezgro oko koga bi se narednih dana okupili novi, već pripremljeni borci. Odluka da se u prvom trenutku krene sa pet boraca bila je motivisana i zadatkom diverzantskog karaktera koji je odred bio dodeljen.

Organizovanje odreda išlo je uporedo s njegovom prvom akcijom. Stevica Jovanović, Borislav Petrov i Marko Kulić odabrali su deonicu pruge Pančevo—Vršac

na kojoj će se izvesti akcija, pribavili obaveštenja i našli saradnike koji će pripremiti oružje za borce i dopremiti ga na odgovarajuće mesto.

Organizovan je sastanak sa Nebojšom Avramovim, železničarom na železničkoj stanici Pančevo—aerodrom, koji je pristao na saradnju. Došli su Stevica Jovanović i Šava Pandurov, član Okružnog komiteta Skojaja.

Još iste večeri Avramov i Pandurov krenuli su u izviđanje i odlučili se za jednu okuku na pruzi između Vladimirovca i Alibunara. Zatim je Avramov u svojoj kancelariji iz reda vožnje odabrao teretnu vojnu kompoziciju koja je 11. jula u ponoćnim časovima kretala iz Pančeva prema Vršcu.

Za odred su bili pripremljeni Sava Pandurov, student iz Pančeva i član Okružnog komiteta Skojaja, Branko Savić, radnik iz Pančeva, član Mesnog komiteta Partije, Mladen Stančul, gimnazijalac, Dragomir Mihailov, radnik, i Dušan Bradić, trgovački pomoćnik, članovi Skojaja pančevačke organizacije. Za starešinu je određen Branko Savić.

Borislav Petrov je upoznao borce odreda sa planom i mestom diverzije.

U isto vreme izvršene su pripreme i u Dolovu. Dolovački atar je određen za logorovanje odreda pa je u selu pripremljeno njegovo snabdevanje i popuna novim borcima. Dolovačke vojne desetine imale su zadatak da prikupljeno oružje (5 pušaka, dve bombe i nekoliko stotina metaka) pripreme i još pre akcije dopreme na zakazano mesto, gde će ga borci odreda preuzeti. Bora Vemić i Mita Vukosavljev bili su odgovorni za sprovođenje ovih zadataka.

Međutim, u lancu prenošenja ovog naoružanja došlo je do poremećaja i zakašnjenja, što nije moglo ostati bez posledica. Borci su izašli na planirano mesto na pruzi i počeli da seku šine specijalnim testerama. Prva šina bila je gotovo presečena kada se začuo zvižduk lokomotive. Prema satu to nije bio očekivani voz. Borci su se sklonili i lokomotiva je prošla. Očividno, bila je to prethodnica koja je proveravala prugu pre prolaska vojne kompozicije.

Diverzanti su se vratili na posao i drugi zarezaj je bio gotovo pri kraju kada je osmatrač javio da se prugom neko približava sa lampom u rukama. Bio je to čuvar deonice. Diverzanti su se sklonili sa pruge a železničar je zastao na mestu diverzije, pogledao zarez i žurno se uputio prema Vladimirovcu.

Stevan Jovanović Stevica, član PK KPJ, organizator ustanka u južnom Banatu

Borci nisu ni tada reagovali, pustili su ga da se nesmetano udalji, nadajući se da železničar, ipak, neće izdati. Naređeno je povlačenje jer više nije bilo ni vremena za dalje sečenje. Sporo su odmicali u nadi da će kompozicija naići i sleteti sa šina. Ali, umesto huke lokomotive, iz pravca Vladimirovca su se čuli povici na nemačkom jeziku. Bilo je jasno da je deoničar napravio uzbunu i na vreme zaustavio kompoziciju. Odstupajući

od mesta diverzije, borci su se zaustavili u nekom polu-naraslom kukuruzu. Odlučili su da u tom zaklonu pre-dane i da sledeće noći nastave pokret prema prihvatnim bazama u Dolovu.

U toku dana nastala je nesnosna žega, pa su borci izašli na put u nameri da od seljaka dobiju vode. Ali, to je već bila treća greška koju su učinili. Mešovite grupe, sastavljene od nemačkih vojnika, policajaca, do-maćih Nemaca i njihovih rumunskih slugu, krenule se u potragu iz Vladimirovca s jedne i Mramorka s druge strane. Borci su pokušali da se neopaženo izvuku izme-đu dve potere, ali im nizak kukuruz nije mogao pružiti zaštitu. Bili su ubrzo otkriveni i opkoljeni. Borba je morala biti prihvaćena i Branko Savić je napravio bor-beni raspored. Gonioci nisu štedeli municiju. Ipak, par-tizani isu se držali čvrsto gotovo čitav jedan čas. Tada je Dušan Bradić bio teško ranjen, a Mladen Stančul je poginuo. U pokušaju da se probije, pao je smrtno pogo-đen i Dragomir Mihailov. Branku Saviću je municija bila na izmaku. Izgleda za proboj više nije bilo. Hrabri komandir nije želeo živ da padne neprijatelju u ruke. Poslednji metak sačuvao je za sebe.

Sava Pandurov nije imao snage da uradi ono što je učinio Branko Savić. Nemci su ga savladali, vezali i na-tovarili na kola. Na druga kola stavili su tri mrtva partizana, a na treća teško ranjenog Dušana Bradića. Opijeni uspehom, gonioci su se svrstali u kolonu i kre-nuli za kolima. Sava Pandurov je iskoristio takvu si-tuaciju i o kosu koja je bila u kolima presekao veze na rukama, iznenada skočio na kočijaša i ošinio konje. Dok su u koloni shvatili šta se zbililo, Sava je već bio izmakao. Uskoro je bio u svojim bazama u Starčevu, uspostavio odatle vezu sa Okružnim komitetom i Šta-bom i podneo izveštaj o tragično završenoj prvoj akciji banatskih partizana. Ali, još jednom je bio neoprezan. Za njegovu bazu doznao je meštanin Žarko Albu, izdao ga i policija je uskoro bila na licu mesta. Pandurov je još jednom pokušao da se probije, ali su ga pristigli i savladali.

Tragična sudbina boraca Prvog vojvođanskog par-tizanskog odreda time nije bila i završena. Dušan Bra-

dić je ležao teško ranjen u bolnici. Lečili su ga s ciljem da ga mogu saslušavati, a Savu Pandurova su stavili na teške muke.⁸⁰

U međuvremenu policiji je pošlo za rukom da se dočepa Marka Kulića, radnika i člana Okružnog komiteta Partije, jednog od vrsnih organizatora prvih partizanskih i diverzantskih grupa i njihovih akcija. Marko Kulić je naseo izdaji. Strpali su ga u logor „Svilara“, tamo gde je bio Sava Pandurov i toliki drugi zatočeni komunisti. Mučili su ga tako strašno da je 31. jula podlegao ne odavši nikoga.⁸¹

Partizan Dušan Bradić je podlegao ranama nekoliko dana kasnije. Sava Pandurov je prebačen u Petrovgrad i 19. septembra streljan.⁸²

PETROVGRADSKI PARTIZANSKI ODRED

U julskim danima Petrovgrad je bio centar iz koga su vođene sve organizacione, političke i vojne pripreme za ustanak u Vojvodini. U predvečerje ustanka u gradu se nalazila većina članova Pokrajinskog komiteta Partije i Skoja, Stab partizanskih odreda za Vojvodinu, Okružni komitet Partije i Skoja za severni Banat i Stab

⁸⁰ Markov, str. 237—241. Momčilović, Đorđe: Na banatskoj strani, Beograd 1974 (dalje NBS), str. 7—14. Dukuljev, Jovanka: Akcija na pruži Vojlovice, Informator 1971/9, str. 69—75.

⁸¹ IA Pančevo i Bela Crkva: Informator 1970/8, str. 11. Veg. str. 31. Zbornik, str. 13. IAPKV 18999, AK 6183.

⁸² Okružni komitet Partije doneo je svoj sud o prvim južnobanatskim partizanima u svom Cirkularu 11. XI 1941: „Kažnjavaju se sledeći članovi:... 3) Pandurov Sava, iz Pančeva, isključenjem, kao izdajnik... Da se istakne držanje drugova Branka Savića, člana KP, Mihailova i Stančula Mladena, svi iz Pančeva, koji su pali u borbi kod Vladimirovca. Da se istakne držanje pred klasnim neprijateljem Marka Kulića iz Pančeva, člana OK, ubijenog na policiji. Drug Marko i pored najstrašnijih mučenja, čupanja noktiju itd. nije ni reč rekao neprijatelju ..Međutim, treba imati u vidu da je taj dokumenat pisan još dok je OK imao puno poverenje u Petra Aldana, pa kada je reč o izdaji Pandurova to bi se moralo imati u vidu. (IAPKV 3408. Marko Kulić je proglašen za narodnog heroja 27. XI 1953. Narodni heroji Jugoslavije, Beograd 1975. I, str. 419—420).

partizanskih odreda u okrugu. U gradu i njegovoj neposrednoj okolini održavani su značajni sastanci, donošene odluke o pripremama i pokretanju ustanka.

Iz grada su vodili nevidljivi kanali prema Pančevu, do Okružnog komiteta Partije i Skoja i Okružnog štaba partizanskih odreda za južni Banat, do važnog punkta koji je držao Stevica Jovanović, od koga se stizalo do Politbiroa i Centralnog komiteta u Beogradu. Isto tako, taj kanal se iz grada odvajao prema zapadu i išao preko Tise i Sajkaške do Novog Sada i Radivoja Cirpanova, koji je produžavao i granao taj kanal po Bačkoj i prema Sremu. Na taj glavni kanal nadovezivali su se drugi — prema Kikindi, Kumanu i Aleksandrovu, a od Pančeva lepezasto po južnom Banatu.

Tim kanalima su kuriri prenosili poruke, direktive, naređenja, izveštaje. Njima je prenošeno oružje, municija, lekovi, njima su se kretali članovi komiteta i štabova. Nekada su to bile javne saobraćajnice, koje su korišćene uz lažne legitimacije i „ausvajse“ pravljene u partizanskim tehnikama u Pančevu, Aleksandrovu ili Kikindi, ali su to najčešće bile poljske staze koje su prolazile podalje od komunikacija i naselja.

Kuriri na ovim kanalima bili su posebno odabrani. Najčešće njihov zadatak nije bio samo da prenesu poštu ili poruku već da rešavaju i organizaciono-politička pitanja. Zato su to obično bili već iskusni komunisti, pa i članovi komiteta.⁸³

Mnogi kuriri su padali u zamke i najčešće su se izvanredno držali i kanale sačuvali. Ali, bilo je i slabića, poput Petra Aldana. Tada je dolazilo do poremećaja i kanali su postajali klopke. U pripremnom periodu i prvim danima ustanka veze su bile dobre, ali su prvim udarcima neprijatelja mnoge kidane da bi bile ponovo uspostavljane.

⁸³ Takvi su bili Vasa Roknić, Đura Đorđević Sima, Voja Kovački, Stanislav Ivkov Nisa, Đura Jovanović Mića, Dušanka Jovanović, Branka, Nikica Živanović, Pavle Pere Beli, Marija Skundrić Mojim, Miloško Filipčev Fića, Komelija Ankucić i dr. (Momčilović, Đorđe: Akcije CK KPJ i PK KPJ za Vojvodinu na uspostavljanju veza sa partijskim organizacijama i forumima u Banatu 1941—1944, Istraživanja, Novi Sad 1971, str. 200—201, dalje: Istraživanja).

Najduža od tih veza — preko Tise i Novog Sada do Srema — bila je najvažnija za jedinstvo čitavog pokreta u Vojvodini. Nju je u tim danima, pa i kasnije, bilo najteže održavati i obezbeđiti. Sredinom jula poslani su za Bačku kao pojačanje sekretar Pokrajinskog komiteta Skoja Đorđe Zličić Ciga i član Biroa Pokrajinskog komiteta Partije Gordana Ivačković. Za Srem je bio upućen član Pokrajinskog komiteta Skoja Nikica Zivanović.

U julskim danima, pojavom partizanskih odreda, kurirska mreža je postala gušća. Sve te veze su se početkom ustanka slivale u jedan petrovgradski punkt, kojim je neposredno rukovodio komandant Štaba partizanskih odreda za Vojvodinu.⁸⁴

Već sredinom juna na prvom sastanku novoformiranog Oblasnog komiteta za Banat pristupilo se izradi plana za širi napad partizanskih odreda i vojnih desetina iz grada i okolnih mesta na skladište oružja u Silosu, u blizini glavne petrovgradske železničke stanice. U ovom skladištu bilo je smešteno zaplenjeno oružje bivše jugoslovenske vojske. Plan napada razradili su Danilo Grujić i Nenad Birovljev.

Kasnije je održan sastanak Okružnog vojnog komiteta, na kome su učestvovali još i Bora Mikin, Ziva Milić, Miloš Jovanov i Dura Đorđević. Precizirano je da će magacin zauzeti prepadom udarna grupa, a vojne desetine iz Melenaca, Kumana, Stajiceva, Elemira i Aradca će preuzeti oružje i rasporediti ga po svojim selima. Ostatak oružja i sam magacin digla bi posle u vazduh posebna diverzantska grupa, predvođena Mišom Predićem.⁸⁵ Prethodna obaveštenja o magacinu, stražama, oružju i drugom Komitet je dobio preko Franje Hercoga, studenta, koji je po partijskom zadatku, inače kao Jevrejin, dospao u jevrejski logor.⁸⁶

⁸⁴ IAPKV 13637

⁸⁵ Isto. „Zrenjanin“, str. 185—186.

⁸⁶ Postoji nesiguran podatak da je u okviru ovog plana trebalo izvršiti probnu akciju, u stvari prvu veliku diverziju u gradu. Cilj akcije je bio navodno miniranje železničkog mosta na Begeju, obezbeđenog stalnom stražom. Akciju su imale izvršiti udarne i diverzantske grupe pod vodstvom Miše Predića. Tvrdi se da je diverzija izvedena već 24. juna. Postavljen je eksploziv, mina aktivirana, ali bez punog efekta, pa je most

Akcija na skladište oružja imala je dva termina, ali je oba puta odložena, pa konačno nije ni izvedena. Okružni štab nije uspeo da sakupi dovoljno snaga za ovako krupnu akciju u velikom gradu.

Početak jula u vinogradu Turinskog održano je šire savetovanje Okružnog komiteta Partije i Okružnog partizanskog štaba. To je bio poslednji sastanak takve vrste u Petrovgradu i njime je naznačen početak stvaranja partizanskih odreda u okrugu. Sastanku je prisustvovao i Danilo Grujić, komandant Štaba partizanskih odreda za Vojvodinu, a vodio ga je Žarko Turinski. Bih su tu i sekretari sreskih komiteta Partije, predstavnici sreskih štabova, sekretari partijskih ćelija i članovi Partije odgovorni u ćelijama po vojnoj liniji. Prema sećanjima učesnika na okupu je bilo oko trideset ljudi.⁸⁷

Odlučeno je da se odmah krene u široku akciju paljenja žita, vršalica i drugih poljoprivrednih mašina, pre svega na nemačkim imanjima, ali i na svim krupnijim gazdinstvima bez obzira na to ko im je vlasnik. Paljenje žita je zamišljeno kao najšira akcija na celoj teritoriji, a vojnim desetinama i diverzantskim grupama, pa i partizanskim odredima, ostavljeno je da biraju najpogodniji način na koji će taj zadatak izvršiti. Na tom sastanku razdeljene su specijalne fosforne šibice nabavljene u Mađarskoj kao pogodne za paljenje.

Diverzantske grupe i partizanski odredi će rušiti komunikacije, prvenstveno mostove i telefonske stubove, napadati poljske čuvare i čuvare vršalica u cilju da im se oduzme oružje i obezbedi neometano izvođenje diverzija.

Prihvaćena je odluka Pokrajinskog komiteta da se pride organizovanju partizanskih jedinica koje će moći što skorije da stupe u neposrednu akciju. Brojno stanje jedinica zavisice od količine oružja kojom se trenutno raspolaže, a kasnije će se povećavati prema razvoju situacije. U prvoj fazi u odrede treba da izađu kompromi-

bio samo pomeren. Stražari su bili razoružani. Nemci, međutim, nisu zabeležili ovu akciju. Ostala je samo u sećanju učesnika i to u različitim verzijama. (Muzej Zrenjanin, 206/III. IAPKV 13637. Album, str. 257. Zrenjanin, str. 185).

⁸⁷ IAPKV 13637, 18999

tovani članovi Partije i Skoja, a zatim drugovi iz vojnih desetina koji su za to spremni. Partijske i skojevske organizacije imaju preći u još dublju ilegalnost, ali njihov politički rad u masama treba dalje razvijati. Usvojen je princip da u početku svaki srez ima svoju partizansku jedinicu.

Organizovanje Petrovgradskog partizanskog odreda preuzeo je na sebe Žarko Turinski. Time je bio istaknut značaj ove partizanske jedinice, njena bliska povezanost sa Štabom partizanskog odreda za Vojvodinu i Okružnim štabom. U Okružnom štabu je u tom smislu bila izvršena i raspodela dužnosti. Komesar toga štaba Vladimir Kolarov Koča neposredno je rukovodio propagandom, a kasnije i diverzantskim akcijama u gradu i okolini. Njegovo „komandno mesto“ bilo je van grada, u vinogradu Zorana Nićetina, a glavni pomoćnici su mu Bili Ruža Sulman i Lazar Nićetin. Tu je bila i partijska tehnika Okružnog komiteta. Voja Bošnjak je imao na raspolaganju udarne grupe za borbu s agentima i drugim neprijateljima u gradu.⁸⁸

U to vreme sekretar Okružnog komiteta Servo Mihalj posebnu pažnju je posvetio radnicima u Zelezničkoj radionici, gde je jedno vreme bio i neposredni partijski rukovodilac, ali isto tako i partijskim organizacijama i komitetima u okrugu, koje je redovno obilazio.

Početak druge dekade jula Petrovgradski partizanski odred izašao je na svoje operativno područje, severno od grada, u ataru koji se pruža prema Melencima i Elemiru. Direktivu za izlazak dobili su pre svega članovi Partije koji su već bili u ilegalnosti, a zatim kompromitovani pripadnici diverzantskih grupa i vojnih desetina. Prilikom formiranja odred je imao desetak boraca. Narednih dana stizali su iz grada novi borci, da bi ih pred napad na Bošnjakov salaš bilo oko sedamnaest.⁸⁹

⁸⁸ Gradski muzej Zrenjanin, 206/III, 190/III. Album, str. 259. Veg, str. 32—33. IAPKV 13637, 7425, 7437

⁸⁹ Isto

Komandant odreda bio je Miloš Jovanov, radnik iz Stajiceva, sekretar Sreskog komiteta Partije, jedno vreme rukovodilac partijske organizacije u Zelezničkoj radionici. U odredu su bili i njegova žena Đurđevka i mlađi brat Zivko, oboje članovi Partije.

Komesar odreda bio je Toma Toškov, član Partije još od 1929. godine. Iako je pripadao starijoj gardi proganjanih i hapšenih komunista, ostao je uvek blizak mladima. Svoga sina Nikolu vaspitavao je u istom duhu.

Mihalj Senj i je bio sekretar ćelije i zamenik komesara odreda. Senji je član Partije od njenog osnivanja a od 1926. i član Pokrajinskog komiteta. Iste godine kada i Toma Toškov osuđen je na sedam godina robije. Sa ovog „komunističkog univerziteta“ izašao je tek 1936. godine.

Za zamenika komandanta odreda određen je poznati petrovgradski komunista Janoš Sečenji, koji je u ranijim godinama bio član Mesnog partijskog komiteta u gradu.

Među borcima odreda je bio i Derđ Tot, isto tako stari komunista, ali i po godinama najstariji u odredu. Kad je dolazio u odred, nije znao šta će sa sinom, još dečakom, pa je i njega doveo u logor. Drugovi su mu pomogli da dečaka smesti i obezbedi. I ostali borci bili su komunisti: Košta Đurić, skojevski rukovodilac, Janko Ćurčija, Mita Đorđević, Milan Radovančev i Milan Obradović. Franja Hercog nije bio član Partije kada je došao u odred, ali je već pre toga izvršio nekoliko delikatnih zadataka, pa su ga drugovi odmah primili u odredsku ćeliju.⁹⁰

Borci Petrovgradskog odreda bili su većinom radnici, školovani u zdravoj sredini Zelezničke radionice. Sačinjavali su ga Srbi i Mađari, što je odgovaralo nacionalnom sastavu pripadnika radničkog pokreta u gradu. Istina, u odredu nije bilo Nemaca, ali ih je bilo među istaknutim diverzantima, skojevcima i u skojevskim komitetima.

Prvih dana nisu svi borci bili naoružani, ali se u logoru užurbano radilo na obuci u rukovanju puš-

⁹⁰ Gradski muzej Zrenjanin 206/III

kom, pištoljem i bombama. Međutim, Žarko Turinski je ubrzo organizovao prebacivanje oružja iz baza u grad i svaki borac je dobio pušku i deset metaka. Poneko je imao čaturicu, neko vojničku torbicu, fišeklije ili neki drugi deo vojničke opreme. Franja Hercog, kao medicinar, odgovarao je u odredu za higijenu. Kod sebe je imao dobro opremljenu priručnu apoteku, koju je u gradu pripremio doktor Laza Mijatov. Partizani su imali na sebi radnička odela, ponesena od kuće, ali se u logoru našlo i delova seljačke odeće i poljoprivrednog alata. To je služilo patrolama koje su okolinom krstarile, maskirane kao poljoprivrednici. U odredu je vladala vojnička disciplina, zasnovana na svesti svakog borca. Partijska ćelija je često održavala sastanke na kojima je bilo reći o problemima i zadacima boraca i odreda, ali i one na kojima je proučavan neki od materijala.

Iz predostrožnosti logor odreda nije bio ustaljen na jednom mestu. Žarko Turinski je redovno, gotovo svakodnevno, dolazio među borce, donosio im hranu, oružje, municiju, odeću i druge potrebe, zatim vesti koje je u gradu štampao Pokrajinski komitet, kao i drugu literaturu.

U gradu je bilo nekoliko baza u koje su aktivisti sakupljali hranu i druge potrebe. Skojevci su sve to prenosili do određenih tačaka u polju i predavali Žarku Turinskom ili Tomi Toškovu, a ovi donosili u logor. Na jednom salašu u blizini logora pripremana je topla hrana, obično za večeru.

Petrovgradski odred izvršio je svoju prvu akciju još u toku svoga formiranja. Napravljena je zaseda i sačekana jedna nemačka patrola poljskih čuvara. Zaplenjene su dve puške i nešto municije, a Nemci su opomenuti i pušteni kućama. Druga zaseda, postavljena na drumu, pokušala je da likvidira jednog nemačkog motociklistu, ali je on uspeo da umakne.

Oko 20. jula u odred su došli Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković i Danilo Grujić. Pripremila se jedna krupnija akcija, koju bi zajedno izveli Petrovgradski, Kumanački i Melenački odred. Trebalo je napasti policijsku stanicu u Melencima i zapleniti oružje. Međutim,

bila je prethodno isplanirana velika akcija paljenja žita, koju je trebalo odmah izvesti. Borcima je rečeno da će dobiti sredstva za potapanje šlepova i teretnih brodova na Begeju koji su prevozili pšenicu.

Tih dana je donesena odluka da se iz odreda povuče Toma Toškov i da se stavi na raspolaganje Voji Bošnjaku, koji je sa udarnim grupama organizovao likvidaciju najpoznatijih policijskih agenata u gradu. Za komesara odreda umesto njega određen je Franja Hercog.⁹¹

Velika akcija na žitna polja počela je 21. jula. Toga dana borci odreda razoružali su jednog nemačkog policajca i zaplenili karabin i bicikl. U gradu su diverzanti zapalili vršalicu, a na jednom salašu kraj puta Petrovgrad—Mužlja veliku kamaru žita.

Dva dana ranije, 23. jula, Nemci su zadali prvi težak udarac ustaničkim snagama. Toga dana nepoznati provokator obavestio je agenta Krstu Kozlovačkog da se na salašu Andrije Ničetina nalazi Vladimir Kolarov. Hitno je pripremljen odred vojnika i agenata koji je pođišao vinogradu i neopaženo, pod zaštitom noći, blokirao vinogradsku kućicu u kojoj je iznenadio Kolarova i Ružu Šulman, ne davši im ni mogućnost da se prihvate oružja. Desetak dana ranije policiji je pošlo za rukom da otkrije štampariju Sreskog komiteta u Kikindi i eta u njoj iznenadi i uhapsi Tiberija Aldana i Stojana Arsenova.

Dvadeset petog jula predveče ceo odred je bio u borbenoj koloni. Na teren su izašle i skojevske diverzantske grupe. Diverzantska trojka koju su sačinjavali Arpad F'ogaroš, Janoš Fazekaš i Ljubomir Ratajski zapalila je u ataru Slovačkog Aradca stogove pšenice predsednika ove opštine. Diverzanti Dušan Graor i Ljubomir Grujić zapalili su na jednom salašu kamaru sa dvadeset hektara pšenice. Pokušaj jedne druge diverzantske grupe da zapali veliku parcelu nepokošene pšenice nije uspeo jer se vatra po nedozreloj pšenici nije širila.⁹²

⁹¹ Isto

⁹² To su bile samo one akcije koje je neprijatelj toga dana registrovao, a bilo ih je daleko više (IAPKV 18999)

Odred se uputio prema salašu Dušana Bošnjaka. Bilo je to krupno gazdinstvo. Na velikom dvorištu bilo je sadeveno nekoliko velikih kamara pšenice. Na pojavu partizana straža se razbežala i žito je ubrzo planulo. Odred se povukao s mesta akcije, ali se nije izvukao iz toga dela atara, očekujući dalje zadatke. U jednom kukuružištu, nedaleko od vatrenog stuba, organizovan je odmor i predanak.

Nemci su brzo reagovali. U pretres atara krenule su jedinice jačine jednog bataljona iz Poternog odreda, prebačenog početkom jula iz Srbije iz sastava 704. i 714. divizije,⁹³ zatim pripadnici Dojče manšafta i policije. Salaš Dušana Bošnjaka bio je pretražen, a onda su Nemci na zgarištu streljali pet komunista. Bili su to Vladimir Kolarov Koča, član Okružnog komiteta Partije, komesar Okružnog štaba i organizator diverzantskih i udarnih grupa, Ruža Sulman, njegova najbliža saradnica, član Okružnog komiteta i rukovodilac Narodne pomoći, Tiberije Aldan Boci, španski borac i član Sreskog partizanskog štaba u Kikindi, Stojan Arsenov, član istog štaba i raniji član Pokrajinskog vojnog komiteta, i Šandor Frank, član Partije.⁹⁴

Posle streljanja vojska se razvila u strelce i počela sa sistematskim pretresom atara. Široko razvijeni stroj približavao se i velikoj parceli kukuruza u kojoj je bio utaboren odred, još uvek na počinku. Toga jutra, 26. jula, padala je kiša, pa se kretanje stroja nije čulo, tako da je stražar primetio Nemce kad je već bilo kasno za neprimetno povlačenje. Partizani su bili otkriveni i stroj vojnika počeo je da se svija u polukrug. Iznenađeni borci prihvatili su se oružja, sredili se i pružili snažan i organizovan otpor, pokušavajući da se pod borbom izvuku prema melenačkom ataru. Međutim, parcela kukuruza nije bila tako velika pa su se našli pred brisanim prostorom. Pošto je obruč već bio sa-

⁹³ AVII 70 A 19/1.

⁹⁴ IAPKV AK 6299, 18999. Početkom jula policija je u Kikindi otkrila štampariju SK i na prepad uhapsila Stojana Arsenova i Tiberija Aldana. 23. jula nepoznati provokator provalio je bazu u kojoj su radili Vladimir Kolarov i Ruža Sulman. U iznenadnom napadu oboje su uhapšeni.

stavljen, borci su se zbili u krug i osuli žestoku -paljbu. Neko je bacio bombu, zadržavši tako za trenutak neprijateljski stroj. Pala je komanda za probijanje natrag, u kukuruze, pojedinačno ili po grupama. To je neprijatelja iznenadilo, tako da se posle kraće borbe većina boraca našla van obruča, probijajući se dalje po grupama. Na bojištu su ostala dva teško ranjena borca, koji su se borili do poslednjeg metka, da bi ih takve neprijatelj zarobio i, prema nekim izvorima, žive spalio. Jedan od njih bio je Mita Đorđević, vozač, član Partije, jedan od najhrabrijih u odredu. U ovoj borbi ubijeno je 7 neprijateljskih vojnika, dok je nemačka komanda objavila pogibiju trojice.⁹⁵

Košta Đurić, Mihalj Senji i Franja Hercog probijali su se zajedno kroz kukuruze prema Begeju. Na pogodnom mestu zakopali su oružje i uputili se u grad da potraže veze. Međutim, protivakcijama neprijatelja veze su bile poremećene. Košta Đurić i Mihalj Senji uputili su se u Jarkovac i nakon nekoliko dana našli su se u Dubičkom partizanskom odredu. Franja Hercog se najpre zadržao u gradu kod rođaka, i kad nije dobio drugu vezu, pošao je u Karadordevo, a odatle za Bačku, pa za Budimpeštu.⁹⁶ Ostali borci su se probili prema bašaidskom ataru i nešto kasnije takođe došli u grad, gde su se povezali sa Žarkom Turinskim. Pošto su mu podneli izvesta j, Turinski im je dao novi raspored, u rejonu Stajićeve, dakle ovoga puta dosta južnije od grada.

To je bio kraj Petrovgradskog partizanskog odreda u prvom njegovom sastavu. Međutim, to nije značilo i njegovo uništenje. Njegovi borci poslužili su kao jezgro i glavna snaga jednog novog, Stajićevesko-petrovgradskog odreda, pa se može smatrati da je taj odred, samo popunjen i reorganizovan, i dalje postojao i delovao kao borbena jedinica. U teškoj i neravnoj borbi Petrovgradski odred je položio svoj borbeni ispit: probio je obruč i naneo neprijatelju veće gubitke nego što

⁹⁵ IAPKV 18999, 13637. Veg, str. 32—33. Muzej Zrenjanin 206/III, 190/III. „Zrenjanin“, str. 185

⁹⁶ Muzej Zrenjanin 206/III

ih je sam pretrpeo, ali je ipak svoje neiskustvo dosta skupo platio. Grad je ostao privremeno bez svog odreda u neposrednoj blizini.

Međutim, diverzantske akcije nisu prestale. Neravnu borbu nastavile su diverzantske i udarne grupe, partijske ćelije i skojevski aktivni. Među najaktivnijim centrima bila je i dalje Zeleznička radionica, u kojoj su grupe diverzanata organizovano pripremale kvarove na lokomotivama. Primenjivani su raznovrsni oblici sabotaza: sipanje peska u ležajeve, labavljenje zavrtnja, upropašćavanje materijala, mešanje delova i njihovo pogrešno postavljanje, sklanjanje i kvarenje alata, lažno obeležavanje materijala, ubacivanje sitnih metalnih otpadaka u osovine i drugi. Mnoge od ovih ideja dao je diverzantima u radionici Servo Mihalj.⁹⁷

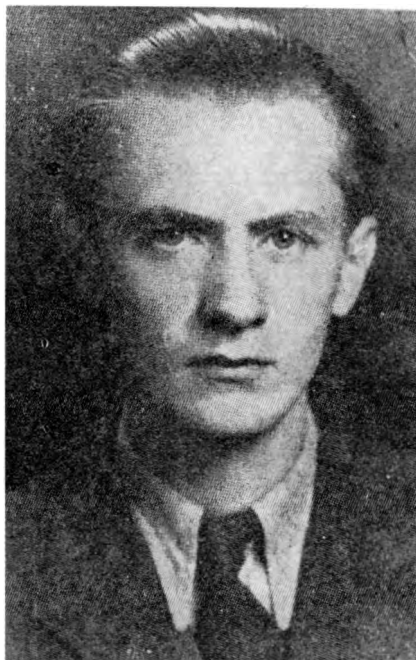
ALEKSANDROVACKO-KARAĐORĐEVACKI PARTIZANSKI ODRED

Uoči napada Nemačke na Sovjetski Savez Sreski komitet Partije održao je u Aleksandrovu sastanak, na koji je iz Petrovgrada došao Servo Mihalj. Bilo je reči o daljim pripremama za akcije, posebno o broju formiranih vojnih desetina, njihovom radu i prikupljenom naoružanju. Utvrđeno je da je bilo dosta neispravnog oružja među onim koje je sakupljeno u Aleksandrovu, Karađorđevu i Vojvodi Step, pa su preduzete mere da se organizuje popravka, a da se akcija za sakupljanje nastavi. U Sreski komitet je ušao Karađorđevčanin Borko Ličina, pa je tako u ovaj komitet prvi put ušao borac izvan kruga Aleksandrovčana.⁹⁸

⁹⁷ Muzej Vojvodine 3764.

⁹⁸ Aleksandrovo takođe spada u naseljenička sela, podignuta uz malu prugu posle prvog svetskog rata. Međutim, tu se doselilo više Banačana iz okolnih sela, sirotinje, među kojom je bilo dosta članova Partije, koji su svoj uticaj brzo preneli na Ličane, Bosance i druge brđane. Već 1923. u selu su postojale četiri partijske ćelije sa Mesnim komitetom. Organizator je bio Draga Šuvakov, od 1933. član Okružnog komiteta KPJ. 1939. na opštinskim izborima ovde su komunisti odneli pobjedu pa je opštinska uprava bila u njihovim rukama. Blagajnik je bio

Čim su se učesnici savetovanja u Petrovgradu vratili, održani su sastanci u Sreskom komitetu i partijskim ćelijama.

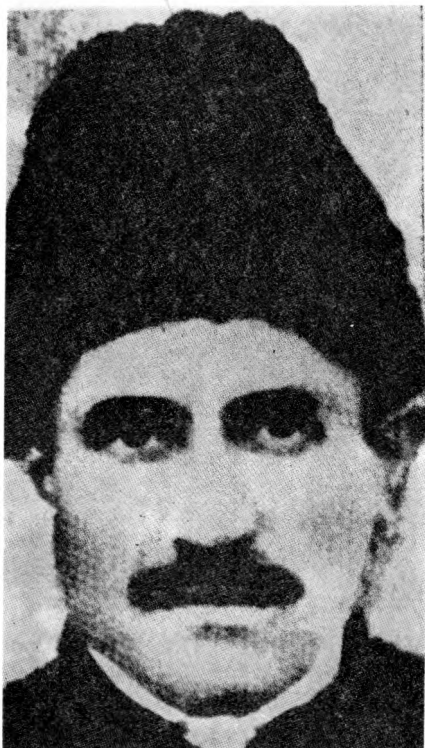

*Vladimir Kolarov Koča, član OK KPJ i politički komesar
Okružnog partizanskog štaba za severni Banat*

Na sastanku u Karađordevu izveštaj je podneo Đuro Javorina. Borko Ličina je bio spreman da sve odluke prihvati kao logične i ispravne. Smatrao je da borce za odred neće biti teško prikupiti i prihvatio je sa olakšanjem činjenicu da drugovi iz višeg rukovodstva smatraju da Crvena armija još manevriše, sprema se da navuče nemačke divizije u klopku, da ih opkoli

Švakov, tada sekretar SK KPJ, a predsednik Sredoje Velimirov, član toga komiteta. (Velike Livade, Hronologija, rukopis. IAPKV 20037).

i uništi. Međutim, Đuro Novaković, sekretar partijske ćelije, postavio je više primedbi, kojima je doveo u pitanje odluke savetovanja. Osnova njegove kolebljivosti i oportunitizma u ovako važnom trenutku bila je u

Milivoj Toškov, komandant Aleksandrovačko-karadordevačkog odreda

proceni da će naseljenička sela biti prva uništena ako ustanak ne dobije odgovarajuće razmere i već u prvim uspesima ne obezbedi zaštitu oslobođenih mesta. Jer, narod se nema kuda sklanjati niti ima izgleda da na ravnom polju izbegne represalije. Ipak, prihvatio je odluku da se 8. jula ide na savetovanje u Aleksandrovu,

ali uz zahtev da tamo pođu i Mirko Dautović i Dane Basta, studenti, članovi Skoja, smatrajući da će oni razboritije oceniti situaciju.

Na savetovanje su, prema odluci ćelije iz Karađorđeva, došli Borko Ličina i Đuro Javorina, članovi Partije, Milan Pribić, sekretar Mesnog komiteta Skoja, i Mirko Dautović i Dane Basta. Iz Aleksandrova su došli Draga Suvakov, sekretar Sreskog komiteta, i članovi tog komiteta Miloj ko Filipčev, Ljubomir Stanisavljev, Mile Lončarski, zatim Slavko Čolić i Milivoj Toškov. Bili su prisutni još Filip Ilijin Fića iz Klarije (Radojevo), Petar Vraneš iz Vojvode Stepe i dva druga iz Srpske Crnje. Iz Petrovgrada je došao Danilo Grujić, komandant Glavnog štaba partizanskih odreda za Vojvodinu, koji je rukovodio ovim savetovanjem.

Odlučeno je da se na teritoriji Klarija—Aleksandrovo—Karađorđevo organizuje jedan partizanski odred, za koji će svako selo dati proverene članove Partije i Skoja ili druge pripadnike vojnih desetina koji su se dotada već bili istakli. Broj boraca u odredu morao je biti ograničen sve dok se ne zapleni dovoljno oružja. To bi stvorilo uslove za stvaranje slobodne teritorije koja bi mogla prihvatiti sovjetske pad ob rance. Određeno je da Aleksandrovo i Karađorđevo upute na formiranje odreda po 16 drugova, a Srpska Crnja, Vojvoda Stepa i Klarija po nekoliko."

Formiran je Sreski partizanski štab, koji će biti potčinjen Okružnom partizanskom štabu u Petrovgradu. Za komandanta Štaba izabran je Draga Suvakov, a u njegov sastav su ušli Miloško Filipčev, Borko Ličina, Milan Pribić i Filip Ilijev.¹⁰⁰

Narednih dana trebalo je odabrati ljude za odred i izvršiti političke i druge pripreme, a isto tako pripremiti oružje i municiju, već prema tome koliko ga ima ispravnog među onim što je do tada u akcijama bilo sakupljeno.

U Aleksandrovu nije bilo teško odabrati i pripremiti ljude. Odlučeno je da u odred odmah stupe stari

⁹⁹ Veg, str. 32. Momčilović, Karađorđevo 1941, str. 262—266.
IAPKV 13637 20037

¹⁰⁰ Momčilović, PJZ, str. 162.

i iskusni komunisti Draga Šuvakov, Sredoje Velimirov, Milojko Filipčev, Bogoljub Bošnjak i Karitan Stankov, a zatim Slavko Čolić, koji je tada već bio u ilegalnosti, Milivoj Toškov, Emil Marinkov Bata, Mile Matić, Branko Lončarski, Laza Stajić, Milorad Lončarski, Ljubomir Stanisavljev, Dušan Zlokaz, Milan Obradović i Voja Vorkapić, izbeglica iz Beograda, Ostali članovi Partije imali su iza sebe dobro organizovane vojne desetine i udarne grupe, sastavljene pretežno od skojevaca.

U isto vreme partijska ćelija i Mesni komitet Skoja u Karadorđevu održali su ponovni sastanak da bi se odlučilo koje ljude uputiti u odred. Prihvaćen je predlog Bože Janjetovića da se u odred pošalju drugovi koji su već odslužili vojsku, a da skojevci nastave svoje vojničke pripreme u vojnim desetinama kako bi bili spremni da se uključe u odred kada se reši pitanje naoružanja. Odlučeno je da od članova Partije u odred pošu Borko Ličina i Božo Janjetović, da Mesni komitet Skoja odabere nekoliko skojevaca starijih godišta i da se pozovu u odred Mile Stakić, Miladin Pokrajac, Pero Puača, Mladen Milošević, Đuro Smiljanić, Mićo Radaković i Branko Vojnović. Svi ovi drugovi odslužili su vojsku, i bili istaknuti aktivisti organizacije Seljačkog kola. Neki od njih završili su zanat, a drugi su obrađivali zemlju.

Međutim, kada se prešlo na suštinu pitanja, na neposredne ciljeve i zadatke odreda, sekretar ćelije Đuro Novaković, uz podršku Bože Janjetovića, postavio je ponovo pitanje mogućnosti oružane borbe u Banatu. Oni su izražavali strah da bi prvi neuspeh ustanika doveo do uništenja Karadorđeva i drugih naseljeničkih mesta. 'Karadorđevčani će, po njima, stupiti u odred kada budu sigurni u to da će prve akcije osvajanja oružja biti uspešne, da će se spustiti ruski padobranc i pomoći ustanicima da zaštite sela i stanovništvo. Borko Ličina je zastupao mišljenje da se i bez takvih uslova treba odazvati pozivu za borbu koja će se samo odlučnošću svih razviti u opšti ustanak. Konačno je prihvaćen kompromis: Karadorđevčani će izaći u odred, ali će na licu mesta proceniti situaciju i doneti odluku o svom učešću ili neučešću u planiranim akcijama.

Borko Ličina i Milan Pribić održali su sastanak Mesnog komiteta Skoja i upoznali ga sa neposrednim zadacima. Odlučeno je da u odred ide sekretar Milan Pribić, a pored Mirka Dautovića i Dane Baste, još sekretar aktiva Božo Barać, Stanko Culibrk i Miloš Božić, zatim izbeglice Dane Glumac i Đuro Gledić, članovi Skoja.

Razgovor sa drugovima koji nisu bili članovi Partije i Skoja pokazao je da su ljudi spremni za borbu i da imaju po-verenja u komuniste.

Dvanaestog jula Sreski komitet Partije je preko Milorada Lončarskog upoznao članove Štaba iz Karađorđeva sa neposrednim planom osnivanja odreda i akcijama koje zatim treba izvesti. Lončarski je dobio zadatak da 13. jula dovede karađorđevačku grupu na zbornomesto. S obzirom na to da je Okružni štab planirao krupnu akciju odreda u Srpskoj Crnji, Javorina je imao pripremiti troja kola za ranjenike i plen, pa je za to odredio Božu Ivanića, Lazu Rapajića i Đuru Rajačića.

Oko 11 sati uveče karađorđevačka grupa boraca pristigla je na Adres Majur ili Pavličin Bunar, na njivu koja se nalazila na međi aleksandrovačko-karađorđevačkog atara. Na maloj poljani, okruženoj parcelama sunco-kreta, zatekli su svega petnaestak drugova. Karađorđevčani su očekivali više ljudi, jer su bili uvereni da će svako selo poslati svoju grupu boraca. Borko Ličina je saopštio da je stiglo 17 boraca iz Karađorđeva sa 2 puške, 6 pištolja, bajonetom i jednom bombom, kao i sa manjim zalihama municije. Ovo oružje je odloženo i postavljeno na zajedničku gomilu.¹⁰¹

U toku noći sem Karađorđevčana i Aleksandrovčana u logor je došao samo još Filip Ilijev iz Klari je, pa je na okupu bilo 35 boraca sa šestoro kola u komori. Njima je Danilo Grujić u ime štaba partizanskih odreda za Vojvodinu saopštio da je formiran Aleksandrovačko-karađorđevački odred i izneo plan napada na skladište oružja u Srpskoj Crnji, u kome je bilo preko 2.000 pušaka, municije i druge opreme. Skladište je čuvala pogranična jedinica jačine od oko 150 vojnika. Posle za-

¹⁰¹ Isto str. 168—169

piene oružja odred bi ojačao i izvršio napad na policijske stanice u Aleksandrovu i Karadorđevu.

Tada je Božo Janjetović ponovo izrazio sumnju u uspeh prve akcije, tim pre što je na okupu bilo malo boraca i još manje oružja. Tražio je objašnjenje zašto Grujić sada ne pominje pomoć ruskih padobranaca. Pošto je Janjetović dobio podršku još nekih drugova iz Karadorđeva i Aleksandrova, Danilo Grujić i Draga Šuvakov sazvali su članove Partije na posebni sastanak, ali je Božo Janjetović ostao pri svome, tumačeći da ga na to vezuju stavovi njegove partijske ćelije. Posle tog neuspelog sastanka Danilo Grujić je izašao pred partizane i zatražio da se svako opredeli: za odred i akcije ili za povratak kući. Od Karadorđevčana za odred su se odlučno opredelili članovi Štaba Milan Pribić i Borko Ličina i skojevci Miloš Božić, Dane Glumac i Đuro Gledić. Aleksandrovcani gotovo svi: Milivoj Toškov, Slavko Čolić, Miloško Fulipčev, Sredoje Velimirov, Bogoljub Bošnjak, Karitan Stankov, Emil Marinkov, Mile Matić, Branko Lončarski, Laza Stajić, Milorad Lončarski, Ljubomir Stanisavljev, Dušan Zlokaz, Milan Obradović i Voja Vorkapić. Tu je bio i Filip Ilijev iz Klarije.¹⁰²

Za komandanta odreda izabran je Milivoj Toškov, a za njegovog zamenika Slavko Čolić. Miloško Filipčev Fića određen je za komesara, a Borko Ličina za zamenika komesara.¹⁰³

Odred je u svom sastavu imao 21 borca i raspolažao je sa desetak pušaka raznih modela, sa nekoliko lovačkih pušaka i raznovrsnih pištolja, pet ili šest ručnih bombi, nekoliko bajoneta i sitnim delovima vojne opreme. Svaki borac je dobio ponešto od ovog naoružanja.

Pošto se s tom snagom nije mogao napasti magacin u Srpskoj Crnji, Štab odreda se orijentisao na rušenje neprijateljskih komunikacija i telefonskih veza, paljenje žita, uništavanje vršaćih mašina i razoružavanje poljskih čuvara u cilju pribavljanja novog oružja. Zato

¹⁰² IAPKV 13637, 20037. Veg, str. 32. Momčilović, Karadorđevo 1941, str. 262—266. Hronologija Velike Livade, rukopis.

¹⁰³ Isto

je odred podeljen na dve desetine — Aleksandrovačku i Karadorđevačku. Aleksandrovačku su vodili Milivoj Toškov i Slavko Čolić a Karadorđevačku Milan Pribić. Desetine su po utvrđenom planu Štaba odreda imale da izvode akcije svaka za sebe, a prema potrebi mogle su se u akcije uključiti i vojne desetine i diverzantske grupe koje su postojale u selima. Rešeno je da desetine ne budu stalno ulogorene u ataru, posebno oni borci za kojima policija još nije tragala, a takvih je bila većina nego da ostanu kod svojih kuća, oprezni, stalno mobilni i međusobno povezani. Na taj način bi bilo rešeno i snabdevanje odreda.

Osamnaestog jula Karadorđevačka desetina podišla je mostu preko Begeja više Dušanovca. Benzin za paljenje mosta bio je u kantama, natovarenim na magarca koga je karadorđevački ovčar Pera Kišprdilov dao na uslugu partizanima.¹⁰⁴ Preko ovog mosta išla je pruga uskog koloseka i drum iz pravca Petrovgrada prema Zombolju. Na mostu se nalazila stalna straža, smeštena u maloj čuvarnici. Miloš Božić i Dane Glumac su se vešto i neopaženo privukli na sam most. Na poziv da se preda stražar je pobegao i borci su nesmetano polili most benzinom i zapalili ga. Ali, plamen je samo zakratko buknuo i ubrzo se ugasio. Tada su borci doneli sa obližnjeg stmjšta snopove pšenice, ugurali ih između poprečnih gredica ispod mosta i zapalili ih preostalim benzinom. Plamen je burno suknuo i most je počeo da gori. Tada je naredeno povlačenje jer je ocenjeno da je dalje zadržavanje opasno. Međutim, most je samo nagoreo i nije bio uništen.¹⁰⁵

Borci su iste noći izvršili diverziju na telefonske linije između Dušanovca i Karadorđeva. Nemajući druge tehnike, kamenjem su gađali čašice na stubovima ili se peli do njih i lupali ih kamenom iz ruke. Opuštene žice kidali su razvlačenjem.¹⁰⁶

Posle ovih akcija Karadorđevčani su se vratili u selo, a s njima su došli Danilo Grujić i Milojko Filip-

¹⁰⁴ p_{era} Kišprdilov je bio član KPJ, a zbog ove akcije je streljan 6. VII 1943. u Aleksandrovu.

¹⁰⁵ Momčilović, PJJ, str. 176—179. IAPKV 18999.

looVeg, str. 32. Momčilović, Karadorđevo 1941, str. 262—266

čev. Cilj im je bio da raščiste sa oportunistom nekih karadordevačkih komunista u odlučnom trenutku formiranja odreda. Danilo Grujić je u svojstvu delegata Pokrajinskog komiteta Partije okarakterisao stav karadordevačke ćelije u odnosu na pitanje ustanka kao čisto oportunistički, pa glavnog krivca za takvo držanje Đuru Novakovića nije ni pozvao na sastanak. Karadordevačka partijska ćelija je raspuštena, a time su iz njenih redova isključeni Đuro Novaković i Božo Janjeitović.¹⁰⁷ Ostao je Đuro Javorina kao partijski poverenik, koji je uz saradnju sa zamenikom komesara odreda Borcom Ličinom imao da obnovi ćeliju prijemom drugova koji su se pokazali odlučni i spremni za borbu.

Obnova partijske ćelije izvršena je prvih dana avgusta, kada je Milan Pribić primljen u Partiju. To mu je bilo priznanje za odvažan stav prilikom formiranja odreda, ali isto tako i za uspehe u organizovanju omladine u selu. Nova ćelija je primila Danu Glumca, a kandidovala Miloša Božića i Đuru Gledića, borce odreda. Tih dana je u rad ćelije uključena i Desa Stanić, koja se povukla iz Beograda zbog provale u partijskoj organizaciji grada. Nešto kasnije iz istog razloga u selo su došli iz Beogradaiskusni komunisti Branko Gleda i Milan Milinčević. Oni su takođe našli svoje mesto u karadordevačkoj partijskoj organizaciji i svojim radom izvanredno poboljšali njene političko-ideološke i organizacione mogućnosti.¹⁰⁸

Time je pokret u Karadordevu prebrodio krizu u koju je zapao oportunističkim stavovima dvojice članova Partije.

U međuvremenu se Aleksandrovačkoj desetini pridružila Rozalija Marton, jedina žena i jedina Mađarica u ovom odredu. Rozalija, stari komunista, rodnom iz Nove Crnje, bila je 1929. godine osuđena na deset godina robije kao kurir Pokrajinskog komiteta i član Partije. Tek 1939. godine izašla je iz kazamata. Prvih dana rata našla se u Aleksandrovu, u kući Petra Uzelca i Dra-

¹⁰⁷ IAPKV 13637. Momčilović PJZ, str. 179—182

¹⁰⁸ Isto, str. 182—183

ge Suvakova. Danilo Grujić joj je dao zadatak da ide u odred i da tamo bude bolničarka.¹⁰⁹

Aleksandrovčani su povelili akciju paljenja žita i ometanja žetve. U svome ataru nisu imali krupnijih parcela, pa su išli na veće posede u susednom, itebejskom ataru. Na paljevine su išli zajedno borci odreda i pripadnici vojnih desetina. Neki od ovih, kao Bude Svilar Buća, Dura Đuričin i Vasa PuMgački, smatrali su sebe ravnopravnim borcima odreda.

Skojevci su pripremili poseban način paljenja pšenice. U neke snopove, još u krstinama, stavljali su svežnjeve fosfornih šibica. Prilikom ubacivanja takvog snopa u vršalicu šibice se trenjem upale i izazovu jak požar. Na taj su način izvršene dve uspele paljevine. Sem toga diverzanti su na polje nepokošene pšenice usadivali gvozdene šiljke i na taj način uspeali da onesposobe nekoliko kosačica, a sečenjem ili skidanjem kaiševa onesposobljeno je u selu nekoliko vršalica. Jedan vlasnik vršalice sam je učestvovao na uništenju kaiševa na svojoj vršalici.

Ipak, prva akcija Aleksandrovačke desetine izvedena je rušenjem telegrafskih stubova i kidanjem telefonskih linija između Aleksandrova i Januševca. Ova akcija, u širem zamahu, obnovljena je 9. avgusta, kada je sem boraca odreda na teren izašlo tridesetak skojevaca, pripadnika udarnih i diverzantskih grupa. Na udaru su bile linije s obe strane Aleksandrova — prema Crnji i Karađorđevu. Ovog puta su diverzanti poneli dugačke konopce, prebacivali ih preko telefonskih žica i težinom svojih tela kidali. Zatim su te iste konopce vezivali za vrhove telefonskih stubova i cimanjem ih izvaljivali. Prema neprijateljskim podacima, na ovaj način žice su bile pokidane u dužini od dva kilometra.¹¹⁰

Sredoje Velimirov bio je borac odreda, član partijskog komiteta i predsednik opštine. On je imao bazu kod Makse Mirilova, u kojoj je sabirano prikupljeno oružje. Petnaestog avgusta u bazi su bile 4 puške pripremljene za odred. Dok je u dvorištu radila vršalica, neki radnici su slučajno naišli na oružje pa su to pri-

¹⁰⁹ Album, str. 105

¹¹⁰ Muzej Vojvodine 2107/1308 MF

javili policiji. Kuća je bila blokirana, a domaćin i Sredoje Velimirov su uhapšeni i stavljeni na muke. Držali su se čvrsto, ali je Maksa Mirilov ubrzo podlegao mučenju. Sredoje Velimirov je nekako provalio zid, pobjegao i sklonio se u bazu odreda. Nemci su zaplenili puške.¹¹¹

Posle sređivanja prilika u partijskoj ćeliji, sa izvođenjem diverzija nastavili su i borci Karadorđevačke desetine. Milan Pribić i Miloš Božić razoružali su dva poljska stražara i oduzeli im dve puške i 12 metaka. Ova dva borca onesposobila su jednu vršalicu ubacivanjem gvozdениh poluga u snopove. Takav pokušaj na drugom mestu nije im uspeo, jer su radnici na vreme opazili gvožđe. Jedna diverzantska grupa pokušala je zapaliti žito Mije Matešića, saradnika okupatora, ali je žito bilo vlažno i samo je delimično izgorelo. Petorka koju su sačinjavali borci odreda i diverzanti iz sela prešla je pod vodstvom Milana Pribića na drugu stranu Begeja i na Drakslerovom salašu razoružala dva poljska stražara i zaplenila dve puške i municiju.¹¹²

Aleksandravčani su izveli još dve akcije. Na stanici Januševac diverzanti su oštetili šine pa je voz natovaren kukuruzom sleteo u kanal. U drugoj akciji digli su oružje Nemaca iz same opštinske zgrade. Omladinci su zapazili da čuvari vršidbe kod opštinske zgrade idu na ručak u zgradu preko puta, da tada ne nose oružje i da u opštinskoj zgradi ostavljaju samo jednog stražara. Skojevci su isplanirali da dignu oružje dok su čuvari na ručku. Pripremljena je udarna grupa, koja će akciju izvesti, i jedna kola sa slamom, u koja će uzeto oružje biti natovareno. Udarnu grupu sačinjavali su skojevci Slavko Uzelac, Dura Đuričin, Vasa Puligaški, Mile Đuričin i Ivan Ikonov. Diverzanti su ušli s kolima u dvorište, postavili svoga stražara, i dok su jedni zabavljali stražara, drugi su izneli 9 pušaka i stavili ih pod slamu u kolima. Iz dvorišta su izašli nesmetano, i pre nego što je data uzbuna bili su sa oružjem na sigurnom mestu.¹¹³

¹¹¹ Hronologija Velikih Livada

¹¹² Momčilović, Karadorđevo 1941, str. 265

¹¹³ IAPKV 20037

Bolničarka Rozalija Marton bila je dobro snabdevena lekovima i sanitetskim materijalom. Odred je vršio diverzantske akcije i izbegavao sukobe s neprijateljem, te nije bilo ranjenih. Ali i u Karadorđevu i u Aleksandrovu sve je bilo spremno za smeštaj ranjenih drugova i nabavku lekova u slučaju potrebe.

U Karadorđevu je za saradnju bio spreman apotekar Neško Kuzmanović. On je u svojoj apoteci imao pripremljene paketiće naj neophodni j ih lekova i drugog materijala, što je stajalo na raspolaganju Đuri Javorini. U to vreme u selu je već bila Desa Stanić, medicinska sestra, koja je preuzimala materijal, dok su na pripremanju i otpremanju lekova radili Milica Paripović i Stanko Vrzić.

Aleksandrovački apotekar Nenad Bira imao je dobre veze sa doktorom Lazom Mijatovim u petrovgradskoj bolnici. Bira je preko njega dobijao lekove, sanitetski materijal i neophodnu priručnu literaturu za bolničarske tečajeve. Na tom poslu radili su borci odreda Mile Matić i Milorad Lončarski, zatim Mara Blažić i Petar Uzelac. Matić i Lončarski su prenosili lekove i u druge odrede. U aleksandrovačkoj opštini bila je organizovana i izrada lažnih legitimacija i propusnica za potrebe Sreskog i Okružnog komiteta Partije. Radili su ih, Anka Kmezić, službenica Vodne zadruga, Radivoj Amidžić i Nikola Levakov, opštinski službenici, sve troje članovi Partije, i Dimitri je Jankov, učitelj.¹¹⁴

Aleksandrovačko-karadorđevački odred nije imao potrebe za posebno organizovanim snabdevanjem. Jednostavno ljudi su bili legalni, kod svojih kuća, a u akcije su išli po grupama. Partizanski logor je imao samo dežurnog, preko koga su održavane veze. Štab odreda se povremeno sastajao, razmatrao izveštaje i pravio planove. Ipak, u svakom selu je bilo uređeno po nekoliko baza za sklapanje ilegalaca i sakupljanje rezervne hrane i oružja.¹¹³

Postojala je kurirska veza sa Okružnim štabom u Petrogradu, ali i posebna veza sa Melenačkim i Kumačkim odredom i sa odredom u Mokrinu. Dok je

¹¹⁴ Isto

¹¹⁵ Momčilović, Karadorđevo 1941, str. 265—266

Aleksandrovačko-karadorđevački odred izvodio akcije u kojima je zaplenio nekoliko pušaka (uključujući i onu u Aleksandrovu, kada je u saradnji sa omladincima uzeo 9 pušaka od stražara), tekla je i akcija sakupljanja oružja od seljaka. U Vojvodi Stepici su nabavljene 2 puške, od kojih je jedna bila lovačka, 3 bombe i 120 metaka. Nikola Ivančević je iz Itebeja u Karadorđevo poslao nekoliko bombi i 1.000 metaka. Nekoliko pušaka, pištolja i drugog oružja sakupili su skojevci u Aleksandrovu i Karadorđevu. Odred je bio potpuno naoružan, a bilo je oružja i za nove borbe.¹¹⁰

Kako je u to vreme Kumanački odred bio bez oružja, Aleksandrovačko-karadorđevački odred mu je 27. jula ustupio 18 pušaka, 10 bombi i 1.800 metaka.¹¹⁷

Posle borbe oko Bošnjakovog salaša Karadorđevčani su prihvatili nekoliko boraca Petrovgradskog odreda i kasnije im organizovali prebacivanje za Srbiju. I Franja Hercog, komesar tog odreda, dobio je svoju dalju vezu preko Karadorđeva. U Aleksandrovo je posle provale u Petrovgradu došao Voja Bošnjak, zamenik komandanta Okružnog partizanskog štaba, i tu boravio jedno vreme, da bi kasnije bio prebačen u logor Melenačkog partizanskog odreda. Bio je to već septembar. Tada je Aleksandrovačko-karadorđevački odred pretrpeo teži udarac.

Tragajući za Vojom Bošnjakom petrovgradska policija i agenti napravili su 25. septembra veliku raciju u Aleksandrovu. Pohapšeno je više ljudi, ali su tom prilikom, iznenada blokirani u kućama, pali neprijatelju u ruke Draga Suvakov, sekretar Sreskog komiteta Partije i komandant Sreskog štaba, i stari komunisti i borci odreda Karitan Stankov i Ljubomir Stanisavljev Mile. Draga Suvakov streljan je već 4. oktobra u Bašaidu. Tako je završio život jedan revolucionar, skroman ali uporan i dosledan borac, čija je siromašna kućica u Aleksandrovu bila godinama značajno partijsko sedište, a u danima ustanka i mesto gde su organizovane mnoge akcije u srezu.¹¹⁸ Poslednji uspeh Drage Suvakova bilo

¹¹⁶ Momčilović PJZ, str. 234

¹¹⁷ IAPKV 20037. Končar-Tabački, str. 178

¹¹⁸ IAPKV 8051 (Spilerova rekonstrukcija akcija policije u Banatu); Hronologija Velike Livade.

je stvaranje prve partijske ćelije u Vojvodi Step. Bilo je to u avgustu, u jeku partizanskih akcija u kojima su saradivale i desetine iz ovog mesta. Za sekretara ćelije, koja je brojala pet članova, Draga Šuvakov je odredio Petra Vraneša. Ubrzo su Petar Vraneš, Dušan Drakulić i učitelj Zdravko Hajduković stvorili jaku skojevsku organizaciju, koja je za nepun mesec dana imala 40 članova, a do jeseni su u selu delovali mesni komiteti Partije i Skoja. Selo Vojvoda Stepa postalo je značajna karika u daljem razvitku pokreta u ovom kraju.

MELENACKI PARTIZANSKI ODRED

Melenoi su veliko banatsko selo, dvanaestak kilometara udaljeno od Zrenjanina na putu prema Kikindi. Poznato je po banji Rusandi, ali isto tako i po svom revolucionarnom pokretu. Većina ljudi je ovde sledila politiku Komunističke partije i mnogi Melenčani su bili njeni članovi, naročito u vreme njenog osnivanja (1919) i u danima revolucije.

Sekretar partijske organizacije u selu u tim revolucionarnim danima bio je Bora Mikin, član Partije od 1936. godine, a članovi užeg rukovodstva Emil Kevrešan i Milovan Mijatov. Uoči ustanka formiran je Mesni komitet Partije sa sekretarom Milivoj em Stankovim i Mesni komitet Skoja, čiji je sekretar bio Dragoljub Rac. Organizacija Skoja imala je i svoje rejonske komitete.¹¹⁹

¹¹⁹ IAPKV 25586, 13062, 8298. Kevrešen, Emil: Melenci i Kumane u ustanku, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knjiga I 1962, str. 306—320. U jesen 1920. melenacka partijska organizacija imala je 632 člana i bila je najjača u severnom Banatu. Ova organizacija ostala je neprovaljena i 1936. godine. Međutim, diktatura je činila svoje i melenacka organizacija pred burne dane 1941. više nije bila brojno tako jaka, ali je bilo sačuvano njeno borbeno jezgro i sredina u kojoj je delovala. Tih godina opšte krize partijskih organizacija, posle velike provale u selu je snažno bio razvijen omladinski kulturno-privredni pokret sa preko 800 članova, čije je jezgro sačinjavala skojevka organizacija, kojoj je tada na čelu stajao Emil Kevrešan. Poljoprivredni radnici imali su svoj sindikat, koji je uspešno vodio Bora Mikin. Ova organizacija okupljala je preko 3500 članova i vodila značajne akcije. Pred rat je partijska ćelija brojala 15 članova, ali je ona već u pripremi i razvoju ustanka

Bora Mikin Marko je bio rođeni Melenčanin. Otac mu je bio imućan seljak, pa se sa sinom komunistom nije politički slagao. Bora nije želeo da napusti svoje političko ubeđenje radi mira u kući, te je zato otišao od oca i postao sluga kod melenačkih gazda. Bio je zadovoljan sobom i svojim postupkom. Našao se među poljoprivrednim radnicima koji su ga razumeli i izuzetno cenili. U aprilu je otišao dobrovoljno u vojsku i kod Bijeljine bio zarobljen, ali je našao načina da pobjegne i da se nađe u Melencima. Boru su drugovi izabrali za organizatora ustanka u rejonu gde je Partija imala najjače pozicije.

Početak juna u Kumane je došao Svetozar Marković Toza i organizovao Sreski i Mesni vojni komitet. U to vreme vojne desetine, koje su u svom sastavu imale preko 240 članova, sakupljale su oružje. Nabavljen je 1 puškomitraljez, 5 pušaka, nekoliko pištolja i bombi, što je sve predato tadašnjem sekretaru Sreskog komiteta Partije Milivoju Teodosinu. Međutim, Teodosin je 18. juna bio uhapšen i kasnije streljan, a njegovi drugovi u Melencima nisu znali gde je smestio oružje, koje je tako ostalo neiskorišćeno.

Bora Mikin je bio oprezan, izbegao je to prvo hapšenje i našao se u ilegalnosti. On i njegovi drugovi bili su predostrožni i 22. juna. Ivo Vijoglavin je na vreme preneo poruku komunistima u Melencima i Kumanu o predstojećem hapšenju. Nemci su izvršili prepad i u Melencima uhapsili 13 ljudi, prema spisku koji im je pripremio Žarko Vidić, poznati melenački ljotićevec. Međutim, bili su to samo simpatizeri ili saradnici komunisti. Jedino je Slavko Kevrešan među njima bio član Partije.

Članovi Partije su se izvlačili iz sela prema takozvanom Melenačkom ostrvu, smeštenom u područje tromеđe melenačkog, kumanačkog i novobečejskog atara.

narasla na preko 100 članova, kao što je i Skoj imao u svojim redovima preko 220 članova. Novi Mesni komitet Partije sačinjavali su Milivoj Stankov Zika, sekretar, Dragoljub Rac, Milovan Mijatov, Branko Babin, i Milan Kevrešan u Mesnom komitetu Skoja bili su Dragoljub Rac, sekretar, Momčilo Grošin, Ružica Bošnjak, Ziva Bracanski, Mile Protić, Veselin Jevremov, Kamenko Munćan i Momčilo Pandurov.

Od tada pa za nekoliko narednih meseci taj deo melenačkog atara biće najznačajnija baza i logor severnobanatskih partizana. U tom barskom terenu, obraslom trskom, bio je neki plato sa obradivom zemljom i nekoliko salaša. Taj plato je bio opasan dubokim kanalom, širokim tri do pet metara. U proleće voda u njemu dostiže dubinu i do 4 metra. Okolne njive u širokom krugu oko tih bara i ostrva bile su te, 1941. godine zasejane kukuruzom, koji je gotovo kompaktno pokrivao nekoliko hiljada jutara zemlje. U vreme pune vegetacije, u avgustu i septembru, ta kukuruzna šuma predstavljala je pogodan prostor za prikrivene prilaze logoru i manevrisanje.

Uz Boru Mikina na Mlenačkom ostrvu su se našli Aca Barnić, Vujica Vujanov, Zdravko Miroslavljev, Mili voj Stankov, Paja Lončarski, a kasnije su pristizali i drugi.¹²⁰

Na dan drugog hapšenja, 22. juna, Bora Mikin i Emil Kevrešan povukli su se u atar prema Petrovgradu i sledeće noći došli na staru vezu u gradu. Na sastanku sa Servom Mihaljom i Svetozarom Markovićem dobili su zadatak da odu u Melence i Elemir. Bora Mikin je trebalo da prikupi komuniste i sredi partijsku ćeliju u Melencima, a Emil Kevrešan da Elemirčanima pomogne u organizovanju vojnih desetina.

Oko 1. jula Bora Mikin i Emil Kevrešan bili su ponovo u Petrovgradu gde su učestvovali na okružnom savetovanju na kome su donesene odluke o formiranju partizanskih štabova i odreda. Mlenački komunisti imali su organizovati svoj, Mlenački odred. Saopšteno je da se konačno odustaje od planiranog zajedničkog napada na skladište oružja u Petrovgradu i da ostaje svakom odredu da sam rešava pitanje svoga naoružanja.

Sledećih dana bilo je sve pripremljeno za formiranje Mlenačkog partizanskog odreda. Stvar je u svoje ruke preuzeo Sreski partizanski štab od tri člana: Bora Mikin, komandant, Žarko Milankov, komesar, i Miloš Popov Klim, zamenik komesara. Svaki od članova Štaba imao je neposredno da radi na organizovanju po jednog partizanskog odreda. Između njih i boraca pripremlje-

¹²⁰ IAPKV 8298, 13062

nih za partizanske odrede i partijskih organizacija u selima vezu je održavao Milan Stanišić Uča, sekretar Sreškog komiteta Partije. Stančić je živeo legalno, policija o njemu nije ništa znala, jer je bio na službovanju u Bačkoj, odakle je u aprilu proteran u svoj kraj.

Melenački komunisti su se podelili: oni koji su određeni za odred bili su na ostrvu, a ostali su kao ilegali vraćeni u selo na partijski rad i organizovanje svega onoga što je za odred bilo nužno — od snabdevanja do održavanja veza i prikupljanja obaveštenja. Na njima je bilo da organizuju i koordiniraju aktivnost vojnih desetina, udarnih i diverzantskih grupa sa planovima i dejstvima odreda. U selu su se članovi nove partijske ćelije sastali i za svoga sekretara izabrali Milivoja Stankova Žiku.

Na Melenačkom ostrvu početkom druge dekade jula na okupu su bili Bora Mikin Marko, Emil Kevrešan Baca, Vujica Vujanov Kreca, Aca Barnić Duša, Zdravko Miroslavljev Lala, Milan Jovanović, Uroš Nađanin, Nedeljko Đurić, Paja Lončarski, Dragan Zarkov Đurin, Milivoj Protić Apaš, Aca Rus i Cveta Jovanov.¹²¹ Za komandanta odreda je izabran Bora Mikin Marko, a za komesara Emil Kevrešan Baca.

Od oružja prilikom formiranja odred je raspolagao jednim karabinom, sa 2 lovačke puške, 4 bombe, 3 pištolja, i 2 nagazne mine, što je očividno bilo veoma skromno. Nekoliko drugova je postavilo pitanje može li se u akcije sa tako nedovoljnim naoružanjem. Emil Kevrešan je tada pročitao odlomak iz jednog Lenjinovog članka u kome se kaže:

„I Odredi mogu da budu svake veličine, počevši od dvojice-trojice ljudi.

II Odredi treba da se oružaju sami, ko čime može (puška, revolver, bomba, nož, bokser, batina, krpa sa petrolejem za podmetanje požara, uža ili lestvice od užeta, lopata za pódizanje barikada, dinamična patrona, bodljikava žica, čavli, (protiv konjice) itd.). Ni u kom slučaju pomoć se ne sme očekivati sa strane, odozgo, izvana, već odredi treba da nađu sve s a m i . . .

IV Čak i bez oružja odredi mogu odigrati veoma važnu ulogu..“¹²²

¹²¹ Isto

¹²² Zbornik PKV, str. 8. IAPKV 8298

Posle toga komunisti više nisu imali primedbi. Ta uputstva, zajedno s Proglasom Centralnog komiteta i Pokrajinskog komiteta Partije, Žarko Turinski je razdelio svim učesnicima julskog savetovanja u Petrovgradu.

Odmah po formiranju odreda, 12. jula, jedna patrola jačine 8 boraca razoružala je u kumanačkom delu atara seoskog policajca Andreasa Valnera. Partizani su razgovarali sa zarobljenikom i pustili ga da ode.

Na vest o razoružanju stražara Nemci su odmah uputili jače policijske patrole iz Kumana, Bečeja i Vranjeva. Patrole su pretražile polje u blizini Bibinovog salaša i naišle samo na neke nepotpune tragove. Nezadovoljan time, sreski načelnik u Bečeju Kornelijus Lelijer zatražio je odred vojske iz Petrovgrada. Odred od 38 vojnika pod komandom poručnika Rihtera stigao je u Bečej već 13. jula. Sledećeg dana Rihterov odred i sve snage mesne policije u Novom Bečeju, Kumanu, Melencima i Vranjevu izvršili su sistematski pregled dela atara u trouglu Bečej—Bašaid—Melenci—melenački drum. Pretraga nije imala uspeha, jer tamo nije bilo partizana. Novu pretražnu akciju vodio je sam Lelijer. U toj akciji, sprovedenoj 20. jula u delu novobečejskog atara zvanog Bereg, učestvovali su mesni policajci iz Novog Bečeja, Vranjeva i Taroša, kao i pripadnici civilne gradske straže iz Novog Bečeja. Pretraženo je oko 16 kvadratnih kilometara polja, ali i ovog puta bez ikakvih rezultata. U toj mrtvoj trci policijskih i vojnih snaga sa Melenačkim i Kumanačkim odredom Lelijer je zaveo nove mere: naredio je da se na prilazima svih sela u sreću postave straže sa zadatkom da kontrolišu sva lica i da hapse sve one koji su imalo bili sumnjivi. Međutim, i ova mera se pokazala neefikasnom, jer su snabdevači odreda nalazili načina da iz sela iznesu sve što je za borbe bilo neophodno.

Posle ove akcije borci odreda su uredili svoj logor, osigurali ga stražama i patrolama, učvrstili veze sa drugovima u selu, sa borcima Kumanačkog odreda, koji se takođe tih dana ulogorio nedaleko od ostrva, kao i sa komandantom Okružnog štaba Žarkom Turinskim. U logoru se intenzivno sprovodila vojna obuka, vođeni su politički razgovori, a dosta se i čitalo.

Na partijskim sastancima organizovan je teorijski rad: proučavane su brošure „O seljačkom pitanju“, „O Partiji“, „O nacionalnom pitanju“ i druge. U slobodno vreme moglo se i pevati. Logor je tih prvih dana bio u visokoj trsci, jer kukuruz još nije bio izrastao. Teškoće su bile u tome što je u barama bilo mnogo komaraca, a posebno pijavica koje su se zavlčile borcima u nogavice.

U snabdevanju hranom i odećom i rubljem nije bilo zastoja. Mesni komiteti Partije i Skoja organizovali su svojevrsnu intendantsku službu. Iz sela je stizalo i više nego što je bilo potrebno, pa je bilo i zaliha. Članovi Partije i skojevci su hranu prikupljali po rejonima, tovarili je na kola koja su polazila na poljske radove i istovarili je na nekoliko mesta. Za ta mesta su u logoru znali samo komandant i komesar, koji su hranu preuzimali i donosili u logor. Neki ribari znali su za logor i partizanima donosili ribu. Ti ljudi su korišćeni i kao udaljene predstraže i obaveštajci, kada su Nemci pretresali neki deo atara. Veliku ulogu u opstanku odreda odigrali su salašari. Mnogi salaši postali su prava partizanska uporišta.¹²³

Draga Zarkov se tih prvih dana priključio odredu i postao borac, ali je već 22. jula, vršeći kurirsku dužnost, naišao na zasedu i pao neprijatelju u ruke. Na policiji se hrabro držao i kasnije bio streljan sa drugim rodoljubima. To je bio prvi gubitak odreda.

U logor odreda došli su Ivan Vijoglavin, Milan Stančić Uča i Milivoj Stankov Zika. Oni su najpre kao partijski radnici razgovarali sa borcima, a zatim su održali sastanak sa štabom Odreda i postavili na dnevni red kombinovanu akciju Melenačkog i Kumanačkog odreda na policijske stanice u Melencima i Kumanu. Osnovni cilj tih akcija bio je naoružavanje odreda, ali i zadavanje ozbiljnijeg udarca okupatoru u ovom kraju, posebno posle borbi Petrovgradskog partizanskog odreda i njegovog privremenog rasturanja.

¹²³ Takvi su bili salaši Mladena Babina, Ivana Popova, Dragoljuba Markova, Ivana Radina, Danice Vlajkov, Marinka Markova, Radivoja Kuručeva i drugih.

Plan je podrazumevao istovremenu i najširu akciju vojnih desetina iz Melenaca i Kumana. U Melencima je vojne desetine imao da pripremi Milivoj Stankov, a u Kumanu — Milan Stančić. Stančić je već na tom sastanku imao tačne podatke o rasporedu i kretanju policajaca i manšaftovaca u selu, o tome gde drže zalihe oružja, o rasporedu stražarskih mesta i smenjivanju straža. Sve te podatke dobio je od Nemca Andersa, koga je pridobio na saradnju.¹²⁴

Napad je predviđen za noć između 27. i 28. jula. Da bi se postiglo iznenađenje, trebalo je da borci odreda uđu u selo neprimjećeni, a to je bilo teško zbog nemačkih straža postavljenih na ivici sela. U samom selu trebalo je napasti dva osnovna objekta: policijsku stanicu u staroj žandarmerijskoj kasarni i školsku zgradu u kojoj su bili manšaftovci. Stoga su formirane dve udarne grupe podjednake jačine, kombinovane od boraca iz odreda i pripadnika vojnih desetina. Jednu grupu vodiče neposredno Bora Mikin Marko, a drugu Milan Jovanović Njerš. Nekoliko omladinskih udarnih grupa imalo je zadatak da napadne i razoruža straže kod vršalica i vršalice spale. U samim napadima na oba objekta trebalo je da uzme učešća ukupno 40 ljudi. Posebne diverzantske grupe će u isto vreme preseći telefonske veze koje vode iz Melenaca i Kumana.

Međutim, u samom izvođenju ove dobro zamišljene akcije došlo je do poremećaja plana, što je uticalo na opšti uspeh i politički efekat. Borci Kumanačkog odreda prilikom ulaska u Kumane naišli su na straže, pa je nastala opšta pucnjava, usled čega su se partizani morali povući čitav sat pre vremena predviđenog za izvođenje napada na kasarne. Kumanačka policija pozvala je telefonom u pomoć svoje kolege iz Melenaca, koji su formirali jaku patrolu i uputili je na mesto sukoba.¹²⁵

Napad melenačkih boraca odvijao se, međutim, po planu. Grupa boraca i pripadnika vojnih desetina pod komandom Bore Mikina podišla je školskoj zgradi i posle ubačenih bombi jurnula u njene prostorije. Jedan

¹²⁴ IAPKV 13637. Končar-Tabački, str. 182—186

¹²⁵ Veg, str. 31—32. Končar-Tabački, str. 182—186. Kevrešan, str. 306—320

stražar je ubijen, četvorica su zarobljena i razoružana, a ubijen je i Boža Protić, vatrogasac, koji je u trenutku napada potrčao ka opštinskoj zgradi da bi se našao pri ruci Nemcima. Svi ostali melenački manšaftovci bili su već u Kumanu, u patroli koja je hitala tamo u pomoć ugroženom garnizonu.

U napadu na školsku zgradu zaplenjeno je 5 pušaka, nekoliko pištolja i nešto municije, pa je pokušao još jedan napad svih snaga na policijsku stanicu. Međutim, policajci su oko svoje kasarne zaposeli pogodno položaje i branili se žestokom paljbom iz mitraljeza i pušaka. Partizani nisu imali dovoljno snaga da ih savladaju pa su se posle kraće borbe povukli. Od partizana je ranjen jedino Cveta Jovanov Ruma, koga su drugovi izvukli i smestili u jednu bazu u selu.

Te noći su svi Melenčani bili na nogama. Radovali su se i uzvikivali slobodi. Čak i neuspeh napada na policijsku kasarnu nije ih obeshrabrio. Trebalo je da nagru jače snage vojske i policije iz Petrovgrada i Bečeja pa da se ljudi primire.

Diverzanti su za to vreme uspeli da preseku sve telefonske veze od Melenaca prema Elemiru, Tordi i Tarašu. Nastavljajući svoju akciju, oni su te noći samo na putu za Tordu oborili preko 40 bandera.¹²⁶

Već 28. jula u Petrovgradu je održano savetovanje u Krajskomandanturi, na kome je odlučeno da se prikupe jače snage i pročešljaju atari Petrovgrada, Melenaca, Kumana, Elemira, Bašaida, Aradca, Kleka, Taraša i Novog Bečeja. Na tom prostranom području su u to vreme bila dva partizanska odreda. Dragutinovački odred je bio izvan područja ove neprijateljske akcije. Glavnu snagu neprijatelja činila su dva bataljona iz sastava poternih jedinica, mesne policije u Melencima, Kumanu, Novom Bečeju, Vranjevu i Tarašu i manšaftovci iz Petrovgrada i Kikinde.

Obavešteni o kretanju neprijateljskih poternih strojeva, partizani su ih spretno izmanevarisali i uspeli da se izvuku.

„Ova hajka na komuniste, koji su se sakrili u kukuruзу i suncokretu bila je bezuspešna, pošto su komunisti pred vojskom prebegli u atar opštine Kumane. . . n a - pisao je posle ove neuspele operacije sreski načelnik Korneijus Lelijer.¹²⁷

Suočen sa ozbiljnim partizanskim akcijama u ovom srezu, sreski načelnik je postavio u svim mestima gradske, odnosno seoske straže, koje su do tada postojale samo u Novom Bečeju, Vranjevu, Melencima, Kumanu, Beodri, Dragutinovu i Tordi. U nove straže bili su mobilisani i Mađari. Od Krajskomandanture u Petrovgradu načelnik je zatražio i dobio za naoružanje ovih straža 250 pušaka (i 3.000 metaka), od kojih je raspoređeno po 20 u Melencima, Beodri i Dragutinovu, po 10 u ostalim mestima, a po 80 u Vranjevu i Novom Bečeju, gde je inače bila koncentracija glavnih policijskih snaga u srezu. Kumanačka opština je od Krajskomandanture dobila još 10 pušaka. Sem toga, u Melencima je dopremljen vod nemačkih vojnika iz sastava bataljona smeštenog u Kikindi. Na čelu ovog voda bio je poručnik Buholc. Njegov zadatak je bio da svakodnevno upućuje jake patrole do Kumana, a u slučaju pojave partizana da stupi odmah u akciju. Ovaj vod je u Melencima ostao do kraja avgusta.¹²⁸

Policija je ubrzala i posao na izdavanju novih legitimacija građanima, a na svim železničkim stanicama uspostavljena je stroga kontrola. Pa ipak, i pored ovako opsežnih mera, linije snabdevanja partizanskog odreda nisu dolazile u pitanje. Skoro svi ilegalci takođe su dobili iz partizanskih izvora uredne legitimacije, koje su glasile na tuđa imena, pa su mogli da se legalno kreću.

Tada, početkom avgusta, došlo je do dogovora o spajanju Melenačkog i Kumanačkog odreda u jedan, jači odred.

Melenački odred je za nešto više od dvadeset dana svog samostalnog delovanja imao za sobom jednu krupniju akciju, koja je imala više politički nego vojni značaj. Borci su za to kratko vreme stekli značajna iskustva, naročito u veštini manevrisanja i izmicanja udarima ne-

¹²⁷ IAPKV 6259.

¹²⁸ Isto

prijatelja a posebno u kombinovanju svojih akcija s akcijama vojnih desetina, udarnih i diverzantskih grupa. U tom kratkom vremenu odred je proširivao svoje borbeno jezgro prema mogućnostima, odnosno prema broju zaplenjenih ili prikupljenih novih pušaka, pištolja ili drugog oružja. Tako su skojevci Nedeljko Barnić Žarki, Dragomir i Zoran Mijatov sami izvršili akciju, razoružah neprijateljsku patrolu i sa oružjem došli u sastav odreda. Melenački odred je na dan formiranja u svom sastavu imao 29 boraca. Odred je tada raspolagao jednim puškomitraljezom, sa 15 pušaka i drugim naoružanjem.¹²⁹

KUMANAČKI PARTIZANSKI ODRED

Kumane je, kao i Melenci, prostrano, staro banatsko selo, nešto udaljenije od grada i više pomerenom prema Tisi. Pred ovaj rat u njemu je živelo 6.500 stanovnika, a njegov atar obuhvata blizu 18.000 jutara zemlje. Kumane također ima svoju bogatu revolucionarnu tradiciju. U selu je bilo 20 krupnih posednika zemlje, ali i veliki broj sirotinje i poljoprivrednih radnika, kao i radnika koji su radili u petrogradskoj industriji, ali su i dalje živeli u svom selu.¹³⁰

Sreski komitet Partije imao je u ustaničkim danima svoje sedište u Kumanu. Sekretari sreskih komiteta Partije i Skoja bili su Kumančani. U ćelijama je pred rat bilo 45 članova Partije, a u aktivima oko 40 članova Skoja. Svi su oni bili organizovani po rejonima. Članovi Mesnog komiteta Partije bili su Milivoj Teodosin, sekre-

¹²⁹ Atanacković, str. 26—27. Veg, str. 31—32. IAPKV 8298, 13062, 18999

¹³⁰ U Kumanu je 1919. formirana jaka partijska organizacija koja je već tada imala 500 članova, među kojima više od 20 učesnika oktobarske revolucije. Na čelu te organizacije bio je Ljubomir Čolić, koji je u Rusiji postao komunista. Ovde je 1923. godine u Partiju primljen i narodni heroj Jovan Veselinov, koji je iz Kumana otišao po nalogu CK KPJ na Komunistički univerzitet u Moskvi 1926. godine. (ACKSKJ, Jugosloveni u SSSR V/4. Narodni heroji II, str. 295—292).

tar, Mita Trifunjagić, Sredoje Petrović, Maksa Kovačev, Žarko Milankov i Kajica Stančić. Mesnim komitetom Skoja rukovodio je Sredoje Petrović, a članovi su bili Joca Erdeljan, Slavko Boberić, Miloš Nemešev i Rada Stančić. Skojevcu su neposredno rukovodili stotinama omladinaca svrstanih u vaspitne grupe. U julskim danima organizacija Skoja narasla je na trideset aktiva sa 240 članova, a u vaspitnim omladinskim grupama bila je okupljena gotovo sva omladina u selu. Zato nije bilo teško organizovati više od 50 vojnih desetina, udarnih ili diverzantskih grupa.

To je ukratko Kumane pred stvaranje Kumanačkog partizanskog odreda. U toku priprema za ustanak u Kumane su dolazili Ivan Vijoglavin, Svetozar Marković i Žarko Zrenjanin, a isto tako i članovi Pokrajinskog komiteta Skoja Rada Grujić i Nikica Zivanović. Kumanačani su postali oprezni posle hapšenja člana Sreskog komiteta Partije 18. juna. Bio je to težak gubitak baš u jeku priprema za ustanak, ali je bilo najvažnije sprečiti dalja hapšenja.

Dvadeset drugog juna kumanački komunisti su se okupili na kraju sela blizu groblja. Na tom sastanku je govorio stari kumanački komunist Žarko Milankov, siromašni seljak sa 4 jutra zemlje i otac troje dece. Već 1933. godine Žarko je bio izabran za člana Mesnog komiteta Partije, a bio je i član Sreskog, a 1938. godine jedno vreme i Okružnog komiteta za severni Banat.

Uprkos stega i zabrana, kumanački komunisti su nalazili načina da razvijaju politički život sela pa i okoline. Žarko Milankov se u tom pravcu naročito isticao i postepeno izrastao u narodnog vođu, koji je umeo da kaže pravu reč na najbolji način i na najpogodnijem mestu. Njegova popularnost je prelazila granice Inumana. Sada je bio član Sreskog komiteta Partije i na čelu Mesnog vojnog komiteta.

Na sastanku kumanačkih komunisti odlučeno je da desetorica najpoznatijih članova Partije odmah pređu u ilegalnost. Bili su to, pored Žarka Milankova, Lazar Brnčić, Stevan Petrović i Lazar Mirčetić, članovi Par-

tije od njenog osnivanja 1919. godine, Dobrivoje Gladio i Sredoje Stanisavljev od 1927, Rada Aćimov i Slavko Stančić, od 1933. godine, i Veselin Nemešev i Velja Ubavić iz redova mlađe generacije komunista.

Te noći policija je krenula selom sa spiskovima u potragu za komunistima. Spiskove komunista pripremili su izdajnici Lazar Mečkić Tuta, Velimir Kvašček i Kristifor Veselinov. Uhapšeno je 38 ljudi, ali su među njima samo trojica bili članovi Partije.¹³¹

Posle savetovanja pri Okružnom komitetu u Petrovgradu, oko 1. jula, u Kumane je došao Žarko Turinski, zamenik komandanta Štaba partizanskih odreda za Vojvodinu. Održan je sastanak Mesnog komiteta Partije i Mesnog vojnog komiteta, koji je pretvoren u Mesni partizanski štab, čiji je neposredni zadatak bio da od komunista koji su već bili u ilegalnosti organizuje Kumanački partizanski odred. Bilo je reči i o organizovanju snabdevanja, mestu logorovanja odreda, obaveštavanju i redovnim vezama između boraca, komunista u selu, vojnih desetina i udarnih i diverzantskih grupa.

U novoj situaciji reorganizovan je Mesni komitet Partije. Na čelo Komiteta je došao Maksa Kovačev, mašinbravar, nekadašnji bliski saradnik Jovana Veselinova, komunista sa petnaestogodišnjim partijskim stažom. Članovi Komiteta su bili Joca Erdeljan, skojevski rukovodilac, Ljubica Odadžić, tekstilna radnica, koja je postala komunista u Beogradu i sada došla u svoje selo da pomogne borbi, Boža Titin i Svetozar Colić.

Tih dana su u Kumane došli Rada Grujić i Nikica Zivanović, članovi Pokrajinskog komiteta Skoja, i Proka Sredojev, sekretar Okružnog komiteta Skoja. Oni su reorganizovali Mesni i Sreski komitet Skoja. Za sekretara Sreskog komiteta određen je Joca Erdeljan, a za članove Svetozar Ješić, Miloš Nemešev, Ljubica Odadžić, Rada Stančić i Aleksandar Tordanski. Novi komitet ie postavio zadatke organizaciji Skoja u pripremama omaladine za ustanak, a zatim su njegovi članovi upućeni u

¹³¹ Od ove grupe uhapšenih komunista na streljanje su već 31. jula 1941. izvedena 32 (Končar-Tabački, str. 174—175).

Dragutinovo, Elemir i Vranjevo radi pomoći organizacijama u sprovođenju zadataka.¹³²

Sreski načelnik u Bečeju Kornelije Lelijer naredio Kumanačkog partizanskog odreda. U logor, koji se nalazio u blizini Melenačkog ostrva i logora Melenačkog odreda, došlo je po odluci Partije još 9 drugova i pridružilo se onima koji su sa Žarkom Milankovim tamo već stigli 22. juna. Bili su to Sava Aćimov Kalić, Milenko Bogdanov Gvožđar, Milan Brusin, Omer Vuletaš, Tosa Gladić, Hranislav Mirkov, Rada Odadžić-Blažić, Svetozar Popov Slezjak i Dušan Stojanov Punga.

Među njima su stariji članovi Partije bili Omer Vuletaš i Rada Blažić, dok su svi ostali bili ili članovi Skoja ili pripadnici vojnih desetina. To je ovde bilo značajno, jer su u prvoj grupi bili sve stariji ljudi. Dva-deset i prvog jula u logor partizana došao je komandant Štaba partizanskih odreda za Vojvodinu Danilo Grujić. S njim su bili sekretari Sreskog i Mesnog komiteta Partije Milan Stančić i Maksa Kovačev. Održani su kraći sastanci, a onda su se borci postrojili i Danilo Grujić im je kazao da je formiran Kumanački partizanski odred sa operativnim područjem u kumanačkom i novobečejskom ataru. Saopštio je i odluku o imenovanju Štaba odreda: za komandanta je određen Žarko Milankov Baca, za komesara Sredoje Stanisavljev, za zamenika komandanta Velja Ubavić, a za zamenika komesara Dobrivoje Gladić.¹³³

Na okupu je bilo 17 boraca, ali gotovo bez oružja. Imali su samo jedan pištolj i dve bombe. Ranije provedene akcije sakupljanja oružja nisu dale rezultate. Tek posle šest dana iz rezervi Aleksandrovačko-karađordevačkog odreda dopremljeno je 17 francuskih pušaka, jedna mauzerka, 10 bombi i 1800 metaka. Odred je na taj način dobro naoružan.

¹³² Proka Sredojev i članovi Pokrajinskog komiteta Skoja napisali su referat o Skoju i direktivu o konspiraciji kao važnom oružju u borbi protiv policije. (IAPKV 19742, Izjava na policiji Rade Grujića).

¹³³ Postoji izjava da je Kumanački odred položio zakletvu. (Veg, str. 33. Atanacković, str. 27. Končar-Tabački, str. 176–182).

Stari odbori Narodne pomoći, koji su u Kumanu bili veoma aktivni, reorganizovani su i postavljeni u svaki rejon da bi preuzeli brigu oko snabdevanja Odreda. Skoro celo selo učestvovalo je u tom poslu. Glavno skladište sakupljene hrane nalazilo se kod Ljubomira Čolića. Ljudi su nalazili načina da i pored postavljenih i pojačavanih straža iznose sakrivene namirnice i doture ih na zakazano mesto. Prvih dana redovno je u logor donošen po jedan vrući obrok dnevno, ali se to ubrzo pokazalo kao nepodesno, pa je iz sela prebačen jedan kazan, tako da je u logoru odreda organizovana kuhinja. Skojevke su organizovale šivenje rublja za borce i za četiri dana uspešno obavile taj posao. Lekovi i sanitetski materijal za priručnu apoteku nabavljeni su kod lekara dra Branka Petrovića i medicinara Radoslava Tatića.

Odmah po formiranju Odreda Mesni komitet Partije i Stab Odreda organizovali su široku akciju sprečavanja vršidbe u Kumanu. Taj zadatak bio je poveren vojnim desetinama i udarnim grupama. U selu je radilo 11 vršalica. U ponoć između 21. i 22. jula, na otkucaj crkvenog sata, omladinci su prišli svim vršalicama i sa njih skinuli transmisione kaiševe i privremeno ih smestili pod veće mostove na kanalizaciji.

Sreski načelnik u Bečeju Kornelije Lelijer naredio je da se selo blokira, a sam je požurio sa svojim snagama na lice mesta. Dok je u Kumanu vođena istraga, policijske snage iz Novog Bečeja i Vranjeva pretraživale su teren između železničke pruge i drumu Novi Bečej—Kumane. Policiji je pošlo za rukom da već toga dana pronađe pet kaiševa. Lelijer je naredio zbor Kumančana i održao im preteći govor, naglašavajući da su u velikoj zabludi kad misle „da će vrći kad dođu Rusi“, jer je, po njegovom, sa Sovjetskim Savezom već gotovo.

Sledećeg dana Kumane je još bilo pod blokadom. „Sve kuće bile su temeljito pretresene a nigde nije pronađen materijal koji bi koga teretio“ — napisao je u svom izveštaju o ovoj akciji sreski načelnik.¹³⁴ ipak, pronađena su još tri kaiša.

Prvu svoju akciju Kumanački odred izveo je u saradnji s Melenačkim odredom u noći 27. jula, čim je dobio

¹³⁴ Isto. IAPKV AK 6259, 18999

naoružanje. I Kumančani su široko postavili plan akcije. Sem boraca Odreda bile su mobilisane 42 udarne i diverzantske grupe, od kojih je 37 bilo omladinskih. Glavni objekti napada bili su opštinska zgrada i policijska stanica, vršalice i krupnije kamare žita u selu. Napad je trebalo izvršiti u ponoć, jednovremeno na sve predviđene objekte. Znak za početak svih akcija trebalo je da bude detonacija prve bombe bačene na policijsku stanicu.

Borci odreda stigli su oko 23 časa na prugu u blizini železničke stanice, pokušavajući da se neopaženo privuku između straža, o kojima su se prethodno obavestili. Međutim, Slavko Stančić se u mraku spotakao i puška mu je nekontrolisano opalila. To je bio znak za uzbunu svih policijskih snaga u mestu, pa je rešeno da se odustane od akcije i da se borci izvuku do svog logora. Povukle su se takođe i sve udarne i diverzantske grupe. Jedino je udarna grupa koja je određena da preseče telefonske veze između Kumana i Bečeja izvršila svoj zadatak.

Nakon bezuspešnog pretresa atara Nemci su mobilisali još oko 30 Mađara, pa se u Kumanu našlo pod oružjem desetak nemačkih policajaca, 13 manšaftovaca i 30 pripadnika seoske straže.¹³⁵

Nakon dva dana, 30. jula, u inspekciju novobečejskog sreza došli su Franc Rajt, prefekt banatske policije, i poručnik tajne vojne policije Panker. Pri povratku su se vozili automobilom putem koji vodi od Novog Bečeja ka Melencima. Jedna patrola Kumanačkog odreda našla se u zasedi na tom putu. I ne znajući ko je u automobilu, borci su iz kukuruza otvorili vatru i sa nekoliko hitaca pogodili vozilo, ali su Rajt i njegov pratilac ipak izbegli pogibiju.¹³⁶

Nemoćan da i sa jakim snagama efikasno izađe na kraj sa partizanima, neprijatelj je pristupio i drugim metodama. Trideset prvog jula izvedeno je prvo masovno streljanje pohapšenih rodoljuba. U dvorištu sudske zgrade u Petrovgradu na pet kamiona natovareno

¹³⁵ Isto

¹³⁶ IAPKV 18999

je 90 ljudi, u grupama po 18 međusobno vezanih. Pratili su ih vojnici, pripadnici Dojče manšafta, policajci i sudski stražari. U noći uoči streljanja zatvorenici su nemilosrdno tučeni kundacima i bikačama.¹³⁷ Streljani su u šumici, u samom gradu. Polovinu streljanih činili su rodoljubi iz Kumana i Melenaca. Među streljanima svojim junačkim držanjem istakla se hrabra devojka inženjer agronomije Sonja Marinković, član Pokrajinskog komiteta Partije.¹³⁸ Bili su tu jedan do drugog Nemač Rudolf Kornauer, Mađar Janoš Lendel, oba članovi Sreskog komiteta Partije, Nemač Fridrih Tot, član Mesnog komiteta Partije, Ratko Purešević i Miša Prečlić, poletni omladinci i izvanredni borci, članovi Okružnog komiteta Skoja.¹³⁹

Prvo hapšenje porodica partizana i ilegalnih boraca izvršeno je 5. i 6. avgusta, a u isto vreme upućeni su i pozivi svim „odbeglim komunistima“ da se do određenog roka jave vlastima, a u zamenu za to biće im oslobođene porodice i život pošteđen. S tim u vezi je Odsek javne bezbednosti u Petrovgradu svim sreskim načelnicima poslao telegram kojim ih ovlašćuje da pozovu sve odbegle građane da se prijave vlastima i predaju oružje. Za rok prijave određuje se 17. septembar, posle čega će se svi neprijavljeni građani smatrati odmetnicima i za njihovo ubijanje davaće se nagrade.¹⁴⁰

Te okrutne mere uticale su, pre svega, na kolebljive. Došlo je do povlačenja pojedinih aktivista, a i do ponovljenog oportunističkog držanja nekih komunista. Tako je oportunizam zahvatio partijsku ćeliju u Elemiru.

Po nalogu Žarka Turinskog u Elemir je došao Emil Kevrešan Braca da prenese direktive o izlasku Elemiraca na teren i stvaranju odreda. Elemirci Petar Miletin, Ljuba Saičev, Ljuba Davidovac, Mileta Gladić, Dobra Mihailov, Omer Tapavički i Živa Popov imali su na ra-

¹³⁷ IAPKV AK 2948, 7992. „Zrenjanin“, str. 188. Veg, str. 37. Končar-Tabački, str. 184—185

¹³⁸ Momčilović, Đorđe: Ratni zločini nemačkog okupatora u Banatu 1941—1944, Leskovački zbornik XII 1972, str. 120 (dalje: Ratni zločini).

¹³⁹ Isto (Ovo streljanje nije obnarodovano)

¹⁴⁰ IAPKV AK 6259

spolaganju 5 pušaka, pištolj i 500 metaka, pa su izašli i poslali o tome izveštaj u Petrovgrad, ali su se svi iznenada, već sutradan, vratili u selo, ostavivši svoje oružje zakopano u polju.

Sledećeg dana na sastanak elemirske partijske ćelije došao je Danilo Grujić i zbog oportunističkog držanja i kolebanja članova Partije raspustio ovu organizaciju, ostavljajući Boška Mijatova kao poverenika.¹⁴¹

Slično se ponela i partijska ćelija u Srpskom Aradcu. Dura Đorđević je sa borbenijim skojevcima preuzeo stvar u svoje ruke, ali Aradac nije imao više dovoljno snage da pošalje svoju desetinu u odred.¹⁴²

Neki ilegalci vratili su se svojim kućama. Jedno vreme policija ih nije dirala, ali su kasnije pohapšeni i bez milosti postreljani.

DRAGUTINOVACKI PARTIZANSKI ODRED

Dragutinovo danas nosi drugo ime: Novo Miloševo. To je nekadašnje Karlovo, koje je posle prvog svetskog rata dobilo ime Dragutinovo. Novo Miloševo je, međutim, objedinilo dva sela — Dragutinovo i Beodru, koja su se vremenom, širenjem u susret jedno drugom, i spojila. U oba sela živelo je blizu 10.000 stanovnika — Srba, Mađara i Nemaca.¹⁴³

¹⁴¹ Na Kongresu ujedinjenja Elemirci su imali tri svoja delegata, a na Vukovarskom kongresu KPJ dva. Tada je u Elemiru bilo 435 članova KPJ. Obznana je prekinula rad komunisti, pa je ćelija obnovljena tek 1936, ali su njeni članovi bili pohapšeni. Uoči rata u selo je došao Svetozar Marković i obnovio ćeliju. Njen sekretar je bio Boško Mijatov, a članovi Živa Popov, Omer Tapavički, Poučki Desančić, Rada Mijatov i Žarko Tapavički. (IAPKV 13637, 18173).

¹⁴² IA Zrenjanin, Hronika Aradca, rukopis

¹⁴³ Desetak Dragutinovčana učestvovalo je u oktobarskoj revoluciji, od kojih je Veselin Terzin bio član SKP(b). Oni su imali značajan politički uticaj u selu i doprineli su da partijska ćelija okupi oko sebe veliki broj aktivista. I komunisti u Dragutinovu prošli su težak put od 1921. da bi ipak pred rat reorganizovali svoje redove i stvorili snažnu organizaciju, koja je u nekoliko ćelija imala 45 članova Partije. Omladina je bila organizovana u Zadružnoj omladinskoj organizaciji, koja je

Jedan od vodećih članova Partije u Dragutinovu bio je Miloš Popov Klim. Popov je završio srednju vinogradarsku zadružnu školu u Vršcu, u kojoj je vodio organizaciju Skoja. Poznao je Žarka Zrenjanina i mnoge druge komuniste, od kojih je mnogo naučio. Bio je član obnovljene partijske ćelije 1938. godine u Dragutinovu i od tada je sav svoj rad posvetio ljudima i omladini svoga mesta. Miloš Popov je u danima ustanaka bio najznačajnija ličnost u Dragutinovu, pa i jedan od prvaka u široj okolini. Bio je izabran za zamenika komandanta Sreskog partizanskog štaba.

Veliki uspeh postigli su aktivisti Dragutinova i Beodre u akciji sakupljanja oružja, započetoj već u aprilu na inicijativu partijske ćelije. Sakupljeno je preko 20 pušaka i veći broj bombi i pušanih metaka. Deo toga oružja bio je smešten u kući Gruje Radnova, a drugi deo je prenesen u polje i predat ilegalcima koji su se pripremali za formiranje odreda.¹⁴⁴

Uoči 22. juna iz Kikinde je Milošu Popovu stigla poruka da su u gradu vojska i policija u pripravnosti te da se očekuje hapšenje. Naloženo je da se komunisti sklone. Popov je sazvaio partijski sastanak u akačkim vinogradima na koji su došli svi članovi Partije. Odlučeno je da neki komunisti ostanu nekoliko dana u Akači, a ostali da se vrate u selo i da budu na oprezi. Ovu direktivu partijske ćelije nisu svi poštovali, pa su u toj prvoj raciji Nemcima pali u ruke Petar Plavkić, Vojica Isakov, Milorad Farkos, Ilija Arsenov i Milan Čolak. To

bila najснаžnija 1939. godine. Uspešno je radilo i Kultumo-prosvetno omladinsko društvo. Skojevska organizacija je tada bila usko postavljena. Organizator svih ovih omladinskih organizacija bio je Miloš Popov.

¹⁴⁴ Sava Pajić je našao 2 puške i 6 bombi, Pera Budišin 2 puške i 7 bombi, Borislav Stanačev 4 puške, Milan Čolak i Zoran Đuričin 2 puške i 2 bombe, Borivoj Rajić 4 bombe, Gruja Vlahović 2 puške, Cveta Jorgin i Mita Miloradov 3 puške, Milivoj Popov pušku, Beodrani 2 puške i pištolj, Tot Andraš, pušku, Dejan Popov, Ljubiša Subotički i Zoran Mažić po pušku, Velja Brustulj pušku i bombu, Milorad Stankov pušku. (Popov, Milivoj: Organizacija Narodnog fronta u Dragutinovu i Beodri 1941, Vojvodina 1941, str. 279—293. Popov, Zito u plamenu, rukopis).

je bio prvi neuspeh inače energičnog Miloša Popova. Ipak, svi uhapšeni komunisti nisu streljani, a neki su kasnije i pušteni iz zatvora.

Ilegalni život započeli su Miloš Popov Klim, Lazar Pajić, Veselin Popov Selika i Slavko Radnović Bracika, članovi Partije iz 1938. godine, i Arkadije Popov, odvažan i sposoban mladić, koji je već sa sedamnaest godina postao član Skoja a sa osamnaest član Partije.

Popov je odlazio iz privremenog logora ilegalaca u selo da bi, posle hapšenja, reorganizovao partijsku organizaciju, a isto tako i u Kumane da bi utvrdio šta treba dalje da radi na pripremama ilegalaca, partijske i skojevske organizacije i vojnih desetina.

Od ranije dve, Miloš Popov je organizovao jedinstvenu partijsku organizaciju za Dragutinovo i Beodru pod rukovodstvom Bogdana Bešina i članova biroa Dragoljuba Terzina, Milorada Đuričina, Save Budišina, Milana Čolaka i Sredoja Corkova. Beodranin Ilija Arsenov bio je na vezi sa drugovima u Dragutinovu i sa Popovim u polju.

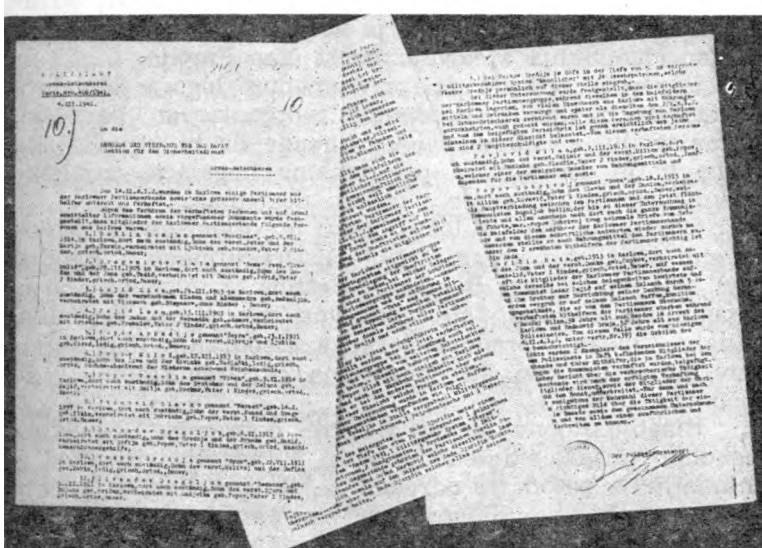
Blagoje Popov je iz Beodre dopremio ilegalcima nekoliko pušaka, desetak bombi i pištolja, dvogled i municiju, a potom je određen za stalnog kurira prema Beodri, a Dobrivoj Popov Goca prema Dragutinovu. Oni su redovno dolazili u utvrđeno vreme iz sela i donosili obaveštenja o kretanju policije i merama koje vlasti sprovode, a donosili su i hranu i drugu opremu koju su odbori Narodnog fronta po rejonima u selu sakupljali.

U drugoj polovini jula formiran je Dragutinovački partizanski odred. Sve poslove oko njegovog formiranja obavio je Miloš Popov nakon što su se on i Lazar Pajić vratili sa savetovanja u Petrogradu i sastanka u Kumanu. Logor u kome je Odred formiran nalazio se u rudini Ugar, blizu sela.

Na dan formiranja Odreda među već stare ilegalce iz sela su došli novi borci. Draga Stanačev Šulja, mašinbravar, Dančika Bešlin Ferdiner, seoski sluga, Dragomir Zivančev Neško, opštinski policajac, koji je bio povezan sa komunistima, Sredoje Veskov Bucul, siromašni seljak, Vlada Dragomirov Rema, siromašni seljak, Dušan Marković, radnik iz Beograda, bivši mornarički po-

doficir. U ovoj grupi boraca nije bilo članova Partije i skojevaca, ali su gotovo svi bili povezani sa komunistima i već su prošli kroz vojne desetine. Bili su to mlađi ljudi, koji su već bili odslužili vojsku, a Duško Marković je kao podoficir bio vojnički najškolovaniji.

Špilerovi podaci o borcima Dragutinovačkog partizanskog odreda

U logor je iz sela dopremljeno još oružja, pa je svaki od 11 boraca imao pušku, municiju i bombe. Lazar Pajić je izabran za komandanta Odreda, Miloš Popov za komesara, a za zamenika komandanta Dušan Marković, koji je bio posebno zadužen za vojnu obuku boraca. Odred je podeljen na dve desetine; na čelu Prve bio je komandant Lazar Pajić, a na čelu Druge njegov zamenik Dušan Marković.¹⁴⁵

Sledećih dana uređen je logor u jednoj velikoj parceli kukuruza, udaljenoj od glavnih puteva. Na ivicama kukuruza bile su stalne straže, a logor nije napuštao niko sem komandanta i komesara Odreda. U logoru

¹⁴⁵ Veg, str. 34—35

se redovno izvodila vojna obuka i borci su privikavani na pravu vojničku disciplinu.

Prvih dana snabdevanje iz sela nije bilo redovno. Taj zadatak su preuzeli salašari Milivoj Đukičin Pokrajinski, Rada Đuričin, Milan Veskov i Ivan Popov. Kasnije je Miloš Popov učvrstio stalne veze sa rejonskim centrima u selu, pa su Milivoj i Avakum Popov, Miroslav Baštanov, Đura Đžikin, Borivoj Stanačev, Slobodan i Milan Čolak dolazili na određenu tačku u blizini logora gde su Milošu Popovu i Lazaru Pajiću predavali namirnice, odeću, rublje i druge potrebe, a posebno novosti iz sela. Ljudi u selu su znali za partizane, ali niko nije znao određeno ni ko su oni ni koliko ih ima.

Tih dana u Odred su primljeni kao borci Živa Lejić i Milan Trajilov, siromašni seljaci, i omladinac Dragomir Pajić, radnik i harmonikaš. Tako je Dragutinovački partizanski odred imao 14 boraca.

Prvu svoju akciju Odred je izveo 2. avgusta. Logorske straže utvrdile su da putem s južne strane svakodneвно u isto vreme prolaze biciklima tri pripadnika Dojče manšafta. Donešena je odluka da im se napravi zaseda i da se razoružaju. Zaseda je postavljena na putu, kod bunara Stevana Đukičina. Čim su manšaftovci naišli biciklima, dvojica partizana su iskočila iz kukuruza s uperenim puškama i naredila im da bace oružje. Ostali su na ivici puta bili spremni na paljbu. Manšaftovao Jožef Hibš pokušao je biciklom da pobjegne, ali ga je komandant Lazar Pajić jednim metkom oborio. Druga dvojica predala su svoje oružje. Partizani su zaplenili 3 puške i municiju, razoružane manšaftovce pustili a zatim se povukli sa mesta zasede.¹⁴⁶

Pajić i Popov pravilno su ocenili da je rizično ostati u starom logoru Odreda pa su naredili da se unište tragovi i krene na drugu stranu atara. Novi logor je postavljen na njivi Miloša Popova u ataru Tomašvali, u blizini ceste Kikinda—Bašaid.

Već tog dana po podne jedna četa vojnika iz Kikinde pretresla je atar u krugu gde su manšaftovci bili napadnuti. Na lice mesta stigao je i Franc Rait iz Pe-

trovgrada, ali je čitava akcija ostala bez ikakvih rezultata.¹⁴⁷

Narednih dana komanda Odreda radila je na uspostavljanju širih veza iz novog logora sa drugim partizanskim odredima, pre svega sa kikindskim partizanima. Ta veza je išla preko Krstine Đukićin sa salaša u Galadu i Kate Đomparin u Kikindi. U Štab Mokrinskog odreda odlazio je kurir Aga Popov, a sa Aleksandrovačko-karadorđevačkim odredom vezu je držao Borivoj Stanačev. Stalna veza održavana je sa Mlenačko-kumanačkim odredom a na toj liniji korišćeno je više ljudi, među kojima je bio i Milivoj Đukićin Pokrajinski. Na taj način je komanda Dragutinovačkog odreda bila stalno u vezi sa razvojem događaja i planovima partizanskih akcija u sevemom Banatu.

Uključujući se u opštu akciju paljenja žita, Dragutinovački odred je u prvoj dekadi avgusta formirao tri posebne udarne grupe, ojačane aktivistima iz sela. Odlučeno je da se izvrši jednovremena akcija paljenja žita na njivama imućnijih ljudi. Diverzanti su napravili zapaljive smotuljke od šibica, umotanih u krpe i natopljenih u petroleum. Takvi smotuljci zabadani su u snopove svake desete krstine. Rezultat ove jedinstvene akcije trebalo je da se pokaže prilikom vršidbe.

Međutim, taj rezultat je bio dosta skroman. Petroleum je u međuvremenu izvetrio, manje požare su brzo gasili radnici i stražari kraj vršalica, a ponegde su vlasnici pšenice opazili sabotazu pa su još na njivi „trebili“ snopove. Ipak, 12. avgusta na gumnu jednog salašara, nedaleko do sela, buknuo je veliki požar, u kojem je uništeno sve — i kamare i vršalica i salašarske zgrade.

Sredinom avgusta neprijatelj je iznenada opkolio i blokirao salaš Lazara Pajića, koji je partizanima služio za prijem poruka i sastanke sa rukovodiocima pokreta u selu. Pajić je kao iskusan ilegalac za ovakav slučaj izgradio poseban izlaz iz zgrade. Taj prolaz je on iskoristio i pod zaštitom bundevinog lišća domogao se kukuruzne šume. Manšaftovci su kasno opazili njegov beg i otvorili vatru, ali bez rezultata. Salaš su potom

¹⁴⁷ IAPKV AK 6259

Nemci zapalili a u selu je uhapšena cela Pajićeva porodica. Nije pošteđeno ni njegovo troje dece.

Odred je iz svoga logora u Tomašvali pripremao diverziju na železnički prelaz u blizini postaje Derić. Bilo je pripremljeno sve sem detonirajuće kapisle. Pošto se to nije moglo naći, diverzija je morala biti odgođena.

Svoju poslednju samostalnu akciju Dragutinovački partizanski odred izveo je 25. avgusta. Opet su napadnuta 3 manšaftovca koji su biciklima prolazili svakodnevno putem kraj partizanskog logora. Postavljena je zaseda na najpovoljnijem mestu i izvršen prepad. Na poziv da se predaju manšaftovci su, iznenađeni, popadali sa bicikla na zemlju. Pošto su im uzeli puške, Pajić i drugovi su nameravali da im kažu nekoliko reči i da ih puste. Međutim, Nemci su se držali izazivački, pretili su da će odmah dovesti vojsku i policiju i sve Srbe u Dragutinovu istrebiti. Zbog toga su ih partizani osudili na smrt i streljah. Zakopali su ih u njivi podalje puta, uzeli njihovu opremu i bicikle i udaljili se sa tog mesta. Nemci dugo nisu doznali šta je bilo s njihovim stražarima pa nisu ni preduzimali potere.¹⁴⁸

U septembru se već mislilo na hladnije dane i noći. Govorilo se i o mogućnosti objedinjavanja partizanskih odreda sevemog Banata. Jedan sastanak sa tom temom održan je i na granici dragutinovačko-beodranskog atara, nedaleko od Gladilove humke. Na sastanku su se našli predstavnici štabova Mlenačko-kumanačkog i Mokrinsko-kikindskog odreda sa domaćinima Milošem Popovim i Lazarom Pajićem.

Organizovana je široka akcija po selima za pripremu zimske obuće i odeće, za stvaranje rezervi hrane i drugih potreba za život boraca u zimskim uslovima. U Dragutinovu i Beodri određeno je više baza za sakupljanje opreme i hrane.¹⁴⁹

¹⁴⁸ IAPKV AK 8161, 18999

¹⁴⁹ Samo u bazi Brustula za dva dana ove akcije našlo se: 2 ruksaka, 2 zimska kaputa, 2 para čizama, 4 para vojničkih cokula, 2 uniforme, 5 baterijskih lampi, nekoliko šatorskih kri-la i čebadi, 10 pari vunениh čarapa, 4 para opanaka; 30 kg sia-

Već sredinom septembra jedna polovina boraca Dragutinovačkog odreda prebacila se na Melenačko ostrvo i ušla u sastav Melenačko-kumanačkog odreda. Druga polovina sa Milošem Popovim i Lazarom Pajićem ostala je još nekoliko dana u svom starom logoru. Trebalo je održati sastanke sa komunistima u selu i poraditi na smelijem prijemu istaknutijih omladinaca u organizaciju Skija, koja je ovde jedno vreme bila zapostavljena. Konačno, oko 20. septembra, kola Milana Đuričina, Rade Đuričina i Rade Ješića natovarena su preostalom opremom i zalihama Odreda i upućena prema Melenačkom ostrvu. Čitav Dragutinovački partizanski odred našao se u ovom velikom partizanskom logoru.

Iako se nije okušao u sukobu sa jačim neprijateljskim snagama, Dragutinovački partizanski odred je bio dobro organizovana jedinica. Njegovi borci izveli su nekoliko uspehlih akcija, saradivali sa organizacijama u mestu i širili svoj politički uticaj.

KIKINDSKI PARTIZANSKI ODRED

Kikinda je veliki ravničarski grad na severu Banata, na važnim prugama koje vode prema Temišvaru na istok i Segedinu na sever. Pred ovaj rat bio je to grad industrijskih i poljoprivrednih radnika, a isto tako i zemljoradnika sa sitnim, srednjim i krupnim posedima. To je grad Srba (59%), Mađara (18%) i Nemaca (20,4"/«), u kome je revolucionarni pokret negovan i dugo godina bio dobro organizovan i vođen. U njemu su podjednako imali mesta radnici svih nacionalnosti, uvek jedinstveni u jednom, klasnom cilju.¹⁵⁰

nine i šunke, 20 kg masti i drugih namirnica. Ukraden je i donesen sanduk municije. Tako je bilo i na salašu Cvete Jorgina, u kućama Dobrivoja Popova i Dobrinke Radnov.

iso Veliki broj Kikindana učestvovao je u oktobarskoj revoluciji i u odbrani Mađarske Sovjetske Republike. Ovde su radnici Mađari dugo bili na čelu radničkog pokreta, među kojima se najviše isticao Jožef Fa. Na čelu prve partijske organizacije koja je 1920. imala 474 člana, bio je Ljubomir Tackov, učesnik oktobarske revolucije. Tu su se isticali Jožef

Od aprila do 22. juna kikindski komunisti su sre-
dili svoje redove poremećene u prvim danima rata. Me-
sni komitet Partije ostao je u istom sastavu, ali je
Mesni komitet Skoja proširen. Kada je Servo Mihalj
došao u Kikindu, zahtevao je da Komitet Skoja bude
uži, operativniji i tako pogodniji za nove uslove rada.
Tako je u Komitetu od novih članova ostao samo Milan
Jovičin. Izvršena je i reorganizacija Skoja podelom na
četiri rejonske organizacije sa četiri rejonska komiteta.
U aktive je tih dana primljeno još oko 50 članova, tako
da je organizacija Skoja imala preko 200 članova. Skoj
je organizovao svoje posebne udarne grupe i vodio uspeš-
nu akciju za sakupljanje oružja.

Veber, Andrija Gebhard, Franja Vener, Franja Knip, Milorad
Nestorov, Miša Kljajić, Jovan Habel, Nikola Marks i drugi.
Bogata je istorija kikinskog proletarijata između dva rata. U
Ustavotvornu skupštinu Kikindani su izabrali komuniste Niko-
lu Kovačevića i Vladu Markovića. Došla je Obznana, hapšenja,
ilegalnost. Godine 1924. na čelo radničkog pokreta dolaze Sre-
doje Ilijin, Paja Radojčić i Dobrivoje Jovičin. Stvaraju se orga-
nizacije NRP, Sindikata, radničke čitaonice, radnička i omla-
dinska prosvetna društva. Uz radnike su mladi pesnici na čelu
sa Jovanom Popovićem. 1935. obnovljen je MK KPJ, kojem je
za sekretara izabran Uglješa Terzin. Organizovana je partijska
tehnika, koju je vodio Aleksa Đomparin. Kikindski komunisti
predvođe 1936. godine veliki štrajk u kome učestvuju 7000
radnika. Uhapšeni su mnogi komunisti i izvedeni pred sud.
Tako se ceo MK našao na robiji. Već 1937. obnovljen je MK,
koji su činili Aleksa Đomparin, Slavko Mandarin, Vlada Fran-
cuski, Dobrivoj Jovičin i Branko Vujin. U pomoć republikan-
skoj Španiji odlaze Tiberije Aldan, Vasa Jankov, Ivan Jakšić,
Stevan Nikolić, Sredoje Gavrilov i Veselin Danilović. Skoj je
u Kikindi imao veliki uticaj na omladinu, a naročito se isticala
organizacija u gimnaziji. Ona je dala mnoge rukovodioce kao
što su bili Klara Feješ, Lidi ja Aldan, Vlada Bogaroški, Košta
Sredojev, Proka Sredojev, Albert Baltašik, Jovan Popeskov, Du-
šan Tatić, Ilija Latinović, Sava Sredojev, Radovan Brančić, Mi-
loš Teofanov, Toma Granfil, Aleksandar Grujić, Rajko Lovadi-
nov i drugi. Početkom 1941. skojevska organizacija u gradu
imala je 150 članova sa MK, u sastavu: Milorad Arsenov, se-
kretar, Vlada Bogaroški, Miloš Stajić, Klara Feješ. Komitet je
izdao dva primerka lista „Omladinac“. MK KPJ, koji je ujedno
bio i SK, sačinjavali su Uglješa Terzin, Paja Radojčić, Aleksa
Radosavčev, Dobrivoje Jovičin i Milorad Arsenov. Član SK bio
je i Rada Trnić. Partijska organizacija imala je 20 članova.
(Rajkov-Jeremić, str. 21—88).

Sreski komitet Partije vršio je sve pripreme za oružanu borbu. Širok krug ljudi bio je u vojnim desetinama, udarnim i diverzantskim grupama, bile su organizovane obaveštajna i sanitetska sekcija, ojačane su organizacije Narodne pomoći i uspostavljene veze sa organizacijama u okolnim mestima. U Kikindi su radile dve partijske tehnike, koje su imale solidna sredstva za visokotiražno umnožavanje partijskih dokumenata i propagandnih materijala. Sreski komitet je sa svoje strane izdao nekoliko proglašenja, obraćajući se „svoj poštenoj javnosti“, „oficirima, podoficirima i vojnicima jugoslovenske vojske“ i „železničarima“, u kome ih poziva na sabotaže i uništavanje vojnih ešelona okupatora.¹⁵¹ Leci Centralnog i Pokrajinskog komiteta su takođe umnožavani u velikom broju primeraka i rasturani preko dobro organizovane mreže. U toj tehnici umnoženi su i primerci odabranih tekstova iz Lenjinovih radova o revolucionarnim odredima, i zadacima revolucionarne vojske, pripremljeni kao direktiva. Sreski vojni komitet, odnosno partizanski štab izdao je posebno svoja dva vojna biltena, od kojih je samo broj 1 uspešno rasturen.

Sreskom komitetu Partije i Sreskom vojnom komitetu stavio se na raspolaganje poručnik Đura Oličkov, koji je svoje vojničke sposobnosti ispoljavao u ovim posebnim uslovima. Grad je bio u vojnom pogledu podeljen na dva dela, severni i južni, prema dugoj glavnoj ulici, koja ga je celom dužinom sekla. Svoje vojničke i organizatorske sposobnosti pokazao je i Uglješa Terzin, član Mesnog i Sreskog komiteta Partije još od 1936. godine, čovek koji nije uzaludno proveo dane u sremskomitrovačkoj kaznionici. U Radi Trniću, svom drugu iz Kikindske gimnazije, pa i iz kaznionice, Terzin je našao izvanrednog saradnika. Oslanjajući se na braću Arsenov, Stojana i Milorada, poletne mlade komuniste, na Vladu Bogoraškog, skojevskog rukovodioca i sposobnog urednika na partijskoj tehnici, na Tiberija Aldana, na izvanredne organizatore braću Kostu i Proku Sredojev, na metalce Milana Sivševa i Radu Vidic-

¹⁵¹ Sijački, str. 52—54. IAPKV 19630, 19632, 19635

kog Najića, na sposobnog mladog Mađara Alberta Baltašika, Uglješa Terzin je menjao stil rada partijske organizacije unoseći u nju više poleta, života i mladosti.¹⁵²

Dvadeset i drugog juna iznenadnim hapšenjem mnogih komunista koji nisu bili na vreme obavješteni ili se iz raznih razloga nisu sklonili (član Komiteta Pa ja Radojčić: „da mi ne bi uhapsili brata“), poremećene su pripreme za oružanu borbu. U rukama policije našla su se četiri člana Mesnog, odnosno Sreskog komiteta Partije — Paja Radojčić, Dobrivoje Jovičin, Aleksa Radosavčev i Milorad Arsenov. Među uhapšenim je bilo i članova Skoja, pripadnika udarnih i diverzantskih grupa i vojnih desetina. Ljudi su za neko vreme ostali bez svojih veza, izgubili su sigurne stanove, i opasnost od novih provala i hapšenja bila je velika.

Uglješa Terzin i Rada Trnić najpre su osigurali stan za Sreski komitet, pa su nekoliko dana radili na hvatanju veza, povezivanju ljudi i organizacija. Ipak, Terzin je već 24. juna bio u stanju da sazove sastanak i obnovi Sreski komitet Partije. Sam je preuzeo dužnost sekretara Komiteta, u koji su sada ušli Rada Trnić Popa, Košta Kljajić, Milan Jovičin i Vlada Bogaroški.

Reorganizovana je i partijska organizacija, pa je, poput skojevske, podeljena na četiri rejona. Za rad partijskih ćelija u prvom rejonu bio je odgovoran Košta Kljajić, a za Skoj Miloš Stojić, u drugom Milan Sivčev, za partijsku ćeliju, i Vlada Bogaroški, za Skoj, u trećem Rada Vidicki Najić, za partijsku ćeliju i Bogdan Lazičić za Skoj i u četvrtom Milan Jovičin, za partijsku ćeliju.

Mesni komitet je pripremio akciju za oslobođenje pohapšenih drugova. Božidar Jovičin je izradio plan zatvora sa brojevima soba i imenima ljudi koji se u njima nalaze. Bilo je tačno naznačeno i gde su ključevi. Te podatke Jovičin je dobio od čuvara zatvora Srbožana Kalopera. Međutim, do realizovanja akcije nije došlo, jer je neko odao Kalopera, koji je uhapšen i kasnije streljan.

Petog i šestog jula u Kikindi je boravio Žarko Zreñjanin i preneo članovima Sreskog komiteta Partije di-

rektive za izlazak partizanskog odreda i stupanje u akciju. Formirao je Sreski štab, u kome su bili Stojan Arsenov, komandant, Uglješa Terzin, komesar, Đuro Oličkov, zamenik komandanta, i Tiberije Aldan, zamenik komesara. Dogovoreno je da se, još dok je u pripremi formiranje odreda, sa vojnim desetinama, udarnim i diverzantskim grupama organizuju akcije paljenja žita i ometanja vršidbe. Žarko Zrenjanin je odobrio promene i sastav novog sreskog komiteta Partije.¹⁵³

Kikindani i Mokrinčani, kao i aktivisti iz Krstura, Podlokanja, Banatskog Arandelova, Padeja i Idoša poveli su veliku akciju traganja za oružjem bivše jugoslovenske vojske u graničnom pojasu. Omladinci iz Krstura izvadili su iz jednog oborenog aviona teški mitraljez i prebacili ga u Mokrin. Akcija oko mitraljeza bila je kasnije otkrivena i mnogi organizatori prenosa iz Krstura i Podlokanja platili su to svojim životima.¹⁵⁴ Ipak Đura Francuski je pronašao i predao štabu jedan ispravan puškomitraljez i jednu pušku. Mokrinčani su iz svojih zaliha poslali dva sanduka puščane municije i 10 mina. U akcijama je bilo sakupljeno tridesetak pušaka, nekoliko pištolja, desetak nagaznih mina i razni delovi vojne opreme.

U planu Sreskog komiteta i Sreskog partizanskog štaba bilo je i formiranje Mokrinskog partizanskog odreda, koji bi razvijao svoje akcije, pre svega diverzije na prugama Kikinda—Segedin i Kikinda—Temišvar.

Jedanaestog jula kikindska policija je Sreskom partizanskom štabu zadala novi udarac, što je donekle poremetilo planove i za nekoliko dana odgodilo izlazak Kikinskog odreda na teren. Posle izdaje jedne učiteljice iz Petrovgrada iznenađeni su i posle borbe savladani Jozef Tot, kurir na vezi između Kikinde i Petrovgrada, Stojan Arsenov, komandant Sreskog partizanskog štaba, i Tiberije Aldan, zamenik komesara tog štaba. Oni su otkriveni dok su radili na partijskoj tehnicu i zajedno

¹⁵³ IAPKV 19630, 19632, 13637. Veg, str. 35—36. Sijački str. 55—65

¹⁵⁴ IAPKV 18999. Saopštenje Nadleštva podbana za Banat 131/42. AK 2984 7992, 6186. IA Zrenjanin 3/10. Končar-Tabački, str. 203, 211.

sa njom pali neprijatelju u ruke. Bila je tu pisaća mašina, šapirograf sa valjkom, veliki broj gotovih letaka i pripremljeni materijal. Provale su izvršene i u nekim rejonskim partijskim i skojevskim organizacijama.

To je bio veliki gubitak za odred. Pojavili su se i znaci kolebanja kod nekih starijih komunista, pa i kod do tada aktivnih pripadnika vojnih desetina i udarnih grupa. Važne tačke u gradu bile su opet ugrožene i valjalo ih je seliti. Neke veze su bile u prekidu.

U Kikindu je upućen Ratko Mitrović Silja, novi član Sekretarijata Pokrajinskog komiteta Partije, da ubrza pripreme za izlazak Odreda i pomogne drugovima koji su provalama i hapšenjima bili ugroženi. On je sa Sreskim komitetom načinio plan da kikindski partizanski odred izađe na teren 28. jula i odmah stupi u akciju. Mitrović je potom otišao u Mokrin da se obavesti o dejstvima Mokrinskog partizanskog odreda i radu mesnih organizacija.

Sve je konačno bilo spremno i Uglješa Terzin i Dura Oličkov izašli su na teren. Oružje i municija, kao i partijska tehnika, bili su natovareni na kola Uroša Bogaroškog, koje je njegov sin Mita odvezao u predviđeni logor Odreda. Pristizale su grupe boraca.

Za logor kikindskog odreda bio je određen salaš Nikole Simića, udaljen oko sedam kilometara jugozapadno od Kikinde i 800—1000 metara zapadno od drumu Bašaid—Kikinda, u visini Drakslerovog salaša. To je trougao između železničke pruge koja vodi prema Petrovgradu, kanala što se proteže južno od Kikinde i pruge prema stanici Derić. Povoljan položaj salaša bio je i u tome što su ga okruživali veliki kompleksi kukuruza i visoke konoplje i što su veze sa gradom, komandama u Petrovgradu i Mokrinskim odredom bile dobre.

U logoru su se nalazili svi članovi Sreskog komiteta, sem Milana Jovičina, koji nije imao hrabrosti da krene u akciju, i Vlade Bogaroškog, koji je ostao sa Baltašikom i Najićem u gradu da tamo organizuje rad. Bili su tu Uglješa Terzin i Rada Tmić, intelektualci, Milan Sivčev, metalac, Košta Kljajić Čiča, berberin, poručnik Dura Oličkov, zamenik komandanta Sreskog partizanskog štaba, Košta Sredojev Šljuka, diverzant, Dušan i

Nikola Bogaroški, Vladina mlađa braća, i Sava Sredojev Lipovanov, sve kikindski đaci i Skojevc, zatim Nićifor Brandić, molerski radnik, Borivoj Subotički Tinkač, radnik, Dragoljub Gavrić Buba, obućar, Miloš Ostojin, La-za Simić i Milorađ Jovanović, studenti, Mirko Tešić, rad-

Rada Trnić Popa, politički komesar Kikindskog partizanskog odreda

nik, Miloš Stajić, član Mesnog komiteta Skoja, Jovan Đurđev, Mita Curč, nadničar, Danilo Košić, mesarski pomoćnik, Paja Bogaroški, Mita Bogaroški, moler, Dura Francuski, bravar, član Mesnog komiteta Partije i dva Srbina iz rumunskog dela Banata.

Za komandanta Odreda izabran je Uglješa Terzin, a za komesara Rada Trnić. Zamenik komandanta bio je Dura Oličkov.

Od oružja odred je imao puškomitraljez, oko 20 pušaka različite proizvodnje, 5 pištolja, jednu sablju, 5 voj-

ničkih bajoneta, veći broj bombi, a od opreme — nekoliko šlemova, čaturica, vojničkih torbica i nešto vojničkog alata.

Već toga dana uveče, 28. jula, diverzantske grupe Kikinskog odreda izvršile su prvu svoju akciju. Zapaljena je velika kamara žita na imanju Teodora Slanog, udaljenom pet kilometara od grada. Tom prilikom došlo je do pušaranja sa čuvarima ovog žita. Sutradan uveče druga grupa diverzanata preseklala je telefonske linije između Kikinde i železničke stanice u Deriću. Istog dana u mokrinskom ataru na dve njive zapaljene su 232 krstine žita. Akcija je izvršena u zajednici sa borcima Mokrinskog odreda. U jednom susretu sa nemačkom patrolom poljskih stražara kikinski borci su zaplenili 3 puške, Nemcima objasnili svoje ciljeve i pustili ih da idu.¹⁵⁵

U logoru Odreda organizovan je uzoran vojnički život. Nastava je počinjala u određeno vreme i vođena je po utvrđenom planu i rasporedu. Sa gradom je održavana svakodnevna veza preko kurira Lazara Simića, Milorađa Jovanovića, Zorana Mihajličina i Pere Padejskog.

Vlada Bogaroški je svakodnevno dolazio u logor Odreda. On je sa Najićem, Baltašikom i Radovanom Branićem činio novo rukovodstvo na terenu. Njegova sestra Milica Bogaroški imala je zadatak da sluša vesti Radio-Moskve i Londona i beleži one najvažnije, što je Vlada Bogaroški uređivao i u logoru Odreda, gde je bila tehnika, štampao. U njegovoj redakciji uređena su i prva tri broja lista Kikinskog partizanskog odreda. List je nazvan „Crvena zvezda“, a u zaglavlju je, pored naslova, imao petokraku zvezdu sa srpom i čekićem. To je bio jedan od prvih listova banatskih partizanskih odreda. List je bio malog, džepnog formata, a bio je namenjen i aktivnostima izvan Odreda.¹⁵⁶ Iz grada je doneseno više primeraka knjige Ostrovskeg „Kako se kalio čelik“, zatim „Poraz“ i „Kina“, koje su služile za izučavanje vestine partizanskog ratovanja.

¹⁵⁵ IAPKV 18999 13637, Veg, str. 35. Šijački, str. 60—75. Album, str. 262—263

¹⁵⁶ IAPKV 22325, 19632

Međutim, i pored svestrane podrške iz Kikinde i početnih uspeha Mokrinskog odreda, ovaj izvanredno organizovan i dobro naoružan odred nije stigao da razvije sve svoje snage. Nemci su pravilno procenili situaciju i pripremili jače vojne i policijske snage za brz i efikasan obračun.

Taj obračun je počeo već 3. avgusta, dakle, samo osam dana posle formiranja Kikinskog odreda.

Ratko Mitrović se vratio iz Mokrina i logora Mokrinskog partizanskog odreda i u stanu Miloša Nedića očekivao izveštaj Uglješe Terzina, s namerom da odmah produži put za Petrovgrad. Pošto mu se žurilo, napisao je 2. avgusta kratku poruku Terzinu da je uzalud čekao na izveštaj o situaciji na terenu, i da je morao da ide. Taj izveštaj je pripremio komesar Odreda Rada Trnić, ali je on ostao samo kao skica i nije bio dovršen. Takav je i pao Nemcima u ruke.¹⁵⁷

Trećeg avgusta Ratko Mitrović je ipak rešio da ode u logor Odreda, da se na licu mesta obavesti o situaciji. Radovan Braničić mu je za kurira odredio Zorana Mihajličina.¹⁵⁸

Ratko Mitrović i Uglješa Terzin održali su sastanak, objasnili se oko Terzinovog povratka u grad i dogovorili da se nastavi s akcijama paljenja žita. Potom su se Ratko Mitrović i kurir Zoran Mihajličin uputili prema varoši. Terzin je dao Mitroviću još jedan pištolj, pa je ovaj u džepovima imao dva pištolja, a kurir dve bombe. Kretali su se bašaidskim drumom i naišli na dva naoružana policajca koji su ih zaustavili i legitimisali, a onda iznenada izvršili lični pretres. Iz nerazjašnjenih razloga Mitrović i Mihajličin nisu pružili otpor. Razoružali su ih i sproveli u Kikindu.¹⁵⁹ Tako je došlo do provale. Neprijatelj je saznao gde se nalazi logor Kikinskog partizanskog odreda, kakvim oružjem i sa koliko ljudi ra-

¹⁵⁷ IAPKV 19635

¹⁵⁸ Iz te namere Ratka Mitrovića može se zaključiti da je Terzin samo privremeno primio dužnost komandanta odreda, jer je trebalo da se vrati u grad i popuni SK i organizuje njegov rad. Bilo je to logično, jer je Đura Oličkov već stekao poverenje i bio spreman da primi tu dužnost.

IAPKV 18999, 22352, 19632, AK 6748.

spolaže. Izdaja Ratka Mitrovića i njegovog kurira bila je potpuna i poražavajuća.

četvrtog avgusta u zoru jedna udarna jedinica iz sastava Poternog odreda, uz pomoć svih raspoloživih policijskih snaga, opkolila je u širem krugu komplekse kukuruza i konoplje oko Simićevog salaša. Vojska je bila naoružana automatskim oružjem.

Napad iz svih oružja počeo je u 8 časova, nakon što se obruč stegao i uhvaćen borbeni kontakt sa Odredom. Terzin i Oličkov su naredili da se zauzme kružni položaj i da se brane do najpovoljnijeg trenutka za proboj. Bilo je jasno da je neprijatelj nadmoćan i da će biti teško izvući čelu jedinicu. Žestoka borba trajala je puna dva časa. Košta Sredojev Šljuka je, menjajući položaje sa svojim puškomitraljezom, držao čitavo vreme na pristojnom rastojanju nemačke strojeve. Otuda, valjda, u prvom nemačkom izveštaju o ovoj borbi podatak da su partizani imali tri puškomitraljeza. Vešto bacane bombe činile su snažnu zapreku Nemcima.

Uglješa Terzin i Milan Sivčev pali su zajedno sa skojevcima Nikolom Bogaroškim i Savom Sredojevim, studentima Miloradom Jovanovićem i Milošem Ostojinim, ekonomistom Lazom Simićem i radnikom Borivojem Subotičkim. U žestokoj borbi pobijene su žene radnice na salašu Stojanka Doroslavac i Bojka Dacin i radnici Triva Stojkov i Košta Vasiljev.

Tada su krenuli na juriš preostali borci, predvođeni Đurom Oličkovim i Kostom Sredojevim Šljukom. Poslednje rafale poslao je Šljuka prema neprijatelju. Metaka više u redenuku nije bilo. Oličkov je gađao svojim malim karabinom, a ostali su bacili poslednje bombe. Pali su komesar Rada Trnić, a uz njega Mirko Tešić i Nićifor Brandić. Neprijatelj je popustio. I na njegovoj strani bilo je mrtvih i ranjenih. Proboj je bio izvršen. Od poslednjih hitaca pao je Košta Kljajić Čiča. Pali su i borci iz Rumunije.

Na slobodnom prostoru, izvan obruča, u kome se još čuo poneki pucanj, našli su se Đura Oličkov, Košta Sredojev Šljuka, borci Miloš Stojić,¹⁶⁰ Mita Čurčin,

¹⁶⁰ Isto. Album, str. 262—263. Sijački, str. 66—72

Dragoljub Gavrić Buba, Dušan Bogaroški i Danilo Košić. Miloš Stojić je na leđima nosio Jovana Đurđeva, ali je mladić podlegao ranama.

Košta Krnić bio je uhvaćen u Kikindi na kurirskom zadatku.

Nijedan borac Kikinskog partizanskog odreda nije se predao. Ranjenika u neprijateljskim rukama nije bilo. Svi su se borili do poslednjih mogućnosti.

U ovoj borbi poginuo je jedan nemački podoficir i tri vojnika. Veliki broj ranjenika prevezen je u vojnu bolnicu, ali podatak o tome nije zabeležen u policijskim spisima.

Nemci su u logoru zaplenili oružje i opremu poginulih boraca Kikinskog odreda: 16 pušaka, 1 puškomicinaljez, 1 lovačku pušku, 2 ranca sa 1.020 puščanih metaka (verovatno odmah zagubljenih u gustoj konoplji), 4 def anzi vne jajaste bombe, jednu ručnu bombu nemačkog porekla, 8 pištolja, 7 šlemova, 8 bajoneta, 3 sekire, bravarski i obučarski alat, razne ključeve, džepne lampe, minu, maramice za davanje signala, signalnu lampu, pribor za jelo, male bočice sa benzinom, šibice, vojničke torbe.¹⁶¹

Vlada Bogaroški nije bio u logoru Odreda toga jutra. Po zadatku Štaba Odreda u Mokrin su prethodnog dana bili upućeni Dura Francuski i Albert Baltasić. Na slobodi je bio i Rada Vidicki Najić.

Nemci su svoj bes zbog gubitaka ispoljili na zatvorenicima. Upali su u sudski zatvor, isterali iz ćelije sve zatvorenike, naterali ih da skakuću na kolenima, a zatim zašli među njih, pustili pse i počeli ih udarati kundacima, asovima, lopatama i drugim predmetima. Na kraju su i pucali na zatvorenike. Zelezničar Miloš Mihailov i učitelj Milivoj Omorac ostali su na dvorištu mrtvi, a zadobijenim ranama podlegao je i Stanoje Uverić.¹⁶²

U izveštaju Predstojništva policije u Kikindi od 7. avgusta daje se potpun opis ove borbe. I ovde se

¹⁶¹ Album, str. 262. Narodni heroji Jugoslavije II, str. 274—275. Rada Trnić je proglašen za narodnog heroja 27. XI 1953.

¹⁶² Šijački, str. 73—74

podvlači da je „prilikom napada došlo do užasne pucnjave, pošto su teroristi davali žilav otpor, naročito sa ručnim granatama.“ U izveštaju se navodi da su „u šatoru pronađene isprave terorista i veliki broj fotografija terorista i njihovih pomagača, kao i 7 beležnica od velike vrednosti“. Među ovima je svakako najznačajnija beležnica Radovana Trnića sa nedovršenim izveštajem Pokrajinskom komitetu, koji je trebalo da preuzme Ratko Mitrović.

A zatim se u izveštaju kaže:

„Prilikom dešifracije ovih beležnica saznali smo da se partija reorganizira te da se organizuju vojnički komiteti partije. U beležnicama se nalaze i skice po kojima se radi u čitavom Banatu. Na osnovu ovih beležnica otkrili smo u srezu kikindskom jaku i razgranatu mrežu. Na osnovu ovih podataka već smo sproveli nekoliko hapšenja a u toku istrage predućemo još i dalja hapšenja. Sa sigurnošću smo utvrdili da ima u Mokrinu 12 članova partije i daljih 48 jako aktivnih saradnika. ti Mokrinu se, dalje, nalaze najmanje 2 mitraljeza 8 bombi, 3 puške, 6 revolvera, 1000 komada municije, 5 litara benzina, upaljači i fosforni upaljači. U Potiskom Sv. Nikoli (Ostojicevo) ima 5 dobro organizovanih komunista. Ne zna se da li ima tamo skrivenog materijala. U Ban. Arandelovu ima 4 dobro organizovana komunista koji raspolažu sa 48 ljudi, koji su podeljeni u čete. Ovi imaju 20 pušaka i 420 komada municije. LT Krsturu se nalaze trojica komunista koji raspolažu sa 4 čete, to je 21 čovek. U Crnoj Bari postoji poverenik. U Bašaidu ima 5 organizovanih komunista, u Sajanu 2, u Ruskom Selu, 3, u Dali 3, u Padeju 1 i u Bikaču postoji 1 član partije. U nemačkim opštinama ima navodno 6 poverenika..¹⁶³

Kad se govori o četama, ovde se svakako misli na vojne desetine. Nađene zabeleške, kao i Mitrovićev iskaz, pružili su policiji dosta precizne podatke o organizovanosti ovog najsevernijeg dela Banata. Veliku uslugu u dešifrovanju zabeleški pružio je policiji i uhapšeni član Mesnog komiteta Milan Jovičin.

Od tada pa do kraja oktobra vodila se neravna borba u gradu i okolini između komunista i policije. Nemci su hapsili i stavljali ljude na teške muke, tražeći uvek slabu tačku i mogućnost daljeg prodora u organizacije.

Poput Ratka Mitrovića, Milana Jovičina i Zorana Mijaličina, našlo se još slabića, koji u toj vrsti borbe nisu mogli izdržati. Ali mnogi su istrajali i časno pali na strelištima u Banatu ili u logorima smrti u Norveškoj.

Kikinda je ostala i bez svog odreda i bez skojevskog i partijskog rukovodstva. Ali nije ostala bez svojih boraca.

MOKRINSKI PARTIZANSKI ODRED

U najsevernijem delu Banata, na prostorijski između Mokrina, Krstura i Pade ja, svoja borbena dejstva razvijao je Mokrinski partizanski odred, karakterističan po svome sastavu, unutrašnjim odnosima i borbenoj aktivnosti

Mokrin je najveće naselje u kikindskom srezu, smešteno nedaleko od grada. Otuda je grad imao svestrani uticaj na njegove stanovnike, posebno kada se radi o revolucionarnom radničkom pokretu.¹⁶⁴

Rada Tmić i Milan Malenčić, stari komunisti i borci, bili su glavni organizatori priprema za ustanak. Oni su bili najuže povezani sa Sreskim komitetima Partije i Skoja čiji su bili članovi. Preko partijske ćelije, broj-

¹⁶⁴ U Mokrinu je 1919. osnovan Odbor Srpskog radničkog udruženja a vodio ga je Nikola Srblijin. U tom krilu nikla je prva ćelija KPJ. Mokrinčani su 1920. dali većinu glasova za listu Komunističke. Posle Obznane uhapšeni su članovi Odbora. 1933. Milan Knežev, Živa Janić i Aleksandar Bogaroški obnavljaju rad, ali dospevaju na robiju. Ćelija je ponovo obnovljena u decembru iste godine, a njen organizator bio je Radovan Trnić, a članovi Milan Malenčić, Vasa Jolić i Ignjat Dobrosavljev. Dve godine kasnije, povratkom članova sa robije, ćelija je znatno ojačala. 1936. na dve godine robije osuđeni su Trnić, Jolić i Bogaroški. 1938. Rada Trnić je ponovo sekretar ćelije. Omladinu je uspešno organizovao Milan Malenčić, a organizacija Skoja je pod njegovim rukovodstvom pred rat narasla do 150 članova. Radom ove značajne organizacije rukovodio je MK na čelu sa Malenčićem i članovima Živicom Kodranovim, Milanom Dejanovim, Bogoljubom Dobrosavljevim, Ljubomirom Dobrosavljevim, Gavrom Zirano-šim i Anicom Golić. (Rajkov-Jeremić, str. 80—83. Izjava autoru Savete Despotov).

nih aktiva Skoja i vaspitnih grupa organizovali su sakupljanje oružja, stvaranje vojnih desetina, udarnih i diverzantskih grupa, u čemu im je posebno pomagao svojim stručnim znanjem poručnik Đura Oličkov. Naravno, velik uspeh je postignut u prikupljanju mina i eksplozivnog materijala i obuci diverzantskih grupa. Samo grupa koju su činili Nikola Bogosavljev, Dušan Tolmačev i Sever Dražić izvadila je i prikupila iz kanala na terenu Vajlerke 80 mina. Mokrinčani su bili u stanju da jedan deo mina, municije i pušaka odvoje i za Kinkinski odred.¹⁶⁵

Bili su stvoreni svi uslovi za formiranje posebnog, Mokrinskog partizanskog odreda, o čemu su, na inicijativu Sreskog komiteta, doneli odluku članovi Partije na sastanku svoje ćelije.

Hapšenje od 22. juna zahvatilo je i Mokrin. Međutim, među desetak uhapšenih ljudi nije bilo članova Partije. Oni su se povukli u ilegalnost. Bili su to stari komunisti Rada Trnić Popa, Vasa Jolić Vedin, Aleksandar Bogaroški, Luka Janić, a zatim Živica Kodranov, Milan Malenčić Selja, Vlada Dumitrov i Gavra Stepančev. Nešto kasnije njima se pridružio i Slavko Kulauzov. Milana Malenčića, međutim, nisu tražili, pa je on, istina oprezno, polulegalno odlazio u selo i vraćao se među ilegalce. Na isti način postupio je i Gavra Stepančev.

Među onima koji su izbegli hapšenje i našli se u prvoj ilegalnoj grupi bio je i snažan dvadesetpetogodišnjak Uroš Kuzmanov, mesar. Nije bio komunist, ali se svojevremeno tukao sa nekim Švabama i sada se sklonio ispred njihove osvete. Njegovo političko ubedjenje nije bilo sasvim određeno, ali je prihvatio akciju Seljačkog kola, preko koga je, inače, u selu delovala partijska ćelija. Iako je to bio svojeglav čovek, komunisti ga nisu odbacili, jer je bio popularan u selu, a njegova smelost i hrabrost mogle su u ovim danima biti od koristi. Jedno je bilo već od samog početka jasno: Kuzmanov je mrzeo Nemce, želeo je žarko da nastavi „rat“ sa njima, a to je bilo najvažnije.

¹⁶⁵ IAPKV 19632, 22457, 22916

Odred je formiran sredinom jula, a u nj je ušla cela grupa ilegalaca, pa i Uroš Kuzmanov. Kada je trebalo izabrati komandanta, pokazalo se da je Uroš Kuzmanov bio najsposobniji za tu dužnost, pa su mu je drugovi i ponudili. On je pristao, ali je tražio da se poštuje njegova reč i određena prava. Komunisti su se dogovorili da ga ipak prihvate, ali je Vaša Jolić, prihvatajući dužnost komesara odreda, uzeo na sebe zadatak da obuzda komandanta, da ga politički približi pozicijama Partije i pri vikne na revolucionarnu disciplinu i odnos prema ljudima.

Kao komesar ovog odreda pominje se i Milan Malenčić. Ovaj mladi čovek bio je nesumnjivo jedan od najsposobnijih komunista ovde i imao je najviše autoriteta i popularnosti, jer je za sobom imao snažan Skoj i široko organizovanu omladinu. Moguće je da je stoga Malenčić preuzeo na sebe dužnost zamenika komesara, tj. rukovodioca partijske organizacije i tako postao najodgovorniji čovek kako za partizanski odred tako i za pokret i organizacije u selu.

Živica Kodranov je bio u sastavu Odreda, ali je njegov prvi zadatak bio da rukovodi Mesnim komitetom Skoja i organizacijom u selu i da na taj način sa svoje strane stvara veze omladine i odreda, posebno po liniji snabdevanja, obaveštavanja i priprema zajedničkih akcija.

Prvi borci Mokrinskog odreda bili su svi naoružani. Imali su puške, dosta municije, veliki broj mina i ručnih bombi. Kasnije je iz Krstura stigao i avionski mitraljez. Međutim, partizani ga nisu mogli iskoristiti, jer je bio neispravan.¹⁶⁶

Oko Mokrina ima dosta salaša. Mokrinski atar podeljen je na nekoliko delova, od kojih svaki ima svoj poseban naziv. Najpoznatiji su Jaroš i Sentoš. Leti salaši ožive i sve dok traju poljski radovi salašari retko odlaze u selo. U kasnu jesen i zimu salašari tek dođu da obiđu imanja i ponovo se vraćaju kućama u selu. Ovde na Jarošu i delu Sentoša nalazilo se pravo malo naselje. Bili su to uglavnom dobrovoljci koji su ovde dobili

¹⁶⁶ Isto

zemlju kao nagradu što su se borili za slobodu.¹²⁷ Mokriński partizanski odred našao je svoju sigurnost, podršku, snabdevanje i saradnju u svim akcijama koje je izvodio.

Najpre je grupa ilegalaca došla na salaš Vite Despotova. Nije to bilo slučajno. Despotovi su imali dva sina, Miloša i Marka, i kćerku Savetu, koji su bili članovi Skoja. Još u Mokrinu, u pripremi za ustanak, njihova kuća postala je značajno mesto na kome su se sastajali Milan Malenčić, Živica Kodranov, Rada Trnić i drugi.

Posle 22. juna porodica Despotov prešla je na mali salaš na Jarošu, pa su i prvi borci upravo ovde našli svoje prvo sklonište. Salaš je postao jedna od najvažnijih baza Odreda, u kojoj su borci noćivali, hranili se, dobijali čisto rublje. Veliki deo toga posla preuzele su Vitina domaćica Kosana i njegoova sestra Smilja Despotov, koja je obavljala kurirske zadatke.

Kada je Odred narastao, svoj glavni logor postavio je na susednom salašu Mile Markova Lackovog. Milina snaha Milica i njen sin skojevac Ljubomir, bili su stalno uz borce. Milica je bila prava partizanska domaćica. U to vreme salaš Despotovih postao je istureni položaj, gde su se sticale veze, a iz sela donošeni hrana, ođeća, oružje, municija. Uskoro su borci Odreda proširili saradnju sa gotovo svim salašarima na ovom prostoru, pa se tu razvilo jedno malo, slobodno partizansko selo, koje je bilo kompaktno i dobro organizovano.

Danju su partizani boravili u kukuruzima oko salaša, a noću su koristili salašarske prostorije, koje su obezbeđivali isturenim stražama.

Veze sa Sreskim komitetom i Sreskim partizanskim štabom održavao je Milan Malenčić, a u Mokrin je dolazio Rada Trnić. Krajem jula organizaciju i Odred obišao je i Ratko Mitrović Silja. Po izlasku Kikinskog odreda na teren uspostavljena je sa njegovom koman-

¹²⁷ Najpoznatiji salasi u tim danima bili su Vite Despotova, Mile Markova, Nevenke Čeleketić, Voje Jolića, braće Nedeljkov, Prede Dukatorova, Radovana Rakinog, Migana Suvajdzina, Zorke Cinčulin, Nikole i Ilije Palikuće.

dom neposredna veza i organizovane neke zajedničke akcije.

Albert Baltašik i Rada Vidicki Najić su za kratko vreme uspeli da organizuju veze sa okolnim selima i da u njima pripreme vojne desetine i nekoliko udarnih i diverzantskih grupa koje su imale koordinirati svoje akcije sa Kikindskim i Mokrinskim odredom. Najviše se uspelo u Padeju, Banatskom Arandelovu, Podlokanju i Krsturu.¹⁶⁸

Diverzantske akcije Mbkrinski odred je započeo već 21. jula. Na pruži između Banatskog Arandelova i Vrbice napadnut je čuvar pruge s namerom da se pruga minira. Istog dana druga diverzantska grupa iz sastava Odreda pokušala je da minira prugu nedaleko od Padeja, na reci Zlatici. Diverzanti su položili tanjirastu minu između pragova i pokušali da je gađanjem aktiviraju. Međutim, akcija nije uspela, jer mina nije eksplodirala. Partizani su zatim skinuli zavrtnje sa jednog sastava šina.

Gađanje mine i konačan pokušaj da se ona aktivira eksplozijom ručne granate izazvali su alarm na stanici i voz je na vreme zaustavljen. Istog dana alarmirane su policijske i vojne jedinice u Kikindi, pripadnici Dojče manšafta iz okolnih sela i radnici sa vršalica. Započet je pretres polja između Padeja, Bočara, Beodre, Idoša, Sajana i Mokrina. Istovremeno su sva ta mesta blokirana. Na lice mesta stigao je i Franc Rajt. Već u prvom krugu, kod Sajana, otkriven je borac Slavko Kulauzov. On je pružio otpor, ali je bio ranjen sa sedam metaka, potom zarobljen i prebačen u bolnicu u Kikindu. U polju su uhapšeni Pera Jankov iz Bočara i železničari Petar Mitić i Vladimir Ivanov. Kod Kulauzova je pronađen papir na kome je bilo ispisano nekoliko imena i plan pruge.¹⁶⁹

Dvadeset petog jula napadnut je na jednom salašu u idoškom ataru pomoćni policajac Paul Feher. Prvi uspeh postigli su diverzanti 31. jula. Minirana je pruga između Sanada i Novog Kneževca. Voz je naišao i mina

¹⁶⁸ IAPKV 12457. Sijački, s 57.

¹⁶⁹ IAPKV 18999. Muzej Vojvodine 2107/1308 MF

je eksplodirala, ali tek kada je prolazio poslednji vagon kompozicije. Taj vagon je uništen, a pruga razorena. Istog dana diverzantska grupa koju su sačinjavali komunisti iz Podlokanja, Radivoj Rokvić, Drago Lazarević, Drago Samardžija i Jovan Bigović postavila je dve mine na prugu između stanica Banatsko Arandelovo i Vrbica u vreme kada je prugom trebalo na naiđe kompozicija natovarena naftom. Akciju je organizovao Albert Baltašik, a mine su dopremljene iz logora Mokrinškog odreda. Međutim, mine su bile neispravne i nisu eksplodirale.¹⁷⁰

U međuvremenu u odred su primani novi borci, među kojima su bili i stari komunisti Ignjat Dobrosavljev Iga, Petar Tomić i Ljubomir Dobrosavljev a zatim Vlada Dumitrov, Nika Tešin-Bogosavljev, Borića Malenčić, Radovan Krspogačin, Ivan Čvorak i iz Banatskog Arandelova Drago Torbica. Istovremeno u Odred je došla grupa mladića koja je bila naklonjena Urošu Kuzmanovu. Bili su to braća Zarica i Branko Reljini, Mita i Branko Novakov. Početkom avgusta u Odredu su se prijavili i Veljko Zavišić, Migan Suvajdzin, Milan Jolić, Dragoljub Jolić, Predrag Malenčić Draga, Laza Trnić i Miša Tomić. Odred je tako brojno jačao i pred dolazak Kikindana imao je oko 30 boraca.

Skojevac Sever Dražić bio je na stalnoj vezi između Živice Kodranova u Odredu i organizacije u selu. Međutim, prilikom prebacivanja mina za Kikindski odred bio je otkriven, ali je uspeo da pobegne i dođe u Odred. Njegova majka Katica Dražić pomagala je omladcima u sklanjanju sakupljenog oružja. U odredu se saznalo za nameru policije da je uhapsi, pa su poručili da je dovedu u logor. Taj zadatak izveo je skojevac Nikola Bogosavljev i ova smela žena postala je u neku ruku domaćica u logoru Odreda.¹⁷¹

Međutim, sa Urošem Kuzmanovim nije išlo lako. Vasa Jolić i drugi komunisti teško su uspevali da obuzdaju sve razvijenije strasti komandanta koji je uživao da čuje kako Švabe u selu drhte kad se pomene njego-

¹⁷⁰ Isto. Album, str. 266, Veg s 33—34.

^m IAPKV 22457

vo ime, a meštani se dive njegovoj smelosti i njegovom izgledu. Komandant je samovoljno odlazio noću u selo, nakićen redenicima preko grudi i bombama oko pasa.

Tada su došli Đura Oličkov i Košta Sredojev Šljuka sa nekoliko kikindskih boraca. Kuzmanov se nije mogao suprotstaviti jednom oficiru koji je ispoljio svoje sposobnosti u borbi na Simićevom salašu, pa se pokorio disciplini.

PADEJSKA PARTIZANSKA GRUPA

U Padej se iz Beograda vratio student Mile Gajin, već iskusni član Partije. Radio je sa svojim bratom Veselinom zemlju i okupio oko sebe grupu mladića. Bili su to Mile Funduk, David Bajić, Sava Bajin, Slavko Janjić i drugi. Na inicijativu Sreskog komiteta Partije u Kikindi Gajin je formirao i partijsku ćeliju, u koju su, pored njega, ušli Veselin Gajin i Aleksandar Čekić, dok je Mile Funduk dobio zadatak da organizuje prvi aktiv Skoja. Dvadeset drugog juna policija je tražila Milu Gajina, ali se on uspeo skloniti i ostao je baziran kod braće Đukin. Tada je u Padej došao kurir iz Kikinde i doneo Mili Gajinu pismo iz Sreskog komiteta sa porukom da ostane na vezi i da bude spreman da sa grupom drugova dođe u Odred. Gajin je poslao na tu vezu Milu Funduka, ali je Kikindski odred već bio razbijen. Partizanska ćelija donela je odluku da Mile Gajin 17. avgusta formira partizansku grupu i izade s njom u polje. Sve pripreme oko toga izvršio je Mile Funduk.

Padejska grupa oformljena je kao borbena jedinica na katoličkom groblju više sela. Na tom mestu su se sastali Mile Gajin, student, Mile Funduk, berberin, David Bajić, kovački šegrt, i Sava Bajin, zemljoradnik. Kasnije je došao i omladinac Preda Nenadov, pa je padejska partizanska grupa imala pet boraca. Za starešinu grupe izabrali su najstarijeg među sobom Milu Gajina. Grupa je imala jedan pištolj, 2 bombe, jedan bajonet, šatorsko krilo i 29 pušanih metaka.

Prvi zadatak grupe bio je da se naoruža i da uhvatiti vezu sa Mokrinskim partizanskim odredom. Grupa je

20 avgusta napala stražara kod železničkog mosta između Padeja i Potiskog Svetog Nikole (Ostojićevo), razoružala ga i tako dobila prvu pušku.¹⁷² Stražara, Mađara, partizani su posle razgovora pustili. Druga dva napada na patrole koje su se kretale drumom nisu uspela jer se dosta sporo delovalo. U jednom od tih napada policajci su se snašli i otvorili vatru, a partizani su se povukli, ranivši jednog Nemca. Posle ovih sukoba partizani padejske grupe izgubili su vezu sa selom, pa su hranu dobijali od čobana ili sa salaša, što je bilo dosta nestalno i nesigurno.

Početkom septembra padejska grupa je primljena u sastav Mokrinskog partizanskog odreda.¹⁷³

DUBICKI PARTIZANSKI ODRED

U selu Dubici, na granici srednjeg i južnog Banata, formiran je 12. avgusta partizanski odred.¹⁷⁴

Dubica nije bila veliko selo. Imala je svega 200 kuća sa manje od 1.000 stanovnika. Ali selo je bilo politički jedinstveno. Glavnu reč je vodila partijska ćelija, osnovana još 1939. godine, a početkom ove ratne godine bio je formiran i brojčano jak aktiv Skoja. Odmah posle 22. juna ćelija je formirala Mesni vojni štab od pet članova, a zatim i pet diverzantskih grupa, od po pet ljudi. Na čelu partijske ćelije i Mesnog štaba bio je Zika Bukacel, berberin iz Neuzina, član Partije od 1936. godine, spretan čovek i vešt agitator, odličan znalac svih ljudi u selu. Bio je invalid, ali veoma živ i pokretan. Štab je organizovao akciju na sakupljanju oružja, u kojoj je učestvovalo više od 40 saradnika. Sakupljeno je 18 pušaka, 7 pištolja i 25 ručnih bombi.

Diverzantske grupe Dubičana u vreme žetve onesposobile su 7 vršalica i jedan traktor. Pokušaj da se

¹⁷² IAPKV 18999. Šećerov, Mata: Hronika Padeja, Novi Sad 1975, str. 137

¹⁷³ IAPKV 22457, 18999. Šećerov, str. 126—141

¹⁷⁴ Veg, str. 26. Momčilović NBS, str. 19—22. IA Zrenjanin: Hronika Dubice, rukopis.

digne u vazduh železnički most kod Jarkovca nije mogao uspeti, jer nije bilo dovoljno eksploziva.

Tada su u Dubicu došli Strahinja Stefanović i Dejan Brankov i održali sastanak sa Mesnim štabom i partijskom ćelijom. Odlučeno je da se formira Dubički partizanski odred i da se 12. avgusta uspostavi logor na njivi Save Veljkovića, učitelja iz Dobrice. O snabdevanju logora hranom i svim drugim potrebama, o vezama i obaveštavanjima uspešno se brinuo Zika Bukacel. Tamo je bilo svega — od šatorskog krila i ćebadi do oružja za svakog borca. Na stalnoj vezi između njega i Odreda bio je Dubičanin čika Dušan Bogoj. Strahinja Stefanović je takođe navraćao u selo. Tamo se nalazio radio-prijemnik i pisaaća mašina i on je umnožavao vesti i pisao izveštaje.

Odred je imao svega 6 boraca. Svi su bili iskusni komunisti. Dušu Odreda činili su braća Stefanović-Strahinja, Relja i Momčilo, a u njemu su još bili Jovan Mišić Joca iz Vršca, Dura Raškov iz Neuzine i Mihailo Senji iz Petrovgrada. Mihailo Senji je bio partijski rukovodilac u Petrovgradskom odredu, koji je 26. jula bio uklešten u обруč, iz koga se uspešno probila većina boraca. Odred je bio preformiran, tamo se vratio Košta Durić, a Senji je ostao da pojača Dubički odred. Jovan Mišić Joca bio je mesar. Kao član Komiteta lepio je letke po vršačkim ulicama, a kada su Nemci 22. juna uhapsili 20 komunista i veliki broj drugih građana, pobegao je iz grada i došao u Dubicu. Dura Raškov, član Partije, pred rat je živeo i radio u Beogradu i Botošua posle rata u Neuzini, odakle je kao ilegalac došao u Dubicu. Strahinja Stefanović je bio najstariji od braće, student prava, ali je kao i mnogi mladi studenti iz južnog Banata već na Univerzitetu odabrao put revolucionarnog borca. Član Partije postao je 1936. godine, a pred rat je izabran u Okružni komitet.

Relja i Momčilo Stefanović završili su učiteljsku školu. Rei ju su iz škole izbacivali zbog njegovih naprednih političkih stavova, ali je on ipak postao učitelj, primljen je u Partiju i uporno nastavio sa vaspitnim i političkim radom. Momčilo je bio veliki sportista i ma-

sovník. Sledio je put svoje braće, sa kojima je bio zajedno u Dubičkom partizanskom odred.

Za komandanta Odreda je izabran Relja Stefanović, a za komesara Strahinja Stefanović.¹⁷⁵

U nekoliko akcija izvedenih na ovom terenu odred je kidao telefonske žice između Alibunara i Samoša. Borci su pripucali iz pušaka na jedan transportni avion koji je leteo dosta nisko. Iza transportera su zatim došli lovci i napravili nekoliko krugova, ali je u gustim kukuruzima bilo teško primetiti partizane.

Bilo je predloga da se Odred prebaci u Deliblatsku peščaru. Međutim, Strahinja Stefanović je imao druge planove i obaveze. Dubica je mogla da posluži kao značajan oslonac u nastojanjima da se povežu partijske organizacije koje su stalno bile pod udarom, da se očuva veza sa severnim Banatom i Pokrajinskim komitetom. To su bile direktive Okružnog komiteta.

Pred berbu kukuruza Odred se povukao u selo, a borci raspoređeni po bazama. Strahinja Stefanović je krenuo prema Pančevu, gde je bilo sedište Okružnog komiteta.

Nesreća za Dubicu i Dubičane bila je u tome što se na ovaj teren prebacio i Pero Aldan, još uvek pod plaštom odanog aktiviste i borca, u koga su Stefanović imali poverenja.

ILEGALNE GRUPE U JUŽNOM BANATU

Razbijanje Južnobanatskog odreda kod Vojlovice imalo je dosta teške posledice za dalji tok organizovanja oružane borbe u južnom Banatu. Sva nastojanja Okružnog komiteta Partije i Okružnog partizanskog štaba da se organizuju diverzantske akcije i formiraju partizanski odredi ostajala su bez krajnjih rezultata. Na čelu ovih akcija bili su sposobni i agilni drugovi Stevica Jovanović, Dejan Brankov i Slavko Munčan. Ah udarac

¹⁷⁵ Braća Stefanović i njihovi roditelji zaslužuju posebnu pažnju kada je reč o NOB u Banatu. Otac, majka i sva četiri sina pali su kao borci. Svetislav, jedan od braće, bio je uhapšen već 1941, a streljan je 6. IX 1943.

koji je 22. juna nanesen organizacijama u Pančevu i Vršcu poremetio je pripreme za ustanak. Organizacije su se sporo oporavljale, okrutnost neprijatelja unela je među neke komuniste i njihove rukovodioce opasne klice kolebanja, oklevanja pa i oportunitizma. Sve to je stvorilo pogodno tle za otvorenu izdaju i opasne udarce iznutra, iz sopstvenih redova. Uz to, nemačkim snagama je polazilo za rukom da zadaju nove udarce hapšenjem ili ubijanjem članova partijskih i skojevskih komiteta. To naročito važi za vršački srez, od kojeg su Okružni komitet i Okružni štab najviše očekivali.

Posle hapšenja od 22. juna mnogi komunisti iz sela vršačkog i belocrkvanskog sreza formirali su ilegalne grupe i tako nastavili svoj partijsko-politički rad. Bili su to pretežno predratni komunisti i članovi partijskih rukovodstava. Među njima je bilo i starijih ljudi. U toku jula među grupama je uspostavljena saradnja, negde su one objedinjene, ali su sve ostale čvrsto povezane sa svojim selima.

Ilegalci iz Krušnice, Kusića i Crvene Crkve — njih preko 20 — našli su se zajedno na Krušičkom otoku, ali bez čvrste veze sa drugovima iz Okružnog komiteta Partije. Među njima se u početku osećao borbeni duh, zasnovan na nadi da će Nemci na istoku biti brzo potučeni. Međutim, situacija se drugačije odvijala, pa su u grupi sve glasniji bili Stanko Bradvarević iz Kusića, nekada član Okružnog komiteta, i Draga Moldovan iz Krušnice. Oni su bili protiv bilo kakvih akcija, a zalagali su se za povratak kućama. Draga Moldovan je konačno napustio Partiju i svoje drugove i potražio utočište pod okriljem okupatora, a Stanko Bradvarević je isključen iz Partije kao oportunist. Sredinom jula grupa se počela naglo osipati. Veze su i dalje bile slabe, vraćali su se kućama neki od onih koji su bili uhapšeni 22. juna, a Nemci su uz obećanja pozvali sve ilegalce da se vrate u legalnost. U takvoj situaciji kusićko-krušička ilegalna grupa bila je rasturena.¹⁷⁶

Izbištanska ilegalna grupa bila je kompaktnija, ali je i ona u svojim redovima imala jednog kolebljivca.

¹⁷⁶ IAPKV 18428

Bio je to Sretko Grujić Britvar, sekretar Sreskog komiteta, komunista koji je osetio tegobe robije i prošao kroz mnoge akcije, ono koji ipak nije bio dorastao da i u revoluciji drži borbeni korak.

*Slavko Munčan Sava, sekretar OK KPJ i politički komesar
Okružnog partizanskog štaba za južni Banat*

Grupa je imala u svom sastavu nekoliko spremnih ljudi. Bili su tu braća Dragomir i Petar Acketa, radnici i iskusni komunisti, Sava Knežević Galanski, krojački radnik, i Svetislav Ivkov Nisa, imućni zemljoradnik, oba članovi Partije od 1936. godine, Veljko Radukić, berberin, a zatim Branko Ovčarov, Mladen Brankov, Dušan Beljin i Slavko Beljin, komunisti od 1928. i 1929. godine. Držanje Sretka Grujića imalo je uticaja na ove starije drugove, pa su se Mladen Brankov, i Dušan i

glavko Beljin vratili u selo i predali vlastima, dok je granko Ovčarov u jednoj akciji zarobljen i interniran u Norvešku.

Okružni komitet Partije smenio je Sretka Grujića sa dužnosti sekretara Sreskog komiteta. Međutim, ova kazna nije pozitivno delovala i on je i dalje štetno uticao na sredinu u kojoj se nalazio. Petar Acketa i njegov brat Dragomir su od Sretka Grujića energično zatražili da prekine sa razornim delovanjem. Došlo je do žučne diskusije, pa je Sretko Grujić u jednom trenutku pote- gao pušku i ranio Petra Acketu. Dragomir Acketa ga je razoružao, ali je Grujić pobegao i prijavio se policiji, pemoralisani komunista pokušao je da otkupi svoj život: postao je saradnik neprijatelja. Zato ga je Narodni sud pri Okružnom komitetu partije osudio na smrt.¹⁷⁷

Za sekretara Sreskog komiteta Partije određen je Živa Jovanović Andrà, učitelj i dugogodišnji saradnik Žarka Zrenjanina.

Oko Žive Jovanovića bila je okupljena zagajička ilegalna grupa. Mada je bila kompaktna, ni ova grupa nije odmah prešla na vojnu organizaciju. I njen rad je bio pretežno partijsko-politički, ali su uporedo vođene akcije za sakupljanje oružja i municije, za stvaranje vojnih desetina i udarnih grupa. Slavko Munčan i De- jan Brankov, koji su dolazili na teren Zagajice i Potpor- nja, težili su da u rejonu Vršca stvore snažniji odred, koji bi u svoj sastav primio najveći broj ilegalaca sa teri- torije oba sreza, bio dobro naoružan i sposoban za izvo- đenje krupnijih akcija.

Zagajičku ilegalnu grupu činili su komunisti iz Za- gajice i Potpornja. Ziva Jovanović je bio učitelj u Pot- pornju, gde je organizovao partijsku ćeliju. Pred hap- šenje od 22. juna članovi ove ćelije Paja Kostadinov i Anđelko Rugar su se povukli u polje i Ziva Jovanović ih je povezao sa većom grupom komunista iz Zagajice. Kostadinov je bio zemljoradnik, a Rugar železnički rad- nik. Iz Zagajice su u grupi bili Petar Jovanović, gimna- zijalac, mlađi brat Zive Jovanovića, član Partije, zatim Milutin Jovanović, student, Sretko Zivić, Lazar Radivo-

¹⁷⁷ Isto. Mitrović, str. 114

jev, Todor Radivojev i Ilija Vukan, takođe članovi Partije iz zagajičke organizacije.¹⁷⁸

Najveći uspeh ove grupe bio je postignut u sakupljanju oružja, koje je jedna jedinica bivše jugoslovenske

Državne Železnice
Petrograd, 16. VI. 1942

9.VI. 1942.

Direkciji II-L-b
BEOGRAD SEVER

Prematraženju današnom broj 27 F od 8.VI.1942 god. dostavlja se sledeći
S p i s a k

štete, koju su komunisti počinili na žel.stanicama i pruzi za vreme od 22 VI. 1941 god. do danas, na reonu potpisanoj.-

Vrsta objekta	Datum oštećenja	Vrednost štete	Vrednost got. roba ili robe koju su kom.onljački
Fadej: Na mostu reke Aranke nadjena jedna mina	24.VI.41 17. VII. 41	nema	nema
Kumane: Izmedju Kumana i Novog Bečej Vranj. poštan. linije presećene.	27.VII.41. 17. VII. 41	nepoznato	nema
Melenci: Presećene telefonske žice izmedju Melenci-Ehemir	27/28/VII.41.	"	"
Čoka: Izmedju Sanada i Novog Knež. Obilićeva eksplodirala mina pod vozom br.6931/a. Kola 757071 oštećena i 2 šine iskrivljene.	31.VII.41. 17. VII. 41	"	"
Nova Crnja: Izmedju Januševca i Aleksandrova sela u klm. 39+900-40+300 presećene teleg.tel. žice	9-10/VIII.41. 18. VII. 41	3" krm. šteta Vozna	"
Mokrina: Izmedju Mokrina i Vel. Kilmide u klm. 503+100-503+101 izvršen atentat na tragu. Šteta nema.	25.VIII.41. 18. VII. 41	"	"
Ban. Arandjelovo: Izmedju Valkanja i Ban. Arandjelova u prof. 480+978-iskliznuo voz broj 6861.	29.VIII.41. 18. VII. 41	121753, 51 D.	"
Mrtinica-Pavlovo: Izmedju Ban. Aleksandrova i Martinice Pavlovo u klm. 2+280 izvadjeni šarafi jedne šine pre voza 1411.	18.IX.1941	481, 50 D.	"

Petrograd, dne 9.VI.1942 god.

Saobraćajni kontrolor:
7. VI. 1942

Faksimil izveštaja Direkcije železnica o akcijama partizanskih odreda na prugama u vremenu jun—septembar 1941. godine

¹⁷⁸ Isto, str. 130

vojske pobacala pri povlačenju. Sakupljena su tri puškomitraljeza, preko 20 pušaka i znatne količine municije. To je oružje uglavnom bilo bazirano na njivi Paje Kostadinova i pripremljeno za budući odred. Međutim, iz Okružnog komiteta stigla je direktiva da se to oružje spakuje i sa najvećom oprežnošću prebaci na određeno mesto u blizini Vršca. Oružje je dopremljeno na Vršački breg u jednu vinogradarsku kuću, koja se nalazila istočno od „Kudičkog puta“. Zagajička grupa zadržala je samo 4 puške.¹⁷⁹

U nastojanju da se stvore što bolji uslovi za formiranje Vršačkog odreda Dejan Brankov i Sava Munćan su došli u Potporanj i tamo vodili razgovore sa Živom Jovanovićem i Perom Acketom. Pozivali su pojedinačno komuniste iz susednih sela i davali im zadatke. Zaključeno je, između ostalog, da se u rejonu Potpornja izgradi više podzemnih baza za skloništa boraca i opreme. Anđelko Rupar i Paja Kostadinov imali su na pogodnom valovitom terenu oko stanice Potporanj da izgrade nekoliko zasebnih skloništa, u koja bi se moglo smestiti do 25 ljudi i njihova oprema. Skloništa je trebalo ukopati u zemlju, postaviti pokretna vrata u vidu poklopca i dobro maskirati. Svako sklonište trebalo je da primi najviše do 8 boraca, kako se u slučaju otkrivanja ne bi ceo odred našao u klopci. Rupar i Kostadinov imali su na potporanjskoj stanici odličan materijal. Za gredice su koristili železničke pragove a za tavane naslagane snegobrane. U polju su izgrađena tri takva skloništa, sva tri veličine 4 prema 1,8 metara, kao i jedan manji, koji su Rupar i Kostadinov izgradili za sebe. Neka skloništa izgrađena su i u selu.¹⁸⁰

Anđelko Rupar je 22. avgusta kompozicijom koju je vozio jedan od članova Partije prevezao Slavka Munćana u Vršac. Trebalo je da Munćan tamo izvrši poslednje pripreme za izlazak ljudi i formiranje odreda.

¹⁷⁹ Taj zadatak su obavili Ziva i Pera Jovanović, Anđelko Rupar, Paja Kostadinov i Sretko Zivić, a oružje su preuzeli komunisti iz Vršca Đorđe Varjaški, Slavko Radivojević, Antal Huška, Dragoslav Stefanović, Perica Stojković i Branislav Popov (Mitrović, str. 114).

¹⁸⁰ IAPKV 18428

Istovremeno u sela sevemije od Vršca — Margitu, Aleksandrov Gaj i Miletićevo — upućena je Lukrecija Ankucić, član Sreskog komiteta Partije i Okružnog komiteta Skoja, sa zadatkom da i ovaj teren pripremi za akcije odreda i ljude za njegov sastav. Međutim, 31. jula Lukrecija Ankucić je uhapšena i teško mučena. To je bio prvi udarac koji je neprijatelj zadao organizatorima partizanskog odreda.¹⁸¹

Tada je sekretar Sreskog komiteta za vršački srez bio Milan Jakšić, tehničar u Vodnoj zadruzi, u kojoj je do rata bio zajedno sa Slavkom Rodićem. Bio je komunističar od 1936. godine. Dužnost sekretara Sreskog komiteta primio je od Dejana Brankova. Jakšić je u vršačkoj partijskoj organizaciji radio pod teškim uslovima. Ovde je samo 22. juna uhapšeno dvadeset članova Partije i više članova Mesnog i Sreskog komiteta. Trebalo je nanovo sređivati organizacije, boriti se sa pojavom oportunističara i povlačenja nekih drugova. U avgustu je u tome postignut već značajan uspeh i postojali su povoljni uslovi za formiranje partizanskog odreda. Ali, tada je policija u gradu uhapsila 101 taoca i zapretila da će ih na prve akcije partizana streljati. Na poruku Pokrajinskog komiteta Milan Jakšić je održao sastanak vršačkih komunističara i u dosta napetoj situaciji tražio od njih da se izjasne da li su spremni za akcije. Antala Husku je na ovom sastanku isključio iz Partije zbog neizvršenog zadatka u jednoj diverziji.¹⁸²

Okružni komitet je u Vršac uputio svoga člana Ratomira Ranisavljevića Jakšu da pomogne u organizovanju partizanskog odreda i prvih njegovih akcija. Međutim, baš ovaj potez Okružnog komiteta imao je najteže posledice.

Ratomir Ranisavljević, je tesno saradivao sa Perom Aldanom. Obojica su bili u junu hapšeni, Aldan je postao tajni gestapovski agent, a vrbovao je i Ratomira Ranisavljevića, ne uvodeći ga, ipak, direktno u svoje veze. Slično je ovaj izdajnik uspeo i kod Slavka Radijevića u Mesnom komitetu u Vršcu. Međutim, i Ra-

¹⁸¹ IAPKV 18999

¹⁸² IAPKV 18428

tornir Ranisavljević i Slavko Radivojević bili su najtešnje povezani sa akcijom vršačkih komunista na organizovanju partizanskog odreda. Tako su, uz Sretka Grujića, još dva odgovorna funkcionera dvoličnom igrom nanela najteže udarce svojim dotadašnjim drugovima.

Petog septembra, u Vršcu, je Ratomir Ranisavljević na policijsku zasedu naveo Slavka Munćana Savu, sekretara Okružnog komiteta Partije i komesara Okružnog štaba. Slavko Munćan je, na žalost, imao poverenja u svog saradnika i nije bio dovoljno oprezan, što je inače njemu bilo svojstveno. Policijski agenti Kuditek i Šeg uhapsili su ih obojicu. Munćan je, međutim, iskoristio neopreznost agenata, istrkao se i počeo bežati ulicom. Kuditek je dograbio bicikl, sustigao Slavka Munćana, opalio nekoliko revolverskih metaka i ranio ga u noge. Videvši da nema više snage za bekstvo, Munćan je ispalio metak sebi u glavu. Mrtvog borca su žene kasnije uvile u belo platno i sahranile.¹⁸³

Ranisavljević je na policiji rekao sve što je znao. Pridružio mu se i uhapšeni Slavko Radivojević. Otkrivena je bila glavna baza sa oružjem, pripremljenim za odred, a u rukama policije našla su se imena gotovo svih komunista Vršca i boraca koji su tih dana imali da se okupe i formiraju odred.

Prema policijskom izveštaju, u bazi sa oružjem nađeno je 10 pušaka, jedan puškomitraljez, dva džaka eksploziva i jedna mala laboratorija za izradu nitroglicerina. Međutim, to je bio prvi, nepotpun izveštaj, jer je celokupno oružje neformiranog vršačkog odreda bilo zaplenjeno.¹⁸⁴

Ova akcija policije dobila je velike razmere i vršena je sistematski od 5. do 8. septembra. Među mnogim aktivistima u ruke policije pali su i sekretar Sreskog komiteta Partije Milan Jakšić, njegova žena Amalija Jakšić, Kornelija Ankucić i Jelena Varjaški. Kornelija je bila učiteljica i član Mesnog komiteta Skoja, a Jelena Varjaški, maturant, član Partije. Neprijatelju je pala u

¹⁸³ Slavko Munćan proglašen je za Narodnog heroja 7. VII 1953. Narodni heroji I, str. 567. APV 18428, 18999. Mitrović Košta: Pančevac 1961/456.

¹⁴⁸ IAPKV 18999, Mitrović, str. 127.

ruke i partijska tehnika Sreskog komiteta, koja se nalazila u stanu Jakšićevih. Sa tehničarima i članovima Partije Anđom Brankov i Koviljkom Ivanović uhapšeni su i mnogi drugi aktivisti, među kojima Veljko Malenov, sekretar Mesnog komiteta Skoja, Vitomir Petrović i Vasa Petrović, članovi Partije, Živa Samoilov, skojevac, i Antal Huška, isključeni član Partije. Uhapšeni su i roditelji Žarka Zrenjanina.

Ocenjujući ovu akciju policije, Franc Rajt je u svom izveštaju napisao:

„Od 5. do 8. septembra 1941. godine izvršila je pančevačka policija u Vršcu zajedno sa tamošnjom policijom jednu veću akciju protiv komunista. Uspeh je bio tako ogroman, da se može tvrditi, da je time komunistički pokret u Vršcu i okolnim mestima likvidiran..¹⁸⁵

U ovom izveštaju ima nadmenog hvalisanja, ali ima i istine da je partijska organizacija u samom gradu pretrpela težak udarac, od koga se teško mogla oporaviti. Međutim, još teža od toga bila je činjenica da nije došlo do formiranja vršačkog partizanskog odreda, za šta su bile izvršene sve pripreme i uloženo toliko napora.

Ipak, sve nije bilo uništeno. Ostale su dosta jake zagajičko-potporanjska ilegalna grupa, zatim okrnjena izbištanska grupa, kao i ilegalci iz Banatske Subotice i Dupljaje Vlasta Vuletić, Zlatibor Gojkov, Branko Jeremić i Milorad Radomir. Svi ovi ilegalci u novim uslovima su se povezali i nastavili organizovan partijsko-politički rad.

Zaplena oružja i razbijanje organizacija u rejonu Vršca i Bele Crkve ozbiljno su pogodili ustaničke snage, od kojih se mnogo očekivalo. Koliko je neprijatelj ozbiljno gledao na te snage može se videti iz izveštaja kinkidske policije od 7. avgusta, u kojem se kaže da je okolina Vršca veoma ugrožena, da tamo postoji jako razgranata partizanska mreža i da je čak ugrožen rečni saobraćaj na Dunavu.

Jako uporište Partija je zadržala i u rejonu Deliblatske pešcare, u Deliblatu i Gaju. U ovim selima radio je neposredno Bogdan Petrović stari i iskusan komuni-

¹⁸⁵ IAPKV 18999

sta, član Okružnog komiteta Partije. U avgustu je ovde došao i Dejan Brankov. Partijska ćelija u Gaju imala je tada 12 članova. S njima su Brankov i Petrović održali sastanak i doneli odluku da se u ovom rejonu formira partizanski odred. Bio je predviđen i štab odreda: za komandanta Mladen Kosovac, pravnik iz Gaja, a za komesara Bogdan Petrović. Oružje je trebalo dopremiti iz Kovina, gde su skojevci sakupili oko 20 pušaka, od kojih je, međutim, samo jedna bila ispravna. Ipak, dobijeno je nekoliko pištolja.

Skojevka Jovanka Mihailović bila je na vezi između Bogdana Petrovića i Okružnog komiteta, ali je u Pančevu upala u blokadu i bila uhapšena. Policija je ušla u trag Bogdanu Petroviću i u Gaju ga iznenadila i uhapsila. Već tu, na ulici, strahovito su ga tukli, prebili mu ruke i noge i tako izmrcvarenog otpremili u Pančevo. Zeleli su zaštititi ljude i uticati na razbijanje njihovog morala. Bogdan Petrović je stojički podnosio muke i najzad podlegao teškim batinama, ne odavši ni jednog svog druga.¹⁸⁶

Formiranje partizanskog odreda u Deliblatskoj peščari bilo je tako odođeno.

Južnobanatska policija nastojala je da bezobzirnim merama uništi otpor i zastraši narod. Na redu je bilo Pančevo i Okružni komitet Partije, a posebno Stevica Jovanović, koji je posle smrti Slavka Munčana preuzeo i dužnost sekretara Okružnog komiteta. Policija je tražila mogućnost da mu uđe u trag, ali je on bio oprezan i znao je da doskoči policijskim agentima. Oslanjao se na jaku organizaciju Skoja, koja je naročito među mladim šegrtima imala jako uporište.

Tumačeći policiji petu stranicu svojih zabeleški, Nikica Zivanović je izneo izveštaj o skojevskoj organizaciji Pančeva u to vreme. Tu je bio podatak da su šegrti skojevci pod vodstvom Sime Cabrije bacili u jarak vojni automobil, polupali vaze sa cvećem na grobovima poginulih fašista i pisali parole po gradu. Od septembra do novembra Skoj je počeo naglo da raste, pa ih je u gradu bilo 58. Bili su podeljeni na četiri rejonske organizacije

¹⁸⁶ AVII 1991 2-1/5

sa rejonskim i Mesnim komitetom. Sekretar ovog komiteta bio je Sima Čabrija, a članovi Pavlje Bulov i Desa Marković. U rejonskim rukovodstvima bilo je 12 skojevaca, od kojih su devetorica bili radnici. U Pančevu je radio i Omladinski narodnooslobodilački odbor. U decembru u organizaciji Skoja je bilo već 87 članova, od čega polovina iz redova šegrtske omladine. Uporedo s policijom, skojevci su blokirali određene ulice, posebno kada je u pitanju bio stan Stevice Jovanovića, i upozoravali drugove da ne upadnu u klopku. To je bila u to vreme najjača organizacija u južnom Banatu.¹⁸⁷

Međutim, i u pančevačkoj skojevskoj organizaciji našao se izdajnik — Desanka Marković, član Mesnog komiteta, koju je policija zavrbovala za saradnju. Prva njena akcija u toj novoj ulozi bila je u Crepaji. Trebalo je iznenaditi i uhapsiti Mitu Zivkova Lalu, sekretara Okružnog komiteta Skoja i Olgu Petrov-Radišić, člana mesnog rukovodstva Skoja u Pančevu. Kuća je bila opkoljena, ali su se Mita i Olga probili iz obruča. Olga je tom prilikom teže ranjena, pa ju je Mita doveo u Barandu, ali je tamo ponovo izdata i pala u ruke neprijatelju. Stavljena je na najteže muke, ali policiji nije kazala ni svoje pravo ime.¹⁸⁸

Stevica Jovanović je u septembru imao ilegalni stan kod Perse Zivkov, u ulici Save Tekelije br. 44 u Pančevu. On je morao često da boravi u gradu radi veza sa Pokrajinskim i Centralnim komitetom, uprkos toga što se u gradu sve teže održati. Osmog septembra Stevica Jovanović je u tom stanu imao sastanak sa svojim saradnicima. Bili su tu Petru Albu Makra, Rumun, rodom iz Debbiata, član Okružnog komiteta Partije, Dragica Petrov, član Okružnog komiteta, i Jelisaveta Petrov, sestre Brace Petrova, koje su sa svojim bratom Bracom vodile partijsku tehniku Okružnog komiteta, jednu od najjačih tačaka u frontu partijske organizacije i boraca u južnom Banatu.

Policija je preko izdajnika doznala za ovaj stan i pod rukovodstvom Rudolfa Kremlinga blokirala kuću.

¹⁸⁷ IAPKV 19742

¹⁸⁸ Markov, str. 232—233

Opkoljeni komunisti su pružili otpor. Jovanović je ispalio nekoliko metaka u agenta Gotfrida Bruma, koji mu je bio najbliži. Tada je Albu stao na vrata sa svojim pištoljem i poručio svojim drugovima da se probiju pod njegovom zaštitom. Stevica Jovanović, Jelisaveta Petrov i Dragica Petrov probili su se prema rezervnim stanicama, dok je Albu pao pod pogocima policajaca.¹⁸⁹

Međutim, policija je posle izvesnog vremena opet ušla u trag Jovanoviću. Teško je utvrditi ko je izdao stan, ali se zna da su u sve ovo bile umešane sestre Bokšan, koje su time poslale u smrt i svoju braću Slavka i Savu Bokšana.¹⁹⁰

U rano jutro 25. decembra ceo kvart je bio blokiran jakim snagama policije, koje je ponovo predvodio Rudolf Kremling. Zeleo je da se iskupi za raniji neuspeh. Oko sedam sati Kremling je zakucao na vrata Bokšanovih. Slavko Bokšan je spazio agente i potrčao da obavesti Stevicu Jovanovića, koji je već stajao nasred sobe s pištoljem u ruci. Jovanović se spustio u drugu sobu, otvorio prozor i opazio pod njim tri agenta. Pripucao je na njih, ali mu se iza leđa privukao Rudolf Kremling. Njegovi pogoci bili su sigurni i Stevica Jovanović je posle nekoliko trenutaka ležao mrtav na podu.¹⁹¹

Tako je bio po drugi put uništen Okružni komitet Partije južnog Banata- Pali su vrsni revolucionari i borci, provaljene su mnoge organizacije. Pala je najvažnija veza između Pokrajinskog i Centralnog komiteta Partije.

iss Dragicu Petrov su savladali agenti u dvorištu, držala se izvanredno, streljana je 9. V 1942. na Banjici (Momčilović NBS, str. 16—18. Mitrović, str. 261—262.

¹⁹⁰ Pretpostavlja se da je u provalu Stevice Jovanovića bila umešana Desa Marković, ali isto tako i Petar Aldan, jer se u policijskim izveštaj ima pominju i podaci Gestapoa u Beogradu. (Isto. IAPKV 18999).

¹⁹¹ Isto. Markov, str. 317—322; Narodni heroji I str 328. Stevica Jovanović je proglašen za narodnog heroja 14. XII 1949.

Glava četvrta

STVARANJE KRUPNIJIH PARTIZANSKIH ODREDA I NJIHOVA DEJSTVA

Partizanski odredi u severnom Banatu izvadili su svoje borbene akcije, svaki po svom planu, do kraja prve sedmice avgusta. Te akcije usmeravali su Štab partizanskih odreda Vojvodine, Okružni štab za severni Banat i sreski partizanski štabovi. U dva značajna sukoba koja su imali Petrovgradski i Kikindski odred sa jakim snagama neprijatelja 26. jula i 4. avgusta pokazalo se da je kukuruz veoma slabo sklonište,¹⁹² iz koga se slabe i izolovane snage ne mogu suprotstaviti dobro organizovanom i naoružanom neprijatelju, koji je odlučno stupao u protivakciju. I pored toga, borba se morala nastaviti. Trebalo je spajanjem manjih odreda stvarati krupnije i snažnije borbene jedinice koje bi bile sposobne da se bore.

Takva orijentacija bila je zasnovana na veri da su nemački uspesi na istoku još uvek rezultat manevrisanja Crvene armije, ali i na uspešnom razvoju ustanka, pre svega u Srbiji.

Štab partizanskih odreda Vojvodine poslao je krajem jula Ivana Vijoglavina da Kumanački i Menački odred objedini, a komandant toga štaba Danilo Grujić preuzeo je na sebe da prikupi partizanske borce oko Petrovgrada i formira nov odred. Razvoj događaja u Kikindi upućivao je u istom pravcu.

¹⁹² Zbornik PKV, str. 25

Tim naporima Štaba partizanskih odreda za Vojvodinu i Okružnog partizanskog štaba u prvoj dekadi avgusta bili su formirani Melenačko-kumanački, Stajićevsko-petrovgradski i Mokrinsko-kikindski partizanski odred. Ostali su kao samostalne borbene jedinice Dragutinovački i Aleksandrovačko-karađorđevački odred. U srednjem, odnosno južnom Banatu ostao je Dubički partizanski odred kao samostalna jedinica, sve do njegovog povratka u baze u prvim jesenjim danima.

MOKRINSKO-KIKINDSKI PARTIZANSKI ODRED

Probivši se iz obruča na Simićevom salašu, 4. avgusta su u logor Mokrinskog odreda došli poručnik Dura Oličkov i Košta Sredojev Šljuka. S njima su došli i borci Mita Bogaroški, Dura Francuski, Mita Curčin, Mirko Tešić i Danilo Košić.

U novoj situaciji izabrana je i nova komanda Odreda. Dužnost komandanta preuzeo je Dura Oličkov, a komesar je ostao Vasa Jolić. Kakvu je dužnost u Odredu imao Košta Sredojev nije poznato, ali je on preuzeo na sebe odgovornost za partijsku organizaciju u srezu, naročito posle pogibije Vlade Bogaroškog, Alberta Baltašika i Rade Udickog Najića.

Dolazak Oličkova i Sredojeva imao je značaja za Mokrinski odred, posebno što se tiče unutrašnjih odnosa u njemu. Uroš Kuzmanov nije lako primio predaju komandantske dužnosti, ali se zadovoljio da u novom sastavu bude zamenik komandanta odreda. Time je i njegovoj samovolji došao kraj, a u samom Odredu zavladała je vojnička disciplina. Odred je sada bio spremniji da krene u akcije.

Dejstva Mokrinsko-kikinskog odreda u avgustu i septembru odlikovala su se smelošću, brojnim i uspelim akcijama, posebno onim diverzantskog karaktera. Iskustva u tom pogledu već su bila stečena. Novi odred se nije držao samo Jaroša. Ostavljajući i dalje taj deo atara kao svoju osnovnu bazu, Odred je premeštao svoj logor, postavljajući ga već prema planu akcija koje je izvodio. Bilo je bitno da se odmah posle izvršene akcije izbegne

susret s poternim snagama koje su stalno bile u pokretu, ali razvučene i neefikasne.

Sedam boraca Odreda napalo je stražara na imanju Drage Popova, razoružalo ga i zapalilo dve kamare pšenice. Zapaljena je velika kamara pšenice na salašu bogataša Koste Novkova. Izgorela je i pšenica mokrinskog zelenaša Mladena Ubavića.

Skojevska udarna grupa Radivoja Rokovića i Radivoja Jovića iz Podlokanja zapalila je jednu kamaru pšenice u podlokanjskom ataru.

Jedanaestog avgusta jedna desetina iz sastava Odreda napala je stražu koja je čuvala vršalicu u blizini Mokrina i zaplenila jednu pušku. Napad je izvršen usred dana. Desetina je potom napala i drugu stražu kod vršalice koja se nalazila u blizini i rasterala je. Druga desetina Odreda pod vodstvom komesara Vase Jolića napala je dva naoružana stražara koji su sprovodili vršalicu prema Padeju i zaplenila dve puške i municiju.

U noći između 16. i 17. avgusta grupa boraca rasterala je stražare u blizini železničke stanice a potom zapalila velike količine slame i pieve pripremljene za transport. U toku dana druga grupa boraca zaplenila je jednu pušku od straže u Padeju. Dvadeset prvog avgusta rasterana je straža na mostu kod Sajana.

Sledećeg dana grupa boraca koju je vodio Vasa Jolić rasterala je stražu na vršalici na imanju Predraga Dukatorova u mokrinskom ataru, i zarobila nemačkog komesara Jozefa Palera, koji je kontrolisao vršidbu kod mašine. Paler je ostao u zarobljeništvu sve dok se nisu okončali pregovori sa vlastima u Mokrinu da bude zamenjen za uhapšenog oca zamenika komandanta odreda Uroša Kuzmanova. To je bio jedinstven primer ovakvih pregovora u Banatu.¹⁸³

U toku avgusta više nije bilo naoružanih stražara kod vršalica na mokrinskim salašima. Vršidba je uveliko kasnila.

Sud Mokrinsko-kikindskog odreda osudio je na smrt Niku Gavrilova zbog saradnje sa Nemcima. Poslana je udarna trojka u selo, koja je 23. avgusta izvršila pre-

¹⁸³ IAPKV 18999, 22457. Veg, str. 34, Šijački, str. 74—78.

sudu. Tom prilikom došlo je do sukoba sa policijom, pa je u borbi ranjen Sever Dražić Mlakar.¹⁹⁴

Istog dana uveče borci Odreda su na više mesta posekli telefonske veze na liniji Mokrin—Iđoš.

Svoju prvu akciju na kidanju pruga Mokrinsko-kikindski odred je uspešno izvršio 25. avgusta. Napadnuta je pruga koja ide od Kikinde prema Mokrinu i dalje prema Segedinu. Ovu diverziju organizovao je komandant Odreda Đura Oličkov. I ovoga puta nije bilo upaljača pa je mina postavljena na pogodno mesto, a Oličkov je u nju gađao iz karabina. Mina je snažno eksplodirala i raznela dobar deo šine. Partizani su uz put posekli nekoliko telefonskih stubova, pokidali vodove i vratili se u jedan od svojih logora u delu atara koji nosi naziv Sentoš.

Tih dana u jednoj akciji pao je neprijatelju u ruke partizan Bogoljub Dobrosavljev. 26. avgusta 16 kikindskih policijskih stražara i dva agenta pod komandom narednika Kristofa Biringera sprovodili su Bogoljuba Dobrosavljeva iz Mokrina za Kikindu. Komandant Mokrinsko-kikinskog odreda je odlučio da napadne neprijatelja i oslobodi svoga druga. Odred je brojao 27 boraca. Napad je bio izveden kod salaša Ilije Panajotovića. Policijski odred je bio uhvaćen u zasedu u obliku potkovice, ali je spremno odgovorio vatrom. U žestokoj borbi poginuo je hrabri komandant Odreda poručnik Dura Oličkov. Smrtno je bio pogođen i borac Nika Bogosavljev Tešin. Nemci su bih razbijeni, a partizan oslobođen. Bila je to dosta visoka cena.¹⁹⁵

Odred je, međutim, i posle ovih gubitaka nastavio sa akcijama. Na čelu Odreda bio je komesar Vasa Jolić. U noći između 28. i 29. avgusta izvršena je akcija na pruži nedaleko od Banatskog Arandelova u saradnji sa diverzantskom grupom iz tog mesta. Ovu grupu predvodio je Sava Košić, raniji žandarmerijski narednik, a sačinjavali su je Uroš Basančev, Jefta Simin i Todor Košić. Diverzanti su pod zaštitom boraca Odreda skinuli

¹⁹⁴ IAPKV 18999, 22457. Album, str. 266

¹⁹⁵ IAPKV 18999. Muzej Kikinda 6789. Atanacković, str. 27—28. Sijački, str. 74—75. Muzej Vojvodine 2107/1308 MF.

zavrtnje sa šina i na taj način pokidali prugu. Naišao je teretni voz, iskočio iz šina i srušio se niz nasip.¹⁹⁸

Nešto pre ove akcije grupa boraca napala je kod Padeja jednog poljskog stražara, kome je ubrzo pritekla u pomoć tamošnja policija, pa su se partizani posle kraće borbe povukli. 30. avgusta partizani su ponovo pokidali prugu između Mokrina i Kikinde, ali je nemačka patrola to na vreme opazila, te nije došlo do rušenja voza.

Sedmog septembra u Mokrinu je streljano pa obešeno deset ljudi.^{196a}

U Mokrinsko-kikindski odred tada je stigla padejska partizanska grupa, pa su izvršene izmene u komandi Odreda. Za komandanta je ponovo izabran Uroš Kuzmanov, na dužnosti komesara je ostao Vasa Jolić, a Mile Gaj in Puška određen je za zamenika komesara. U to vreme Košta Sredojev uspeo je da izgradi dobre veze između Odreda i organizacija. Uspostavljena je neposredna veza sa komandantom Okružnog partizanskog štaba Žarkom Turinskim, a i sa Melenačko-kumanačkim i Dragutinovačkim odredom. Glavni kurir koji je u ovim vezama obavio najveći deo posla bio je mladi skojevac, gimnazijalac Nešo Demić.

Sredinom septembra u logor Mokrinsko-kikinskog odreda došao je Žarko Turinski. Održano je više sastanaka i svestrano razmotreno delovanje Odreda i odnosi u njemu. I ovoga puta oštro je kritikovano držanje i ponašanje Uroša Kuzmanova. Odred je ponovo počeo da radi na redovnoj vojnoj obuci i uređenju vojničkog života. Žarko Turinski je komandi Odreda nagovestio mogućnost da Odred napusti svoj teren i da se za takav slučaj treba pripremiti.

Narednih dana u selu je organizovano prikupljanje toplijeg rublja, zimske odeće, obuće i suve hrane. Sve je to dolazilo u stari logor na Jarošu, na salaševe Markovih i Despotovih.

¹⁹⁶ Isto. Album, str. 266.

^{196a} Istog dana i na isti način izgubilo je živote još 20 narodnih boraca i to po 10 u Melencima i Kumanu. To je bila odmazda za akcije Melenačko-kumanačkog i Stajičevsko-petrogradskog odreda (Zbornik NOR, 1/17, s 11—13).

Sredinom septembra u Odred su stigli Miloš ko Filipčev Fića i Aleksandar Grujić Saša sa punomoćem Pokrajinskog i Okružnog partizanskog štaba da Mokrinško-kikindski partizanski odred prevedu u logor Melenačko-kumanačkog odreda na Melenačkom ostrvu.

Dok se Odred spremao za put, u logor su došli Veselin Subotin iz Elemira i Živojin Stevanov iz Idoša. Oni su prihvatili nagovor nemačkih vlasti da odu među partizane i pokušaju da pokolebaju nekoga od boraca kako bi se prijavili vlastima i odustali od dalje borbe. Partizani su isterali agitatore iz svog logora. Međutim, Veselin Subotin je ostao uporan, pa je nakon 6 dana ponovo došao sa istim ciljem. Toga dana, 23. septembra, ovaj uporni agitator je osuđen na smrt i pogubljen.¹⁹⁷

U međuvremenu su izvršena još dva neuspela pokušaja diverzije na pruži. 17. septembra diverzantska grupa pod vodstvom Luke Janića postavila je 6 mina na pruži između Mokrina i Valkanja. Očekivalo se da prođe voz natovaren naftom, ali je svih šest mina otkazalo i voz je prošao neoštećen. Dva dana kasnije diverzanti su na istom mestu odšrafili šine, ali je diverziju na vreme primetila kontrola i kvar otklonila pre nailaska voza.

Odred je krenuo put Melenačkog ostrva, ali Uroš Kuzmanov sa nekoliko boraca nije hteo da napusti Mokrin.

MELENAČKO-KUMANAČKI PARTIZANSKI ODRED

Polazeći od potrebe grupisanja snaga i stvaranja jačih borbenih jedinica, Okružni partizanski štab doneo je odluku o spajanju Kumanačkog i Melenačkog odreda. Pripreme za sprovođenje te odluke bile su poverene Ivanu Vijoglavinu.

On je najpre organizovao zajedničku akciju oba odreda na policijske stanice u Melencima i Kumanu. Iako ta akcija nije u potpunosti uspela, njome je pripremljen teren za stvaranje zajedničkog odreda. Na sastanku Šreskog komiteta, održanog odmah posle akcije, Ivo Vijoglavina je postavio pitanje stvaranja jedinstvenog par-

¹⁹⁷ IAPKV 18999

tizanskog odreda. Međutim, predstavnici Melenačkog odreda su tada zamerali Kumančanima da nisu brinuli dovoljno o oružju i da se teško odlučuju na akcije. Tako su se ispoljila različita gledišta komandanata dvaju odreda, Bora Mikina i Žarka Milankova. Bora je bio mlađi i odlučniji a uz to i dobar vojnik, obučen u konjici, i iskusan član Partije. Žarko Milankov je davno odslužio vojsku, bio je indolentniji, više politički radnik nego vojnik, manje pokretan, želeo je da sve proračuna i oceni pa onda da odluči i postupi. On je bio isto toliko odan revoluciji koliko i Bora Mikin. Samo, on je to radio na svoj način. Ipak, njih dvojica su našli zajednički jezik i Sreski komitet i Sreski štab prihvatili su odluku o stvaranju jedinstvenog Melenačko-kumanačkog odreda.

Početkom avgusta na Melenačko ostrvo došao je komandant Okružnog štaba Žarko Turinski. Na sastanku Sreskog štaba, a potom i sa borcima oba odreda, on je analizirao akcije na Melence i Kumane, upućujući zamjerke za neopreznost i nedovoljnu upornost da se akcija izvede do kraja.

Žarko Turinski je imenovao Štab Melenačko-kumanačkog odreda: za komandanta Boru Mikina Marka, za komesara Žarka Milankova Baču, za zamenika komesara Emila Kevrešana Bacu, a za zamenika komandanta Velju Ubavića.

Odred je bio podeljen na dva voda, a svaki vod na po dve desetine, koje su imale svoje komandire i desetare. Svaka desetina imala je svoje partijsko odeljenje.¹⁹⁸

Odred je imao oko 50 boraca. Nova popuna naoružanjem izvršena je ubrzo po formiranju Odreda, prebacivanjem oružja koje su prikupile vojne desetine i organizacije u Novom Bečeju. Pošiljka je sadržavala dva puškomitraljeza i dvadeset ručnih bombi. To je znatno ojačalo vatrenu moć Odreda.¹⁹⁹

¹⁹⁸ IAPKV 13637, 19742. Atanacković 27—30. Veg, str. 39

¹⁹⁹ Organizaciju prebacivanja ovog oružja sa bečejske strane izveo je Mita Maljugić, a prevezao ga je u kumanski atar Ivan Bugarski pod dubretom natovarenim u kola. Oružje su primili Ljubomir Odadžić, Boža Titin, Veselin Zakić i Svetozar Popov (IA Zrenjanin: Hronika Novog Bečeja i Vranjeva, rukopis)

Dok su u Kumanačkom odredu preovladivali stariji ljudi, uglavnom članovi Partije, Melenački odred je imao u svom sastavu znatan broj mladih boraca, skojevaca. Mlađi su dolazili iz Kumana i Melenaca radi popune Odreda kada je god bilo dovoljno oružja ili kada su morali da se sklanjaju ispred policije. U septembru je u odredu bilo oko 25 članova Skoja. Pokrajinski komitet je upravo tih dana imao pred sobom uputstvo Centralnog komiteta Skoja o formiranju skojevskih organizacija u partizanskim jedinicama. Po tom zadatku u Melenačko-kumanački odred došli su Nikica Zivanović i Rađa Grujić, članovi Pokrajinskog komiteta. Oni su formirali prvi aktiv Skoja u jednom od banatskih partizanskih odreda. U Odredu je tada bio Joca Erdeljan, sekretar Sreskog komiteta Skoja, kome je ostavljeno da dalje vodi ovaj aktiv.

Članovi Partije i Skoja, mahom studenti i đaci, razvili su u novom odredu različite forme kulturno-prosvetnog rada. O razvijanju ovog rada u borbenim jedinicama specijalno uputstvo napisao je Svetozar Marković Toza, komesar Pokrajinskog partizanskog štaba. To uputstvo koje je stiglo u Melenačko-kumanački odred bilo je napisano rukom.²⁰⁰

Odred je, međutim, raspolagao svojom tehnikom: imao je dve pisače mašine, šapirograf i ostali potreban pribor. Joca Erdeljan i skojevci Slobodan Stojšin, Dragomir Mijatov i Jovan Mijatov, uz pomoć Ace Bamića, uredili su i izdali odredski list „Partizan“. List je objavljivao napise o stanju na frontovima i na terenu, sličice iz života u Odredu, posebno o primerima junačkog držanja komunista pred policijom, a štampan je u odredskoj tehnici.²⁰¹

Političkom radu u Odredu pridavan je veliki značaj. Održavani su politički časovi kad god je Odred bio u logoru. Tehnika Odreda imala je i radio-aparat na baterije, pa su vesti redovno beležene i borcima svakodnevno saopštavane kao dnevne informacije. Vršene su analize političke situacije, posebno stanja na frontovima. U Odred su stigli prvi brojevi Biltena Glavnog štaba, koji

²⁰⁰ Veg, str. 39

²⁰¹ Isto

su doneli informacije o partizanskim borbama u Srbiji i drugim delovima naše zemlje, pa i o uspesima partizana u Vojvodini. Borci su bili radosni kada su pročitali podatke o u-spehu njihovog odreda.²⁰²

Kumančani kao taoci u novobečejskom zatvoru

I ovde je knjiga „Kako se kalio čelik“ bila osnovna literatura, održavani su teorijski časovi, a na sastancima se razmatralo stanje u Odredu, držanje i rad pojedinih članova Partije.

Melenačko-kumanački odred imao je izvanredne mogućnosti za redovno snabdevanje. Mnogi Kumančani i Melenčani slali su i više nego što je bilo potrebno. Ljudi su na svoju ruku spremali hranu i donosili je u Odred, pa je bilo potrebno intervenisati da se to snabdevanje svede na neophodne potrebe.²⁰³

-<! Isto

203 o brojnosti ove komore govori podatak da je 10. i 14. III 1942. streljano 25 Kumančana, jer su svojim kolima nosili hranu u partizanski logor. (Saopštenje o ovom streljanju izdato je u Beogradu, gde je streljano još 100 ljudi zbog ubistva agenta Kosmajca), (AVII 50 A 5/8. IAPKV 18999, 7992, AK 6224. Muzej Vojvodine 3480).

Neposredni organizatori snabdevanja Odreda u Melencima bili su članovi Mesnog komiteta Partije i Mesnog narodnooslobodilačkog odbora Milan Kevrešan i Branko Bibin i članovi Mesnog komiteta Skoja Marinko Pandurov i Veselin Jevremov. Oni su radili pod neposrednim rukovodstvom Bore Mikina, komandanta Odreda. U Kumanu su čitavu organizaciju snabdevanja organizovali Maksa Kovačev, sekretar Mesnog komiteta Partije, i njegov vanredni saradnik i član Komiteta Ljubomir Čolić.

Partizanski logor na Melenračkom ostrvu za većinu Kumančana i Melenčana više nije bio tajna. Mnogi aktivisti, članovi Partije i Skoja koji su radili u selima, dolazili su u logor radi sastanaka ili instrukcija. Oni su donosili i vesti o stanju u selima i kretanju neprijatelja. Bila je to široka mreža obaveštajne službe, koja je sada predavala podatke obaveštajnoj sekciji Odreda.

U Odred je stigao i Ivan Knežić Cota, koji se probio iz Srema, nakon što se izgubio od glavnine grupe starih komunista koji su 22. avgusta pobjegli iz kaznionice u Sremskoj Mitrovici. U toj grupi je bio i Jovan Veselinov Žarko, ali je on zajedno sa Stankom Paunovićem, Slobodanom Bajićem i Jovanom Trajkovićem, po zadatku Partije ostao u Sremu i uskoro preuzeo dužnost u Okružnom komitetu Partije.²⁰⁴ Ivan Knežić je bio inženjer i stručnjak za rad sa eksplozivima.

Među novim borcima koji su došli u odred bile su i dve drugarice: iz Kumana je došla Dobrinka Stančić, jedna od prvih članova Partije među ženama u svom selu, a iz Melenaca Marija Stankov. Iz Kumana su istovremeno došli Boža Stojanov Punga, član Partije, Slavko Boberić, član Mesnog komiteta Skoja, i skojevac Milan Đuričin, a iz Melenaca Slobodan Stojšin, Dragoljub Barnić, Žarko Adamov, Živa Lončarski, Dragomir Rac, Radovan Kuručev, Branko Jevremov, Žarko Boškov Čada i Milovan Mijatov Lojče.^{204a}

Okupatorska policija u Melencima i Kumanu formirala je od seoskih omladinaca neku vrstu pomoćne stra-

²⁰⁴ Zbornik PKV, str. 26. Veselinov, Jovan: Svi smo mi jedna partija, Novi Sad, 1971, str. 42—52. Veg, str. 39

^{204:1} Kevrešan, str. 306—320

že. Omladinci su sa belim trakama oko ruku noću, zajedno sa policijskim patrolama, čuvali red i mir. Povod za to bila je krađa puške iz stana policajca Janike Kovača u Kumanu. Kako je među omladincima bilo najviše skojevaca, oni su tu okolnost iskoristili tako što su olakšavali nesmetano kretanje aktivista po selu.

Prvi dodir sa neprijateljem Melenačko-kumanački odred je imao već u noći između 2. i 3. avgusta, u vreme svoga okupljanja i formiranja. Jedna patrola Odreda otvorila je vatru na jednu železničku stražamicu na pruzi Kumane—Novi Bečej. Straža je zauzela položaje i odgovorila vatrom. U akciju je stupila policija i vod poručnika Buholca, ali partizani su se već bili povukli.

U to vreme je Melenačko-kumanački odred bio pripravan da izvede akciju na policijski zatvor u Kikindi. Trebalo je, po zamisli Štaba partizanskih odreda Vojvodine, da se iznenadnim upadom oslobodi iz zatvora Ratko Mitrović Šilja. Čekalo se na siguran podatak o tome gde se on stvarno nalazi, ali su podaci koji su pristizali bili nesigurni i nedovoljno precizni.²⁰⁵ Pošto je konačno bilo utvrđeno da je Mitrović prebačen za Beograd, pripreme su obustavljene.

Četiri poljska čuvara naišla su na jedno odeljenje boraca koje je bilo u zasedi na raskršću drumova Melenci—Beodra i Kumane—Beodra. Partizani su propustili čuvare, ali su ovi o tome izvestili kumanačku opštinu. Osmog i devetog avgusta neprijatelj je na širem prostoru kumanačko-melenačkog atara, tragao za partizanskim logorom. U taj deo atara upućeni su pripadnici policije i Poljske straže iz Novog Bečej a, Vranjeva, Kumana i Meienaca pod vodstvom sreskog načelnika Kornelijusa Lelijera, kao i vod poručnika Buholca. Međutim, partizani su se na vreme povukli. Kod salaša Cvete Viaj kova u kumanačkom ataru sastale su se poterne policijske i vojne jedinice, saslušale salašare i doznale nove podatke o kretanju partizana.

U toku noći nastavljena je akcija pretraživanja polja u pravcu Melenačkog ostrva. U 4 časa izjutra 9. avgusta na polazne položaje izašle su sve policijske snage

i snage Državne straže, pojačane sa stotinu pripadnika Dojče manšafta iz Novog Bečeja, Vranjeva, Kumana i Melenaca, kao i vod vojnika stacioniran u Melencima. Neprijateljski streljački stroj je naišao na istureni logor Odreda u blizini drumca Melenci—Novi Bečej. Ovoga puta partizani nisu bili na vreme obavešteni o kretanju neprijatelja, pa je logor bio nespreman za pokret. Međutim, deo Odreda koji se tu zatekao zauzeo je položaj i dočekao Nemce žestokom vatrom, ubio dva pripadnika Državne straže, a zatim se razdelio u tri grupe i pod zaštitom kukuruza povukao van domašaja poternih jedinica. Nemci su imali 2 mrtva i nekoliko ranjenih, a Odred je bio bez gubitaka. Međutim, u logoru je ostalo desetak hlebova, suva hrana i zaklana ovca, na osnovu čega je policija došla do zaključka da hrana stiže iz Melenaca. Istog dana je u Melencima uhapšeno sto talaca, a meštanima su držani preteći govori.²⁰⁶

Narednih dana Melenačko-kumanački odred nije išao u akcije, pa se intenzivno radilo na obuci boraca. Ivan Knežić Čoto formirao je tečaj za obuku diverzanata.

Novi sukob sa neprijateljem imala je jedna patrola Odreda 30. avgusta. Otvorena je vatra na jedan automobil koji se kretao drumom od Melenaca prema Petrogradu. Međutim, automobil je izmakao vatri.

U noći između 4. i 5. septembra dve ojačane diverzantske grupe upućene su na prugu Kumane—Novi Bečej i na put Melenci—Torda. Prva grupa je prekinula prugu skidanjem zavrtnjeva a druga je, pod rukovodstvom Ace Barnića, posekla 49 telefonskih stubova.²⁰⁷

Tada je došlo do krvave odmazde neprijatelja. Sedmog septembra u Kumane, Melence i Mokrin dovedeno je i streljano po deset uhapšenih rodoljuba, a potom obešeno na seoskim trgovima. Saopšteno je da je to odgovor na sve diverzije koje su u avgustu partizani izveli. Ujedno je upućen nov poziv partizanima da se predaju, a raniji rok od 20. avgusta produžen je do 17. septembra.

Međutim, sreski načelnik Lelijer je kasnije u jednom izveštaju pisao: „Poslednji rok, tj. 17. septembar

²⁰⁶ IAPKV AK 6259

²⁰⁷ IAPKV 18999

je već prošao, a od odbeglih komunista, kojih ima oko '20—30 nije se javio ni jedan.²⁰⁸

Težak zločin je ipak naterao partizane Melenačko-kumanačkog odreda na privremeno mirovanje, time pre što su se u rukama neprijatelja nalazili najbliži rođaci boraca, kao taoci i prvi kandidati za nova streljanja. Ipak, pre stvaranja sjedinjenog Severobanatskog odreda zabeležena je još jedna akcija: 17. septembra, pola časa pred ponoć, jedna desetina Odreda otvorila je na izlazu iz sela Melenaca vatru na jednu policijsku patrolu.

Međutim, to je već bilo vreme kada su vršene prve pripreme za sprovođenje odluke Pokrajinskog komiteta Partije i Štaba partizanskih odreda Vojvodine o izvlačenju glavnine banatskih partizana na teritoriji Bačke, odnosno Srema. Melenačko-kumanački odred uređivao je svoj logor za prihvatanje banatskih partizana.

STAJIĆEVSKO-PETROVGRADSKI PARTIZANSKI ODRED

Posle teške borbe na Bošnjakovom salašu 26. jula borci Petrovgradskog odreda, nakon probijanja iz obruča, po grupama su se povlačili i tražili skloništa iz kojih bi mogli uhvatiti veze sa drugovima u gradu. Odred nije imao ugovoreno mesto za zbor u slučaju rasturanja, što je pričinilo znatne teškoće rasutim borcima. Ipak, nijedan borac nije pao neprijatelju u ruke.

Kada su veze konačno uspostavljene, komandant Okružnog štaba Žarko Turinski uputio je u stajićevski atar prikupljene borce Petrovgradskog odreda. Bili su to Miloš Jovanov, Zivko Jovanov, Đurđevka Jovanov, Janoš Sečenji, Nikola Toškov, Janko Ćurčija, Rada Erski, Zika Grujin i Đerđ Tot. Kasnije, po povratku iz Dubice, priključio im se i Košta Đurić. Trebalo je da se ovde, u stajićevskom ataru, Odred ponovo okupi.

Odred je popunjen borcima iz Stajićeva, među kojima su bili Rada Srdanov, Sava Kovačev Dudoš, Obrad Mijatov Lalač, Emil Marinkov, Biserka Turinski i Aleksandar Glišić.

²⁰⁸ IAPKV AK 6259

Tu je ponovo bio i Arsa Turinski, koji je komandu nad Odredom poverio Milošu Jovanovu, do tada komandantu Petrovgradskog odreda. Janoš Sečenji je

Nemci su vešanjem odgovorili na partizanske akcije. Žitni trg u Petrogradu 19. septembra 1941. godine

sada bio prva politička ličnost u Odredu, ali nema sigurnih podataka da je on imenovan za komesara ove jedinice, jer se kasnije, dolaskom u Odred Miloja ka Filipčeva Fiće, govori i o Filipčevu kao komesaru, što je moglo biti samo za kratko.

Osnovni zadatak Stajićevsko-petrovgradskog odreda bio je da obezbeđuje baze Pokrajinskog komiteta u Petrovgradu, Mužlji i Botošu. Njegovi borci imali su zadatak da likvidiraju neprijateljske patrole, da obezbeđuju sigurno kretanje kurira i članova Pokrajinskog komiteta i štaba.

Stajićevsko-petrovgradski odred nalazio se na glavnom kanalu veza Pokrajinskog i Centralnog komiteta Partije, na kojem je bio i Okružni komitet Partije za južni Banat u Pančevu. To je upravo dodirna tačka severnog i južnog Banata, a prema Perlezu i Centi išli su kanali za Bačku, preko Tise, i za Srem, preko Dunava.

Odred se oslanjao pre svega na organizovane ljude u Stajićevu koji su inače imali uske veze sa gradom. Mnogi Stajićevčani radili su u gradu i tamo postali komunisti, a sada su bili aktivisti u raznim organizacijama otpora. Sekula Berček bio je neposredna veza između logora Odreda, koji se nalazio u ataru prema Farkaždinu, i ljudi koji su bili organizovani u selu, ali isto tako i kurir između Odreda i Žarka Turinskog. Sekula Berček, Gena Davidovac i Ljubomir Moc donosili su u logor Odreda sve što je bilo potrebno, od hrane, delova odeće do obaveštenja i vesti.

Nedaleko od Stajićeva je Mužlja, selo sa mađarskim stanovništvom, koje je od jeseni 1921. imalo partijsku ćeliju. Od 1930. godine sekretar te ćelije bio je Antal Revas, a jedan od njenih članova Lazar Keseg. Ova partijska ćelija ostala je aktivna i u ustaničkim danima, i svojim radom doprnela da većina Mađara u Mužlji bude na strani oslobodilačke borbe. Kod Antala Revasa i Lazara Kesega Pokrajinski komitet Partije i Štab partizanskih odreda Vojvodine imali su sigurne baze. U njima su boravili Žarko Zrenjanin, Danilo Grujić, Svetozar Marković, Đorđe Zličić i drugi rukovodioci ustanka.

Lazar Keseg je često dolazio u logor Odreda, a kada se sklanjao od policije, ostajao je i duže.²⁰⁹

Botoš se nalazi 12 kilometara istočno od Stajićeva. Prvu ćeliju u tom selu osnovao je 1939. godine Doka

²⁰⁹ IAPKV 19742. Izjava R. Grujića

Katana Čika, stari boljševik iz Lenjinovog /remena. Svoju drugu domovinu, Sovjetsku Rusiju, napustio je posle Lenjinove smrti i 1925. godine bio ponovo među svojim Botošanima. U ustaničkim danima Doka Katana i njegovi stari drugovi Vojin Godovčev i Slavko Katana formirali su nekoliko udarnih grupa, prikupili oružje i bili spremni za akciju. Miloš Jovanov, sekretar Sreskog komiteta i njihov stari drug, tražio je od Botošana da svoje oružje ustupe Petrovgradskom odredu i pošalju ga u Stajićevo, a da u selu opreme nekoliko sigurnih baza za članove Pokrajinskog komiteta. Uz to su tražili i jednog sposobnog druga za kurirsku dužnost.

Botošani su narednih dana natovarili na kola puškomitraljez, 4 puške, 6 pištolja, 2 bombe i 300 metaka, pokrili to kukuruzovinom i otpremili u stajićevski atar.²¹⁰ Za kurira su predložili Voju Kovačkog, koga je Jovanov odmah uveo u dužnost i povezao sa drugovima iz Pokrajinskog komiteta. Kao kurir Voja Kovački je odlazio i u Pančevo, na vezu sa Okružnim komitetom Partije.

Voja Kovački je krajem jula u Botoš doveo Žarka Zrenjanina, Svetozara Markovića i Ivana Vijoglavina. Kasnije su ovde boravili Danilo Grujić i Žarko Turinski.

Pomeranje članova Pokrajinskog komiteta i Štaba partizanskih odreda iz ilegalnih baza u Petrogradu i Mužlji prema Botošu bilo je razumljivo, jer su te baze bile ugrožene jakom protivakcijom Nemaca. Botoš je u to vreme bio najpogodnije mesto i geografski a i po tome što je tamo moglo biti uređeno nekoliko sigurnih baza. Sem toga, atar između Botoša i Mužlje kontrolisao je Stajićevsko-petrovgradski odred.

U Botošu su članovi Pokrajinskog komiteta razvijali svoju aktivnost. Oni su imali radio-prijemnik, pišaću mašinu i geštetner. Botošani su organizovali ishranu i obezbeđenje stanova. Ljuba Gaborov je bio kurir za južni Banat i išao do Zike Bukacela u Dubicu, zatim u

²¹⁰ Taj zadatak izvršili su Ziva Lalić i Nika Gaborov. Oružje je preuzeo Gena Davidovac. Baze su pripremljene kod Steve Đurišića, Nikole Gavrilova, Ljube Gavrilova i Ilije Fibšina (IA Zrenjanin: Hronika Botoša, rukopis).

Jarkovac, Boku i Neuzinu. Za Petrovgrad i Stajićevo bio je određen Nikola Gavrilov, a za Perlez Slavko Katana. Preko Đure Roškova Žarko Zrenjanin i drugovi uspostavili su vezu sa Strahinjom Stefanovićem i Dubičkim odredom. Kada je Doka Katana, pao u ruke pančevačke policije, članovi Pokrajinskog komiteta su napustili baze u Botošu. U pratnji Đure Roškova Žarko Zrenjanin je stigao u Neuzinu, smestio se kod lekara Cvetka Popovića i sastao se sa Strahinjom Stefanovićem i Zikom Bukacelom. Zrenjanin je u ataru održao sastanak sa većim brojem ilegalaca i aktivista. Svetozar Marković i Ivan Vijoglavlin došli su u stajićevski atar, u logoru Odreda dočekali Žarka Zrenjanina, održali sastanak sa borcima i nastavili put prema Aradcu.

Stajićevsko-petrovgradski odred uspostavio je čvrste veze sa Radom Jerkovim, sekretarom partijske ćelije u Perlezu, preko kojeg su takođe išle kurirske veze prema se ver u. Pred rat je ćelija u Perlezu imala četiri člana, ali je u prvim mesecima rata brojno ojačala. U selu je bilo organizovano nekoliko vojnih desetina i udarnih grupa.²¹¹

Veze su dalje išle prema Farkadžinu i Miti Kurjačkom, koji je tamo tih dana osnovao prvu partijsku ćeliju Time je Stajićevsko-petrovgradski odred imao dosta široko polje za manevar i dejstva. Na tom prostoru Odred je često menjao mesto svoga logorovanja nastojeći da patrolama kontroliše okolinu. Boravak Danila Grujića u Odredu iskorišten je za vojnu obuku, koja se odvijala u vidu tečaja. U noćnim časovima borci su više Mužlje izvodili praktični deo nastave.

U Petrovgradu je u međuvremenu provaljena akcija Okružnog štaba na likvidaciji poznatih policijskih agenata Kozlovačkog, Bursaća i Ćirovića, koju je pripremao zamenik komandanta toga štaba Voja Bošnjak. Trojka koja je bila naoružana i pripremljena za taj zadatak — Dragomir Kirčanski, Žarko Momirski i Košta Turkalj — pala je neprijatelju u ruke pre nego što je i pokušala izvršiti zadatak. Voja Bošnjak je morao u

²¹¹ IAPKV 19742. Pere, Pavle: Svetionik na Dunavu, Novi Sad 1959, str. 5—19, 56—84

ilegalnost. Otišao je najpre u Aleksandrovo, odatle u Menačko-kumanački odred i konačno stigao u logor Staj ićevsko-petrovgradskog odreda.

Tih dana pala su još dva organizatora ustanka. Sedmog avgusta je na ulici u gradu izvršio samoubištvo Bogdan Teodosin, član Okružnog komiteta Partije. Na Bogdana su naišli podoficir Georg Engs i policajac Franc Veber. Došlo je do sukoba, u kome je Teodosin teško ranio Vebera, ali je time navukao poteru za sobom i nije više imao izlaza.²¹²

Dan ranije policija je bila na tragu stana u kome se nalazio Servo Mihalj, član Pokrajinskog i sekretar Okružnog komiteta Partije. Starog komunistu su uhapsili, mučili, odvezli na Banjicu i već 17. septembra streljali. Tom prilikom policija je otkrila i sklonište sa oružjem u kući Dimitri ja Milovanova i domogla se 5 pušaka sa 22 metka i pištolja sa 12 metaka.²¹³

Servo Mihalj spada među poznate revolucionare jugoslovenskog radničkog pokreta. Od dana kada je primljen u Komunističku partiju 1920. godine pa sve do svoje smrti na banjičkom strelištu bio je u prvim borbena redovima radničke klase. Bio je član Mesnog komiteta, član Oblasnog i Pokrajinskog komiteta, a pao je neprijatelju u ruke kao sekretar Okružnog komiteta i organizator ustanka. Godine 1929. je uhapšen, teško mučen, ali je i tada stojički sve izdržao. U Sremskoj Mitrovioi proveo je punih deset godina, gde se borio protiv frakcionaštva i za jedinstvo Partije. U svoj grad na Begeju vratio se 1939. godine i nastavio rad sa puno energije. Njegovo iznenadno hapšenje bilo je veliki gubitak za NOP pokret u Banatu.

Nakon toga je Stajićevsko-petrovgradski odred dobio zadatak da izvede demonstracioni napad na neki objekat u gradu. Cilj toga napada bio je da se i narodu i okupatoru pokaže da su partizani tu i da pokret i otpor nisu uništeni. 11. avgusta uveče odred se približio ivici grada i osuo nekoliko plotuna na stražu koja je čuvala magacine ratnog plena. Magacini su se nalazili na

²¹² Zbornik PKV, str. 25. IAPKV 18999

²¹³ Isto, IAPKV AK 8059. Narodni heroji II s 174—175.

Servo Mihalj je proglašen za Narodnog heroja 5. VII 1951.

periferiji grada prema Mužlji. Akcija je imala dobar odjek.

Odred je u avgustu i septembru izveo dve diverzije na železničkoj pruzi Beograd—Pančevo. Prilikom dolaska u Odred Rada Grujić je sa sobom doneo francuske

Miloš Jovanov, komandant Stajićevsko-petrovgradskog odreda

ključeve i drugi mehanički alat za rastavljanje šina, a isto tako i obaveštenje da će jedan teretni voz proći iz Petrovgrada prema Pančevu. Odred je sačinio plan akcije i krenuo na zadatak. Borci su bili podeljeni u tri grupe: dve za bočna obezbeđenja i jedna koja će izvršiti diverziju. Sine su bile odšrafljene i borci su se povukli u kukuruze očekujući nailazak voza i rezultat svoje akcije. Međutim, kompozicija je išla sporo i lokomotiva je samo sišla sa šina na pragove i tu se zaustavila.

Druga akcija izvedena je na istoj pruzi 18. septembra. Međutim, probna manevarka je otkrila kvar i teretni voz je zadržan na stanici.

Kao odmazda zbog ovih sabotaza, u Petrogradu je 19. septembra streljano i obešeno 12 rodoljuba, pretežno iz Pančeva. Međutim, to je bilo i poslednje javno streljanje i vešanje u Petrogradu, jer su se rodoljubi u najvećem broju slučajeva držali odvažno i hrabro, pa je željeni efekat izostajao.²¹⁴

Uključujući se u plan Pokrajinskog komiteta i štaba partizanskih odreda o izvlačenju glavnih partizanskih snaga iz Banata u Srem, Stajićevsko-petrogradski odred dobio je zadatak da ispita obale Tise i snage koje se na njoj nalaze sa banatske i sa bačke strane — na sektoru Aradac—Elemir i Zabaljski rit—Vrbica. U noćnim patroliranjima i izviđanjima borci su više puta prelazili Tisu, u zasedama sačekivali mađarske fašističke patrole i ubili 4 fašistička vojnika. U tim akcijama naročito se istakao Đura Đorđević Sima, glavni kurir Žarka Zrenjanina za Bačku, koji je za ovu priliku bio pridodat Odredu kao poznavalac prelaza i puteva na bačkoj strani. Ovim izviđačkim akcijama utvrđeno je da je desna obala Tise zaposednuta jačim mađarskim fašističkim snagama i da bi bilo rizično koristiti prelaze preko Tise. Ove akcije vodio je neposredno komandant Štaba partizanskih odreda Vojvodine Danilo Grujić.

Po izvršenju ovog zadatka Odred je postavio logor u blizini Orlovata, gde je sačekao naređenje komandanta Štaba partizanskih odreda Vojvodine o svom zadatku u vezi sa precacivanjem severnobanatskih odreda preko Dunava u Srem.

²¹⁴ IAPKV AK 6183

Glava peta

ODLUKA POKRAJINSKOG KOMITETA O POVLAČENJU PARTIZANA IZ BANATA

Sredinom septembra Pokrajinski komitet Partije održao je svoj poslednji sastanak u Banatu. Analizirana je situacija u Pokrajini, posebno razvoj ustanka i njegove dalje perspektive i mogućnosti. Bilo je jasno da Nemci na istoku neće biti brzo poraženi i da će rat potrajati. Ustaničke borbe u Banatu u toku leta nisu dovele do željenih rezultata. Za to je bilo više razloga. Međutim, partizanski odredi su bili stvoreni i prošli su kroz prve akcije. U septembru odredi su se svili u krupnije jedinice i bili spremni za veće akcije. Neprijatelj je sabirao snage i sve upornije težio da se obračuna sa ustanicima. Leto je bilo na izmaku i sa banatskih polja skidala se letina. Sečeni su visoki i gusti kukuruzi, suncokret i konoplja. Nestajalo je prirodnih zaklona, koji su štitili partizanske odrede i omogućavali im manevrisanje. U zimskom periodu, na potpuno golim, snegom pokrivenim i ravnim banatskim poljima nije se moglo računati sa opstankom postojećih partizanskih odreda.

Na osnovu takvog opšteg zaključka Pokrajinski komitet je pokušao da nađe najpovoljnija rešenja kojima bi se sačuvalo borbeno jezgro banatskih boraca, koji bi na proleće naredne godine mogli nastaviti oružanu borbu protiv okupatora. Zimski period trebalo bi iskoristiti za sređivanje partijskih i skojevskih organizacija, politički rad u narodu i izvođenje diverzantskih akcija.

Donesena je odluka da se od Melenačko-kumanačkog, Mokrinško-kikindskog, Dragutinovačkog, del-a Aleksandrovačko-karađorđevačkog i Stajićevesko-petrovgradskog odreda formira jača partizanska jedinica sa zadatkom da, pošto izvrši nekoliko krupnijih akcija, pređe Begej i Tisu, a potom i Dunav. Taj prelazak omogućio hi jedinici da u zimskom periodu ratuje na pogodnijem, sremskom terenu, pod zaštitom šuma i Fruške gore, i u saradnji sa sremskim partizanima i organizacijama narodnooslobodilačkog pokreta u tom kraju.

Neposredan zadatak za »provođenje ove zamisli dobio je štab partizanskih odreda za Vojvodinu, odnosno njegov komandant i zamenik komandanta Danilo Grujić i Žarko Turinski Arsa.

Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković i Ivan Vijo-
glavin prešli su iz baze u kuću Kurjačkog u Srpskom Aradcu, u Bačku, gde je nešto ranije već bio sekretar Pokrajinskog komiteta Skoja Đorđe Zličić i član tog komiteta Gordana Ivanković. Oni su preuzeli na sebe zadatak da u Bačkoj, zajedno sa Radivojem Ćirpanovim i Brankom Bajićem, organizuju prihvata banatskih partizana na Tisi i njihovo dalje prebacivanje preko Bačke do Dunava i preko reke u Srem.

SJEDINJENI SEVERNOBANATSKI PARTIZANSKI ODRED

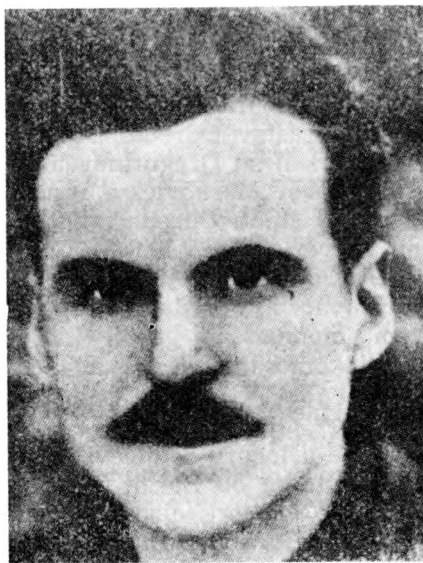
Pošto je komesar Okružnog štaba za severni Banat Vladimir Kolarov Koča bio streljan 25. jula, a zamenik komandanta Voja Bošnjak kasno stigao u logor, komandant Okružnog štaba Žarko Turinski je preuzeo na sebe praktičnu organizaciju odreda. Danilo Grujić je imao za zadatak da sa Stajićevesko-petrovgradskim odredom izvidi Tisu i organizuje prebacivanje odreda preko Begeja i ove reke.

Plan ove operacije napravili su Danilo Grujić i Žarko Turinski u Petrogradu, odmah posle odluke Pokrajinskog komiteta. Vezu između njih dvojice održavao je član Pokrajinskog komiteta Skoja Rada Grujić.

Do 24. septembra u logor na Melenačkom ostrvu došli su Dragutinovački i Mokrinško-kikindski odred, grupa

boraca Aleksandrovačko-karadorđevačkog odreda koju je vodio Milož ka Filipčev, sreska partijska rukovodstva kikinskog i novobečejskog sreza, zatim ilegalci i skojevski rukovodioci iz Bašaida Saša Grujić, Vojica Knežević i Jova Jurišin.

Žarko Turinski je prethodno boravio u logoru Mokrinško-kikinskog i Dragutinovačkog odreda, a zatim je

Bora Mikin Marko, komandant sjedinjenog Severnobanatskog odreda

ovamo poslao Milož ka Filipčeva, koji je doveo Mokrinčane. Među njima nije bilo komandanta Odreda Uroša Kuzmanova i boraca koji su ga sledili — Žarka Reljina, Mite Novakova i Žarka Novakova. Oni nisu hteli da krenu na ovaj dalek put.

Na okupu je bilo oko 120 partizana i partijskih radnika. Jezgro novog odreda činili su borci Melenačko-kumanačkog odreda, koji je bio brojno najjači i najbolje naoružan (sem ostalog i sa 2 puškomitraljeza). Odred je raspolagao još sa 60 pušaka, dosta municije, pištoljima,

ručnim bombama i minama. Borci su bili opremljeni zimskom odećom i obućom, nosili su ćebad, znatne zalihe suve hrane i druge opreme. Mokrinčani i Dragutinovčani su pred polazak svojih boraca sakupili ovu opremu i ispratili borce na put. Kumančani i Melenčani su to učinili za svoje. Čak su tu bile i letnje kuhinje koje su se sastojale od kazana i drugog potrebnog pribora.

Sjedinjeni severnobanatski partizanski odred²¹⁵ bio je podeljen na dva voda, odnosno na pet desetina.

Za komandanta Odreda imenovan je Bora Mikin Marko, a za komesara Žarko Milankov Bača. Očuvana je komanda Melenačko-kumanačkog odreda, što je bilo logično, s obzirom na sastav Odreda. Druga dva položaja u komandi odreda držali su Dragutinovčani: zamenik komandanta bio je Dušan Marković, a zamenik komesara Miloš Popov Klim. U štabu Odreda bili su i Miloš Filipčev kao oficir za vezu i Ivan Knežić Coto kao instruktor. Komandir jednog voda bio je Lazar Pajić, raniji komandant Dragutinovačkog odreda, a drugog Košta Sredojev Šljuka. Prema memoarskoj građi, i desetine su imale svoje komandire i komesare, pa se kao komesari spominju Milovan Mijatov Lojče, Vujica Vujanov, Joca Erdeljan i Milivoj Stankov Zika.²¹⁶

Danilo Grujić je u logoru Stajićevesko-petrovgradskog odreda dobio obaveštenje od Žarka Zrenjanina o teškoćama koje su nastale oko organizovanja prelaska banatskih i bačkih partizana preko Dunava iz Bačke na srem-sku stranu, imajući u vidu hapšenja u rejonu Petrovaradina. Otuda je trebalo razmotriti druge varijante, a pre svega mogućnost direktnog prelaska banatskih partizana u Srem sa ciljem da se probiju do Fruške gore. To se slagalo sa situacijom na reci Tisi, na kojoj je Stajićevesko-petrovgradski odred u svojim izviđačkim akcijama ustanovio prisustvo jačih mađarskih snaga.

Komandant Štaba partizanskih odreda Vojvodine je o ovome obavestio Žarka Turinskog, predlažući mu da se prvobitni plan koriguje prema novonastaloj situaciji. Is-

²¹⁵ IAPKV 18999, 19742. Veg, str. 39—40. Končar—Tabački, str. 193—199

²¹⁶ Kevrešan, str. 306—320

tovremeno je od njega zatražio izveštaj o organizovanju odreda i njegovoj spremnosti za planirane akcije.

U svemu ovome osećao se nedostatak čvrstih veza sa Okružnim komitetom Partije za Srem, koji je tada već bio ojačan sa nekoliko starih revolucionara iz sremsko-mitrovačke kaznionice. Izostalo je zajedničko planiranje ove značajne akcije, koja je mogla da znači prvi korak u objedinjavanju narodnooslobodilačkog pokreta u sva tri dela Vojvodine i mogućnost Pokrajinskom komitetu i Pokrajinskom štabu da kolektivno rukovode svim borbennim snagama u Pokrajini. Tako je prelazak u Srem glavnih partizanskih snaga sa teritorije Banata i Bačke planiran jednostrano, bez učešća Okružnog komiteta Partije za Srem.

Sekretarijat Pokrajinskog komiteta je na nekoliko sastanaka, održanih u Novom Sadu, analizirao situaciju u Pokrajini i razmatrao mogućnost da se ustaničke oružane snage izvuku iz banatske i bačke ravnice i u zimskom periodu nastave borbu pod zaštitom šuma na Fruškoj gori. Bilo je odlučeno da se sa ovim snagama na sremsku stranu prebaci Žarko Zrenjanin, Radivoj Ćirpanov, Danilo Grujić i još neki članovi Pokrajinskog komiteta. Ćirpanov je preko grupe novosadskih skojevaca uspostavio prve veze sa aktivistima na sremskoj obali Dunava, nastojeći da pripremi i obezbedi prihvat banatskih i bačkih boraca po njihovom prelasku Dunava. Skojevcima su se u Petrovaradinu, Sremskim Karlovcima, Kamenici i selima uz reku gotovo vojnički organizovali i uspeali da izvuku i baziraju oružje iz Petrovaradinske tvrđave. Međutim, jednim iznenadnim naletom policijskih snaga, krajem septembra, ova akcija je otkrivena, skojevski aktivisti razbijeni, a najveći broj njihovih članova je dospao u zatvor. Time je ovaj „mostobran“ razbijen još pre nego što je mogao biti i iskorišten.

Danilo Grujić je posle toga pripremio novi plan glavne deonice marša Sjedinjenog sevemobanatskog odreda. Plan je predviđao da kolona Odreda krene iz logora na Melenačkom ostrvu u večernjim satima 1. oktobra, da pod zaštitom mraka stigne do pripremljenog prelaza preko Begeja u visini Stajiceva i uz pomoć jedne desetine Stajicevsko-petrovgradskog odreda prede reku i

zalogoruje u stajićevskom ataru. Posle predanka, 2. oktobra uveče, pokret bi bio nastavljen poljima između Perleza i Farkaždina. U visini Cente Odred bi izbio na obalu Dunava, gde bi druga desetina Stajićevsko-petrovgradskog odreda zajedno sa desetinama iz Perleza i Cente pripremila sredstva za prelaz reke. Tada bi u sastav Sjedinjenog severnobanatskog odreda bili konačno uključeni i borci Stajićevsko-petrovgradskog odreda. Time bi bio izbegnut prolazak kroz Bačku.

Planirana je druga varijanta, za slučaj da ne uspe prelaz preko Begeja kod Stajićeva. U tom slučaju kolona Odreda bi nastavila marš prema Belom Blatu, u blizini Perleza bi prešla Begej i tu izbila na mesto prelaza Dunava predviđeno prvom varijantom.

Ovaj plan je Rada Grujić odneo Žarku Turinskom zajedno sa naređenjem da stupi u akciju.

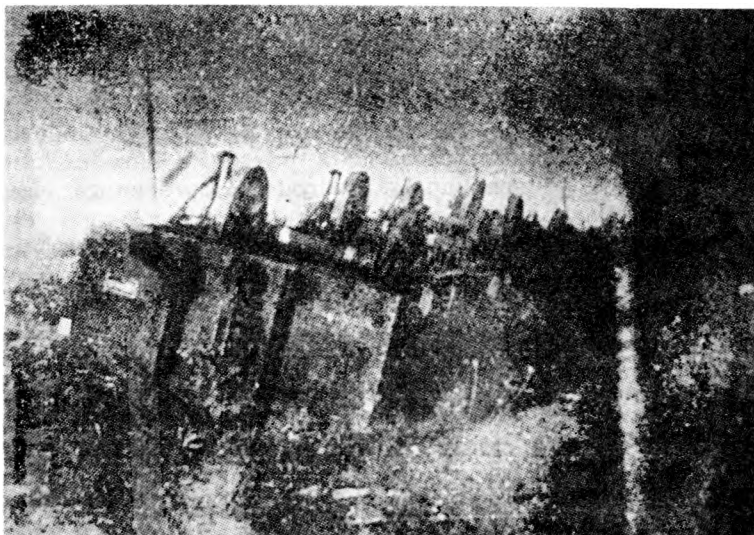
U okviru ovako nastale situacije Štab Odreda i komandant Okružnog štaba Žarko Turinski sačinili su konačno plan akcija koje odred treba da izvede pre polaska na marš. Prvo je trebalo napasti objekte u rejonu Srpske Crnje, i to rumunsku pograničnu karaulu, u cilju osvajanja novog oružja, zatim slagalište i sušionicu konoplje na Juli ja majuru, koji se nalazio između karaule predviđene za napad i Nove Crnje, i, konačno, električnu centralu koja se nalazila takođe u blizini imanja.

AKCIJE SJEDINJENOG SEVERNOBANATSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

24. septembra uveče Odred je krenuo na borbeni zadatak. Još u toku dana u logor Odreda došli su predstavnici Aleksandrovačko-karadorđevačkog odreda da bi preuzeli svoj deo zadataka u ovoj akciji. Oni su doneli podatke o objektima koje je trebalo napasti, prikupljene u Srpskoj Crnji uz pomoć Žive Kuzmanova i njegovih drugova. Pred marš Štab Odreda je uputio patrolu kao prethodnicu u logor Aleksandrovačko-karadorđevačkog odreda da sa Karadorđevačkom desetinom i preostalim borcima iz Aleksandrova pripreme predanak Odreda.

Prethodnicu je vodio Bude Svilar Buća, borac iz sastava Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda.

Na ivici karađorđevačko-bašaidskog atara glavnu kolonu sačekali su Borko Ličina i Milan Pribić sa tri zaprege za prihvat opreme. Kolona je pod njihovim vodstvom dovedena u stari logor Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda kod Pavličinog bunara. U toku dana odred su se priključili Božo Banić, Milan Savićin i Petar Vraneš, svi iz Vojvode Stepe.

Uništen nemački teretni voz kod Kikinde

Uveče, 25. septembra, nastavljen je pokret prema Srpskoj Crnji. Odred je podeljen u tri udarne grupe. Grupa od 12 boraca, koju je vodio Miloš Popov Klim, zamenik komesara Odreda, podišla je rumunskoj karauli, bombom ubačenom kroz prozor ranila tri graničara rumunske fašističke vojske, prodrla unutra i zaplenila 6 pušaka. Pošto je time ovaj deo akcije bio uspešno završen, grupa se povukla.

Desetina pod vodstvom Joce Erdeljana, u kojoj su pretežno bili skojevci, brzo je rasterala stražu i zapalila

veliko slagalište industrijske konoplje na Julija majuru. Izgorelo je 40 vagona ove važne sirovine, pripremljene za nemačku vojnu industriju. Nestrpljivi omladinci nisu se tačno pridržavali vremena određenog za početak akcije, te su alarmirali nemačke snage i doveli u pitanje uspeh napada glavnine Odreda na centralu i sušaru konoplje.

Na čelu glavnine, u kojoj je bilo preko 40 boraca, nalazio se, pored drugova iz Štaba, i Žarko Turinski Arsa. Glavnina je u takvoj situaciji odustala od napada na glavne objekte. Rešeno je da se ništa ne rizikuje i naredeno je povlačenje.

Odred se u redu povukao. U ovom napadu bio je ranjen Bude Svilar Buća, koji je doveden u karađorđevačke baze na lečenje. Predanak je ponovo bio u logoru Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda, a naredne noći Sjedinjeni severnobanatski odred je ispraćen za Melenačko ostrvo, gde je stigao 28. septembra.

Vršene su poslednje pripreme za marš prema Dumanu. U Štabu Odreda, uz koji je stalno bio Žarko Turinski, rešeno je da se uhvati i u logor dovede Lazar Mečkić Tuta, jedan od otvorenih saradnika okupatora u Kumanu. Ovaj izdajnik je sastavljao spiskove komunista i pripremao hapšenja rodoljuba. Narod ga je poznavao kao takvog i javno prezirao. Partijska organizacija pratila je njegovo kretanje i njegov izdajnički rad.

U Odredu je formiran narodni sud. Sačinjavali su ga Žarko Turinski, Rada Grujić, Nikola Zivanović i Ivan Knežić. Zelelo se da ovaj čin "bude snažna osuda svih narodnih izdajnika i saradnika okupatora u severnom Banatu. Lazara Mečkića je u Bečeju „ugrabila“ jedna patrola i dovela u logor. Izdajnik se pred sudom branio i teško je priznavao svoja dela. Međutim, saslušani su i i svedoci Joca Erdeljan, Slavko Boberić i drugi Kumančani, koji su potvrdili optužnicu, i sud ga je osudio na smrt.²¹⁷

²¹⁷ U opštini je kao kočijaš radio Georgije Zivanov, koji je Maksu Kovačeva redovno obavestavao o svemu što u opštini dozna. Sada ga je obavestio da će se 30. IX u Novom Bečeju održati savetovanje o borbi protiv partizana i da je pozvan i Lazar Mečkić. O tome je stigao izveštaj u Štab Odreda. Patrola je sačekala izdajnika i dovela ga.

Uveče tog istog dana Odred je krenuo na poslednju svoju akciju pred marš. U planu Štaba Odreda bio je predviđen napad na kudeljaru i slagalište kudelje i konoplje koje se nalazilo u Vincaidu nedaleko od puta koji od Bašaida vodi prema Kikindi. Na slagalištu je bila ogromna količina konoplje, skoro 170 vagona. Nemci su procenili njenu vrednost na preko 4 miliona dinara. Planiran je i istovremeni napad na opštinu i žandarmerijsku stanicu u Bašaidu. Borci koji su u Odred došli iz Bašaida dobili su od Zive Jankova podatke o rasporedu i snazi policije u Bašaidu.

Za ovaj napad Odred je bio takođe podeljen u tri udarne grupe: jednom je rukovodio Lazar Pajić, drugom Košta Sredojev Šljuka, a trećom Miloško Filipčev Fića.

I u ovom napadu je došlo do nesporazuma. Kolona pod vodstvom Miloška Filipčeva imala je podići zgradu žandarmerijske kasarne i napasti je. Drugu kolonu vodio je Lazar Pajić. Nju su sačinjavali Mokrinčani i trojica boraca iz Bašaida. Njihov zadatak je bio da napadnu policijsko odeljenje u opštinskoj zgradi. Oba napada trebalo je da počnu u isto vreme kako bi se postiglo iznenađenje. Međutim, Lazar Pajić je nešto pre zakazanog vremena ubacio dve bombe kroz prozor opštinske zgrade i naredio juriš. Od ubačenih bombi jedan policajac je teško ranjen. Partizani su prodrli u zgradu, pokupili dokumenta i zapalili ih na dvorištu zajedno sa stogom opštinske slame. Vatra je zahvatila i zgradu.

U kasarni žandarmerijske stanice došlo je do uzbune još dok su borci podilazili zgradi. Pripadnici policije su zauzeli položaje i otvorili žestoku vatru na napadače. Tom prilikom ranjen je Joca Erdeljan a partizani su ispalili nekoliko plotuna i povukli se.²¹⁸

Košta Sredojev je sa svojom udarnom grupom rasterao stražu kod kudeljare i na više mesta podmetnuo požar, koji je ubrzo zahvatio celo slagalište kudelje.

Posle akcije Odred se u delovima povukao u logor na Melenačkom ostrvu. Čekalo se na vezu iz Kumana i Mele-naca i na izveštaje o reagovanju Nemaca i kretanju njihovih snaga. Ugovorene veze nisu stizale do podnevnih časo-

²¹⁸ IAPKV 18999, 13637. Končar—Tabački, str. 196—199

va. A te večeri, 1. oktobra, Odred je imao da krene na izvršenje svog glavnog zadatka.

Akcije sjedinjenog severobanatskog odreda u Srpskoj Crnji, a posebno u Bašaidu, najozbiljnije su zabrinule neprijatelja. Nemci su se resili na odmazdu i pretnju. Bašaid je izabran za mesto odmazde. Na seoskim ulicama izvršeno je javno streljanje a potom vešanje jedanaest narodnih boraca, među kojima je bio i sekretar Sreskog komiteta iz Aleksandrova, Draga Šuvakov. Ovi zločini izvršeni su sa posebnom svirepošću. Od mesta streljanja do vešala u centru sela žrtve su prevožene kolima, iza kojih je ostajao trag krvi. Svirala je muzika, a na ulice su izašli svi Nemci iz sela. Naredne noći manšaftovci su zašli po srpskim kućama, izveli na ulicu pet ljudi i svirepo ih poubijali. Nemci su u isto vreme isprebijali i odveli nekoliko ljudi iz Vancaida koji su odbili da gase požar na kudeljari. Istovremeno su u ataru Kumana zapaljena dva salaša, a u ataru Dragutinova jedan, jer su se sa tih salaša snabdevali partizani.

U saopštenju o zločinima u Bašaidu okupator je najavio novu pretnju:

„Petog ovog meseca u 12 sati leteće nad opštinama Kumane, Melenci, Bašaid i Mokrin avioni „štuke“ da bi se stanovništvo poslednji put opomenulo na to da će te opštine bez prethodnog obaveštenja biti bombardovane ako se izvrši samo jedna sabotaža ili napad na ma koji deo Banata...”

Pretnja je i sprovedena i fijuk „štuka“ preteći je parao banatsko nebo.²¹⁹

U istom saopštenju se pretilo stanovništvu i partizanskim borcima još jednom merom, koja nije ostala samo pretnja.

„Naredeno ze hapšenje, kao talaca, svih članova porodica sa kojima su odbegli komunisti živeli u zajednici. U slučaju novih akata sabotaže ima se računati sa streljanjem tih talaca.“²²⁰

Ovaj metod neposrednog pritiska na partizanske borce primenjivan je i kasnije, sve do letnjih dana 1944. godine.

²¹⁹ IAPKV 7992, AK 6184. Momčilović, PJZ, str. 197—198

²²⁰ Isto

NEUSPEO MARS I RAZBIJANJE ODREDA

Stab Odreda uputio je Milojka Filipčeva, Vujicu Vujanova, Milu Funduka, i Davida Bajića u logor Stajićevsko-petrovgradskog odreda da pripreme prihvat boraca iz glavne okoline.

U popodnevnim časovima u logor Odreda stigao je sekretar Sreskog komiteta Partije Milan Stančić Uča. On se uspeo porobiti iz blokade u kojoj su Nemci držali Kumane, ali i Melence i okolna sela. Dok su jake straže držale izlaze iz okolnih sela, sve raspoložive snage Nemaca bile su u pokretu u potrazi za partizanima. Pod teškom stegom bio je Bašaid, u kome je pred svojom kućom ubijen otac partizana Vojice Kneževića, a jednog su mladića ubili pred njegovim roditeljima. U centru sela spremah su vešala.

Žarko Turinski izdvojio je partijske i skojevske rukovodioce iz rejona Kikinde Vladu Bogaroškog, Alberta Baltašika, Radu Najića Vidickog, Milana Melenčića i Aleksandra Grujića Sašu i uputio ih natrag u kikindski i novokneževski srez. Njihov je zadatak bio da formiraju sreski komitet Partije i Skoja i da obnove i organizuju rad partijskih i skojevskih organizacija, politički rad u narodu, narodnooslobodilačke odbore, diverzantske i udarne grupe. Turinski je takav zadatak postavio i Milanu Stančiću za novobečejski srez. I on je takođe trebalo da ostane na svom terenu, kao i drugi članovi Okružnog komiteta Partije i Pokrajinskog komiteta Skoja. Takav zadatak dobio je i Milan Pribić sa svojom karadordevačkom desetinom.

Stab Odreda je uputio dve izviđačke patrole, jednu u pravcu Novog Bečej a drugu prema Petrogradu. Obe patrole naišle su na poterne snage Nemaca. Prva patrola se neopaženo povukla prema logoru Odreda, a druga se sudarila s neprijateljem. Posle kraćeg puškaranja patrola se izvukla i Štabu Odreda podnela izveštaj o sukobu, u kome je, izgleda, poginuo jedan Nemač, a drugi ranjen. Odred se sakupio na velikoj njivi s još neobranim kukuruzom. Vršene su konačne pripreme za marš. Pripremljeno je sve što se moglo poneti: oružje, muni-

cija, sve mine, rezerva hrane, ćebad, zimska odeća, ručne apoteke, kuhinjski pribor.

Pred samo veče upućene su dve nove patrole, ovog puta jedna prema Melencima, a druga ponovo prema Novom Bečeju. Patrole su imale zadatak da dođu u dodir s neprijateljem i da ga napadnu, te da se brzo povuku. Cilj ovih čarki bio je da se od neprijatelja prikriju prave namere Odreda i pravci njegovog kretanja. Međutim, patrole su naišle na Nemce još dok su se kretale zajedno i povukle se u pravcu suprotnom od onoga gde se Odred nalazio. Nemci su smatrali da su otkrili glavne snage i tražili su pojačanja. Veče se spuštalo i Nemci se nisu dobro snalazili u visokim i gustim kukuruzima, pa je došlo do kratkog okršaja među njima. Posle toga su se sve njihove snage povukle.²²¹

Zbog svega toga Odred je kasnio s polaskom. Minuti su bili dragoceni, jer je pod zaštitom noći trebalo stići do Stajićeva i preći Begej. Isturena je prethodnica, izdvojene su pobočnice, ostavljena je zaštitnica i kolona od oko 120 boraca Sjedinjenog severobanatskog odreda krenula je na marš. Polje je bilo čisto, ali se oko Petrovgrada morao praviti dosta veliki krug i preopterećena kolona kretala se sporije nego što je to bilo predviđeno. A vreme je odmicalo.

Dan je bio na pomolu kada je kolona bila u blizini Begeja. Štab Odreda je zaključio da bi prelaz u jutarnjim časovima na domaku grada bio veoma rizičan. Zato je odlučeno da se organizuje predanak, kako bi se sledeće večeri organizovao prelaz. Kukuruz je već uveliko skidan sa polja, pa su se morali zadovoljiti jednom manjom parcelom, koja se nalazila dosta blizu saobraćajnice. Umorni borci smestili su se pod zaštitom kukuruza na počinak, a Žarko Turinski je otišao na predviđeni prelaz da izvesti Danila Grujića i ostale drugove o novonastaloj situaciji.

Nemci su bili oprezni i njihove patrole su krstarile poljima i okolinom grada. Jedna takva patrola, koju je predvodio jedan od najsposobnijih agenata petrovgradske policije Jozef Vilhelm, otkrila je bivak Odreda i ot-

²²¹ Isto. IAPKV 19742. Veg, str. 40—41

vorila vatru na isturene straže. Partizani su odgovorili vatrom i oterali napadače, ali je u bivaku nastala uzbuha. Naređeno je povlačenje prema većoj parceli kukuruza — unazad 3—4 kilometra. Povlačenje je izvedeno brzo, jer se već čula tutnjava tenkova i kamiona s nemačkim pojačanjima. U borbi do koje je tada došlo ranjen je Rada Grujić, član Pokrajinskog komiteta Skoja i glavna veza između Žarka Turinskog i Danila Grujića u ovom pokretu. Njega je uspeo da izvuče i seljačkim kolima prebaci u Melence Nikica Zivanović, gde mu je rane previo doktor Bora Farkić.

Nemci su pretražili bivak i pokupili ostavljenu opremu: nekoliko mina, eksploziv, jednu ručnu apoteku i arhivu Odreda sa spiskovima boraca i izveštajima o izvršenim akcijama. Međutim, Nemci nisu išli dalje i predveče su se povukli.

Partizani su u toku noći po grupama stizali u rejon Kumana i Melenaca, da bi se svi zajedno ponovo našli na Melenačkom ostrvu.

U međuvremenu su Žarka Turinskog primetili prilikom prelaska Begeja, ali je on uspeo da se izvuče i dođe u logor Stajićevsko-petrovgradskog odreda. Naređeno je da iz opreznosti ovaj odred pomeri svoj položaj bliže prema Orlovatu i da se bolje obezbedi stražama i patrolama. Povučeni su sa obale Begeja i Miloš Jovanov i Miloš Filipčev, koji su imali organizovati prelaz Odreda preko reke. Odred je bio otkriven i prelaz po prvoj varijanti plana bio je onemogućen.

Oko 16 časova stigao je Voja Bošnjak i obavestio drugove o nameri Štaba odreda da se organizacija marša izvede po drugoj varijanti. Stajićevsko-petrovgradski odred se ponovo pomerio prema jugu. Borci Odreda su uz put naišli na dva nemačka stražara. Jedan je pobegao, a drugi je s oružjem zarobljen. U Centu je upućen Rada Srdanov da uhvati vezu sa drugovima u selu i obezbedi čamce za prelaz Begeja. Srdanov se vratio sa dva druga iz Cente i prelaz je bio uspešno organizovan. Novi položaj Odreda i prostor pod njegovom kontrolom nalazio se između Cente, Perleza i Petrovgradskog rita.

Druga varijanta imala je za pretpostavku da se Odred u slučaju nailaska na prepreke pomeri na zapad

prema Tisi, da ponovo krene prema jugu i brzo stigne u područje Perleza, na novi prelaz preko Begeja, gde ga je čekala desetina Stajićevsko-petrovgradskog odreda. Predviđeno je da se reka pređe već naredne noći. Međutim, borci Stajićevsko-petrovgradskog odreda čekali su na svojim položajima nekoliko dana, a iz Sjedinjenog severobanatskog odreda nije bilo nikakvih vesti. Noći su postale hladne i vlažne, jer je kiša povremeno padala. Ipak, borci su strpljivo te noći provodili na utvrđenim položajima, čekajući svoje drugove sa severa. Drugovi iz Cente su ostali na stalnoj vezi i redovno snabdevali borce hranom i drugim potrebama.

Milojko Filipčev se prebacio preko Dunava i pokušao da na sremskoj strani uhvati vezu, ali bez uspeha. Uhvaćena je veza sa Sremcima koji su na banatskoj strani krčili šumu i sa njima dogovoren prelaz Dunava. Oni su bili spremni ustupiti svoje čamce.

U to vreme na Melenačkom ostrvu raspravljalo se o izgledima novog marša i teškoćama koje su sada bile daleko veće. Došlo je do kolebanja i zahteva da se ostane tu i ne preduzima novi pokušaj. Za to su se posebno zalagali borci iz Kumana, pa su konačno odlučili da se izdvoje. Oni su računali na već nekoliko izgrađenih baza koje su imali u selu.

Ostali borci su pod komandom Bore Mikina krenuli ponovo u koloni na marš. Prve noći izbili su u elemirski atar. Boško Mijatov im je iz Elemira doneo hranu. Nedom su krstarile „štuke“. Bio je to 4. oktobar. Marš je nastavljen pravcem prema Aradcu, po močvarnom terenu, koji je Tisa redovno plavila. Niko u Odredu nije dobro poznao taj teren, pa je izgubljeno mnogo vremena u traženju prolaza. Odred je zadanio pred Aradcom. Tu je za vodiča uzet jedan čobanin, koji je izveo Odred na obalu Tise i predložio da se borci sklone oko velikog nasipa. Tokom dana doneo im je i hranu. Izviđačka patrola javila je da je desna obala Tise posедnuta, a u toku dana iz pravca Aradca čula se paljba. Nemci su pretraživali okolinu, idući tragom kretanja Odreda.

Tako se Odred našao u teškoj situaciji. Donesena je odluka da se подели na dve grupe. U jednoj su bili Melenčani pod komandom Bore Mikina, a u drugoj Mokrin-

čani, Padejčani i Dragutinovčani pod vodstvom Miloša Popova. Miloš Popov je sa svojom grupom u brzom maršu izbio ponovo u rejon Stajićeva i uputi se prema predviđenom prelazu Dunava kod Cente. Borci su se kroz tamnu noć kretali ubrzanim maršom preko nasipa i iznenada naišli na položaj Stajićevskog odreda. Ni jedna strana nije bila sigurna ko se pred njom nalazi, pa je došlo do žestoke paljbe, koja je trajala desetak minuta. Borci Miloša Popova su se povukli u istom pravcu odakle su i došli, ostavivši za sobom mrtvog borca Zivu Lejića iz Dragutinova. Danilo Grujić je naredio povlačenje Stajićevsko-petrovgradskom odredu. Borac Petrovgradskog odreda Janoš Tot bio je teško ranjen bajonetom u vrat. Po poginulom borcu Lejiću Danilo Grujić je utvrdio da se radi o sukobu sa borcima Sjedinjenog severobanatskog odreda, pa je hitno poslao patrolu za njima. Međutim, oni su brzo odstupali i veza sa njima nije mogla biti uspostavljena. Janoš Tot je sutradan podlegao ranama.²²²

Time je pokušaj banatskih partizana da se prebace u Srem završen potpunim neuspjehom, što je imalo dalekosežne posledice za dalji razvoj oružane borbe u Banatu.

Banatski odredi izašli su iz sastava Sjedinjenog severobanatskog odreda i otišli svaki na svoj prvobitni teren, bez mogućnosti da se na otvorenom terenu sa oružjem u ruci suprotstave neprijatelju koji je bio u of anzi vi. Preostalo je da odlože oružje i izgrade skloništa u kojima će prezimiti. Ali, to je okupatoru dalo izvanrednu priliku da sistematski uništava grupe boraca pa i celih partizanskih odreda.

Ako neuspeli prelaz ujedinjenih partizanskih snaga Banata još ne znači i potpuni poraz, onda je to ipak početak jedne nove faze oslobodilačke borbe na ovom tlu, koja je partizane dovela u potpunu def anzi vu i u toku narednih, zimskih meseci izložila ih teškim uništavaj učim udarcima, od kojih sai se veoma teško mogli oporaviti. To je u isto vreme značilo da je zamisao Pokrajinskog

²²² IAPKV 13637. Popov, rukopis

komiteta Partije o izvlačenju ovih snaga na povoljniji teren bila ispravna. Međutim, u tome se nije uspelo zbog sticaja niza okolnosti, a presudne su bile greške učinjene prilikom izvođenja plana.

PARTIZANSKI ODREDI U ZIMSKIM BAZAMA

Sredinom oktobra Sjedinjeni severobanatski odred nije više postojao kao borbena jedinica. Ponovo je usitnjen na svoje osnovne jedinice, koje su se povukle u svoja sela, da izgrade zimska skloništa i da u njima miruju za vreme zime.

Od Mokrinsko-kikindskog odreda izdvojila se i padajska grupa i našla se na terenu Padeja. Petrovgradsko-stajićevski odred je najduže ostao na okupu, baziran u Farkaždinu, Centi ili Perlezu, ali se i on postepeno počeo gasiti, jer su se Milojko Filipčev, Miloš i Đurđevka Jovanov, Sava Kovački, Aleksandar Grujić, David Bajić, Mile Funduk i još neki raznim putevima samoinicijativno prebacili u Beograd, ostali tamo na radu ili dospeli u neki srpski partizanski odred. Ostali borci su se kao ilegalci prikrili u Petrogradu ili Stajićevu.

Stajićevsko-petrovgradski odred odložio je svoje oružje pre razilaska i bazirao ga u jednoj razorenoj i napuštenoj poljskoj kućici, koja se nalazila u blizini perleškog atara. Sedam pušaka, 4 pištolja, 3 ručne bombe i oko 500 metaka uvijeno je u vojničko šatorsko krilo i zakopano pod zid kućice. Oružje je ovde trebalo da ostane do proleća, kada se, po opštem dogovoru, Odred imao ponovo okupiti i krenuti u akcije.²²³

Po povratku sa marša borci Kumanačkog odreda nisu odmah ušli u selo. Najpre su se vratili na Melenačko ostrvo zajedno sa svim ostalim borcima, a potom su se izdvojili i prešli u kumanački atar, u potes Mali rit. Odatle je uspostavljena veza sa sekretarom Mesnog komiteta Maksom Kovačevim, pa je partijska organizacija za nekoliko dana pripremila sve što je bilo potrebno da se borci pojedinačno vrate u selo i smeste u određene kuće

²²³ IAPKV 16637, 18999. Muzej Zrenjanin 190/III

ili već do tada izgrađene baze. Pre toga je rešeno da se oružje odloži i da se bazira u selu na jednom mestu, za koje će znati samo Stab Odreda. Uskoro je takvo sklonište bilo obezbeđeno. Iskopana je specijalna baza u šupi starog komunista Ljube Čolića i u to sklonište upakovano 16 pušaka, jedna lovačka puška, oko 1.500 metaka, 7 pištolja i 4 bombe.

U bazama su se našla 24 borca i rukovodioca Kumanačkog odreda.

Kumanačke baze izrađene ove jeseni predstavljale su svojevrsan sistem izolovanih skloništa i dobro maskiranih malih utvrđenja. Bilo je u tome izvanrednih ideja i dobrih rešenja. Značajnu ulogu u tome imao je Ivan Knežić Coto. Ali, glavni deo posla obavili su članovi Partije i Skoja, njih blizu 130, koji su radili po malim grupama.

Izgrađeno je ukupno 95 baza, koje su mogle da prime oko 200 ljudi. Među ovima bilo je 39 specijalno ugrađenih, sa tajnim prilazima i ulazima. Mnoge su bile ukopane u zemlju, najčešće ispod štala i šupa, ali i ispod soba ili ostava. Jedna je bila iskopana pored bunara, u nju se ulazilo kroz bunar, kuda je doturana hrana i ostale potrebe za ilegalce.

Melenci se nalaze na nešto nižem tlu od Kumana, pa se zbog podzemnih voda baze nisu mogle ukopavati u zemlju. Zato su tražena druga rešenja. Nekoliko skloništa izgrađeno je na samom Melenačkom ostrvu, a nekoliko njih i u selu pomoću duplih zidova ili na neki drugi način. Pored toga, jedan broj melenačkih boraca računao je na baze u Aleksandrovu, Karađorđevu i drugim okolnim mestima sa kojima je već ranije bila uspostavljena saradnja, a u kojima je u toku zime i boravilo više boraca ovog odreda. To je bila srećna okolnost za sudbinu melenačkih boraca. Ipak, i Melenčani su postupili isto kao i Kumanačani i Stajićevćani kada je bilo u pitanju oružje: osnovno naoružanje uzeto je od boraca i grupno bazirano. Na taj način bilo je sklonjeno 15 pušaka, 1 puškomitraljez, 2 pištolja i nešto municije.

Odredi su praktično ostali razoružam, a oružje izloženo opasnosti da bude jednim potezom provaljeno i izgubljeno. Kasnije se pokazalo da je ovaj potez bio bezuman.

Borci Dragutinovačkog odreda i padejske grupe zadržali su oružje kod sebe. U Dragutinovu se našlo svega 11 boraca. Živa Lejić je poginuo na Dunavu, a Dragomir Pajić je u tom sukobu zaostao u šipražju i sam se prebacio sa nekim ribarima u Srem. Duško Marković je ubrzo nabavio lažne isprave i otišao u Beograd.

Miloš Popov je organizovao izgradnju baza za borce i ilegalce. Baze su rađene po kućama i baštama u selu, ali i po salašima. Radili su ih borci u saradnji sa komunistima iz sela. Po pravilu svako sklonište je imalo da se uradi u toku jedne noći. Zbog nedostatka dobrog materijala neke su baze bile slabe i samo su za kratko vreme mogle biti korišćene.

U kući Dobrinke Radnove jedna je baza bila izgrađena u stambenoj prostoriji, a druga, rezervna, ukopana je u baštu. U prvoj su borci stalno boravili, a u drugu su silazili na znak uzbune. Među najboljim skloništima bila su ona na salašima Milivoja Đukičina i Save Nenadova na Plandištu, što je bilo delo Miloša Popova i Arkadija Popova, koji su se zajedno bazirali i organizovali veze i partijsko-politički rad. Na salašarskom naselju Umići bilo je takođe nekoliko dobrih baza, isto kao i na salašu Save Stanaćeva. U selu baze su izgrađene u kućama Sredoja Veskova, Veselina Radnova, Desanke Radnov i Miloša Stanaćeva. Ova poslednja bila je ugrađena između dva zida.

Na vezi sa Milošem Popovim bili su opštinski kočijaši Velja Brustul i Pera Popov, koji su imali zadatak da obaveste partizane čim primete odgovarajuće pripreme u opštinskoj kući.²²⁴

Mokrinski odred se vratio na salaše u svom ataru i ponovo se našao sa grupom Uroša Kuzmanova, koja je ostala u selu. Osnovna baza nalazila im se kod Pekinog salaša. Ponovo su posednuti salaši na Jarošu, posebno salaš Vite Despotova. Međutim, Mokrinčani nisu imali

²²⁴ Popov, rukopis

vremena da se u novoj situaciji do kraja organizuju i izgrade sigurnija i bezbednija skloništa.

Aleksandrovčani i Karađorđevčani su ostali na starijim mestima, mnogi borci legalno, a kompromitovani u bazama ilegalno. Miloš ko Filipčev je već bio u Kosmajskom partizanskom odredu, a Borko Ličina u Posavskom. Tamo su se u jednoj zajedničkoj borbi sreli i nastavili zajedno svoj borbeni put.²²⁵

Petog oktobra nanesen je težak udarac Pokrajinskom komitetu Vojvodine. U Novom Sadu, na staroj žitnoj pijaci, trebalo je da se nađu Žarko Zrenjanin, Svetozar Marković, Radivoj Čirpanov i Gordana Ivačković. To je trebalo da bude „sastanak u hodu“. Prvi su stigli Čirpanov i Gordana Ivačković. Međutim, u ulici Marka Kraljevića naišli su na policijsku zasedu. Čirpanov je potegao svoj pištolj i otvorio vatru pokušavajući da obezbedi odstupnicu, ali je bio pogođen mecima agnata i policajaca.

Gordana Ivačković je pala živa u ruke neprijatelja i već na prvim saslušanjima kazala sve što je znala, a kao član Biroa Pokrajinskog komiteta Partije znala je isuviše mnogo.

Žarko Zrenjanin i Svetozar Marković su se za vreme pucnjave nalazili u istoj ulici. Potrčali su da pomognu Čirpanovu, ah im se na putu isprečio žandarmerijski podoficir. Zrenjanin ga je svojim hicima oborio, ali je i podoficir pucao. Zrenjanin ipak nije bio pogođen.

Iste večeri su njih dvojica uspeh da se probiju do Klise, novosadskog predgrađa, a 8. oktobra povukli su se dalje prema Sajkaškoj, bliže Banatu. Svetozar Marković je uspeo da već te večeri stigne u Gospodinca, ali je Žarko Zrenjanin morao da se jedno vreme krije u kukuruznim kupama. Odatle se povezao sa čuruškim komunistima, a preko njih sa Sreskim komitetom i Svetozarem Markovićem.

Dok su bih u Bačkoj, Žarko Zrenjanin i Svetozar Marković, pošto su dobili prve izveštaje o neuspehom prelasku Sjedinjenog severobanatskog odreda u Srem,

²²⁵ Momčilović, BJZ, str. 189—190

uputili su direktivu za organizovano povlačenje, u kojoj se kaže:

„Pošto će za 10—15 dana nestati kukuružišta koja su u Banatu jedina skloništa za partizanske odrede, nužno je pronaći novu organizacionu formu borbe. Partizanski odredi, koji su pored ostalih zadaća imali i zadaću uništavanja žive snage okupatora, biće stavljeni pod uslove koji omogućuju dalje uništavanje okupatorske vojske i proterivanje iste sa naše teritorije. *Nova forma organizacione borbe jesu diverzione grupe.* Njihovo je glavno obeležje da imaju 3—5 do 7 ljudi, koji žive u svom mestu, koji nisu kompromitovani ili su vrlo malo. Grupa se sastaje radi utvrđivanja plana i radi izvođenja akcije. Čim se akcija završi ljudi se razidu kućama i rade svoj redovni posao. Zadaće diverzantskih grupa jesu: uništavanje svakog materijala i hrane kojima se služi okupator ili je njemu namenjen. Rušiti, paliti, dizati u vazduh pruge, teretne vozove, magazine slagališta, izvozne mlinove, sušare, ubijanje špijuna, došaptača i izdajnika. Dakle sve što je pobrojano u cirkularu PK KPJ. Diverzione grupe ne hvataju se u borbu s vojskom okupatora, dakle nisu partizanski odredi u pravom smislu ...

Pored stalnih diverzionih grupa treba stvoriti grupe za izvođenje samo jedne akcije, za koju se ukaže prilika koju mogu iskoristiti ljudi koji inače ne bi ulazili u diverzione grupe. Treba mnogim radnicima, seljacima, inteligenciji i drugima davati ideja, podstreka, da na svom mestu, delokrugu, itd. čine štete neprijatelju.

Partijske organizacije u Vojvodini obavezne su da se u svemu pridržavaju uputstava u cirkularu br. 1. PK KPJ. Obavezne su dalje da same pronalaze mogućnosti i sredstva za akcije i ne čekaju uputstva, predloge i inicijativu od viših foruma. To se naročito zahteva, jer pod ovim teškim prilikama partizanski materijal i uputstva dockan ili uopšte ne stižu. Dakle traži se puna samoinicijativa i samostalnost u borbi svih mesnih organizacija i odgovornih partijskih rukovodilaca.

Dalje treba skupljati novčane i druge priloge od onih drugova i poštenih rodoljuba koji se u tom poslu pokazuju najbolji. Treba stvarati komitete narodnooslobodilačkog fronta, da bi se prilozi skupljali što urednije. Treba usmenim i pismenim putem (gde god je ovo drugo moguće) redovno obaveštavati narod o stvarnom stanju na sovjetskom frontu. Tako će se najuspešnije suzbijati fašističke laži.²²⁶

Ovaj dokument je umnožavan rukom i mašinom, negde sa potpisom Pokrajinskog, a negde Okružnog komiteta. Bila je to direktiva Pokrajinskog komiteta Partije, koja je potanko razrađena u Cirkularu broj 1, koji nije sa-

²²⁶ Arhiv Srbije 6304

čuvan. O toj direktivi Svetozar Marković piše 17. decembra u svom pismu Okružnom komitetu Partije za Srem:

„... Posle gubitaka koje smo pretrpeli bili smo primorani, jer je pretilo da izgubimo sve snage, da damo direktivu za organizovano povlačenje, za obustavu svih akcija oko uništenja žive i mrtve snage faš(ističkog) okupatora. Sada se radi na učvršćenju (part(ijskih) org(anizacija) prikupljanje preostalih snaga, čišćenje, uvlačenje novih snaga, najšire povezivanje ..)“.²²⁷

Jedanaestog oktobra, dakle, u jeku velike akcije neprijatelja na Mokrinski partizanski odred u rejonu sela i atara Mokrina Sreski komitet Partije za kikindski srez uputio je sa svoje strane direktive u kojoj traži prestanak oružanih akcija. Ta direktiva glasi:

„Najcrnji neprijatelj našeg naroda kidiše sve jače i ubija nam naše najbolje drugove. Narod je zaplašen i ako mi danas pođemo u akcije, bićemo prilično usamljeni. Zato, drugovi, *za sada* treba prestati sa akcijama sabotaže. Pripreme i izviđanja treba vršiti, ali akcije ne. Svoj rad upraviti na: (1) jačanje partijske organizacije; (2) na stvaranje komiteta narodno-oslobodilačke borbe (koji će prikupljati fond narodnog oslobođenja); (3) na agitaciju i propagandu ...

U agitaciji i propagandi naročito paziti da se narod pravilno obaveštava o stanju na frontu.

Izradite tajno sklonište za 3—5 osoba. Za ovo sklonište može znati samo jedan partijac koji će ga napraviti (i domaćin zgrade). Sklonište izgradite u najkraćem roku i podnesite izveštaj čim bude gotovo. Sreski komitet Komunističke partije Jugoslavije, 11. X 1941.

Akcije koje su naređene u direktivama od 7. X 1941. godine se odlažu. SK KPJ.²²⁸

²²⁷ Zbornik PKV, str. 30—31

²²⁸ Muzej Vojvodine 5616/11163—64 MF

Glava šesta

PROTIVOFANZIVA NEPRIJATELJA

Neprijatelj je svim silama težio da uništi partizanske odrede, partijske i skojevske organizacije i sve one koji su na bilo koji način učestvovali u borbi. Radi ostvarenja tog cilja angažovao je sve svoje raspoložive snage.

Bili su tu pripadnici nemačke narodnosne grupe (folksgrupe), pripadnici Državne straže, jedinice Nemačkog ljudstva (dojče manšaft), jedinice Pomoćne policije (hipopolicija), u kojima je bilo i Mađara, pripadnici omladinske fašističke organizacije (dojče jugend), organizacija žena (frauenšaft), radna služba (arbajterdiinst) i kozačke jedinice iz „Kadetskog korpusa“, sastavljene od izbeglih ruskih belogardejaca koji su živeli u Jugoslaviji.

Bile su to jake snage, dobro organizovane, naoružane i uvek spremne da stupe u akciju. Izgrađeni su logori, mučilišta i strelišta. Nisu birana sredstva u brutalnoj rešenosti da se otpor iskoreni, da se slobodarski duh slomi, čovek ponizi i pokori.

U toj složenoj borbi partizanski odredi bili su samo isturene borbene grupe, samo jedna od formi u borbenom frontu otpora. Njihovo povlačenje, ma koliko da je označavalo jedan neuspeh, jednu izgubljenu bitku, nije predstavljalo opšte povlačenje, prestanak otpora, kraj svih borbenih akcija protiv fašističke vlasti i okupatora. Moralo je doći do pregrupisanja, do traženja nove,

najpogodnije taktike, koja će i u novim uslovima i na dužim stazama obezbediti nastavak borbe.

Više nego ikad u prvi plan je dospelo čovek, borac, njegova svest. Držanje pred neprijateljem bilo je jedno od osnovnih merila njegove vrednosti. Ogromna većina položila je taj najteži ispit, ah je bilo i onih koji su posrtali, pa čak i onih koji su izdajom pokušali da otkupe svoj život. A od pojedinaca je često zavisilo mnogo. Moralo se organizovati i izmišljati najrazhčitija skloništa tako da što manji broj ljudi padne neprijatelju u ruke. Ko je imao oružje branio je svoj život kad drugog izlaza nije bilo. Najhrabriji se nisu dali živi neprijatelju u ruke, poslednji metak su čuvali za sebe. Oni nisu želeli da ih neprijatelj stavlja na muke i dovodi u iskušenja. Drugi su izdržali sve, pa i ono što je izgledalo da čovek ne može izdržati. Umirali su pod najtežim mukama, klicali slobodi pred naperenim cevima na strelištima.

Odlaganjem oružja i povlačenjem u baze, borci partizanskih odreda ostali su i dalje u prvim borbenim linijama, na koje se neprijatelj pripremao da udari. Da li su bili najbolje odabrani položaji na kojima su se našli? Da li je odlaganje oružja bilo jedino rešenje? To su pitanja koja se mogu postaviti? Moglo bi se prihvatiti mišljenje da je učinjena još jedna velika greška, koja je proizašla iz procene da neprijatelj neće biti sposoban i dovoljno umešan da prodre u redove partizanskih boraca.

U takvoj situaciji na sceni se pojavio doktor Juraj Spiler, mozak i organizator neprijateljskih snaga, izvanredan poznavalac komunista i njihovih ilegalnih organizacija.

REORGANIZACIJA UPRAVNOG I POLICIJSKOG APARATA U BANATU

Na položaju predstojnika gradske policije u Petrovgradu Špiler se našao u jeku ustaničkih borbi. Bio je to početak avgusta. Njemu nije trebalo mnogo vremena da se snađe i da preuzme inicijativu među pri-

padnicima upravnog aparata. Među njima je bio pravi stručnjak, policajac od karijere i majstor svog posla. Špiler se dopao svojim gospodarima već svojim prvim uspehom. Njemu je pripisano razbijanje skojevske organizacije i omladinskih diverzantskih grupa u gradu i otkrivanje priprema za likvidaciju agenata Dobrosava Ćirovića i Krste Kozlovačkog.

Vodeći istragu svojim poznatim metodama, Spiler je u oktobru uspeo da prodre dalje u partijsku i skojevske organizacije u gradu, da pripremi i organizuje jedinstvenu akciju u toku jedne noći u svim gradskim rejonima. U toj akciji razbijene su mnoge organizacije i komiteti, a u Spilerovim rukama odjednom se našlo 15 članova Partije i 40 članova Skoja, među kojima i Petar Kovalić, Dušan Graor, Andrija Damjanov i Veselin Čebzanin, članovi Okružnog, Mesnog i rejonskih komiteta.²²⁹

Franc Rajt se u svom izveštaju o ovoj uspeloj akciji policije pohvalio na sledeći način:

„... Ovom akcijom je ova organizacija potpuno raskrinkana, a njena dalja delatnost potpuno onemogućena, tako da od ovog vremena više ne može biti reči o nekoj organizovanoj delatnosti komunista u Petrovgradu. Ovaj udar nanešen komunističkoj omladinskoj organizaciji imao je posledica u odnosu na sve organizacije celokupnog područja Okružnog komiteta, pošto su time bile prekinute sve niti i onemogućeno dalje predavanje direktive za nastavak rada.“²³⁰

Ma koliko ove ocene bile preterane, činjenica je da je ovaj udarac imao odgovarajuće posledice, pre svega za borbene redove u samom gradu.

Špileru je poveravano vođenje istraga i organizovanje hapšenja i hvatanje narodnih boraca i izvan područja grada, jer je on to umeo bolje i uspešnije od Kornelijusa Lelijera u Novom Bečeju, Antona Vebera u Kikindi, Mihaila Raj zera u Pančevu ili Oskara Kreveča u Vršcu. Mada su u prvim mesecima i ovi fašisti imali određenih rezultata, Juraju Spileru je sve to polazilo bolje od ruke, rezultati su bili korenitiji, zatvori su bili

²²⁹ IAPKV 18999, 8051, 8052 (Spilerov iskaz o zločinima)

²³⁰ IAPKV 18999

puniji, istrage smišljenije, sa više metoda i postupnosti, sa više psihologije i više politike.²³¹

Spiler je bio Hrvat. Rođen je 1900. godine u Zagrebu, imao je, dakle, 41 godinu i bio je na vrhuncu svojih mogućnosti. Nemcima se priklonio kada je uvideo snagu Trećeg rajha. Za čoveka njegovog kova to je nekako bilo prirodno. Iza njega je bilo sedamnaest godina profesionalne policijske službe. Radio je za račun svih diktatura i režima u staroj Jugoslaviji, proganjajući revnosno sve one koji su bili protiv tih režima. Punihi dvanaest godina bio je službenik zagrebačke policije, najduže kao šef službe bezbednosti i rukovodilac tajne policije. Služio je još u Vinkovcima, Križevcima i drugim mestima. Pred rat je otišao u Novi Sad, gde je preuzeo dužnost zamenika predstojnika gradske policije i uspostavio čvrste veze sa novosadskim folksdojčerima. Kao značajan činilac u policiji on im je u to vreme učinio određene usluge, dopuštajući njihovo organizovanje i petokolonašku delatnost.²³²

Spiler je bio po struci pravnik, vredan, obrazovan i sposoban da za kratko vreme stvori dobar policijski aparat, spreman da se u ratnim godinama suprotstavi tako jakom protivniku kao što su bile organizacije Komunističke partije. Spiler je godinama pratio rad Partije, njen organizacioni razvoj i strukturu, njene veze sa masama. Znao je vrednosti njene konspiracije, imao je prilike da upozna hrabro držanje na policiji mnogih njenih članova, kao i sve teškoće da se prodre u njihove ćelije i komitete. Radio je prefinjeno, umeo je da se prilagođava i koristi i najmanje pukotine da lsi prodro i iznenada stupio u akciju. Ustremljivao se posebno na demoralisane, pokušavajući gde je god to bilo moguće

²³¹ „U mnogim slučajevima može se zahvaliti samo njegovom stručnjačkom radu i požrtvovanom radu danju i noću da je pri istrazi postignut rezultat čime se uspelo da se u Banatu potpuno uništi i onemogući celokupna akcija komunista i partizana ..“ — zapisano je u jednom nemačkom dokumentu februara 1942. (IA Zrenjanin, orig. str. pov. 94/92).

²³² Špiler umalo nije izgubio život u Novom Sadu prilikom racije mađarskih fašista. Bio je kao i drugi sa ulice poveden na gubilište. Pošto je bio samo ranjen, legao je i napravio se mrtvim, što mu je spasio život.

da od njih iščupa sve što znaju, pa i da ih pridobije na saradnju koju je smatrao najkorisnijom. Sem toga, sam je posebno brižljivo pripremao svoje ljude i ubacivao ih u redove komunista i narodnih boraca. Više od desetine hiljada ljudi prošlo je kroz njegove ruke i ruke njegovih neposrednih saradnika.

Špiler je, naravno, i mučio svoje žrtve. Međutim, i u tome je imao sistema i plana, nije radio nasumce, birao je i ljude i vreme kada će primeniti sve užase srednjovekovnih metoda iznuđivanja.²³³ Obično se počinjalo se razgovorom i ubeđivanjem, sa pokušajem političke demoralizacije, pa i „obećanjima“ i „garancijama“. Ako tako nije išlo, prelazio je na šamare, „bikačenje“²³⁴ pa sve do elektriziranja. Sam Špiler je rekao da je u primeni bilo oko šezdeset različitih metoda prisile i mučenja.²³⁵

Istorija borbi u Banatu, međutim, pokazuje da Špiler, i pored određenih uspeha, nikad nije postigao konačni cilj — potpunu likvidaciju otpora. To potvrđuje i činjenica da je on sa svojim saradnicima imao za sve tri godine pune ruke posla. Samo od februara 1942. do 30. juna 1944. izveo je 120 „ofanziva“, da bi konačno priznao potpun poraz.

Pripremio je i opremio grupu agenata, školujući ih u neprekidnim praktičnim akcijama i istragama. Znao je odabrati ljude, postaviti ih na odgovarajuće mesto, dodeliti im odgovarajući zadatak. Pod njegovim rukovodstvom ovaj tim je bio vanredno uigran i izvežban za sve uslove borbe protiv protivnika. Bila je to „udarna grupa“ od dvadesetak agenata, među kojima je, sem Nemaca, bilo i Srba i Mađara. Krsta Kozlovački, Dobrosav Čirović i Stanko Bukovac samo su promenili gospodare: oni su bili agenti i za vreme stare Jugoslavije i poznavali su mnoge banatske komuniste i to svoje poznavanje stavili na raspolaganje okupatoru. Između ostalih posebno se isticao Jozef Vilhelm, ili „Krvavi Vilki“, a zatim Ljudevit Kereškenji Volf i Franc Veber. Vil-

²³³ IAPKV 18940

²³⁴ Udarci osušenom volujskom žilom (bikača)

²³⁵ IAPKV 18940, 8052

helm i Volf su bili sa titulama podnadzomih policijskih agenata.²³⁶

U januaru 1942. izvršene su konačno izmene u strukturi upravnog i policijskog aparata u Banatu. Osnovana je Policijska prefektura za Banat, nadležna za policijske istrage na celoj teritoriji Banata. Na njenom čelu nalazio se Franc Rajt sa činom generala Banatske državne straže. Prefektura je imala tri organizacione jedinice: Kabinet prefekta, Komandu Državne straže i Odsek, odnosno Komandu Javne bezbednosti. Komandant Državne straže postao je Ernest Pelikan, a komandant Javne bezbednosti Juraj Špiler, obojica sa činom pukovnika. Bez obzira na činove, u ovoj trojki Špiler je imao glavnu reč.²³⁷

Prethodno je kvislinška vlada Milana Nedića, decembra 1941, izvršila novu administrativnu podelu Srbije i Banata. Cela teritorija podeljena je na četrnaest okruga. Banatski okrug obuhvatao je celu banatsku teritoriju, a na njegovom čelu ostao je i dalje Sep Lap, sada kao njegov načelnik. Struktura vlasti ostala je ista: pored Okružnog načelstva, bilo je 11 sreskih, 5 gradskih i 184 opštinska načelstva.²³⁸

Komanda Javne bezbednosti sa Špilerom na čelu postala je glavni štab neprijatelja u borbi protiv narodnih boraca, partizana, partijskih i skojevskih organizacija i svih drugih oblika borbe i otpora okupatorskoj vlasti. Odatle su poticale sve inicijative i akcije, tu su se donosile odluke o masovnim streljanjima. Pored udarne grupe Špiler je povremeno organizovao i „specijalne odrede“ za izvršavanje određenih zadataka. Jedinice Dojče manšafta, Državne straže i Hipopolicije stajale su na raspolaganju Komandi javne bezbednosti.

²³⁶ Ovakvu titulu nosio je Štefelj, rukovodilac policijske kartoteke. Šef policijskog referata i zbora policijskih agenata bio je Josip Mažnar. Špilerov zamenik bio je Rudolf Reti, a sekretar Mihailo Vetro. Agenti: Petar Luc, Johan Gutenkunst, Viktor Šesler, Georg Standhaft, Paul Potje, Anton Hepel, Svetozar Ziramov i dr., šofer i agent Mezej.

²³⁷ Yeg, Sandor: Sistem nemačke okupacione vlasti u Banatu, Zbornik matice srpske, Novi Sad 1963/35; IAPKV 18940

²³⁸ Isto

Komanda Državne straže formirana je februara 1942. i bila je podređena Okružnoj komandi Policije potretka u Banatu. Još krajem 1941. godine Franc Rajt je pozvao banatske Nemce da dobrovoljno stupaju u redove Državne straže. Najpre je ova formacija bila sastavljena od dobrovoljaca nemačke narodnosti, a kasnije su u njene redove primani i deklasirani pripadnici mađarske i rumunske nacionalne manjine. Brojno stanje ovih jedinica išlo je do 1.600 ljudi. Na čelu je bila Komanda Državne straže, u gradovima gradske straže, u sreskim mestima poljske straže, a u selima stanice državne straže. U sastav Državne straže ulazila je i Privredna policija, koja je štitila propise o ukidanju slobodne trgovine i predaji svih proizvoda, osim minimuma za život porodice.²³⁹ Na tom frontu vodila se stalna borba između ove policije i seljaka. Tokom čitavog rata seljaci su nalazili na j različiti je načine da sakriju veliki deo svojih proizvoda i da sačuvaju za sebe i za svoje borce. Mnoga skloništa posebno su izgrađena za skrivanje namirnica.

Organizacija obaveštajne službe (Abver) ostala je ista, a na raspolaganju Komande Javne bezbednosti bile su i jedinice Poljske žandarmerije i Carinsko-granične zaštite.

Centralizacija policijskih akcija za ceo Banat nametnula je i problem smeštaja osuđenih rodoljuba, tim pre što su masovna hapšenja bila učestala i broj uhapšenih bio veliki. Zato je donesena odluka da se u Petrogradu organizuje centralni logor za uhapšene komuniste.²⁴⁰

²³⁹ Vojvodina u borbi, str. 175—176

²⁴⁰ Jedan od prvih logora u južnom Banatu bio je u Pančevu „Svilara“, formiran 22. VI 1941. Osnovao ga je šef pančevačke policije Mihailo Rajzer. Ukinut je novembra iste godine, a kroz njega je prošlo preko 1500 zatvorenika, među kojima je bilo i onih koji su umrli pod batinama. Centralni logor u Petrogradu osnovan je 20. VII 1942. u prepravljenom mlinu u ulici Cara Dušana. Logor je ostao do 2. X 1944, a iz njegovih ćelija je izvedeno na streljanje preko 1000 ljudi. Poznati su bili komandanti Štajer, Grasi, Kroc i Has, banatski Nemci. Oko Coke u najsevernijem delu Banata bilo je organizovano nekoliko radnih logora, iz kojih je oko 150 zatvorenika radilo na okolnim imanjima. I u južnom Banatu bilo je nekoliko takvih logora, među kojima je najozloglašeniji bio onaj na Ostrovačkoj adi,

MASOVNA STRELJANJA

Masovnim racijama i hapšenjima, smišljenim i dobro organizovanim policijskim akcijama neprijatelj je stalno sakupljao ljude za neprekidna masovna streljanja. Kad je nedostajalo „krivaca“, u logore su dovodeni taoci, najbliži rođaci banatskih boraca, viđeniji Srbi ili uopšte Srbi koji su bili bez ikakve krivice. Za najveću krivicu okupator je ovde smatrao učešće u partizanskim jedinicama ili pokušaj da se u njihove redove pođe, bilo kakvo pomaganje partizanskih boraca ili ilegalaca, pa makar i kriškom hleba, pripadnost Komunističkoj partiji i Savezu komunističke omladine Jugoslavije, članstvo u forumima drugih masovnih organizacija pokreta ili bilo kojoj od tih organizacija.

Za masovna streljanja i odmazde vojni sudovi nisu donosili presude. U oglasima o streljanju pozivalo se na postojeća naređenja glavnokomandujućeg o streljanju 50 Srba za svakog ubijenog Nemca i po 25 za svakog ranjenog, zatim određen broj za svaku diverziju ili akciju partizana. Spiskove ljudi za svako streljanje sastavljala je u stvari policija sa Spilerom i Raj tom na čelu, a formalnu potvrdu davala je Krajskomandantura 1/823 u Petrovgradu. Naročito od 1943. godine Spiler je gotovo po svojoj volji sastavljao takve spiskove, najčešće pedantno urađene i obrazložene jednom ili dvema rečenicama o krivici osuđenika. Te krivice štampane su jedno vreme i na oglasima o streljanju uz ime svakog streljanog, ali se kasnije od toga odustalo i štampala su se samo imena i mesto boravka streljanih ljudi. Konač-

kod sela Dubovca (Bosanski logor), u kome je umoreno više stotina logoraša sa teritorije Bosne. Logor je postavljen avgusta 1942, ali je u oktobru ukinut posle bekstva grupe logoraša, zbog čega je na Adi streljano 6 njihovih drugova. Bili su to Banačani koji su dopremljeni iz petrovgradskog logora radi seče drva. Brestovački logor je osnovan maja 1942, takođe u cilju obrade zemlje. Ovde je radilo preko stotinu logoraša sa Sajmišta. Logor kod Orašca oformljen je 1943, a u njemu su radili omladinci iz severnog Banata. Logor kod Orašca i logor Čoka oslobođeni su avgusta 1944. uspešnim akcijama partizanskih odreda. Mnogi Banačani su otpremljeni u logore smrti širom Evrope. (IAPKV 19752, 8051. Muzej Vojvodine 3480, Momčilović, PJJ 409—417).

no, za neka masovna streljanja nisu objavljivana, ni imena, nego samo broj streljanih i razlog streljanja. Za neka, pak. streljanja nije ništa objavljivano.

Posle streljanja

Na objavama o streljanju najčešće je štampana na kraju ovakva pretnja: „Ko bandite i komuniste potpomaže u pripremanju njihove sramotne delatnosti davanjem skloništa i hrane, te istima dobavlja oružje, ko okupacijskoj sili ili mesnim vlastima ne prijavljuje nameravana kažnjiva dela iako o izvršenju istih imade saznanja, ko prilazi banditima ili druge na to navodi, biće kažnjen smrtnom kaznom.“²⁴¹

U Proglasu Srbima od 14. juna 1942. preti se ovim recima : „... Nemačka oružana sila i vlada generala

²⁴¹ Od 13. IX 1941. do 14. III 1942. javna obaveštenja o streljanju davalo je nadležstvo podbana za Banat, do 26. II 1943. Policijska prefektura za Banat, a dalje Krajskomandantura 1/823 (IAPKV AK 6201).

Nedića resila je da konačno i zauvek istrebi komunističku kugu i srpskom narodu obezbedi red i mir. Zato neće dozvoliti da seljaci ove razbojnice sklanjaju ili na bilo koji način pomažu. Stoga razloga stavlja se sledeće do znanja:

- ko pruža partizanima ili komunistima sklonište,
- ko zataji mesto njihovog boravka,
- ko im daje životne namirnice,
- ko ih obaveštava,
- ko po njihovom nalogu vrši akte sabotaze,
- ko ih na bilo kakav način potpomaže, biće smatran pobunjenikom i kao takav streljan . . .²⁴²

Ovakvih saopštenja i pretnji nije nedostajalo.

U početku su streljanja vršili SS-vojnici, koje je određivalo Okružno policijsko nadleštvo, a kasnije pripadnici Državne straže, Dojče manšafta ili policijski agenti.

Mnoga streljanja su obavljana javno. Žrtve su dopremene na strelišta izmrcvarene, žicom međusobno povezane, a u više mahova su leševi streljanih vešani po trgovima i ulicama da tamo vise po 24 sata. Masovni posmatrači ovakvih kolona i strelišta bili su domaći Nemci, koje je uveseljavala muzika, ponekad uz javno točenje pića. Žrtve su vredane pogrdama, njihovi leševi pljuvani i gurani, a rođaci ismevani ili primoravani da sami vešaju svoga najbližega.

Najpoznatija strelišta bila su u Petrogradu, pre svega na Bagljašu, zatim kod Bele Crkve, Jabuke i Pančeva. Streljana i vešanja videli su i meštani Melenaca, Kumana, Mokrina, Kikinde, Banatskog Arandelova, Perleza, Zagajice, Samoša, Bašaida, Dragutinova, Aleksandrova i drugih mesta. Neprijatelj je birao mesta masovnih streljanja prema tome u kom kraju Banata je narod trebalo zastrašiti.

Posle dva streljanja u Petrogradu (Vladimira Kolarova i drugova 25. juna i 90 rodoljuba 31. jula) Okružni komitet Partije za severni Banat izdao je 22. av-

²⁴² IAPKV AK 6613 i 6614

gusta proglaš u kome traži pojačanu borbu protiv neprijatelja kao odgovor na njegove zločine:

Okupatorski razbojnici i njihove sluge vrše strahovita nedela. Odvode u taoštvo starce, žene i decu. Masovno terorišu stanovništvo u gradovima i selima... Ubijaju i streljaju u masi ... Ove brojne žrtve fašističkog terora traže odmazdu. One moraju biti trostruko osvećene. U neposrednoj borbi protiv krvožednih fašista i njihovih špijuna, a u interesu narodne slobode i bolje budućnosti, moramo se držati parole: Smrt za smrt — krv za krv;²⁴³

Međutim, neprijatelj je nastavio sa masovnim pogubljenjima koja su imala dva cilja: prvi da se likvidira što veći broj boraca i, drugi, da se izvrši presi ja na narod koji je pomagao svoje borce. O tome je u poznatom izveštaju Franca Rajta rečeno:

„U odnosu na jatake moglo je biti utvrđeno da su partizani za vreme svojih akcija nailazili na potpunu pomoć od strane stanovništva. Stanovništvo im je nabavljalo ne samo oružje, municiju i hranu, već su im pomagali i novcem i davali su im u svakoj prilici skrovište. Ovu istu pomoć dobij ali su i odbegli komunisti. Tek kada se uspelo da u Mokrinu, Dragutinovu, Kumanu, Melencima, Petrogradu i drugim mestima, otkrije mreža jataka i ove privede zasluženoj kazni, došlo je stanovništvo do svesti i uvidanja, u kakvu veliku nesreću ga mogu dovesti ovi zlikovci...“²⁴⁴

Kao odmazdu za akciju partizanskih odreda Nemci su 7. septembra izveli na streljanje 40, a 19. septembra još 12 rodoljuba. Streljanje 11 rodoljuba 4. oktobra bilo je praćeno demonstracijom vojne sile i pretnjom istrebljenja naselja bombardovanjem bez opomene. Bili su pohapšeni kao taoci i svi članovi porodica komunista uz pretnju da će prvi biti izvedeni na streljanje u slučaju novih akata sabotaze.²⁴⁵

Ovakvom taktikom neprijatelj je bez sumnje uticao na raspoloženje naroda i na sputavanje boraca u njihovim akcijama. Ubijanje neprijateljskih vojnika, policajaca ili pripadnika folksgrupe moralo se svesti na naj-

²⁴³ IAPKV 8470

²⁴⁴ IAPKV 18999

²⁴⁵ Zbornik NOR 1/17, str. 11—13, 14. IAPKV AK 6184.

Momčilović, PjZ, str. 197—198

nužniju meru. Ipak, sužavao se krug ljudi koji su neposredno i organizovano prihvatili i obezbeđivali partizanske ili ilegalne borce. Krug njihovog kretanja morao se svoditi na dobro pripremljene i ograničene kanale i baze. Pojavljivali su se ljudi koji ipak sve to nisu mogli izdržati, koji su propuštali, otkazivali, pa vi strahu i potkazivali. Ali, neprijatelj nije uspeo nikada da sasvim odvoji borce od svog naroda. Uvek se našlo hrabrih ljudi, koji su odoleli svim pritiscima i ostali nepokolebljivi na svojim borbenim pozicijama.

MOKRINSKO-KIKINDSKI PARTIZANSKI ODRED NA UDARU

Neprijatelj je znao da glavnina partizanskih snaga u Banatu nije uspela da se prebaci preko Tise ili Dunava, iz čega je proizlazio zaključak da su se partizani vratili na svoje stare terene, pa je svoja dalja ispitivanja usmerio u tim pravcima. Mokrinsko-kikindski partizanski odred i njegove baze našli su se prvi na udaru.

Pošto je prethodno uništeno nekoliko baza po rasutim salašima, pohapsio više članova partizanskih porodica i već tada zarobio nekoliko partizana, neprijatelj je 6. oktobra krenuo u glavnu akciju.²⁴⁶

Ovoga puta teren za prve prodore pripremio je Anton Veber, poglavar kikindske policije. On je još ranije na saradnju pridobio demoralisanog Svetozara Rajkova, koji je do tada saradivao sa organizacijama u Kikindi i Mokrinu. Taj agent je uspeo da se poveže sa Duškom Tolmačevim, koji je u to vreme vodio mokrinsku omladinu. Tolmačev nije ništa posumnjao i povezao je Rajkova sa Odredom koji je bio raspoređen na jaroškim salašima. Tako je Rajkov neposredno upoznao situaciju i raspored partizana. Petog oktobra nebom su preteći fijukale „štuke“, spuštajući se sasvim nisko nad selom i poljem i brišućim letom unosile strah među već uznemirene ljude. Uveče je uhapšen Duško Tolmačev. A onda je, 6. oktobra, izvedena snažna nemačka akcija na pozicije Mokrinskog

²⁴⁶ IAPKV 18999, 19752, 8051, 8052 AK 8045, 7990

partizanskog odreda. Svetozar Rajkov je sada bio sa Nemcima.

Glavni cilj ove prve akcije bile su baze na salašima. Uroš Kuzmanov se sa grupom svojih boraca na vreme povukao iz jedne baze koja je potom bila opkoljena. Taj salaš je bio pored salaša Vite Despotova, koji je takođe među prvima napadnut. Policajci su uhapsili dva Vitina sina, Miloša i Marka, blizance i skojevce. Na njihovom salašu su otkrili partizansku bazu. Počelo je batinjanje. Miloš je morao rukama da otkopa mine za koje je Rajkov znao. Sa minama obešenim oko vrata, dečake su vezali za kola i odvukli ih u selo. Uhapsili su i sve druge ukućane. Jedino je Saveta, Vitina kći, tada izbegla hapšenje.

I na drugim salašima odigravale su se drame. Nemci su uhapsili Milicu Markov i Milivoj a Jolića, koji su od braće Despotov preuzeli krsturski mitraljez i predali ga dalje. Rajkov je naveo Nemce na salaš Jovanke Jolić. Partizani to veće slučajno nisu bili u bazi. Nemci su udarili u prazno, ali su zato salaš zapalili. Na salašu Mile Markova našli su Katicu Dražić i povelili je sa sobom. Pohapsili su i druge odrasle ukućane. Iz jedne zasede Uroš Kuzmanov sa drugovima pokušao je da razbije nemačku pratnju oko zatvorenika. Međutim, bio je ranjen u butinu i partizani su se povukli. Na salašu Žarka Cincula Nemci su otkrili jedno partizansko skladište oružja.

U prvom naletu Nemaca partizani su manevrisali, ali su sačuvali neke od svojih baza. Milan Malenčić, Aleksandar Grujić Saša, Vlada Bogaroški, Živica Kodranov i Saveta Despotov uspeli su da se oružjem probiju iz napadnutog polja i povuku prema Krsturu.²⁴⁷

Međutim, za subdbinu boraca Odreda presudno je bilo hapšenje kurira Ise Perića, koji je zajedno sa Severom Dražićem i Gavrom Ziranovim bio i glavni snabdevač Odreda. Kuriri su znali za sve osnovne baze i za sva kretanja boraca. Pored Perića u rukama policije našao se i Sever Dražić.

²⁴⁷ IAPKV 22457

Isa Perić je prilikom hapšenja pokušao da skoči u bunar i tako prekrati svoj život, ali su ga sprečili u tome. Veber je Perića dugo mučio i najzad ga prinudio da otkrije sve što je znao.

Na osnovu novih podataka kikindska policija i vojska stupile su već 9. oktobra u novu akciju. Njihovo vršljanje po mokrinskim salašima trajalo je tri dana. Polja i salaši sasvim su opusteli. U rukama policije našla se gotovo čitava rodbina mokrinskih boraca. U jednoj bazi otkriven je i zarobljen Vasa Jolić, komesar Mokrinskog odreda, stari komunista i popularni borac. Istog dana su u bazama zarobljeni borci Bogoljub Dobrosavljev, Luka Janić i Mita Novakov. Bili su bespomoćni, bez oružja.²⁴⁸

Uroš Kuzmanov je uspeo da se probije iz ove blokade i da se udalji iz rejona Mokrina. Ovaj žustri komandant sada je pokušao da se probije prema Sremu ili Beogradu. Kretao se sam, bez ikakvog oslonca i veze, sa upola zalečenom ranom na butini. Imao je dva pištolja, od kojih jedan automatski, jednu ručnu bombu i rezervni zavoj. 16. oktobra dospeo je u okolinu Cente i tu naišao na stražarsku patrolu manšaftovaca. Nemci su pripucali i jedan metak je pogodio Kuzmanova u ruku. Ipak je potegao svoj pištolj i pripucao, a kada je počeo gubiti snagu, opalio je sebi metak u slepoočnicu.²⁴⁹

Posle prvih uspeha u Mokrinu i podataka do kojih je došla policija je proširila svoje akcije na Kikindu i mesta u severnom trouglu Banata. Bio je to prodor u partijske i skojevske organizacije u Novom Kneževcu, Podlokanju, Banatskom Arandelovu, Krsturu, Crnoj Bari i u Sreski komitet u Kikindi. Ova obuhvatna akcija, u kojoj su učestvovalе sve policijske snage u tom regionu, počela je 23. oktobra. Bila je usmerena na bazu koja je snabdevala i štitila Mokrinsko-kikindski odred i diverzantske grupe koje su sa Odredom saradivale.

²⁴⁸ Isto, 18999

²⁴⁹ Složenost njegove ličnosti pokazuju i dokumenta koja su kod njega nađena: direktivno pismo SK KPJ od 3. X sa nalogom da sa svojom grupom krene ka Dragutinovu (on nije pošao), pismo Duše Bogaroškog, borca Kikinskog odreda, koji mu javlja gde je i da je bolestan, ali i neki letak Koste Pećanca od 27. VIII i još jedan letak slične sadržine od 6. IX, te isečak iz lista „Naša borba“ (IAPKV AK 6284)

U policijskom izveštaju se kaže:

„Mnogi od 99 uhapšenih lica održavali su veze sa partizanima, snabdevali ove oružjem i vršili sabotaze. Time je komunističkom pokretu u najsevemijem delu Banata nanesen smrtni udarac i od tog vremena u tom kraju više nije primećena neka delatnost komunista koja bi bila vredna pomena. Od oružja je pronađeno: 4 vojničke puške sa oko 5.000 metaka, 8 pištolja sa 30 metaka, 7 tanjirastih mina i 2 ručne bombe.“²⁵⁰

Provala je počela tragom prenošenja krsturskog mitraljeza. Policija je redom hapsila sve učesnike ove akcije, šireći prodor na sve organizacije i udarne grupe. Zato su mokrinski ilegalci Milan Malenčić, Vlada Bogaroški, Živica Kodranov i Sveta Despotov morali ponovo da se probijaju prema Mokrinu. Tom prilikom je poginuo Vlada Bogaroški, jedan od najsposobnijih komunista u Kikindi i srezu. Ostali su dospeli u napuštene mokrinske salaše. Živica Kodranov i Saveta Despotov su ipak našli sebi sklonište i ostali u selu da bi pokušali nešto učiniti na okupljanju preostalih skojevaca i rasutih boraca. Ostavši bez ikakvih veza, Malenčić i Grujić su potražili privremeno sklonište u Mađarskoj,²⁵¹

U završnici ove ofanzive uzele su učešća sve snage kojima je neprijatelj raspolagao u sevemom Banatu. Najpre je 29. novembra izvedena akcija u Kikindi.

Od demoralisane i zavrbovane Zorke Najić, koja je do tada bila povezana sa ilegalcima, policija je dobila obaveštenje da se u gradu, u kući Save Gavrilova, nalaze Albert Baltašik i Rada Vidicki Najić, članovi novog sreskog komiteta Partije. Policija je opkolila kuću i drugovi su prihvatili borbu. Bili su naoružani automatskim pištoljem i ručnim bombama. Međutim, izgleda za proboj nije bilo. Albert Baltašik je poslednjom bombom usmrtio sebe i teško ranio Vidickog, koji je ubrzo u bolnici podlegao ranama. U kući je neprijatelj zaplenio 570 metaka i 3 vojničke puške.²⁵²

Time se ugasio poslednji sreski komitet u rejonu Kikinde. Ostao je na slobodi još Košta Sredojev Šljuka,

²⁵⁰ IAPKV 18999

²⁵¹ IAPKV 22457

²⁵² IAPKV 18999

koji je u najtežoj situaciji za Kikindu i okolinu pokušavao da organizuje otpor.

Podaci koje je Veber sakupio poslužili su u Petrogradu kao materijal za akciju širih razmera protiv suženih baza Mokrinskog odreda i mokrinskih komunista. Bilo je predviđeno da se u noći između 29. i 30. oktobra jakim policijskim snagama i jedinicama Vermahta potpuno blokira Mokrin i sva važnija mesta u ataru i izvrši totalni pretres svih kuća.

U ovoj akciji svako je imao tačno određene zadatke. Veber, Lelijer i grupa agenata, među kojima su bili Svetozar Rajkov i Branislav Stančić, sa spiskovima su vršili pretrase i hapšenja. Manšaftovci su sprovodili uhapšene u centar sela, dok je vojska čuvala sve prilaze. Hapsilo se i ispitivalo, tuklo i mučilo. Bilo je uhapšeno i sprovedeno u centar preko 200 ljudi. Ali nisu svi odvedeni u Kikindu. U Rajtovom izveštaju se kaže da je „zahvaljujući odlično pripremljenoj akciji uhapšeno 15 članova Mokrinskog partizanskog odreda i 138 njihovih jakata. U okviru ove akcije nađena je veća količina oružja i municije, kao i nekoliko mina.”²⁵³

Mokrinski partizanski odred više nije postojao kao borbena jedinica. Na slobodi je ostalo samo nekoliko boraca, od kojih su neki pali narednih dana, a neki se uprkos svemu održali. Mokrinske organizacije bile su razbijene, ali svi skojevci nisu bili u rukama neprijatelja. Mokrin je pretrpeo najteže udarce, ali je i dalje imao svoje borce.

STRELJANJE BORACA MOKRINSKO-KIKINDSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Streljanje devetorice dragutinovačkih boraca u kinkindskom zatvoru 3. januara 1942. bilo je samo uvod u pravu osvetu Nemaca za pogibiju trojice njihovih stražara u dragutinovačkom ataru 25. avgusta. Devetog januara na streljište je izvedeno još 150 rodoljuba — po 50 za svakog ubijenog Nemca. Onih devet niko nije računao.

²⁵³ IAPKV 18999

U saopštenju Nadleštva podbana za Banat broj 131, plakatiranom i rasturenom širom Banata, kaže se:

„U vezi ranije odluke Glavnokomandujućeg za Srbiju o izvršenju odmazde za ubistva nemačkih oficira i vojnika, građana nemačke narodnosti i organa vlasti, a kao odmazda za ubistvo policijskih stražara Adama Grosmana, Petra Knisa i Petra Bartla iz Kikinde, koji su na najzverskiji način 25. VIII 1941. godine u velikokikindskom ataru ubijeni, streljano je u Velikom Bečkereku, Velikoj Kikindi, Dragutinovu, Banatskom Arandelovu i Mokrinu 150 lica za koje je provedenim postupkom utvrđeno da su pripadali ili naoružanim komunističkim bandama (partizanima) ili bili članovi komunističkog pokreta, te kao takvi vršili ubistva, paleže, razne sabotaže i širili komunističku propagandu, odnosno takva lica u velikoj meri pomagali i davali im sklonište, hranu i novac, nabavljali ili prenosili istima oružje i municiju, te konačno služili kao njihovi kuriri..“²⁵⁴

A zatim se redaju imena 150 ljudi, narodnih boraca, mokrinsko-kikindskih partizana, njihovih kurira, diverzanata iz Banatskog Arandelova, Krstura, Podlokanja, skojevskih rukovodilaca iz Petrovgrada i drugih.

Od boraca Mokrinsko-kikindskog odreda streljani su: Mita Ćurčin, nadničar, Mita Bogaroški, rntoler, Dragoljub Gavrić Buba, Danilo Košić, mesar, Košta Krnić oipelarski pomoćnik, Ivan Ćvorak, ratar, Bogoljub Dobrosavljev, ratar, Sever Dražić, ratar, sin Katice Dražić, borca i kuvarice Odreda, Vlada Dumitrov, ratar, Radivoj Đukanov, ratar, Luka Janić, bravar, Dragoljub Jolić, ratar, Milan Jolić, ratar, Vasa Jolić, Radovan Krs-pogačin, ratar, Predrag Malenčić, blagajnik, Mita Novakov, Žarko Novakov, ratar, Branko Reljin, ratar, Žarko Reljin, ratar, Miša Tomić, krojač i Lazar Trnić, trgovački pomoćnik, svi iz Mokrina i Drago Torbica, kolar iz Banatskog Arandelova.

Među streljanim bili su i Melenčani Branko Jevremov, sedlarski pomoćnik, i Dragoljub Rac, nadničar, obojica borci Melenačkog odreda.

Streljani su kao kuriri Odreda Božidar Jovičin, Zoran Mihajličin i Vlada Jovanović, skojevci iz Kikinde, Isa Perić, berberin iz Mokrina, Milorad Raca, skojevac

²⁵⁴
203, 211

IAPKV 7992, AK 2948 6186, 18999. Končar—Tabački, str.

i diverzant iz Banatskog Arandelova, Milorad Tatić, pekar iz Kikinde, Olga Ubavić, član Mesnog komiteta Skoja iz Petrovgrada i Kata Djomparin iz Kikinde.

Kao pripadnici diverzantskih grupa streljani su Uroš Batančev iz Banatskog Arandelova, Dušan Graor, član Mesnog komiteta Skoja i Ljubomir Grujić, stolar-

Glavna ulica u Mokrinu pred vešanje rodoljuba

ski pomoćnik iz Petrovgrada, Todor Kesić, železnički radnik i Drago Lazarević iz Banatskog Arandelova, Radivoj Rokvić i Drago Samardžija skojevac iz Podlokanja, Jefta Simin, berberin i Mihailo Segunović skojevac iz Banatskog Arandelova, Dura Šerfezi, skojevac iz Petrovgrada, Dušan Tolmačev iz Mokrina, Mihailo i Radivoj Veljin iz Krstura.

Streljani su i Dušan Čurčin iz Kikinde, Laza Jolić iz Mokrina, Radoje Krstić, Radovan Maluzkov, član Mesnog komiteta Partije, Milan Mirko v, Živoj in Mirkov, Sava Popoy, član Mesnog komiteta Skoja, Dragoljub Rupić, Milan Šećerov i Mladen Šećerov, član Mesnog komiteta Skoja, svi iz Krstura, Milutin Ševa, skojevac iz Banatskog Arandelova, Ilija Latinović i Radivoj Rajčević, skojevac, obojica iz Podlokanja, Ivan i Pera Antin, Jovanka Belošev i Košta Brdarić, svi iz Mokrina, Vladimir Cvetkov iz

Petrovgrada, Vlada Jovanović, Milan Prekajski, Mirko Stojkov iz Kikinde, Milan Tešin iz Mokrina, Leska Tolmačev, domaćica iz Mokrina, Žarko Trećakov iz Kikinde, Zivko Vlastin iz Petrovgrada i Veljko Zavišić iz Mokrina. Svi su oni streljani zbog prikupljanja, čuvanja i predavanja oružja partizanskom odredu.

Zbog rukovanja oružjem streljani su i Stevan Bursać, Jovan Bigović i Lazar Kesić, svi iz Banatskog Aranđelova, Zora Čvorkov, Milivoj Jolić i Migan Suvajdžin iz Mokrina. Zbog toga što su saradivali sa partizanima i što su im svoje salaše ustupili za boravak i sklonište streljani su blizanci Miloš i Marko Despotov, i skojevac Ljubomir Markov, njegova majka Milica i stric Mile, kao i Nevenka Čeleketić, majka četvero dece.

U ovoj velikoj grupi rodoljuba streljan je i doktor Laza Mijatov iz Petrovgrada. Ali, veliki gubitak za ceo pokret u Vojvodini bilo je streljan je Ive Vijoglavina, člana Sekretarijata Pokrajinskog komiteta Partije i jednog od organizatora partizanskih odreda i partizanske borbe u Banatu i Bačkoj. Ivo Vijoglavin pao je u ruke mađarskih fašista u Novom Sadu odmah posle pogibije Radivoja Cirpanova, ali je predat Spileru, jer je glavna njegova delatnost bila u Banatu. Pred naperenim cevima našli su se komunisti iz Zelezničke radionice Zika Jeveremov, Petar Kovalić, član Okružnog komiteta Skoja i organizator diverzantskih omladinskih grupa, Stanimir Krčedinac, Blagoje Markov, Poucki Desančić i Obrad Tapavički, kao i članovi skojevskih komiteta Jovanka Dobrosavljev, Veselin Čebzahin iz Petrovgrada, Rajko Lovadinov iz Novog Kneževca, Mile Balaban iz Podlokanja, Milivoj Lacin i Vasa Ilijin iz Banatskog Aranđelova.

Posle tih streljan je Mokrinsko-kikindski odred se više nije mogao oporaviti.

DRAGUTINOVACKI PARTIZANSKI ODRED PREPOLOVLJEN

Provalu u Dragutinovu i Beodri izazvao je borac Kikinskog odreda Danilo Košić. Posle borbe na Simićevom salašu on je jedno vreme bio baziran na salašu Rade

Đuričina u Ugaru, blizu logora Dragu ti nov a čkog odreda. Rada Đuričin je bio jedan od glavnih snabdevača Odreda. Međutim, Košić je 29. oktobra u Kikindi uhvaćen i odao je svoj boravak kod Đuričina. Tako je Spiler naveden na trag dragutinovačkih boraca. Akciju je 14. novembra započela policija iz Kikinde i Novog Bečej a, a kasnije se priključila i policija iz Petrovgrada sa Jurajem Spilerom. Špiler je preuzeo istragu iz ruku upornog Vebera i slavloljubivog Lelijera. Selo je bilo blokirano i hapšenja su počela. Sneg je pokrio polja i ulice, pa se svaki trag mogao lako pratiti, što je išlo na ruku policiji.

U kući Nede Mirkova, koji je pod batinama progovorio, Spiler je otkrio pušku i 64 metka, Mirko nije tačno znao gde se nalazi komandant Odreda Laza Pajić, ali je rekao da je ovaj jedno vreme boravio kod njega, a zatim otišao kod Đure Džikina, skojevca, čija je kuća bila na kraju sela. Agenti su ubrzo upali u Džikinovu kuću i uhvatili Lazu Pajića. Povelili su ga u opštinsku kuću i počeli sa ispitivanjem. Stavljali su mu prste u vrata, skakali mu na stomak sa stola, lomili ruke, ali je on ćutao. Tek kada su p-red njega doveli Mirkova, Pajić je priznao samo to da je nađena puška bila njegova. Neda Mirkov je na nesreću znao i gde se nalazi partizan Sredoje Veskov. Pošto ga je odao, Veskova su uhvatili, jer nije sišao u pripremljenu bazu. Agenti su bazu razorili bombama. Veskov je priznao da je bio borac Odreda, ali drugog nikoga nije imenovao. Toliko je priznao i borac Vlada Dragomirov, koga je policija zatekla kod kuće, demoralisanog i bez volje da se odupre ili sakrije. Partizan Draga Stanačev je prkosio agentima. Nije hteo priznati da je bio borac u Odredu. Tvrdio je da je leto proveo u Beogradu. Nisu pomagale ni teške muke na koje je stavljan. Milan Trajilov je pronađen i uhapšen u Beodri. On se najpre dobro držao, ali je kasnije progovorio i došlo je do novih hapšenja i mučenja. Tada su utvrđene sve akcije Odreda, posebno ona od 25. avgusta, kada su ubijena tri nemačka stražara.

Na salašu Rade Đuričina pod kupom tuluzine pronađeno je zakopano oružje partizana Veselina Popova, Dragomira Živančeva i Dušana Markovića: 2 puške sa 248 metaka, 2 bombe i 2 šatorska krila u koja je oružje

bilo uvijeno. Pronađeno je i oružje Sredoja Veskova. On je u svom dvorištu zakopao pušku i 24 metka.²⁵⁵

U svom izveštaju od 4. decembra 1941. Spiler je napisao:

„Pri ovoj istrazi je utvrđeno da su članovi Dragutinovačkog partizanskog odreda, za vreme dok su ležali u kukuruzu kod Dragutinova, od mnogih stanovnika iz Dragutinova bili snabdevani hranom i pićem i kasnije, kada su isti 2. oktobra 1941. kod Vel. Bečkereka bili razbijeni i vratili se u okolinu Dragutinova od ovih bili i skriveni. Sve ove osobe su uhapšene i iz priključenog spiska se tačno vidi što svakog pojedinca u tom pogledu tereti...“

U tom izveštaju dati su podaci o svakom borcu Dragutinovačkog odreda, rekonstruisane njegove akcije, način snabdevanja i mesta logorovanja.²⁵⁶ Pri tome je Spiler istakao dvojicu uhapšenih, Milana Pavlovića i Dobrivoja Popova, a zatim još i prvog uhapšenog Radu Đuričina. Za Pavlovića kaže da je bio „jedan od najvrednijih sakupljača životnih namirnica i novčanih priloga za partizane“. Dobri voj Popov je bio član Partije i glavni kurir Odreda i mesnih organizacija. Spiler navodi da je održavao vezu između partizana i „sada odbeglog komuniste“ Bogoljuba Bešlina, posebno između Bešlina i Miloša Popova, dok je Đuričin pet nedelja držao Lazara Pajića, izgradio mu posebno sklonište i sakrio oružje.²⁵⁷

Uhapšeno je 50 ljudi i načinjen prodor u redove partijske organizacije. Skoj je ovom prilikom sačuvao svoje redove. Uhapšena su samo tri skojevca, što je bilo od velikog značaja za rad preostalih partizana u selu.

O mučenjima uhapšenika govori i činjenica da je već u Dragutinovu pod batinama podlegao Milan Rauški, a na policiji Golja Radnović.

Partizan Draga Zivančev je ostao neotkriven u bazi na salašu Stevana Popova. Za vreme blokade oni su se dobro držali. Međutim, domaćin je kasnije, u strahu od ponovnog dolaska vojske i policije, saopštio Zivančevu da bi bilo bolje da ode i nađe sigurnije sklonište. Zivančev je u očajanju stavio svoju pušku na rame i, kao

²⁵⁵ IAPKV 18999, AK8161

²⁵⁶ Isto

²⁵⁷ Isto

nekad dok je bio seoski policajac, otišao u selo, mimo ušao u opštinsku zgradu, predao svoju pušku i saopštio da se sam predaje.

Od boraca Dragutinovačkog odreda u svojim bazama su ostali Miloš Popov Klim, komesar, njegov nerazdvojni drug Arkadije Popov, zatim borci Veselin Popov, Dančika Bešlin i Slavko Radnović. Sem Bešlina, bili su to sve stari iiskusni komunisti.

Dobro držanje pohapšenih ljudi, posebno boraca Odreda, sačuvalo je od provale značajne snage i ilegalne baze. Te baze su bile na salašima u Tomašvali, na Galadu, Selištu i u Ritu. Vlasnici tih salaša Milivoj Đukićin, Milan Čolak, Sava Stanaćev, Sava Pajić, Branko Nikolić, Boža Stanaćev, Avakum Popov i drugi čuvali su i dalje preostale borce Odreda.

Nakon što je preko borca Milana Trajilova došao do podataka o pogibiji trojice policajaca u avgustu, neprijatelj je mobilisao oko 80 Dragutinovčana i 1. januara, po velikoj hladnoći, izveo ih na naznačenu njivu da prekopavani em pronađu leševe poubijanih policajaca. Leševi su pronađeni nakon što je više od pola njive bilo prekopano, a dva dana kasnije, 3. januara, izvršen je prvi deo svirepe osvete. Devetorica Dragutinovčana: Lazar Pajić, komandant Dragutinovačkog odreda, Dragoljub Stanaćev, Dragomir Zivančev, Sredoje Veskov, Vlada Dragomirov i Milan Traj ilov, borci Odreda, i Dobrivoj Popov, Milan Pavlović i Rada Đurićin, njihovi bliski saradnici i kuriri, streljani su u dvorištu sudskog zatvora u Kikindi.²⁵⁸

TRAGEDIJA KUMANACKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Tek što je došao na čelo Komande javne bezbedosti, Juraj Špiler je imao pred sobom krupne zadatke. U stvari, bio je to niz akcija sa ciljem da se razbiju dva jaka partizanska odreda, Kumanački i Melenački, ali isto tako i dva „najpoznatija komunistička gnezda“ — Rumaneci i Melenci.

²⁵⁸ IAPKV AK 6185. Popov, rukopis

Dok je Juraj Spiler proučavao sav istražni materijal o ranijim hapšenjima komunista u Kumanu i Melencima, 0 akcijama Kumanačkog i Melenačkog odreda, Nedićev ministar Olćan je tamo održavao govore, pozivajući partizane da predaju oružje i da se legalno vrate svojim kućama, jer im u tom slučaju vlasti neće ništa učiniti. To je u stvari bilo ponavljanje ranijih nemačkih poziva, kojima je rok bio uzalud produžavan. Međutim, sada je situacija bila nešto izmenjena, naročito posle neuspelog marša Sjedinjenog severnobanatskog odreda i približavanja zime. Olćanov poziv poslušalo je desetak ilegalaca 1 boraca Melenačkog odreda. Spiler, međutim, nije poštovao Olćanova obećanja, pa ih je sve pohapsio i podvrgovao mučenju. Tako je došlo do provala koje su Spileru omogućile prodor u melenačke i kumanačke organizacije.

Spiler je sa grupom agenata najpre otišao na lice mesta, u Kumane, da bliže upozna prilike u selu i samo selo, da naide na neki trag, da zapazi raspoloženje i držanje ljudi. Svoj boravak završio je hapšenjem Racka Brusina i Žive Kumrića, za koje je doznao da su svoje vreme bili u vezi sa borcima Odreda. Tom prilikom agenti su pokušali da uhapsu i partizana Radu Odažića, ali je ovaj uspeo da se otme i pobegne.

Brusin i Kumrić ušli su u osnovni Spilerov plan. On je našao načina da ih privoli najpre na priznanje, a zatim da sačini sa njima prve spiskove kumanačkih komunista i snabdevača partizanskih boraca. Spiler ih je pustio iz zatvora uz obećanje da će sa hapšenjem potkazanih ljudi početi tek posle petnaest dana i tako sa njih skinuti svaku sumnju o provali.

Međutim, provokatori su se držali nevešto i, pošto su ih meštani doveli u tesnac, priznali su svoju saradnju sa Spilerom i kazali koje su ljude odali. Komunisti su na to bili upozoreni i pripremili su se da izbegnu nova hapšenja.²⁵⁹

Prvih dana februara u Komandi javne bezbednosti održano je savetovanje. Pored Juraja Spilera tu su bili krajskomandant, zapovednik Vanjske ispostave, policij-

ski prefekt i predstavnik jedinica Dojče manšafta. Izveštaj o situaciji u Kumanu dao je Špiler i na kraju predložio da se selo opkoli i drži u obruču dok on bude sa svojim agentima pretraživao kuće i hapsio ljude.

Špilerovi predloži su usvojeni i Francu Raj tu je dato u zadatak da odmah sačini odgovarajući plan, što je on i učinio.²⁶⁰

Prema tom planu, u akciji su učestvovali oficiri Krajskomandanture, Državna policija iz Petrovgrada sa 140 ljudi, odred kriminalističke policije iz Petrovgrada, Državna policija iz Novog Bečeja sa 70 ljudi, 25 podoficira Hipopolicije, odred Poljske žandarmerije i odred Hipopolicije iz kasarne „Adolf Hitler“ u Petrovgradu.^{260a}

I pored toga što je plan pedantno sproveden i što je u blokadi sela učestvovao veliki broj ljudi, rezultat ove akcije bio je skroman. Uhapšena su svega 24 čoveka, uglavnom prema spisku koji su sačinili Brusin i Kumrić. Među uhapšenima nalazio se i Ljubomir Colić, član partije još od 1935. godine, u čijem je dvorištu bilo zakopano oružje Kumanačkog odreda.

Blokada je potom skinuta i policijske snage su povučene. Špiler je sproveo uhapšeničke u policijski zatvor u Petrovgradu, počeo istragu i mučenjima iznudio nove podatke, saznao imena novih ljudi i naišao na prve tragove kumanačkih partizana.

Druga faza ove akcije počela je već 13. februara i trajala je neprekidno sve do 25. februara, sa punom oštrinom i rešenošću da se ide do kraja.²⁶¹

Ovoga puta celokupna komanda poverena je Špileru, kome su stavljene na raspolaganje jedinice Državne straže jačine od 120 ljudi. Za glavne pomoćnike Spi-

²⁶⁰ Dokument nosi naslov „Nastupni plan akcije koja ima da se sprovede 5. II 1942. g. u Kumanu protivu komunista, partizana i njihovih pomagača“ IAPKV 8051, 8052 AK 8135

^{260a} Dato je uputstvo da se upad u označene kuće izvrši munjevito, sa stražarima na ulici i u dvorištu radi blokiranja vrata i prozora Tačno se opisuje kako se vrši hapšenje, čuva uhapšenik, koliko se ostaje u kući i kako se odvođe uhapšeni. Bio je precizan i način vođenja istrage u opštinskoj zgradi, utvrđen znak za slučaj pojave otpora i način i pravac kretanja jedinica na ugroženo mesto.

²⁶¹ IAPKV 18999, 18940, 8051, 8052

ler je uzeo odabrane agente Vilhelma, Kozlovačkog, Luca, Štandhafta, Vebera, Šneslera, Hipvela, Cirovića i Lajthajma, a u mobilnom stanju je bila i policija u svim okolnim mestima.

O ovoj akciji Špiler u svom izveštaju piše:

„Selo nije bilo držano u obruču, no samo izlazi blokirani, a selom su kružile patrole koje su motrile posebno na trgove. U vreme ove akcije u svim selima oko Kumana obrazovane su zasede sa zadatkom da kontrolišu sva lica koja dolaze iz pravca Kumana ...“²⁶²

Punih trinaest dana trajao je teror, ljudi su tučeni, ulicama i poljem se pucalo, pretraživana je svaka stopa zemlje svaka prostorija, svaki ambar i plast. Sneg je padao uporno, odajući tragove koje su jake patrole odmah sledile. Strah je vladao selom. Špiler je uspeo da ustaničkim snagama nanese jedan od najtežih udaraca. Kumanačkog partizanskog odreda više nije bilo. Ostala su samo dva njegova borca u jednoj od retkih baza koje ovoga puta nisu bile otkrivene. Od partijske i skojevske organizacije malo je šta ostalo.

U policijskom izveštaju o toj akciji se kaže:

„... Radilo se danju i noću bez prekida sve dok nije uspeo da se tradicionalna tvrđava komunizma za koju je Kumane punih 24 godine smatrano, razori i da se svi članovi kumanskog PO-a i Skoja a naročito mesnih komiteta, uhapsu odnosno likvidiraju. Osim toga, uhapšeno je preko 200 jataka, a nađeno je sve oružje i municija PO koja je bila zakopana u zemlji. Skoro svi od uhapšenih partizana nađeni su u skrovištima koja su specijalno u tu svrhu bila izgrađena. Mnogi od njih izvršili su samoubistvo kada su videli da su otkriveni. Mnogi opet, koji su za vreme akcije pokušali da pobegnu iz sela, bili su likvidirani, a nađeni su na osnovu tragova koje su ostavili u snegu. Od 24 člana Kumanačkog odreda uhapšeno je odnosno likvidirano tom prilikom 22 ...

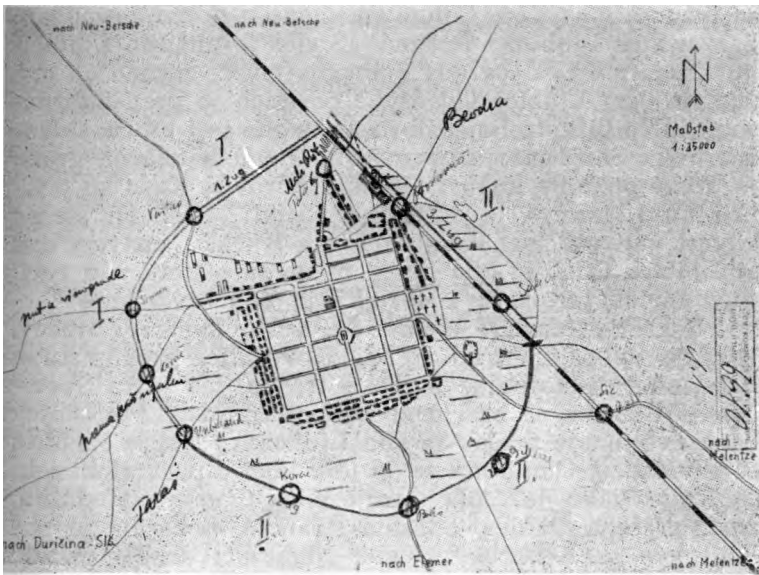
... Ovom prilikom utvrđeno je da je u Kumanima bilo izgrađeno u svrhu skrivanja partizana i odbeglih komunista mnogo skrovišta i to na upravo neverovatno rafiniran način.

Pronašla su se skrovišta pod velikim pećima za pečenje, u zemlji, pod jaslama, u stajama, u dvorištu pod gomilom đubreta, u zidovima, između dvostrukih zidova i sobnih tavanica.

²⁶² IAPKV 8052

u kladencima, itd. Sva ova skrovišta bila su tako izgrađena da ih je bilo jako teško pronaći, a neka su bila tako velika da se moglo u njima sakriti po više lica. Pronašli smo ukupno 32 skrovišta. „262a

Komesar Kumanačkog odreda Lazar Milankov nalazio se u bazi kod Lazara Brusina. Sa njim je bio njegov nerazdvojni drug Velja Ubavić, zamjenik komandanta

Špilerov plan blokade Kumana februara 1942. godine

Odreda. Pošto je domaćin bio uplašen, Milankov i Ubavić su resili da se probiju iz sela i nađu sklonište u nekoj od poljskih baza. Uputili su se prema Malom ritu.

Spiler je pripremio poternu grupu, sam seo na saonice i pošao da vidi kakav će biti ishod potere. Grupi je naredio da uzme bele čaršave iz kafane kako bi se neprimjećena privukla partizanima.

202a IAPKV 18999, AK 8131, Specijalni Spilerov izveštaj; orig. 167/42 od 2. III 1942

U međuvremenu Milankov i Ubavić su se udaljili na oko 6 kilometara od sela i sklonili se u usamljenu kolibu Pere Stojića. Pošto su bili otkriveni, pružili su otpor. Velja Ubavić je bio ranjen i zarobljen, a Žarko Milankov, takođe pogođen sa dva hica u levu nogu, ispalio je poslednji metak sebi u slepoočnicu.

Ljubica Odadžić, član Okružnog komiteta Partije za Severni Banat, za vreme ove hajke bila je zajedno sa Ivanom Knežićem Cotom smeštena u dobro izgrađenoj bazi u kući Ljubinke Petrović. Spiler je uhapsio Ljubičinu drugaricu iz Beograda Seku Šantovac, doznao da ona zna za bazu Ljubice Odadžić i postavio je pred alternativu: ili će biti streljana ili da kaže gde je Ljubica Odadžić. Seka Šantovac je progovorila i jedna udarna grupa je ubrzo opkolila kuću Ljubinke Petrović. Kada su došli nad bazu, unutra je odjeknuo pucanj. Našli su starog sremskomitrovačkog robijaša Ivana Knežića mrtvog, dok je Ljubica Odadžić bila pored njega sa pištoljem u ruci: njen metak je slagao i devojka je bila savladana.²⁶³

Sekretar Mesnog komiteta Partije Maksa Kovačev, koga je Spiler smatrao za najodgovornijeg komunistu u Kumanu i za kojim je posebno tragao, bio je sa Svetozarem Čolićem u bazi kod Ljube Ereimića. Poslednjeg dana ove akcije prešao je kod Ljubomira Čohća i sakrio se u vršalicu. Činilo mu se da je u kući u uzavrelom selu sigurnije, iako je Čolić ranije bio uhapšen. Međutim, Ljubina žena Danica, obuzeta strahom, pokazala je policiji gde se Kovačev sklonio. Nemajući drugog izlaza, stari komunist je sam sebi oduzeo život.

Spiler je najzad uspeo da sazna gde je sklonjeno oružje Kumanačkog odreda. Pronađeno je pod zemljom u šupi Ljube Čohća, nedaleko od vršalice u kojoj je poginuo Maksa Kovačev. Bilo je tu 17 pušaka, 149 metaka, 1 bomba, 6 pištolja sa municijom i neka druga vojna oprema.

Od partizana su najpre zarobljeni Rada i Sava Aćimov. „Oni su pokušali da se sklone iz sela i domognu jednog poznatog salaša prema Novom Bečeju. Međutim,

²⁶³ Ljubica Odadžić proglašena za narodnog heroja 26. XI 1953. (Narodni heroji II, str. 29—30).

patrole su otkrile sveže tragove i primorale partizane na predaju. Oni su prokazali bazu Veselina Nemeševa, a zatim su Boža i Dušan Stojanov napustili svoju dotadašnju bazu, bojeći se da Sava Aćimov i nju ne prokaže. Uputili su se prema Tarašu, ali su ih patrole po tragu ubrzo sustigle i savladale. Pod teškim batinama Dušan Stojanov Punga rekao je za nekoliko baza za koje je znao:

O tome je Spiler posle rata u istrazi rekao:

„Kumrić je dao podatke za dva skloništa. Ostali su otkriveni, jer od strane pripadnika pokreta nisu održavani principi konspiracije. Za sklonište su znali svi ukućani, a ilegalci su prebacivani iz jednog skloništa u drugi, pa je neko prošao i deset skloništa. Partizan Gvoždjar u skloništu kod svoje kuće je uhvaćen, dao je odmah podatke za jedno sklonište u susedstvu (ispod velike sobne peći), gde su pronađena dva partizana, koji su dali podatke za mnoga druga skloništa, i tako do kraja.“²⁰⁴

Svetozar Tešić se rešio da pomogne policiji. Znao je za bazu partizana Milenka Bogdanova Gvoždara i policija ga je savladala u skloništu. Na isti način policiji je pao u ruke Milan Brusin. Ovi partizani, međutim, nisu pred Spilerom izdržali i otkrili su sve kuće u kojima su boravili.

Nije samo Tešić pao na dno izdaje. Kumančanin Slavko Piperski rekao je policiji da je na drumu video sumnjiva čoveka. Patrola je poslana u tom pravcu i uskoro savladala partizana Svetozara Slezijaka, koji je bio naoružan pištoljem.

Koliko je strah zavladao ljudima tih dana svedoči i tragičan slučaj Milutina Stojanova Bače. Stojanov je bio komunista od 1935. godine, učestvovao je u pripremi ustanka i bio jedan od glavnih snabdevača Odreda. Za vreme ove Spilerove akcije on je menjao skloništa i naposljetku se našao na gumnu Boška Odadžića. Domaćin ga je otkrio i napravio opštu uzbunu među komšijama, koji su iz straha za svoje živote opkolili čoveka kako bi ga savladali i predali policiji. Stojanov se otrgao i sklonio na tavan susedne kuće. Nemajući drugog izbora, Milutin Stojanov se na tom tavanu obesio.

Strah ie zaslepio i Žarka Sekulića. Kada je na svom tavanu našao partizana Vesu Lupurova, napao ga je, savladao i predao policiji.

Ove izdajnike je Špiler predložio za novčanu nagradu.

I u redovima partizanskih boraca našao se crv demoralizacije i nemoći. Dovedeni do očajanja, sami su izašli iz svojih baza i predali se policiji partizani Milan Đuričin, Slavko Boberić i Miloš Boberić. To su isto učinili i Živojko i Milutin Erdeljan, koji su radili na snabdevanju Odreda dok se nalazio na polju, kao i neki drugi aktivisti koji su se više dana krili u svojim skloništima.

U ovoj teškoj drami, u kojoj se Kumane punih trinaest dana nalazio, pala su još dva vrsna borca.

Špiler je doznao da se na ciglani kraj Melenaca nalazi Milan Stančić Uča. Jaka patrola melenачke policije uputila se prema ciglani. U njenom sastavu bio je Andres Poljak, koji je po zadatku melenачke partijske organizacije bio u policiji. Našli su braću Stančiće u kući i vođa patrola ih je sa uperenom puškom pozvao da pođu s njima. Poljak je tada odgurnuo pušku, metak se odbio od ciglanog poda i ranio Poljaka. Stančići su pokušali da iskoriste pometnju i da pobegnu, ali je to samo Milanu uspelo, iako je bio ranjen na tri mesta. Uspeo je da se domogne Taraša i da se skloni kod nekog nepoznatog čoveka. Ovaj ga je primio i Milan je brzo zaspao. Ali ubrzo se probudio pred naperenim puščanim cevima. Odveli su ga u opštinu, pretučenog i oblivenog krvlju. Kada je u kancelariji ostao sam, dohvatio je makaze sa stola i nekoliko puta se sa njima ranio u stomak. Nije uspeo da oduzme sebi život, ali je zadobio samo još nekoliko rana. Špiler je naredio da ga hitno prebace u Kumane. Uz put je član Sreskog komiteta Skoja Svetozar Ješić Marko napao patrolu pokušavši da oslobodi Milana Stančića. Međutim, pištolj mu nije bio ispravan, pa je i sam bio savladan.²⁶⁵

Na jednu od mnogobrojnih zaseda koje su tih dana bile raspoređene na svim pravcima prema Kumanu naišao je Proka Sredojev, sekretar Okružnog komiteta Sko-

²⁶⁵ Končar—Tabački, str. 218—221

ja. Sa njim je bila Milica Ružić, skojevka iz Petrovgrada. Sredojev je bacio prema zasedi bombu, koja je eksplodirala, ali je odmah posle toga smrtno pogođen. Milica Ružić je savladana. Tada je na policijsku patrolu naišao i borac Melenačkog odreda Vujica Vujanov Kreca, koji je bio naoružan pištoljem i bombama. On se međutim probio i zajedno sa Angelinom Ispas pojurio ulicama. Nastala je pucnjava, u kojoj je Angelina Ispas bila ranjena i savladana dok je Vujanov uspeo da umakne.²⁶⁶

Za trinaest dana provedenih u Kumanu Spiler je na licu mesta gotovo završio celokupnu istragu nad kumanačkim borcima. Ostalo je da se napisu formalne osude i da se prvom prilikom izvrši streljanje. Takva prilika je ubrzo došla.

Jedan od smelih južnobanatskih ilegalaca, Paja Bulovan Ilija, nalazio se početkom marta na zadatku u Pančevu. Tih dana je bila u jeku jedna od najvećih policijskih akcija na partijske i skojevske organizacije u ovom gradu. Paja Bulovan je 3. marta otkriven u pekari Ilije Belobrka. Došlo je do kratke i žestoke borbe. Bulovan je uspeo da ubije policajca Raka i teže rani agenta Grosa. Međutim, u borbi je i sam poginuo. Policija je pohapsila porodicu Belobrka, a kuću im porušila i zapalila.

Desetog marta plakatirano je saopštenje da je zbog pogibije Raka i ranjavanja Grosa streljano 75 ljudi,²⁶⁷ na obali Tamiša, u blizini Pančevačkog mosta. Većina streljanih — njih 54 — bili su rodoljubi iz Kumana. U saopštenju se kaže da je „provedenim postupkom utvrđeno da su pripadali naoružanim komunističkim bandama, bili članovi komunističkog pokreta, ili u velikoj meri pomagali članove komunističkih bandi (partizane), davali istima skloništa, hranu i novac, nabavljali ili prenašali ovima oružje i municiju, te služili kao njihovi kuriri.“²⁶⁸

Slavko Cvetić je streljan kao borac Melenačkog odreda, ali je bio iz Kumana. Jovan Aćimac, Milinko

²⁶⁶ Isto

²⁶⁷ IAPKV 19752, AK 6187, 7992, 18999. Muzej Vojvodine
3480; Končar—Tabački, str. 233—235

²⁶⁸ Saopštenje Nadleštva podbana za Banat

Baračkov, Đura Berić, Gavra Brusin, Živa Bulov, Svetozar Čolić, Svetolik Đuričin, Sava Erdeljan, Boško Lupurov, Veljko Maksić, Rada Mučalov, Dušan Radin, Živa Radišić, Ivan Stajić, Blagoje i Ivan Staničić streljani su jer su u toku leta svojim kolima snabdevali Kumanački odred hranom i opremom. Drugi su izvedeni na strelište zato što su tu hranu i opremu sakupljali i pripremali, održavali veze sa borcima ili ih držali u bazama kod svojih kuća.

A onda, samo četiri dana kasnije, 14 marta, na streljanje je izveden Kumanački partizanski odred. To streljanje izvršeno je opet u Pančevu, ali na nepoznatom mestu i pod nepoznatim okolnostima.

Od pedeset streljanih, njih 37 bilo je iz Kumana, a među njima 18 boraca Kumanačkog partizanskog odreda. Ovo streljanje je motivisano kao odmazda za pogibiju agenta pančevačke policije Alfonsa Klara, koga je 6. marta u borbi ubio Mita Zivkov Lala, sekretar Okružnog komiteta Skoja za južni Banat. Tom prilikom hrabri Lala je uspeo da se probije iz Pančeva.

Od boraca Kumanskog partizanskog odreda streljani su: Rada Aćimov Kalić, ratar, Sava Aćimov Harmonikaš, muzičar, Ivan Boberić Miloš, krojački pomoćnik, Slavko Boberić, kovački pomoćnik, Milanko Bogdanov Gvožđar, ratar, Borivoj Brančić Laza, nadničar, Milan Brusin, nadničar, Milan Đuričin Lala, briački pomoćnik, Dobrivoj Gladić Uvalin, zamenik komandanta Odreda, ratar, Toša Gladić, ratar, Vesa Lupurov, ratar, Veselin Nemešev Glišin, ratar, Sredoje Stanisavljev Taca, ratar, komesar Odreda, Boža Stojanov Punga, zidar, Dušan Stojanov Punga, zidar, Svetozar Slezijak Zare, ratar, Velja Ubavić Baca, ratar, i Omer Vuletaš Močanski, ratar, — svi iz Kumana.

Zbog saradnje s partizanima streljani su: Zivko Mirčetić, Miloš Nemešev, Rada Petrović, Miloš Teodosin, Sava Tešić, Dušan Trifunjagić, Sava Trifunjagić, Sandor Tubić i Ljupko Zarin.²⁶⁹

Tako je završilo Špilerovo orgijanje u Kumanu. Devedeset i jedan čovek, devedeset i jedan borac iz jednog

²⁶⁹ Isto kao i fusnota 203

mesta, sve braća i komšije, stavljene su pred smrtonosne cevi. Tragedija je bila velika. Kumančani su organizovali prihvata dece poginulih ili zatvorenih roditelja.

U bazi su ostala samo još dva borca Kumanačkog odreda, Dobrinka Stančić i Slavko Stančić.

BORBA U TOPOLI KOD PANCEVA

Posle pogibije Stevice Jovanovića, decembra 1941, obnovljen je Okružni komitet Partije za južni Banat. Za sekretara je određen Borislav Petrov Braca, koji je bio rodom iz Bosanskog Broda, ali je odrastao u Vršcu. Petrov je bio student prava još od 1940. godine radio je u partijskoj tehnici, najpre u Vršcu, a potom u Pančevu. Pred rat je izabran za sekretara Pokrajinskog komiteta Skoja za Vojvodinu, a zatim za člana Pokrajinskog komiteta Partije.

Petrov je i dalje vodio partijsku tehniku, ali je mnoge poslove u njoj poverio svojoj sestri Jelisaveti Petrov i Stanku Tomiću, koju su na njegov predlog takođe ušli u sastav novog okružnog komiteta Partije. Kasnije je pronašao jednu kuću u predgrađu Pančeva, Topoli, u koju je smestio celokupnu tehniku, a ta je kuća bila najpogodnija za sastanke Komiteta, primanje i odašiljanje kurira. U predsoblju kuće, ispod patosa, izgrađeno je posebno sklonište za smeštaj pisanih mašina, šapirografa i arhive. Kuća je bila na kraju naselja, slična drugim zapuštenim kućama, u kojima je mahom stanovala sirotinja. Nemačke patrole su ovamo retko dolazile.

Na nesreću, posle samo dva meseca nesmetanog rada, i ovaj borbeni štab južnobanatskih boraca je otkriven.

Opet se našao kukavica, Nikola Karavla, krojač iz Pančeva. On je Stanku Tomiću činio neke krojačke usluge, pa je dolazio u kuću u Topoli i zapazio da tu ima oružja i eksploziva. U istrazi povodom ubistva Aloisa Klara Spiler je uhapsio Karavlu i sa ostalima ga otpremio u Petrovgrad.

Spiler je među uhapšenikima zapazio preplašenog starog krojača i osetio da će ovaj reći ono što zna. Po-

sebno ga je pozvao na salušanje, obećao mu slobodu i od njega doznao za adresu kuće u Topoli.

Rajt i Spiler su već iste večeri pošli u akciju. Naraspologanju su imali celu udarnu grupu, jedan odred nemačke vojske od 60 ljudi i 20 pripadnika Državne straže. Kolona je prošla ulicama grada, ostavila iza sebe Vojlovicu i pred zoru su našla u Topoli. Napravljena su dva obruča: širi, koji je zahvatao niz kuća unaokolo, i, uži oko same kuće.

Borislav i Jelisaveta Petrov i Stanko Tomić odmah su primetili da su opkoljeni. Sa njima se u kući našla i kurirka Agata Libman. Preostalo im je da se bore do poslednjeg metka. Rasporedili su se tako da su kontrolisali svaki ulaz u kuću.

Spiler ih je pozvao na predaju. Odgovorili su vatrom. Municije nije bilo malo, ali se morala štede ti. Pucali su samo pri pokušaju neprijatelja da se približi. Vojska i policija nisu štedele municiju. Pucali su iz puškomitraljeza, mašinki, pištolja, iz pušaka. Poneka ručna granata rasprskavala se ispod razvaljenih prozora i izlomljenih vrata. Branioci su već ostali bez svojih ručnih bombi. Jedan metak pogodio je Agatu Libman. Posle tri sata borbe sa tavana se nisu više čuli pucnji. Braca Petrov bio je mrtav, a Jelisaveta Petrov i Stanko Tomić smrtno ranjeni. Sve troje imali su u desnoj ruci pištolje, a u levoj ceduljice na kojima je pisalo: „Mi umiremo za slobodu naroda!“ Okolo su bile rasute iscepane novčanice od hiljadu dinara, prilog naroda borcima, koji nije smeo pasti u ruke okupatoru. Spiler je, ipak, pronašao sklonište sa dokumentima i tehničkim materijalom.²⁷⁰

O ovoj akciji Rajt u svom izveštaju piše:

„Pri pretresu nađene su 4 vojničke puške, 5 pištolja, veća količina municije za pušku i pištolj, nemačke ručne bombe, 1 paket eksploziva, materijal za umnožavanje letaka, 2 pisaće mašine, 1 šapirograf, veća količina hartije, više tuba boja, 2 kutije indigo-papira i mnogo drugog, više stručnih komunističkih vojnih knjiga i celokupna arhiva ovog okružnog komiteta. Ova je sadržala sem raznih izveštaja i šifara razne specijalne

²⁷⁰

IAPKV 18999, AK 8131, 8051, 8052; Momčilović, NBS, str. 26—29; Markov, str. 354—359

karte Banata, 19 izveštaja štaba NOP-a i 4 cirkulara OK KPJ za južni Banat, koji su bili adresovani partijskim i omladinskim organizacijama. Isto tako je nađena velika količina nepotrebljenih formulara za izradu lažnih ličnih karata, objava za putovanje i falsifikovani pečati. Tamo su se nalazile i lične karte Borislava i Jelisavete Petrov i Agate Libman. Najzad, na tavanu kuće nađena je uniforma i dokumenti Alois Tritvemel-a pripadnika Colgrancšuc-a. Borislav Petrov je došao do uniforme time što je jednom prilikom opio Tritvemel-a, oduzeo mu uniformu i dokumenta, da bi se ovim u datom vremenu poslužio.²⁷¹

NAPAD NA MELENCE

Pošto je u februarskom napadu na Kumane uhapšio i nekoliko Melenčana, Spiler se odlučio na veliku akciju na Melence. Za njega je bilo bitno da je uhvatio „jezik“ koji će mu otkriti podatke o članovima Partije i Skoja. Milom ili silom, on je nalazio načina da te podatke dobije i da se pripremi za prvi prodor.

U rukama mu je bio Milan Staničić Uča, ali ranjeni komunisti nije podlegao teškim mučenjima niti je prihvatio Spilerova obećanja; ostao je čvrst kao stena. Ni od Save Stančića nije se moglo ništa izvući. Međutim, među uhapšenima su bili ranjena Angelina Ispas, Vuka Bogaroški i Milinko Halasov. Posmatrajući uhapšene Melenčane, odlučio se da pokuša sa Milinkom Halasovim, za koga je doznao da je imao veze sa melenčkim partizanima. Već iz prvog razgovora video je da se nije varario. Halasov je molio za milost i ponudio svoju saradnju.

O tome Spiler u istrazi kaže:

„Kako njegova krivica nije bila naročita ja sam, dakako, odmah pristao. No Halasova nisam odmah pustio, pošto sam mislio da bi to moglo biti sumnjivo, već sam ga sa ostalima otpremio u Bečkerek . . .“²⁷²

Od Milinka Halasova Spiler je dobio podatke za tri-deset lica, uglavnom članova mesnih komiteta i Narodno-oslobodilačkog odbora. Držeći se svoje oprobane taktike, Spiler je pustio na slobodu Milinka Halasova, ali nije

²⁷¹ IAPKV 18999

²⁷² IAPKV 18940

odmah sproveo hapšenje. Želeo je da se tamo učvrsti uverenje da provala nije izvršena, da otupi budnost, da ljudi izađu iz svojih skloništa.

Posle temeljitih priprema akcija je počela 18. aprila u zoru. U njoj je učestvovalo oko 780 pripadnika policijskih jedinica.²⁷³

Jedan od najadekvatnijih zadataka ove akcije bilo je opkoljavanje Melenačkog ostrva, na kojem je tokom letnjih dana bio glavni logor banatskih partizana. Zato su jedinice Državne straže iz Novog Bečeja i Kikinde, pod komandom kapetana Kornelija Lelijera i oberlajtnanta Rajharta dobile naređenje da sa svim žiteljima salaša na ostrvu budu nemilosrdni, da te salaše potpuno unište, a sve salašare privedu. Te jedinice su imale i konjicu, jer je teren oko ostrva bio poplavljen, a samo ostrvo opasano dosta dubokim i širokim kanalom.

Stupajući u akciju Spiler se posebnim proglasom obratio Melenčanima. „U vezi akcija“, kaže se u proglasu, „koje je vlast povelila u severnom Banatu u cilju uništavanja svih partizanskih i komunističkih bandita, sprovodi se sada takva akcija u vašem selu“. U proglasu koji je sam potpisao Spiler se hvali da je u mnogim krajevima Banata uspeo „narod osloboditi od tih zlikovaca i sada je došao red i na vaš kraj, koji je, kako je to poznato, vrlo mnogo propatio od tih bandita..Konstatujući to, Spiler poziva na saradnju: „Sve što ste sumnjivo videli i čuli o radu tih zlotvora treba da sada u opštinu odmah javite. .. bez bojazni od njihovih pretnji, jer, jedno je sigurno, da posle ove akcije koja se sada u vašem selu vodi, oni više neće imati prilike da bilo kome učine kakvo zlo... “ Ipak, obećao je da će se imena onih koji donesu prijavu držati u tajnosti.

U proglasu se preti. „ . .. one, koji skrivaju partizane i odbegle komuniste, ili istima daju hranu, čekaju vrlo teške kazne. ali se dalje velikodušno nudi oproštenje svima onima koji su to ranije činili, a sada pomognu „ .... da ti zlikovci budu otkriveni i uhapšeni...“ Zatim naređuje da svaki domaćin pretrese svoju kuću,

²⁷³ IAPKV 6610. Ponovo je sačinjen „Nastupni plan“ u kome su tačno naznačene jedinice i njihovi zadaci u akciji.

sve zgrade u dvorištu, kamare slame i sena, kupove tuluzine, da bdi i danju i noću da se neko ne dovuče i sakrije.²⁷³¹

Akcija na Melence tekla je prema planu. Jedinica koja je opkolila i pretresla vinograde uhapsila je 9 „sumnjivih lica“. Na Melenačko ostrvo prvi je prešao poručnik Krajskomandanture Maj er Valdek, gde je bio dočekan vatrom iz obližnjeg salaša. U borbi do koje je zatim došlo ubijen je jedan od salašara a dvojica su zarobljeni, dok je salaš zapaljen ručnim granatama. To je bila jedna od baza u kojoj su zimovali melenački borci. Na ostrvu više nije bilo otpora, jer nije ni bilo partizana. Salaši su pažljivo pretresani i potom zapaljeni, a jedinice su se povukle sa ostrva i uputile zajedno sa 25 pohapšenih ljudi u melenačku opštinu.

Posle ove akcije izvršena je provala u partijsku i skojevsku organizaciju.²⁷⁴ Uhapšeni su Milan Kevrešan i Branko Bibin, članovi Mesnog komiteta Partije, i Marinko Pandurov i Veselin Jevremov, članovi Mesnog komiteta Skoja. Među njima je Spiler još u Melencima našao slabe tačke i uspeo proširiti svoj prodor u redove melenačkih komunista. U Spilerovom izveštaju o toj akciji se kaže da je glavni zadatak ovih organizacija bio snabdevanje partizanskog odreda i da su Bibin i Kevrešan kao organizatori toga snabdevanja dali podatke o svima onima koji su u tome učestvovali, isto kao i članovima Mesnog narodnooslobodilačkog odbora, na čijem je čelu bio Milan Kevrešan. Svi ovi ljudi su pahapšeni. U tom izveštaju dalje stoji:

„Prilikom ove akcije bilo je kao potpuno sigurno utvrđeno da u Melencima nema ovakvih skrovišta kakve je policija pronašla u Kumanima. Izgradnja ovih skrovišta je u Melencima nemoguća, pošto je skoro sva zemlja puna vode. Pripadnici melenačke partizanske grupe skrivali su se leti u kukuruzu, a u toku nastupajuće zime u kućama na periferiji sela, kao i na salašima na Melenačkom ostrvu. Samo pojedini su se krili u toku zime u samom selu a to samo za kratko vreme i to ne u naročito izgrađenim skrovištima, nego u stanovima nekih stanovnika. Većim delom pak su se krile melenačke partizanske gru-

²⁷³a IAPKV AK 7990

²⁴ Isto. Izveštaj Policijske prefektуре pov. br. 67/42, 92/42

²³⁷a IAPKV AK 7990

pe... na Melenačkom ostrvu, a kod toga su ih sa svim razumevanjem u velikoj meri potpomagali stanovnici tamošnjih salaša. Ova činjenica bila je uzrok da su bili svi stanovnici ostrva... uhapšeni, a njihovi salaši upaljeni da se time onemoguću partizanima da bi ostrvo još dalje upotrebljavali kao skrovište i kao polaznu tačku za dalje eventualne akcije.²⁷³

Posle sprovedenih akcija u vinogradima, na ostrvu i hapšenja u samom selu blokada je uveče istoga dana skinuta, glavne snage su povučene a u selu je ostao Špiler sa svojom udarnom grupom i 60 ljudi iz sastava Državne straže. Pripremljena je posebna akcija pretraživanja kupa tuluzine duž drumu Melenci—Bašaid.

Za ovu akciju, izvedenu 20 aprila, mobilisana je desetina meštana koji su morali da ispred stroja razvaljuju kupe tuluzine i razbacuju snopove, kako bi se onemogućio oružani otpor partizana. Mnoge od ovih kupa su popaljene, a u jednoj od njih otkrivena su tri borca Melenačkog odreda. Došlo je do borbe, u kojoj su poginula sva tri partizana. Bila su to braća Zoran i Dragomir Mijatov, obojica skojevci, i Dragoljub Barnić. Na drugom mestu otkriveni su i zarobljen partizan Svetozar Jovanov i komunisti koji su se uspeli probiti iz blokade Melenaca Marinko Pandurov, Veselin Jevremov i Ziva Keljački. Sva četvorica su bila bez oružja. Među uhapšenima bili su i partizani Aca Rus, Slobodan Stojšin i Marija Stan-
kov.

Time je bio završen prvi deo napada na Melence. Ubijena su 4 borca Melenačkog odreda, 6 je zarobljeno, dok su uhapšena još 62 člana Partije i Skoja, Mesnog narodnooslobodilačkog odbora i saradnika partizana.

Špiler je i ovoga puta odabrao svoga čoveka. Bio je to Ignjat Bibin, student, koji je bio veoma uplašen. Špiler o njemu kaže: „On mi je obećao da će kao poverenik raditi, a ja sam video da on ima neke veza sa ilegalcima, dao sam mu nalog da se ubaci među ilegalce i da mi prikupi sve podatke o njihovim bazama, kao i licima koja ih snabdevaju sa hranom . . .”,²⁷⁶

Međutim, po Špilerovoj računici još je 12 melenačkih partizana bilo na slobodi. Pored toga, nije bilo ot-

²⁷⁵ Isto

²⁷⁶ IAPKV 18940

kriveno ni njihovo oružje. Zato se napad na Melence smatrao nedovršenim, pa su izvršena još dva naleta, jedan od 24. do 27. aprila, a drugi od 1. do 5. maja. O tim akcijama sačuvan je samo jedan od tri izveštaja.²⁷⁷ U tom izveštaju se kaže da je 26. aprila pronađeno jedno sklonište oružja Melenačkog odreda, u kući Angeline Jankov: 7 vojničkih i jedna lovačka puška. U toj kući otkriven je na tavanu član Mesnog komiteta Skoja i partizan Kamenko Munčan. Mladić je pištoljem opalio dva metka na agente, a poslednji sebi u slepoočnicu. Međutim, bio je još živ kada su ga izvukli, pa su ga teško ranjenog prebacili u bolnicu. Tom prilikom policiji u ruke pao je isto tako mladi partizan Žarko Adamov. U kući Rade Adamova otkrivena je puška i redenik metaka. Među 60 uhapšenih nalazio se i Momčilo Grošin, kovač, koji je prilikom napada na melenačku opštinu bacio dve bombe, kao i deset drugih učesnika ove akcije. Uhapšen je i Milorad Protić, sekretar Mesnog komiteta Skoja, kome je uspelo da se za vreme prve blokade probije iz sela.

U Raj tovom izveštaju dati su zbirno rezultati svih delova ove velike akcije. Otkriveno je i zaplenjeno ukupno 14 vojničkih i lovačkih pušaka, jedan puškomitraljez, dva pištolja i izvesna količina municije.

Po Spilerovim izjavama, datim u istrazi, uhapšeno je ukupno 150 pripadnika pokreta, od kojih je njih 68 streljano. Među uhapšenima bile su i sestre Micić, za koje je Spiler izjavio da su se „fanatički držale“.²⁷⁸

Melenčani su izvođeni na streljanje u više navrata.

Međutim, Spiler je na svoj način privodio kraju i ovu veliku akciju. U nedelju 21. juna 1942. Melenčani su morah da gledaju kako na sred sela vešaju 13 njihovih sugrađana.

U Pančevu je Nikica Zivanović, član Pokrajinskog komiteta Skoja, u samoodbrani teško ranio SS hauptšarfirera Kneča, te je, izuzetno, zbog visokog čina ove esesovske ličnosti trebalo obesiti 50 narodnih boraca, iako je njihov propis predviđao za ranjavanje samo 25.

²⁷⁷ IAPKV. Izveštaj Prefekture pov br 92/42

²⁷⁸ IAPKV 18999, AK 9131, 8051, 8052

Predviđeno je da se u Pančevu obesi 25, u Perlezu 12 i u Melencima 13 boraca.²⁷⁹

Pod vešala su dovedeni partizani Žarko Adamov, Nedeljko Đurić i Svetozar Jovanov, zatim Momčilo Grošin, snažni kovač i diverzant, koji je pod vešalima ismejao dželate što nemaju municije da streljaju, zbog čega ga je jedan podoficir ubio pištoljem, Branko Bibin i Milan Kevrešan, članovi Mesnog komiteta Partije, Veselin Jevremov, član Mesnog komiteta Skoja, Nadežda Kišprdilov, hrabra domaćica, koja je čuvala i hranila partizane u svojoj kući, a na stratištu klicala slobodi i sama sebi namakla omču, Angelina Ispas, koja je uhvaćena ranjena, Angelina Jankov, čuvar oružja Mele-načkog Odreda, te Ljubomir Jankov, Draga Markov i Dušan Micić, svi zbog najuže saradnje sa partizanima. Ovoga puta obešeni su i snabdevači Stajićevsko-petrovgradskog odreda Ljubomir Moc, Gena Davidovac i Voja Kovački, kao i Steva Đuričić, Ilija Fibišin i Novica Prodanov, Botošani koji su obezbedili baze Žarku Zrenjaninu i drugovima.

Drugo vešanje Melenčana izvršeno je 14. oktobra, kada je u Samošu, Zagajici i Gaju obešeno 50 narodnih boraca. To je bila odmazda za pogibije pripadnika nemačke narodnosne grupe Mihaila Česana, koga su južnobanatski partizani ubili 8. oktobra. U Samošu je obešena partizanka Marija Stankova i partizan Slobodan Stojšin, koji je pesmom prkosio Nemcima, a u Zagajici hrabra i ponosita Milica Micić. Obešeno je još troje Melenčana koji su u svojim kućama skrivali partizane.²⁸⁰

I, najzad, Nemci su 9. februara 1943. u Petrogradu streljali 24 zatvorenika, ovog puta u žalosti za izgubljenom staljingradskom bitkom, ali o ovom streljanju nisu

²⁷⁹ Nikica Živanović nije imao kad da krene stopama Rade Grujića. Cim je ozdravio, Kneč je došao k Špileru, uzeo Živanovića i još jednog zatvorenika i sam ih ubio za osvetu što ga je Živanović ranio u Pančevu. Međutim, zbog toga je ipak streljano još 50 ljudi. (Saopštenje Policijske prefektуре za Banat 289/42. Zbornik NOR 1/17, str. 77—83. IAPKV 7992, AK 6189, 6225, 6235, 19736, 1952, 18999. Muzej Vojvodine 3480).

²⁸⁰ Saopštenje Prefektуре 5792/42. Zbornik NOR 1/17, str. 288—292. IAPKV 19736, 19752, 7992. Momčilović, PJZ str. 433—434

izdali nikakavo saopštenje. Među strelj anima bili su Milorad Protić, sekretar Mesnog komiteta Skoja, i melenački partizani Ivan Kus Aca i Kamenko Munčan, koga su najpre izlečili od teških rana koje je sam sebi zadao. Streljano je još 10 Melenčana.²⁸¹

Melenački partizanski odred pretrpeo je Spilerovom akcijom velike gubitke. Međutim, Spileru nije pošlo za rukom da likvidira jezgro i glavnu političku snagu Odreda. Melenački partizani su ušli u baze, ostali su većim delom u pokretu, koristeći stari logor na Melenačkom ostrvu i druge salaše, ali isto tako i novi teren, koji je još bio pošteđen od Špilerovih akcija. Bile su to pre svega, organizacije u Karadorđevu i Aleksandrovu, dakle glavni oslonac Aleksandrovačko-karadorđevačkog odreda. Pored toga, Bora Mikin Marko postao je član Okružnog komiteta Partije i sama ta funkcija tražila je kretanje po širokom terenu. Na Aleksandrovačko-karadorđevački teren upućeni su i Emil Kevrešan Baca kao pomoć komunistima u ovom kraju, a zatim Milivoj Stankov Zika, Zvezdana Mikin Nata, Joca Erdeljan i drugi.

UZROCI I POSLEDICE

Ustanak u Banatu počeo je organizovano, pod jedinstvenim rukovodstvom Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu. Domaći Nemci koji su prigrabili svu vlast u Banatu i izdajnici u Beogradu obećavali su Banaćanima egzistenciju i sigurnost pod uslovom da se očuva „mir, red i rad“. Čak su na miru ostavili i dobrovoljce iz prvog svetskog rata, za razliku od onih koji su živeli u Bačkoj i koje su hortijevski okupatori proterali.

Uprkos takvih obećanja, gotovo širom Banata javili su se partizanski odredi već u julu mesecu. Prva njihova borbena akcija izvedena je 11. jula. Banaćani, u prvom redu Srbi, krenuli su putem kojim ih je pozvala Komunistička partija, prihvatajući od samog po-

²⁸¹ IAPKV 7992, AK 2948. IA Zrenjanin 3/10. Momčilović, PJZ str. 451—453

četka istaknutu parolu: „Bolje je umreti na nogama nego živeti na kolenima.“ Bio je to dokaz visoke patriotske svesti naroda, ali isto tako i izvanredno velikog ugleda i političkog uticaja komunista, koga su oni strpljivo gradili više od dvadeset godina uprkos svih proganjanja i zabrana njihove delatnosti. Bila je tu i snažna vera u nesalomljivost i snagu prve zemlje socijalizma.

O držanju pojedinih nacionalnosti u Banatu u prvim ustaničkim danima govori i nacionalni sastav partizanskih odreda. Borci su bili uglavnom Srbi. Pored Srba u Petrovgradskom odredu bila su tri Mađara, i jedan Jevrej a u Aleksandrovačko-karađorđevačkom odredu jedna Mađarica. Međutim u partijskim i skojevskim komitetima, a posebno u vojnim desetinama, udarnim i diverzantskim grupama bilo je više istaknutih Mađara, Rumuna pa i Nemaca.

Petrovgradski i Kikindski partizanski odred sačinjavali su pretežno radnici i zanatlije. Njih je bilo i u Melenačkom i Kumanačkom odredu. U svim odredima bilo je studenata i đaka, ali je najviše bilo siromašnih seljaka.

Prva jezgra partizanskih odreda sačinjavali su stariji članovi Partije koji su izbegli iznenadna junska hapšenja i našli se organizovano u ilegalnosti. Prema tome, bili su to i relativno zreli ljudi sa već stečenim iskustvom u ranijim revolucionarnim akcijama. Izuzetak, moguće, čini Južnobanatski partizanski odred čije su jezgro koje je već 11. jula stupilo u akciju, sačinjavali mlađi borci, među kojima je bilo i skojevaca. Oko toga borbenog jezgra trebalo je, međutim, tek da se formira jači odred. Prilikom formiranja partizanskih odreda oko ilegalnih grupa, a posebno posle njihovih prvih akcija i pribavljanja novog oružja, u odrede su pristizali i mlađi borci među kojima je bilo i članova Skoja. Istovremeno, omladinci su činili pretežan broj boraca u vojnim desetinama u kojima su se tek pripremali za dolazak u odrede.

Južnobanatski, Petrovgradski, Kikindski, Melenački, Kumanački i Dubički odred u prvim danima sačinjavali su pretežno članovi Partije i najiskusniji članovi Skoja. Komunisti su svojim primerom, a ne samo parolama i po-

živom nastojali, da u borbu privuku i druge rodoljube. Zato su se i našli u prvim borbenim redovima. Međutim, u Mokrinskom, Dragutinovačkom i Aleksandrovačko-karađorđevačkom odredu već na formiranju, na zbornom mestu, pored komunista našli su se i prokušani simpatizeri.

Po tome je posebno interesantan Mokrinski partizanski odred. Stari komunista Vasa Jolić izveo je u polje grupu komunista. Istovremeno, tamo se našla i grupa rodoljuba oko Uroša Kuzmanova. Pored nekih svojih računa koje su imali sa domaćim Švabama, ovi ljudi bili su spremni da se do kraja bore. Obe grupe su se ujedinile u jedan odred: Kuzmanov je dobio mesto komandanta a Jolić komesara u Mokrinskom odredu. Bio je to jedini komandant odreda u Banatu koji nije bio komunista.

Na formiranje Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda, pored dvadesetak komunista došlo je i devet simpatizera. Od 14 boraca Dragutinovačkog odreda njih petorica su bili članovi Partije.

Banatski partizanski odredi su već u julskim danima bili dobro vojnički organizovani. Svaki odred je imao svoj štab, a sačinjavali su ga komandant i komesar, a u većini i zamenik komandanta i zamenik komesara. Veći odredi su se delili na desetine ili vodove. U svakom odredu je del ovala partijska ćelija povezana sa sreskim komitetom. Kasnije su u nekim odredima bili formirani i aktivni Skoja.

Štab partizanskih odreda Vojvodine sprovodio je na vojnom planu direktive Pokrajinskog komiteta Partije povezujući pre svega okružne partizanske štabove. Ovi su koordinirali rad sreskih partizanskih štabova i svih krupnijih akcija i razvojnog puta partizanskih odreda. Sreski štabovi, međutim, sve su više brinuli o koordinaciji akcija vojnih desetina, udarnih i diverzantskih grupa sa akcijama odreda, vodeći brigu i o njihovom snabdevanju i bezbednosti.

Odredi su bili uglavnom naoružani sa puškama različitih tipova. Od broja pušaka zavisio je i prijem novih boraca. Bilo je i pištolja, Kikindski odred je već na formiranju imao i svoj puškomitraljez, a Melenački nešto

kasnije. Mokriński odred je raspolagao većim brojem nagaznih mina pokupljenim sa granične linije.

Plan bržeg naoružavanja partizanskih odreda, a posebno uključivanje u odrede novih boraca iz redova vojnih desetina, nije bio ostvaren jer se moralo odustati od dve najkrupnije akcije: od napada na magacine oružja u Petrovgradu i Srpskoj Crnji. Tu je i jedan od razloga usporavanja tempa ustanka i nedovoljnog angažovanja i korišćenja dobro organizovanih boraca u vojnim desetinama.

Raspored partizanskih odreda bio je povoljan samo u severnom Banatu. U tome se u južnom Banatu nije uspeo. Poraz Južnobanatskog odreda već posle prve akcije imao je velikog uticaja na dalji tok događaja u južnom Banatu. Taj poraz je stvorio prostor sumnjama, oportunističku pa i izdajama, zbog kojih Okružni štab partizanskih odreda za južni Banat nije uspeo da izbegne nekoliko novih udarača i izvede na teren snažniji partizanski odred, koji bi povratio poljuljano samopouzdanje i kanalisao tok događaja u željenom pravcu. Posle ovoga poraza u južnom Banatu se javlja samo Dubički odred, koji nije imao mogućnosti za otvoren sukob s neprijateljem.

Za dalji tok ustanka veoma težak udarac predstavljali su teški gubici Kikindskog partizanskog odreda, koji je bio vojnički dobro opremljen i organizovan, sa vanredno jakom bazom i osloncem kakve su činile partijske i skojevaska organizacija Kikinde. Iako je bio rasturen, Petrovgradski partizanski odred nije pretrpeo sličan poraz.²⁸² Staviše njegovi borci su uspeli da se održe u borbi sa jakim nemačkim snagama, da tim snagama nanesu gubitke i da se većina njih probije iz obruča.

Spajanje pojedinih odreda u jače partizanske jedinice u avgustu bilo je, uprkos pomenutih neuspeha, znak rasta i uspešnog razvoja ustanka i njegovih oružanih snaga.

²⁸² O porazu partizanskih odreda u Banatu već u periodu avgust—oktobar 1941. godine piše Pero Morača u svom delu Jugoslavija 1941, a i Žarko Atanacković u delu Vojvodina u borbi.

I posle uništenja Prvog vojvodanskog partizanskog odreda 12. jula i Kikindskog odreda 4. avgusta partizanski odredi u Banatu zadržali su inicijativu u svojim rukama. Tokom avgusta i septembra su odlučivali gde će i kada napadati, koje manevre izvoditi, kako snage grupisati, bez obzira na skroman obim tih akcija. U to vreme su i njihove najkrupnije akcije. Tih meseci dejstvuju Melenačko-kumanački, Mokrinsko-kikindski, Stajicevsko-petrovgradski, Aleksandrovačko-karađorđevački i Dragutinovački odred na severu i Dubički na jugu.

Na smele partizanske akcije neprijatelj je, iako iznenaden, odgovorio svim raspoloživim snagama sa ciljem da iskoreni ne samo ustanike nego i celokupnu partijsku i skojevsku organizaciju. Pri tome neprijatelj nije birao sredstva, od hapšenja i mučenja do masovnog streljanja, nastojeći ipak da udari pre svega po kadrovima i vezama. Uprkos svih teškoća, kidanja veza, padanja članova štabova i komiteta, rukovođenje partizanskim odredima je u to vreme ostalo centralizovano.

Tako nastalu situaciju analizirao je Pokrajinski komitet Partije na svom sastanku sredinom septembra 1941. Osnovni zaključak tog poslednjeg sastanka u Banatu bio je da se partizanski odredi u zimskim uslovima ne mogu održati kao borbene jedinice, posebno zbog golog i ravnog terena, lišenog visokih kukuruza ili sunčokreta. Taj period je upravo nailazio. Iz tog osnovnog zaključka sledila je i logična odluka: povući privremeno glavninu partizanskih snaga sa teritorije severnog Banata pod okrilje Fruške gore, da bi one u najpogodnijem trenutku ponovo bile prebačene na svoj teren. Ovakva odluka podrazumevala je dalje grupisanje snaga, njihovu pokretljivost, njihov široki manevarski zahvat, koji bi ih duže odvojio od njihove teritorije. Takva odluka je značila i spajanje svih krupnijih severnobanatskih odreda u jednu jedinicu sa jedinstvenom komandom.

Ovaj potez Pokrajinskog komiteta bio je ispravan, pod uslovom da se njegova zamisao i sprovede u život. Međutim, taj uslov nije ispunjen i neuspeli marš Sjedinjenog severobanatskog odreda u prvim danima oktobra predstavlja početak poraza partizanskih snaga u Banatu.

Tada partizanski odredi prelaze u defanzivu, odlaze u baze, odlažu oružje i od kraja oktobra 1941. do početka maja 1942. jedan po jedan padaju pod udarcima neprijatelja.

Iako su već u drugoj polovini oktobra bile uglavnom prestale oružane i diverzantske akcije partizana u Banatu, neprijatelj je svim silama nastavio sa svojim akcijama. Koristeći ogoljeni teren posle skidanja letine u toku jeseni i zime, on je kombinovao policijske i vojničke akcije širokih razmera, sprovodeći taktiku brzih naleta radi „češljanja terena“ ili dugotrajne blokade naselja. Uz primenu najtežih metoda iznuđivanja nad uhapšenim aktivistima, uspeo je da otkrije najveći broj skloništa i tako likvidira mnoge rukovodioce i borce partizanskih odreda i njihove saradnike, ne dopuštajući da se partijske i skojevske organizacije konsoliduju nakon velikih gubitaka pretrpljenih u letnjoj kampanji.

Šestog oktobra 1941. neprijatelj je pohvatao 15 boraca Mokrinskog partizanskog odreda i 138 aktivista i tako razbio mokrinsku partijsku i skojevsku organizaciju. 12. oktobra nanesen je velik udarac partijskoj i skojevskoj organizaciji u Petrogradu hapšenjem 55 njihovih članova i rukovodilaca. 23. oktobra uhapšeno je u mestima najsevemijeg dela Banata 99 aktivista, a šest dana kasnije u Kikindi su ubijeni članovi Sreskog komiteta Albert Baltašek i Rada Vidicki Najić. 15. novembra gotovo je uništen Dragutinovački partizanski odred hapšenjem njegovih pet boraca i 50 saradnika iz Dragutinova. 24. decembra u Pančevu je ubijen član Pokrajinskog komiteta i sekretar Okružnog komiteta KPJ za južni Banat Stevica Jovanović, a preko pedeset aktivista u Pančevu je uhapšeno. Najpre 5, a zatim od 13. do 25. februara 1942. u vehkoj blokadi Kumana gotovo su uništeni Kumanački partizanski odred, partijska i skojevska organizacija. Uhapšena su ili ubijena 22 borca i rukovodioca Odreda, a uhapšeno je preko 200 komunista i simpatizera. Poginuli su Žarko Milankov, komandant Odreda, Maksa Kovačev, sekretar Mesnog komiteta, i Ivan Knežić Cota, a uhvaćena je Ljubica Odadžić, član Okružnog komiteta KPJ. U policijskoj akciji širih razmera, od 6. do 9. marta u Pančevu razbijeni su preostali aktivni Skoja i partijske ćelije, a u teš-

koj borbi izginuli su Bordsav Petrov Braca, sekretar Okružnog komiteta KPJ, Jelisaveta Petrov Mira i Stanko Tomić, članovi toga komiteta. To je bila pogibija trećeg okružnog komiteta KPJ za južni Banat za manje od godinu dana. Od 18. do 20. aprila izvedena je velika blokada Melenaca, a akcije policije nastavljene su i narednih dana. U borbi su poginula 4 partizana Melenackog partizanskog odreda, a 7 ih je zarobljeno, dok je skoro celokupno oružje odreda palo u ruke neprijatelja. Uhapšeno je blizu stotinu komunista i saradnika.²⁸³

Bila je to posledica jedne prakse i shvatanja da se vodeći drugovi i članovi Partije moraju po svaku cenu isturati u prve linije.

Poginuli su u borbi ili streljani komandanti i komesari partizanskih odreda Žarko Milankov, Lazar Pajić, Uroš Kuzmanov, Đura Oličkov, Rada Trnić, Uglješa Terzin, Vasa Jolić, Sredoje Stanisavljev, Branko Savić, a iz Banata su se povukli Miloš Jovanov, Milojko Filipčev, Borko Ličina, Milan Malenčić i Dušan Marković.

Među streljanim, poginulim i uhapšenim rukovodiocima bili su i članovi Pokrajinskog komiteta partije Sonja Marinković, Ivan Vijoglavina, Radivoj Ćirpanov, Jusuf Tulić, Ratko Mitrović i Gordana Ivačković (oboje izdajnici), član Pokrajinskog komiteta Partije i sekretar Pokrajinskog komiteta Skoja Đorđe Zličić, sekretari okružnih komiteta i članovi Pokrajinskog komiteta Servo Mihalj, Slavko Munčan i Stevica Jovanović, sekretari i članovi okružnih partijskih i skojevskih komiteta Marko Kulić, Bogdan Teodosin, Bogdan Petrović, Petru Albu, Borislav Petrov, Jelisaveta Petrov, Stanko Tomić, Lazar Nikin, Lukrecija Ankucić, Petar Acketa, Ratko Pureshević, Ljubica Odadžić, Petar Kovalić, Proka Sredojev, Košta Turkalj, Jovan Mišić, Mihailo Predić, Ratomir Ranišavljević (izdajnik), sekretari sreskih komiteta Partije Milan Jakšić, Draga Suvakov, Vlada Petrov, Milan Stančić Uča, Uglješa Terzin, Milivoj Teodosin, Sretko Grujić (izdajnik), članovi sreskih komiteta Partije i Skoja Sandor Tapai, Sima Gvozdenov, Sima Čabrija, Sredoje

²⁸³ Momčilović — Zločini okupatora str. 126—133

Petrović, Antal Rečo, Vlada Bogaroški, Dobrivoje Jovičin, Paja Radojčić, Aleksa Radosavčev, Rada Trnić, Miloš Nemešev, Svetozar Kljajin, Janoš Lendel, Kajica Stančić, Rudolf Kornauer, Ljubomir Stanisavljev, Milan Jovičin i Đorđe Varjaški (oba izdajnici), članovi mesnih komiteta Olga Petrov, Olga Ubavić, Mila Matejić, Rajko Lovadinov, Milorad Arsenov, Milan Trnjančev, Stojan Arsenov, Fridrih Tot, Tibor Aldan, Andrija Damjanov, Jovanka Dobrosavljev, Dušan Graor, Vasa Ilijin, Milivoj Lazin, Radovan Maluzkov, Sava Popov, Mladen Šećerov, Ivan Kurjački, Veljko Malenov, Veselin Jevremov, Milan Kevrešan, Sava Žebeljan, Desanka Marković (izdajnik) i drugi.

Broj poginulih, ubijenih, streljanih i uhapšenih bio je veoma velik kako iz redova partizanskih odreda tako i iz redova partijskih i skojevskih komiteta od mesnih do pokrajinskih. Ovi gubici predstavljali su odista snažan udarac.

Tek u maju je bilo jasno da u letnjim danima 1942. godine nema više dovoljno snaga za obnavljanje širih oružanih akcija protiv neprijatelja u Banatu, da je neophodno sačuvati preostale snage i zaštititi ih od uništavanja učih udaraca koji su se redali jedan za drugim tokom cele te godine.

Teški gubici partizanskih snaga Banata u zimu i proleće 1942. već su bili rezultat stvorene situacije u kojoj su se partizanski odredi našli. Ti porazi su bili posledica nemoći odreda da snažnom i agresivnom protivniku otvoreno pruže otpor. Baze nisu bile u stanju da u celini postanu brana prodoru policijskih snaga. Mnogi ljudi nisu mogli da izdrže sve strahote pritiska.

Međutim, uzroke ovakvog toka događaja treba tražiti u ranijem periodu, pre svega u oktobarskom neuspehom prelasku glavnih snaga u Srem, od kojih su dva osnovna.

Prvi uzrok leži u slaboj organizaciji marša i pripremi prelaska Dunava. Glavnu odgovornost za to imali su komandant Štaba partizanskih odreda Vojvodine Danilo Grujić i zamenik komandanta tog štaba i komandant Okružnog štaba Žarko Turinski Arsa. Njima je Pokrajinski komitet poverio sprovođenje ovog zadatka. Sve-

ukupna organizacija ove važne akcije nije bila potpuno sprovedena. Pre svega, Odred je bio preopterećen opremom sporo se kretao i nije do zore prešao Begej i stigao u logor Stajićevskog odreda. Ulogoren na domaku velikog grada, Odred je bio otkriven i povukao se, ali nije organizovano i jedinstveno ponovio pokret rezervnim pravcem. Došlo je do nesporazuma i međusobnog sukoba, a zatim i do konačnog povlačenja.

Drugi uzrok je kompleksniji i ima širi značaj. Pokrajinski komitet je koncentrisao svoje glavne snage u severnom Banatu, računajući na jake partijske organizacije u ovom rejonu, odakle će posle početnih uspeha biti moguće delovati i u drugim delovima Vojvodine. Ipak, od 15 članova Pokrajinskog komiteta 4 su ostala na zadatku u Bačkoj, a dvojica u Sremu.

Činjenica je, međutim, da su objektivne, a posebno subjektivne teškoće uspešnije savladivane u rejonima u kojima su se neposredno i uporno angažovali članovi Pokrajinskog komiteta i Pokrajinskog partizanskog štaba. Tamo gde oni nisu stigli išlo se sporo ili su se dugo održavali a ponegde čak i preovlašivali oportunistički i oklevanje.

To su, svakako, bile pozitivne i negativne strane rasporeda pokrajinskih kadrova, to jest određenog stila rukovođenja za koji su se oni opredelili ili im je situacijom kasnije diktiran. S obzirom na to da je i koncentracija pokrajinskih kadrova u relacijama Vojvodine bila uglavnom na području severnog Banata, pa je i ustanak imao najviše uspeha u tom kraju. Uspehi su postignuti pre svega zahvaljujući snazi i spremnosti partijskih i skojevskih organizacija da stupe u borbu i spremnosti naroda da ih podrži. Ali ni ovde, kao ni drugde na području Banata, prvi rezultati nisu stvorili uslove za masovne oružane borbe i preuzimanje vlasti, a u nekim rejonima, posebno u južnom Banatu, usled oklevanja i pojave oportunističke ostalo se samo na početnim pozicijama ili sitnijim akcijama. Neprijatelj je uspeo da nanese nekoliko snažnih udara isturenim partijskim kadrovima i time u znatnoj meri parališe prve uspehe i onemogućuje neposredno rukovođenje i čvršću povezanost odreda i komiteta.

S tim u vezi treba ukazati na još jedan problem koji je u tom periodu, a i kasnije, imao znatan uticaj na razvoj situacije. To je upravo problem veza i rukovođenja u svakoj od etapa razvoja ovih borbi. U svom izveštaju Titu i Centralnom komitetu od 2. septembra 1941. Pokrajinski komitet KPJ daje posebno mesto obaveštajnoj i kurirskoj službi:

„... .Ona je kod nas zaista slaba, poslednjih dana je i nikakva ... Vaše pismo od 21. VIII stigao je u naše bivše sedište 23. VIII. a mi ga dobili 26. Uzrok je nova provala i besna hajka u gradu i u nekim selima tih dana. Tri provale u toku avgusta, hapšenje najiskusnijih partijaca, ljudi oko Partije u gradovima i selima, potpuno opustošene Kikinde, panika u narodu i kod jednog dela članstva, prouzrokovali su privremeni propust obavešt(ajne) i kurir(ske) službe. Kuriri ne dolaze iz mnogih mesta, ili ako i dođu, javke pohapšene ili nema članova okružnog komiteta i njihovih zamenika, zbog hapšenja ili direktne opasnosti od hapšenja. Otuda smo i mi bez podataka o tačnom stanju stvari u pokrajini. Sekretarijat je stalno imao uza se komandanta Pokrajinskog štaba partizanskih odreda i njegovog zamenika, sekretara okružnog komiteta ... Zbog hapšenja dobrih partijaca i funkcionera mesnog komiteta, komandant i dalje obavlja rukovođenje ob(aveštajnom) i kurir(skomo) službom... Iz Bačke nemamo nikakvih partijskih izveštaja već dva meseca... poslali smo i četvrti put čoveka. Tri puta nije uspeo nikog da pronade. Dvaput zbog provale u etapnom mestu u Bačkoj, a treći put zbog skrivanja drugova u Novom Sadu pred traganjem policije... Iz Srema izveštaj sadrži samo da je okružni komitet prešao u drugo mesto ..“²⁸⁴

Već sama činjenica da je Pokrajinski komitet u ovom periodu zadužio neposredno komandanta Pokrajinskog štaba Grujića i njegovog zamenika i sekretara Okružnog komiteta KPJ Turinskog za održavanje veza i kurirske službe između Pokrajinskog komiteta i Centralnog komiteta, između članova Pokrajinskog komiteta u Banatu, Bačkoj i Sremu i između Pokrajinskog komiteta i okružnih komiteta, govori o tome od kolike važnosti su bile te veze.^{284a} Ali, uprkos tome, one su kidane i nisu bile u stanju zadovoljiti datu situaciju. Otuda su nedostajale direktive na raznim nivoima, ili su, pak, kasnile i gubile svoju efikasnost.

²⁸⁴ Zbornik PKV, str. 24

^{284a} Momčilović, Istraživanja, str. 199—226

Svetozar Marković o tome piše u svom članku u „Istini“:

... Usled stalnog masovnog hapšenja i provala, usled velikih teškoća prilikom putovanja itd. veze između partijskih foruma i ljudi na terenu bile su pokidane. Bilo je vrlo često nemoguće otići u neko selo, a još manje bilo moguće prelaziti preko stvorenih granica na Dunavu i Tisi. Uputstva su sporo stizala na teren, a elastičnosti i snalžljivosti kod ljudi na samom terenu nije bilo u dovoljnoj meri...^{1,285}

U pismu Ive Lole Ribara od 25. avgusta 1942. to se pitanje takođe postavlja u prvom planu i celovito:

„... Područje Vojvodine razbijeno je posle porobljavanja naše zemlje u aprilu prošle godine na tri potpuno odvojena područja... Nije potrebno ni govoriti o mnogobrojnim, novim i velikim teškoćama organizacione i tehničke prirode koje su sa tim nastale i uticale na vaš rad i vaše veze... Novi uslovi, u koje je došla Vojvodina posle porobljavanja Jugoslavije i rasparčavanja vaše pokrajine, jesu, prema tome, osnovni uzrok što je naša Partija i narodnooslobodilački pokret kod vas skoro čitavu godinu dana razvijao zasebno u Sremu, Banatu i Bačkoj i to dugo vremena bez ikakve međusobne veze.“^{285a}

Ivo Lola Ribar u istom pismu kritički analizira takvo stanje i kaže:

„... Međutim, bilo bi skroz pogrešno takvo stanje pripisati isključivo uticaju ovih spoljnih, objektivnih okolnosti. I čitava naša zemlja je rasparčana i podeljena, stvoren je čitav niz umjetnih granica koje ju izukršavaju i najrazličitijih teškoća, pa ipak je naša Partija bila u stanju da te teškoće savlađuje i obezbedi jedinstvo svoje linije, jedinstvo rukvodstva i akcije...“

Neprijatelj je bio spreman i udario je stalno po vezama, partijskim i skojevskim organizacijama i komitetima. U južnom Banatu se zastalo. Ni u Bačkoj nije došlo do opšteg ustanka, pa ni do stupanja u dejstvo partizanskih odreda. Tamo su mađarski fašisti izvršili veliki genocid nad srpskim življem. Radivoj Ćirpanov nije imao dovoljno snaga i prostora da formira i uputi partizanske odrede u akcije. Srem je gotovo ostao odsečen od Pokrajinskog komiteta i Štaba partizanskih

²⁸⁵ Istina, 1942/1

^{285a} ACK SKJ 1942/459

odreda Vojvodine. Tamo je ipak, posle uspelog bekstva robijaša — komunista iz Sremskomitrovačke kaznionice, počeo uspešno da deluje Okružni komitet Partije pod rukovodstvom Aćima Grulovića i Jovana Veselinova Žarka, koji su se neposredno povezali sa Centralnim komitetom KPJ i tako stekli podršku i oslonac.

U takvoj situaciji odluka Pokrajinskog komiteta, iz sredine septembra, da se u Srem prebaci glavina banatskih boraca nije imala sigurnu pretpostavku da će banatski partizani biti u Sremu organizovano primljeni i u prvo vreme obezbeđeni. Pokrajinski komitet se nadao da će u međuvremenu sam pripremiti takve uslove i obezbediti prihvata sa sremske strane. Zato su Žarko Zrenjanin i Svetozar Marković otišli u Bačku. Ali, sve što su zajedno sa Cirpanovim sagradili, neprijatelj je svojim akcijama porušio. Uz glavne partizanske snage iz Banata, u Srem su nameravali preći Žarko Zrenjanin i neki članovi komiteta i Glavnog štaba kako bi na povoljnijem terenu nastavili sa akcijama.

Međutim, Pokrajinski komitet KPJ je već narednih dana po svom prelasku u Bačku i sam pretrpeo teške gubitke u svom sastavu. Svetozar Marković Toza, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ, pisao je 20. maja 1942. sekretaru Okružnog komiteta KPJ za Srem.²⁸⁶

„Mi smo sve do septembra bili u Banatu. Imali smo nameru da predemo do vas (u Srem, primedba Đ. M.) i prevedemo preko 100 partizana, za koje tamo nije opstanak bio siguran. U tu svrhu smo prešli u Bačku, radi lakšeg prelaza. Ali, tu su nastale teškoće i preko nismo mogli. Odmah po dolasku u raciji je pao Ivo V(ijoglavin), a sutradan je na ulici prepoznat i ubijen Radivoj Cirpanov i pala Gordana (Ivačković) te skoro sve što je bilo sposobno za samostalan rad bilo je isprovaljivano, pohapšeno ili uhvaćeno u racijama ...“

„Most“ prema Sremu iz Bačke bio je likvidiran i izostale su čvršće veze između Žarka Zrenjanina i Jovana Veselinova. Srem nije bio pripremljen za prijem banatskih partizana.

Jedna izuzetno važna zamisao Pokrajinskog komiteta nije oživotvorena, iako su odluke i mnoge akcije

²⁸⁶ Zbornik PKV, str. 44—45

za njeno sprovođenje bile ispravne. Ali, i osnovna zamisao Pokrajinskog komiteta kojom se rukovodio u pripremama i organizovanju ustanka pokazala se pogrešnom. Sve drugo je samo rezultiralo iz te osnovne pogreške.

Naime, Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu vodio je ovaj ustanak pod pretpostavkom da rat neće dugo trajati i da će slom nemačkog fašizma uslediti već tokom prve ustaničke godine, te su toj pretpostavci bile podređene i celokupne pripreme, kao i taktika i strategija ustanka. O tome je organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta i komesar Štaba partizanskih odreda Vojvodine Svetozar Marković Toza napisao u svom članku u „Istini“:

„... Kasma smo uvideli da su snage fašističke ratne mašine nadmoćnije od snaga Crvene armije. Potcenjivali smo, i pored nemačkog dubokog prodiranja u Sovjetski Savez, snagu nemačke vojske. Mi smo nemačko prodiranje u nedostatku podataka obično jednostrano tumačili taktikom uništavanja neprijatelja u povlačenju. Otuda naše loše prognoze o brzom završetku rata. Nismo bili spremni a za vreme se nismo spremili za duži period borbe ..“²⁸⁷

Čak i u zimu 1941. pod utiskom uspešne protivofanzive Crvene armije kod Moskve, Žarko Zrenjanin nije objektivno ocenio situaciju. U svom izveštaju Centralnom komitetu Partije od 25. septembra 1942. on kaže:

„Tada je zimska ofanziva C(rvene) A(rmije) davala podrška za pripremanje organ(izacija) za događaje koji bi nastupili u vezi sa eventualnim raspadom fašizma krajem zime. Dao sam uputstva za te pripreme ...“²⁸⁸

To isto ponavlja i Svetozar Marković u svom izveštaju Centralnom komitetu Partije od 20. maja 1942:

„... .Neprijatelj je bio nadmoćniji. Činjeni su krajnji naponi da se nanese što više štete neprijatelju. Rezultati nisu izostali. Ali vidimo da je trebalo drukčije raditi. Nismo bili spremni za ovako tešku i nejednaku borbu. Pored toga, nije bilo jasne perspektive o trajanju rata ...“²⁸⁹

²⁸⁷ Istina 1942/1

²⁸⁸ Zbornik PKV, str. 59—60

²⁸⁹ Isto, str. 4

I Centralni komitet KPJ dao je ocenu rada Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu već 25. septembra 1942. To je pismo Ive Lole Ribara u kojem se kaže i ovo:

„Za komuniste nema nerešivih teškoća, i samo ona partija zaslužuje naziv revolucionarne partije koja je u stanju da se brzo i smelo prilagođuje najrazličitijim uslovima i u njima obezbedi svoj rad. Da su naši kadrovi i partijske organizacije u Vojvodini na vreme znali da se temeljno prilagode novim uslovima i pronadu nove metode rada, konspiracije, održavanja veza i tako dalje, van svake sumnje je da udarci koje smo pretrpeli u Vojvodini —i naročito prošle jeseni i zime — ne bi bili toliko teški i toliko efikasni za neprijatelja... Lakomislena pretpostavka na kratko trajanje sovjetsko-nemačkog rata i neprilagodavanje novim, organizacionim, tehničkim, konspirativnim itd. uslovima bili su glavni uzrok velikih gubitaka koje smo pretrpeli..²⁹⁰

Prema tome, Pokrajinski komitet u svojim planovima i organizovanju ustanka nije ni uzimao u obzir trajnije dejstvo nekih prisutnih i objektivnih činilaca koji su se kasnije, naročito u periodu od oktobra pa dalje, presudno nametnuli i ispoljili. To je ravan banatski teren, posebno u sevemom delu, velika naseljenost i komunikativnost, strategijski značaj Banata za nemačke oružane snage u odnosu na istočni i druge frontove, i to ne samo kao žitnica i izvor dobara za snabdevanje nego i kao prostorija za odmor i reorganizaciju pojedinih jedinica.

Od tih činilaca treba posebno istaći držanje i opredeljenje pojedinih nacionalnosti, u prvom redu domaćih Nemaca. Ma koliko da je Pokrajinski komitet u to vreme imao ispravan stav o nacionalnom pitanju, što se vidi iz njegovih dokumenata, posebno proglasa narodima Vojvodine, ipak su razvoj događaja na frontovima i značajne pobede Vermahta uticali na držanje pojedinih grupacija.

Kada je reč o stavu domaćih Nemaca, onda su tu stvari jasne: sa izuzetkom pojedinaca, pre svega komunisti, gotovo cela ova grupacija (preko 120.000 ljudi) služila je okupatoru do poslednjeg dana njegovog borav-

²⁹⁰ ACK SKJ 1942/459

ka u Banatu. Bila je i za vojvodanske komuniste gotovo iznenađujuća činjenica da je fašizam, njegove metode, ideologiju i praksu tako jedinstveno prihvatila jedna gotovo cela narodnosna grupa koja je gotovo privilegisano decenijama živela na ovom tlu, čak u povoljnijim materijalnim uslovima od svojih suseda drugih nacionalnosti. Gotovo svi muškarci od 16 godina pa naviše, ukoliko nisu bili u službi Vermahta ili u odgovarajućim službama uprave, bili su vojnički organizovani u jedinicama Dojče manšafta ili drugim pomoćnim vojnim i policijskim formacijama. Upravo banatski Nemci činili su osnovno jezgro čuvene po upornosti i vojničkoj spremi divizije „Princ Eugen“, koja je, kao jedna od najelitnijih nemačkih jedinica, vodila borbe protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije širom zemlje.²⁹¹

Sto se tiče drugih nacionalnosti, Nemci su pokušavali da nađu zajednički jezik i zajedničke interese, posebno sa Mađarima, pozivajući se na savezništvo koje su imali sa Hortijem. Mađarskim selima su Nemci dali samoupravu, slobodu da formiraju svoje nacionalističke organizacije i posebne mađarske pomoćne policijske jedinice (Hipo) za borbu protiv partizana i komunista. Mada je među njima i dalje ostala stalna netrpeljivost oko toga čiji će Banat biti, oni su uspevali da sa mnogim Mađarima nađu zajednički jezik i organizuju saradnju u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Fašistički Južnomadžarski kulturni savez (DMKS) okupio je veliki broj mađarskih nacionalista. I Nemci i mađarski fašisti povelili su propagandu da su Mađari u Banatu tek sada dobili svoju slobodu, koja im je bila uskraćena u okvirima bivše kraljevine. Zato u ovoj sredini nije bilo teško probuditi revanšizam i iskoristiti ga kao branu protiv prodiranja istinskih oslobodilačkih ideja među mađarske mase. Nemci su postupili perfidno, želeći da razbiju postojeće jedinstvo koje je već egzistiralo u radničkom pokretu svih narodnosti u Banatu.

Ipak, uprkos svemu tome komunisti mađarske narodnosti, u Vojvodini, i u Banatu, bili su nepokolebljivo

²⁹¹ SS-divizija „Princ Eugen“ formirana je u južnom Banatu u proleće 1942, uglavnom od domaćih Nemaca.

na strani boraca protiv okupatora i fašizma, i imali su uticaja na mađarske radnike i siromašne seljake, među koje su revanšizam i fašizam teže prodirali. Pravilnim stavom o nacionalnom pitanju, stvaranjem masovne baze oslobodilačke borbe, ali i jasno ispoljenim nastojanjima da se menjaju stari odnosi, vojvodanski komunisti su uporno i strpljivo radili u ovim sredinama šireći svoj uticaj i sužavajući uticaj fašista. Akcije komunista znatno su pomogli uspesi Crvene armije na istočnom frontu, kao i sve češći porazi Hitlerovaca i na ostalim frontovima, pa i na onim u Jugoslaviji. Uvidajući kuda ih vode Horti i Hitler i njihove sluge, Mađari su se sve masovni je opredeljivali i aktivno stupali u narodno oslobodilački pokret. Činjenica je da u Banatu nije uspeo pokušaj, čak ni 1942. godine, da se formira posebna dobrovoljačka jedinica sastavljena od banatskih Mađara poput nemačke „Princ Eugen“ divizije.

Sa Rumunima i drugim nacionalnostima u Banatu Nemci nisu postigli bolji uspeh. Vršac je bio centar rumunske narodnosti. Tu je juna 1941. održana prva skupština rumunskih fašista, okupljenih u društvu „Astra“. Najveća akcija ove organizacije bila je mobilizacija Rumuna za fašističku vojsku. Ta akcija je sasvim propala. Ipak, „Astra“ je po rumunskim selima uspela da organizuje „legionarska gnezda“, čiji su pripadnici obavljali policijsku službu. Ove jedinice, međutim, nisu korišćene tako široko u akcijama protiv partizana i komunista kao što je to bio slučaj sa jedinicama Hipopolicije. U celini, banatski Rumuni su se dugo držali rezervisano i prema Nemcima i prema narodnim borcima, ostajući oprezni prema Mađarima i njihovim aspiracijama na Banat. U redovima narodnih boraca bilo je i Rumuna, ali ne toliko koliko je bilo Mađara.

U već pomenutom članku Svetozar Marković o tome piše:

„Predavanjem Banata na upravu banatskim Nemcima i petokolonašima Srbima i Rumunima naše su pozicije bile potpuno izgubljene kod Nemaca i Rumuna, a dobrim delom i kod Mađara, koje je zahvatio revizionizam i koji su čekali da i Banat pripadne Mađarskoj. Imajući masovnu podršku kod Nema-

ca i Rumuna, a delimično i kod Mađara, okupatori su mogli da učvrste svoje pozicije...²⁹²

Ova ocena važi za 1941. godinu, ali ne i za kasnije ratne godine, koje Svetozar Marković nije mogao ni sagledati, jer je u septembru otišao iz Banata u Bačku, da bi tamo dobio samo nekoliko izveštaja iz Banata u koji se više nije vratio. S obzirom na veliku izmešanost nacionalnosti, na retka čista mesta, ovako držanje pojedinih nacionalnosti otežavalo je zaštitu partizanskim borbama i drugim aktivistima.

Za razvoj narodnooslobodilačke borbe u Banatu bilo je od uticaja i to što su domaći Nemci u svojim rukama držali ekonomsku moć na ovom bogatom prostoru. Oni su uveli strogo planiranu privredu, posebno poljoprivredu, sa tačnim planom što se ima proizvoditi, šta ima ostati stanovništvu za održavanje života, a šta sve predati vlastima. Međutim, trebalo je hraniti i snabdevati partizanske borce i brojne ilegalce. Banaci su, i pored teškoća, sakrivali i otimali hranu od neprijatelja, tako da snabdevanje boraca nije nikada dolazilo u pitanje.

Dakle, akcijom na Melence maja 1942., razbijanjem melenačke partijske i skojevske organizacije i nanošenjem gubitaka Melenačkom partizanskom odredu, završeno je jedno poglavlje, u stvari, prva etapa narodnooslobodilačke borbe u Banatu, u kojoj je bio karakterističan oružani ustanak i oružana borba banatskih boraca protiv okupatora. Partizanski odredi, naročito u severnom Banatu, imali su široku podršku u narodu, bez koje se oni ne bi mogli održati. Oni su prerastali od malih odreda u krupnije partizanske jedinice. U zimskim uslovima, međutim, ove se jedinice nisu mogle održati. Posle neuspelog izvlačenja nije izabrana najbolja taktika i glavne partizanske snage su u neprijateljskoj žestokoj protivofanzivi likvidirane. Istovremeno su teški udarci naneseni partijskim i skojevskim organizacijama, kao i njihovim komitetima. Pohapšen je i streljan veliki broj simpatizera i pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta. Bile su preseccene veze prema Sremu, Beogradu,

Srbiji i Bačkoj. Dunav i Tisa postali su teško prelazne granice. Narodnooslobodilački pokret u celini bio je u Banatu pred najtežom krizom. To je bila druga, najteža faza njegovog razvitka.

Međutim, to nije bio i potpun poraz banatskih boraca. I u ovoj etapi organizovan otpor je nastavljen u oblicima i u razmerama u kojima je to u novonastaloj situaciji bilo moguće. Mora se istaći visoka politička svest, upornost, hrabrost, odvažnost, snalažljivost, samoinicijativnost i smelost preostalih banatskih komunista koji nisu izgubili glavu, nisu se odvojili od svoje baze, od naroda, uporno obnavljajući organizacije, stvarajući nove, odolevajući novim prodorima i novim udarcima neprijatelja. U toj borbi pali su još mnogi borci.

Glava sedma

VOJVODINA U LETO 1942.

U leto 1942. narodnooslobodilačka borba u Vojvodini je krenula novim tokovima. U Banatu je ustanak zapao u duboku krizu. Teror okupatora dostizao je vrhunac. Partizanski odredi uglavnom više nisu postojali kao borbene jedinice, a mnoge partijske i skojevske organizacije bile su razbijene. Ostali su pojedini članovi štabova i komiteta, izolovane organizacije i rastureni borci i komunisti, koji su uporno tražili izlaze i mogućnosti spajanja i ponovnog organizovanja. To je bilo vreme kada se ljudi povlače u sebe sa željom da sačuvaju glavu i ognjište, kada odbijaju saradnju koju su ranije sami svesrdno nudili. Pretnje su carevaie, glave su masovno padale.

Pred preostalim komunistima Banata stajao je težak zadatak da pronađu izlaz i prevaziđu nastalu krizu, da se reorganizuju i sačuvaju preostale redove, da pravilno procene nastalu situaciju i iznađu najbolje puteve za svoju dalju akciju. Žarko Zrenjanin je upravo tada došao u Banat i bio najodgovorniji za trasiranje tog puta.

U krizi je bio i narodnooslobodilački pokret u Bačkoj. Radivoj Cirpanov i njegovi drugovi nisu imali dosta snage da u datoj situaciji savladaju sve prepreke, organizuju odrede i pokrenu ih u akciju. Mađarski fašisti su u junu sa tla Bačke proterali dobrovoljce iz prvog svet-skog rata i koloniste koji su našli utočište pre svega u Banatu. U Bačkoj se nije moglo ići dalje od organizova-

nj a i pokretanja u akciju vojnih desetina i diverzantskih grupa. I na te akcije mađarski fašisti su brzo reagovali, vršeći prave juriše na komuniste i sve one koji su bili spremni na otpor. Za nešto više od godinu dana oni su ubili više od 350 članova Partije i Skojaja, a u logore strpali preko 5000 ljudi. U neravnoj borbi život je izgubio i Radivoj Ćirpanov, član Pokrajinskog komiteta i organizator otpora u Bačkoj, a zatim i sekretar Pokrajinskog komiteta Skojaja Đorđe Zličić Ciga.^{292a}

Krajem novembra 1941. od preostalih desetina formiran je Prvi šajkaški partizanski odred. Sajkaška je bila spremna da prihvati svoje partizane i da ih štiti od nasrtaja mađarskih fašista. Na narod Sajkaške imao je veliki uticaj ustanak u susednom Banatu, od kojeg je ovaj kraj Bačke delila samo Tisa. Mađarski okupator je pripremio veliku kaznenu ekspediciju sa ciljem da uništi Sajkaški odred i da se najbrutalnije obračuna sa narodom koji ga je pomagao. U bezobzirnoj raciji koja se protegla na celu južnu Bačku na najsvirepiji način je ubijeno preko- 2400 ljudi. Sajkaški odred je uništen i time su prekinute veze između preostalih članova Pokrajinskog komiteta u Banatu i Bačkoj. U Novom Sadu su ostali Svetozar Marković i Branko Bajić, a u Bačkoj su radili Nikola Petrović i Geza Tikvicki. Oni su pokušali da i u Bačkoj prevaziđu krizu i obnove borbene redove.²⁹³

I dok su se rodoljubi u Banatu i Bačkoj grčevito borili za opstanak svojih provedenih redova, u Sremu se ustanak širio.

Ako se u Sremu prvih meseci kasnilo sa organizovanim stupanjem u akciju protiv okupatora, u jesen i zimu se prišlo stvaranju široke baze u narodu za ustanak u proleće i leto 1942. U tom periodu Okružni komitet Partije za Srem je bio izolovan i bez oslonca na snage ustanka koje su bujale u drugim krajevima naše zemlje. Činjenica je da ni Okružni komitet sa svoje strane niti Pokrajinski komitet Partije za Vojvodinu

^{292:1} Radivoj Ćirpanov proglašen je za Narodnog heroja 25. X 1943, a Đorđe Zličić Ciga 5. VII 1951. Narodni heroji Jugoslavije, I str. 155, II str. 349

²⁹³ Atanacković, str. 35—42

nisu uspjeli u pokušajima da se međusobno povežu i usaglase akcije.²⁹⁴ Zbog toga Okružni komitet sa sekretarom Ćimimom Grulovićem nije uspeo da krene ukorak sa ostalim organizacijama u Vojvodini u pripremama i pokretanju oružane borbe.

Jedan od okupatorskih proglasa Banaćanima

Do stvaranja uslova za oružani ustanak u Sremu došlo je onda kada su na Frušku goru došla 32 revolucionara, posle uspelog bekstva iz sremskomitrovačke kazni-onice. Bilo je to 22. avgusta, a već desetak dana kasnije je formiran Fruškogorski partizanski odred. Polovinu boraca tog odreda činila je grupa prokušanih revolucionara, čijim se intenzivnim političko-organizacionim radom po selima na Fruškoj gori stvarala baza sa koje će se moći preći u oružane akcije. To je bio put kojim je Srem dalje išao.

294 Prema izjavi Nikice Zivanovića na policiji, njega je PK KPJ poslao u Srem radi uspostavljanja veze i objedinjavanja rada u leto 1941.

Kada je, krajem prve dekade septembra, na Frušku goru došao Jusuf Tulić, tadašnji organizacioni sekretar Okružnog komiteta za Srem, sa porukom Centralnog komiteta da se svi revolucionari prebace u Mačvu, donesena je odluka koja je imala veliki značaj za dalji razvitak narodnooslobodilačke borbe u Sremu. Rešeno je da na partijsko-političkom radu ostanu četiri druga iz ove grupe na čelu sa Jovanom Veselinovim Žarkom, o čemu je naknadno zatražena i dobijena dozvola Centralnog komiteta.

Jovan Veselinov i ostali drugovi stavili su se na raspolaganje Okružnom komitetu, popunili njegove redove, analizirali pređeni put i utvrdili pravac daljeg delovanja. Odlučeno je da se u decembru održi okružno partijsko savetovanje. To savetovanje, koje je održano u Pećincima, imalo je izvanredan značaj za sređivanje partijske organizacije, za ispravljavanje njenog ranijeg sektaškog stava prema Skoju, za izgradnju i stvaranje najšire političke platforme narodnooslobodilačkog pokreta u Sremu. Savetovanje je odobrilo formiranje Fruškogorskog i Podunavskog partizanskog odreda i brojnih mesnih desetina po selima i gradovima. Formiran je Glavni štab partizanskih odreda za Srem i Okružni odbor Narodnooslobodilačkog fonda.²⁹⁵

Od izvanredne važnosti za dalji razvitak oslobodilačkih snaga u ovom delu Vojvodine imalo je pismo koje je Tito napisao u istočnoj Bosni, u selu Ivančićima, nakon što je dobio podroban izveštaj Okružnog komiteta Partije za Srem. Tim pismom je uspostavljena veza sa Centralnim komitetom i dobivena su detaljna Titova uputstva o tome kako se treba organizovati i kako voditi borbu u Vojvodini. „Vaš rad na organizovanju odreda i političkom podizanju masa za svaku je pohvalu“, odao je Tito priznanje onom što je do tada u Sremu bilo učinjeno. Tim pismom se drugovima u Sremu poručuje: „... od sada vi neposredno potpadate pod Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hrvatsku. Od njega ćete dobijati sva naređenja za rad. Sa tim Štabom imaćete boju i neposredniju vezu.“²⁹⁶ To je

²⁹⁵ Veselinov, str. 52—58

²⁹⁶ ACK SKJ 1942/

trebalo da potraje sve dok se ne uspostave stalne veze sa Pokrajinskim komitetom Partije i Štabom partizanskih odreda Vojvodine.

Okružni komitet za Sr em uspostavio je trajnije veze sa Pokrajinskim komitetom za Srbiju preko njegovog sekretara Blagoj a Nešković, koji se nalazio u Beogradu. Tim putem su i dalje održavane veze sa Centralnim komitetom KPJ i Centralnim komitetom KP Hrvatske preko organizacionog sekretarijata CK KPJ za okupirane oblasti koji je delovao u Zagrebu i Treće operativne zone u Slavoniji. Povremeno su izmenjivani materijali i sa Pokrajinskim komitetom za Bosnu i Hercegovinu.

Time je Narodnooslobodilački pokret u Sremu bio čvrsto povezan sa glavnim centrima oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, ostajući u isto vreme i dalje odsečen od članova Pokrajinskog komiteta za Vojvodinu koji su se nalazili u Banatu, a samo sa slabim kurirskim vezama sa Svetozarom Markovićem i Brankom Bajićem u Bačkoj. U stvari, narodnooslobodilački pokret u Vojvodini razvijao se odvojeno i pod različitim uslovima u Sremu, u Bačkoj i u Banatu.

Od marta do jula 1942. sremski partizanski odredi i brojne vojne desetine izveli su veliki broj uspešnih akcija, naročito po važnim komunikacijama koje su prolazile Sremom. Bio je to ustanak u zamahu koji više ni najjače snage neprijatelja nisu bile u stanju slomiti.

U situaciji kada je čitav narodnooslobodilački pokret u Banatu i Bačkoj doživljavao teške trenutke, značaj njegovog rasta u Sremu bio je utoliko veći. Taj značaj dobio je svoje prave dimenzije u leto 1943, kada je posle niza napora ponovo uspostavljeno puno jedinstvo narodnooslobodilačkog pokreta Vojvodine.

DELATNOST ŽARKA ZRENJANINA U SEVERNOM I JUŽNOM BANATU

Žarko Zrenjanin Uča prešao je Tisu 23. decembra 1941. i ponovo se našao u Banatu. Špilerova ofanziva bila je u velikom zamahu, a snežni pokrivač je otežavao kretanje ilegalaca.

Tada, u stvari, Pokrajinski komitet više nije delovao kao kompaktno rukovodstvo. U Bačkoj su ostali organizacioni sekretar komiteta Svetozar Marković i Branko Bajić. Tamo su još bili i Nikola Petrović i Geza Tikvicki. U Sremu je bio Aćim Grulović, dok je Jusuf Tulić otišao u Srbiju, gde ga je Centralni komitet zadržao. U Kumanu je Žarko Zrenjanin našao Žarka Turinskog Arsu, sekretara Okružnog komiteta, ali je njegov pravi cilj bio Pančevo i susret sa Stevicom Jovanovićem, članom Pokrajinskog komiteta i sekretarom Okružnog komiteta za južni Banat. Zrenjanin je imao plan da dođe bliže Beogradu i uspostavi neposrednu vezu sa Centralnim komitetom, da se upozna sa situacijom, direktivama i stavovima najvišeg rukovodstva Partije, što je za tadašnju situaciju u Vojvodini bilo veoma važno. On, međutim, nije tada znao da Centralni komitet nije više bio u Srbiji, već u istočnoj Bosni. Njemu je u toj teškoj situaciji bila potrebna pomoć. Otuda i napor da se uspostave veze sa Centralnim komitetom, koje on i Svetozar Marković nisu imali još od septembra. Upravo je Stevica Jovanović držao najvažniju etapnu stanicu te veze, koja je, i pored svih teškoća, povremeno funkcionisala sve do decembra.

Dok je Stevica Jovanović bio u Pančevu, Dura Jovanović je imao svoj punkt u Beogradu, okrenut prema sekretaru Pokrajinskog komiteta Partije za Srbiju Blagoj u Neškoviću, i dalje, prema Centralnom komitetu, s jedne, i prema Banatu, preko etapne stanice u Pančevu i Stevice Jovanovića, s druge strane. Dura Jovanović je bio odgovoran za taj najglavniji deo kanala i imao je svoje kurire, koji su koristili najraznovrsnije načine da se prebace preko dobro kontrolisane reke i dospeju do baza u Pančevu.²⁹⁷ Ipak, Žarko Turinski i Stevica Jovanović od septembra do decembra nisu uspeali da uspostave vezu među sobom, a to znači i dalje sa Žarkom Zrenjaninom i Svetozarem Markovićem u Bačkoj. Stoga je Žarko Zrenjanin posle dolaska u Kumane poslao specijalnog kurira Milana Stančića Uču, sekretara Sreskog komiteta Partije za novobečejski srez, direktno u Beo-

²⁹⁷ Momčilović —• Istraživanja, str. 201

grad, da preko Nevenke Petrović, člana Partije iz Kumana, koja je živela u Beogradu, uspostavi kontakt sa Đurom Jovanovićem. Milutina Subotina, sekretara Skoja u Elemiru, uputio je za Pančevo, na vezu sa Stevicom Jovanovićem, da se u Pančevu pripreme teren i baze za njegov dolazak.²⁹⁸

Milan Stančić je u Beogradu našao Nevenku Petrović i preko nje dobio vezu sa Đurom Jovanovićem. Odmah je u Pančevo poslana Dušanka Jovanović Branka i tamo prenela poruku Stevici Jovanoviću. Stančić se vratio u Kumane predao vezu Žarku Zrenjaninu.

Milutin Subotin je, međutim, na ovom zadatku bio uhapšen. Zrenjanin je radi sigurnosti na naznačenu adresu poslao i Tošu Jovanovića, simpatizera iz Petrovgrada, koji je uspostavio vezu sa Stevicom Jovanovićem.

Za tri nedelje, koliko se zadržao u severnom Banatu, Žarko Zrenjanin je u saradnji sa sekretarom Okružnog komiteta Žarkom Turinskim održao nekoliko sastanaka i jedno savetovanje. O tome Zrenjanin u svom izveštaju Centralnom komitetu 24. septembra 1942. piše:

„... uradio sam sledeće: 1) Kumanskom RK stavio sam u zadaću da privremeno vrši dužnost OK, druga A[rsa, Žarko Turinski] kooptirao sam u PK, a sa članovima PK SKOJ-a Crnim Radom [Rada Grujić] i Sifobodan] Nikica Zivanović] formirao sam od njih 4 pokrfajinsko] rukov[odstvo] za Ban[at], 2) Održali smo sastanak sa RK Kumane, izvršili pregled i postavili nove zadaće. Ja i A[rsa] smo održali jedno posebno i duže savetovanje sa najboljim partijcima — partizanima (svih 6) do kojih smo mogli da dođemo, dobili smo njihovo mišljenje o nizu ljudi i o sprovedenim i propalim akcijama, kao i njihovo mišljenje o daljem radu. Rasporedili smo ih u sporazumu sa sekr[etarom]. OK na rad po nizu drugih mesta da se tamo smeste i da stvaraju organizacije, sprovode odluke itd. 3) U mestu X [Elemir] formirali smo čeliju pretežno od novih i mladih ljudi, koja je još dok smo bili u tom rejonu lepo počela da ostvaruje svoj plan. Tada je zimska ofanziva Crvene armije davala podstreka za pripremanje organ, za događaje koji bi nastali u vezi sa eventualnim, raspadom fašizma krajem zime. Dao sam uputstva za te pripreme. 4) Doneli smo odluku o isključenju i po potrebi o fizičkoj likvidaciji dva člana, zatim o popunjavanju redova Partije sa članovima koji su se pokazali zaslužni za to. Izvršili smo istragu i kaznili dva partijca zbog izvesnih anarhističkih postupaka u odredu. Napali smo sektaštvo

u narodnooslobodilačkoj borbi i u vezi sa tim održali smo celo predavanje o nužnosti zahvatanja najširih masa i svih elemenata koji su protiv okupatora ..²⁹⁹

Novoformirano partijsko rukovodstvo za Banat o kome govori Žarko Zrenjanin činili su Žarko Turinski Arsa (drug A), Rada Grujić (Crni Rada), Nikica Zivanović Slobodan (SI.) i Stevica Jovanović. Međutim, to rukovodstvo nije funkcionisalo, kao što ni Sreski komitet u Kumanu nije mogao obavljati funkciju Okružnog komiteta. Sledila je smrt Ste vice Jovanovića u Pančevu i velika februarska blokada Kumana, što je poremetilo ostvarenje plana sekretara Pokrajinskog komiteta.

Zadaci postavljeni na savetovanju sa partizanima članovima Partije bili su provedeni utoliko što su ti drugovi zbilja otišli u okolna mesta i tamo nastavili s radom. Radilo se o Bori Mikinu Marku, Emilu Kevrešanu Baci, Milivoju Stankovu Ziki, Joci Erđeljanu, Milovanu Mijatovu Lajčetu, Vujici Vujanovu Kreči i Đuri Đorđeviću Simi, a zatim o Žarku Turinskom Arsi, Radi Grujiću i Nikici Zivanoviću. Tu su još bili i Proka Sredojev i Ljubica Odadžić. Svi su se oni našli na ovom zadatku u Aradcu, Elemiru, Perlezu, Vranjevu, Dragutinovu, Melencima, Aleksandrovu, Karadorđevu i Kikindi, u stvari na teritoriji tri sreza. Već u to vreme Karadorđevo postaje značajno uporište, u kome je većina ovih drugova našla sigurno sklonište i široko polje rada, naročito u jeku velike Špilerove of anzi ve na Kumane i Melence.³⁰⁰

Bez obzira na optimističko shvatanje Žarka Zrenjanina o mogućnosti skorog sloma fašizma i, u vezi s tim, na njegovu orijentaciju za delovanje koju je dao na pomenutom savetovanju, ipak su događaji vrlo brzo korigovali tu orijentaciju. To znači da je savetovanje promašilo cilj, jer su drugovi koji su upućeni na teren bih elastični i akcije su uskladili sa događajima i realnim mogućnostima. Pre svega, ofanziva Crvene armije imala je ograničene rezultate i nije slomila nemačke

²⁹⁹ Zbornik PKV, str. 60

³⁰⁰ IAPKV, Izjava Rade Grujića

armije. Blokada Kumana nanela je teške gubitke partizanskim snagama i partijskoj organizaciji na ovom terenu. Okružni komitet je posle toga ostao sa dva člana: Žarkom Turinskim i Radom Grujićem, pa su odmah posle blokade Kumana u Komitet kooptirani Bora Mikin Marko, komandant Severnobanatskog odreda, i Đura Đorđević Sima, glavni kurir Pokrajinskog komiteta na liniji Banat—Bačka.

O toj novoj orijentaciji svedoče i dva dokumenta iz tog vremena. To su Cirkular kao i Proglas Okružnog komiteta od 9. aprila 1942.

U cirkularu se komunistima poručuje:

..... U borbu drugovi bez oklevanja, bez predomišljanja. Prikupite snage, učvrstite borbene redove. Još ima vremena da se greške poprave... treba najodlučnije suzbijati iluziju da ne treba vršiti nikakve akcije, da ne bi bilo streljanja. Takve iluzije su se u našem okrugu pojavljivale više puta. Neki drugovi pa čak i neke organizacije izbegavale su akcije i svaki sukob sa neprijateljem. To nije ništa drugo do kukavičluk i oportunističam najgore vrste. Uporedo se pojavljuje mišljenje da još nije vreme za borbu, da se ovde borba zbog ravnog terena ne može voditi... na takvom terenu partizani moraju delovati u malim grupama dobro maskirani. To znači da treba stvarati male gradske i seoske odrede od tri do četiri čoveka dobro naoružani... koji će imati zadatak sabotaža, napada na železničku stanicu, poštu, stražu, opštinu, patrolu, ubijanje petokolonaša, pribavljanje oružja, materijalnih sredstava, itd. ... Sada je, drugovi, čas da se udari na neprijatelja i da se doprinese opštoj borbi protiv fašizma ..

U Cirkularu se dalje kaže da je velika greška što su neki drugovi zanemarili stvaranje, jačanje i širenje partizanskih organizacija, jer:

„... bez partijskih organizacija mi nećemo moći stvarati odrede, voditi akcije, organizovati i rukovoditi narodnooslobodilačkim pokretom. Partiji su potrebni hrabri i odani i spremni na sve vojnici koji neće uzmaći ni pred kakvim teškoćama. Bolje je da se broj članova privremeno smanji, ali da se svaki naš čovek oseća mobilisanim vojnikom ...“

Posebno se tražilo da organizacije i svaki čovek razvijaju samoinicijativu, što je u nastaloj situaciji nedovoljne povezanosti bilo od osobitog značaja. U delu koji

govori o radu partijske ćelije kaže se u svakoj ćeliji mora postojati poseban vojni (partizanski) sektor.³⁰¹

Stevica Jovanović je poginuo u Pančevu 25. decembra 1941, dva dana pre nego što je bio ugovoren dolazak Žarka Zrenjanina u ovaj grad. Trebalo je da Zrenjanin dođe baš u stan kod Bokšanovih, u kome je Stevica Jovanović i poginuo. Policija je, naravno, držala ovaj stan i ceo kraj pod blokadom, očekujući da će neko ilegalaca naići u klopku. Upravo toga dana je Žarko Zrenjanin iz Kumana krenuo prema Pančevu. Do Perleza ga je pratio Žarko Turinski, gde ga je čekao Nikica Zivanović, koji je ovde boravio gotovo dva meseca. Zivanović je u Perlezu radio sa partijskom ćelijom, kojom je rukovodio Rada Jerkov, a jedan od njenih članova bio je Radivoj Pere, šofer i partijska veza na liniji Perlez—Pančevo. Zivanović je formirao aktive Skoja, tako da je Perlez u to vreme postao važna stanica na ovoj liniji.

Zrenjanin je još iz Kumana poslao direktive Nikici Zivanoviću da radi na „organizovanju“ i pripremi partizana, tj. lica koja bi se vežbala u rukovanju oružjem i drugim, a u danom momentu da bi bili sposobni da krenu u partizanske odrede.³⁰²

Po dolasku u Perlez Žarko Zrenjanin je naredio Zivanoviću da iz kolibe u perleskom ataru prenese u selo oružje koje je tamo bazirao Stajićevske-petrovgradski odred posle svoga rasformiranja. Sedam pušaka i municija, tri bombe i četiri pištolja preneseni su i bazirani u kući Save Perca.³⁰³

Zrenjanin se iz Perleza sam uputio prema Pančevu. U večernjim časovima stigao je u grad i pod zaštitom mraka krenuo neosvetljenim delovima ulica. Kao i obično bio je oprezan i spreman da se bori za svoj život. Kada je bio već skoro pred kućom Bokšanovih, opazio je oko nje neke sumnjive prilike. Bilo mu je jasno da je kuća pod prismotrom. Zato se polako izvukao iz zaposednute ulice i oprezno napustio grad. Njegov plan je u osnovi bio

³⁰¹ IAPKV 3237

³⁰² IAPKV 19742

³⁰³ Isto. Pere, str. 144—156

poremećen. Smrt Stevice Jovanovića značila je kidanje veza sa drugovima u Beogradu, jer je jedino on znao javke i kurire.

Sekretar Pokrajinskog komiteta povukao se u mesta južno od Pančeva i tu uspostavio vezu sa braćom Stefanović, Strahinjom i Reljom, organizatorima Dubičkog partizanskog odreda. Oni su imali baze u Idvoru, Ferdinandu, Farkaždinu, Botošu, Samošu, Neuzini, Ilandži i Alibunaru. Na ovom terenu su, sem braće Stefanović, radili Mita Zivkov Lala, sekretar Okružnog komiteta Skoja za južni Banat, Zika Bukacel, sekretar Sreskog komiteta Partije, Pera Aldan, koji je bio odgovoran za rad u Idvoru i Farkaždinu, a sada im se pridružio i Nikica Zivanović.

Žarko Turinski je početkom marta ugovorenom vezom poslao Zivanovića sa izveštajem za Zrenjanina. On nastalim provalama i velikim gubicima u januaru i februaru, posebno o blokadi Kumana i uništenju Kumanačkog odreda. Doznajući za još jedan težak udarac, Zrenjanin je nastojao da održi vezu sa Žarkom Turinskim i njegovim novim Okružnim komitetom. Zato je poslao Zivanovića natrag sa novim direktivama, ali se ovaj nije mogao probiti dalje od Perleza. Ostao je u srednjem Banatu i priključio se jednoj grupi aktivista.

Bila je to dosta jaka grupa partijskih funkcionera i boraca koja se kretala i radila na ovom terenu, oslanjajući se u prvo vreme na novi okružni komitet, koji je radio u samom Pančevu. Taj komitet je formirao Zrenjanin, a njime je rukovodio Borislav Petrov Braca. Pošto su članovi ovog komiteta izginuli 6. marta, Pančevo je za Zrenjanina i njegove drugove bilo odsečeno a time otežano i uspostavljanje veza sa organizacijama u Beogradu, preko kojih se jedino moglo dopreti do Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba.

Žarko Zrenjanin je težio da uspostavi vezu sa grupama ilegalaca i partijskih radnika koji su delovali u području Izbišta. Uprkos svih progona i represalija, te grupe su se održale od junskih dana 1941. Zrenjanin je planirao da sa komunistima koji su uspeali da se održe organizuje partijski tečaj kako bi nadoknadio teške gu-

bitke u rukovodećem kadru. Zato je nakon mesec dana ponovo poslao Nikicu Živanovića u severni Banat da po svaku cenu pronade Turinskog, s porukom da odabere i pripremi grupu komunista za tečaj i da pokuša ponovo uspostaviti vezu sa Svetozarom Markovićem u Bačkoj. U isto vreme pokušao je još jednom da uspostavi vezu sa Beogradom. Došao je u Pančevo uprkos svih opasnosti, ali su tamo organizacije bile razbijene i više nije bilo nikoga na koga bi se mogao osloniti. Povukao se iz grada i spremio kurira direktno za Beograd, ali je ovaj pri tome pokušaju uhapšen i zadatak nije obavljen.

Ovoga puta Nikica Živanović je uspeo da prenese poruku Turinskom, pa su zbog važnosti zadatka zajedno krenuli u susret sekretaru Pokrajinskog komiteta. Međutim, Žarko Zrenjanin se zbog opasnosti pomerio bliže Vršcu, uspostavio vezu sa Dejanom Brankovim i zagajičko-izbištanskom grupom ilegalaca, pa se Turinski vratio neobavljena posla. Time su se veze između Žarka Zrenjanina i Žarka Turinskog prekinule i više nisu bile obnovljene. Tako su partijske i skojevske organizacije u Banatu bile odsečene i od Srbije, i od Bačke, i od Srema, a oblast podeljena na dva dela, severni i južni. Veze su postale životno pitanje za jedinstvo akcije i borbe kako u samom Banatu tako i u okviru Vojvodine kao celine i Vojvodine i ostalog dela zemlje.

I Centralni komitet je pokušavao da uspostavi pokidane veze, da pomogne komunistima Vojvodine i obnovi Pokrajinski komitet Partije.

Od Pokrajinskog komiteta za Srbiju i Okružnog komiteta za Srem traženo je da organizuje prebacivanje Žarka Zrenjanina iz Banata i Svetozara Markovića iz Bačke u Srem, iz koga bi Pokrajinski komitet pod povoljnijim uslovima rukovodio narodnooslobodilačkom borbom na celoj teritoriji Pokrajine.

U prepisci sa sekretarom Pokrajinskog komiteta za Srbiju Blagojem Neškovićem, koji se nalazio u Beogradu, Centralni komitet je insistirao na tome da se uspostave veze sa preostalim članovima Pokrajinskog komiteta, a pre svega sa njegovim sekretarom.

„ ... Što se tiče Vojvodine, pokušaj da uhvatiš vezu sa Učom, s obzirom na njegov ponovo nemogući položaj tamo..“³⁰⁴ — piše Ivo Lola Ribar iz Zagreba Blagoju Neškoviću 12. januara 1942. Nešković je, međutim, bio obavešten da je Žarko Zrenjanin poginuo, pa je

7. marta to i javio Centralnom komitetu. To uverenje vladalo je sve do septembra, kada je Centralnom komitetu prvi put stigla Zrenjaninova poruka iz Banata.

Svetozar Marković je iz Bačke izmenio poslednja pisma sa Zrenjaninom u decembru 1941, a pismom od 17. decembra obavestio je Okružni komitet za Srem o događajima u Banatu. Drugo Markovićevo pismo, napisano 20. maja 1942, stiglo je na adresu Okružnog komiteta početkom juna, ali je ta veza ostala povremena i nesigurna. Svetozar Marković se javio samo još nekoliko puta, i svi pokušaji da se on prebaci u Srem nisu uspeli.

U Novom Sadu je 19. novembra poginuo Branko Bajić, a Svetozar Marković je uhvaćen i streljan 9. februara 1943.³⁰⁵

PARTIZANSKI ODRED U DELIBLATSKOJ PEŠČARI

Dvanaestog marta 1942. u Deliblatskoj peščari je osnovan partizanski odred. U dokumentima iz tog vremena ovaj odred se pominje kao Deliblatski partizanski odred, ali je poznat i kao Južnobanatski partizanski odred, čime se ističe njegov značaj i uticaj koji je imao na kontinuitet oružane borbe u ovom delu Banata.

Formiranje Odreda bilo je pripremljeno još u avgustu prethodne godine, ali je to bilo osujećeno akcijom policijskih snaga, posebno hapšenjem i smrću njegovog organizatora Bogdana Petrovića.

Tu, na teritoriji kovinskog sreza, još nije bio formiran Sreski komitet Partije, ali su se na čelu postojećih partijskih organizacija u srezu nalazili na određen

³⁰⁴ Zbornik NOR 1/6, str. 215—216

³⁰⁵ Album, str. 358—361. Narodni heroji I, str. 479—480. Svetozar Marković je proglašen za narodnog heroja 5. XII 1944.

način kolektivno Dušan Buzadžija, Miša Stojković i Bogdan Drenča. Još za života Bogdana Petrovića oni su bili određeni za članove sreskog komiteta koji je trebalo formirati, a kojim bi Petrović i rukovodio. Njegovom je pogibijom i na ovom sektoru bio poremećen planirani tok stvari.

U to vreme partijske organizacije u Deliblatsu, Gaju, Dubovcu i Kovinu još nisu bile pretrpele značajnije gubitke. Organizacije u Deliblatsu i Gaju bile su jače, brojnije i sa dugogodišnjim iskustvom.³⁰⁶

Početkom marta 1942. u Debbiato je došao Dejan Brankov, komandant Okružnog štaba i član Okružnog komiteta Partije za južni Banat. Dovde još nije bila stigla vest o pogibiji sekretara Okružnog komiteta Brance Petrova u Topoli. Brankov je bio svedok desetkovanja organizacije u vršačkom kraju, kolebanja kod nekih do tada aktivnih drugova, pa i izdaje rukovodilaca i njegovih saradnika, kao što su bili Ratomir Ranisavljević Jakša, Slavko Radivojević i Đorđe Varjaški Frka, ali isto tako i onih koji su svojim držanjem pokazali borbenost i čvrstinu dostojnu divljenja. Takvi su bili Lukrecija Ankucić Neca, član Sreskog komiteta Partije i Okružnog komiteta Skoja, Milan Jakšić, sekretar Sreskog komiteta Partije, Mila Matejić i Jelena Varjaški, članovi Partije, i drugi, koji su podneli najteža mučenja, ali policiji nisu nikoga odali. Jakšić je sa svojom drugaricom Amalijom, članom Partije i saradnikom, sav u ranama, gazio na čelu kolone pohapšenih vršačkih komunista dok su ih sprovodili do logora i poveo borbenu pesmu, koju su i drugi prihvatili. Rudolf Kornauer, vinogradar, Nemač, stari član Partije i Sreskog

..... — ć »i.[
3«6 u Gaju je Bogdan Petrović počeo rad sa Bogdanom Drenčom sredinom 1939. Drenča je najpre organizovao grupu „Zadružne omladine“, a potom i prvi aktiv Skoja. Uskoro je formirana i prva partijska ćelija. Petrović je došao u Deliblato početkom 1938. Ovde je u vreme Vukovarskog kongresa KPJ partijska organizacija brojala 203 člana. Diktatura je sprečila rad ove ćelije, ali je u selu ostalo aktivno više agitatora poput Laze Ritopečkog, Ilije Ambruža i Aleksandra Stanića. Petrović je sa Ritopečkim radio na obnovi ćelije, koja je formirana kada je primljen poletni Rumun Petru Albu. Albu je ubrzo organizovao aktiv Skoja. (Radnički list 1920/36)

komiteta, na policiji je jedino rekao: „Ja sam Nemač i ponosim se što sam komunist“. Takav je bio i stari sindikalni borac i član istog komiteta Janoš Lendel, najuglednija ličnost među radnicima mađarske nacionalnosti u Vršcu. U Cirkularu Okružnog komiteta Partije od 14. novembra 1941. odati je priznanje komunistima kakvi su bili Kornauer, Lendel, Branko Savić, Marko Kulić, Petru Albu, a osuđeni su i iz Partije isključeni Ratimir Ranisavljević, Slavko Radivojević i Đorđe Varjaški.³⁰⁷

Imajući sve to na umu, kao i iskustva stečena u julu i avgustu minule godine, Dejan Brankov je zaključio da osnovni partijski kadar treba izvući iz naseља, vojnički ga organizovati, dati mu mogućnost da se uvežba i osposobi za rad i borbu u svakoj situaciji i tako onemogućiti protivniku da iznalazi slaba mesta i provaljuje u organizacije. Kadrovski, odred bi i dalje imao funkciju organizatora političkog rada, povezivanja ljudi, organizovanja svih vidova otpora, podizanja morala i obaveštavanja o kretanjima na frontovima. Glavni zadatak odreda je da širi veze sa narodom, jer se može održati i odgovoriti svome osnovnom zadatku samo ako razvija bazu u kojoj deluje, ako ga narod prihvata, snabđeva, obaveštava i štiti.

Dejan Brankov je te svoje zamisli i predloge izneo na sastanku partijske ćelije u Deliblatu i komunisti su ih prihvatili.

Neposredno posle tog sastanka policija je »provodila akciju hapšenja u Deliblatu. Komunisti su se sklonili i ubrzali sprovođenje odluke o formiranju odreda. Dejan Brankov je sa Stevanom Bekićem, Dušanom Buzadžijom, Zlatiborom Buzadžijom i Lazom Ritopečkim već te večeri, 8. marta, krenuo za Gaj. Sastanak sa komunistima iz Gaja održan je u kući Miše Stojkovića.

I Gaj ani su prihvatili predlog. Odlučeno je da u odred uđu sva tri partijska poverenika za kovinski srez — Miša Stojković, Bogdan Drenča i Dušan Buzadžija, zatim Laza Ritopečki, Stevan Bekić i Zlatibor

Buzadžija, kao i četiri radnika koji su radili na šeći šume u Deliblatskoj peščari i živeli polulegajno, a sa kojima je već bila uspostavljena saradnja. Bili su to Milan (prezime mu nije utvrđeno), Ilija Glumac Branko, Rade Kozomora i Nikola Glumac. Za logor odreda izabrano je mesto Lupnja u samoj šumi.³⁰⁸

Bogdan Drenča Žuhraj, politički komesar Deliblatskog odreda

Dejan Brankov je računao na mogućnost da se broj boraca poveća dolaskom grupe ilegalaca iz rej ona Izbišta i Zagajice, pa i sa šireg terena južnog Banata, čime bi južni Banat imao svoj jedinstven odred. Polazeći od toga, za komandanta odreda bio je predviđen Marko Stojanović, pravnik iz Vračeva Gaja, sekretar Belocrkvanskog sreskog komiteta Partije. U međuvremenu Stojanović je bio teže ranjen i nije imao prilike da pre-

³⁰⁸ AVII 1991 1-3/5

uzme dužnost komandanta odreda.³⁰⁹ Za komesara Odreda izabran je Bogdan Drenča.

U odredu su gotovo svi bili članovi Partije, a dvojica drvoseča skojevci. Među četvoricom šumskih radnika isticao se Milan. On je drugovima izjavio da je bio član Partije i borac jednog partizanskog odreda u Srbiji, posle čijeg se razbijanja prebacio u Banat. Milan je dobro poznao Deliblatsku peščaru, a bio je snažan, okretan i blizak ljudima. Sve je to odlučilo da mu priznaju članstvo u Partiji i da ga izaberu za komandanta odreda.

Pošto je u Odredu bio partijski kadar, organizacije Skoja u selima imale su da preuzmu važnu ulogu, pa i onu koju su dotle imale partijske ćelije. Dimitrije Rakitovan Mita, Rumun, čak vršačke gimnazije, dobar organizator, određen je da objedinjuje rad aktiva Skoja i da bude glavna veza sa partijskom organizacijom u odredu. Rakitovan je ubrzo oko sebe okupio grupu preduzimljivih i sposobnih skojevaca, među kojima su se isticali Nikodin Stojković, Jovan i Nikola Bogić, Ivanka i Petar Sljapić i drugi.³¹⁰

Partijskom ćelijom u Odredu rukovodio je Biro koji su sačinjavali Bogdan Drenča, Stevan Bekić i Dušan Buzadžija. Ovde je učinjena izmena tako što je u Biro ušao Bekić mesto Stojkovića, posle smene u komandi Odreda. Kako je partijska organizacija u Odredu bila odgovorna za celofeupan politički rad u srezu, među članovima Biroa je izvršena podela zaduženja po mastima. Bogdan Drenča je bio odgovoran za Gaj i Dubovac, Stevan Bekić za Vračev Gaj, a Dušan Buzadžija za Deliblato. Na ta se mesta Odred uglavnom i oslanjao u organizaciji svoga snabdevanja i svoje bezbednosti.³¹¹

309 u svojim planovima o stvaranju odreda Dejan Brankov je računao i na Petra Acketu, obučarskog radnika i starog komunistu. Acketa je bio u izbištanskoj grupi i trebalo je da bude komesar odreda. Međutim, iznenada je pao neprijatelju u ruke i posle teškog mučenja obešen u Pančevu 21. VI 1942 (Zbornik NOR 1/17, str. 78. Muzej Vojvodine 4356)

³¹⁰ AVII 1991 1-4/4. Momčilović, NBS, str. 43—47.

³¹¹ AVII 1991 1-3/5. IAPKV 19725

Život u logoru bio je uređen na vojnički način. Komandant Milan, čovek nemirna duha, naviknut da slobodno krstari šumom i po okolnim mestima, ni sada nije imao mira. Odlazio je iz logora po svojoj želji i vraćao se kada je sam to hteo. Drugovima u Odredu je to bilo sumnjivo i tražili su od komandanta disciplinovanije ponašanje i obaveštavanje o tome kuda odlazi. Komandant se na to nije obazirao, smatrajući da on odgovara za disciplinu i nastavio je po starom. U Dubovcu se povezao sa nekim Nemcem i čak ga doveo u logor. Stražar ga je opazio i borci su se iz predostrožnosti povukli iz logora. Posle toga odlučeno je da se Dejan Brankov obavesti o ovakvom ponašanju komandanta Odreda. Sve se više sumnjalo u moguću izdaju, vladala je nesigurnost i podozrivost i, pošto je komandant i dalje samovoljno postupao, donesena je odluka da se komandant Odreda Milan likvidira. Odluka je i izvršena i od Okružnog komiteta naknadno odobrena. Tada je za komandanta izabran Miša Stojković Jovanče, snažan mladić, gimnazijalac i sposoban komunista.³¹³

Skojevci oko Mite Rakitovana su za kratko vreme organizovali u Dehblatu, Gaju i Dubovcu veoma široku mrežu obaveštavanja i snabdevanja Odreda hranom, vojničkom opremom, oružjem i stanovima za borce kada su se oni nalazili po političkim zadacima u naseljima. Na vezi im je po tom zadatku bio Dušan Buzadžija, koji je bio i glavni organizator te mreže. On je organizovao punktove na koje je hrana dolazila, a zatim borce koji su je prenosili do logora, jer skojevci i spoljni saradnici nisu smeli znati za mesto logora.³¹³

Posle julskih provala na ovom terenu Mita Rakitovan se sa Ivankom Sljapić po zadatku prebacio u belo-

⁸¹² Isto

³¹³ Jovan Šefov mu je dao pušku, vojničku torbu, 50 koverata i papir, šatorsko krilo i municiju, preneo s njim do baze 40 kg žita i nekoliko komada sapuna i dao 1300 dinara. Arun Guču dao je sto dinara a sa Savom Besalićem do baze je prevezao 280 kg žita, koje su skojevci sakupili. Slavko Tomić je nabavio lampe za radio u logoru. Pred Špilerom su se u daljoj istrazi gomilali takvi podaci. Ove i mnoge druge podatke policiji je dao Mita Rakitovan (IAPKV 8299).

crkvaški srez. Svoju osnovnu bazu imali su u Kusiću, u kući Radivoj a Đurića. Kusićane nije bilo teško organizovati, jer su u ovom selu komunisti imali veliki uticaj. Bilo je to srpsko selo sa oko 2500 stanovnika. Burne 1918. godine ovde je bila proglašena „Sovjetska republika Kusić i Zlatica“. Od tada pa sve do tih dana Kusić je važio kao „opasno komunističko gnezdo“, kako ga je karakterisala policija stare Jugoslavije i sada Spiler.³¹⁴

Iz Kusića je organizovano snabdevanje Odreda u Peščari. Glavni organizator je bio Radivoje Đurić. Kusićki skojevci su sakupili namirnice, odeću i municiju. Iz Rumunije su dobili pušku i pištolj, od Jelene Radulj pištolj, od dr-a Laze Draganića lekove, a od jednog studenta iz Uljme kompletnu priručnu apoteku. Skojevac Korolian Doban predao je Rakitovanu bombu i pištolj. Pa i onda kada su se Rakitovan i Ivanka Šljapić vratili u Debbiato, Kusićani su nastavili sa sakupljanjem i dopremanjem hrane i opreme za borce. Radivoj Đurić je prevezao do Deliblata 800 kilograma brašna, 50 kilograma raznog povrća, 3 kilograma vune, nešto meda i jednu pušku, koju su Đurić i Siniša Jankulov digli iz zgrade Načelstva u Beloj Crkvi.

Borci Odreda su izveli nekoliko akcija na švercercer i saradnike okupatora s ciljem pribavljanja hrane i opreme. Jednoj grupi švercercera oduzeto je 8000 dinara, a 14. avgusta je u Gaju od trgovca Save Todorovića, saradnika okupatora, oduzeto 30000 dinara i roba. Odred je izbegavao oružane akcije. U to vreme takvi zadaci nisu pred njega postavljeni.³¹⁵

Tada je Odred u svom naoružanju imao desetak pušaka, nekoliko pištolja, bombe i puškomitraljez. Puškorni trai ješci su bili Zlatibor Buzadžija i Ilija Glumac Branko. Odred je imao i pisaću mašinu.

U logoru se živelo vojnički. Dnevni raspored rada bio je precizan, svako je znao svoj zadatak. Redovno su držani politički i teorijski časovi, a vojnoj obuci poklanjana je posebna pažnja. Po rasporedu se znalo ka ide po vodu a ko se nalazi s puškom u zaštitnici. Znalo

³¹⁴ IAPKV 18428

³¹⁵ IAPKV 18999

se na koga je red da cepa drva, ko treba da ide u lov na srne. U kriznim danima, kada nije bilo dovoljno hrane, jelo se srneće meso.^{315a}

Još u maju u Odred su stigli Ignjat Repman Birča i njegov sin Đorđe Repman iz Dubovca. Mladi Repman, po majci Nemač, došao je u odred jer nije hteo u nemačku vojsku, u „Princ Eugen“ — diviziju, koja je bila u formiranju u rejonu Vršca. Otac je došao sa sinom. Nakon mesec dana on se predao Nemcima i provalio mnoge aktiviste u Dubovcu. Spiler je pohapsio sve članove Partije i Skoja i tako izbacio Dubovac iz fronta otpora. Ali među streljanima je bio i Birča.³¹⁶

Tako je već u julskom hapšenju Spiler došao do podataka o postojanju partizanskog odreda u deliblatskom rejonu. Zato je najpre preduzeo mere da likvidira organizacije na koje se Odred oslanjao i baze iz kojih se snabdevao. Uskoro je imao još dva borca Odreda u svojim rukama.

Prvi značajniji prodor u rejon Deliblatskog odreda Spiler je napravio svojom širokom akcijom u vremenu od 18. do 23. jula 1942. Na udaru su se našle partijske i skojevske organizacije i njihovi simpatizeri u Banatskoj Subotici, Bavaništu, Crepaji, Deliblatu, Dolovu, Jasenovu, Kajtesovu, Kovačici, Kovinu, Margiti, Pančevu, Potpornju, Sakulama, Vračeva Gaju i Vršcu. Uhapšeni su, prema policijskim izveštajima:

„... 92 člana KPJ, Skoja i pomagača, odbeglih komunisti i banditi. Pri tome je bilo pronađeno: 2 lovačke puške, 1 vojnička puška, 92 komada municije, 1 pištolj kal. 6,35 sa 14 komada municije..“³¹⁷

Ova akcija bila je deo velike istrage na teritoriji južnog i srednjeg Banata, a izvedena je na osnovu podataka izdajnika i gestapovskog agenta Pere Aldana i prvih iskaza Nikice Zivanovića, koji je 16. juna pao policiji u ruke i ubrzo se srozao na nivo izdajnika.

^{315a} Rakitovan je uhapšen u oktobru 1942. Pre hapšenja bio je upućen u odred, ali je posle pogibije Dejana Brankova bio upućen da uspostavi veze (IAPKV 8299)

³¹⁶ IAPKV 19725

³¹⁷ IAPKV AK 8131, 8051, 8052

Posle ovih hapšenja u Odred su iz Gaja došli Nikola Ratkov Kolar i Dragiša Matić. Tada je među partizanima već bio i sedamdesetogodišnji Sava, otac Miše Stojkovića, koga su drugovi prihvatili i dali mu partizansko ime Stari Vujadin. Bio je to zbilja najstariji partizan u Banatu. Sava Stojković je došao u Odred da ne bi dopao zatvora, jer je policija hapsila svu rodbinu ilegalaca i partizana i držala ih kao taoce.

Komandant Odreda Miša Stojković i komesar Bogdan Drenča u pratnji partizana Rade Kozomora i Đorđa Repmana pošli su 25. avgusta na zadatak u Gaj. Trebalo je od beležnika Nikole Đukića uzeti dva revolvera, o čemu ih je izvestio Đukićev sin. Partizani su došli u dvorište i, dok su pregovarali sa domaćinom, njegova žena se iskrala kroz prozor i obavestila policiju. Došlo je do borbe, u kojoj je teško ranjen jedan policajac, ali su zarobljeni partizani Rade Kozomora i Đorđe Repman. Stojković i Drenča su se probili i vratili se u logor Odreda.³¹⁸

Đorđe Repman je odmah kazao imena nekih saradnika i već narednog dana u Spilerovim rukama našlo se 14 ljudi iz Gaja i Deliblata.

Spiler je 14. oktobra 1942. u Gaju, Samošu i Zagajici obesio 50 ljudi, a kao povod je uzet sukob ilegalaca Lazara Marina i Dušana Novakova sa dvojicom policajaca u Samošu, kojom prilikom je jedan policajac poginuo a njegov pratilac razoružan. Rade Kozomora obešen je u Zagajici, a vešanju u Gaju, gde je obešen Đorđe Repman, prisustvovao je i Spiler. Sa Repmanom su obešeni i Milorad Kuzmanović iz Bavaništa, borac Deliblatskog partizanskog odreda, i stari Pero Pribić, kandidat Partije, otac Milana Pribića Đokice. U Samošu su obešeni Momčilo Stefanović, jedan od organizatora i boraca Dubičkog odreda, Slavko Radnović i Damjan Bešlin, borci Dragutinovačkog odreda, Miloš Stajić, borac Kikinskog, i Slobodan Stojšin, borac Melenačkog odreda, a među njima Lukrecija Ankucić, član Sreskog komiteta Partije i Okružnog komiteta Skoja, Lazar Keseg, nadničar iz Mužlje, član Partije, kod koga je bila

³¹⁸ IAPKV 8052

jedna od važnih baza Pokrajinskog komiteta i Štaba partizanskih odreda za Vojvodinu u ustaničkim danima, kao i drugi pomagači i snabdevači partizana.⁵¹⁷

Posle akcije u Gaju policiji je pao u ruke i Nikodim Stojković, rukovodilac Skoja u Gaju. Držao se dobro, ali je Špiler znao kakav „jezik“ ima u rukama. Zato je čekao priliku. Ona mu se ukazala kada su mu priveli Peru Vukajlovića, koji nije izdržao batine. Suočivši Vukajlovića sa Stojkovićem, Špiler je dobio dragocene podatke. Imao je i dva važna imena iz Deliblata: Jovana i Nikole Bogića. Već 11. novembra Špiler je bio u Gaju, gde su mu iz Deliblata doveli braću Bogić. Mlađići su hrabro izdržali prve batine, ali je Špileru bilo dovoljno to što ih je suočio sa Stojkovićem i što je već imao određene podatke o njihovoj aktivnosti. U oktobru je u rukama Špilera bio i Mita Rakitovan, a sa njim i najiscrpniji podaci o svemu što se radilo u Deliblatu, Gaju i okolini, kao i o partizanskom odredu, njegovom sastavu, naoružanju i logoru.

Gaj je bio dvanaest dana u blokadi, a Debbiata sedam. Za to vreme punu vlast u tim selima imala je Špilerova udarna grupa. Od uhapšenih su čupana priznanja, a svako priznanje značilo je nova hapšenja i nova mučenja. Stevan Beljin se otrovao i tako izbegao hapšenje i mučenja. Sto i devet prebijenih dečaka i devo jaka, njihovih očeva i majki, krvavih i izranjavanih, prebačeno je u petrovgradski zatvor. Tamo je mučenje nastavljeno, izvršena su još neka hapšenja.

Gotovo su potpuno izbačena iz stroja dva najsnažnija uporišta partizanskog odreda, likvidirane dve snažne skojevske organizacije i to baš u predzimskom periodu, najtežem za partizane.

Još jedan obračun sa Deliblačanima i Gajčanima Nemci su izvršili 26. februara 1943. Tada je streljano 50 članova Partije i Skoja i njihovih saradnika iz mreže koja je snabdevala partizanski odred. Samo iz Gaja i Debbiata streljana su po 22 rodoljuba, u Beloj Crkvi,

pored grada, a zatim je formirana kolona sa leševima koja je prodefilovala ulicama.³²⁰

Pred pušćanim cevtima našli su se Žarko Debeljački, Sava i Velimir Kosovac, članovi Partije, Ivanka i Petar Sljivić, Kamenko Belj in, Anđelka Đurić, Ivan Gladinski, Mirjana Jankov, Ilija Kolarski, Vera Kosovac, Jova i Nikola Bogić, svi članovi i rukovodioci Skoja, Ljubica i Nikola Ambruž, Dobrila i Branko Bekić, Slobodan Erdeljan, Nikola Bugarski, Moma Čilibrija, Milan Despotov, Rada Ivačković, Sava Jankov, Doka Jonov, Nevenka i Petar Kelča, Rada i Radislav Kosovac, Živa Katić, Fedor Pavlović, Draga i Toma Petrović, Slavko Predić, Košta Radosavljev, Nada i Petar Ramljanac, Angelina, Gordana i Doka Stan, Novak Stojanov, Krista Stojković, Laza Šćopulj, Pera Vukajlović — svi zbog toga što su partizanima davali hranu, odeću, obuću, oružje, municiju, smeštaj i obaveštenja.³²¹

PARTIJSKI TEČAJ I OBNOVA OKRUŽNOG KOMITETA

U međuvremenu Žarko Zrenjanin se nalazio sa ilegalcima izbištanske i zagajičke grupe. Partijski tečaj kome je sekretar Pokrajinskog komiteta pridavao toliko značaja održan je u izbištanskim vinogradima, na padinama Deliblatske pešćare, krajem jula i tokom avgusta 1942.

Na ovaj teren, u rejon vršaćkog i belocrkvanskog sreza, Žarko Zrenjanin je stigao već u aprilu, ali su prethodno njegovi napori bili usredsređeni na obnavljanje veza sa Beogradom, u čemu nije imao uspeha. I dalje je s njime, kao njegov najbliži saradnik, bio Strahinja Stefanović, koga je Zrenjanin imenovao za novog

³²⁰ Nemci su 26. II 1943. izvršili obračun sa Deliblaćanima i Gajćanima streljanjem u Beloj Crkvi 50 članova KP i Skoja i njihovih saradnika na snabdevanju odreda. Od tih 50 njih 22 bili su iz ova dva sela. Kolona sa leševima prošla je gradom uz pesmu nemačkih dželata (Saopštenje Prefektore 866/43. Zbornik NOR 1/17, str. 367—370. AVII 50 A 4/2. IAPKV 19736, 19752, AK 6191)

³²¹ Isto

sekretara Okružnog komiteta Parcije. Tek u junu su uspostavljeni neposredni kontakti između njih dvojice i ilegalaca izbištansko-zagajičke grupe.

Tako je njegov plan da prikupi veći broj članova Partije i da ih poduči kako treba u ovim teškim uslovima voditi borbu bio samo delimično sproveden. Jer, na okupu je bilo svega 13 drugova.

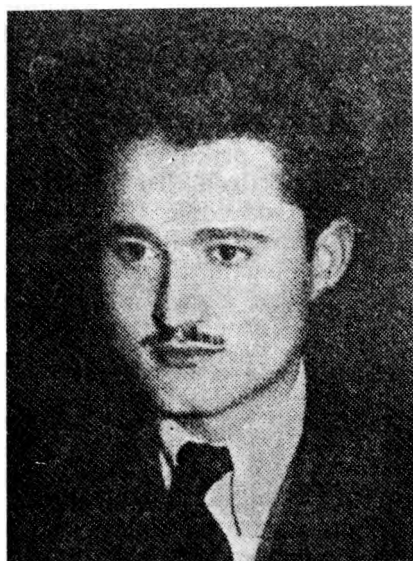
Na ovaj tečaj nije došao niko iz Odreda, koji se nalazio u rejonu Debbiata i Gaja. Tada je Dejan Brankov ležao teško bolestan u nekoj od baza, a on je jedini mogao dovesti Žarka Zrenjanina na vezu sa Bogdanom Drenčom i drugovima. Na tečaju su bili iz zagajičke grupe Živa Jovanović, Petar Jovanović, Milutin Jovanović, Sretko Zivić, Ilija Vukan, Todor Radivojev i Lazar Radivojev, iz izbištanske grupe Dragomir Acketa i Sava Knežević, iz Potpornja Anđelko Rupar i Tima Subić, iz Banatske Subotice Vlasta Vuletić i iz Krušćice Žarko Zlatar.³²²

Predavanja je držao Zrenjanin. Prethodno je pravio zabeleške, a mnoga pitanja je već ranije obrađivao. Svojevremeno su na partijskoj tehnici kod Brace Petrova umnožene brošure Nacionalno pitanje, Seljačko pitanje, O partiji i neke glave Istorije SKP(b), koje su na tečaju proučavane. Diskusiju o pojedinim temama vodio je Strahinja Stefanović.

Partijska konferencija održana je u toku rada tečaja. Zrenjanin je želeo da na demokratski način, koliko je to bilo moguće, izvrši izbor novog okružnog ko-

³²² „ .. Kurs sa 13 učesnika .. trajao je celog avgusta. Glavni predmet nam je bio Istorija SKP(b), ali zbog nedostatka knjiga držali smo se rada O Partiji od Staljina. Pošto je 80% učesnika bilo sasvim bez poznavanja marksizma i lenjinizma, odabrali smo razvitak društva, političku ekonomiju, agrarnu, seljačko i druga pitanja. Polovinu čitavog vremena posvetili smo Partiji, kao i usvajanju njenih metoda za rešavanje organizacionih i političkih pitanja. Sada većina tih ljudi daje utisak ljudi da rukovode malim, odnosno većim organizacijama. U toku kursa posvetili smo veliku pažnju i sektaškoj opasnosti, zadržavajući se specijalno na sektaštvu u ovoj oslobodilačkoj borbi, jer je ona skoro od svih slušalaca na ovom kursu bilo vrlo veliko.. “ — napisao je u svom izveštaju Centralnom komitetu Žarko Zrenjanin (Zbornik PKV s 62).

miteta, ali isto tako da u komitet uđu ljudi koji imaju najviše poverenja. Strahinji Stefanoviću je bila potvrđena dužnost sekretara Komiteta, Dejan Brankov je bio izabran za organizacionog sekretara, a za članove Komiteta Žarko Zlatar Jernej, Ziva Jovanović Andrà, Anda Jovanović i Žarko Despotović Boško.

Dejan Brankov, član OK KPJ i komandant Okružnog partizanskog štaba za južni Banat

Izbor Despotovića u Komitet imao je sasvim određen cilj. On je bio član KPJ, student u Jugoslaviji, ali je bio rodom iz Belobreške u Rumuniji i imao je rumunsko državljanstvo kao Srbin iz rumunskog dela Banata. Despotović je od Zrenjanina i Stefanovića dobio i posebno pismeno uputstvo kako treba da deluje i koji su mu zadaci.³²³ A radilo se o organizovanju Srba i Rumuna u pograničnom pojasu na liniji narodnooslobodilačke borbe, čime bi se stvorili uslovi za široki manevar

³²³ Zbornik PKV, str 79—81

banatskih partizana i korišćenje velikih šuma u susednoj Banatskoj klisuri. Ostvarenje te zamisli pogodovalo bi formiranju krupnije jedinice, njenim akcijama i bezbednom uzmicanju. To je na određen način bila i pomoć rumunskim antifašistima u organizovanju borbe protiv fašizma u sopstvenoj zemlji.

Anđa Jovanović je izabrana u Komitet kao sekretar Okružnog komiteta Skoja. Ona nije bila na tečaju, ali je pred njegov završetak došla sa Dejanom Brankovim, koji je bio donekle prezdravio.

Već na toj konferenciji odlučeno je da se u šumama Deliblatske pešcare prikupe sve ilegalne grupe i formira Južnobanatski odred. To je pre svega značilo uspostavljanje veza sa odredom koji je već bio na terenu, prikupljanje preostalih ilegalaca iz svih rejona, uključujući i slušaoce tečaja. Za komandanta tog novog odreda bio je predviđen Živa Jovanović Andrà, a za komesara Žarko Zlatar Jernej, obojica članovi novoizabranog Okružnog komiteta Partije.

Odmah po završetku tečaja slušaoci su bili raspoređeni na partijski rad po rej onima, ali sa zadatkom da rade na prikupljanju i povezivanju ilegalaca radi formiranja odreda. Njihov zadatak je bio veoma težak, jer se Spiler sa svojim odredima razmahao po južnom Banatu.

U okviru toga plana Žarko Zrenjanin je odredio grupu koju su sačinjavali Dejan Brankov, Žarko Zlatar i Anđa Jovanović, da se prebace na rumunsku teritoriju u rejon Banatske klisure, da se tamo povežu sa Žarkom Despotovićem i s njim odaberu najpogodnije terene za izgradnju skloništa i logorišta za partizanski odred.

Dejan Brankov je svoju grupu doveo preko Kusića u rumunsko selo Zlaticu i tamo našao Dejana Adama, koji je već odranije saradivao s njim i imao vezu sa Žarkom Despotovićem. Dejan Adam je u Zlatici imao organizovanu grupu ljudi koji su bili spremni na saradnju. Zato su Brankov i drugovi u Zlatici sačekali da Dejan Adam ode i pronađe Despotovića.

Kusić i Zlatica su susedna sela, deli ih samo reka Nera, pa Brankovu nije bilo teško da se prebaci natrag i da iz Kusića dovede još nekoliko drugova, jer je trebalo odmah, čim mesto bude odabrano, pristupiti organizovanju logora i izgradnji zimskog skloništa. Žarko Despotović je dobro poznao klisuru i predložio za logor nekoliko pogodnih mesta. Izabrano je ono koje bi bilo najsigurnije i najpristupačnije iz pravca Kusića.

Odmah posle toga u Kusić se vratio i Žarko Zlatar da dovede prvu grupu budućih boraca odreda, koji bi, sa onima koje je već prebacio Brankov, u što kraćem roku izgradili prvo sklonište.

Žarko Despotović, Dejan Brankov i Anđa Jovanović krenuli su da se upoznaju sa bazom u Belobreškoj i širom okolinom logorišta, zaklonima i prilazima. Brankov je imao pištolj i bombu, pa je pištolj dao Despotoviću, koji je vodio grupu. Krećući se jednim potokom naišli su iznenada na zasedu rumunskih graničara. Pokušali su da se izvuku, ali je to uspelo samo Despotoviću. Dejan Brankov je bacio bombu, ali nije eksplodirala, pa su i on i Anđa Jovanović teško ranjeni i zarobljeni.

Rumunski fašisti su bili okrutni naročito prema ranjenom Brankovu, koji je izdahnuo pod njihovim kundacima. Anđu Jovanović su preneli na lečenje u bolnicu, a kada su je izlečili, predali su je Spileru. Dopala je novih muka da bi hrabro umrla na strelištu.³²⁴

Smrt Dejana Brankova i hapšenje Anđe Jovanović u Rumuniji odgodili su dan stvaranja Južnobanatskog partizanskog odreda.

POVERENSTVO POKRAJINSKOG KOMITETA KPJ ZA BANAT

Centralni komitet KPJ pratio je situaciju u Vojvodini i nastojao da sa svoje strane interveniše i pomogne koliko je to bilo moguće. Najpre je sređeno stanje u Sremu i izgrađena čvrsta veza sa Okružnim komitetom Partije. Centralni komitet KPJ, Pokrajinski komitet

³²⁴ Muzej Vojvodine 4356, 3740

KPJ za Srbiju i Okružni komitet za Srem organizovali su u martu 1942. značajan punkt u Zemunu, u kome su se sticali kuriri i aktivisti, cirkularna pošta i druge veze.³²⁵

Još pre uspostavljanja prvih pismenih veza sa Svetozarom Markovićem u Novom Sadu, koje su išle preko Okružnog komiteta u Sremu i punkta u Zemunu, Centralni komitet učinio je značajan korak da neposredno pomogne obnovi partijskih organizacija i komiteta u Banatu i Bačkoj.

Netačna vest o smrti Žarka Zrenjanina i vesti iz Bačke i Banata koje su govorile samo o terorizaciji okupatora, posebno o masovnim streljanjima, navele su Centralni komitet na zaključak da je Pokrajinski komitet Partije za Vojvodinu uništen. Stoga je donesena odluka da se za Vojvodinu organizuju dva partijska poverenstva — jedno za Banat, a drugo za Srem i Bačku. O tome je razmenjeno nekoliko pisama između članova Organizacionog sekretarijata Centralnog komiteta i Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju u Beogradu. Inicijativu za njihovo formiranje dao je u ime Centralnog komiteta Ivo Lola Ribar u svojim pismima od 15. i 17. marta 1942, upućenim iz Zagreba u Beograd Pokrajinskom komitetu za Srbiju i u Foču Titu. Tada se mislilo na formiranje jedinstvenog poverenstva za celu Vojvodinu, što bi bio prvi korak na obnovi Pokrajinskog komiteta. Kasnije, na predlog sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju Blagoj a Neškovića, odlučeno je da se formiraju dva posebna poverenstva.³²⁶

Prema donetim odlukama, Poverenstvom za Srem i Bačku imao je da rukovodi Okružni komitet KPJ za Srem, a Poverenstvom za Banat Đura Jovanović, glavni čovek na vezi između Centralnog komiteta KPJ i Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu. U početku je jedino on bio član ovog poverenstva, a nešto kasnije uključena su još dva druga: Miloš Jovanov, raniji komandant Petrovgradskog i Stajicevsko-petrovgradskog odreda, i Sredoje Stančić Lasko, član Partije iz Kuma-

³²⁵ Momčilović, *Istraživanja*, str. 212

³²⁶ Arhiv Srbije 712, 1659. IAPKV 12333.

na. Obojica su se već krajem 1941. godine, posle neuspelog prelaska banatskih partizana u Srem, našli u Beogradu i stavili na raspolaganje beogradskoj partijskoj organizaciji.³²⁷

Pošto se u junu svojim izveštajem iz Bačke javio Svetozar Marković, Okružni komitet Partije za Srem pozvao ga je da se prebaci u Srem i tamo, u povoljnim uslovima, formira privremeni Pokrajinski komitet, na čemu je insistirao Centralni komitet, pa je ukinuto ili nije ni formirano Poverenstvo za Srem i Bačku. Poverenstvo Pokrajinskog komiteta KPJ za Banat imalo je da obnovi partijske organizacije u Banatu, tim pre što između Srema i Banata nije bilo nikakvih veza. O tome je Ivo Lola Ribar obavestio druga Tita pismom od 3. jula 1942.³²⁸

Kao što je Žarko Zrenjanin u leto 1942. pokušavao da se preko Pančeva poveže sa Đurom Jovanovićem i dalje sa Centralnim komitetom, tako su Đura Jovanović i ostali članovi Poverenstva uporno tražili vezu sa bilo kojim preostalim funkcionerom ili partijskom organizacijom u Banatu. Banat je, međutim, za njih postao teško dostupan. Članovi Poverenstva su ostali u Beogradu a njegov se rad stoga sveo na prikupljanje posrednih informacija iz Banata i na nekoliko sastanaka, na kojima je analizirana situacija u toj oblasti. Zbog svega toga Poverenstvo nije moglo poznavati pravo stanje u Banatu. Stoga je i izveštaj Poverenstva, upućen iz Beograda Centralnom komitetu 12. jula 1942, bio zasnovan na nepotpunim informacijama i pretpostavkama.³²⁹

Prema tom izveštaju, u junu teško da je bilo organizovanog rada u Banatu. Najvredniji drugovi su streljani, ali se pretpostavlja da se još drže neki članovi Okružnog komiteta Partije za severni Banat „ . . . koji žilavo i uporno pokušavaju sa nastavljanjem narodno-oslobodilačke borbe“, da Okružni komitet za južni Ba-

³²⁷ IAPKV 3254. Arhiv Srbije 9840

³²⁸ IAPKV 12333

³²⁹ Arhiv Srbije 1813

nat više ne postoji isto kao ni sreski komiteti na celoj teritoriji. Ali, „sudeći po pravilnom stavu masa, ipak postoje tu i tamo mesni forumi ili pojedinci koji još deluju.“ Poverenstvo je bilo uverenja da je uprkos svega toga uloga Partije u Banatu još uvek bila na visini. Polazeći od takve procene, Poverenstvo je sebi postavilo kao glavni zadatak — povezivanje sa komunistima koji se još na ovaj ili onaj način drže i bore u Banatu.³³⁰

Taj zadatak je bilo teško ostvariti. Ipak, sekretar Poverenstva Đura Jovanović uspeo je da dobije vezu sa Žarkom Zrenjaninom i da izvrši pripreme za njegovu izvlačenje iz Banata.

SMRT ŽARKA ZRENJANINA

Početkom maja Jovan Veselinov Žarko pokušao je iz Srema da uspostavi vezu sa nekim od poznatih ljudi u Petrovgradu i tako dođe do nekog od partijskih funkcionera. U tim nastojanjima uspeo je da se poveže sa kurirom Tošom Jovanovićem u Petrovgradu. Jovanović je odmah došao u Surduk na sastanak sa Veselinovim i prihvatio se zadatka da pronade Žarka Zrenjanina i dovede ga na vezu preko koje bi se mogao izvući iz Banata.³³¹

U drugoj polovini septembra Toša Jovanović je uspeo da pronade Žarka Zrenjanina u južnom Banatu, da mu donese neka partijska dokumenta i da od njega primi pismo za Đuru Jovanovića u Beogradu. Tako je Blagoje Nešković, a preko njega i Centralni komitet, saznao da Žarko Zrenjanin nije poginuo i gde se u stvari nalazi. Nešković i Zrenjanin su tada izmenjali nekoliko pisama. Preko Neškovića je Žarko Zrenjanin 24. septembra 1942. uputio i opširan izveštaj „Drugom Titu i ostalim“ o događajima u Banatu za poslednju godinu dana.³³² Poslednje pismo Zrenjanin je poslao 29.

³³⁰ Isto

³³¹ Veselinov, str. 96

³³² Zbornik PKV, str. 59—63

oktobra Đuri Jovanoviću, Ivi Loli Ribaru i Blagoju Neškoviću. Izveštavao je da su upravo poginuli Dejan Brankov i Anđa Jovanović, pa je predložio da ostane u Banatu do kraja godine, ukoliko već nisu bile utvrđene veze za njegovo prebacivanje u Beograd. Međutim, Nešković nije prihvatio taj predlog i 5. novembra je sve bilo pripremljeno za Zrenjaninov put u Beograd.

Žarko Zrenjanin je bio spreman za taj put 3. novembra. Toga dana je bio sa sekretarom Okružnog komiteta Partije Strahinjom Stefanovićem u selu Pavlišu, u kući Slavka Nikića. To je bila poslednja baza u Banatu, odakle je put dalje vodio neposredno do veza u Beogradu. Tu je trebalo da se Zrenjanin i Stefanović posle više meseci zajedničkog rada rastanu, a dalju pratnju imao je preuzeti specijalni kurir i stari saradnik Žarka Zrenjanina Stanislav Ivkov Nisa.

Međutim, Žarko Zrenjanin je pre polaska napravio jedan pogrešan potez. On je dobro poznao Vasu Roknića i njegovu ženu Zorku, stare komuniste i njegove saradnike. Vasa Roknić je u međuvremenu bio streljan, a Zorka Roknić je u Vršcu radila kao profesor. Zrenjanin je računao na staro poverenje, pa je poslao svoju kurirku Anku Knežević da pozove Zorku Roknić u Pavliš kako bi mu ona pripremila odelo i druge putne potrebe. Do sastanka je došlo, pa je Zrenjanin očekivao da mu ona donese dogovorenu opremu.

Zorka je međutim otišla u vršačku policiju i dala podatke o mestu boravka Žarka Zrenjanina i njegovim namerama. Ona se, u stvari, mnogo ranije odlučila na izdaju. Naime, ona je bila uhapšena 22. juna 1941. zajedno sa svojim mužem. Tada je pokušala da moli za milost za svog muža. A kad je u septembru on streljan, potpisala je obavezu da saraduje sa policijom i tako otkupila svoj život. Susret sa Žarkom Zrenjaninom stvorio joj je prvu priliku da im se oduži. Molila je samo da se njeno ime nigde ne spomene.

Već u večernjim satima toga dana vojska i policija iz Vršca bile su spremne. Najpre je iz Petrovgrada stigao prefekt policije Franc Rajt, kome je Zorka Roknić bila potpisala obavezu. Franca Rajta je pratio kapetan

Berens, vođa okružne policije. Za njim je stigao i Juraj Špiler sa kompletnom udarnom grupom i rukovodiocima Gestapoa Štetcerom i Pamerom. Glavnu snagu činila je jedinica 18208-A, iz sastava „Princ Eugen“-divizije, predvođena SS šturmbanfirerom Ilnerom.

Pavliš je bio osrednje naselje kraj Vršca sa 540 kuća, ušorenih na banatski način. Bila su predviđena tri obruča. Jednim je trebalo opasati selo, drugim kvart u kome je bila naznačena kuća, a trećim sama kuća. Ovaj treći obruč predvodili su Juraj Špiler i Franc Rajt sa izvanredno naoružanom i uvežbanom udarnom grupom. Zorka Roknić je morala da neposredno pokaže kuću Slavka Nikića, jer se tu nije smela dopustiti greška.

Pred zoru je sve bilo spremno. Sve izlaze iz kuće tukla su dva mitraljeza. Žarko Zrenjanin je iščekivao Zorku Roknić, vreme je već bilo za polazak, kad su mu saopštili da je kuća opkoljena. Pokušao je da se izvuče varkom. Napolje su izašli domaćin i kurir da bi skrenuli pažnju na sebe, a on i Strahinja Stefanović pokušali su da se probiju prema bašti. Ali mitraljeski rafali su ih u tome sprečili. Došlo je do borbe. Zrenjanin i Stefanović su imali dva automatska pištolja, više ručnih granata i pušku kurira Stanislava Ivkova. Dok je bilo municije Špilerovi agenti nisu mogli da se približe kući. Ne zna se tačno ko je prvi poginuo. Prema policijskim podacima, Žarko Zrenjanin je u poslednjem trenutku jurnuo da se probije. Bacio je bombu prema mitraljescu, ali je bio sasečen koncentričnom vatrom automatskog oružja. Stefanović ga je štitio pri tome jurišu, i kad je video da je Zrenjanin poginuo, sam je sebi oduzeo život. Na drugoj strani, Stanislav Ivkov je uspeo da se probije i umakne. Nastalo je zatišje. Tek u 7 sati ujutru izvršen je juriš na kuću koju više niko nije branio.³³³

Neuspehom Žarka Zrenjanina da se izvuče iz Banata prekinute su veze tek uspostavljene preko Blagoj a Neškovića između Centralnog komiteta i komunista u Ba-

³³³ Žarko Zrenjanin je proglašen za narodnog heroja 5. XII 1944, Narodni heroji Jugoslavije II, str. 352—353 (Muzej Vojvodine 4358. IAPKV AK 8051, 8052. Momčilović, NBS, str. 58—61).

natu. Poverenstvo Pokrajinskog komiteta KPJ za Banat je prestalo da postoji. Najpre je u septembru uhapšen Sredoje Stančić. On se slabo držao i provalio grupu komunista Banačana koji su radili u Beogradu. Među njima su bili Đura Jovanović, Miloš Jovanov, Nevenka Petrović, Nikola Francuski, Toma Granfil i Dušanka Jovanović. Miloš Jovanov i Nevenka Petrović su uhapšeni i zajedno sa Stančićem streljani 1943. godine. Đura Jovanović i ostali uspeli su da se prebace u Srem i stave na raspolaganje Okružnom komitetu Partije.

G l a v a o s m a

KARADORĐEVAČKI REJON

Svoju zimsku ofanzivu na partizanske odrede, partijske, skojevske i druge organizacije severnobanatskih boraca neprijatelj je nastavio i u letnjim danima 1942. godine.

Posle velike aprilske blokade Melenaca istraga je iskusnog policajca Juraja Špilera vodila u njemu do tada nepoznat rejon naseljeničkih sela oko Banatskog Karadorđeva. U grupi ovih sela, sem Karadorđeva, bili su Aleksandrovo, Višnjićevo, Dušanovac, Vojvoda Stepa i Rusko Selo. U njima je stanovništvo bilo iz raznih krajeva, najvećim delom iz Like, a zatim iz Bosne, Crne Gore, Hercegovine, manje iz Slovenije i poneki iz Makedonije.³³⁴

U policijskim kartotekama nije bilo podataka o radu komunista u ovim mestima, sem u Aleksandrovu u koje se doselio i veći broj Banaćana iz okolnih sela,

³³⁴ Gotovo su svi ovi doseljenici počeli sa pet hektara zemlje, a u svemu drugom su se sami morali snalaziti, graditi kuće, pošto su se po doseljenju smeštali po majurima veleposedničke zemlje. Za 20 godina ovaj živalj je uspeo da stane na svoje ekonomske noge, da se okući, stekne osnovna sredstva rada i svojim brojnim porodicama obezbedi osnovne uslove života. Bili su to sitni posedi, ujednačeni, robne proizvodnje gotovo da nije ni bilo, ali je ipak u začetku počelo diferenciranje, to jest umanjivanje ili povećanje poseda. Tek tada se ponešto proizvodilo i za tržište. Budući da se radilo većinom o dobrovoljačkim porodicama, patriotizam u ovim sredinama bio je vrlo razvijen, a težak život nagonio je ove ljude da se bore za pravednije društvene odnose.

mahom najsiromašnijih ljudi, među kojima je bilo dosta komunista. Zato je Aleksandrovo već bilo pretrpelo nekoliko policijskih akcija, u kojima je uhapšeno na desetine ljudi.

U svim ovim selima bilo je na stotine momaka i devojaka, od kojih je samo poneko imao priliku da ode na školovanje, ili na neki zanat. Bila je to omladina patriotski vaspitana, spremna da prihvati ideje komunista. Najveći broj dobrovoljaca osetio je na svojoj koži da su ideali za koje su svojevremeno pošli u borbu bili iznevereni. Zato su u većini pripadali opozicionim partijama, a kada su, pod vodstvom komunista, prvi put organizovane sekcije Seljačkog kola, postali su listom članovi te organizacije. U tome su značajnu ulogu imali oni koji su izbliza gledali oktobarsku revoluciju ili su bili njeni vojnici.

Banatsko Karadorđevo je bilo u svemu tome veoma tipično, i za njegovim primerom su išli i ostali. Selo je pred rat imalo 932 kuće sa oko 4000 stanovnika, ali je u prvim ratnim danima primilo veliki broj izbeglica iz Bačke, među kojima je bilo dosta omladine. Tako se u selu našlo blizu 1000 omladinaca i omladinki, spremnih da se bore protiv okupatora. O većini boraca Aleksandrovačko-karadorđevačkog odreda policija nije imala nikakve podatke, tako da su oni u toku zime legalno boravili u selu i razvijali svoj politički i organizacioni rad.

U vreme velike blokade Melenaca Karadorđevo je već bilo razvilo svoje snage. U pet partijskih ćelija bilo je organizovan 31 član Partije i veći broj kandidata, kojima je rukovodio Mesni komitet. Skojevska organizacija je bila još snažnija. U desetine aktiva bilo je svrstano 230 članova, koji su dalje organizovali na stotine omladinaca u vaspitnim omladinskim grupama, iz njih su se regrutovali novi članovi Skoja. Tom velikom organizacijom rukovodio je Mesni komitet Skoja i pet rejonskih komiteta. U svim ulicama bile su organizovane grupe ljudi i žena, a u novembru 1941. i Mesni narodnooslobodilački odbor.

Sve to postignuto je zahvaljujući iskustvu stečenom u ustaničkim danima i najenergičnijoj osudi oportuni-

zma. U tome posebno mesto zauzima aktivnost i organizaciona sposobnost Milana Pribića Đokice, koji je vrlo brzo izrastao u dinamičnog rukovodioca u ovom kraju. Veliku pomoć pružili su i iskusni beogradski komunisti Branko Gleda, Milan Milinčević i Desa Stanić, koji su umeli da svoje iskustvo prenesu na mlađe drugove.³³⁵

Pod rukovodstvom Petra Vraneša, koji je učestvovao u stvaranju Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda, u avgustu su formirane partijska i skojevska organizacija u Vojvodi Stepī. Od tada pa sve do juna 1943. ove organizacije su delovale gotovo neometano, pa su imale vremena da se razvijaju, organizaciono učvrste i obezbede pun uticaj u selu. Zato su ilegalni borci, posebno pripadnici odreda iz Aleksandrova, ovde imali sigurne baze i obezbeđeno snabdevanje. U toku leta 1942. organizacije su bile čvrsto povezane sa novim sreskim rukovodstvima formiranim u Karađorđevu.³³⁰

Pod sličnim uslovima organizovano je i stanovništvo Višnjiceva. Ovde su Karađorđevčani imali i neposrednog udela, posebno Milan Pribić, Milka Agbaba i Branko Gleda. Iz Karađorđeva je ovamo upućeni borac Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda Dane Glumac, koji je tada već bio član Partije, a zatim i nekoliko skojevaca iz redova izbeglica. Partijske i skojevske organizacije Karađorđeva i Višnjiceva su tako najuže saradivale, pa je Višnjicevo do leta 1943. postalo isturena i snažna baza nove sreske organizacije. Ni Višnjicevo, poput Vojvode Stepe, nije pretrpelo veća hapšenja, sve do januara 1944.³³⁷

Dušanovac je srpski deo naselja Banatskog Dvora. I u njemu su postojale partijska i skojevska organizacija sa osloncem na komitete u Karađorđevu.

Partijska i skojevska organizacija u Ruskom Selu bile su u ustaničkim danima povezane sa sreskim komitetima u Kikindi. Posle njihovog razbijanja potražena je veza u Karađorđevu, pa su u leto 1942. ušle u sastav

³³³ Momčilović, PJZ. str. 202—213

³³⁶ IA Zrenjanin: Telečki, Hronika Vojvoda Stepe, rukopis

³³⁷ Bjelić, Ilija: Partizansko razvođe, Novi Sad 1974, str. 25—49

organizacije karadorđevačkog sreza, čineći njenu najseverniju tačku.³³⁸

Ni organizacije u Aleksandrovu nisu bile razbijene, uprkos nekoliko naleta i prodora policije. Naročito se držala organizacija Skoja. Borci iz odreda su do provala u Kumanu i Melencima bili legalni, ali su tragovi za borcima i partijskim radnicima iz ovih sela vodili u Aleksandrovo. Tako je Aleksandrovo opet bilo na udaru, došlo je do novih istraga i hapšenja, što je aleksandrovačke borce primoralo da se sklanjaju i potraže ilegalne baze.³³⁹

Tako je u jeku neprijateljskih akcija bio konsolidovan novi, snažan rejon, organizaciono i politički sposoban da nastavi organizovanu borbu protiv okupatora. Taj se rejon nije poklapao ni sa jednim administrativnim srezom, mada je zahvatio veći deo jašatomičkog sreza, u kome je po partijskoj liniji ranije bio odgovoran Sreski komitet Partije u Aleksandrovu. Njegovu osnovnu snagu činile su organizacije u Karadorđevu, pa je po tome tada nazivan karadorđevački srez.

Iz Srema ili Beograda, pa i iz južnog Banata veze do ovog rejona nisu stizale, a njegove prave snage tamo nisu bile ni poznate. Tome je doprineo i periferni položaj ovog rejona, oslonjenog na rumunsku granicu, udaljenog od gradskih centara i glavnih saobraćajnih linija.

POBEDA KARADORĐEVAČKIH KOMUNISTA

U aprilskoj blokadi u Melencima je uhapšen Milan Kevrešan, koji je održavao veze sa Borom Mikinim i drugim melenačkim borcima koji su u toku zime boravili u karadorđevačkim bazama. Veza je išla na kuću Pepe Pribića, odnosno njegovog sina Milana, koji je već tada u Petrogradu imao stalnu vezu sa Đurom Đorđevićem Simom.

Bora Mikin je pred blokadu u Melencima formirao Sreski komitet Partije, čiji je on bio sekretar, a članovi

³³⁸ Vojvodić, str. 131—148

³³⁹ IA Zrenjanin Velike Livade, Hronologija

Milan Kevrešan i Vujica Vujanov. Vujanov je upućen u Taraš da tamo formira partijsku organizaciju, a Kevrešan je Boru Mikina odveo najpre u Aleksandrovo do stana Sredoja Ilišina, a onda na vezu sa Pribićem u Karadordevo. Posle toga se Kevrešan sam vratio u Melence, gde ga je zatekla blokada u kojoj je dospao policiji u ruke. Kevrešan se slabo držao i policiji otkrio sve što je znao.³⁴⁰

Tragajući za melenačkim komunistima, policija je najpre 24. aprila upala u Aleksandrovo i uhapsila Ilišina. Posle njegove provale zatvoren je Veselin Levakov i još nekoliko ljudi.

Milan Pribić je otišao na sastanak sa Đurom Đorđevićem Simom u Petrovgrad, izvestio ga o hapšenjima u Aleksandrovu i predao mu dve bombe i revolver sa osam metaka. Đorđević mu je tada preneo direktivu da se svi ilegalci po mogućnosti naoružaju i povuku iz Karadordeva u okolna mesta, jer se moglo očekivati da će i Karadordevo biti zahvaćeno hapšenjem. Milan Pribić je imao odmah preći u ilegalnost.

Po povratku iz grada Milan Pribić je održao sastanak Mesnog komiteta Partije i preneo zadatke koje je dobio od Đorđevića. Odlučeno je da se još iste večeri u Aleksandrovo prebace Emil Kevrešan Baca, Joca Erdeljan Aleksa, Zvezdana Mikin Nata, a da se u sigurniju bazu smesti i Bora Mikin.

Špiler je 1. maja upao u selo sa svojim agentima. Cilj mu je bio da uhvati Milana Pribića i nekog od melenačkih komunista, koje je provalio Milan Kevrešan otkrivši da se kriju u Pribićevoj kući. Zato je blokiran kvart u kome se nalazila Pribićeva kuća. Milan Pribić je bio van opasnosti, ali su mu uhapšeni otac, brat, sestra i snaha, koje su već u selu počeli da tuku. U provaljenoj pribićevoj kući nalazio se Stanko Culibrk, sekretar jednog aktiva Skoja. On je iskočio kroz prozor, ali je na njega otvorena vatra, od koje je dobio nekoliko rana i bio savladan.

Od pohapšenih Pribića Spiler nije mogao da izvuče nikakav podatak. Pepo Pribić je bio kandidat za člana

³⁴⁰ Izjava Rade Grujića

Partije a kćerka i sin skojevci. Zato je Spiler svu svoju pažnju usredsredio na ranjenog Culibrka. Izlečio ga je i našao načina da od njega dobije prve podatke i prva imena članova Partije i Skoja u Karađorđevu.

To je bio početak svojevrsne i teške borbe između policije i komunista u Karađorđevu.

Spiler se pripremao za novi upad u selo, u kome su vršene pripreme da taj upad načini što manje štete. Pribić se ilegalno vratio u selo i održao novi sastanak Mesnog komiteta. Prve vesti iz Petrovgrada govorele su da se pohapšeni komunisti dobro drže. Komitet je ocenio da bi to mogla biti i Spilerova varka. Zato su svi oni koje je Čulibrk poznao upozoreni da ne spavaju kod svojih kuća. Dogovoreno je da se partijske ćelije i skojevski aktivni podele na manje jedinice i da održavaju samo „leteće“ sastanke. Na tim sastancima treba da se govori o držanju pred neprijateljem i taktici Spilera.

Tek 22. maja pred zoru Spiler je sa svojom udarnom grupom upao u selo. I pored svih mera predostrožnosti, većina onih koje je tražio pali su mu u ruke. Među uhapšenima je bio i Branko Gleda, još tri člana Partije i 16 članova Skoja. Počelo je mučenje. Pa ipak, „informativno“ saslušavanje u samom selu nije imalo rezultata, jer se od uhapšenih nisu mogla dobiti nova imena. Svi pohapšeni su odbijali optužbe i podatke koje je Špileru dao Stanko Culibrk. Tako Spiler nije ni znao da je u rukama imao među ostalima, i članove Mesnog komiteta Partije Branka Gledu i Lazu Rapajića i da je provalom bio zahvaćen samo jedan od četiri rejlona.

Borba između pohapšenih komunista i Spilera nastavljena je na policiji. Nazirući širinu i snagu organizacija u Karađorđevu, Spiler je činio sve da od uhapšenih dobije nove podatke. Svoju pažnju je s pravom obratio na Branka Gledu za koga je još iz poternice iz 1941. godine znao da je stari komunista. Primenio je sve metode, od prijateljskog razgovora uz ponuđenu cigaretu i slatkorečiva obećanja i poziva na saradnju do najtežih oblika mučenja. Ne samo da se Branko Gleda lično dobro držao već je uspeo da u zatvorskim ćelijama organizuje svoje drugove, da usmerava njihovo držanje i da na taj

način blokira nove provale. Došlo je do poricanja i onoga što je bilo pod batinama rečeno. Ipak, Spiler je imao nekoliko novih imena i spremao se za treći upad u Karadordevo.

U Karadordevu ma koliko da je bilo poverenja u pojedine komuniste, iskustvo je nalagalo da se preduzmu sve mere radi zaštite neotkrivenih organizacija i kompromitovanih pojedinaca. Prvo su iz sela povučeni oni najugroženiji. Tada se ozbiljno postavilo pitanje evakuacije ugroženih ljudi. Nije bilo jačih borbenih snaga u koje bi se oni uključili niti sigurnih kanala preko kojih bi se mogli uputiti u borbene jedinice izvan teritorije Banata. Postojeće baze nisu bile sigurna skloništa, kao što je to pokazao primer Kumana. Ipak, su morale i dalje ostati kao najvažnije prihvatilište ugroženih.

U Beograd je vraćen Milan Milinčević, član Mesnog komiteta Partije, a nekoliko komunista otišlo je u Višnjićevo.

Grupa članova Partije održala je 10. jula sastanak u polju. Analizirana je situacija i uočeno je da nije bilo dovoljno opreznosti prilikom drugog hapšenja, pa je Spiler postigao prvi uspeh. Obnovljen je Mesni komitet Partije. Odlučeno je da se neki članovi Skoja privremeno ostave po strani, jer svojim ponašanjem nisu davali garanciju da će se dobro držati u slučaju hapšenja. Ponovo je razmotreno pitanje baza, i određena su mesta u selu i u polju gde ih treba izgraditi.

Nakon dva meseca, 26. jula, izvršen je treći, dobro pripremljen napad na karadordevačke organizacije. Uspeh je bio polovičan, jer Spiler nije uspeo da uhapsi sve one koje je imao na spisku. Ipak, bilo je uhapšeno osam članova Partije, 21 član Skoja i 10 saradnika. Ni posle dugotrajne istrage Spiler nije mnogo saznao. Kakvo su oni držanje imali na policiji vidi se i iz činjenice da su nakon završene istrage bez osude puštena kućama 4 člana Partije, 2 kandidata i 11 članova Skoja, što Spiler naravno, nije utvrdio. Tako je provala bila blokirana i očuvane su preostale ćelije i mnogi aktivni Skoja. Povratkom komunista iz zatvora porastao je moral u selu i podignuta vera u uspeh borbe i pod najtežim okolno-

stima. Ipak, izrečeno je 8 smrtnih kazni, kasnije još 3 (među ostalima i Branku Gleđi), 11 kazni na 2 godine zatvora i 18 na godinu.³⁴¹

Karadorđevo je reorganizovalo svoje snage, izabrani su novi mesni komiteti Partije i Skoja, očuvane su veze sa organizacijama celog rejona. Time su bili stvoreni uslovi za obnovu partizanskog odreda i Sreskog komiteta Partije.

FORMIRANJE KARADORĐEVACKO-ALEKSANDROVAČKOG ODREDA I SRESKOG KOMITETA PARTIJE

Špiler ovim letnjim akcijama na organizacije i baze u Karadorđevu i Aleksandrovu bio je onemogućen legalan rad većem broju boraca Aleksandrovačko-karadorđevačkog odreda, kao i drugim članovima Partije i Skoja čija su imena bila poznata policiji.

Posle hapšenja od 26. jula trebalo je da prođe izvesno vreme da se veze uspostave i ilegalci prikupe. Milan Pribić Đokica je između prvog i trećeg Špilerovog napada uspeo da obnovi veze sa članovima Okružnog komiteta Žarkom Turinskim, Borom Mikinim i Đurom Đorđevićem, sa grupom ilegalaca u Aleksandrovu, a zatim sa organizacijama u Višnjićevu, Vojvodi Stepri i Dušanovcu. Članovi Okružnog komiteta su i dalje boravili u rejonu Karadorđeva, jer je policija vršila jak pritisak na preostale organizacije i baze u starim uporištima. Uspešno lokalizovanje prodora u karadorđevačku organizaciju omogućilo je nesmetan boravak ovih drugova u karadorđevačkim bazama i u vreme najvećeg Špilerovog terora.

Na slobodi je ostao Miloš Božić, član Mesnog komiteta Skoja, borac Aleksandrovačko-karadorđevačkog odreda i jedan od najsposobnijih saradnika Milana Pribića. Nisu bili provaljeni ni Mića Radaković Mičurin, član Mesnog komiteta Partije, ni skojevski rukovodioci Dragan Bjelobaba Crveni i Milan Đukić Brato, pa je Pribić preko njih mogao da organizuje prikupljanje i poveziva-

³⁴¹ Momčilović, PJJ, str. 268—362. IAPKV AK 6537, 8168

nje svih ilegalaca. A u ilegalnosti su bili sekretar Mesnog komiteta Partije Đuro Javorina Gliša i članovi toga komiteta Milka Agbaba Crna i Maćo Radaković Anton, članovi Partije Spaso Dragas Baja, Mladen Milosevic Čerčil i Đuro Smiljanić, kao i Skojevac Luka Egelja. Već kroz nekoliko dana u polju je održan sastanak svih članova Partije iz Karadorđeva. Razmotrena je situacija i konstatovano da je partijska organizacija gotovo prepolovljena, jer je njih 13 uhapšeno, a četvorica su sklonjena iz sela kao suviše kompromitovana. U Spilerovim rukama nalazila su se 43 člana Skoja. Bilo je najvažnije sačuvati partijsku organizaciju i osposobiti je da što brže preuzme inicijativu, da se još čvršće poveže s narodom. To je bilo moguće tim pre jer je čitav novi mesni komitet Partije bio sačuvan.

Na sastanku je za sekretara Mesnog komiteta Skoja određen Milan Đukić Brato, a skojevcima je postavljen važan zadatak: spremanje i izgradnja baza, kurirska služba i organizovanje snabdevanja ilegalaca.

Početak avgusta u Karadorđevu je ponovo došao Bora Mikin Marko. Njegov zadatak je bio da se u rejonu Karadorđeva organizuje partizanski odred. U odred bi bili uključeni ilegalci iz Karadorđeva i Aleksandrova, a kasnije bi dolazili i svi komunisti iz drugih sela koji bi bili otkriveni. To je u stvari i bio jedan od zadataka odreda.

Ovakva odluka Okružnog komiteta bila je zasnovana na pretpostavci da se u jednom tako dobro organizovanom rejonu kao što je bio karadorđevački, koji se odbranio od prvih naleta okupatora, može održati i na određen način delovati partizanski odred. Problemi snabdevanja, mesta boravka, kretanja, obaveštavanja i veza već su bili uglavnom rešeni, trebalo ih je samo dograditi i prilagoditi novim, uslovima.

To je u tadašnjim uslovima bilo najbolje rešenje. Jer veza sa višim partijskim komitetima i vojnim štabovima van Banata nije bilo. Vrhovni štab i glavne borbene snage nisu više bile u Srbiji nego u Bosni. Dunav i svi putevi u Banatu bili su pod stalnom kontrolom i dobro obezbeđeni. Prekinute su bile i veze sa Žarkom

Zrenjaninom u južnom Banatu. Komunisti su u ovom kraju bili upućeni sami na sebe.

U takvoj situaciji Okružni komitet je analizirao kako da se ilegalci prilagode datim uslovima i pronađu najbolje oblike svoga delovanja.

Mačo Radaković i Milka Agbaba Crna (dole), članovi SK KPJ karadorđevačkog sreza, komandant i zamenik političkog komesara Karadorđevačko-aleksandrovačkog odreda

Našavši se pred mogućnosti svakodnevnog susreta i sukoba s neprijateljem, ilegalni borci su prihvatili borbu na život i smrt. A za to je trebalo ne samo poznavati naj osnovni ju vojničku veštinu nego biti tako dobro obučeni da se sopstveno oružje u svakoj situaciji iskoristi na najbolji način. Vojnička organizacija i disciplina bile su i u nastaloj situaciji najbolji način da se to postigne. To bi se postiglo osnivanjem partizanskog odreda, čiji

glavni zadatak ne bi bio da izvodi oružane akcije. Zадaci boraca bili bi u prvom redu političke prirode, a borci, u stvari, politički radnici, terenci, partijski rukovodioci ovog kraja. Prema tome, vojnička strana je dolazila u drugi plan, mada joj se morala takođe dati puna važnost. Za postojanje odreda kao borbene i organizovane jedinice neprijatelj ne bi smeo doznati, što znači da se u dogledno vreme neće planirati niti izvoditi nikakve oružane akcije. Ali, u perspektivi će svakako i do toga doći, pa će ovaj odred poslužiti kao izvanredno jezgro snažnijoj borbenoj jedinici, koju neće biti teško formirati kada se obezbedi širi manevarski prostor.

O svemu tome bile je reči 4. avgusta 1942. na sastanku svih ilegalaca i legalnih partijskih rukovodilaca iz Karadorđeva i Aleksandrova, održanom u karadorđevačkom ataru, u Januševcu. Bila je to njiva Vlade Price, na kojoj je već bila uspostavljena i izgrađena baza karadorđevačkih ilegalaca posle njihovog okupljanja. Predloži Bore Mikina Marka bili su u celini usvojeni.

U sastav novog odreda ušli su Karadorđevčani Milan Pribić Đokica, Milka Agbaba Crna, Maćo Radaković Anton, Đuro Javorina, Spaso Dragaš Baja, Desa Stanić, Đuro Smiljanić, Mladen Milošević Čerčil, Miloš Božić Nikako, Luka Egelja, a iz Aleksandrova Emil Marinkov Bata, Ljubomir Stanisavljev, Mile Matić, Laza Stajić, Slavko Čolić, Milivoj Toškov, Slavko Odžin Soko, Dančika Glavaški, Kata Blažić Merima, Sava Pomorišac i Jefta Samoj lović.³⁴²

S obzirom na snagu partijske i skojevske organizacije u Karadorđevu i teške udarce koje su te organizacije pretrpele u Aleksandrovu, kao i na mesto gde je formiranje izvršeno, prihvaćen je naziv: Karadorđevačko-aleksandrovački odred. Ta izmena u redu reči u odnosu na odred iz ustaničkih dana odražavala je novo stanje i pozicije organizacija ova dva ustanička mesta. To se ispoljilo i u sastavu komande Odreda.

Za komandanta Karadorđevačko-aleksandrovačkog odreda izabran je Maćo Radaković, nekadašnji pitomac

³⁴² Isto, str. 370—372. IA Zrenjanin, Velike Livade, Hronologija.

vazduhoplovne podoficirske škole, skojevac iz prvih dana ustanka i član Mesnog komiteta Partije u Karađorđevu. Za zamenika komesara, tj, za partijskog rukovodioca u Odredu izabrana je Milka Agbaba, član istog komiteta. Dužnost komesara Odreda poverena je Milanu Pribiću, tada još partijskom povereniku za rejon Karađorđeva i glavnom saradniku članova Okružnog komiteta Partije za ovaj rejon. Time je bila naglašena politička strana zadataka koji su stajali pred Odredom.³⁴³

Samo dan ili dva kasnije Bora Mikin Marko je na istom mestu u ime Okružnog komiteta formirao Sreski komitet Partije. Područje novog sreza u organizacionom smislu Partije i Skoja poklapalo se sa već organizovanim karađorđevačkim rejonom, koji je bio oslonjen na niz sela od Ruskog Sela preko Karađorđeva do Višnjiceva, čije su organizacije konačno zaustavile Špilerove prodore, započete još u jesen 1941. I baš u vreme kada je partijska organizacija na ovom području, obnavljanjem partizanskog odreda i Sreskog komiteta, bila i organizaciono spremna za dalju uspešnu borbu, Franc Rajt je izvestio Berlin da je komunistička organizacija u Banatu uništena. U tom izveštaju se kaže:

„Na osnovu prednjih navoda može se sa sigurnošću reći da za sada u Banatu ne postoji mogućnost delovanja jedne ozbiljnije organizovane partizanske akcije ili komunističkog pokreta, bilo to u okviru Partije ili omladinske organizacije.“³⁴⁴

U isto vreme Prefektura policije za Banat izdala je proglas Banaćanima u kome traži da se potkažu preostali komunisti i partizani, od kojih se sada samo nekolicina nalazi u bekstvu. U proglasu dalje stoji:

„Najveći broj partizana i komunista pao je u ruke policije pa ih je ostalo mali broj, tako da su sada bezopasni. Zato nema nikakve opasnosti za one koji prijave odbegle komuniste, jer neće imati ko da im se osveti.“³⁴⁵

³⁴³ Isto, str. 370—372

³⁴⁴ IAPKV 18999

³⁴⁵ IAPKV AK 6617

I u sastav novog sreskog komiteta ušli su samo karadorđevački komunisti. Za sekretara je izabran Milan Pribić, komesar Karadorđevačko-aleksandrovačkog odreda, a za članove: Milka Agbaba i Maćo Radaković, članovi Štaba Odreda, i Đura Javorin Gliša, sekretar Mesnog komiteta Partije u Karadorđevu. To je bio Sreski komitet Partije karadorđevačkog sreza. Prema tome, Štab Odreda i Sreski komitet Partije bili su sastavljeni gotovo od istih ljudi, što je bilo logično s obzirom na političke zadatke partizanskog odreda.³⁴⁶

IZGRADNJA BAZA I RAZVIJANJE VEZA

Sreski komitet i Štab Odreda su pazili na konspiraciju i budnost. Posebno je trebalo dobro proveriti one koji su se vraćali iz Špilerovih ruku. U rukama policije bili su Rada Grujić, zvani Crni Rada, i Nikica Živanović, članovi Pokrajinskog komiteta Skoja. Nikica Živanović savladan je u Pančevu 16. juna, dok je Rada Grujić uhapšen 8. jula u Srpskom Arađcu. O Grujićevom „prkosnom“ držanju na policiji kružile su prave priče.

Međutim, do Milana Pribića i njegovih drugova stizale su od komunista iz zatvora i drugačije vesti. Govorilo se, na primer, da Grujić jako dobro izgleda, da na njemu nema tragova batina, iako su ga „donosili“ u ćeliju sa čestih saslušanja, da se iz njegove ćelije oseća miris duvana. Pribić je s time upoznao članove Okružnog komiteta Partije, ali je Žarko Turinski energično odbijao takve sumnje. I kada je Nikica Živanović bio streljan,³⁴⁷ a Rada Grujić pobjegao iz zatvora, Turinski je još više učvrstio svoje uverenje u njihovu ispravnost i saopštio je Pribiću nameru da uputi Radu Grujića u karadorđevački rejon. Sreski komitet se toj nameri odlučno usprotivio ostajući pri svojim sumnjama. Pokazalo se kasnije da je Sreski komitet bio u pravu i da je svojim čvrstim stavom spasao svoj rejon od novih teških provala.

³⁴⁶ Momčilović, PJZ, str. 372—374.

³⁴⁷ Momčilović, Zločini okupatora, str. 122.

Kada je u oktobru 1942. i Branko Gleda pobegao iz radnog logora sa Ade na Dunavu i ponovo došao među svoje drugove u karadorđevačkim bazama, Pribić i drugovi su ga dugo držali pod prismotrom.³⁴⁸ Sreski komitet se držao pravila da se komunisti i partizani ne smeju sasvim zabazirati i jednostavno izolovati na jednom mestu. Zato je odmah trebalo organizovati osnovne baze, stvarati uporišta u selima i uspostaviti pouzdane veze.

U samom Karadorđevu, kao i u Aleksandrovu, već je odranije bilo kuća koje su služile za boravak ilegalaca, održavanje sastanaka, smeštaj oružja i opreme, a takođe i specijalno ugrađenih prostorija i bunkera. Te baze su služile u neku ruku kao druga linija odbrane, za sklanjanje ljudi i materijala u vreme akcija neprijatelja. Po svojoj nameni baze su se delile na opšte, za borce odreda i prolazne ilegalce, i na posebno strogo konspirativne, za članove Sreskog i Okružnog komiteta.

U toku leta pristupilo se izgradnji novih baza. Ovog puta sa daleko više plana. Više pažnje je bilo posvećeno njihovoj vrsti i rasporedu. Iskustvo je pokazalo da se provale mogu blokirati i ograničiti samo na zahvaćeni rejon, pa je tome bio podešen i raspored baza. Zato su one rađene rastresito, u svim delovima sela i atara. Centralne baze su na određeni način bile okružene pomoćnim bazama, preko kojih se u slučaju potrebe moglo skokovito odstupiti i izvlačiti iz okruženja.

Sistem obaveštavanja i veza bio je posebno razrađen i organizovan. Uspostavljena je prvi put stalna straža. Po tome što su taj zadatak preuzeli skojevci javio se popularni naziv „skojevska straža“. Stražari su sa najpogodnijih kuća osmatrali drum i prugu. U slučaju nailaska vojske, policije ili grupe nepoznatih i sumnjivih lica oni su najkraćim putem odlazili na utvrđenu javku, a potom se brzo povlačili u svoje baze. Javke su se dalje granale sve do glavnih baza i članova komiteta ili Štaba Odreda. Stražama je rukovodio komandir straže, koji je jedini znao sastav svih stražara.

³⁴⁸ IAPKV AK 6539, 25460

Aleksandrovački ilegalci su u polju koristili salaše a u nekim od njih su imali i posebno izgrađene baze.³⁴⁹ Karadorđevčani u svom ataru nisu imali salaše, pa su sve baze u polju bile tipa zemljanih bunkera.

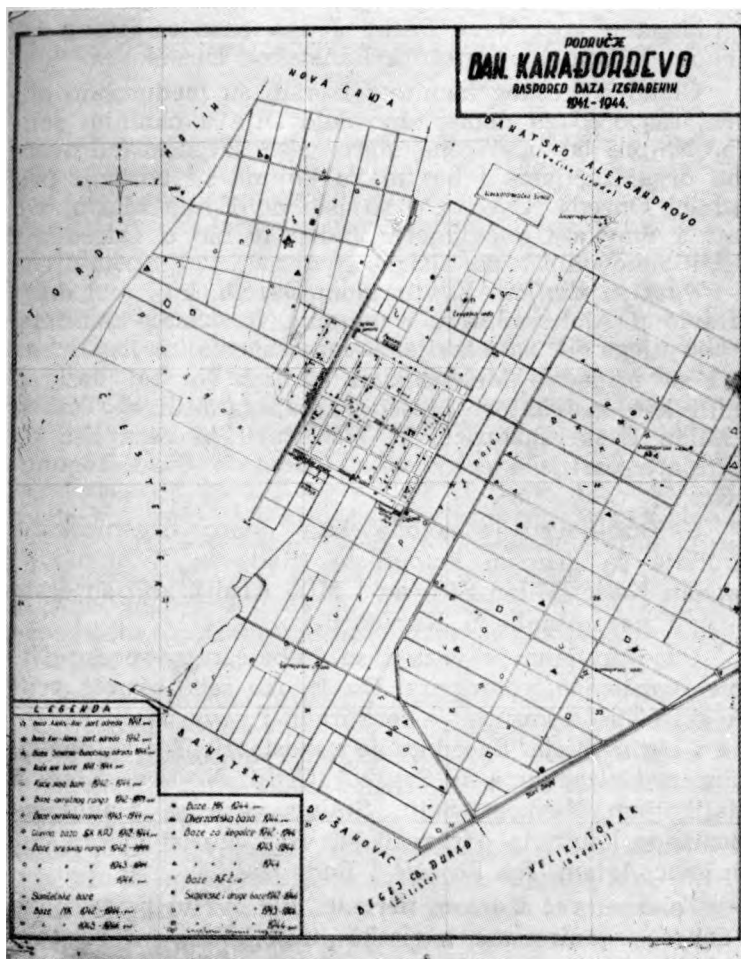
Najvažnije baze gradili su sami borci, a ostale svaka partijska ćelija i svaki aktiv Skoja za sebe. Graditelji su mogli znati samo za lokaciju svoje baze.

Obično je negde na sredini njive kopana rupa dubine do metar i po. Dublje se nije moglo ići zbog podzemnih voda. Gore su najpre redane gredice, koje su prekrivene daskama, a odozgo je posipana crna zemlja. Žuta zemlja je iz dubine rasejavana po njivi. Vrata su bila kvadratnog oblika u vidu drvenog korita sa širom gornjom ivicom. U to korito nasipana je zemlja, a njegove ivice su spuštane na odgovarajući ugrađen ram. Spuštao ih je onaj koji je poslednji silazio u bazu. Zemlja iznad baze je obrađivana kao i ostali delovi njive, a za ventilaciju su služile ugrađene cevčice. Od mnogih koje su toga leta izgrađene u karadorđevačkom ataru treba ipak izdvojiti jednu. Ilegalci su na Čengasu, na njivi Bože Ivanića, napravili jednu od najboljih poljskih baza, koja je postala najsigurnije sklonište za članove Sreskog komiteta i Štaba Partizanskog odreda. Komandant Odreda Maćo Radaković upotrebio je sve svoje vojničko znanje da ova baza bude pravi fortifikacijski objekat, a izduženog oblika na prostoru dva prema osam metara. Kako je ovaj teren bio nešto uzvišeniji, moglo se kopati dublje, tako da se u pokrivenom rovu čovek mogao ispraviti. Rov se protezao u liniji, ali su sa jedne i sa druge strane ukopani zarezi kao skloništa od eventualno ubačenih bombi. Jedan od njih je pregrađen za klozet. Sa druge strane ugrađene su police i niša. Bunker je imao dva izlaza: glavni i sporedni. Iznutra, po podu i zidovima, obložen je daskama.

Za odstupnicu iz sela prema severu bile su na Januševcu iskopane dve prostrane baze. Ona na njivi Mla-

³⁴⁹ Takvi su bili salaši Živoj ina Kovačeva, Tihomira Sekulića, Đurana Delića i Bože Balaća. Izgrađene baze nalazile su se na njivama Nikole Grbica, Sredoja Babina, Petra Popovića, Dragoljuba Đurića i u vinogradu Stevanke Vranov (IA Zrenjanin Velike Livade, Hronologija)

dena Miloševića Cerčila bila je najprostranija, mogla je odjednom da primi i trideset ljudi, i čuvana ie za takve prilike.³⁵⁰

Treba istaći i baze u kućama Dušana Mostarice, Ilije Klača, Petra Klača i Vlade Klača u Vojvodi Stepí. U stvari u Mostaricinoj kući bile su tri baze, za slučaj iznenadne blokade. U Srpskoj Crnji slična baza bila je izgrađena u kući Neve Perin. Jedna baza sa istom namenom bila je i na groblju Banatskog Dušanovca.

Članovi Sreskog komiteta izvršili su međusobno okvirni raspored za neposredno delovanje u okolnim selima. Najpre su učvršćene stare veze sa aleksandrovačkim organizacijama i bazama u kojima su boravili pripadnici Odreda. Ove veze su išle do Emila Marinkova Bate i Slavka Uzelca Igora. Jedan je bio u Odredu, a drugi rukovodilac partijske organizacije. Uspostavljena je i veza sa Emilom Kevrešanom Bacom, koji je i dalje boravio u Aleksandrovu, u bazama Okružnog komiteta. Preko njega je uspostavljena veza sa ostalim ilegalcima koji su pripadali Melenačkom odredu. Na toj vezi su radili kao instruktori Sreskog komiteta Milivoj Toškov i Milan Basta Bukarica. U Višnjicevu je veza išla do sekretara partijske ćelije Košta Glede i Vase Bogunovića.

U Dušanovcu je takođe bila dobro organizovana saradnja sa grupom komunista (Radovan Sverdlanović, Bogdan Kesić, Milan Sforcan i Mile Kralj), koji su često dolazili na sastanke u Karađorđevo.

Uspostavljena je veza i sa Itebejčanima preko Nikole Ivančevića, veterinara. On je oko sebe okupio grupu aktivista, a kasnije je formirana i prva partijska ćelija i aktiv Skoja. Saradnja je uspostavljena i sa partijskim organizacijama u Srpskoj Čmji, Vojvodi Stepí i udaljenijem Ruskom Selu. Stalne veze sa članovima Okružnog komiteta održavali su vrsni kuriri Obren Janjušević Artem, Ico Rajačić i Rade Čalić.

Tako su već u ovom periodu bile čvrsto postavljene i dobro organizovane kurirske linije. Veze su uspešno funkcionisale.

Sve do januarskih dana 1944. ove linije ne samo da nisu ozbiljnije bile ugrožene ili pokidane nego su se stalno razvijale i prodirale u nova mesta, što je bilo

od osobitog značaja posle pogibije članova Okružnog komiteta Partije. Tek tada je karađordevački rejon odigrao svoju pravu ulogu.

OBNOVA MELENAČKOG I KRAJ DRAGUTINOVACKOG ODREDA

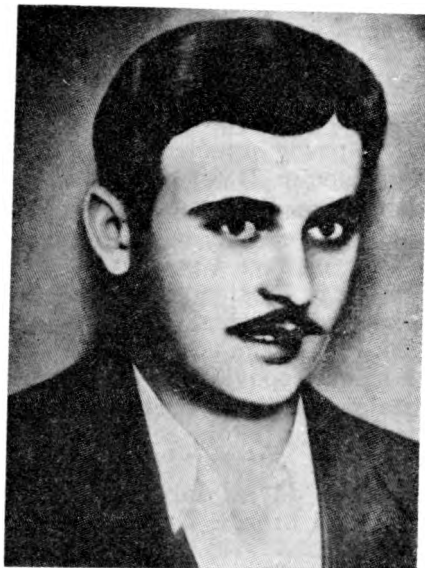
U vreme aprilske blokade Melenaca nekoliko vodećih boraca Melenačkog odreda nije se zateklo u obruču, dok su drugi uspeali da se probiju. Oni su našli skloništa u Krađorđevu, Aleksandrovu i Elemiru.

Odmah posle prvog upada u Karađorđevo 2. maja, Spiler je upao u Elemir. U toj potrazi ubijen je sekretar elemirske organizacije Boško Mijatov. Vaša Tapavički, opterećen porodicom, rešio je da se preda, što je i učinio, ali je otišao i dalje od toga i pristao na saradnju sa Spilerom. Zbog toga je pušten sa određenim zadatkom. Borci Melenačkog odreda nisu znali za njegovu izdaju, pa su se Slobodan Stojšin Ruzvelt i Milovan Mijatov Lojče sastali s njim. Tapavički ih je naveo na policijsku zasedu i u nastaloj borbi oba partizana su ranjena. Ipak, uspeali su da se povuku, ali su se ubrzo razdvojili. Mijatov je došao do svoje poljske baze i sklonio se, ali Stojšin nije imao snage da se dalje kreće, te su ga našli bespomoćna u jednoj brazdi. Držao se dobro. Obešen je u Samošu 14. oktobra.

Vasa Tapavički je izvestio policiju i o tome da se u svojim vinogradima krije Velisav Solarov Mađa i da ima kod sebe sakupljeno oružje. Solarov je raspolagao sa šest vojničkih i dve lovačke puške, minom i sa dve bombe. Jednu pušku je sam doneo po povratku iz vojske, a ostalo oružje je prikupio. U ilegalnosti je bio u toku cele zime, ali je najviše boravio u svojim vinogradima, okruženim trskom i barom. Policija je upala u njegov vinograd, a on je uspeo da se izvuče i skloni na salaš Milutina Radišića. Blokada njegovog vinograda trajala je deset dana. Pokušao je u međuvremenu da se približi, ali ga je jedan zalutali metak ranio u stomak. Morao se ponovo povući na Radišićev salaš da bi se narednih dana

povezao sa Zvezdanom Mikin Natom, koja je kao ilegalka boravila u elemirskim bazama.

U julu su Žarko Turinski i Bora Mikin zakazali sastanak sa preostalim borcima Meleničkog odreda. Bili su tu Nedeljko Barnić Žarki, Aca Barnić Duša, Milovan Mijatov Lojče, Vujiča Vujanov Kreca, Žarko Bošković Cada, Milivoj Stankov Žika, Emil Kevrešan Baca, Zdrav-

Miloš Popov Klim, politički komesar Dragutinovačkog odreda nastavio je uporno borbu za očuvanje ustaničke baze

ko Miroslav Brka, Rada Marinkov Plavi, a zatim Zvezdana Mikin Nata i Elemirac Velislav Solarov Mada. Solarov je doneo svojih šest pušaka, bombe i drugo oružje i sve predao Bori Mikinu, što je dobro došlo borcima čije je oružje palo u ruke policije za vreme blokade Melenaca. Odlučeno je da se borci drže na okupu i uredi svoje odnose na vojnički način, da borave u ataru, koristeći već odrastao kukuruz i postojeće poljske baze, ali i da se izgrade nove, bezbednije baze. Tako je u stvari obnovljen Melenički odred, ali su i njegovi zadaci bili

političke prirode i obuhvatali su ceo rejon novobečejskog sreza. U tom cilju popunjen je Sreski komitet Partije, u koji su još ušli Milovan Mijatov kao skojevski rukovodilac i Žarko Boškov kao sekretar. Trebalo je uspostaviti veze i saradnju sa Milošem Popovim Klimom i preostalim borcima Dragutinovačkog partizanskog odreda, a isto tako i sa Karadorđevčanima.³⁵¹

Pet boraca Dragutinovačkog odreda pod vodstvom Miloša Popova Klima tražilo je način da opstane oslanjajući se na baze i preostale ljude u samom selu. Oni su se kretali u tom krugu, držali međusobne veze i pokušavali da stabilizuju prilike. U toku zime Miloš Popov je imao nekoliko susreta sa Kostom Sredojevim Šljukom, koji se takođe držao strogo svojih ilegalnih baza oko Kikinde. On je i dalje ostao politički rukovodilac Dragutinova i Beodre, pokušavajući da obnovi razbijenu partijsku organizaciju. Pri tome se oslanjao na skojevsku organizaciju, koja je bila uglavnom pošteđena, ali sada zatvorena u svoje aktive i najniže ilegalne kontakte. To je tako trajalo godinu i po dana.

Ilegalne baze bile su uglavnom na salašima ili u praznim kolibama u Tomašvali, Gladu, Selištu i Ritu. Posebno su bili važni salaši Milivoj a Đukičina, Milana Čolaka, Save Stanačeva, Avakuma Popova.

Partizani su se prvi put posle blokade našli na okupu u januaru u kolibi Lale Jurišina na Koču. U kolibi se nalazila zemljana peć, koja je noću ložena. Ispred kolibe je bila stalna straža. Boža Stanačev sa Umića je održavao sa njima stalnu vezu i donosio im hranu. On je preko Avakuma Popova nabavljao hranu u selu, o čemu se brinuo Borivoj Popov. Sve do aprila neprijatelj ovde nije više vršio nikakve akcije, pa je sa vezama i snabdevanjem bilo sve u redu.

U međuvremenu je Miloš Popov dobio zapaljenje pluća. Ivan Pejin ga je kolima prebacio u Vranjevo, gde se zalećio, pa se vratio na Đukičinov salaš. Ostala mu je tuberkuloza, koju je mogao lečiti samo narodnim lekovima.

³⁵¹ IAPKV 18173. Popov, Rukopis.

Pod zaštitom vodä koje su poplavile polja partizani su se mogli kretati širim terenom, ali dragutinovački atar nisu napuštali. Krajem aprila Arkadije Popov, Veselin Popov Selika, Slavko Radnović Bratika i Dančika Bešlin boravili su u akačkim vinogradima, udaljenim 5 kilometara od sela. Noćivali su u kolibi Save Popova i noću spremali hranu na ognjištu ispred kolibe. Jednog jutra ih je iznenadio vlasnik kolibe i uplašen otišao u opštinu i rekao da je zatekao nepoznata čoveka u svojoj kolibi. To je bio dovoljan povod da policija krene u akciju.

Na patrolu od tri stražara partizani su pripucali i povukli se prema Tisi. Tada su jače policijske snage krenule u pretres atara. Partizani su bili sklonjeni u mulju rečice Zlatice, a salašar Mađar, koji ih je uputio u to sklonište, obavestio je policiju da su ljudi koje traže otišli preko Tise. Uveče je salašar nahranio partizane.

U junu je Miloš Popov sazvao prvi put širi sastanak kod stočnog groblja, na domaku sela. Sem partizana, na sastanak su došli sekretari ćelija u Dragutinovu i Beodri Milorad Đuričin i Ilija Arsenov, rukovodilac Skoja Zoran Belić i još trojica članova Partije. Razgovaralo se o mogućnostima popune Odreda i akcijama koje bi se mogle izvoditi. Mišljenja su bila podeljena, pa je rečeno da se o tome dogovore u avgustu, kad kukuruz poraste.

Posle tog sastanka poginuo je stari partizan Veselin Popov Selika. Kao i obično noću je obilazio ljude po salašima i sa njima radio. Međutim, te noći je zakasnio 1 dan ga je zatekao izvan njegove baze u nekoj pšenici. Tu su ga videli i prijavili čobani. Ubrzo je bio opkoljen. Prihvatio je neravnu borbu i nije dao da mu se približe dokle je imao metaka za svoju pušku. Tada je uzeo bombu, pritajio se i, kada su policajci prišli bliže, bomba je eksplodirala.

U avgustu su partizani na smrt osudili Veselina Radnova, koji se pokolebao posle puštanja iz zatvora i počeo saradivati sa Nemcima. Presuda je izvršena.

Krajem septembra četvorica partizana logoro vala su na Ugaru u kukuruzima. Na straži je bio Dančika Bešlin, ostali su spavali. I ovoga puta ih je otkrio vlasnik i po-

čeo bežati, ali su ga partizani u tome sprečili. Čovek ih je uveravao da nikome ništa neće reći i partizani su, i pored gorkog iskustva, načinili grešku. Poverovali su mu i pustili ga pre mraka, ali su bečejska i dragutinovačka policija već oko 17 časova opkoljavale logor. Partizani su učinili i drugu grešku: ne samo da se nisu povukli sa te njive nego su se bezbrižno zabavljali i tako bili sasvim iznenađeni. Preostalo je jedino da se prihvati borba i pokuša sa probojem. Miloš Popov je zauzeo položaj i otvorio vatru, a ostala trojica su pojurila prema većoj parceli kukuruza. Arkadije Popov nije želeo da ostavi svoga druga pa se vrtio i pridružio mu se. Međutim, policija se ustremila na Slavka Rađnovića Bračiku i Dančiku Bešlina. Opkolili su ih na golj njivi. Dančika Bešlin je opalio sebi metak u glavu, ali je rana bila laka. Oba partizana su savladana i zarobljena. To su iskoristili Miloš i Arkadije Popov i probili se iz obruča. Dva zarobljena partizana su obešena u Samošu 14. oktobra 1942. Od Dragutinovačkog odreda ostala su samo dva njegova borca.³⁵²

POMOĆ CENTRALNOG KOMITETA I VRHOVNOG ŠTABA

U vreme dok su se u Banatu snage pokreta reorganizovale, u Bosni su Centralni komitet Komunističke partije i Vrhovni štab doneli odluku da se formira odabrana grupa od iskusnih komunista i boraca Voj vodana, kojoj bi bio zadatak da se probije do Srema i Banata i pomogne u obnovi partijskih i skojevskih organizacija. Bilo je potrebno proširiti i omasoviti narodnooslobodilački pokret. Za ovu akciju zainteresovao se lično i drug Tito. Bio je to avgust 1942. Zadatak je poveren učesniku oktobarske revolucije Nikoli Gruloviću, koji je tada bio na dužnosti i Vrhovnom štabu.³⁵³

Radilo se u prvom redu o pomoći banatskim komunistima, jer je sa Sremom trebalo samo uspostaviti poidane veze i obezbediti njihovo redovno održavanje.

³⁵² IAPKV 18147

³⁵³ IAPKV 18361

Stoga je posebna pažnja bila posvećena formiranju dela grupe koja je trebalo da se probije u Banat. Oda-brano je pet drugova. Milojko Filipčev Fića i Borko Ličina, borci Aleksandrovačko-karađorđevačkog odreda i članovi Sreskog partizanskog štaba iz ustaničkih dana,³⁵⁴ Mihajlo Seleši Miša, Žarko Aćimov Kalić i Slobodan Berberski Lala. Seleši i Aćimov bili su begunci iz sremskomitrovačke kaznionice. Seleši je bio iz Petrovgrada, a član Partije od 1930. godine. Aćimov, takođe stari komunista, bio je rodom iz Kumana.

Mnoge prepreke stajale su na putu od zapadne Bosne do Dunava, a pogotovo u daljem probijanju prema Banatu. Moralo se ići prema zapadu ka Donjem Lapcu, a odatle preko Korenice u Glavni štab Hrvatske. Tu je na lečenju ostao Slobodan Berberski. Grupa je nastavila put 4. septembra i stigla u Slavoniju, na teritoriju Treće operativne zone. Na Papuku su ostavili vojničku odeću i puške, preobukli se u civilna odela i naoružani pištoljima i bombama, produžili put. Cela grupa uspešno je stigla na Dunav, a tada su, na zahtev Miloja ka Filipčeva, odabrana dva pravca za dalje kretanje. Nikola Grulović je sa kuririma krenuo u Srem, a Milojko Filipčev, Borko Ličina, Mihajlo Seleši i Žarko Aćimov prešli su Dunav i uputili se preko Bačke prema Banatu. Filipčev je smatrao da će se tim putem lakše i brže probiti, a dobili su i vest da je neko od članova Pokrajinskog komiteta iz Bačke tražio novu vezu.

Međutim, na putu kroz Bačku, bez pripremljenih konačišta i veza, bez osiguranih puteva, naišli su na velike teškoće i stalne potrebe. U tim poterama su za-

³⁵⁴ Borko Ličina se u oktobru uspešno prebacio u Srbiju i stupio u Kosmajski odred. Krajem istog meseca i Milojko Filipčev je stigao ovamo i stupio u jedan od partizanskih odreda. Sastali su se u jednoj borbi nedaleko od Beograda i dalje ostali zajedno, stigli u „Užičku republiku“ a zatim sa ostalim našim snagama u Foču. Obojica su ovde primili dužnosti komesara bataljona u dobrovoljačkim jedinicama, a zatim je Borko Ličina otišao na dužnost delegata voda u Prvoj proleterskoj brigadi, a Filipčev je bio raspoređen u Četvrtu crnogorsku brigadu. Iz tih jedinica su i povučeni da bi krenuli za Banat (AVII 1482 38—1, Momčilović, Istraživanja, str. 214—215).

robljeni Borko Ličina i Mihajlo Seleši, a Milojko Filipčev i Žarko Aćimov su se probili do Tise i prebacili u Bnata.³⁵⁵ Žarko Aćimov je stigao u Kumane demoralisan. Zabazirao se kod sestrića Veselina Ivkova i do oslobođenja ostao neaktivan. Milojko Filipčev se ponovo našao u Aleksandrovu. Tako je jedini on stigao na pravi cilj.

Slobodan Berberski se oporavio i krajem godine takođe dospeo u Srem i stavio se na raspolaganje Privremenom Pokrajinskom komitetu, koji je bio formiran januara 1943. sa Jovanom Veselinovim na čelu i članovima Đurom Jovanovićem i Nikolom Grulovićem.³⁵⁶

Centralni komitet je u dva navrata tražio od Pokrajinskog komiteta da se što hitnije uspostavi veza sa drugovima koji su poslani u Banat. Najpre je Pokrajinski komitet svojim pismom od 16. januara 1943. obavestio Centralni komitet da su preduzete sve mere kako bi se povezali s tim drugovima, a posle četiri meseca poslat je Centralnom komitetu novi izveštaj, u kome se kaže da je Slobodan Berberski početkom maja prebačen u Banat i da se od njega očekuje prvi izveštaj. Tek 12. jula od Berberskog su stigla dva izveštaja. Tada je Pokrajinski komitet prvi put doznao samo toliko da se Filipčev nalazi u Banatu.³⁵⁷

RAZDVAJANJE KARADORĐEVACKO-ALEKSANDROVACKOG ODREDA

Milojko Filipčev nije mogao obnoviti veze sa Centralnim komitetom, a nije se ni dobro postavio, pa nije mnogo učinio na zadatku zbog kojeg je bio upućen u Banat. On je stigao u karadorđevački rejon, koji je imao svoj Sreski komitet, partizanski odred i veći broj

³⁵⁵ D^{va} meseca mađarska policija je vodila istragu nad Selešijem i Ličinom, a zatim je Ličinu predala ustašama koje su ga ubile. Seleši je deporto van u Budimpeštu i ostao je živ.

³⁵⁶ Veselinov, str. 97—105. IAPKV 311

³⁵⁷ U radiogramu CK KPJ odgovora 25. IX 1943. i insistira na uspostavljanju veza sa grupom Filipčeva (ACKSKJ, Fond CK KPJ 1943/304).

partijskih i skojevskih organizacija. Tu je bio i Okružni komitet Partije sa tri svoja člana, među kojima i odvažni sekretar toga komiteta Žarko Turinski. Iskustvo Filipčeva moglo je takođe koristiti ovim komitetima i organizacijama.

Međutim, Filipčev nije bio zadovoljan stanjem stvari na koje je naišao. Optuživao je članove Okružnog i Sreskog komiteta da su vodili sektašku i uskoklasnu liniju, da su se povukli i ukopali u baze umesto da vode široke oružane akcije protiv neprijatelja. On nije želeo da razgovara o objektivnoj situaciji, nastaloj posle uništenja glavnih partizanskih snaga i razbijanja najjačih uporišta i organizacija Partije i Skoja, pa s tim u vezi ni o objektivnim mogućnostima vođenja širokih oružanih akcija protiv neprijatelja. Nije mu se dopadao sastav Sreskog komiteta i Štaba Karadorđevačko-aleksandrovačkog odreda, jer su ih sačinjavali Karadorđevčani. Filipčev nije tražio da se ova rukovodstva prošire, već je izjavio da ih on kao „delegat“ Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba ne priznaje i da ih raspušta. Između njega i Žarka Turinskog došlo je do razlaza već na prvom sastanku koji su njih dvojica održali uz prisustvo Milana Pribića u karadorđevačkom ataru. Filipčev je tvrdio da Okružni komitet više ne postoji, jer je samo Turinski bio redovno izabran, pa je stoga tražio novu okružnu partijsku konferenciju na kojoj bi bio biran novi okružni komitet.

Takvim svojim stavovima, koji nisu vodili računa o objektivnoj situaciji i stvarnim mogućnostima, Miloško Filipčev je naišao na odlučno odbijanje članova Sreskog i Okružnog komiteta, tim pre što se on sam pojavio bez uverljivog punomoćja, ali i bez prihvatljivih predloga za rešenje teške situacije i izolovanosti u kojoj se pokret u Banatu nalazio već godinu dana. Došlo je do razlaza. Miloško Filipčev je povukao Aleksandrovačane iz Odreda, formirao „svoj“ rejonski komitet i svoj poseban „Aleksandrovački odred“ od desetak saboraca, koji su ga nevoljno sledili. Umesto da pojača redove boraca, on je razbio i one snage koje su do tada jedinstveno delovale.

U svojoj delatnosti Filipčev je učinio nov korak. Pripremio je tzv. „alternativno pismo“ svim članovima Partije, kojim ih poziva da se izjasne da ne priznaju Sreski i Okružni komitet i da se pridruže „njegovom“ Rejonskom komitetu. Izdao je i dva proglašenja, koji svojim sadržajem daleko odudaraju od prilika u Banatu i stvarnih mogućnosti narodnooslobodilačkog pokreta u ovom kraju.³⁵⁸

Međutim, frakcionaška i razbijačka akcija Filipčeva nije imala uspeha, jer je Sreski komitet sa Milanom Pribićem na čelu imao podršku najснаžnije, karadorđevačke organizacije, a zatim i organizacija u drugim mestima. Filipčeva je sledila samo grupa boraca s kojom je bio baziran u aleksandrovačkom ataru, ali se i dalje snabdevao hranom preko karadorđevačkih baza, jer sami borci nisu bili spremni da pokidaju sve međusobne veze. Filipčev nije uspeo da za svoju akciju pridobije ni sve aleksandrovačke komuniste. Međutim, uspeo je da nađe nekoliko baza u Vojvodi Stepici, u koje je smestio neke svoje ljude.

Tako se sa rascepom ušlo u zimski period, u vreme kada se inače moralo živeti po bazama, odvojeno. Pitanje jedinstva svih snaga moralo se postaviti već u prvim prolećnim danima. Događaji koji su sledili još su više zaoštrili taj sukob.

POGIBLIJA ČLANOVA OKRUŽNOG KOMITETA

Rada Grujić je bio član Sekretarijata Pokrajinskog komiteta Skoja za Vojvodinu, ali je delokrug njegovog rada obuhvatao severni Banat. U ustaničkim danima pokazao se kao dobar organizator i hrabar borac, u koga je sekretar Okružnog komiteta Partije za Severni Banat Žarko Turinski imao izvanredno poverenje. Grujić je hrabro pružio otpor agentima pre nego što su ga 8. jula savladali u Srpskom Aradcu. Međutim, Spiler je i njega slomio i ubacio ga, kao „trojanskog konja“, među nekadašnje najbolje drugove.

358 IAPKV 2743. Momčilović, PJZ, str. 468—476.

Taj plan, nazvan „Crni Rada“, bio je pripremljen samo nekoliko nedelja nakon Grujićevog hapšenja. Rada Grujić je u zatvoru bio čovek koji se „izvanredno držao“, svojim „primerom“ bodrio drugove u zatvorskim ćelijama i najzad „prevario“ stražare i pobjegao. Tako je njegova popularnost još više porasla, što je pred njim otvorilo mnoga skloništa, a pre svega ona koja su služila članovima Okružnog komiteta. Za njegovim tragom je lukavo i oprezno nastupao Špiler sa svojom udarnom grupom. Glavni cilj je bio uništiti Okružni komitet Partije.

Žarko Turinski je i sam radio na njegovom bekstvu i bez rezerve je dočekao Grujića misleći da je to njegov plan uspeo. U tome i jeste bio najveći uspeh Špilero-
vog plana.

Oko slučaja Rada Grujića došlo je do sukoba Žarka Turinskog i Karadorđevačkog sreskog komiteta. Turinski je odbijao sve optužbe protiv Grujića koje mu je Milan Pribić iznosio, zasnovane na podacima koje je dobio od svojih drugova u zatvoru. Upornost Pribića i njegovih drugova Turinski je protumačio kao nedisciplinu i nepoverenje u Okružni komitet, što je u ovoj teškoj situaciji bilo nedopustivo. Došlo je do dramatičnog sastanka svih članova Okružnog i Sreskog komiteta u jednoj poljskoj karadorđevačkoj bazi. U oštroj raspravi obe su strane ostale pri svojim stavovima. Turinski se tada prvi put nasamo poveri o Pribiću da je već odranije imao neke veze sa agentom Krstom Kozlovačkim, koji je u određenim situacijama pokazivao spremnost za saradnju. Preko te veze, po uverenju Turinskog, organizovano je i bekstvo Rade Grujića. Žarko Turinski nije znao da je bio u zabludi i da je Špiler upravo tu vezu iskoristio kako bi bekstvo Rade Grujića bilo uverljivije. Pribić je ipak tražio da se neke stvari prethodno još provere. Turinski je tada saopštio Pribiću da ga Okružni komitet povlači sa ovog terena sa zadatkom da pokuša obnoviti organizacije i komitet u Petrovgradu. Pribić je znao šta to znači i odbio je takvo rešenje. Na predlog Bore Mikina prihvaćen je kompromis: povlačenje Pribića se odgađa dok se ne izvrše još neke provere oko Rade Grujića.

Uoči 26. novembra Žarko Turinski i Bora Mikin su krenuli iz karadorđevačkih baza u Srpski Aradac. Okružni komitet je imao svoju stalnu bazu u kući predsednika opštine Jozefa Vihnala, za koju ovaj nije znao. Njegove dve kćerke držale su te baze i bile povezane sa članovima Okružnog komiteta. U takvu kuću bilo je teško posumnjati pa je ova baza bila veoma sigurna.

Poslednji članovi OK KPJ za severni Banat — Đuro Đorđević Sima i Žarko Turinski Arsa sa članovima SK KPJ za karadorđevački srez Maćom Radakovićem, Milkom Agbabom i Milanom Pribićem (fotografija iz 1942. godine)

Međutim, za tu bazu je znao i Rada Grujić. I baš u njoj je s njim zakazan sastanak za 26. novembar. Sa Karadorđevčanima je bilo dogovoreno da se posle ovog sastanka sretnu sa Radom Grujićem, ali samo na granici karadorđevačko-molinskog atara.

Spiler je pripremao zasedu, a predveče je uhapsio Vihnalove kćerke i javno ih sproveo u opštinu. Trebalo je proturiti vest da su one provalile bazu i da Rada

Grujić nema s tim nikakve veze. Za to hapšenje, međutim, nisu imali kad i od koga doznati članovi Okružnog komiteta koji su u kasnim časovima stigli u selo i pošli prema svojoj bazi. Kada je Bora Mikin otvorio dvorišnu kapiju i zakoračio u dvorište, Turinski je bio nekoliko koraka iza njega. U dvorištu je stražar, pritajen kod kapije, skočio na leđa Mikinu, koji je počeo da puca u napadača i ranio ga, ali su priskočili drugi policajci i ubili ga sa dva metka. Tako je poginuo Bora Mikin Marko, član Okružnog komiteta Partije, komandant Melenačko-kumanačkog partizanskog odreda i jedan od najpopularnijih rukovodilaca ustanka u Banatu.³⁵⁹

Žarko Turinski je uspeo da izbegne zasedu, izvukao se iz Aradca i došao na sastanak s Milanom Pribićem. Izvestio ga je da je Bora Mikin poginuo jer su bazu provalile domaćinove kćerke, koje su istog dana bile uhapšene, i da sa ovom pogibijom Rada Grujić nema nikakve veze. Ma koliko da je u to bio ubeđen, toga puta nije insistirao na sprovođenju ranijih odluka. Otišao je u Srpsku Crnju i tamo se jedno vreme zadržao sa Đurom Đorđevićem Simom. Za Karadorđevčane je, međutim, pogibija Bore Mikina bila dokaz više da sa Radom Grujićem zbilja nije u redu. Zato su još odlučnije odbili da ga puste na svoj teren.

U isto vreme Spiler i njegov novi saradnik pratili su trag Žarka Turinskog. Drugog januara 1943. uhapšena je Biserka Turinski, Zarkova supruga, a sa njom i Vida Protić, koja je lično Spileru saopštila da se Žarko Turinski „krije kod Gore“, čiji je muž službenik u Okružnom sudu. Radi Grujiću nije bilo teško da zaključi da je Žarko Turinski u kući Dušana Tapavičkog, koja se nalazila u samom gradu. Spiler i Rajt su sa udarnom grupom i jedinicama državne straže u ranu zoru 3. januara opkolili kuću.

Čim se Spiler pojavio u kući, Turinski ga je prvim hicem iz pištolja ranio u ruku. To je bila prva rana koju je komandant Javne bezbednosti dobio u Banatu.

³⁵⁹ Bora Mikin Marko proglašen je za narodnog heroja 7. VII 1953. (Narodni heroji Jugoslavije I str. 520—21. (IAPKV Orig. izveštaj policije br. 2329, 8051, 8052)

Spiler se sa Raj tom i agentima povukao, ali je Turinski bacio bombu i zadao Spileru i drugu ranu, a parčad bombe pogodila je i prefekta policije Franca Rajta. Dok su ranjenike previjali, stigla su pojačanja i razvila se neravna borba: jedan protiv stotine. Turinski se nije lako dao. Bio je naoružan puškom, automatskim pištoljem i trima bombama. Agenti su zasipali kuću žestokom vatrom. Turinski je povremeno gađao, jer je morao štedeti municiju. Izbacio je sve tri bombe i ranio agenta Georga Standhafta. Na kraju je Turinski dobio nekoliko metaka u grudi i borba je bila završena.

U odsustvu Spilera i Rajta, koji su bili odvedeni u bolnicu, SS poručnik Karl Pamer je preuzeo komandu, i kada je ustanovio smrt Žarka Turinskog, naredio je da se na licu mesta streljaju Dušan Tapavički i njegova žena. Izvršen je pretres kuće i nađena je baza u kojoj je bila pisaća mašina sa priborom.³⁶⁰

Smrt Žarka Turinskog umnogome je menjala situaciju, i pred Đuru Đorđevića, jedinog preostalog člana Okružnog komiteta za severni Banat, postavila mnoge probleme i zadatke. Sada je ostalo na njemu da pronađe Radu Grujića i utvrdi pravo stanje stvari. Jer, ni smrt Žarka Turinskog nije jasno ukazivala na Grujiće-ovu izdaju.

U nastaloj situaciji nije se mogla sprovesti odluka Okružnog komiteta da se Milan Pribić povuče sa svog terena, čime bi bilo oslabljeno i to najjače partijsko rukovodstvo na teritoriji okruga. Đura Đorđević je preuzeo na sebe zadatak da pronađe Kostu Sredojeva Šljuku i Miloša Popova Klimu, da sazove članove Karađorđevačkog i Novobečejskog sredskog komiteta i tako organizuje savetovanje na kome bi se, između ostalog, novim izborom obnovio Okružni komitet Partije. Utvrđena su dva moguća datuma toga savetovanja — 10. februar ili 10. mart.

Đura Đorđević je tada krenuo u Petrovgrad s namerom da uz put raščisti i slučaj Rade Grujića. Došao je u vezu s njim i zakazao mu sastanak za 11. februar na uobičajenom mestu u jednoj petrovgradskoj ulici.

³⁶⁰ Isto, AK 8131

Međutim, Rada Grujić je u svog nekadašnjeg druga pucao čim mu se ovaj približio i ranio ga u noge. Agenti su istrčali iz zaklona i opkolili ranjenika želeći da ga uhvate živog. Svestan izdaje i bezizlaza, poslednji član Okružnog komiteta opalio je metak sebi u srce.³⁶¹

Samo četiri dana kasnije, Rada Grujić je na najpodliji način izveo još jedno izdajničko delo. Posle toga je postao javni član Špilerove udarne grupe u svojstvu policijskog agenta. Tek tada je ceo Banat doznao za njegovu pravu ulogu.³⁶² Za 15. februar 1943. on je zakazao sastanak sa članovima Sreskog komiteta novo-bečejskog sreza i borcima Melenačkoe odreda Vujicom Vujanovim Krecom, Milovanom Mijatovim Loj četom i Žarkom Boškovim Čadom. Sastanak je bio zakazan u poljskim bazama Odreda. Iako se i među ostalim borcima Melenačkog odreda već uveliko sumnjalo u Radu Grujića, članovi Sreskog komiteta su smatrali za svoju dužnost da se s njim ipak sastanu.

Spiler je bio na lečenju u Beogradu. Komandu nad grupom koja je ovoga puta pod vodstvom Rade Grujića poslala na zadatak preuzeli su SS poručnik Pamer i vođa agenata Jozef Vilhelm. Članovi Sreskog komiteta su očekivali Grujića u bazi, ali su se na izlazu pojavili policajci sa naperenim automatima. Iznenadjeni borci pokušali su da pruže otpor. Došlo je do pucnjave, u kojoj su poginuli Vujica Vujanov i Milovan Mijatov, dok je Žarko Boškov bio teško ranjen i zarobljen. Streljan je 24. maja u Beloj Crkvi. Agenti su u blizini našli pomoćnu bazu, u kojoj se nalazilo oružje Melenačkog odreda: 7 pušaka, pištolj, 200 metaka i 10 dinamit-patrona.³⁶³

Jedini preostali član Okružnog komiteta Skoja Joca Erdeljan je potom otišao u Aleksandrovo i Karađorđevo i preneo Pribiću i ostalim vest o pogibiji drugova. Erdeljan se zatim sa Melitom Čuvaj, učiteljicom i članom Partije iz Beograda, vratio u Kumane da

³⁶¹ Isto

³⁶² Rada Grujić je već krajem 1943. pobegao iz Banata. Trag mu se izgubio u Nemačkoj.

³⁶³ IAPKV 8051, 8052

pokuša pronaći Žarka Aćimova da se s njim objasni. Međutim, Žarko Aćimov nije više želeo da pomogne svojim drugovima. Pošto su Erdeljana primetili u kući njegovog oca, on je promenio stan, ali je ubrzo, tog 10. maja, ta kuća bila opkoljena. Joca Erdeljan i Melita Čuvaj su prihvatili borbu a, kada im je nestalo municije, dvoje hrabrih boraca oduzelo je sebi život.³⁶⁴

Rada Grujić je svojom izdajom naneo velike gubitke narodnooslobodilačkom pokretu Banata. Uništeni su Okružni komitet Partije i svi sreski komiteti sem Karađorđevačkog, koji se održao zahvaljujući pravovremeno shvaćenoj situaciji. Na osnovu iscrpnih Grujićevih i Zivanovićevih iskaza pohapšeni su i streljani gotovo svi ljudi koji su saradivali sa drugovima koji su rukovodili ustankom. Uništene su mnoge baze, pokidane veze, uhapšeni i streljani kuriri.

Sreski komitet Partije karađorđevačkog sreza našao se kao jedino organizovano i kompletno sresko partijsko rukovodstvo u severnom Banatu, ali posve izolovano od svih viših partijskih rukovodstva. Ostavljeno je njegovoj partijsko-političkoj zrelosti i vojničkoj spremnosti da se snađe i potraži najbolji put koji će voditi iz izolacije i otvoriti puteve daljeg razvoja snaga i nastavljanja borbe protiv okupatora.

³⁶⁴ Končar-Tabački, str. 257—260.

Glava deveta

PARTIZANI I ILEGALCI JUŽNOG BANATA NA OKUPU

Posle završetka tečaja Žarko Zrenjanin i Strahinja Stefanović uputili su Dejana Brankova, Žarka Zlatara i Anđu Jovanović sa Žarkom Despotovićem da potraže najpovoljniji položaj za logor budućeg partizanskog odreda u šumama Banatske klisure u Rumuniji. Ostali slušaoci tečaja otišli su u svoje srezove da obnove partijske i skojevske organizacije, da se međusobno povežu i stvore bazu, neophodnu za život i borbene akcije odreda. Međutim, ni jedni ni drugi nisu uspešno izvršili zadatak.

U Rumuniji je na zadatku poginuo Dejan Brankov a Anđa Jovanović je ranjena i zarobljena. U ruke policije pao je Mita Rakitovan i izdao sve i svakoga. Od 10. novembra 1942. pa sve do 28. februara 1943. neprekidno su sprovedene policijske akcije na širokom prostoru kovinskog, vršačkog i belocrkvanskog sreza na sve organizovane snage otpora.³⁶⁵ Uhapšeno je preko 250 ljudi, razbijene su najjače organizacije i pokidane glavne veze.

Odred u peščari se našao u veoma teškom položaju. Slušaoci tečaja sa Živom Jovanovićem Androm bili su u vinogradarskoj kućici u rejonu Zagajice čekajući na vezu za odlazak u sela. Međutim, streljački stroj policajaca i manšaftovaca zahvatio je i vinograd u kojem

³⁶⁵ Momčilović: Zločini okupatora, str. 126—128. IAPKV 7992, AK 6603 8151 8052. IA Zrenjanin 1/21

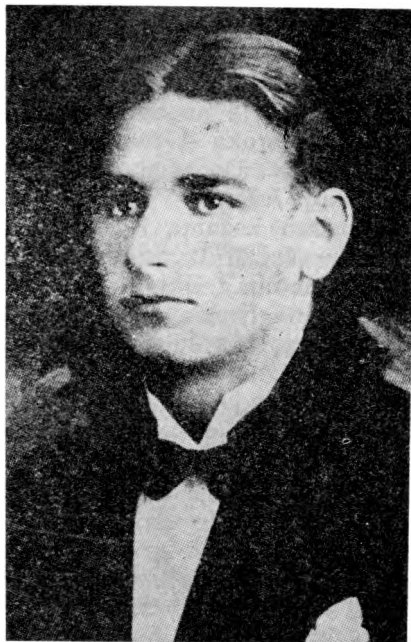
su se oni nalazili. Vinogradarska kućica je opkoljena. Borci su ranili prvog Nemca koji je pokušao da otvori vatru i jurnuli na iznenađene Nemce. Svi su se probili, brзом paljbom razbili još jednu zasedu i bez gubitaka se našli u peščari.

Posle pada Mite Rakitovana Odred je morao promeniti mesto svog logora i napustiti dobro izgrađena skloništa. Pronađeno je skrovitije mesto, dublje u šumi, blizu Milinog bunara. Nova zemunica bila je ukopana u peščanoj dini (kakvih je na ovom prostoru bilo mnogo), duga oko 10, a široka 4 metra i dobro išalovana bagremovim gredicama. Donešen je i šporet, nađen u nekoj vinogradarskoj kućici. Postelje od bagremovine prekrivene su srnećim kožama i ćebadima. I na ovom prostoru lov je bio važan izvor snabdevanja, tim pre što su veze sa Deliblatom i Gaj om bile prekinute. Srneće meso je bilo glavna hrana, a srneće kože služile su kao prostirači, materijal za šubare i zakrpe na podera-noj odeći.

Dušan i Zlatibor Buzadžija upućeni su da nađu vezu sa vodećim drugovima ili sa organizacijama koje još nisu bile rasturene, radi organizovanja novih izvora snabdevanja Odreda. Oni su uspešno izvršili svoj zadatak i koncem decembra je uspostavljena veza sa članovima Okružnog komiteta i grupom slušalaca tečaja. Trećeg ili 4. januara u Dupljaji, u kući Žarka Zeberana, na okupu su bili svi ilegalci vršačkog i belocrkvanškog sreza, spremni da krenu u Deliblatsku peščaru i pridruže se Odredu. Prethodnih dana po okolnim selima su prikupljene veće količine hrane i odeće, neophodne za zimski period.

U koloni koja se po dubokom snegu probijala preko talasastog terena, prekrvenog bagremovim šumama, bili su svi slušaoci tečaja: Živa Jovanović Andra, Pera Jovanović Joca, Todor Radivoj ev, Lazar Radivoj ev, Milutin Jovanović, Ilija Vukan Aca Bomba, Anđelko Rugar Stole, Dragomir Acketa Dane, Sava Knežević Galanski, Tima Subić, Srećko Zivić i Vlasta Vuletić. Žarko Zlatar Jernej ležao je bolestan u Kruščici. S njima su u koloni bili i ilegalci Milutin Pandurov Litke,

Milorad Radomir Politovski, Srđa Pasulj čika Mile, Dragiša Matić Gilè, Stanislav Ivkov Nisa, Slavko Stanisavljević Cale, Veljko Radukić Klajn i najmlađi južnobanatski partizan dvanaestogodišnji Milan Vincer Grane, rodom iz Dupljaje. Stariji brat mu je bio skoje-

Živa Jovanović, komandant Južnobanatskog odreda

vac, a i njegova majka je radila za pokret. Jednom prilikom je Grane uz pomoć nekog svog druga iz opštinskog podruma digao sanduk bombi i predao ga Miloradu Radomiru Politovskom. Posumnjali su na njega i javno ga batinali, ali je dečak hrabro izdržao batine i nije priznao ništa. Sada je bio u partizanskoj koloni, kao i svi ostali borci.³⁶⁶

³⁶⁶ Momčilović, NBS, str. 64—67

Kolonu je vodio Zlatibor Buzadžija Horovočka, koji je jedini znao put do partizanskog logora Milin bunar. Kolona je najzad stigla na cilj, gde su je sačekali partizani. Povedeni su prvi razgovori o situaciji, stečenim iskustvima i neposrednim zadacima. Već ranije je bilo dogovoreno da se u logoru Odreda sakupe svi ilegalci južnog Banata i da se formira jedinstven južnobanatski partizanski odred.

Dok su se pridošli borci odmarali, grupa starih partizana na čelu sa Mišom Stojakovićem otišla je u selo Sušaru i otuda na leđima prenela oko 1000 kg brašna, 50 kg masti, zatim izvesne količine krompira, pasulja, soli i drugih namirnica. Time su znatno bile popunjene zimske zalihe Odreda. U logoru su odmah proširena skloništa i izgrađeni magacini za smeštaj hrane. Sklonište je dobilo novi oblik, u njemu je stvoren prostor za sva 33 borca, koliko ih se u prvom trenutku našlo u logoru.

Na dužnost je stupio Stab Odreda, čiji je sastav već bio dogovorno utvrđen. Na dužnosti komesara ostao je Žarko Zlatar Jernej, član Okružnog komiteta Partije, a zamenik komesara bio je Dušan Buzadžija Dule. Najpre je za komandanta Odreda bio predviđen Ziva Jovanović Andra, ali je tu dužnost preuzeo vojnički spremniji Milutin Pandurov Litke, koji je bio iz Duplja je, a radio je u Kruščici. Za zamenika komandanta određen je Ziva Jovanović.³⁶⁷

U Odredu su bili gotovo svi stariji članovi Partije južnog Banata. Formirano je više partijskih ćelija ili partijskih odeljenja. Svaka od ćelija predstavljala je rukovodeće jezgro organizacija na teritoriji jednog sreza, jer sreskih komiteta više nije bilo. Pošto su u Odredu bili i svi preostali članovi Okružnog komiteta Partije, značilo je da je Južnobanatski partizanski odred sačuvao svoj osnovni karakter vojnički organizovane kadrovske skupine, kojoj je bila poverena u prvom redu čitava organizacija u okrugu. Tako su i Južnobanacani, nezavisno od Severnobanacana, gotovo na isti

način, putem vojničke organizacije, tražili rešenje za zaštitu i delovanje preostalih partijskih kadrova. Stoga je Južnobanatski partizanski odred bio usmeren na delovanje u političkom pravcu, ostavljajući ofanzivna dejstva i oružane akcije za kasniji period, kada se prevaziđu političke i organizacione teškoće u okrugu.

RAZDVAJANJE SNAGA JUŽNOBANATSKOG ODREDA I PRVI GUBICI

Skoro trideset dana je Južnobanatski odred logorovao u miru na Milinom bunaru. Život je tekao normalno, organizovana je politička nastava, u kojoj su glavnu reč imali slušaoci tečaja. Izvođena je redovna vojnička obuka, dolazili su novi borci u Odred. Veliku vrednost imao je radio-prijemnik, koji je bio montiran u zemunici. To je bila i jedina veza boraca sa ostalim svetom za tih tridesetak dana. Praćene su emisije Slobodne Jugoslavije, Radio-Moskve i Radio-Londona. Na pisačkoj mašini štampane su vesti („Obaveštenja“) za borce a kasnije i za aktiviste. U maloj biblioteci glavna je knjiga bila „Kako se kalio čelik“.

30. januara pošlo je šest boraca u lov na srne. U isto vreme razvio se širok lovački stroj nemačkih oficira, praćenih mnogobrojnim hajkačima, pokupljenim u okolnim selima. Sestorka se brzo povukla i alarmirala logor. Partizani su zaposeli greben i poslali dve patrole u izvidanje. Patrola koju je vodio Zlatibor Buzadžija sukobila se s Nemcima. U prvom okršaju Buzadžija je zasut parčađima sačme iz puške nekog oficira. Ali, partizani su otvorili vatru ubojnim mecima i rasterali lovce. Partizanski logor na Milinom bunaru bio je time otkriven i moralo se odstupiti.

Neprijatelj je odmah poslao prve ojačane patrole koje su napale logor dok su partizani još pripremali evakuaciju. Odred se podelio u grupe. Prva grupa, koju je vodio Milutin Pandurov Litke, imala je odstupiti u rejon Vračeva Gaja, Kusića i Kruščice, ali nakon što

ukloni hranu i maskira logor. Napad Nemaca je sprečio tu grupu da do kraja izvrši svoj zadatak i logor je morao biti zapaljen, a partizani su se pod zaštitom noći povukli u dupljajske vinograde. Druga grupa je ranije napustila logor i krenula u rejon Izbišta, Zagajice i Potpornja, a bila je poverena zameniku komandanta Živi Jovanoviću. Prema pravcu kretanja bilo je podeljeno i ljudstvo, pa je svako išao u svoj kraj.

Sukob u peščari digao je na noge sve nemačke snage u okrugu — manšaft, sve garnizonske snage i policijske stanice, jedinice Državne straže i Špilerovu udarnu grupu. Streljački strojevi i jake patrole pretraživah su polja i vinograde, tražili tragove i kretali se za njima. U peščari su bile postavljene zasede. Sela su bila blokirana i osmatrana.

U takvoj situaciji grupa Žive Jovanovića privremeno se bazirala na salašu Nemca Franka Bera, kojeg je poznao borac Anđelko Rupar. Tu su borci ostali u mirovanju gotovo nedelju dana. Tada je na salaš naišao vlasnik sa svojim kočijašem Mađarom Belom. Ber i Bela su bili iznenađeni, ali im je prišao Rupar i ubrzo je došlo do prijateljskog razgovora. Nemač i Mađar su otišli sa salaša sa obećanjem da partizane neće otkriti i to svoje obećanje su i održali.

Ziva Jovanović je 22. februara poslao na vezu u Debbiato Nikolu Ratkova Kolaru, Lazara Ritopečkog i Radu Šnajdera. Patrola se probila kroz šumu nadomak Gaja. Njihovo kretanje opazio je šumar Trailov i o tome izvestio policiju. Upravo na tom terenu u zasedi je bila jedna jedinica Državne straže, oko 30 ljudi. Formiran je streljački stroj u vidu potkovice i poveden prema označenom mestu. Ritopečki i drugovi su iz zaklona primetili Nemce tek kada su im se ovi približili na stotinjak metara. Partizani su otvorili vatru pokušavajući da se pod njenom zaštitom povuku. Braneci jedan drugoga uspeli su da odstupe nekoliko stotina metara. Tada je Nikola Ratkov Kolar poginuo, a Lazar Ritopečki i Rade Šnajder su nastavili borbu. Povlačili su se još tri kilometra, a tada je Ritopečki ranjen. Nastavio je da gađa dok je imao snage. Stari ratnik smirio se tek kada

je smrtno ranjen. Rada Šnajder, takođe ranjen, uspeo je da se izvuče, ali je posle dva dana zarobljen.³⁶⁸

Još dok je Odred bio u Berovoj kolibici, na ovaj prostor su izašli članovi Hitlerove mladeži na vojnu obuku. Jedan od njih je naišao na kolibu i pokušao da uđe, ali je ubijen na vratima. Za odmazdu je u Beloj Crkvi streljano 50 rodoljuba, uglavnom Gajčana i Deliblaćana.³⁶⁹

Ne dočekavši svoje izviđače, grupa Zive Jovanovića se povukla u dupljajske vinograde, u kojima je još boravila grupa koju je vodio komandant Odreda. Tako je Južnobanatski odred opet bio na okupu.

Samo jedan dan pre pogibije Ritopečkog i Ratkova neprijatelj je napao Kruščicu. Spiler je i ovde primenio svoju taktiku: blokirao je naselje i pohapsio one koje mu je potkazao Mita Rakitovan.

Blokada Kruščice trajala je punih šest dana. Izdajnik Mita Rakitovan vodio je agente od baze do baze, u koje su ga ljudi primali dok su smatrali da je bio njihov borac. U Kruščici je još bio na lečenju Žarko Zlatar Jernej, koji nije stigao da se priključi Odredu i preuzme dužnost komesara. Dok je trajala blokada, bio je na tavanu kuće svog domaćina, spreman da se bori. Kroz pridignut crep video je da je kuća blokirana i da se u donjim prostorijama vrši sistematski pretres. Zauzeo je položaj, držeći na nišanu tavanska vrata. Čim se pojavio narednik Državne straže Viktor Smeler, opalio je prvi hitac i Smeler se, teško ranjen, stropoštao niz stepenište. Osmotrivši još jednom dvorište zaposednuto policijskim snagama, Žarko Zlatar, iznuren od bolesti, zaključio je da nema izlaza i opalio metak u sebe. Tako je okončao život hrabri metalac, član Okružnog komiteta Partije i komesar Južnobanatskog odreda Žarko Zlatar Jernej.

Nemci su nastavili divljanje selom. Zlatar je poginuo 22. februara, a blokada je skinuta tek 25. Uхватili

³⁶⁸ Isto. Specijalni izveštaj komandanta Državne straže Kovin br. 348 od 23. II 1943

³⁶⁹ Saopštenje Prefektore 866/43. Zbornik NOR 1/17, str. 367—370

su Persidu Zlatar, drugaricu Žarka Zlatara, Sretka Đukina, Jelku Jovičin i podvrgli ih najsvirepijim mukama. Zbog ranjavanja narednika Smelerà pucali su u kuću mitraljezima i razorili je bombama.³⁷⁰

Dva dana nakon akcije u Kruščici Spiler je sa svojom udarnom grupom u Beloj Crkvi uhapsio 31 rodoljuba.

Bežeći ispred policijskih blokada i poterà, u Odred su pristizali novi borci. Najmlađi partizan Milan Vincer Grane osobito se obradovao jer su mu stigli majka Đurdevka i stariji brat Dejan Vincer Klimka, skojevac.

Došla je i grupa skojevaca i skojevskih rukovodilaca iz Vršca i Bele Crkve: Aleksandar Vasić Čapajev, Radivoje Đurić Katovski, Ziva Sijački Sima, Ziva Dragić Zića, Zivojin Stanković, Jelena Raduj Lela i Mara Janković. Radivoje Đurić je bio član Mesnog komiteta Skoja a Jelena Raduj još od rata član Mesnog komiteta u Beloj Crkvi. U dupljajske vinograde stigao je i poslednji od braće Stefanović — Relja.³⁷¹ Dolaskom ovih boraca znatno je podmlađen kadar Odreda. Tada je formiran i skojevski aktiv.

Posle pogibije Žarka Zlatara za komesara Odreda izabran je Bogdan Drenča Zuhraj, a za zamenika komesara Relja Stefanović.

KRIZE U ODREDU

Tragajući za partizanskim odredom i njegovim saradnicima, Spiler je 20. maja 1943. poveo novu široku akciju na sela oko kojih su se partizani kretali. I u ovoj akciji učestvovao je izdajnik Mita Rakitovan. Na spisku za hapšenje bili su i najbliži rođaci partizana, koji su imali poslužiti kao taoci. Otuda su na udaru bila parti-

³⁷⁰ IAPKV AK 8131, 8051, 8052

³⁷¹ Više nije bilo među živima Strahinje i Momčila, a u Neuzini su 12. IV 1942. zajedno streljani Draginja i Milan, majka i otac hrabrih komunista. Majka je u borbi koju su pred njenim očima vodili Momčilo i njegov drug Mita Zivkov Lala, sekretar OK SKOJ-a, sa dvojicom policajaca, pohitala im u pomoć i kuhinjskim nožem ubila jednog od policajaca. Spiler joj to nije oprostio. Držala se ponosito sve do poslednjeg časa

zanska sela Kruščica, Vračev Gaj, Izbište, Zagajica i Dupljaja. U tih pet sela uhapšeno je preko 100 ljudi.³⁷²

Vojska je zaposela sva mesta na ivici pešcare kontrolišući sve prilaze šumi i selima. Sem toga, bili su zaposednuti i svi bunari u peščari. Cilj ove blokade bio je da se preseku sve linije snabdevanja i veze Odreda s narodom.

Odred se našao u teškoj situaciji. U svom sastavu imao je 63 borca, koje je trebalo nahraniti i opremiti, a putevi snabdevanja bili su skoro sasvim presečeni. Nastupila je ozbiljna kriza, koja je počela zahvatati i one najstarije borce.

Dva streljanja u toku godine i hapšenje najbližih rođaka u svojstvu talaca teško su pogodili pojedine borce. Odred je bio bez svojih baza i redovnih kurirskih veza. Nestašica hrane bila je velika, živelo se neko vreme o pogačama ispečenim u pesku od brašna samlevenog među kamenjem. Nije bilo lako naći izlaz iz situacije.

Stari partizani Milutin Jovanović, Lazar i Toša Radivoj ev napustili su Odred i otišli u Zagajicu gde su se zabazirali. Zaključili su da je u ovim uslovima nemoguće voditi borbu, da se treba zabazirati i u bazama sačekati Crvenu armiju. U Zagajicu je po njih poslata patrola iz Odreda. S patrolom su se vratili Milutin Jovanović i Toša Radivojev, dok je Lazar Radivojev energično ostao pri svojoj odluci. U Odredu je odmah formiran sud, pred kojim su oba partizana potvrdili svoj stav. Sud je to smatrao izdajom i pokušajem razbijanja Odreda u najtežoj situaciji i doneo odluku kojom se Milutin Jovanović, Toša Radivojev i Laza Radivojev osuđuju na smrt. Odred je u stroju prihvatio presudu koja je odmah izvršena nad dvojicom prisutnih osuđenika. Nešto kasnije jedna patrola otišla je u Izbište i izvršila kaznu i nad Lazarom Radivoj evim.

Postrojenom Odredu predočena je teška situacija i predložena odluka Štaba da se Odred prebaci u Rumuniju, u Banatsku klisuru. Borci su prihvatili ovu odluku.

³⁷² IAPKV 19752, 8051, 8052

I Spileru je situacija u Odredu bila poznata. U jednom izveštaju od 17. juna 1943, upućenom zapovedniku policije javne bezbednosti, kaže se:

„... Snabdevanje namirnicama kao i mere koje su preduzete radi hapšenja njihovih članova vode do nesporeda u grupi, tako da je već i među banditima došlo do obračunavanja. Do sada su od bandita ubijeni Toša Radivojev, Milutin Jovanović i Lazar Radivojev. Dalje je Dušan Knežev, koji je već duže vremena bolestan, i bandi izgleda padao na teret, takođe ubijen. To je od očevidaca potvrđeno. Gore navedene preduzete mere dovode dalje do toga, da su se sledeće osobe iz grupe dobrovoljno javile: Voja Pauljev, Vlada Stanojev, Mari- na Stanojev, Voja Dadić i Milenka Dadić, svi iz Zagajice, koji su pri poslednjoj akciji 3. maja 1943. godine pobešli. Dalje će po iskazu dobrovoljno prijavljenih još nekoliko bandita, ukoliko im uspe da živi pobegnu, prijaviti se vlastima ...^{1,373}

Štab Odreda je izvršio pripreme za marš u Rumuniju. Najpre su patrole uspostavile vezu s banatskim ilegalcima koji su već bili sklonjeni u Rumuniji i preko njih izabrale teren za logorovanje. Zatim se Odred prebacio preko granice i našao pod zaštitom gustih šuma Banatske klisure. Međutim, Odred je bio na miru svega šest dana, a tada su se pojavile rumunske žandarmerijske jedinice. Za tako kratko vreme nisu mogle biti uspostavljene veze sa Žarkom Despotovićem i organizacijama koje je on stvorio na ovom terenu, pa Odred nije bio u stanju da prihvati duže borbe sa rumunskim poterama. Preostao je samo povratak u šume Deliblat-ske pescare.

Novi logor Odreda postavljen je između Grebenaca i Dupljaje. Pošto su bunari u peščari bili pod kontrolom, borci su sami kod novog logora iskopali bunar. U isto vreme činjeni su pokušaji da se na neki način uspostave veze sa preostalim aktivistima u okolnim selima. Jedna patrola, upućena s tim zadatkom u rejon Kusića, sukobila se s nemačkim carinicima i u borbi ubila carinike Volfa i Gabnera. Neprijatelj je za odmazdu, 24. maja u rejonu Bele Crkve, streljao stotinu zatvorenika. Među streljanima bilo je i sedam komunista iz

³⁷³ IAPKV, Izveštaj Prefektуре pov. br. 879/43 od 17. VI 1943.

САОПШТЕЊЕ

У смислу одредбе о извршењу одмазде код рањавања и убиства припадника немачке народне скупине и органа власти, а по наређењу војног заповедника за Југоисток, стрељано је данас у Бечкереку као одмазда за убиство и масакрирање тројце припадника немачке народне скупине и државне страже **Шиндлера, Ромеча** и **Шилеса**, те бележника **Косте Трофимова**, извршеног дана 30. VIII. 1943. го.г. приликом напада бандита на **ДУПЉАЈУ** за свакога од прве тројце по 50 а за бележника Трофимова 10

Укупно 160

лица, која су утврђена као комунисти и њихови помагачи.

Обзиром на то, да је овај напад био унапред плански припремљен и на зверски начин извршен стрељано је међу осталима у смислу већ раније издате оломене и 20 мушких чланова породича одбеглих бандита.

Међу осталима стрељани су:

АЦКЕТА ВЛАДА, ротор из **Кичинце**

иша одбегли бандите Ацкете Златићки, бандо из **Кичинце**

АНКИЋ ТОДОР, кавало из **Касарје**

својеручно је одбегли бандите Јекићки извршеници банде и бележник

својеручно ишао, те одбеглици и њихови помагачи.

БУДИШНИ САВА, студентски помагач из **Другутинице**

као студент ишао одбеглици СВА-а бандо и у својој оломи је одбегли

бандите, ротору Јаки, пролетарски партизан, бандо извршеници својеручно и

бележника својеручно ишао и помагачи.

БУЗАЦИЈА ПЕТАР, ротор из **Београдске**

иша одбегли бандите Бузације Јекићки, студентски помагачи, бандо из

Другутинице и бандо из **Београдске**, учесник из **Београдске**.

ЋОПКОВ СРЕДОЈЕ, ротор из **Другутинице**

као студент ишао одбеглици СВА-а бандо и у својој оломи је одбегли

бандите

ДОВАН КОРИОЛАН, учесник из **Кучињана**

као члан СВА-а ишао одбеглици својеручно ишао, те својеручно ишао, бандо

и помагачи

ГЕРГА РАЈКО, ротор из **Кучињана**

својеручно је бандо из одбеглици бандите

ЈОВАНОВИЋ АЊЕЛИЈА, учесница из

Другутинице

као жена из немачке комунистичке партизанске (те жене) групе бандите

и учесница у ишао и организује партизанске групе

ЈОВАНОВ ЂУРЂЕВКА, домаћица из **Београдске**

ишао је члан жене бандите групе, те својеручно бандите својеручно

ишао у својој оломи

КОЈИЋ БОЖА ишао „Православни“, ротор из **Мордугина**

ишао је одбеглици бандите својеручно, те на својеручно бандите и

помагачи

НЕДИН ВИТОМИР, ротор из **Потуровице**

ишао је бандите одбеглици бандо својеручно бандите својеручно, те

ишао је бандите својеручно бандите

ПЕТРОВИЋ БРАНКО, професор из **Киканде**

ишао је међу осталима ишао одбеглици бандите својеручно, бандите

ишао својеручно ишао, те ишао ишао партизански својеручно, бандите

РАДОМИР ИВАН, ротор из **Дубоце**

ишао бандите бандите Радомира Радомира, бандите из **Дубоце**

РАНКОВ РОДОЉУБ ишао „Рад“, ротор из

Дубоце

својеручно је својеручно ишао и бандите бандите својеручно, те ишао својеручно,

те је својеручно својеручно својеручно и ишао својеручно

САВИЋ ЈОЦА, ротор из **Дубоце**

ишао бандите бандите Савија Јаки, бандите из **Дубоце**

СТАЈИЋ ЛАЗАР ишао „Добраво“, ротор из

Дубоце

својеручно је својеручно ишао и бандите бандите својеручно, те се на својеручно и својеручно

својеручно ишао бандите својеручно

СТОЈАНОВ ЈОВАН, ротор из **Кучињана**

својеручно је бандо из одбеглици бандите, те својеручно је ишао својеручно

ишао ишао

СТОЈКОВИЋ САВА ишао „Бучки“, ротор из **Трбу**

ишао својеручно ишао својеручно ишао својеручно ишао својеручно ишао својеручно

ишао ишао својеручно ишао својеручно ишао својеручно ишао својеручно

ШИЈАЧНИ БОЖИДАР, ротор из **Другутинице**

ишао одбеглици бандите својеручно ишао, бандите из **Другутинице**

ВЕЛИСАВЉЕВ НИКОЛА, бандите бандите

из **Београдске**

ишао члан СВА-а ишао ишао ишао бандите својеручно, те је својеручно

ишао ишао

То као упозоравајући пример свима, којих се тиче!
Но горе наведена дела потпомаже, на гај начин, што иста
не пријављује окупационој сили или месним властима, према
о намераваном извршењу истих имаде сазнања, извршава се
опасности да буде такође и сам највиши смртном казном.

Београд, 6. I. 1943

Амелунг с. р.
 књижевник и Крајско-мананитур

Saopštenje o najmasovnijem streljanju u Banatu: među 160 streljanih bilo je 30 žena i devojaka i 20 roditelja južnobanatskih boraca

Karadorđeva, koji su bili osuđeni na smrt ili na vremenske kazne, i Miloš Jovanov i Sredoje Stančić, članovi Povereništva Pokrajinskog komiteta za Banat.³⁷⁴

NAPAD NA ODRED

Bio je već jun. Odredu je uspjelo da se snabde namirnicama barem za određeno vreme. Logor kod Grebenaca bio je već dobro uređen. Izgrađena su dva skloništa, jedno za smeštaj do 50 boraca, i jedno manje. U većem skloništu se spremalo jelo i boravilo preko dana, a u manjem je bio smešten Stab Odreda.

Petog ili 6. juna jedan čobanin je nabasao na logor partizana i prijavio ono što je video. O tome su odmah bili izvešteni Rajt i Spiler. Stavljeno je u pokret oko 1000 ljudi, pripadnika raznih vojnih jedinica raspoređenim po ivicama deliblatske šume, naoružanih — lakim artiljerijskim oružjem.³⁷³

Šumar naznačenog revira Stevan Mađarac dobio je po Spilerovom nalogu zadatak da još jednom ispita logor i pribavi nove podatke o broju i naoružanju partizana. Mađarac je nabasao na patrolu Odreda koja ga je privela u logor. Prestrašen, obavestio je partizane da je na ivicama šume vojska u pripravnosti i da zna sigurno da će doći do napada na logor partizana.

Bilo je to 6. juna. Upućene su i patrole prema naznačenim pravcima. Bila je magla i teška vidljivost, pa je jedna patrola gotovo upala među nemačke vojnike. Došlo je do uzbune, ispaljivanja raketa i pucnjave, ali se patrola uspešno izvukla. Tek tada je Stab naredio hitan pokret Odreda iz logora. Odlučeno je da se borci privremeno sklone u šipražju u rejonu Markuševa bunara. Bila je to gusta šikara, oko koje su se ukrštali putevi. Na ovom malom prostoru Odred je bio prikriiven, ali je

³⁷¹ Saopštenje Krajskomandature 1/823 od 24. V 1943. IAPKV AK 6192 7992. Momčilović, PJZ, str. 482—486. Tabacki-Končar, str. 259—260

³⁷⁵ IAPKV, 8051, 8052

držao pod prismotrom ovo važno raskršće. Napravljen je plan kružne odbrane i zauzeti su borbeni položaji.

U ranu zoru 7. juna vojska je po svim propisima nastupala prema prostoriji na kojoj je bio logor Odreda. Vojsku su pratile jedinice Dojče manšafta, Državne straže i grupa civila. U području logora stvorena su tri obruča. Napred su istureni seljaci koje su primorali da se prvi približe logoru. Ali, na iznenađenje Nemaca, logor je bio prazan. U njemu su pronašli samo kuhinjski pribor i nešto namirnica. Dobro pripremljen udar otišao je uprazno. Nemci su skloništa minirali i zapalili, a zatim se povukli. Pored položaja Odreda kretale su se kolone nemačkih vojnika, vukući za sobom i svoje topeve.

Odred je bio van opasnosti, ali se u starom logoru nije moglo ostati. Trebalo je najhitnije odlučiti o pravcu novog pokreta. Zakazana je partijska konferencija i donesena odluka da se Odred podeli u tri borbene grupe, koje će izabrati svoja rukovodstva i svaka krenuti u svom pravcu: jedna u Vršačka brda, druga u Banatsku klisuru, a treća preko Dunava u Srbiju. Utvrđeni su datumi i mesto ponovnog okupljanja sve tri grupe.

Od juna do septembra borbene grupe su se kretale oko Peščare, povremeno se spajale i ponovo razdvajale, prolazeći kroz teška iskušenja i okršaje.

Grupu od 17 boraca vodili su Milutin Pandurov Litke i Vlasta Vuletić. Prema Dunavu se uputilo 14 boraca na čelu sa Bogdanom Drenčom, a svi ostali su pod komandom Zive Jovanovića krenuli u pravcu Vršačkih brda.

Treću grupu su napustila dva bračna para, o kojima je Spiler pisao u svom izveštaju od 17. juna. To su bili tek prispeli borci koji su iz kolone izašli da se sami negde baziraju, ali su se uskoro našli u rukama policije. Ilija Vukan i Mita Ranimirov ostavljeni su bolesni u Uljmi. U zakazano vreme Ziva Jovanović i Aleksandar Knežev pošli su na sastanak sa ovom dvojicom partizana. Međutim posle sastanka su otkriveni. Ziva Jovanović je u borbi ubio izdajnika Stanka Pauljeva,

ali je Aleksandar Knežev zarobljen. Streljan je već 19. jula u Zagajici sa još devet rodoljuba — odmazda za ubijenog Pauljeva.³⁷⁶

Živa Jovanović se priključio glavnini svoje borbene grupe. U zagajičkim vinogradima grupa je razdvojena. Jedna od ovih grupa u Uljmanskoj dolini, u sukobu sa Nemcima, izgubila je šest svojih boraca, među kojima su bili Tima Subić i Jasmina Acketa. Iz obruča su se uspeli probiti samo Stanislav Ivkov Nisa i Veljko Radukić Klajn, obojica stari članovi Partije iz Izbišta. Oni su 23. jula pošli na vezu u svoje selo i naišli na zasedu. Jednim iznenadnim rafalom ranjena su obojica. Stanislav Ivkov Nisa, kurir Žarka Zrenjanina, nekad sekretar Sreskog komiteta Partije, držeći u rukama provaljen stomak jurnuo je i probio se preko zasede, trčao je još oko pola kilometra, ali mu je snaga bila na izmaku. Uspeo je još jednom da pomeri okidač svoje puške i da sebi prekrati muke. Veljka Radukića Klajna su zarobili i mučili, ali je on podlegao batinama ne odavši nikoga.

Iz grupe koju je Anđelko Rupar vodio u svoje selo na vezu je poslan Sava Knežević Galanski. Njegova kuća bila je pusta, jer mu je majka bila uhapšena kao talac. Bio je primećen i kuća je brzo blokirana. Nemci su osuli vatru i bacili bombu na kuću. Knežević se hrabro branio. Kad više nije imao metaka, jurnuo je kroz prozor i pao pokošen rafalima.

Anđelko Rupar, Rej ja Stefanović i Dragomir Acketa krenuli su za grupom Žive Jovanovića i sa njom se našli u vršačkim vinogradima. Partizani su bili u rejonu Velikog Središta. Sa tog terena grupa je krenula u Banaatsku klisuru, uz put razoružali jednog šumara i dva četnika, tek prebačena preko Dunava iz Srbije.

Borbena grupa predvođena Bogdanom Drenčom uputila se prema Dunavu. U toj grupi bili su gotovo svi borci iz odreda od marta 1942. Na prvom zastanku borci su se bazirali u šumi između Gaja i Deliblata, na svom, dobro poznatom terenu. Ovoga puta, međutim, iz njio-

³⁷⁶ Saopštenje Krajskomandanture 1/823 od 9. VII 1943. IAPKV 19736, 19752, AK 6194. Muzej Vojvodine 3480

vih sela nije bilo nikoga ko bi im došao na vezu. Njihovi stari saradnici bili su postreljani ili su se nalazili još u logor.

Međutim, boravište partizana primetio je izdajnik Doka Stojković i 15. jula borci su se našli u obruču. Došlo je do žestoke borbe. Partizani su silovito jurnuli i obruč je probijen. Ipak, na bojnopolju su ostali mrtvi partizani Živa Jovičin, Ziva Dragić i Ilija Glumac Branko. Rada Rašić se u proboju odvojio od grupe, a kada su ga gonio pristigli, skočio je u jednu provaliju. U ropstvo je pao najstariji partizan Sava Stojković (Stari Vujadin). Miša Stojković nije uspeo izvući svoga oca. Stari ratnik je streljan 6. septembra. Nemci su u ovoj borbi zaplenili četiri vojničke i jednu lovačku pušku, jednu bombu i 240 metaka.³⁷⁷

Najbolje je prošla grupa koju je vodio Milutin Pandurov Litke. Na putu za Banatsku klisuru, dok je grupa boravila u dupljajskim vinogradima, zagubila se Jelena Raduj Jela. Uspela je da se snađe u Dupljaji, ali je kuća u koju se sklonila bila potkazana i Jela Raduj je pala u ruke policije. Streljana je zajedno sa Aleksandrom Kneževim.

Prolazeći kroz najteža iskušenja grupe su se koncem avgusta sastale na zbornom mestu u Banatskoj klisuri. Odred je bio gotovo prepolovljen, ali je ponovo bio na okupu.

JU2NOBANATSKI PARTIZANSKI ODRED PREUZIMA INICIJATIVU

U Banatskoj klisuri svestrano su analizirana stećena iskustva. Pokazalo se da su pasivno držanje Odreda i njegova stalna defanziva doveli do potpune prevlasti neprijatelja, koji je čitavo vreme bio u ofanzivi. Sa taocima u rukama, neprijatelj nije strepeo od napada protivnika. Slobodno je razvijao svoje snage, manevrisao i zadavao udarce. Takva situacija pogodovala je i množenju izdajnika i doušnika. Organizacije na terenu se

³⁷⁷ IAPKV Dokumentat Prefektore br. 1342 od 5. VII 1943.

nisu mogle održati, tim pre što je partijski kadar bio u Odredu, bez mogućnosti široke političke akcije. Sve je to dovelo do kolebanja i osećanja nesigurnosti među samim borcima. Trebalo je preći iz odbrane u napad, neprijatelju nametnuti svoju volju, diktirati mu mesto

Dušan Buzadžija Jova poginuo je pri pokušaju na uspostavi veze sa PK KPJ u Sremu

i vreme borbe, nametnuti mu svoju taktiku. Bila je to smela orijentacija, ali jedina koja je mogla izvesti iz krize. Uspeti ili izginuti!

U privremenom logoru Lokve, u Banatskoj klisuri, isplanirana je prva ofanzivna akcija. Cilj je bio da se likvidiraju policijske stanice u Dupljaji i Kajtesovu. Napad je izveden 30. avgusta 1943. Likvidirana je policijska stanica i ubijena tri policajca: Šindler, Romeč i Siles i beležnik Trofimov.

Nemci su bili iznenađeni. U Petrovgradu su užurbano pripremali jedno od najmasovnijih streljanja u Banatu. Već 6. septembra na streljište u Petrovgradu je izvedeno 160 rodoljuba. Među streljanama je bilo 20 partizanskih roditelja i 30 đevojaka koje su sa pesmom dočekale smrt.³⁷⁸

Uspešno izvedene akcije na Dupljaju i Kajtesovo značile su mnogo za Odred. Borcima su povratile već izgubljeno samopouzdanje, što se osetilo i u narodu. Pre-nosile su se priče o velikoj snazi Odreda i hrabrosti njegovih boraca. U Odred su počeli pristizati novi borci, kroz sela se moglo lakše kretati, a Kruščica i Kusić su postali glavne baze i glavni oslonac Južnobanatskog odreda. U ovim selima prebrođena je kriza izazvana poslednjim masovnim hapšenjima. Vesnik tog novog bili su Kusićani koji su došli u Odred — Gliša, Radenko, Toma i Žarko Stojkov, Mića Jovanović, Aleksandar Šajić, Ivko Andrejić, Ivanko Branisavljević, Mladen Stojkov Stepan, Joca i Toza Andrejić i Vlada Stojanović. Novi partizani su odmah tražili da se izvede napad na policiju u Kusiću.

Logor Lokve u Banatskoj klisuri nije bio pogodan za jesenje kišne dane, pa je potraženo pogodnije mesto. Prethodno je upućena grupa partizana u Vračev Gaj da donese hranu. Partizani su se sukobili sa nemačkom patrolom i u borbi je poginuo Kusićanin Vlada Stojanović. Padajući smrtno pogođen, mladi partizan je opalio u svog protivnika koji je takođe pao mrtav. Novi logor je postavljen između Karbunara i Saske, na mestu Jelik, po kome je i logor dobio ime. U dolini je od suvih i davno oborenih stabala napravljeno sklonište, a glavna linija snabdevanja i veza išla je u Kusić.

Napad na policijsku stanicu u Kusiću izvršen je 27. septembra. Dobro je organizovan i uspešno izveden. Odred je bio podeljen u tri grupe. Dve grupe su napadale policijsku stanicu, a jedna opštinsku zgradu. Prema Beloj Crkvi bilo je istureno posebno obezbeđenje, jer se na 5 kilometara od Kusića nalazio jak garnizon koza-

³⁷⁸ Saopštenje Krajskomandanture 1/823 od 6. IX 1943. IAPKV 7992, 19752, AK 2948 6197. IA Zrenjanin 3/10

ka. Prestrašeni policajci su se odmah predali. U rukama partizana našlo se 27 novih pušaka i druga oprema, pored ostalog i pisača mašina. Posle uspele akcije u Odred je došlo desetak novih Kusićana, među kojima je bio i stari ilegalac Radivoje Stanković. Sedam dana kasnije izvršen je napad na rumunsku karaulu koja je bila stalna prepreka na liniji logor — Kusić. Ali, rumunski fašisti su se odbranili jakom vatrom.

Zaokret u taktici Odreda nije mogao proći bez potresa u njegovim redovima. S novom taktikom nisu se slagali komandant Odreda Milutin Pandurov Litke i njegov pomoćnik Gliša Stojkov Bušin. Oni su često napuštali logor, odlazili u Kusić i tamo se opijali. I ovoga puta moralo se odlučno postupiti. Milutin Pandurov i Gliša Stojkov osuđeni su na smrt i streljani.³⁷⁹ Za novog komandanta Odreda izabran je Miša Stojković Jovanče.

Odred je iz baza u Banatskoj klisuri slao preko granice udarna odeljenja, koja su palila magacine, plenila hranu, razoružavala stražare. Prodirali su do Gaja, Mramorka i Jasenova. Iz jasenovskog mlina je 28. oktobra u logor doneseno 5 karabina, 2 oficirske uniforme i nekoliko vreća brašna. Ovu udarnu grupu sačinjavala su 22 borca. Dok su se borci s plenom vraćali u logor, u njegovoj blizini je napadnuta glavšina Odreda. U napadu su učestvovala dve čete rumunskih graničara pod komandom oberlajtnanta Save Savanua. Borba je bila bespoštedna, a snage neravnopravne. Odred se pod borbom izvukao, ali je poginuo Dragomir Acketa Dane, jedan od vrsnih boraca i stari ilegalac. Poginuo je i Ziva Savić, a dva partizana su zarobljena. Ranjenog Milorada Radomira Politovskog izneli su njegovi drugovi, dok se Nikola Sajić, iako ranjen, sam probio do Kusića.³⁸⁰

Spileru i Raj tu su sve češće stizale vesti o napadima partizana, o odlasku mladića, posebno iz Kusića, o ponovnom priklanjanju naroda partizanima. Spiler je pokušao s novom taktikom. Od 28. oktobra do 1. novembra kretao se pod zaštitom svoje udarne grupe po selima

³⁷⁸ AVII 1991 1—3/5. IA Pančevo XLI MG 1 i MG 4

³⁸⁰ Momčilović, NBS, str. 77—'80

belocrkvanskog sreza. Na zborove su, pod pretnjom smrti, morali doći svi muškarci od 18 do 65 godina. Na trgovima su ih okruživali mitraljeskim cevima, a Špiler im je sa govornice upućivao reći prekora, molbi i pretnji.

Špiler je o tome posle rata pred islednicima rekao:

„... Došao sam do uverenja da se komunistički pokret nije mogao suzbiti, odnosno ne može se suzbiti samo policijskim merama koje smo mi primenjivali, nego sam pokušao i tim propagandnim koracima dopunu policijskih mera. Izabrao sam taj srez baš iz razloga što je celi partizanski odred u tim mestima, odnosno krajevima, pokazivao veliku aktivnost..“³⁸¹

Ali, Špiler tu nije više mogao men jati tok događaja.

Odred je u prvim novembarskim danima izvršio još dve smele akcije. Najpre je likvidirana policija u Palanci i Vračevom Gaju, pa je izvršen napad na Kruščicu. U planu napada nije bio ubeležen jedan bunker, pa napad nije u potpunosti us-peo. Partizani su se morali povući, iako je policija bila likvidirana i zaplenjeno oko 30 pušaka. Tu su poginuli komandant Odreda Miša Stojković i borac Radenko Sto j kov.

O ovim uspesima južnobanatskih partizana bilo je reči i na radio-stanici „Slobodna Jugoslavija“. Borci su čuli ovu emisiju i dobili novi podstrek za borbe.

U svojoj depeši za „Slobodnu Jugoslaviju“ Tito je poslao tekst za tu vest:

„... U Vojvodini se i dalje vode borbe protiv okupatora uprkos velikog terora Nijemaca. Partizani u Banatu bore se zajedno sa rumunskim partizanima. Zajedno prekopavaju drumove, ruše mostove i kidaju saobraćaj. Tako su usred dana banatski i rumunski partizani razoružali žandarmeriju u Palanci i Vračeva Gaju.“³⁸²

Vest je do druga Tita došla izgleda posredno, pa stoga nije bila precizna, posebno što se tiče rumunskih partizana. Međutim, tačno je da su rumunski rodoljubi u oblasti Banatske klisure organizovano pomagali južno-

³⁸¹ IAPKV 18940

³⁸² Ova depeša je među onima koje je Tito slao u Moskvu Dimitrovu i Veljku Vlahoviću, za Kl j za radio-stanicu Slobodnoj Jugoslaviji (ACK SKJ, Depeše KPJ—Kl 1943/389)

banatski partizanski odred, koji je u to vreme delovao sa njihove teritorije.

Sedamnaestog novembra izvršen je napad na objekte u Mramorku. Upaljen je magacin u kome nije bilo oružja, kako se očekivalo, zarobljen je jedan nemački vojnik, zaplenjeno 10 lovačkih pušaka i jedan karabin. Partizani su se potom povukli u svoje baze u Rumuniji. Tada je tamo izabrano novo rukovodstvo. Za komandanta Odreda izabran je Ziva Jovanović Andra, a za njegovog zamenika Zlatibor Gojkov Fjodor. Bogdan Drenča i Relja Stefanović ostali su na svojim dužnostima.

PRVI IZVEŠTAJ JUZNOBANATSKOG ODREDA POKRAJINSKOM KOMITETU

Našavši se pritešnjen u rejonu deliblatskih šuma i Banatske klisure, Odred je bio potpuno odsečen. Međutim, preko stanice „Slobodna Jugoslavija“ znalo se da u Sremlu postoji Pokrajinski komitet Partije i Stab Odreda je više puta pokušao da tamo uputi specijalnog kurira sa svojim izveštajem i zahtevom da mu se pruži pomoć.

Konačno se kurir uspeo probiti do Srema i predati prvi izveštaj Pokrajinskom komitetu Partije. Međutim, moralo je proći još punih pet meseci da bi se na toj relaciji uspostavile čvrste i trajne veze.

O tom izveštaju i njegovoj sadržani govori se u pismu Pokrajinskog komiteta Partije upućenom Centralnom komitetu 27. januara 1944:

..... Južni Banat: Početkom decembra iz tog kraja je došao kod nas jedan drug koji nam je doneo pismo od Štaba Južnobanatskog odreda. U pismu drugovi pišu da nemaju veze sa Partijom od posle pogibije druga Uče i ostalih drugova iz njihovog OK. Odred su formirali članovi Partije... Svi članovi štaba su partijci. Štab izdaje *Obaveštenje* za narod u kojima donosi vesti „Slobodne Jugoslavije“. Drugovi su nam poslali jedan letak koji je Stab uputio Srbima južnog Banata. Sudeći po tome letku, drugovi pravilno postavljaju osnovna pitanja današnje borbe i u našoj zemlji i u svetu. Po onome što nam je pričao drug koji je bio sa nama, Odred je prilično aktivan, izvodi akcije razoružavanja neprijatelja i uništava švapske silose. Po tome drugu smo poslali Štabu odreda jedno pismo i raznog materijala ...

Покрајинском комитету за Војводину. 1925/6
Page 02

Саучај који нам се догодио у Ручици
сиромашно је да се веда у овоме и да рад
око функционисања, а пошто преко тога
је уживања овака веда није није свесно
забраћка, те није одвео радни рад из великог
у нашем раду који није рад.

Саучај у Крајко да изведе своје у наш
ам крају. Партизанске организација има само у
појединим местима. С.К. миловојни, Н.О.а. и остале
у овоме само у појединим местима, и даље да
организационом рад у овоме да је изврше
на да се премаде у-е организација да се наше
сиромашно да нас, мим одржи то, као, као и остале
лишавати се да се довршава и друга крају
пошла, ради рељева даље војводине и ишана
моје хвала и остале. Брзина наше брзина је од 35 год.

Далм и осталих мотукине и пројекта
једне трине од војводине и спом из наше брзина
да се ишана даље војводине. Пошто да се
кама изврше да се у Ручици постоји ишана
дају.

Приликом ишана да се у Ручици ишана
у да друга мотукине у 13, де, организација је
С.О.а. и остале мотукине да се ишана мотукине
ишана, ишана мотукине је ишана брзина
да се је ишана мотукине да се брзина
ишана, ишана мотукине брзина мотукине
рада те ишана.

Пошто ишана нам ишана да се
рад у овоме крају, као и ишана мотукине
ка. Ишана мотукине, ишана мотукине, Ишана
ишана мотукине и ишана мотукине мотукине
ишана мотукине.

Бр. 11

Бр. 11

Prvi izveštaj Štaba Južnobanatskog odreda Pokrajinskom
komitetu

Sa dva sreza južnog Banata, pančevačkim i kovačičkim, održavamo direktnu vezu. U Pančevu imamo grupu drugova kojima redovno šaljem materijal i uputstva za rad. Odgovorni drug iz Pančeva javlja nam da su se povezali sa svim mestima pančevačkog sreza i da svuda šalju naš materijal. U Pančevu i još tri sela ovog sreza postoje partijske jedinice. Ovih dana stvoren je privremeni Sreski komitet. U kovačički srez smo poslali jednog druga Banaćanina koji je duže vremena radio u Sreskom komitetu Zemun. Uskoro ćemo formirati i sreski komitet za Kovačički srez. Okružni komitet za južni Banat i'ormiraćemo tek kada vidimo koga sve imamo u odredu, jer želimo da i onaj deo Banata bude zastupljen okružnim komitetom.⁴³⁸³

Prvi izveštaj Štaba Južnobanatskog partizanskog odreda potvrdio je činjenicu da i u južnom Banatu nije sve uništeno i dezorganizovano. To je bio podstrek za napore i sa sremske strane da se veze očuvaju, učvrste i obezbede kako bi se mogla pružiti efikasna pomoć južnobanatskim borcima. Odred je bio daleko od srem-skih obala Dunava, a putevi su vodili preko dobro ču-vanih komunikacija. Stoga je Pokrajinski komitet upor-no radio na širenju partijskih i drugih organizacija koje su od priobalnih sela, pa i samog Pančeva, prodirale sve dublje u južni Banat, smanjujući rastojanje do baza Odreda. Na ovom zadatku radili su stari komunisti Stojan Orelj Popić i Spasoje Milošev. Pokušaj Slobodana Berberskog Lale da se sam probije do Odreda nije uspeo, jer su u Odredu zazirali od provokatora i nisu mu dali vezu.

TEŠKI GUBICI ODREDA NA JELIKI

Početak januara 1944. Južnobanatski odred se nalazio u logoru jeliki. Šestog januara jedna grupa boraca, uprkos snažne mećave, upućena je u Kusić po hranu. Grupa je po povratku noseći namirnice pregazila Neru, ali nije stigla do logora. Logor i cela klisura bili su pritisnuti gotovo neprovidnom gustom maglom, koja se spustila po prestanku mećave. Stražari su se povukli bliže logoru a rejon njihovog osmatranja mogao se meriti na metre.

³⁸³ Zbornik PKV, str. 254—255

Najmlađi partizan Milan Vincer Grane sedeo je kod vatre i odjednom u magli primetio neke senke, koje su promicale pored debala. Na najbližoj senci opazio je žučkastu uniformu rumunskih fašističkih vojnika, koju je već dobro poznao. Skočio je, dograbio nečiju pušku i oborio najbližeg vojnika. To je bila uzbuna i za rumunske vojnike i za partizane. Radilo se o većoj jedinici rumunske fašističke vojske koja je pretraživala teren.

Logor je bio okružen. Uprkos velikoj nadmoćnosti Rumuna, partizani su se sredili i pružili snažan otpor. Debela stabla bila su obema stranama dobri zakloni. Milan Vincer Grane gađao je vojnike ne zauzimajući zaklon, ali je zato često menjao položaj. Tek kada mu je nestalo municije, pokušao je na ponovljen poziv Žive Jovanovića, koji je svojom vatrom štitio dečaka, da se povuče. Međutim, smrtno je pogođen i sa zagrljenom praznom puškom našao se na snegu.

Odred se pripremio za juriš. Izlaz je bio u proboju iz obruča. Jedna grupa, predvođena Živom Jovanovićem, pošla je u prodor, a druga pod komandom zamenika komandanta Zlatibora Gaj kova ostala u zaštitnici. Komandant Odreda je bacao bombe i krčio put. Do njega je jurišao Relja Stefanović, koji je u poslednje vreme vršio i dužnost komesara Odreda, jer se Bogdan Drenča nalazio u Belobreški na lečenju. U proboju, kada su Rumuni bili već popustili, pao je smrtno pogođen i Relja, poslednji od braće Stefanović. Mara Janković Rita, učenica gimnazije, skojevka iz Kusića, jurišala je hrabro, ali nije imala snage da u brzom naletu kroz dubok sneg prati svoje drugove. Njena nagrižena pluća bila su slaba za takav napor. Odbila je pomoć drugova i zaleгла u sneg pucajući u vojnike koji su jurili okolo. Poslednji metak opalila je u oficira, a onda su je, iznemoglu, fašisti izboli bajonetama.

Dok se glavnina probila, zaštitnica se ponovo našla u čvrstom obruču. Borci su zaustavljali nalete rumunskih fašista dok su imali municije. Zlatibor Gojkov Fjodor, Slavko Stanisavljev Cale i Mirko Stanković prisebno su zadržali poslednje metke za sebe, a Ivka Andrejića izrešetalu su neprijateljski meci.

Ostavši bez municije zarobljeni su Radivoj Stanković Gliša, Vlasta Vuletić Žarki, Zdravko Zivkov Keka, Zlatibor Buzadžija Horovočka, Ivanko Branislavljević, Živa Jožević, Ilija Vukan Aca Bomba, Milutin Đurić, Biserka Đurić, kao i Konstantin Munćan i Mita Milanović Srbin iz rumunskog dela Banata koji su izbegli fašističku vojsku i došli u Odred.

Sutradan su se u Kusiću okupili svi borci koji su se probili iz obruča. Tu ih je sačekala grupa koja je išla po hranu.

O borbi na Jeliki i teškim gubicima koje je Odred pretrpeo Dušan Buzadžija Jova napisao je izveštaj Pokrajinskom komitetu, pokušavajući da po drugi put uputi kurira u Srem i najzad uspostavi vezu. U tom izveštaj u se kaže:

„... Slučaj koji nam se dogodio u Rumuniji sprečio je da se veza učvrsti i da redovno funkcioniše, a čovek preko koga je uspostavljena veza nije bio svestan zadatka te nije odneo opširan izveštaj o našem radu koji mu je dat. Sada ću ukratko da iznesem stanje o našem kraju. Partijskih organizacija ima samo u pojedinim mestima. OK ne postoji. MNO postoje takođe samo u pojedinim mestima, uslovi za organizovani rad su odlični, zato je potrebno da se prebace 1—2 odgovorna druga, sa naše strane do vas ili obratno. Kod nas postoje stanovi gde bi se zadržala dva druga koji bi došli radi rešavanja svih važnijih pitanja, što je hitna potreba. Brojno stanje odreda je sad 35 ljudi. Da li postoji mogućnost prebacivanja jedne grupe od 20 ljudi u Srem iz našeg kraja zbog teških uslova opstanka, pošto sada nema izgleda da bi u Rumuniji mogli stvoriti bazu.

Prilikom opkoljavanja u Rumuniji poginulo je šest drugova, uhvaćeno 13, dezertiralo je šest, a posle sukoba ti ljudi mogu da načine štete.

Spiler ih je posle četiri dana pustio...³⁸⁴

Odred se našao pred novim teškoćama. U Kusiću nije mogao u punom sastavu ostati duže zbog blizine kozačkog korpusa. Zato je rešeno da se Odred ponovo pod eli u tri borbene grupe, od kojih bi jedna ostala u Kusiću, druga bi se smestila u Kruščici, a treća da se prebaci u peščaru. Za sve grupe zakazan je sastanak tačno za tri meseca u Deliblatskoj peščari, na šumskoj požarnoj liniji između Grebenca i Sušare.

Južnobanatski partizanski odred je prošao kroz najteža iskušenja. Svojom novom orijentacijom na ofanzivne akcije prevazišao je tešku krizu u sopstvenim redovima i na čitavom području. Uspešnim akcijama na neprijatelja povratio je samopouzdanje i privrženost naroda, obezbedio sebi manevarski prostor i izvore snabdevanja, stvorio uslove za prijem novih boraca. Odred je izvanredno koristio Banatsku klisuru i njene guste šume kao bazu, iz koje je upadao na teritoriju u Banatu i izvodio brze i efikasne akcije. Pri tome je imao nekoliko teških okršaja sa fašističkom rumunskom vojskom, u kojima je trpeo gubitke, ali je ostajao sposoban da nastavi borbu i da dalje koristi pogodan teren u blizini granice i spremnost srpskog življa u rumunskom delu Banata da se organizuje i pomogne banatskim borcima.

Bližilo se proleće kada će konačno biti uspostavljena čvrsta veza sa Pokrajinskim komitetom i Glavnim Štabom Vojvodine u Sremu, što je stvorilo nove mogućnosti snažnog širenja i organizovanja narodnooslobodilačkog pokreta u južnom Banatu.

Glava deseta

PRED DALEKOSEŽNOM ODLUKOM

U januaru i februaru 1943. radio stanice „Slobodna Jugoslavija“ i „Moskva“ emitovale su svakodnevno vesti o završnoj fazi stalj ingradske bitke i velikoj pobedi Crvene armije. Stizala su i obaveštenja o žestokim borbama u Jugoslaviji, koja su govorila o narasloj snazi Narodnooslobodilačke vojske, o brojnim brigadama i divizijama. Za banatske komuniste radio-vesti u to vreme bile su jedini izvor informacija, jedina veza sa boricima koji su se borili oko Neretve ili još dalje oko Dona i Stalj ingrada. Po tome gde su se u našoj zemlji vodile najteže borbe, koje se brigade i divizije pominju u njima, banatski komunisti pratili su i kretanje Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba, priželjkujući da se to kretanje usmeri prema severoistoku, bliže Beogradu i Dunavu.

Takav razvoj opšte situacije podstakao je borce u severnom Banatu da smelo prevaziđu krizu i potraže izlaz iz situacije u kojoj su se našli. Jer neprijatelj je bio gotovo gospodar situacije. I dalje su padali mnogi aktivisti, logori su bili puni, izvođena su nova masovna streljanja. Partizanski odred je bio još razjedinjen, a i bez dovoljno prostora i šire podrške za prelazak u borbene akcije.

Sreski komitet Partije je na mnogim svojim sastancima, naročito u februaru i martu, raspravljao i došao do zaključka da se mora učiniti odlučan korak napred. Nastupilo je vreme kada su se morali stvoriti uslovi za prelazak iz odbrane u napad, za preuzimanje inicijative i oslonac na narod. Put ka usponu vodio je jedino sme-

lim i odlučnim izlaskom iz izolacije, stvaranjem kanala koji će povezati sve snage u Banatu, a ove sa glavnim snagama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

čvrsto verujući u ove zaključke Sreski komitet je u junu 1943. sazvao jedan širi sastanak, na koji su, sem istaknutih boraca Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda, pozvani i stari partijski radnici i borci Melenačkog odreda Emil Kevrešan Baca, Milivoj Stankov Žika, Zvezdana Mikin Nata i konačno Branko Gleda i Milojko Filipčev Fića. Tu su jedinstveno prihvaćeni stavovi Sreskog komiteta Partije. Usvojen je i predlog da se prikupe svi ilegalci, u stvari borci sa teritorije severnog Banata, da se oko jezgra Karađorđevačko-aleksandrovačkog i Melenačkog odreda formira snažniji odred, sposoban da se probije do glavnih snaga u Bosni i s njima izgradi stalne i čvrste veze, a potom da se vrati na svoj teren.

Trebalo je skloniti ispred policije ljude za koje još nije bilo mesta u Odredu. Bilo je nužno uskladiti svoje akcije sa opštim kretanjima u zemlji.

Na ovom gotovo istorijskom savetovanju, kada je reč o razvoju borbi u severnom Banatu, razmotrena su i praktična, neposredna rešenja, koja bi vodila ka postavljenom cilju. Računalo se da bi se mogao sakupiti odred od oko 40 iskusnih ljudi, koji znaju da se bore, odred koji bi bio u stanju da se elastično probije pored nemačkih garnizona i pređe Dunav pre nego što bi neprijatelj imao vremena da sakupi jače snage, sposobne da ga razbije.

U Banatu se tada još nije znalo za postojanje Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta Vojvodine, a još manje da se oni nalaze nadomak Banata, na samoj obali Dunava. Otuda i orijentacija prema Vrhovnom štabu i Centralnom komitetu koji su i poslali na ovaj teren Milojka Filipčeva i drugove.

NOVI GUBICI

Neprijatelj nije mirovao. U prvim danima februara došlo je do komešanja među uhapšenim komunistima u petrovgradskom logora. I do njih su stizale vesti o ve-

likim poredama Crvene armije kod Staljingrada, a s njima i nade za 9koro oslobođenje. SS poručnik Karl Pamer, koji je preuzeo na sebe svu odgovornost dok su se ranjeni Franc Rajt i Juraj Spiler lečili, smatrao je da jednim brutalnim potezom treba razbiti raspoloženje i nade logoraša, pa je predložio streljanje najagilnijih. Nemačko rukovodstvo u Banatu, teško pogođeno porazom kod Staljingrada, odobrilo je Pamerov predlog. 20. februara, zbog navodnog pokušaja pobune, izvedena su na streljanje 24 logoraša. Među njima je bilo 11 Melenačana, među kojima se isticao stari partizan Aca Rus. Ovo streljanje nije objavljeno i javno obrazloženo, kako je to inače bio običaj.³⁸⁵

U međuvremenu je, izdajom Rade Grujića, Melenački odred pretrpeo teške gubitke, a došlo je do novih gubitaka i u redovima Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda, posebno u grupi koju je odvojio Milojko Filipčev. Nije ostalo bez rezultata i hapšenje roditelja partizana uz slatkorečiva obećanja da će poštediti i pomilovati svakog onoga ko se preda.

Tome je najpre podlegao borac Luka Egelja, koji se malo kretao i morao najviše vremena da provodi u mračnim i tesnim zemunicama, bez jasne perspektive kada će se taj položaj izmeniti. Egelja je rešio da izađe i da se preda. Međutim, nije se smelo dopustiti da se jedan partizan preda i dođe u situaciju da neprijatelju otkrije baze koje je poznao. Zato je u septembru 1942. partizan Luka Egelja osuđen na smrt i streljan. Odluku o tome doneo je Okružni komitet.

Početkom januara agent Sava Samlekanov je u jednom sukobu teško ranio Đuru Đuričina, borca Odreda iz Filipčevljeve grupe, a lakše Merimu Blažić Katu. Partizanka je uspela da se izvuče, ali je Đuričin pao u ruke neprijatelju. U isto vreme u Petrogradu je uhapšen partizan Laza Stajić, koji je policiji odao bazu. Već 3. februara 150 pripadnika Državne straže blokiralo je Aleksandrovo. Akciju su vodili SS poručnik Karl Pamer i vođa agenata Jozef Vilhelm. Glavni zadatak je, među-

³⁸⁵ IAPKV 7992, AK 2948. IA Zrenjanin 3/10. Momčilović: PJJ, str. 451—453

tim, trebalo obaviti u ataru. Upućene su jake konjičke patrole u pretres salaša u kojima su se, prema dobijenim podacima, nalazila skloništa partizana. U to vreme na Stelkićevom salašu, prema Srpskom Itebeju, bili su partizani Milojko Filipčev, Branko Lončarski, Slavko Čolić, Emil Marinkov, Slavko Odžin i Damjan Glavaški. Iz sela se probio Rade Svilar i izvestio drugove o blokadi sela. Partizani su se podelili u dve grupe i napustili salaš. Nemci su uskoro bili tu, pronašli praznu bazu i razorili je.

U isto vreme iz sela su se probila još dva druga, nezavisno jedan od drugoga i sa istim ciljem: da izveste partizane o dolasku neprijatelja: Milivoj Toškov, prvi komandant Aleksandrovačko-karadorđevačkog odreda, i Borivoj Berar, sekretar Mesnog komiteta Partije. Toškov je zakasnio i na salašu naleteo na Nemce. Kako nije mogao da se neopaženo izvuče, izvadio je nož, svoje jedino oružje, i kada su ga Nemci opkolili, zario ga je sebi u stomak. Nemci su ga savladali i previli, jer im je samo živ mogao biti od koristi. Ali hrabri partizan je iskoristio pogodnu priliku i rukama razderao rane. Umirao je kličući slobodi i prkoseći neprijatelju. Borivoj Berar takođe je stigao do Dolme, gde je naišao na nemačke konjanike i bio pogođen rafalima.³⁸⁶

U međuvremenu je u selu bila provaljena baza Ljubomira Stanisavljeva, starog partizana, izgrađena u njegovoj kući. Stanisavljev je savladan i uhapšen. Pošto su im ostali partizani izmakli, Nemci su pohapsili njihove porodice i digli blokadu.

Posle ove blokade borcima Odreda su se priključili Slavko Uzelac Igor, Đurica Uzelac, Triva Babić, Dane Stanković, Dara Šljapić, Jelena Cvetić, Boža Toškov, Rada Lučić i Milan Lučić.

RASPAD GRUPE MILOJKA FILIPČEVA

Gubici pretrpljeni u februarskoj akciji policije još više su poljuljali Filipčevljeve pozicije i upućivali njegove drugove prema Karadorđevu. Milan Pribić i dru-

³⁸⁸ IAPKV AK 8131, 8051

govi nisu odbijali kontakte i povremeno snabdevanje Aleksandrovcana, nastojeći da se nastala situacija što pre prevaziđe i povrati jedinstvo Odreda i organizacija. Za proleće je bio zakazan ponovni zbor Odreda, na kome je trebalo ponovo razgovarati sa Filipčevim i njegovim sledbenicima. Sreski komitet je smatrao da sam treba da pokrene tu inicijativu.

Povod za to bile su uznemiravajuće informacije da se neki drugovi iz Filipčevljeve grupe pripremaju na predaju Špileru, spremni da prihvate njegov poziv i poveruju njegovim obećanjima. Doznalo se da je Slavko Odžin Soko već imao neke kontakte sa policijom. On nije bio član Partije, ali ga je Filipčev forsirao, poverio mu zadatak snabdevanja boraca i njegovih baza, slao ga na vezu u Vojvodu Stepu i pripremao ga za još odgovornije dužnosti. Slavko Odžin je inače bio veoma prodoran, okretan i, ako bi se stvarno rešio za izdaju, veoma opasan, jer je poznao mnoge baze i ljude.

U početku Filipčev nije hteo ni da čuje za takvu mogućnost jer je njegovo poverenje u Odžina bilo veliko. Ma koliko da je bio nezgodan za saradnju, Filipčev ipak ne bi oprostio nikome ko bi bio spreman na izdaju. Naišavši na takav stav Filipčeva, Sreski komitet mu je poslao poruku da s njim i njegovim drugovima prekida svaku vezu, uključujući i snabdevanje.

Međutim, Filipčev je posle nekoliko dana poslao kurira s porukom da je spreman da razgovara sa Sreskim komitetom o svim pitanjima, pa i o Slavku Odžinu. Oštra poruka koju je dobio od Sreskog komiteta primorala ga je da se zamisli i da bliže pogleda šta se sve oko njega dešava. Nije bilo teško primetiti da se Slavko Odžin zbilja drukčije ponaša, da se sve više druži sa Damjanom Glavaškim Dančikom, a obojica zajedno sa Darinkom Šljapić. Filipčev inače nije imao poverenja u Glavaškog, a još manje u Darinku Šljapić, i to je bilo dovoljno da se zainteresuje za podatke koje su o Odžinu imali Karađorđevčani. Damjan Glavaški i Darinka Šljapić našli su se slučajno među ilegalcima, pa i u Odredu, više kao avanturisti nego kao svesni borci.

Sreski komitet je zakazao sastanak krajem aprila. Na Buljevu njivu su sa Filipčevim došli Emil Marinkov

i Slavko Čolić, obojica dobro poznati članovima Sreskog komiteta još iz prvih dana ustanka. Pored članova Sreskog komiteta, na sastanku su sa karadorđevačke strane bili pozvani Branko Gleđa, Mića Radaković Mičurin i Mladen Milošević Cerčil. Filipčevu nije odgovaralo prisustvo Branka Gleđe, koji je kao stari komunisti dobro poznao stvari.

Sastanak je trajao gotovo čitavu noć. Bilo je oštih diskusija, ali i razboritih razmatranja situacije u kojoj se pokret u severnom Banatu nalazio. Postepeno je preovladalo saznanje da se samo jednostavnim snagama može nešto postići, a da cepanje vodi samo u nove poraze. Odlučno je osuđena svaka frakcionaška delatnost, pa je rešeno da se Odred ponovo objedini, da Filipčev raspusti svoj „rejonski komitet“ a da se kao glavni cilj postavi ponovo uspostavljanje veza sa Centralnim komitetom i Vrhovnim štabom.

Filipčev je saopštio drugovima da je boravio u Rumuniji i tamo stvorio antifašističku organizaciju, ali da nije uspeo da uspostavi vezu sa nekim od članova Rumunske komunističke partije.³⁸⁷ Pitanje sastava Sreskog komiteta ostalo je otvoreno, ali onom već postojećem nije osporeno pravo da do popune rukovodi partijskom organizacijom. Time je bilo olakšano sprovođenje u život osnovne zamisli o formiranju jedinstvenog Severnobanatskog odreda i njegovog zadatka.

Milojko Filipčev se povukao u baze koje je već odranije imao u Srpskoj Crnji, pomažući odatle dalje drugovima u Rumuniji.

Za to vreme se Slavko Odžin povezao u selu sa nekadašnjim komunistima koji su još u ustaničkim danima otpali od Partije i postali skutonoše okupatora. Filipčev je to saznao, ali je oklevao da nešto preduzme. Stoga je Emil Marinkov došao u baze Sreskog komiteta i o tome obavestio Milana Pribića i drugove. Upućena je poruka Milojku Filipčevu sa zahtevom da se dogovor energičnije sprovodi, a posebno kada je u pitanju sprečavanje izdaje.

³⁸⁷ Momčilović: PJZ, str. 495

Međutim, Slavko Odžin, Damjan Glavaški i Darinka Sljapić već su bili pokupili svoje oružje i prijavili se opštinskim vlastima. Ali to nije bilo dovoljno grupi sa kojom se Odžin povezao. Tražili su od njega da se izmiri sa ostalima, da ih privuče na jedan sastanak na salašu Miroslava Ispasa i tako ih namami u klopku. Stoga je Odžin sa svojim pratiocima pošao na sastanak na koji ih je pozvao Milojko Filipčev. Na tom sastanku Filipčev je bio odlučan u osudi dezerterstva i dao je do znanja da dezerteri i izdajnike čeka najteža kazna. Dogovoreno je da se dezerteri vrate, ali je Emil Marinkov dobio zadatak da ih čuva dok se ne donese konačna odluka.

Bio je već 6. juni. Slavko Odžin, Darinka Sljapić i Damjan Glavaški išli su u pratnji Emila Marinkova prema određenoj bazi. Iznenada je Odžin naperio pušku na Emila Marinkova i zatražio da preda oružje. Marinkov je pokušao da se odupre, ali ga je Darinka Sljapić ranila svojim pištoljem u nogu i drškom udarila po glavi. Ranjenika su zavezali, strpali na prva kola koja su naišla i povezli ga u Srpsku Crnju. Marinkov je na putu uspeo da iskoči iz kola, ali vezan nije mogao daleko da stigne pa je ponovo savladan. Tako su se svi našli u rukama policije.³⁸⁸

Odazivajući se obećanjima i pozivu Spilera, svoje baze su takođe napustili i predali se Sava Pomorišac i Jevta Samojlović. Milivoj Sljapić je sa ženom bio baziran na salašu Laze Pecarskog. Domaćin salaša bio je uhapšen kao talac. Uveče su Sljapić i njegova žena nađeni ubijeni. Time je grupa Milojka Filipčeva bila više nego prepolovljena. Slavko Odžin je bio na početku svoje izdajničke karijere.³⁸⁹

³⁸⁸ Isto, str. 477—478. IAPKV AK 6559

³⁸⁹ O tome je Spiler u svom iskazu rekao: „... Pošto u tom kraju do tada nisam imao poverenike, došao sam na ideju da ta dva ilegalaca (Odžina i Glavačkog) iskoristim za poverenike. Meni je uspelo obojicu nagovoriti da se angažuju kao poverenici i odmah sam ih pustio na slobodu, a već tom prilikom sam dao Sokolu jedan pištolj. Zadatak koji sam im dao bio je razotkrivanje partijske i skojevske organizacije u Aleksandrovu,

Prvu značajnu uslugu Špileru izdajnici su učinili otkrivanjem svih baza u Vojvodi Stepu, kao i svih organizovanih ljudi u Aleksandrovu sa kojima su imali dodir.

Već 28. juna Spilerova udarna grupa blokirala je Aleksandrovo i Vojvodu Stepu. Odžin je na vezi imao veći broj skojevaca koji su radili na snabdevanju ilegalaca. Stoga je ovog puta posebno bila na udaru skojevska organizacija, tim pre što se jedan od njenih rukovodilaca, Vasa Puligaški, slabo držao. Organizacije u Vojvodi Stepu su do ove blokade bile netaknute. Taj udarac je bio teži utoliko što je došao iznenada. Među 44 uhapšena većina su bili članovi Partije i Skoja, predvođeni Petrom Vranešom i Zdravkom Hajdukovićem. Bio je to težak udarac za celu organizaciju karadorđevačkog sreza, baš u vreme kad su vršene pripreme za formiranje krupnijeg partizanskog odreda.³⁹⁰

PRIPREME PARTIZANSKOG LOGORA NA RASETINOJ NJIVI

Teški gubici koje je pretrpela grupa partizana oko Milojka Filipčeva, kao i novi naleti policijskih snaga na karadorđevački rejon, za izvesno vreme su odgodili sprovođenje u delo zaključaka savetovanja o formiranju Severnobanatskog odreda. Zato se odmah posle stišavanja neprijateljskih akcija prišlo sprovođenju tih životno važnih zadataka.

kao i da utvrde na kojim se salašima u aleksandrovačkom ataru kriju ilegalci, kao i mesta gde se nalaze baze..." (IAPKV 18940)

³⁹⁰ U Vojvodi Stepu bilo je izgrađeno nekoliko baza za članove SK KPJ i borbe Karadorđevačko-aleksandrovačkog odreda. Takve baze bile su kod Dušana Mostarice, trojice braće od strica Ilija, Vlade i Petra Klača, sve trojice dobrovoljaca iz prvog svetskog rata. Ove i druge baze bile su otvorene za grupu Filipčeva, pa prema tome i za Sokola, koji ih je odao Spileru. Sva trojica Klača su streljana na Januševcu, zajedno sa pohapšenim članovima Partije i Mesnog komiteta. Ova grupa boraca hrabro i prkosno je umrla.

Tome je pogodovala i situacija na frontovima. Na istočnom bojištu je bila pred raspletom još jedna velika bitka — kod Orleana i Kurska, u kojoj su se lomile elitne oklopne nemačke divizije, a savezničke snage iskrcale su se u južnoj Italiji. Bilo je to već sasvim blizu naših granica.

Partizanski logor na banatskoj ravnici

U našoj zemlji vođene su teške borbe na Sutješci i Zelengori, a stizali su podaci da su partizanske snage na Majevidi uspešno tukle neprijatelja. Javljeno je da je Bijeljina bila zauzeta, a doprle su i prve vesti o borbama sremskih partizana. Sve je to ohrabrilo i još čvršće uverilo severnobanatske borce da je njihova odluka o proboju prema Bosni i uspostavljanju veza ispravna i realna.

Logor za prikupljanje boraca sa šire teritorije severnog Banata postavljen je u karadorđevačkom ataru. Bio je to već početak jula. Njegovo uređivanje preuzeli su na sebe borci Karadorđevačko-aleksandrovačkog od-

reda pod rukovodstvom svoga štaba³⁹¹. Odluka da se logor postavi u karadorđevačkom ataru imala je svoju osnovu. Sreski komitet, Stab Odreda, borci i partijska i skojevska organizacija Karadorđeva imali su u svom ataru izgrađen sistem baza, dobro organizovane veze i mrežu snabdevanja. Karadorđevačke organizacije ostale su nedirnete i posle najnovijih Spiler ovih akcija u tom kraju. Karadorđevački skojevci su već bili stekli značajna iskustva, snabdevajući u toku protekle zime mnoge ilegalce. Celo selo je bilo jedinstveno i dobro organizovano.

Odabrana je njiva Nikole Rašete, udaljena oko 5 km od sela i samo stotinjak metara od Begeja. Nedaleko se nalazila crpna pumpa, na kojoj je radio Sava Gaborov, koji je raspolagao čamcima, uvek spremnim da posluže partizanima. Gaborov je bio član Partije i na stalnoj vezi sa članovima Sreskog komiteta. Tuda je išla veza prema Višnjicevu i Itebeju. Odatle su putevi vodili preko polja prema Aleksandrovu, Vjvodi Stepji, Srpskoj Crnji i Dušanovcu. Jedino je pravac prema Melenoima i Ruskom Selu vodio preko male pruge i drumu.

Neposredni zadatak u pripremi logora pripao je komandantu Karadorđevačko-aleksandrovačkog odreda Maći Radakoviću Antonu i njegovim borcima. Bili su tu stari borci Miloš Božić, Mladen Milošević, Spaso Dragaš i Đuro Smiljanić, a zatim tokom proleća prispele Milan Basta Bukarica, član Partije, i Nino Paskaš i Dušan Puača, članovi Skoja. Uz njih je bio i Branko Gleda, koji je u toku zime ponovo stekao poverenje svojih drugova, posle njegovog uspešnog bekstva iz logora na Adi kod Kovina. Branko Gleda je na sebe preuzeo politički rad među borcima koji su već bili okupljeni u logoru, jer su za to vreme članovi Sreskog komiteta Milan Pnibić Đokica, Milka Agbaba Crna i Đuro Javorina Gliša radili na traganju za ilegalcima i njihovom okupljanju.

Sam logor je bio ureden na sredini njive pod kukuruzom. Utvrđena su stražarska mesta i određeni prvi stražari. Utvrđen je plan i pravac izvlačenja u slučaju

³⁹¹ Momčilović : PJZ, str. 497—501

da logor bude iznenadno napadnut. U tom cilju oko logora je bilo iskopano nekoliko rovova, iz kojih se u ležećem stavu mogao pružiti otpor. Iz sela je donesen radio-aparat, za koji je napravljeno posebno, pokriveno sklonište. U drugom kraju logora bio je ugrađen veliki kazan za kuvanje hrane. Do tada je iz sela iznošena gotova hrana, ali je za brojnije ljudstvo lakše bilo hranu kuvati na licu mesta. Od kukuruzovine i šaša napravljene su prostirke za spavanje. Jedna patrola je noću prešla Begej i sa obližnjeg salaša veleposednika Draklera donela velike ponjave kojima su bile pokrivene vršalice. Partizani su uz put pokupili i kaiševe sa te vršalice i time izvršili prvu sabotažu u toku toga leta. U logoru je od ponjava načinjeno nekoliko udobnih šatora.

Po već ranije utvrđenom pravilu određeni aktivni Skoja i kružoci žena imali su dane kada su bili obavezni da pripreme hranu i druge potrebe za borce. Oni nisu znali gde se drugovi nalaze, niti koliko ih ima. Pošto su te potrebe počele naglo da rastu, u selu se znalo da se broj boraca u polju znatno povećao. Postojanje partizanskih logora i njegova prava lokacija bili su poznati u selu samo dvojici drugova, sekretarima Mesnog komiteta Partije i Skoja, Mići Radakoviću Mičurinu i Draganu Bjelobabi Crvenom. Oni su u selu imali da organizuju sakupljanje hrane, da se staraju o spoljnoj bezbednosti logora, da dovode drugove koji pristizu u selo na vezu. Osim njih dvojice niko nije imao pravo pristupa u logor, osim još Radojke Rašete, skojevke, koja je morala dolaziti da nešto uradi na svojoj njeni. Nosiocima hrane i drugih potreba bilo je određeno mesto gde su sve to predavali drugu koji je u logoru za to bio zadužen. To mesto je bilo podalje od logora i ne baš u pravcu u kome se logor nalazio.

SAKUPLJANJE SEVERNOBANATSKIH BORACA

Dolazak boraca Melenačkog odreda nije predstavljao neku teškoću. Karađorđevačke baze i članove Sreškog komiteta dobro su poznavali Emil Kevrešan, Mili-

voj Stankov i Zvezdana Mikin. Njihov je zadatak bio da dođu u vezu sa ostalim drugovima Melenačkog odreda i da ih dovedu u novi logor. Već narednih dana na Rašetinoj njivi našli su se Nedeljko Barnić Žarki, Aca Barnić Duša, Zdravko Milosevljev Lala, Rada Marinkov Plavi i Velislav Solarov Mađa. Iz Kumana su došli Dobrinka i Slavko Stančić, jedini preostali borci Kumanačkog odreda, koji su gotovo sve do tada boravili u podzemnim skloništim. Iz Dragutinova je došao samo Arkadije Popov Atoja. Miloš Popov i Košta Sredojev zadržali su se zajedno negde na terenu duže nego obično, nikom nisu ostavili veze, pa se nije moglo do njih. Otuda ovih starih boraca i nije bilo u sastavu novog odreda.

Iz Srpske Crnje su na vezu stigli Mita Stojičev Bura, Ivan Rankov Džomba, Viktor Ružnjan Vića, Ljubinka Gaborov Plava, Lenka Gaborov Bela i Pijada Kuzmanović. Bila je to grupa komunista ranije povezana sa Sreskim komitetom, uvek spremna da prihvati svoj deo zadataka.

U logor Odreda došli su Anka Kmezić i Nikola Kmezić, članovi Partije iz Bačke, koji su otuda izbegli s prvim grupama i prešli ubrzo u ilegalce, jer su svojim radom kao komunisti skrenuli pažnju policije na sebe. Veselin Papić iz Ruskog Sela sam je pošao da traži vezu sa karadordevačkim partizanima, pa se našao u ataru na Januševcu. Tamo se sreo sa partizanom Spasom Dragašem i tako najkraćim putem stigao u logor Odreda.

Posle sređivanja odnosa sa Milož kom Filipčevim i akcije policijskih snaga u Aleksandrovu i njegovom ataru trebalo je sakupiti preostale partizane iz Filipčevljeve grupe, kao i one koji su uspeli da izbegnu hapšenje i pređu u ilegalnost. Veze sa Karadordevčanicima stalno su održavali Slavko Colić i Rade Svilar po liniji odreda, a partijski rukovodilac u selu Slavko Uzelac Igor po partijskoj liniji, bez obzira na stvorene odnose sa Milož kom Filipčevim.

Slavko Čolić i Rade Svilar trebalo je da se sastanu s Milanom Pribićem u januševačkom ataru na njivi Nikole Adamovića, gde je bila važna baza, koja je slu-

žila za sastanke sa Aleksandrovčanima. Međutim, za pravac kretanja ovih boraca znao je i Stevan Radulov, koji se iz Bašaida pridružio aleksandrovačkim partizanima, ali se na poziv Spilera predao i saopštio policiji kuda se sve ovi partizani kreću.

Upravo kada su Čolić i Svilar, ležeći u već visokoj pšenici na Januševcu čekali vezu s Pribićem, naišao je preko polja stroj poljske straže pod komandom Maksa Unterajnera. Partizani su bili iznenađeni i morali su prihvatiti borbu. U toj borbi je Slavko Čolić, jedan od najhrabrijih partizana iz aleksandrovačke grupe, poslednji metak sačuvao za sebe, dok je Rade Svilar bio teže ranjen i zarobljen.³⁹²

Od Aleksandrovčana najpre su u logor Odreda došli Slavko Uzelac Igor i Đurica Uzelac. Kasnije su njih dvojica u bazama pronašli Katu Blažić Merimu, Jelenu Cvetić Jelu i Radu Lučića i doveli ih među ostale borce. U logoru se među borcima konačno našao i Milojko Filipčev Fića.

Svi dalji naponi da se dođe do još nekog ilegalca ostali su bez uspeha. Međutim, prisustvo boraca iz Melenaca, Dragutinova, Srpske Crnje, Ruskog Sela, Aleksandrova, Elemira i Karađorđeva davali su novom partizanskom odredu već na samom početku karakter severnobanatskog, upravo kako je bilo i zamišljeno. Ostalo je još da se reši ko će sve od Karađorđevčana biti primljen u Odred. To nije bilo nimalo lako resiti, jer je bio veliki pritisak, naročito skojevaca koji su besprekorno snabdevali borce. Međutim, prednost su i ovde imali oni koje je policija proganjala. Takve su bile sestre Milke Agbabe Crne. Njena kuća bila je često opsedana, hapšeni su svi redom, od stare Mande Agbabe do 12-godišnje Nene. Naka Agbaba je uhapšena 1942. godine kao član Rejonskog komiteta Skoja, držala se hrabro i posle godinu dana puštena je iz logora. Odmah posle toga ona je otišla u Odred. Dok je policija opkoljavala kuću, njene sestre Bosa i Dara su iskočile kroz prozor i same došle u polje među partizane. S njima je u logor Odreda došla i Danica Priča.

³⁹² IAPKV AK 6559, 8052

I Mićo Radaković, član Partije, bio je tri puta pred Špilerom, dva puta kao talac, a jedanput kao okrivljeni. Nije priznao ništa i bio je pušten. Sada je bio uporan, jer nije hteo i četvrti put pred Špilera. Sa sličnim argumentima u Odred je došao i stari skojevac i sekretar aktiva Branko Cujić. I on je sve izdržao u Špilero-
vim rukama i uspeo da se odbrani. Obojica su primljeni u Odred.

Skojevci koji su snabdevali Odred imali su sačekati dan polaska na prvi borbeni zadatak.

SEVERNOBANATSKI PARTIZANSKI ODRED U STROJU

U drugoj polovini jula u partizanskom logoru nalazila su već 44 borca. Maćo Radaković je organizovao život po svim vojničkim pravilima. Bez obzira na visoku svest i pojedinačna iskustva stečena kroz dugu ilegalnost, borci su se morali povinovati jedinstvenoj disciplini i pravilima koja su važila podjednako za svakoga.

Bilo je vreme da se održi novi prošireni sastanak Sreskog komiteta. Sem članova Komiteta na sastanak su došli Miloško Filipčev, Branko Gleda, Emil Kevrešan i Miloš Božić. Trebalo je konačno doneti odluku kojim pravcem krenuti: u južni Banat pa preko Dunava i dalje preko Srbije za Bosnu, ili prema Centi na Dunav, pa preko Srema za Bosnu. Prvu varijantu dobro je poznavao Branko Gleda, jer je tuda dva puta prošao, prvi put kada je izbegao klopku u Beogradu, a drugi put kada je pobegao sa Ade. Drugu je poznavao Filipčev pošto je tuda sa grupom drugova prošao oktobra 1941. Odlučeno je da se usvoji druga varijanta. Taj pravac bio je povoljniji i zbog toga što je put do Višnjićeva bio bezbedan i što je u Centi bila grupa karadordevačkih skojevaca na prinudnom radu kod nemačkih porodica koji su poznavali teren oko Dunava na ovom sektoru i bili spremni na saradnju. Prihvaćena su i dva prethodna zadatka: da se uspostavi veza sa skojevcima u Centi i da se u samom Višnjićevu pripremi boravak odreda za nekoliko dana. Iz te bi baze prethodnice Od-

reda obezbedile su jedan predanak u rejonu između Perleza i Orlovata, jer se za jednu noć nije moglo stići od Višnjićeva do Dunava.

*Milan Pribić Dokica, sekretar SK KPJ i politički komesar
Severnobanatskog partizanskog odreda*

Na tom sastanku izabran je i Stab Severnobanatskog partizanskog odreda. Prethodno je u načelu bilo rešeno da u sastavu Odreda budu i svi članovi Sreskog komiteta Partije, kao organizatori čitave operacije.

Odluka da sa Odredom krene kompletan Sreski komitet Partije bila je motivisana važnošću zadatka od čijeg izvršenja je uveliko zavisio dalji razvoj pokreta u ovom delu Banata. Pored toga, na terenu je ostalo nekoliko sposobnih drugova, koji su mogli uspešno nastaviti rad u organizacijama do povratka Odreda, ali i formirati novi sreski komitet u slučaju da Odred bude uništen. Stoga sa Odredom nisu pošli Mića Radaković

Mičurin, Dragan Bjelobaba Crveni, Božo Barać, Košta Gleda, Radovan Svrđlanović i drugi.

Za komandanta novog odreda izabran je Maćo Radaković Anton, za komesara Milan Pribić Đokica, za zamenika komesara Milka Agbaba — sve članovi Sreškog komiteta i ranije na istoj dužnosti u Karađorđevačko-aleksandrovačkom odred. Za zamenika komandanta Odreda izabran je Aca Bamić Duša, borac Melenačkog odreda.

Utvrđeno je konačno i ime jedinice: *Severnobanatski partizanski odred*.

Ostalo je još da se Odred naoruža. Ilegalci su bili naoružani uglavnom pištoljima i ponekom bombom. Nekoliko pušaka bilo je bazirano u karađorđevačkim bazama, ali je municije bilo malo. Zato je odlučeno da se pode iskustvom Sjedinjenog severnobanatskog odreda iz septembarskih dana 1941. Trebalo je odabrati dve rumunske pogranične karaule, napasti ih i zapleniti oružje i municiju. To bi se moglo izvesti gotovo na istom prostoru kao i pre dve godine, a to znači na graničnom pojasu u rejonu Srpske Crnje i Klarije. To bi poslužilo i kao varka, jer su se ove karaule nalazile na severoistoku, a pokret Odreda bio je usmeren prema jugozapadu.

Bilo je već vreme da se pokaže snaga pokreta. Krize su množile kapitulante i izdajnike koji su postajali sve veća smetnja u borbi protiv okupatora. Došlo je vreme da se i njima pokaže čvrsta ruka i da se oni najagilniji zasluženo kazne. Rešeno je da se odabere nekoliko izdajnika u Aleksandrovu i Karađorđevu i da se jednovremenom akcijom partizanskih patrola likvidiraju. Sastavljen je poseban letak namenjen slugama okupatora, u kome im se saopštava da ih čeka najstroža kazna ako i dalje budu slušali okupatora. Letak je bio kratak, ali jasan i odlučan, a imao je potpis Severnobanatskog partizanskog odreda.³⁹³ Karađorđevački skojevci

393 IAPKV MF II 181/8. Prema ovom obaveštajnom izveštaj u mađarske centralne žandarmerijske istražne komande ovaj letak je rasturen u Novom Bečeju, Melencima, Kumanu, Srpskoj Crnji, Vojvodi Stepi i Aleksandrovu.

dobili su zadatak da u jednom danu rasture letke po svim opštinskim kućama oko karadorđevačkog rejona.

Ostalo je još da se utvrdi kome poveriti partijske i skojevske organizacije u srezu. Naime, predviđalo se da se i Sreski komitet i Severnobanatski odred vrate na svoj teren čim uspostave veze i dobiju odgovarajuću pomoć. Ali, bilo je pitanje kako će se zadatak obaviti i da li će biti moguće vratiti se natrag ako se i uspe sa proboj om. Zato je trebalo obezbediti dalji normalan rad organizacija. Odiučeno je da kao poverenici za karadorđevački srez ostanu Mića Radaković Mičurin po partijskoj, a Dragan Bjelobaba Crveni po skojevskoj liniji. Za slučaj da se Sreski komitet ne uspe vratiti na svoj teren, oni su dobili mandat da ovo rukovodstvo mogu obnoviti snagama kojima budu raspolagali. Nijedan od ove dvojice drugova nije bio hapšen pa su se mogli legalno kretati, a za sobom su već imali dragoceno iskustvo.

Već sutradan je sazvan zbor Severnobanatskog odreda. Borci su se sakupili na ivici kukuruza, uza sam logor. Milan Pribić ih je upoznao sa političkom i vojnom situacijom i osnovnim zadatkom Odreda. Potvrđen je predviđeni sastav Štaba Odreda. Rešeno je da se Odred podeli u tri voda i izabrani su komandiri. Milošu Božiću pripala je komanda nad Prvim vodom, Mladenu Miloševiću Čerčilu nad Drugim i Velislavu Solarovu Mađi nad Trećim.

Raspoloženje boraca bilo je izvanredno. Posle toliko vremena provedenog po bunkerima bili su na okupu u snažnom kolektivu. Na ovom malom prostoru živelo se partizanski, slobodno, ali organizovano, vojnički. Svako veče čitana je dnevna zapovest. Tada su svi borci sem stražara bili u stroju. U zapovesti se tačno određivalo šta se i kojim redom imalo raditi narednog dana.

Taktička obuka vršena je uveče, po okolnim njivama. Preko dana se učilo rukovanje oružjem i održavana je teorijska nastava. U vreme radio-emisija „Slobodne Jugoslavije“ ili Radio-Moskve većina boraca bila je oko radio-prijemnika.

Osmog jula došlo je do prvog sukoba boraca Odreda i nemačke patrole. U sumrak u logor su se vraćali Milan Pribić, Miloš Božić i Mladen Milošević. Bilo je to podalje od logora, u predelu atara Ovčara. Kretali su se slobodno, jer nemačke patrole nisu noću zalazile u polja. Iznenadio ih je poziv na nemačkom da stanu. Opazili su dva vojnika izdvojena iz grupe koja je stajala nešto podalje. Partizani su stali i otkočili pištolje. Napred je istupio Pribić i stupio u razgovor s vođom patrole u želji da izbegne sukob. Predstavio se kao kosac koji je sa njive krenuo u selo posle rada. Međutim, Nemač je ipak zatražio legitimaciju. Pribićevi pratioci su se postavili povoljnije i držali spremno oružje. Nemački narednik Filip Hancel i komesar Odreda Milan Pribić približili su se jedan drugom još za korak-dva. Pribić se mašio džepa kao da vadi legitimaciju, ali je hitro potegao pištolj i opalio u narednika. Gađao je u stomak da bi ga onesposobio i dobio vremena za povlačenje. Narednik je pao teško ranjen a njegov pratilac se povukao prema grupi. Vojnici su odmah otvorili vatru na partizane, koji su se izgubili u mraku.³⁹⁴

Narednik Filip Hancel je podlegao rani. Za odmazdu je 16. jula iz petrovgradskog logora dovedeno 25 zatvorenika i streljano u Malom Gaju kod Aleksandrova, nedaleko od mesta na kome je Hancel poginuo. Među streljanima je bio i partizan Karadorđevačko-aleksandrovačkog odreda Emil Marinkov Bata i 15 nedavno pohapšenih komunista iz Vojvode Stepe, među kojima i Petar Vraneš. Dok su kamioni prevozili rodoljube na streljanje, oni su pevali prkoseći okupatoru.³⁹⁵

Međutim, ovaj sukob još nije bio završen. Streljanje u Gaju pripremili su „birgermajster“ Rada Savin, otpadnik od Partije, i Maks Unterajner, komandir aleksandrovačke poljske straže. Oni su mobilisali 15 ljudi i naterali ih da u Gaju iskopaju grobnicu. Stab Odreda je doneo odluku da se Rada Savin odmah likvidira. To je bila i prva akcija Odreda. U zapovesti Štaba Sever-

³⁹⁴ Momčilović: PJZ, str. 516—521

³⁹⁵ Isto. Saopštenje Krajskomandanture 1/823 od 16. VII 1943. IAPKV AK 6193

nobanatskog odreda od 12. avgusta stajalo je da Milojević i Viktor Ružnjani još u toku noći odu u Aleksandrovo i likvidiraju narodnog izdajnika, predsednika okupatorske opštine, Radu Savina. Zapovest je izvršena.

Mesec dana posle prvog streljanja, 16. avgusta, u Aleksandrovo su stigli kamioni s policajcima, agentima i novim žrtvama. Ovoga puta streljanje je pripremljeno u samom selu, a za Radu Savina, Srbina, ali predstavnika okupacione vlasti, streljano je deset ljudi. Među streljanima je bilo šest nedavno uhapšenih komunističara iz Aleksandrova, a sa njima karadorđevački pastir Petar Kišprdilov. Streljan je i Milan Malenčić, popularni organizator i borac iz Mokrina.³⁹⁶

Ma koliko da su ova streljanja i teror okupatora u najbližoj okolini logora teško pogadali borci i narod koji ih je pomagao, život u logoru nije bio poremećen. Pripreme za završne akcije i veliki pokret bile su pri kraju.

ODRED U AKCIJI

Mića Radaković i Dragan Bjelobaba uspešno su organizovali snabdevanje Odreda. Trebalo je tajno hraniti blizu pedeset ljudi, svakodnevno pripremiti po petnaestak hlebova i prebacivati ih daleko u polje. Mnoge kuće nisu imale nikakvih zaliha, jer se moralo odvajati od onog minimuma koji su Nemci ostavljali porodicama. Ali, da nije bilo prikrivenog brašna i masti, izvori snabdevanja bi sasvim presušili.

Međutim, pritisak skojevaca koji su svakodnevno iznosili u polje hranu i druge potrebe bio je sve jači. Oni su osećali da se bliži vreme pokreta Odreda, pa su svakodnevno tražili od Radakovića i Bjelobabe da ih odvedu u Odred. Morao se, konačno, sa ovim pitanjem pozabaviti i Stab Odreda. Pred sam pokret iz logora, kada su prestajale potrebe snabdevanja, to je bilo i moguće. Uoči pokreta Odreda u logor su najzad stigli

³⁹⁶ Saopštenje Krajskomandanture 1/823 od 16. VIII 1943.
IAPKV AK 6191

skojevoi Milan Glumčić, Rade Čalić, Milan Ognjenović Zuća, Dušan Pribić, Danja Đukić, Milan Veselica, Milan Mitrović, Mirko Zarković, Ilija Jokić i Marko Vujić. Sa njima su došli i Sofija Čanković i Đuro Barač, članovi Partije i rejonski rukovodioci Skoja. Svi su oni bili Karadorđevčani, svi organizovani od 1941.

Kolona banatskih partizana

Desetog septembra 1943. uveče Odred je bio u stroju. Po strani su stajali članovi Sreskog komiteta i Štaba Odreda. Tu su bili i Mića Radaković i Dragan Bjelobaba sa još dvojicom članova Partije iz Karadorđeva, Božom Baračem i Božom Rajačićem. Oni su pozvani da se upoznaju sa neposrednim akcijama Odreda i da prime svoj deo zadatka. Pred strojem je komesar Odreda izneo smisao i značaj zadatka i zahtevao striktno izvršavanje naredenja i najstrožu disciplinu. Odred se odvajao sa svoje teritorije, pa je komesar i o tome govorio, pretpostavljajući skori povratak ukoliko zadatak bude u potpunosti izvršen. Ukazao je i na izuzetno povoljan trenutak za izvršenje glavnog zadatka. Na istoku je

Crvena armija odnela još jednu krupnu pobedu kod Orela i Kurska i sa uspehom nastavila da goni Nemce prema zapadu. Italija je kapitulirala stvarajući u fašističkom frontu veliku brešu. Moral naroda je znatno porastao.

Komandant je govorio o naoružanju Odreda i neposrednim akcijama koje će Odred izvesti pre odlaska na glavni zadatak. Pročitao je dnevnu zapovest, koja je predviđala zadatke za svaki vod Odreda u toku te noći. Zadatak su primili i drugovi koji su ostajali na terenu. Trebalo je srediti partijske ćelije i aktive Skoja u Karadorđevu posle odlaska tridesetak članova u Odred, zatim i dalje održavati veze sa partijskim i skojevskim organizacijama u Vdšnjićevu, Dušanovcu, Ruskom Selu, pomoći preostalim članovima Partije i Skoja u Vojvodi Step i Aleksandrovu da organizuju ćelije i aktive i da nastave rad. Pored ovog opšteg zadatka njima je palo u deo da pripremljene letke još u toku noći otpreme u naznačena sela, a zatim da podignu logor i unište sve tragove logorovanja.

Trideset boraca pod komandom Štaba Odreda krenulo je na zadatak prema severu, ostavljajući ostalima da pripreme za pokret komoru i prebace se do Višnjićeva, gde će sačekati glavninu. Glavnina se kretala prašnjavim kolskim putevima. Bilo je dovoljno vremena da se do zore stigne na određeno mesto. Oko tri sata kolona je bila na cilju, skrenula u kukuruze i isturila straže. Organizovan je počinak. Jedino je Mita Stoićev produžio putem da bi do zore stigao u Srpsku Crnju, kako bi tamo tokom dana prikupio potrebne informacije. Vratio se sa izveštajem da je u celom kraju mimo, da se na rumunskim karaulama ne primećuje ništa osobito, a da je pristup i podilazak pogodan upravo najbližoj karauli, onoj koja se nalazila istočno od Srpske Crnje, kao i onoj više Klarije.

Napravljen je plan za napad. Obrazovane su dve borbene grupe, za napad na dve karaule. Prva grupa poverena je komesaru i zameniku komandanta Odreda, Milanu Pribiću i Aci Barniću, a druga komandantu i zameniku komesara, Maći Rađakoviću i Milki Agbabi.

Pred polazak upoređeni su časovnici i utvrđeno je da napad počne u 22 časa.

Grupa pod vodstvom komesara i zamenika komandanta uputila se prema daljoj karauli, bliže Klariji. Grupa je imala tri puške, nekoliko pištolja i bombe. U 21,30 grupa je stigla do karaule. Izvršen je raspored, zauzeti su polazni položaji i osmotrena situacija. Pred borcima je bila masivna zgrada, građena u tri kraka, sa zarubljenim lastavicama i krovom od crvenog crepa. Ulaz se nalazio na srednjem kraku, okrenut prema osmatračnicama, a na čelu su se raspoznavala dva široka prozora, dosta razmaknuta jedan od drugog. Sa desne strane, na oko 30 metara od karaule, uzdizala se osmatračnica sa daščanom kulom, u koju se sklanjao stražar. Do gore su vodile nevešto sačinjene lestvice. Prostor ispred karaule je bio čist, samo se pred ulazom nalazilo nekoliko manjih stabala. Prozori na karauli nisu bili osvetijeni, što je bio znak da su graničari već pospali. Stražara nije bilo teško uočiti. Šetao se od ulaza u karaulu do osmatračnice, udarajući svaki put u nekakav lim.

Glavne tačke napada bile su stražar, ulaz u karaulu i prozori sa čela. Grupa koja je podilazila prema stražaru privukla se neopaženo na oko tridesetak metara. Tačno u 22 časa Slavko Uzelac je jednim metkom ubio stražara, a Aca Barnić se privukao do ispod prozora i razbivši staklo ubacio bombu. U karauli je nastao metež, a kroz vrata i prozore iskakali su graničari. Komesar Odreda sa svojom grupom upao je u karaulu kroz glavni ulaz. Dim se još nije bio razišao, čuli su se jauci. Upaljene su pripremljene novine. Pribić je naredio da se graničari ostave na miru, ali da se traži i pokupi oružje i municija. Blizu soški našao se Dušan Pribić, skojevac, mlađi komesarov brat. Dohvatio je nekakvu futrolu i kada je osetio da je poteška, uprtio je na rame i izneo napolje. Ostali su pograbili puške koje su tu stajale, tragajući dalje za municijom. Tada je naredeno povlačenje.

Sa nemačke karaule, koja se nalazila na jugoslovenskoj strani, otvorena je vatra na partizane koji su odstupajući pripucali. Sa Nemcima daljih teškoća nije bilo. Partizani su se bez gubitaka i sa plenom vratili na

zoborno mesto. Tek tada je sagledan plen. Na najveću radost svih boraca u futroli koju je izneo Dušan Pribić bio je nov puškomitraljez. Sem puškomitraljeza zaplenjeno je šest pušaka, nekoliko bombi i pištolja, preko 3000 metaka, delovi odeće i obuće.

Grupa koju je vodio komandant Odreda povukla se na zborno mesto bez ikakvog plena. Oko karaule kojoj su podišli bila je čistina. Čim se čula pucnjava sa Klarije, graničari su ovde napravili uzbunu i zauzeli položaje. Komandant je ocenio da sa slabim naoružanjem ne bi, bez iznenađenja, postigao nikakav uspeh pa je naredio povlačenje. Ipak, Odred je ispunio očekivanja i domogao se dobrog oružja i municije, čime je bilo rešeno pitanje njegovog osnovnog naoružanja. Još iste noći nastavljen je marš ka starom logoru na Rašetinoj njeni.³⁹⁷

Odmah po dolasku u logor upućeno je šest dvojki, tri u Karađorđevo i tri u Aleksandrovo, sa zadatkom da likvidiraju izdajnike. Uspeh su postigle samo dve koje su likvidirale dvojicu izdajnika u Karađorđevu, dok su se ostale dvojke povukle neobavljena posla. Patrole koje su bile poslone u Aleksandrovo naišle su na zasede i nisu ni ulazile u selo.

U zoru se glavnina Odreda našla na Begeju kod Savine pumpe. Sava Gaborov je bio spreman sa svojim čamcima, jednim većim limenim i dva manja drvena. U ta tri čamca stali su svi borci. Jedan čamac se uz drugu obalu prevrnuo i borci koji su bili u njemu pokvasili su se, ali su lako izašli na obalu.

Već je bilo svanulo kada je kolona boraca naišla na most koji je vodio preko Begejskog kanala u rumunsko selo Torak.³⁹⁸ Sve grupe Odreda prešle su ovaj most i nesmetano prošle ulicom koja je išla uporedo sa Begejskim kanalom, da bi posle marša preko polja bezbedno stigle u prihvatni logor što su ga spremili Višnjčevani, u neposrednoj blizini Višnjčeva, pored seoskog groblja. U starom kazanu već je bio pripremljen doručak.

³⁹⁷ Momčilović, PJZ, str. 524—531

³⁹⁸ Isto, str. 532—537

U logoru su posebno bile zaposlene drugarice iz Odreda i iz sela. One su za nove borce sakupile odeću i obuću, štrikale čarape, krpile odelo i rublje. Domaćin u prihvatnom logoru bio je Košta Gleda, Brankov brat i sekretar partijske organizacije u Višnjićevu.

Iako malo selo, Višnjićevo je bilo dobro organizovano oko svoje partijske ćelije i Skoja. Mnogi saradnici Koste Glede želeli su da stupe u Odred, ali za njih nije bilo mesta. Ipak je odlučeno da se, barem simbolično, primi jedan od njih. Izbor je pao na mladog člana Partije Voju Novakovića.

Pripreme u Višnjićevu za glavni deo marša obavljene su 13. i 14. septembra. Višnjićevo je predstavljalo krajnju tačku na jugu do koje su veze Sreskog komiteta bile učvršćene. Nije bilo podataka da li postoje organizovane jedinice u Orlovatu, Stajićevu, Perlezu i Centi. Znalo se samo da je u Perlezu 16. juna protekle godine bilo obešeno 12 ljudi, a stigla je vest i o streljanju pet rodoljuba u Centi 19. avgusta, dakle samo pre 25 dana, što je značilo da u tim mestima pokret nije bio uništen.³⁹⁹ Trebalo je ispitati situaciju u Knićanima i uhvatiti vezu sa karadorđevačkim skojevcima koji su ovde radili kod nemačkih porodica. Pošto se do Dunava nije moglo stići za jednu noć, upućena je patrola u region orlovatskog atara da izvidi situaciju i odabere najpogodniju njivu za predanak. Četrnaestog septembra predveče patrola se vratila sa izveštajem da za predanak neće biti teškoća, jer u orlovatskom ataru ima velikih parcela kukuruza, u kojima se može prikriveno boraviti.

Pred marš je izvršena preraspodela oružja. Puške su dobili borci koji su već dobro bili obučeni. Najteže je bilo izabrati puškomitraljesca. Ipak za prvog nišandžiju izabran je snažni Melenčanin, stari partizan Zdravko Miroslavljev Brka, a za drugog Đuro Smiljanić. Za njihovog pomoćnika određen je skojevac Dušan Pribić, koji je taj puškomitraljez i zaplenio.

³⁹⁹
s 77—83

PRELAZAK DUNAVA

Kolona Odreda krenula je iz Višnjiceva već u prvim večernjim časovima. Stari borci su imali na umu neuspeli marš Jedinstvenog severnobanatskog odreda i nastojali su da izbegnu greške koje su tada bile učinjene. Na čelo kolone isturena je prethodnica, na krila su upućene pobočnice, a pozadi se kretala zaštitnica.

Pred zoru je Odred stigao na određenu njivu, ali je ona bila zaposednuta beračima, pa je pokret produžen bliže Perlezu i zaustavljen na najpogodnijoj parceli s kukuruzom. Tu je organizovan predanak, isturene su straže, a Miloš Božić i Dušan Pribić su upućeni u Knićane na vezu sa omladincima iz Karadorđeva. Božić je znao nemački, a Pribić je poznao teren, jer je i sam ovde radio mesec dana. Prethodno je skojevcima u Knićane poslana poruka od organizacije u Karadorđevu da budu spremni kad stigne Odred.

Tako je i poslednja grupa boraca stigla u Odred: Veljo Đerić, Dušan Kondić Juja, Ilija Budimir i Nina Glumac. Njihovim dolaskom Sevemobanatski odred je u svom sastavu imao 61 borca, od kojih 34 iz Karadorđeva, 7 iz Melenaca, 6 iz Aleksandrova, 6 iz Srpske Crnje, 2 iz Kumana, 2 iz Dušanovca, i po jedan iz Elemira, Ruskog Sela, Višnjiceva i Dragutinova. Među borcima je bilo 14 drugarica, 20 članova Skoja, dok su gotovo svi ostali bili članovi Partije, među kojima i kompletan Sreski komitet.⁴⁰⁰

Sledeće noći borci su zalogorovali u nekom sirku, nedaleko od obale Dunava. Pokret Odreda izveden je uspešno, prema planu Štaba Odreda. Straže su bile isturene na ivici sirka, a nekoliko patrola upućeno je na samu obalu Dunava u cilju izviđanja i iznalaženja sredstava za prelaz. Nikakve veze nije bilo sa organizacijama u Perlezu ili u Centi. Trebalo se osloniti na sopstvenu snalažljivost, već prema prilikama kakve se zateknu na samoj obali. Izviđanje se moralo obaviti danju, jer se Odred nije smeo na obali zadržavati više dana. Zato su

⁴⁰⁰ Momčilović, PJZ, str. 533—537. Odredu se usput priključio i jedan rumunski vojnik, koji je pobegao sa istočnog fronta.

se patrole kretale kao najobičniji civili, radnici, koji su tu nešto poslovali.

Na banatskoj strani zapažena su samo dva omanja čamca, vezana lancima za debelu vrbu. Do tih čamaca se moglo doći, ali oni nisu mogli primiti više od pet-šest ljudi. Omladinci iz Knićana su upozorili borce da Dunavom i noću i danju krstare borbeni čamci, koji pretražuju obale i reku. Takav čamac primetile su patrole i u toku svoga izvidanja. Sem toga, banatska obala je bila posednuta redovnim pograničnim stanicama, odakle su patrole krstarile podunavskim pojasom. Na sremskoj obali dizao se visoki bedem, okomito podignut iz reke, visok preko dvadeset metara i samo na nekim mestima prosečen usecima, u dnu kojih su se videli čamci.

Uveče su Milan Pribić, Miloš Božić i Miloško Filipčev izašli na obalu da bi izabrali najpogodnije mesto za potiskivanje čamaca i tom prilikom u šibljaku otkrili deregliju. Bila je to izvanredna prilika koja se nije smela propustiti. Vlasnik dereglije bio je neki švercer, koji je nekako pristao da ih uz novčanu naknadu preveze na sremsku obalu. Dereglija je imala samo jedno veliko veslo, a motor je teško palio. Zato je naredeno da se od dasaka sa obale naprave provizorna vesla. U međuvremenu je komandant Odreda doveo svoje borce i rasporedio ih u šibljaku blizu dereglije.

Rešeno je da se borci podele u dve grupe i tako prebace na sremsku obalu. Najpre je ukrcano šesnaest dobro naoružanih boraca. Na čelo dereglije postavljen je puškomitraljez, a borci su se rasporedili sa obe njene strane. Zatim je ukrcano svih 14 drugarica. U deregliju su se ukrcali Milan Pribić Đokica, Aca Barnić Duša i Milka Agbaba Crna, dok su sa grupom na banatskoj obali ostali Maćo Radaković Anton i Miloško Filipčev Fića.

Međutim, motor je samo kratko radio pa se moralo veslati. Bila je već blizu ponoć kad su borci savladali snažnu maticu reke, koja ih je vukla nizvodno, i priveli deregliju sremskoj obali. Prva petorka je iskočila i zau-

zela borbeni položaj. Međutim, na obali je sve bilo mirno i svi borci su se iskricali bez teškoća. Druga petorka se u trku uputila levom prošekom i izbila na visoku obalu, a zatim je to učinila i petorka na desnom krilu. Uskoro je i puškomitraljez bio na visokoj obali, na kojoj je tako bio uspostavljen mali mostobran.

Naređeno je da se taj položaj čuva sve dok se ne prebaci i druga polovina Odreda. Milan Pribić je uzeo Spaska Dragaša i uz pomoć vlasnika dereglije ponovo isplovio na reku. Uz mnogo napora i veslanja dereglija je pre zore bila ponovo na banatskoj strani.

Komandu je preuzeo Maćo Radaković i borci su bili u deregliji. Sada su tu bila 34 čoveka, pa je nivo vode dostizao do kritične linije, koja je označavala maksimalni gaz dereglije. Borci su upozoreni da moraju sačuvati potpun mir pa i u slučaju da se mora prihvatiti borba, jer bi se svakim nesmotrenim pokretom dereglija mogla prevrnuti.

Kada se prepuna dereglija odmakla od obale, sredinom reke prošao je neprijateljski patrolni čamac. Sa čamca su reflektorima osvetijavali površinu reke, ali nisu primetili deregliju.

Motor je sada bio sasvim isključen, pa se otiskivanje od obale vršilo sporije, a prepunjena dereglija sporo je odmicala. Matica je odnela deregliju dosta daleko od mesta gde se iskricala prva grupa boraca. Ipak, bila je savladana i ta prepreka, ali je i zora već osvajala kada se i druga grupa, sada već slobodnije, iskricala na pesak pod visokom obalom. I ovde je napravljen borbeni raspored i naređeno da se na tom položaju ostane dok se ne uhvati veza sa prvom grupom i ne izvidi situacija u bližoj okolini.

Tako je 17. septembra 1943. Severnobanatski partizanski odred uspešno savladao Dunav i našao se na sremskoj obali između Slankamena i Surduka.⁴⁰¹

⁴⁰¹ Isto, str. 538—543. Veselinov, str. 104—108. Atanacković, str. 184—186. IAPKV 3273. Zbornik PKV, str. 253

GLAVNI ZADATAK ODREDA JE IZVRŠEN

Veze između dveju grupa Odreda koje su međusobno bile udaljene oko 2 kilometra uspostavljene su već oko osam časova. Dogovoreno je da se i u toku dana ostane na zauzetim položajima, a da se u pravcu Slankamena i Surduka upute izviđačke patrole i pokušaju uspostaviti prvi kontakti sa Sremcima.

Grupa boraca Severnobanatskog partizanskog odreda u Sremu

Patrola upućena prema Slankamenu opazila je nedaleko od položaja ustašku jedinicu i vratila se na položaj. Druga patrola, koju je vodio komandant Maćo Radaković, imala je više sreće, pa je preko jednog pastira uskoro došla u vezu sa mesnom partizanskom desetinom u Surduku. To je bio i prvi susret sremskih i banatskih, partizana, uz obostrano iznenađenje i nevericu. Sremci se nisu nadali bilo kakvom pokretu banatskih partizana, jer se u to vreme ovde verovalo da

njih i nema u Banatu, a Banačani su teško mogli da poveruju da tu, već na obali Dunava, postoji slobodno partizansko mesto, sa svojom vojnom jedinicom i narodnom vlašću.

Tada oni još nisu znali da upravo u surdučkim bazama već duže borave Pokrajinski komitet Partije i Glavni štab partizanskih odreda Vojvodine, niti da su ova rukovodstva bila obnovljena. Ipak, njihovo poverenje prema borcima iz Surduka bilo je veće nego što su ga Surdučani ispoljavali prema njima. Jer, u Surduku se znalo da neprijatelj priprema veliku ofanzivu na slobodnu teritoriju Srema pa su očekivali sakupljanje njegovih snaga, posebno u rejonu Slankamena, sa koje su strane došli Banačani. Sem toga, imali su obaveštenja da se navodno u Banatu priprema jedna grupa četnika, koja namerava preći u Srem i učestvovati u toj ofanzivi. Zato su tražili da se svi Banačani razoružaju i tako dođu u Surduk. Banačani na to nisu mogli pristati i tražili su da se Odred naoružan prebaci u selo. Međutim, meštani su u međuvremenu doznali da se na njihovoj obali nalaze banatski partizani, pa su ih sami primili i doveli uveče u selo, gazeći zajedno sa njima u koloni uz gromku pesmu. Time je poverenje bilo postignuto, borci su dobili večeru i smeštaj u surdučkim bazama.

U međuvremenu su nastavljeni razgovori. Održan je i prvi sastanak Banačana sa sekretarom Pokrajinskog komiteta Jovanom Veselinovim, Palom Sotijem, članom toga komiteta, i komandantom Glavnog štaba Aćimom Grulovićem. Sa strane Banačana na sastanak su došli Milan Pribić, Maćo Radaković, Milka Agbaba, Đuro Javorina, Miloško Filipčev, Emil Kevrešan i Branko Gleda. Bio je to prvi kontakt Milana Pribića i njegovih drugova sa članovima novog Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba Vojvodine. Glavni cilj — uspostavljanje veza sa višim partijskim i vojnim rukovodstvima narodnooslobodilačkog pokreta — bio je postignut. Dalji pokret prema Bosni bio je nepotreban.

Na tom prvom sastanku o situaciji u Banatu referisao je Pribić kao sekretar Sreskog komiteta. Članovi Pokrajinskog komiteta Partije i Glavnog štaba Vojvodi-

ne najzad su imali jasniju sliku o situaciji u severnom Banatu. Oni su tek sada saznali da je Milojko Filipčev dospeo sam na svoj teren od cele grupe koju je Centralni komitet iz Bosne uputio na zadatak, ali isto tako i o njegovom samovoljnom držanju i postupcima. Od njega je zatraženo da prizna svoje greške i da se pred članovima Pokrajinskog komiteta samokritički osvrne na svoje postupke. Milojko Filipčev je ovoga puta to učinio na zadovoljavajući način.⁴⁰²

Banaćani su upozoreni da je u izgledu neprijateljska ofanziva, za koju se treba pripremiti. U načelu je rešeno da se Severnobanatski odred ne upušta u eventualne borbe, jer za to još nije spreman. Pokrajinski komitet i svi aktivisti i terenske jedinice u ovakvim slučajevima sklanjaju se u baze dok talas neprijatelja ne prođe. Zato je rešeno da se u baze smeste i svi banatski borci.

Zakazan je novi sastanak za 26. septembar. Za to vreme je Pokrajinski komitet svestrano analizirao situaciju u Banatu i doneo nekoliko važnih odluka. Novi sastanak je održan u kući Rade Bulata Smuđa. Na sastanak je došla ista grupa Banaćana koja je bila i na prvom sastanku, a pored Jovana Veselinova i Sotija Pala tu su bili Đura Jovanović Mića, sekretar Sreskog komiteta Partije za staropazovački srez, Toma Granfil Braca i Nikola Francuski Capa, stari banatski članovi Partije, koji su u Srem došli sa Đurom Jovanovićem posle provale u Beogradu.

Glavnu reč je imao sekretar Pokrajinskog komiteta. On je ukazao na greške koje je po oceni Pokrajinskog komiteta partijsko rukovodstvo činilo u Banatu, dopustivši da dođe do sloma ustanka, zamiranja partijskog rada i masovno organizovane borbe. Radilo se o pogrešnoj partijskoj liniji, a posebno što se mislilo da će rat između Nemačke i Sovjetskog Saveza biti kratkotrajan. Na toj pogrešnoj oceni temeljili su se i svi planovi i akcije rukovodstva, što je dovelo do preranog gubitka najjačih kadrova. Uz to, rukovodstvo nije uspelo da spase i sačuva naoružano ljudstvo, dopuštajući neprijatelju da ga

⁴⁰² Zbornik PKV, str. 253—254

uglavnom likvidira. Propagandni rad u narodu nije bio široko organizovan, pa se dešavalo da ljudi odlaze na robijaški rad kod Nemaca, a neki su se javljali i u Nedićevu vojsku. Malo se radilo sa narodnostima. Preostali komunisti su sporo podizali nove kadrove, pa se dogodilo da su skoro sva rukovodstva posle razbijanja nestala. Partijske organizacije nisu obnavljane a prema novim ljudima se sektašilo. Protiv izdajnika se nije na vreme oštro postupalo, te su se oni množili i nanosili veliku štetu Partiji i pokretu. Tamo gde je i bilo komunistička zanemaren je redovan partijski život.

Ovako oštra ocena stanja odnosila se na sve organizacije u Banatu, pa i Bačkoj.

Posle kritike sledili su i sasvim određeni zadaci, koje je bio već formulisao Pokrajinski komitet. Pošlo se od potrebe da se učvrste postojeće partijske organizacije i stvaraju nove. Trebalo je odbaciti sektaštvo i u redove Partije i Skoja smelo primati sve one koji su svojim radom zaslužili poverenje. Partija će pomoći Skoju da obnovi svoja rukovodstva i pokrene omladinu, da je organizuje u masovnu organizaciju USAOJ. Valjalo je organizovati narodnooslobodilačke odbore u svim mestima gde postoje naša uporišta i uvlačiti u njih sve rodoljube, bez obzira na političke i klasne razlike. Sve to je imalo za cilj stvaranje najpovoljnijih uslova za ponovno oživljavanje oružanih borbi. Međutim, treba poći od diverzantskih grupa i njihovih akcija, čime će se postepeno pripremati uslovi za stvaranje krupnijih oružanih jedinica.

Izgradnja čvrstih i stalnih veza na liniji Banat — Srem istaknuta je kao zadatak od najvećeg značaja. Tim vezama i kanalima stizala bi iz Srema pomoć, partijski i propagandni materijal, oružje, a iz Banata bi se otpremali transporti dobrovoljaca ili ugroženih drugova, koji bi se i dalje upućivali u redove vojvođanskih brigada. U smislu ovih zadataka i zaključaka Pokrajinski komitet je napisao Pismo svim članovima Partije u Banatu.⁴⁰³

⁴⁰³ Pokrajinski komitet je poslao gotovo identično pismo članovima KPJ Bačke i Baranje 15. V 1943. (Zbornik PKV 146—149, 201—208)

Saopšten je sastav novog okružnog komiteta Partije za severni Banat, koji je Pokrajinski komitet formirao. Za sekretara je određen Đura Jovanović Mića, za članove Komiteta Toma Granfil, Miloško Filipčev, Nikola Francuski i Milan Pribić Đokica, koji je postavljen i za sekretara Okružnog komiteta Skoja.⁴⁰⁴

Milka Agbaba, Emil Kevrešan, Milivoj Stankov i Zvezdana Mikin trebalo je da se kasnije vrate na zadatak u Banat, dok su članovi Okružnog komiteta to imali učiniti odmah. Svi ostali borci Odreda biće upućeni u jedinice vojvođanskih brigada.

HRABRA SMRT DVADESET I DVA BORCA SEVERNOBANATSKOG ODREDA

Neprijateljska ofanziva, prema očekivanju, počela je već 19. septembra. Jedinice su krenule da pročešljaju Srem od Dunava pa sve do Bosutskih šuma. Ovu veliku ofanzivu započele su snage domobranske Sremske brigade, jedinice policije Kamerhofer, delovi 19. tenkovskog puka, 186. nemački grenadirski bataljon i borbeno grupa 173. nemačke rezervne divizije, a kasnije im se pridružila i 1. kozačka divizija, što je činilo ukupno oko 25.000 vojnika.⁴⁰⁵

Dvadeset i sedmog septembra neprijateljski stroj je zahvatio područje Surduka. Prethodnog dana Severnobanatski odred je bio raspoređen u tri baze. Miloš Božić i Branko Gieđa sa još 20 boraca bili su smešteni u velikoj poljskoj bazi koja se nalazila u manjem kompleksu kukuruza. Komandant Odreda Maćo Radaković sa 16 boraca bio je u sličnoj bazi na drugom kraju surdučkog atara, a Velislav Solar ov sa 17 boraca u trećoj. Te baze su građene kao i one u Banatu, samo su ove u Sremu bile prostranije i dublje.

Oko podne nemački strojevi su se primicali talasastom surdučkom polju i njegovim bazama. Miloš Božić i Branko Gleda su ostali van velike baze i zauzeli po-

⁴⁰⁴ IAPKV 3273, 6232. Momčilović: PJZ, str. 549—533

⁴⁰⁵ Atanacković, str. 163—172

ložaj sa puškomitraljezom u maloj, koja je bila isturena kao izviđački ili stražarski položaj. Nemci su otkrili najpre ovu malu bazu i u njoj dva borca, koji su puškomitraljezom pružili snažan otpor u želji da tako zaštite svoje drugove i omoguće im izvlačenje iz velike baze.

Branko Gleda je hrabro poginuo braneći svoje drugove

Obojica su junački poginula, ali su Nemci već bili blokirali i veliku bazu. Nastala je neravna borba, u kojoj je samo trojica drugova uspelo da se izvuku, ali su sva trojica bila pokošena. Nemci su ubačenom granatom izranjavali ostale borce i zarobili ih. Odveli su ih u Surduk i podvrgli mučenjima u surdučkoj crkvi, ali od njih nisu doznali da su došli iz Banata.

Osamnaest boraca Severnobanatskog odreda je već toga dana prislonjeno uz zidine surdučke bogomolje. Izranjavani i isprebijani, ali gordi i nepokoreni, borci su umirali uz klicanje Partiji i slobodi. Pored Miloša

Božića i Branka Glede, kod baze su poginuli Veljo Đerić, Danja Đukić i Veselin Papić, a streljani su Bosa Agbaba, Đuro Smiljanić, Maćo Radaković, Đuro Barać, Dušan Puača, Dušan Pribić, Dušan Kondić, Nino Paskaš, Branko Cujić, Marko Vujić, Milan Mitrović, Ilija Jokić, Ilija Budimir, Slavko Stančić, Vojo Novaković i Merima Blažić Kata.⁴⁰⁶

Borci koje je predvodio komandant Odreda Maćo Radaković nisu ušli u pripremljenu bazu. Radije su ostali u prostranom kukuružištu, u kojem se, ako zatreba, moglo manevrisati. Borci su se smestili u sredini njive, a komandant je poslao u izvidnicu i po vodu dvojicu boraca. Međutim, čim su se oni pojavili na čistini puta, Nemci su ih opazili i otvorili vatru. Ranjen je Dušan Ljupčević, vodič ove grupe boraca i vlasnik njive, koji je zajedno sa izvidnicom išao do bunara. Borci su se povukli prema drugom kraju njive, ali je na njih otvorena žestoka vatra. Očividno, njiva je bila blokirana. Komandant je naredio odstupanje prema sredini parcele i tu rasporedio borce za kružnu odbranu. Bili su spremni da se bore do poslednjeg metka. Oružja je bilo malo, svega pet-šest pušaka, nekoliko bombi i pištolja, pa je i borbeni krug bio mah. U krug su doveli ranjenog vodiča, i tu mu je Naka Agbaba previla ranu.

Oko njive su se čuli tenkovi. Borci su ležali i čekali da Nemci dođu na nišan. Njivu je nadletao i avion, ali borce koji su ležali na svojim položajima nije opazio. Kroz kukuruze su bežali pojedini Surđučani, koji su izbegli u polje. Nemci su ih na drugoj strani sačekivali i hvatali. U kukuruze, međutim, nisu zalazili i predveče su se povukli. Borci su ustanovili da je i baza netaknuta, pa je rešeno da se noć provede u njoj. U zoru je došla jedna kurirka i obavestila borce da su Nemci izgleda napustili Surduk, ali da treba i dalje ostati u bazi.

Trećoj grupi se posle sastanka pridružio i komesar Odreda Milan Pribić. Bila je to grupa koju je vodio Ve-

⁴⁰⁶ Momčilović, Đorđe: *Odjek bitaka na Neretvi i Sutjesci u severnom Banatu i akcije za okupljanje snaga i njihovo povezivanje sa centrima NOP*, Zbornik saopštenja na međunarodnom naučnom skupu u Sarajevu, „Neretva-Sutjeska“, Beograd 1969, str. 492—497 i PJZ, str. 556—564

lislav Solarov. I ovde je baza imala dva dela, povučeni, dublje u njivi, sa prostorom za dvadesetak ljudi, i isturenjeni za stražu ili izvidnicu. Pribić je želeo da sam sa Solarovim ostane kao zaštita napolju, ali ni on ni Solarov nisu koristili malu bazu, jer im se učinila nepogodnom. Radije su zauzeli položaje u gustom trnovitom žbunju pored jarka i pripremili svoje puške, bombe i pištolje. Odjednom se vatra slila na sektoru baze sa borovima koje su vodili Božić i Gleda. Bilo je očividno da su borci bili otkriveni, da su se borili i prestali pucati. Šta se u stvari sa njima dogodilo, nije se sa ovog položaja moglo saznati. Nešto kasnije lanac vatre se približavao položaju Pribića i Solarova. Stroj je došao sasvim do njih. Oni su odšrafili bombe i čekali. Međutim, pala je neka komanda i najbliži vojnici su promenili pravac kretanja i povukli se. Moglo je da se odahne. Sat kasnije baza je bila otvorena, ali su borci i dalje morali ostati u njoj.

Sutradan je Surduk bio ponovo slobodan. Međutim, kraj porte su bili plitko zakopani postreljani borci, a oni koji su poginuli pored baze u polju ležali su još tamo. Svi su pokupljeni i zajednički sahranjeni. Bilo ih je 22, više nego jedna trećina čitavog Severnobanatskog partizanskog odreda.

DOPRINOS JEDINSTVU VOJVODINE

U pripremama i podizanju ustanka Vojvodina je imala svoj Pokrajinski komitet Komunističke partije i Pokrajinski komitet Skoja, a bio je organizovan i Stab partizanskih odreda Vojvodine. U Bačkoj su radila tri, u Banatu dva, a u Sremu po jedan okružni komitet Partije i Skoja. Između Pokrajinskog komiteta i okružnih komiteta, međutim, u kritičnim danima razvoja ustaničkih borbi nije bilo čvrstih veza. Podela Vojvodine na tri dela predstavljala je izvanredno tešku prepreku za očuvanje ovih veza a time i za jedinstvo svih borbenih snaga Pokrajine. I umesto da su se te veze dalje razvijale, došlo je do njihovog kidanja, pa i konačnog prekida već u prvim mesecima 1942.

Pokrajinski komitet Partije i Skoja, kao i Štab partizanskih odreda Vojvodine, nisu uspjeli jedinstveno voditi i razvijati sve snage narodnooslobodilačkog pokreta u Pokrajini, što je dovelo do njihovog razdvajanja, sitnjenja i slabljenja, a zatim i do izvanredno teških gubitaka, posebno u Banatu, pa i u Bačkoj.

Međutim, činjenica je da do ponovnog objedinjavanja borbenih snaga Vojvodine nije došlo sve do leta 1943, uprkos svih nastojanja Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i njegovog Organizacionog sekretarijata, Pokrajinskog komiteta Partije za Srbiju, Okružnog komiteta Partije za Srem, a od januara 1943. i obnovljenog Pokrajinskog komiteta Partije za Vojvodinu.

U stvari, prvi korak ka stvaranju tog jedinstva i usledio je obnovom Pokrajinskog komiteta Partije. Velika zasluga u tome pripada Okružnom komitetu Partije za Srem, a posebno Jovanu Veselinovu Žarku, novom sekretaru Pokrajinskog komiteta.

Inicijativa Jovana Veselinova da se obnovi Pokrajinski komitet, pa i njegova sama obnova, bili su u saglasnosti sa stavovima Centralnog komiteta. Šesnaestog januara 1943, čim je saznao za pogibiju Žarka Zrenjanina, Tito je napisao pismo Okružnom komitetu Partije za Srem (koje je novi Pokrajinski komitet, zbog poremećenih veza, primio tek u junu), u kome kaže:

„Smrt druga Uče težak je udarac ne samo za nas, već i za čitavu našu Partiju, koja u njemu gubi jednog od svojih najodanijih i najboljih rukovodilaca“... Obnova rada na čitavoj teritoriji Vojvodine nije moguća bez jednog čvrstog rukovodećeg centra. Iskustvo sremskih drugova pokazalo je da je taj centar za Vojvodinu mogao biti uspostavljen u Sremu. Dugo zadržavanje Uče u Banatu, gdje je bio potpuno kompromitovan, jeste i jedini razlog za njegovu smrt. Na isti način može se postaviti i pitanje druga Toze, odnosno njegovog nedolaska u Srem.

I danas smatramo da je pitanje reorganizacije PK jedno od bitnih za naš rad u Vojvodini...

Naša organizacija u Vojvodini imala je neposredno najteže gubitke, zato ona mora udesetostručiti svoje snage u sticanju novih kadrova. Junačka borba naših drugova u Sremu najbolji

je dokaz da nema te sile koja može razbiti redove naše Partije. Ta borba predstavlja temelj borbe naših organizacija i njihovog čvršćeg povezivanja sa narodnim masama.⁴⁰⁷

Novi komitet je postavio sebi glavni zadatak da uspostavi veze sa organizacijama Partije i Skoja u Banatu i Bačkoj, da popuni svoj sastav i da na taj način stvori uslove za stvaranje jedinstva svih organizovanih borbenih snaga, čime bi se ubrzalo konstituisanje Pokrajine kao autonomne jedinice u novoj zajednici. To je bilo neophodno tim pre što je do takvog konstituisanja već bilo došlo u drugim krajevima zemlje, posebno posle Prvog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Jedan pokušaj u tom pravcu već je bio učinjen oktobra 1942. u Bačkoj, kada su Svetozar Marković i Branko Bajić dali inicijativu da se formira Pokrajinski narodnooslobodilački odbor za Vojvodinu. Tu akciju presekla je pogibija Bajića i hapšenje Markovića.

Obnovljeni Pokrajinski komitet je već na početku jasno odredio stavove o tom pitanju. U pismu koje je uputio 31. januara 1943. Povjerenstvu Centralnog komiteta KP Hrvatske za Slavoniju i Srijem, Pokrajinski komitet Partije za Vojvodinu precizira:

„Naša Partija stoji na stanovištu da Vojvodina, u koju ulazi Srem, Banat, Bačka i Baranja, čine jednu celinu, s obzirom na svoju mnogonacionalnu strukturu. Svi problemi koji interesuju sve narode Vojvodine mogu se rešiti zajedničkom saradnjom svih naroda i davanjem Vojvodini autonomije. Zato je Partija ovo uzela kao najbolju garanciju da će sve narodnosti u okviru ove autonomije moći najbolje zadovoljiti sve svoje potrebe i da se samo tako može ostvariti jedinstvo i ravnopravnost svih narodnosti. Uvek se radilo na tome da se krajevi Vojvodine približe jedan drugome i da se tako ostvaruju uslovi za zajednički život Vojvodine ...“⁴⁰⁸

Srem je mogao postati žarište oko koga je bilo moguće stvarati jedinstvo borbenih snaga cele Vojvodine ne samo zbog svoga povoljnog geografskog položaja nego upravo stoga što su njegove snage dostigle takav nivo da ih više nikakve ofanzive okupatora nisu mogle

⁴⁰⁷ ACKSKJ, CK KPJ 1943/72

⁴⁰⁸ Zbornik PKV, str. 94—95

slomiti. Već u leto 1942. slomljene su dve ofanzive, preduzete sa velikim ambicijama da se Srem očisti i tako obezbede važne komunikacije koje su tuda prolazile. Tada su u Sremu delovala tri odreda — Fruškogorski, Podunavski i Posavski i Bosutska četa — sa oko 1000 dobro naoružanih i već iskusnih boraca, i preko 3000 boraca svrstanih u borbene desetine, udarne i diverzantske grupe. Gotovo četrdeset sremskih mesta bilo je oslobođeno i imalo je dobro organizovanu narodnu vlast.

Preko čvrsto postavljenih kanala u istočnu Bosnu je bilo prebačeno više stotina boraca, koji su tamo formirali grupu udarnih bataljona, čija je velika zasluga bila u razbijanju četničkih snaga u tom kraju. Aprila 1943. od tih bataljona u istočnoj Bosni je formirana najpre Prva vojvođanska brigada, a zatim, — u junu te godine i Druga i Treća. Stvaranje vojvođanskih brigada u leto 1943. bilo je drugi krupan uspeh u stvaranju jedinstva svih borbenih snaga Vojvodine i novi, značajan korak ka njenoj autonomiji.

Formiranje triju vojvođanskih brigada zahtevalo je i jedinstvenu komandu, pa je formiran Operativni štab za Vojvodinu — da rukovodi oružanom borbom na celoj teritoriji Vojvodine i svim vojvođanskim borbenim jedinicama. Operativni štab se nalazio u istočnoj Bosni kada je u ovaj kraj, poslednjih dana juna, došao Vrhovni štab. Tada je Tito doneo odluku da se Operativni štab za Vojvodinu preimenuje u Glavni štab NOV i PO Vojvodine, formirajući istovremeno od Prve, Druge i Treće brigade Šesnaestu vojvođansku diviziju.

Pokrajinski komitet je usredsredio svoju pažnju prema Banatu i Bačkoj. Prvi značajan uspeh postignut je u Bačkoj. U Srem je krajem aprila 1943. prešao član Pokrajinskog komiteta Geza Tikvicki pa je s njim dogovoreno da se u Bačkoj formira Oblasni komitet Partije kojim će rukovoditi član Pokrajinskog komiteta Nikola Petrović. Pokrajinski komitet je uputio pismo svim članovima Partije u Bačkoj u kome je analiziran Pređeni put, ukazano na slabosti i učinjene greške i određen pravac daljeg rada. Grupa Bačvana boraca srem-

skih jedinica dobila je zadatak da štiti i održava vezu sa Bačkom koja je išla preko Dunava kod Neština.

U avgustu je na Fruškoj Gori formiran Bačko-baranjski odred, koji se prebacio u Bačku, tamo izveo nekoliko uspehlikih akcija i u novembru se vratio na Frušku goru. Ova akcija je znatno potpomogla Oblasnom komitetu u Bačkoj u obnovi partijskih, skojevskih i drugih masovnih organizacija, a do kraja te godine je prešlo u Srem i dalje, do vojvođanskih brigada, upućeno 160 bačkih boraca. Time je bilo stvoreno borbena jedinство između Srema i Bačke.

Sa Banatom je išlo teže, mada je sa obe strane ulagano mnogo napora. Najpre je propao pokušaj sa formiranjem Poverenstva Pokrajinskog komiteta KPJ za Banat. Do kraja leta 1942. ovo Poverenstvo nije bilo u stanju da postigne nešto značajnije i, posle provale i hapšenja dva člana Poverenstva, prestalo je da postoji.

Nije uspeo ni pokušaj da se neposredno iz Bosne, po odluci Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba, pošalje grupa iskusnih partijskih radnika Banačana da obnove razbijene organizacije i komitete i dalje razvijaju borbene snage u ovom kraju. U Banat je dospeo samo Milojko Filipčev, ali je, umesto da krene od onoga što je bilo očuvano i organizovano, pošao frakcionaškim putem, što je za jedno vreme podelilo i oslabilo i onako teškom mukom sačuvane snage. Filipčev nije bio u stanju da ponovo uspostavi veze bilo s kim izvan Banata.

Slobodan Berberski Lala je drugim putem stigao do Srema i Pokrajinskog komiteta. Ali, svi napori da se preko njega uspostave veze sa nekom od organizacija ili Južnobanatskim partizanskim odredom ostali su bez rezultata. Ostale su samo slabe veze sa priobalnim mestima pokraj Dunava i pojedinim aktivistima u njima.

„Uspostavite vezu sa grupom Filipčeva koju smo mi poslali u Banat, tj. u Vojvodinu“ — insistirao je Centralni komitet svojom depešom upućenom Pokrajinskom komitetu Partije za Vojvodinu čak i 25. septembra 1943.^{17M}

Tada je uz napore preostalih članova Okružnog komiteta u severnom Banatu konsolidovan karadorđevački rejon, koji je činilo nekoliko partijskih i skojevskih organizacija sa Sreskim komitetom Partije i Karadorđevačko-aleksandrovački odred, formiran avgusta 1942. Ovaj sreski komitet je od početka 1943. godine, posle pogibije svih članova Okružnog komiteta Partije i Skoja, ostao kao jedino kompletno partijsko rukovodstvo u Banatu.

Nakon što su sređeni odnosi sa Milojem Filipčevićem i povraćeno jedinstvo partijskih organizacija i odreda, Sreski komitet je sa svoje strane pokušao da uspostavi vezu sa nekim od viših partijskih rukovodstava. Najpre je to pokušao sekretar Komiteta Milan Pribić, koji se uputio u Južnobanatski partizanski odred. Stigao je do Miletićeva, ali odatle dalje nije mogao. Hapšenjem Lukrecije Ankucić, ovaj kraj je ostao bez veze sa Okružnim komitetom za južni Banat.

U proleće je u Beograd upućen Milan Đukić, sekretar Mesnog komiteta Skoja u Karadorđevu. On se probio do Šumadijskog partizanskog odreda, tražio vezu, poruka je stigla do Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, ali na tome je sve ostalo. Đukić je ostao u Odredu i kasnije poginuo.

Tada je Sreski komitet Partije u Beograd poslao Stojana Orelja, člana Partije, koji se 1941. prebacio u Banat posle povlačenja glavnih partizanskih snaga iz Srbije. Orelj je uspeo u rejonu Pančeva da pronađe nekoliko aktivista i da se kasnije sam prebaci u Srem i stigne do Pokrajinskog komiteta Partije. Ali, to je već bilo vreme kada se Severnobanatski partizanski odred probio iz Banata u Surduk.

Pošto preko pojedinaca nisu uspostavljene veze sa nekim od partijskih rukovodstava van Banata, Sreski komitet je doneo odluku da prikupi stare borce sa šire teritorije severnog Banata, formira jači odred i da se sa njim pokuša probiti do Bosne gde je pretpostavljao da se nalazi Centralni komitet i Vrhovni štab. Ovu važnu odluku Sreski komitet je doneo na proširenom sastanku

koji bi se po svom sastavu i dalekosežnosti same odluke mogao nazvati i okružno partijsko savetovanje.

„Mislim da to treba oceniti kao smelu revolucionarnu inicijativu. Oni su pošli s jedne strane da razbiju izolaciju u kojoj su se nalazili, jer su ocenili da se izolovano, na ograničenom prostoru ne mogu dalje uspešno boriti, da se moraju povezati sa pokretom i što je najvažnije — sa političkim pokretom. I tu je jedna od tih osobina naših ljudi u ratu koji su nosili odgovornosti na sebi, da su znali da se bez smelosti, bez rizika, ništa ne može napraviti. A drugovi su se resili na ovaj put sa rizikom... ocenjujući da taj rizik koji oni čine mora da donese određene pozitivne posledice...“ — rekao je o toj odluci Jovan Veselinov, tadašnji sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu, u jednoj televizijskoj emisiji, snimljenoj novembra 1976.^{409a}

„Mi smo imali veoma razvijen masovan pokret, partijske i skojevske organizacije, izvanredno široku podršku naroda. Međutim, ma kako da je to bila a bila je, jaka tvrđava, nije se ona mogla održati u toj izolovanosti, bez veza sa ostalim pokretom u Vojvodini i Jugoslaviji. I upravo ta odluka ovde koja je donesena o formiranju jednog, i kadrovskog i borbenog odreda, i njegovom prelasku preko Dunava... upravo ta odluka je pokazala koliko je bila od velikog istorijskog značaja ne samo ovde, za pokret u Banatu, nego i šire, za Vojvodinu...“
O tome na istom mestu kaže Milan Pribić, tadašnji sekretar Sreskog komiteta KPJ i komesar Severnobanatskog odreda.^{409b}

Ostajući dugo sasvim izolovani i ostavljeni sami sebi, banatski borci u severnom i južnom delu oblasti nisu znali da je Pokrajinski komitet Partije obnovljen, da je formiran Glavni štab partizanskih odreda Vojvodine i da se oni nalaze u Sremu, i to u momentu donošenja ove odluke o pokretu — baš u Surduku, na samoj obali Dunava. Sve to, međutim, nije umanjilo značaj
1 veličinu zadatka što ga je Severnobanatski odred obavio 17. septembra 1943, kada je stigao upravo u Surduk, u baze Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba Vojvodine.

Time su sami Banaćani, sopstvenim snagama, dali veliki doprinos stvaranju borbenog jedinstva Vojvodine, stvarajući istovremeno osnovne preduslove za dalje razgaranje narodnooslobodilačkog pokreta u samom Banatu. „Most“ koji je svojim prodorom iz Banata izgra-

^{409a} TV Novi Sad, Redakcija dokumentarističkog programa, stenogram emisije „Most bratstva i jedinstva, str. 53—54

^{409b} Isto, str. 11—12

dio Severnobanatski partizanski odred ostao je trajne vrednosti i od životnog značaja za dalji razvoj narodno-oslobodilačke borbe u Vojvodini.

„I mi u Pokrajinskom komitetu smo bili iznenađeni. Obradovali smo se dolasku drugova iz Banata. Bili smo uvereni da će prelazak Severnobanatskog odreda i partijskih rukovodilaca sa tog terena imati veliki značaj za širenje i jačanje narodno-oslobodilačkog pokreta u tom kraju Vojvodine, jer su se ti kadrovi borili i održali u posebno teškim uslovima i stekli značajna iskustva“, — napisao je u svojoj poznatoj knjizi „Svi smo mi jedna partija“ Jovan Veselinov. On dalje kaže:

„Upornim radom aktivista naše partijske organizacije i organizacija narodnooslobodilačkog pokreta sve češće su se ujedinjavale. Prevazišli smo izolaciju i veštačku podvojenost Srema, Bačke i Banata. Banaćani i Bačvani dolazili su u Srem. A Sremci su odlazili u njihove krajeve. Svestrano smo izmenjivali stečena iskustva ...

Povezivanjem svih delova pokrajine i objedinjavanjem narodnooslobodilačkih i revolucionarnih snaga Srema, Banata i Bačke stvoreni su uslovi da, obnavljanjem i osnivanjem pokrajinskih političkih i vojnih organa, u jesen 1943. godine, praktično konstituišemo autonomnu pokrajinu Vojvodinu.“⁴¹⁰

Ceneći značaj ovog događaja treba reći i to da organizovanu snagu u severnom Banatu nisu predstavljali samo Severnobanatski partizanski odred i Sreski komitet Partije. U ovom ustaničkom kraju i posle odlaska Odreda i Sreskog komiteta ostao je čvrsto organizovani karadorđevački rejon, sa partijskom i skojevskom organizacijom i sa privremenim sreskim komitetom Partije i SKOJ-a na čelu, a ostala su značajna uporišta i u ostalom delu okruga sa starim članovima sreskih komiteta kakvi su bili Miloš Popov Klim i Košta Sredojev Šljuka. Ostao je narod koji je uprkos svemu bio spreman da i dalje sledi komuniste, da se organizuje i da još spremnije vodi borbu protiv okupatora.

Ostala je, dakle, značajna baza, na kojoj je novi okružni komitet Partije za severni Banat mogao da za kratko vreme uključi narod severnog Banata u tokove rastućih borbenih snaga Vojvodine.

„Ako bi čovek hteo da se bavi nekim analizama i upoređivanjima moglo bi čak i da se kaže da smo mi ovde u Banatu

⁴¹⁰ Veselinov, str. 106—107, 123—124

već krajem 1943. godine imali jednu situaciju koja je bila nešto malo ranije slična sremskoj situaciji, po organizovanosti sela, kurirskim vezama, odlasku boraca odavde, što je posebno važno, u vojvodanske jedinice i tako dalje... Moram čak reći da smo mi bili malo i iznenađeni koliko je taj pokret u Banatu počeo brzo da se razvija... znači, pokret je sada rastao ravnomerno, a jačala se i učvršćivala partijska i skojevska organizacija u Banatu. Ali, jačala je i svest o potrebi oružane borbe, odnosno direktno uključivanje u oružanu borbu. Znači, pokret je postajao sveobuhvatniji, dobijao sve osnovne karakteristike jedne ratne organizacije ... Narodna vlast, Partija, omladina ide u rat! I u tome je glavni značaj prelaska drugova...“ — rekao je Veselinov u pomenutoj televizijskoj emisiji.^{410a}

Glava jedanaesta

KANAL SURDUK—KARAĐORĐEVO

Okružni komitet za severni Banat upućen je na svoj teren u rejon Karađorđeva odmah posle odlaska neprijatelja iz Surduka i sahrane poginulih boraca. Još pre polaska iz Surduka dogovoren je način održavanja veza sa banatskim kuririma na Dunavu. Utvrđeni su znaci, dani i mesta na sremskoj obali gde će se kuriri susretati. Mesna desetina iz Surduka preuzela je na sebe organizaciju prijema poruka i pre voza kurira, a time i obezbeđenje redovnog funkcionisanja veza na ovom kanalu, koji je trebalo izgrađivati dalje kroz Banat, sve do Karađorđeva.

Surduk je pribrežno selo, izgrađeno duž visoke srem-ske obale Dunava. Prva ćelija organizovana je ovde u decembru 1941, a njen organizator i sekretar bio je Nikola Dukić Jova. Bio je to slep čovek, ali politički dalekovidan. Na svojoj dužnosti ostao je sve do dolaska Severnobanatskog odreda, kada je izgubio život zajedno sa 22 borca toga odreda. U samom selu i daleko u polju bile su izgrađene mnoge baze, među kojima je bilo i nekoliko onih koje su dugo vremena koristili Pokrajinski komitet i Glavni štab. U okolini Surduka, na Šušnjare vom salašu, izgrađena je velika baza, u kojoj je ra.dila štamparija Pokrajinskog komiteta na čelu sa književnikom Jovanom Popovićem. U surdučkim bazama održano je nekoliko vojnih i političkih tečajeva.

Prva mesna desetina osnovana je već 1942, a komandir joj je bio Mitar Sidanin. Broj ovih desetina

ubrzo se povećao na 13, pa je formiran Mesni štab, koji je njima rukovodio. Zadatak surdučkih desetina bio je u prvom redu da obezbeđuju Pokrajinski komitet. Glavni štab i štampariju, a od oktobra 1943, kada je sa Banacanima uspostavljena veza, jedan od njihovih važnih zadataka bio je da održavaju tu vezu.

Prve veze sa nekim borcima iz Banata bile su postavljene već u 1942. godini, ali se radilo uglavnom o Perležanima i Cenčanima. Na ovoj vezi glavni čovek je bio čuvar dolme Cveta. U Surduku je bila određena i posebna trojka koja je prenosila propagandni materijal na banatsku stranu. Vođa te trojke bio je Sava Beljak Braćan. Devetnaestog avgusta 1943. grupa Banacana koja je ranije prešla u Surduk prebačena je preko te veze u Centu da likvidira dražinovca Batu Nikolajevića. Nemci su tom prilikom uspeali da uhvate jednog od boraca iz te grupe, koji je provalio veze na Dunavu. Nemci su za odmazdu streljali u Centi pet meštana, među kojima je bio i dolmar Cveta.

Kasnije, kada su veze razgranate i učvršćene, na njihovom održavanju i čuvanju bila je angažovana posebna desetina, a pored Beljaka naročito su se isticali Slavko Popadić, komandir desetine, Vaša Variček Novak, Zlatoje Mali Krsta, Mitar Šidanin, Nikola Beljak, Sveta Nestorović Panta, Zivan Bosnić, Krsta Paunović i drugi. Veoma delikatnu ulogu, imali su veslači na čamcima. Među njima su se posebno isticali Dina Markušev, Čenčanin, otac braće Markušev, Mita Predojević i Laza Miljuš.⁴¹¹

Članovi Okružnog komiteta su prvu etapu od Surduka do Višnjiceva prešli istim putem kojim se kretao i Sevemobanatski odred, samo u suprotnom pravcu. Od Surduka do Višnjiceva bilo je više od 70 kilometara, prostor koji se nije mogao savladati u toku jedne noći. Prema tome, na putu od Višnjiceva do Dunava trebalo je organizovati mesto bezbednog predanka, na kome bi se sastajali banatski i sremski kuriri. Ali, to su mogli učiniti samo aktivisti iz okolnih sela, u prvom redu iz

⁴¹¹ AV II 1991 1—2/2. Zorkić, Sretenije. Vukelić, Petar: *Krvava obala*. Novi Sad 1967, str. 37—129. Pere. str. 361—597

Perleza, Cente, Sakula i Farkaždina, u kojima su i u ustaničkim danima postojele organizacije.

Drugog oktobra članovi Okružnog komiteta stigli su u Višnjićevo, u njemu predanili i održali sastanke sa partijskom ćelijom i nekim skojevcima. Višnjevačka Partijska ćelija je već na tom sastanku dobila zadatak. Višnjićevo je imalo da se izgradi kao jedna od najvažnijih tačaka na budućem kanalu Surduk—Karadordevo. To je značilo da treba proširiti organizacije, posebno skojevsku, formirati mesni narodnooslobodilački odbor, stvoriti grupe masovnih organizacija: USAOJ-a, AFŽ-a i Narodnog fronta. Pored toga, Košta Gleda i njegovi drugovi imali su odabrati grupu pouzdanih skojevaca koji će biti kuriri na novom kanalu. To je, dalje, iziskivalo izgradnju novih skloništa za materijal i ljude, ali pre svega obezbeđenje hrane i privremenog smeštaja za sve one koji se kanalom budu kretali. Posebnu bazu trebalo je izgraditi za članove Okružnog komiteta.

Uveče istog dana na Savinoj pumpi na Begeju članove Okružnog komiteta dočekali su Mića Radaković Mićurin i Dragan Bjelobaba Crveni, otpratili ih u Karadordevo i smestili u bazu kod Marije Radaković — Nane Mićurinove.

Na deonici od Višnjićeva do Karadordeva nije bilo teškoća. Trebalo je samo kurirsku službu prilagoditi zadacima. U Karadordevu je trebalo odmah formirati kurirsko odeljenje i izabrati njegovog komandira, koji bi za svoj rad odgovarao neposredno sekretaru Okružnog komiteta. Izbor je pao na Obrena Janjuševića Artema, koji je kao jedan od najboljih skojevaca bio nedavno primljen u Partiju.

U sastav Odeljenja ušli su iz Karadordeva Dane Glumac, stari borac Aleksandrovačko-karadordevačkog odreda, Ičo Rajačić, Đorđe Vrzić i Nedeljko Zrilić, mlađići koji su se već okušali na sličnim zadacima, i Gojko Radenović. Svi su oni bili komunisti. Na predlog Koste Glede i njegovih drugova iz Višnjićeva su u sastav Odeljenja ušli Petar Novaković, Boško Beronja, Mirko Đurić, Stevo Orelj, Pavle Stoisavljević, Milan Pejić i Mirko Mazalica. Ćelija je podeljenja na dva partijska

odeljenja, jedno za kurire iz Višnjiceva, drugo za one iz Karadorđeva. Obren Janjušević je bio sekretar te partijske ćelije, u čiji rad su bili uključeni i skojevci kuriri. Dane Glumac je određen za rukovodioca isturene grupe kurira u Višnjicevu.⁴¹²

Ostalo je da se na kanalu popuni deonica između Orlovata i Dunava. Sa članovima Okružnog komiteta iz Surduka za Banat se prebacio član Pokrajinskog komiteta Partije Soti Pai. Već je ranije Slobodan Berberski uspostavio veze sa aktivistima u Centi, Perlezu, Farkaždinu i Sakulama. Berberski je krajem maja 1943. u Sakulama formirao i aktiv Skoja, a u Centi i partijsku ćeliju. Sekretar skojevskog aktiva bio je Zoran Pavlov, a među njegovim članovima bili su i Lazar Markov Zeleni i Milutin Markov Plavi. Lazar Markov je u julu prelazio u Srem i tamo završio vojni tečaj pri Glavnom štabu. Pošto je Zoran Pavlov u pokušaju da se prebaci u Srem poginuo, u Sakulama su organizacijom SKOJ-a rukovodila braća Markov. Upravo k njima je došao na vezu Soti Pai. Već kroz nekoliko dana Soti je ovde formirao prvu partijsku ćeliju od tri člana, u kojoj su bila i braća Markov. Preko njih je dobio vezu sa komunistima iz Cente braćom Svetislavom Markuševim Korčaginom i Dokom Markuševim Andrijom. Oni su imali zadatak da pronađu Pavla Perca Belog, koji je dugo bio usamljen u ilegalnosti, posle hapšenja komunista u Perlezu 1942. godine, i da zajedno sa njim organizuju baze za predanak i preuzmu brigu oko neposrednih veza sa Sremcima i bezbednosti ove važne i duge deonice.

Pavle Pere i Svetislav Markušev imali su zadatak da organizuju prevoz preko Dunava i da se do ponoći prebacuju do Kulpina, u rejon Cente, gde bi ih sačekivali kuriri iz Banata, predavali im grupe boraca i preuzimali pošiljke, da bi se odmah obe strane vraćale svojim pravcima. Trebalo je do zore da se Sremci nađu u Surduku, a banatski kuriri na salašu Drage Mađareva u perleskom ataru, koji im je bio određen za predanak i koji je nazvan Central-baza.

⁴¹² Momčilović: PJZ, str. 593—598. Bjelić, str. 187—193

Ova tačka se nalazila na oko 40 kilometara od Vašnjićeva i tu razdaljinu kuriri su morali da pređu za jednu noć. Međutim, ako su se kanalom kretale veće grupe boraca, ova razdaljina se nije mogla savladati u toku noći. Zato su za takve prilike u perleskim ritovima bile izgrađene još dve baze, koje su nazivane Kuker-baza i Jagnje-baza.⁴¹³ Time je bio konačno završen posao na formiranju glavnog kanala Srem—severni Banat.

Već narednih nedelja članovi Okružnog komiteta su se razišli po terenu okruga sa zadatkom da obnove partijske i skojevske organizacije i u rejonima gde su one pod terorom neprijatelja bile prestale da deluju. Na terenu karadorđevačkog rejona ostala su oba sekretara, Đura Jovanović i Milan Pribić. Miloje Filipčev je otišao u rejon Kumana, Melenaca i Petrovgrada, a Toma Granfil i Nikola Francuski na teren Kikinde i Novog Kneževca. Prema njima je odmah trebalo izgrađivati i stalne kurirske veze. Tako se razvio i prvi priključni kanal koji je vodio od Vincaida kraj Kikinde preko Dragutinova i Elemira do Karadorđeva. Obnovljene su i stare veze koje su išle neposredno od Karadorđeva do Melenaca i dalje do Kumana.

Na priključnom kanalu kod Melenaca izgrađena je jedna od najpoznatijih baza u ovom kraju. Lokaciju baze odabrao je Đura Jovanović, obezbeđujući je kao bazu Okružnog komiteta. Bio je to salaš Ivana Popova. Vlasnik je bio u Spdlerovom logoru, jer su njegov salaš, koji se nalazio nedaleko od glavnog partizanskog logora na Melenaćkom ostrvu, i ranijih godina koristili partizani. Na salašu je ostala Tadinka Popov ili Nana, kako su je svi nazivali, sa šestoro dece. Nedaleko od salaša, na njivi, izgrađena je najpre manja baza, a potom glavna, u koju je moglo da se odjednom smesti i četrdeset ljudi. Nana je bila prava partizanska domaćica.

Đura Jovanović je izabrao i izgradio važnu bazu na ovom delu kanala, na salašu Milivoja Đukićina Pokrajinskog u dragutinovačkom ataru, nedaleko od Vincaida. Sam salaš je članovima Okružnog komiteta i njih-

⁴¹³ IA Zrenjanin 2/4

vim kuririma bio na raspolaganju, ali je u vinogradu izgrađena i podzemna baza za slučaj opasnosti. Baze Okružnog komiteta Partije u kući Đure Kneževića Grmeča i odmah do nje Okružnog komiteta Skoja u kući Žarka Padana na Vincaidu sa bazom na salašu Pokrajinskog činile su jednu celinu.

Svoju centralnu bazu Okružni komitet imao je u Karadorđevu. Za to je bila odabrana kuća Mandice Rajačić, koja se nalazila uza samu prugu. Domaćica je u oktobru primljena u Partiju, a članovi su već bili njeni sinovi Božo i Ićo i kćerka Anka. Ićo Rajačić je bio i jedan od glavnih okružnih kurira. Ispred ove kuće nalazila se druga kuća Rajačića, u kojoj je živelo pet devojaka skojevki, a iza nje kućica u kojoj su bila tri brata Čalića, Rade, Petar i Branko, svi takođe skojevci. Uskoro je i Petar Čalić ušao u kurirsko odeljenje Okružnog komiteta. Obe kuće su zamišljene kao jedinstvena baza, s tim što je kuća Čalića bila glavna raskrsnica sreskih i okružnih kurira.

Ovde je već bilo izgrađeno jedno od najsigurnijih podzemnih skloništa. Ono je trebalo da omogući ne samo boravak ilegalaca nego i rad pod zemljom, kao i brzo izvlačenje u slučaju iznenadne blokade kuće. Ilegalci su boravili u maloj sobi a ispod zidova je bio prokopan rov koji je vodio u štalu.

U Karadorđevu, u kući Zorke Vračareve, bila je još jedna specijalna baza. To je u stvari bila glavna baza Sreskog komiteta Partije, opremljena radio-prijemnikom i pisaćom mašinom. U neuglednom kuće-rku od naboja bunker je bio iskopan za jednu noć. Sama baza, veličine tri sa četiri metra, bila je u štali. Do ulaza je vodilo nekoliko stepenika iz kokošinjca. Svi zidovi bili su obloženi daskama i policama.⁴¹⁴

Okružni komitet je imao svoju posebnu bazu i u Višnjicevu. Kao mesto u koje su članovi Okružnog komiteta u svako doba mogli navratiti odabrana je kuća Mile Đekića. U dnu dvorišta, do same bašte, bio je izgrađen i dobro maskiran bunker, dovoljno prostran da

⁴⁴ Momčilović: PJZ, str. 670—671

primi deset ljudi. Pored toga u dvorištu je bio još jedan manji bunker za smeštaj ilegalnog materijala.

Izgradnjom ovih i drugih baza kanal koji je vodio do Pokrajinskog komiteta u Sremu dobio je svoju stabilnost, a oživljen je dobro organizovanim i spretnim kuririma.

Komandir kurira krenuo je na prvi svoj zadatak sa Milojem kom Filipčevim. Put ih je vodio do Čente, gde se nalazio Soti Pal. Obren Janjušević Artem se tako prvi put upoznao sa trasom kanala, kojom je od tada redovno vodio grupe ili prenosio poštu, prelazeći svaki put više od stotinu i pedeset kilometara. Sa Sotijem su u karadorđevačke baze došli Čencani Vojin Ciglić Vanjka i Doka Markušev Andrija, sa zadatkom da pomognu u organizovanju aktiva Skoja i grupa USAOJ-a.

OBNOVA PARTIJSKIH I SKOJEVSKIH ORGANIZACIJA

Posle učvršćenja veza sa Pokrajinskim komitetom najvažniji i osnovni zadatak Okružnog komiteta bio je obnova partijskih ćelija i komiteta, skojevskih aktiva, a zatim stvaranje masovnih organizacija i odbora narodnooslobodilačke vlasti.

Okružni komitet se u sprovođenju ovoga zadatka mogao osloniti na karadorđevački rejon. Već 4. oktobra bili su obnovljeni sreski komiteti Partije i Skoja za karadorđevački srez. U Sreski komitet Partije ušli su Košta Gleda, kao sekretar, Mića Radaković Mičurin, Radovan Svrđlanović i Dragan Bjelobaba Crveni. Gleda je bio iz Višnjiceva, a Svrđlanović iz Dušanovca. Za sekretara Sreskog komiteta Skoja određen je Dragan Bjelobaba Crveni, a za članove Dušan Opsenica iz Ruskog Sela, Dimitrije Vukos Miša iz Višnjiceva i Doka Markušev Andrija iz Čente.

Mesni komitet Skoja u Karadorđevu popunjen je novim članovima, a za njegovog sekretara izabran je Vaso Torbica. Kao sekretar partijske organizacije ostao je Mića Radaković Mičurin. Devetog oktobra formiran je u selu Mesni odbor AFŽ, a tri dana kasnije i Mesni narodnooslobodilački odbor sa predsednikom Petrom

Puačem, partizanom iz ustaničke godine i kandidatom za člana Partije. Uskoro je formiran i Mesni odbor USAOJ-a, koji je rukovodio stotinama omladinaca, svrstanim u brojne grupe ove organizacije.

U severnom Banatu nije bilo teško formirati i razgranati organizaciju USAOJ-a, jer je ovde omladina bila već organizovana na sličnoj masovnoj bazi u okviru vaspitnih omladinskih grupa. Razlika je bila samo u tome što je novoj organizaciji dat širi, antifašistički karakter i određena samostalnost, sa posebnim rukovodstvima, dok su vaspitne grupe bile neposredno vezane za određene aktive Skoja. Prvi sreski odbor USAOJ-a u Banatu formiran je u Karađorđevu krajem decembra.

U Višnjićevu je partijska ćelija dobila svoj biro, a organizacija Skoja Mesni komitet. Izabrani su i Mesni narodnooslobodilački odbor, Mesni odbor AFŽ-a i Mesni odbor USAOJ-a. Do kraja godine u Karađorđevu i Višnjićevu teško je bilo naći nekoga ko je bio po strani, posebno među omladinom. Slični rezultati su postignuti i u ostalim selima u srezu.

Prema pregledu Sreskog komiteta Skoja za decembar 1943. u Karađorđevu je tada bilo 20 aktiva Skoja sa 119 članova (isto toliko ih je od septembra do decembra prebačeno u Srem) i 41 grupa USAOJ-a sa 231 članom, u Višnjićevu 6 aktiva Skoja sa 30 članova i 11 grupa USAOJ-a sa 40 članova. U Aleksandrovu je bilo formirano 7 aktiva sa 31 članom Skoja i 13 grupa sa 58 članova USAOJ-a, u Dušanovcu 6 aktiva sa 26 članova i

11 grupa sa 64 člana, u Vojvodi Stepici 3 aktiva sa 10 članova i 16 grupa sa 70 članova, u Ruskom Selu 7 aktiva sa 40 članova i 8 grupa sa 31 članom i u Itebeju 4 aktiva sa 19 članova Skoja i 12 grupa sa 54 člana USAOJ-a.⁴¹⁵ Do kraja novembra u karađorđevačkoin srezu bile su aktivne četiri partijske ćelije sa 24 člana.

U ostalim srezovima za dva meseca bili su postignuti skromniji rezultati. Prema izveštaju Okružnog komiteta Partije od 12. decembra 1943, napisanom posle prve plenarne sednice Okružnog komiteta, koja je tra-

⁴¹⁵ Muzej revolucije naroda Jugoslavije, neregistrovano

jala dva dana u Karadordevu, bili su obnovljeni sreski komiteti Partije u kikindskom i novobečejskom srezu. Oba ova komiteta imala su po tri člana. Sekretar komiteta u kikindskom srezu bio je Nikola Francuski Čapa, član Okružnog komiteta, a članovi Košta Sredojev Šljuka i Zoja Sivčev. Sreski komitet novobečejskog sreza sačinjavali su Miloš Popov Klim, sekretar, Emil Kevrešan Baca i Vojin Ciglić Vanjka. Kevrešan se vratio iz Srema ponovo na svoj teren na partijsku dužnost. Vojin Ciglić je imao zadatak da pripremi obnovu Sreskog komiteta Skoja. Do kraja novembra su obnovljene po dve partijske ćelije u oba sreza, sa ukupno 15 članova. U isto vreme u novobečejskom srezu obnovljena su 4 mesna rukovodstva sa 47 članova Skoja i 159 članova USAOJ-a, a u kikindskom srezu 2 takva rukovodstva sa 16 članova Skoja i 22 člana USAOJ-a. Obnovljene su partijske ćelije ili aktivni SKOJ-a u Centi, Perlezu i Sakulama u petrovgradskom srezu, sa po sedam članova Partije i Skoja. U celom okrugu krajem novembra 1943. bilo je organizovano 1.259 ljudi, od kojih 993 samo u karadordevačkom srezu.⁴¹⁶

Okružni komitet Skoja formiran je sredinom novembra odmah po povratku Milke Agbabe Crne iz Srema. Komitet je organizovao Milan Pribić Đokica kao sekretar, a članovi su bili Milka Agbaba, Božo Rajačić i Mita Popović Siniša, koji je stigao iz Srema kao pojačanje banatskim kadrovima. Prvi izveštaj Pokrajinskom komitetu Skoja Okružni komitet je poslao u decembru.⁴¹⁷

Međutim, Okružni komitet nije dugo ostao u prvom sastavu. Božo Rajačić je bio bolešljiv i nije modao da zadovolji na zadatku koji je tražio stalnu pokretljivost, pa je otpao kao član Komiteta, a Mita Popović je upućen u novobečejski srez kao instruktor. Milka Agbaba je otišla u kikindski srez sa zadatkom da tamo formira Sreski komitet Skoja, a kad je taj komitet formiran, ona je postala njegov sekretar. U Okružni komitet ušao je kao član Dragan Bjelobaba Crveni, a nešto kasnije

⁴¹⁶ IAPKV 330

⁴¹⁷ IAPKV 22748

Ziva Bracanski Gavra, Melenčanin, koji je bio kandidat za sekretara Sreskog komiteta u novobečejskom srezu.⁴¹⁸

Već početkom oktobra Đura Jovanović je u Karadordevu organizovao tehniku Okružnog komiteta Par-

Đura Jovanović Mića, sekretar OK KPJ za severni Banat

tije. U to vreme to je bila i jedina tehnika u Banatu koja je radila na umnožavanju teorijskih partijskih materijala. Za tu tehniku bila je izgrađena specijalna baza u kući Đorđa Momčilovića Brkice, člana Skoja od 1941, koji je na njoj i radio. Baza je bila ugrađena ispod sobnog praga i dobro maskirana. U nju su sklanjani pisaća mašina, šapirograf, hemikalije i drugi pribor, kao i gotovi

⁴¹⁸ IAPKV 331. Popov, rukopis

materijali do njihove raspodele. U toku nešto više od tri meseca ovde su oštampane brošure „Seljačko pitanje“, „Nacionalno pitanje“, „O Partiji“, „O fašizmu“, neke glave Istorije SKP(b), a zatim dnevne „Vesti“, kao i Izjava AVNOJ-a i Vrhovnog štaba od 12. februara 1943. godine. Štampane su i „Partizanske pesme“.⁴¹⁹

Sve do uspostavljanja veza sa Pokrajinskim komitetom u Banatu je bila velika oskudica u aktuelnim partijskim i političkim materijalima, pre svega štampi. Uglavnom je bilo korišćeno ono što je u prvoj godini rata zatečeno ili odštampano. Otvaranjem redovnih veza i kurirske službe na relaciji Surduk—Karadorđevo iz Srema je počeo pristizati štampani materijal, koji je deļljen svim organizacijama. Naročito značajnu ulogu imali su listovi, kao što su „Istina“, „Slobodna Vojvodina“ i „Glas omladine“, čiji su članci čitani gotovo na svim sastancima.

Krajem godine u karadorđevačkom srezu je došlo do značajnih organizacionih izmena. Veličina sreza otežavala je rad sreskim komitetima. Trebalo je stizati od Ruskog Sela do Višnjiceva, a daljim širenjem organizacija i granice sreza su povećavane. Košta Gleda je uspeo da se poveže sa aktivistima u Neuzini, Jaši Tomiću, Jarkovcu, Sokolcu, Ninčićevu i Vršačkom kamenolomu i da tamo obnovi partijske i skojevske organizacije. U Neuzini rad je organizovao stari član Partije Đura Raškov, a u Sokolcu Luka Agbaba. U organizacijama koje su dobro radile mogli su se naći i dobri kadrovi.

Na januarskom sastanku Okružnog komiteta odlučeno je da se teritorija sreza podeli na dva reјona i za svaki reјon izabere komitet. Sekretari reјonskih komiteta i sekretar Sreskog komiteta činili su uži sastav Sreskog komiteta, a svi članovi oba komiteta — zajednički plenum. Karadorđevački reјon obuhvatao je sela koja su se nalazila duž male pruge od Dušanovca pa sve do Klarije i dalje do Ruskog Sela. Reјon Višnjiceva je obuhvatao sela od Begeja pa do rumunske granice. Za sekretara Reјonskog komiteta u Višnjicevu određen je Košta Gleda Simeon, a Mića Radaković Mićurin primio je dve duž-

⁴¹⁹ Momčilović: PJZ, str. 580—585

nosti: vodio je Karadorđevački rejonski komitet i bio sekretar Sreskog Komiteta Partije velikokaradorđevačkog sreza. U Sreski komitet je ušao Jovo Kantar sa zaduženjem da pripremi organizovanje sreskog narodnooslobodilačkog odbora.⁴²⁰

Jovo Kantar nije imao duži partijski staž, ali je pripadao generaciji starih dobrovoljaca i bio dobro poznat u Karadorđevu i okolini. Zato je izabran za predsednika prvog sreskog narodnooslobodilačkog odbora u Banatu. Odbor je bio formiran decembra u Karadorđevu; njegovi članovi su bili Mića Radaković, Košta Gleda, Radovan Svrđlanović, Ilija Prerađović Uča, Nikola Ivančević i Obrad Šušnjić.

Ubrzanim tempom razvijale su se i organizacije u novobečejskom srezu. U Kumanu se posebno isticao Stevan Kovačev Stevica, sekretar obnovljenog mesnog komiteta Skoja i član partijske ćelije, čiji je sekretar bio Stevan Colić Marko, a zatim članovi toga komiteta Nada Tatić, Nada Kovačev i Cedomir Solarov. Značajna je bila pomoć koju su drugovima na ovom terenu pružali Šoti Pai, Mića Jovanović i Milan Pribić. Sem toga, na ovom su prostoru radili tako iskusni komunisti kao što su bili Miloš Popov Klim i Emil Kevrešan Baca.

I u ovom srezu je u martu 1944. formiran prvi sreski narodnooslobodilački odbor, u Kumanu, na čelu sa Bozom Titinim i članovima Radom Pajićem iz Dragutinova, Minom Plavkićem i Dejanom Popovim iz Beodre i Ljubicom Trifunjagić iz Kumana.

Partijska ćelija u Dragutinovu pretrpela je težak udarac još u martu 1943, velikom provalom do koje je doveo Bogdan Bešlin, posle hapšenja u Arandelovu, gde se bio sklonio. Trebalo je više meseci upornog rada da se ponovo krene napred. Ovde su se u radu isticali skojevoi kojima je rukovodio Milovan Milovanov, ali se prema ovoj organizaciji i dalje sektašilo. Na salašu Milivoja Đukičina Pokrajinskog formirana je značajna baza za boravak članova Okružnog komiteta. U decem-

⁴²⁰ Isto, str. 623—630. U Plenum Komiteta ušli su Dragan Bjelobaba, Vaso Bogunović, Jandrija Jokić, Bojana Stević, Radovan Svrđlanović i, od februara 1944. Vaso Torbica Marko.

bru 1943. Dragutinovo je već imalo svoj mesni narodno-oslobodilački odbor.⁴²¹

U Elemiru je najpre obnovljena organizacija Skoja, na čemu su radili Mirko Mijatov, Paljo Zelenjak, Zivko Radišić i Živa Pavlov. Partijsku ćeliju su obnovili Milinko Tapavički i Ziva Popov. U januaru su formirane i prve grupe USAOJ-a i Mesni narodnooslobodilački odbor. Postavljanjem priključnog kanala, a potom i rezervnog, Elemir se organizuje u važnu bazu, preko koje su se ukrštali kurirski putevi i prolazili transporti.

Mnogo teže je išlo u petrovgradskom i kikindskom srezu. U same gradove je bilo teško prodreti, jer je u njima neprijatelj bio najjači. Nikola Francuski i Toma Granfil imali su oslonac na dosta čvrstu partijsku ćeliju u Vincaidu, koja se uspela održati i pored svih provala koje su razorile organizacije u samoj Kikindi. Tu ćeliju su sačinjavali Đuro Knežević Grmeč, Žarko Pađen, Stojan Mišević i Branko Sredojev. Oslanjajući se pre svega na ove drugove, uspeo je da se održi i Košta Sredojev Šljuka. Dolazak Milke Agbabe Crne dao je nov podstrek za akciju, naročito prema Idošu i Padeju.

U petrovgradskom srezu dugo se ostalo na onome što je bilo stvoreno u Centi, Perlezu, Sakulama i Farkaždinu, u stvari na deonici kanala Surduk—Karadorđevo. Pavlu Percu i Svetislavu Markuševu poslat je iz Srema u pomoć stari melenački komunista i borac Severnobanatskog odreda Milivoj Stankov Zika sa zadatkom da pripremi uslove za obnovu Sreskog komiteta Partije. Pojačanje je bilo neophodno i značajno, ali je akcijom neprijatelja zadatak Milivoja a Stankova ostao nedovršen.

Novokneževački srez je sve do početka 1944. god. bio bez partijskih i skojevskih organizacija. Nedostatak uticaja Partije iskoristili su četnički elementi koji su stvarali svoja uporišta, posebno u Novom Kneževcu. Bila je to u neku ruku njihova oaza u Banatu, ali ma koliko da su se trudili, nisu uspjeli osvojiti značajnije pozicije u narodu. Jer, četništvo u Banatu nije uhvatilo dublje

⁴²¹ Popov, rukopis

korene, a njegova propaganda javljala se tamo gde komunisti nisu razvili dovoljnu aktivnost.⁴²¹⁾

Međutim, ako su Petrovgrad, Vranjevo, Čoka i neka druga mesta bliže Tisi ostala bez partijskih i skojevskih organizacija, u njima su bili ljudi koji su želeli da se organizovano odupru okupatoru. Pojavili su se pojedinci koji su sebe smatrali komunistima, okupljali oko sebe ljude i radili politički. Tako su se jednoga dana pojavili i leci, štampani ilegalno u Petrovgradu, sa potpisom „P. K. za Banat“. Ti ljudi nisu bili ni članovi Partije, a sebe su smatrali komunistima.

Na čelu ove grupe bio je Milivoj Kalezić, pravnik u Petrovgradu, čije su veze išle od grupe pravnika i drugih saradnika u samom gradu do najagilnijih organizatora Vojislava Vojvodića iz Coke. Jedno vreme sa ovom grupom je radio i Nićifor Pejcin, ali se ubrzo povezao sa Milošem Popovim Klimom i tako se našao na pravom mestu. Vojislav Vojvodić je imao na vezi u Coki, Sanadu

^{42-a} Ni banatski Nemci nisu dozvoljavali da se legalno organizuju pristalice Draže Mihailovića u Banatu. Špiler je otkrivao i razbio takve njihove pokušaje. Svakako, to nije glavni razlog njihovog neuspeha ovde. Svakako da je bilo odlučnije ono što je ukupno činilo revolucionarnu tradiciju radnika i seljaka u Banatu, izvanredan uticaj komunista u njihovoj sredini. Govoreći o četnicima, Špiler je u svom sumarnom izveštaju 26. jula 1944. napisao: „Sto se tiče organizacije Draže Mihailovića to se izveštava, da ova organizacija, ma da se može smatrati da je više od 50% banatskih Srba simpatiče, u Banatu nema svojih podređenih organizacija“ (podvukao M. Đ.). Špiler dalje navodi svaku pojedinačnu pojavu pa kaže da je iz Srbije učinjen pokušaj tokom 1943, da se preko majora Milana Kanazirevića formira takozvani banatski korpus. Bila su postavljena 4 komandanta brigade, uhvaćene su neke veze, ali je sve to otkriveno i „skoro sva lica uhapšena“. Špiler je tada uhapšio 38 ljudi, većinom rezervnih oficira i podoficira bivše jugoslovenske vojske. Kasnije su iz Srbije stigla dva četnička kurira, ali su i oni pali policiji u ruke. Špiler pominje kao poslednji pokušaj akciju „komandanta korpusa“ kapetana Voje Vukovića, koji je iz Beograda poslao svoja dva emisara sa propagandnim materijalom i radi pokušaja organizovanja ljudi, ali su oni već na početku svoje akcije bili uhapšeni. Špiler je u ovom izveštaju pomenuo i grupu od 30 četnika koji su se u rejon Deliblatske pešcare prebacili iz Srbije u cilju da organizuju ovde svoj pokret i da kupe žito za svoje jedinice koje su se nalazile na desnoj obali Dunava. (IA Zrenjanin 1/32)

i drugim mestima više od stotinu ljudi. Milivoj Kalezić je uspeo da preko nekih veza dođe u dodir s Pokrajinskim komitetom za Srbiju i podnese izveštaj o svom radu. U pismu Pokrajinskog komiteta za Srbiju od 29. septembra 1943, upućenom Pokrajinskom komitetu za Vojvodinu, o tome se kaže:

„Prema njegovom pričanju on je bio u Bečeju član mesnog komiteta, da su posle provale izgubili vezu, da su i sada svi živi, da on ima u Bečkereku prilično ljudi koji bi radili u mestu a hteli bi u odred... Iz njegovog pričanja izgleda da nije partijac... Dao nam je imena dvojice najboljih ljudi. To su Milorad Cvejić, činovnik hipotekarne banke u Bečkereku i kod njega se nalazi geštetner partijski i Mito Maljugić iz Vranjeva, radnik. Mislimo da bi ova imena trebalo dostaviti drugovima u Banatu pa da oni provere ove ljude. Javite nam da li znate šta o njima.“⁴²²

Okružni komitet za severni Banat najpre je preko Nićifora Pejina doznao nešto više o ovoj grupi. Pejin je bio član Skoja 1941, ali je njega put vodio od Budimpešte do zatvora u Bačkoj da bi u Beogradu upoznao Vojvodića i konačno došao u Banat. Svoj prvi uspeh postigao je pod rukovodstvom Miloša Popova organizovanjem prvih mešovityh grupa od Mađara i Srba u priobalnom pojasu Tise.

To je već bilo vreme kada su Mađari sve masovni je okretali leđa Nemcima i prihvatili saradnju sa narodnim borcima. Najveći uspeh je postignut u Padeju a zatim i u drugim selima okolo u kojima su živeli Mađari. U tome je značajnu ulogu odigrao Mihalj Kiš. On je stvorio nacionalno mešovitu partijsku i skojevsku organizaciju, najpre u Padeju, a zatim i u drugim mestima.

U februaru 1944. Nićifor Pejin je primljen u Partiju i odmah upućen u novokneževački srez da formira prve antifašističke organizacije, a zatim i partijske ćelije. U ovom poslu Pejinu je mnogo pomogao Vojislav Vojvodić, koji mu je predao svoje veze a sam postao jedan od najboljih saradnika. Vojvodić je bio primljen u Partiju i sam je organizovao prvu ćeliju u Coki, dok

⁴²² IA Srbije 7241

je Pejín prve organizacije stvorio u Ostojićevu. U Sanadu je ubrzo formiran i Mesni narodnooslobodilački odbor. Ipak, Podlokanj je uskoro postao najsnažnije uporište Partije u ovom srezu.

Za dosta kratko vreme Nićifor Pejín je osnovao i Sreski komitet Partije, nakon što mu je Okružni komitet poslao u pomoć Mirka Obradovića Tošu kao sekretara Sreskog komiteta Skoja. U novi komitet još je ušao i Arsa Budavalčev. Time je bio „osvojen“ i ovaj najseverniji srez u Banatu i suzbijen četnički uticaj.

Međutim, Kalezićeva grupa u Petrovgradu nije iskorišćena. Pre nego što se u tome uspelo došlo je u Vranjevu do provale pa su mnogi Kalezićevi saradnici zajedno sa njim dospeli u zatvor.⁴²³

TRANSPORTI BANATSKIH BORACA ZA SREM

Glavnim kanalom za Srem trebalo je u vojvođanske jedinice prebacivati borce koji u severnom Banatu još nisu imali mogućnosti da se svrstaju u neku od borbenih jedinica. Prednost su imali članovi Partije ili Skoja za koje je policija znala, zatim oni koji su uspeli da pobjegnu iz nemačkih logora i oni kojima je pretila opasnost od provale ili su bili pozivani na prinudni rad. U to vreme nije bilo dovoljno mesta za sve one koji su tražili da odu, da uzmu pušku u ruke i da se bore protiv okupatora. Stoga su, posebno u karađorđevačkom srezu, 0 svakom od tih boraca raspravljale partijske i skojevske organizacije i njihovi komiteti.

U toku 1943. prednost su imali borci iz Karađorđeva i Višnjiceva. To je bilo i razumljivo, jer je ovde i rad bio najrazvijeniji i najmasovniji. Perlez, Centa, Sakule, Farkaždin, Baranda, Opovo i druga mesta bliže obali Dunava bih su u povoljnijem položaju, jer su ovde neke veze sa Sremom bile postavljene već u leto 1943.

Prelazak Severnobanatskog odreda u Srem i uspostavljanje stalnog kanala dalo je podstreka najborbenijim i najsnažljivijim zatvorenicima da pokušaju pobeći i potražiti vezu u Karađorđevu. U tim oktobarskim da-

⁴²³ Šijački, str. 141—145. Izjava Nićifora Pejina autoru.

nima to je uspjelo Joci Agbabi, još dečaku, bratu Milite Agbabe, i njegovim drugovima iz južnog Banata Jovi Grahovcu i Nikoli Marinkoviću, koji su pobjegli iz Petrovgrada i našli se u karadorđevačkim bazama. Iz logora u selu Boki pobjegli su Karadorđevčanin Dušan Mandić, Kumančanin Svetozar Ješić Marko, nekadašnji sekretar Sreskog komiteta Skoja, a za njima i Dragutinović, a za njima i Dragutinović. Iz petrovgradskog logora također su dospeli u karadorđevačke baze stari skojevci Rade Mihić i Dušan Obradović. Svi su oni bili kandidati za prvu grupu.⁴²⁴

Već 12. oktobra prvi „transport“ za Srem, sastavljen od 19 drugova i 4 drugarice, krenuo je iz karadorđevačkog atara prema Begeju. Grupu je do Višnjićeva pratio Dura Jovanović, a Milan Pribić ju je doveo do Dunava i predao sremskim kuririma. Pratioci su bili zamenik komandira Kurirskog odeljenja Dane Glumac i kurir Gojko Rađenović. Pribić je prešao sa grupom Begej kod Savine pumpe, a Begejski kanal preko mosta kod Torca (Begejci) kao što je to učinio i Severnobanatski odred. Košta Gleda je prihvatio grupu u Višnjićevu i borce smestio u baze. Tu je bila i grupa iz Višnjićeva i sa Vršačkog kamenoloma, koju su sačinjavala 22 druga.⁴²⁵

Već petog dana po dolasku prve grupe, u Karadorđevo su se vratili Milan Pribić, Gojko Rađenović i Dane Glumac. Sekretar Okružnog komiteta Partije primio je raport da je prva grupa bez teškoća i tačno po planu stigla u Surduk. Time je, u stvari, kanal za prebacivanje banatskih boraca u Srem bio otvoren.

Do kraja decembra u Srem je prebačeno sedam ovakvih grupa, pored onih iz Opova, Sakula, Barande, Cente i Perleza. Ako se zna da je u svakoj od njih bilo prosečno oko 50 ljudi, onda bi to već bila zamašna broj-

⁴²⁴ Momčilović: PJZ, str. 598—606

⁴²⁵ Isto str. 606—610. Prema direktivi Okružnog komiteta svaki „transport“ je morao biti uređen kao vojnička kolona. Pitanje discipline i izvršavanje naređenja onoga kome je transport bio poveren bilo je od najveće važnosti. Zatim je pri polasku slanog transporta bio imenovan komandir i komesar, a transport deljen na desetine (Zbornik PKV, str. 326—329)

ka od 350 boraca. Te, 1943. godine iz Banata su u vojvodske brigade stizali zaista sposobni borci, oni koji su prošli surovu školu rata u banatskim uslovima.

Međutim, stalno kretanje kanalom, prolazak tolikih kolona ljudi pored mnogih garnizona, tragovi u snegu, saznanje neprijatelja da ljudstvo iz Banata nekuda „curi“, sve to je nametalo realnu pretpostavku da će neprijatelj pojačati budnost i pokušati da preseče kanal. Stoga su Đura Jovanović i Milan Pribić, pomičući se iz velikokaradorđevačkog sreza prema novobečejskom, predviđali mogućnost da se za svaki slučaj izgradi i rezervni kanal, koji bi bio u stanju da primi sav promet u slučaju bilo kakvog presecanja glavnog kanala.

Rezervni kanal je uskoro bio i stvarnost. Njegov prvi korak oslanjao se na već postojeći priključak Karadorđevo—Melenoi, ili Karadorđevo—Eiemir. I ovde, u elemirskom ataru, korišćeni su napušteni salaši, zabačeni u močvari, za prvi predanak kurira i grupa. Odatle je kanal vodio oko Petrovgrada, pokraj Mužlje, pa preko Begeja između Stajićeva i Ečke, te dalje prema Centi i glavnoj sremskoj vezi. Bio je to daleko teži put, jer je išao kroz rit dužinom oko 20 kilometara, a ostalih 20 kilometara vodili s-u kroz blatnjav teren, trsku i preko mnogih kanala. Moralo se proći i pored ečanskog aerodroma, koji je tek bio u gradnji. Prelaz većih grupa preko tih prepreka trajao bi i po deset časova.⁴²⁸

Za ovaj kanal, sa osnovnom bazom u Elemiru, bilo je formirano još jedno kurirsko odeljenje. Kuriri su bili Ziva Titin Slobodan, Boža Solarov Čaruga, Veselin Isakov Čizmar, Paljo Zelenjak, Simo Zarić Džon Sajmon, Kamenko Isakov, Mirko Mijatov, Ziva Solarov, Milivoj Tatić Mile, Sredoje Bibin Momak, Čedomir Radin, Momir Solarov i Rada Popov Totin.

Postojala je još jedna mogućnost koja je mogla biti korišćena uz određen rizik. Radilo se o korišćenju pruge od Kikinde do Farkaždina. Borcima bi se u partizanskim radionicama izradila lažna dokumenta o odlasku na rad. Grupa koja bi putovala imala bi da se neupadljivo iskrcava u Farkaždinu, gde bi je čekali kuriri i odvodili na vezu.

⁴²⁶ IA Zrenjanin 2/5

Poslednji „transport“ u decembru sa jednom polovinom nekompromitovanih drugova iskoristio je uspešno ovu mogućnost. Tim putem je kurir Gojko Radenović u Srem ispratio oca i majku braće Bogaroški iz Kikinde, od kojih su trojica izgubili živote u ustaničkim danima.

Stvaranje rezervnog kanala pokazalo se uskoro kao sasvim neophodna mera.

TROMESEČNI BILANS

Sredinom januara 1944. održan je trodnevni sastanak Okružnog komiteta Partije, u karadorđevačkoj bazi, u kući Mandice Rajčić. Prisustvovali su svi članovi komiteta. Sumirano je i ocenjeno sve što je za tri meseca bilo učinjeno. O tome je Okružni komitet napisao podroban izveštaj 17. januara i poslao ga Pokrajinskom komitetu.

Konstatovano je da je postignut napredak u svim srezovima, naročito u organizovanju ljudi, ali je potrebno dalje raditi na organizacionom učvršćenju. U izveštaj u se izdvaja karadorđevački srez po postignutim rezultatima i snazi svojih organizacija, a po nekim rezultatima i novobečejski srez. Posebno su istaknuti uspesi u razvoju skojevske organizacije, a naročito doprinos Milana Pribića i Milke Agbabe. O učešću Mađara u pokretu se kaže:

..... Po pitanju manjina konstatovali smo da smo malo učinili, premda ima uslova, naročito kod Mađara. Teško nalazimo među njima aktivnih koji bi hteli da rade. Znatno uspeh je postignut u Br (Kikindskom) srezu gde je jedan Mađar ušao u SKP i ima veze i kontakte sa nekoliko mađarskih sela. Ogroman nedostatak čini u radu sa Mađarima nedostatak materijala na njihovom jeziku...“

Radilo se o Mihalju Kišu iz Padeja, koji je sasvim opravdao poverenje koje mu je bilo ukazano. Kiš je početkom 1944. obnovio partijsku ćeliju u Padeju, u koju su ušli Iлона Kiš, Aleksa Simić, Aleksandar Cikić i Vela Mutue. Ilonka Kiš je osnovala i prvi aktiv AFŽ-a, a pod rukovodstvom Jelene Belančić i aktiv Skoja. Vela Mutue je formirao Mesni narodnooslobodilački odbor. Mihalj Kiš je već u februaru bio sekretar Sreskog komiteta.

U izveštaju se posebno ukazuje na opasnost od uticaja i delovanja dražinovaca. Zapaženo je da su oni ubrzano pristupili stvaranju svojih organizacija oko opštinskih uprava i u njima. Radilo se o ratnim špekulantima, švercerima, bivšim oficirima i lumpenproleterima. Oni su otvoreno istupili protiv komunista i pozivali omladince u Nedićevu vojsku. U okrugu je bilo nekoliko otpadnika i otvorenih agenata, pa je Komitet odlučio da uloži sve napore da ih likvidira.

U izveštaj u je naročito obraćena pažnja na upućivanje boraca u Srem i stanje na kanalu kojima su se oni prebacivali:

„Naša mobilizacija. Konstatovali smo veliku nesrazmeru odilaženja u partizane između Đ. (Karadorđevačkog) sreza i ostalih, tako da to otežava položaj nekih sela u Đ. srezu... U vezi mobilizacije nametalo se pitanje kanala... Učinjen je ogroman propust što se nije posvetila posebna pažnja FII (Petrogradskom) srezu, odnosno delu toga sreza prema Korčfaginu) po pitanju i kontroli kanala. U vezi sa kanalom kao kanalom transporta a naročito kanalom veza sa vama, konstatovali smo da je ispod svake kritike, a posebno od nas, zanemaren. Kada pogledamo na mapu dobijamo utisak kao da obuhvaćeni srezovi u našem okrugu više o koncu... Odlučili smo da sa padom prvog snega obustavimo transportovanje, za jedno vreme, zbog tragovala...“

U izveštaj u Okružnog komiteta bilo je reči i o izvođenju akcija. Međutim, još se smatralo da za ozbiljnije akcije nisu stvoreni i osigurani svi uslovi, ali da je došlo vreme da se i tu počne:

„... Po ovom pitanju saglasili smo se da su akcije likvidacije bar nekih javnih agenata kao i dražinovaca nužne i hitne, ne samo zbog toga što kočje naš rad nego su nam i direktno opasni zbog provale. U diskusiji je prevladalo mišljenje da mi za te akcije nemamo ni iskusnih — proverenih — drugova ni oružja, ni eksploziva, osim da sami vršimo hapšenja. Zato smo po ovom pitanju zaključili da od vas tražimo dve udarne trojke, politički i vojnički iskusne i naoružane dobrim revolverima i bombama. Smatramo da dve trojke možemo održati na našem terenu...“⁴²⁷

U stvari, traženo je da se iz Srema ili iz Bosne vrate odabrani borci koji su u borbenim jedinicama ili

na diverzantskim kursevima stekli neophodno iskustvo za izvanredne prilike u kojima je trebalo započeti oružane akcije u Banatu.

Nikola Francuski je dobio zadatak da kao sekretar Sreskog komiteta za Kikindu učini što više u širenju organizacija u najsevernijem — novokneževačkom srezu, a Miloško Filipčev da posveti naročitu pažnju južnom delu petrovgradskog sreza, odakle su se granale važne veze prema Sremu. Milan Pribić Đokica kao sekretar Okružnog komiteta Skoja orijentisao se na rad sa sreskim komitetima ove organizacije na celom okrugu, sa posebnom brigom oko razvijanja organizacije u petrovgradskom srezu. Prema ovom području svoju aktivnost je usmerio i Bura Jovanović.

I Špiler u svojoj analizi razvoja otpora u Banatu, napisanoj 26. jula 1944, izneo svoja zapažanja i zaključke o uspostavljanju veza sa Sremom i prebacivanju Banatana na tu stranu. Ipak, on nije za celu godinu dana doznao pravi sastav Okružnog komiteta Partije za severni Banat, a posebno o Đuri Jovanoviću.

U tom Spilerovom iscrpnom izveštaju se iznose i mnogi podaci:

„... Prema svemu što je od oktobra 1943. do sada utvrđeno i opaženo, očigledno je da komunisti u Banatu — prema direktivama iz Srema — u poslednje vreme malo polažu na formiranje mesnih organizacija KPJ i Skoja i bacaju se svom snagom na vrbovanje lica koja treba da budu prebačena u Srem. Pri tome, u obzir dolaze samo preostali članovi Skoja. Vredno je pomena da je pre ovoga, tj. pre oktobra 1943. godine, iz Banata nestao, odnosno odbegao mali broj lica. U oktobru 1943. godine kada je ovo vrbovanje započelo, nestalo je 137 lica, 120 muškaraca i 17 žena. Godine 1943. u mesecu novembru 10 lica, u mesecu decembru 27 lica. U prvo vreme ovih vrbovanja došla su lica koja su vrbovala omladince kojima su većinom u redovima Skoja i USAOJ-a nastale komunističke parole servirali i širili razne zastrašujuće vesti da predstoje masovna hapšenja i si. Omladincima je onda pokazano kako treba da pređu kod „drugova“ u Srem. Kad ovi vrbovaoci više nisu imali jed-nomišljenike, stupili su pred omladince sa parolom o narodno-oslobodilačkom pokretu pri čemu su onu pravu komunističku notu držali u tajnosti. Posmatrajući ovo vrbovanje kao i bekstvo mladića i devojaka iz pojedinih krajeva Banata, interesantno je primetiti sledeće: Jedan vrlo veliki deo ovih nestalih odnosno odbeglih lica potiče iz sela naseljenih kolonistima, od-

nosno izbeglicama, kao Karadorđevo 69 lica, Aleksandrovo 23 lica, Rogerdorf (Dušanovac) 19 lica, kao i iz sela koja leže u okolini ova tri sela. Isto tako iz sela koja leže neposredno na granici Banat — Hrvatska nestalo je odnosno odbeglo je vrlo mnogo mladića i devojaka. Tako iz Perleza 52 lica, iz Cente... iz Barande 25 lica, iz Opova 67 lica, iz Farkaždina 26 lica, iz Sakula 11 lica, iz Idvora 12 lica i iz Sefkerina 9 lica. Iz drugih mesta ozloglašanih po svom komunističkom nastrojenju odbeglo je: iz Kumana 17 lica, iz Melenaca 23 lica, iz Mokrina 11 lica, iz Dragutinova 14 lica, iz Srpskog Elemira 17 lica, kao sigurno je utvrđeno da su na prvom mestu ona vrbovana lica prebačena transportima, koje su pratili naoružani kuriri za Srem ...⁴²⁸

Špiler nije mogao imati potpune podatke. Do vremena kada je on pisao ovaj izveštaj, posebno u toku leta 1944, samo iz Farkaždina su u Srem prebačena 132 borca, iz Perleza 121, pa čak i četrnaestoro dece, 13 žena i 15 starijih ljudi, iz Cente 113, iz Botoša 29, iz Orlovata 23 i iz Stajićeva 17. Ali i iz onoga što je Špiler saznao putem redovnih kontrola stanovništva po kućama i selima vidi se da je zaključio da je neophodno suprotstaviti se ovakvom razvoju stvari. Zato je najpre pojačana granična služba, posebno u priobalnom delu Dunava prema Sremu. Pojačane su postojeće graničarske stanice i otvorene nove, a sakupljane su i snage za nove šire akcije u severnom Banatu.

Glava dvanaesta

NAPAD NA KANAL

U januaru 1944. na dužnosti u petrovgradskom srezu bio je Milivoj Stankov Žika. Po zadatku Okružnog komiteta on je imao da se pridruži grupi Svetislava Markuševa Korčagina i Pavla Perca i da zajedno s njima radi na proširenju i jačanju organizacije, naročito u južnom delu sreza kroz, koji su prolazile glavne veze sa Sremom. Trebalo je takođe obnoviti i Sreski komitet Partije, za čijeg je sekretara on bio predviđen.

Za kratko vreme Milivoj Stankov je uspeo da obnovi partijsku organizaciju u Farkaždinu i da zajedno sa njenim sekretarom Zivkom Epifanićem u ovom mestu organizuje prihvatne baze, posebno za one borce koji su imali pristizati rezervnim kanalom, oko Petrovgrada. Farkaždinci su imali da obezbeđuju i prelaz preko Begeja.

Pošto je u decembru 1943. jedna grupa uspešno prebačena do Farkaždina, učinjen je još jedan takav pokušaj. Dvadesetak dana kasnije Milivoj Stankov je dobio obaveštenje da je na putu još jedna veća kolona i da je sačeka na železničkoj stanici i prebaci do sremske veze.

Grupa je pripremljena u Kumanu, a to je bila prilika da se prvi put veći broj Kumančana prebaci u Srem. I ovde, kao i u Karađorđevu, moralo se poći od onih koje je trebalo najpre zbrinuti. Tako se u ovoj koloni našao i Stevica Kovačev, sekretar Mesnog komiteta Skoja. Pošto je s njim trebalo da ide i Nada Kovačev, član toga komiteta, a Nada Tatić kooptirana u Sreski

komitet, valjalo je u stvari formirati novi Mesni komitet Skoja. Na čelo ovog komiteta došao je Čedomir Solarov. Iz Sreskog komiteta otišao je Vojin Ciglić Van ja, a za novog sekretara došao je Melenčanin Ziva Bracanski Gavra.

Sem 18 Kumančana u ovoj grupi bilo je još 10 ljudi, među kojima Bogdan i Dobrinka Radunov i njihov šestogodišnji sin Milan iz Dragutinova. Ostalih sedmoro bili su iz Melenaca, Bašaida i Idoša.⁴²⁹

„Transport“ je bez teškoća stigao vozom u Farkaždin 13. januara. Sačekali su ih Milivoj Stankov Zika i Zivko Epifanić. Oni su ih izveli iz sela, svrstali u kolonu, podelili u tri desetine i povelili do etapne stanice, nedaleko od Cente, na mesto gde su Banačane sačekivali srem-ski kuriri. Banačani su po mrazu strpljivo čekali Sremce, a kad se oni nisu pojavili do ugovorenog časa, bilo je izvesno da je došlo do nekog poremećaja na sremskoj strani. Preostalo im je da se vrate u farkaždinske baze ili da se sami pokušaju prebaciti do sremske obale i preko ustaljenih signala uspostave vezu sa stalnim stražama na drugoj obali Dunava. U dogovoru sa Stankovim svi su se složili da se ide dalje.

Stigli su na obalu Dunava prema Surduku. Zora je već bila na pomolu, a pokušaj da se svetlosnim signalom dozove sremska straža nije uspeo. Stankov je naredio ljudima da se smeste u zaklon i, čim se razdanilo, pokušao je dnevni znacima da uhvati vezu. Sa sremske strane dobijen je odgovor. To je bio znak da će uskoro stići Sremci čamcima. U iščekivanju čamaca isturena su dva stražara, Milutin Aradski i Zoran Pajić. Ovom drugom je Stankov dao svoj pištolj. Sa sremske je strane, međutim, stigao samo jedan čamac s kurirom Vašom Varičekom Novakom. Kurir je pretpostavljao da se radi o banatskoj vezi, ne znajući da je stigao „transport“ boraca. Time su bili izgubljeni dragoceni časovi, jer se sve moralo raditi ponovo, usred dana, na dobro kontrolisanoj obali reke. Čamac je odmah otplovio ukrcavši dočeka Milana Radnova i invalida Slobodana Odžića.

⁴²⁹ Končar-Tabački, str. 266—275

Milivoj Stankov je ostao kod svoje grupe dok se sa srem-ske strane ne vrate čamci za ukrcavanje svega ljudstva.

U međuvremenu je obalom Dunava naišla nemačka pogranična patrola, iznenadila stražare, nenaoružanog Aradskog zarobila, a Zoran Pajđć je sam sebi oduzeo život. Patrola se potom udaljila. Milivoj Stankov je čuo pucnjavu i uputio se prema mestu gde je bio postavio stražu. Našao je Pajića na samrti, sklonio ga u šipražje i vratio se grupi.

Oko 15 časova Nemci su stigli do Ade kamionima. Na uskom prelazu postavili su zasedu, razvili streljački stroj i počeli sistematski pretres. Dizali su veliku buku želeći da zastraše one koji su se eventualno krili. Na već bliskom odstojanju grupa boraca je napustila zaklon i jurnula prema obali. Milivoj Stankov je pokušao da taj juriš usmei u proboj streljačkog stroja, ali je upaničene ljude bilo teško više okupiti. Zato se sklonio u gust žbun i ostao neopažen kada je stroj prošao. Uputio se zatim ka izlazu sa Ade, ali je naišao na zasedu. Bacio je svoju bombu i teže ranio jednog Nemca, ali je i sam zadobio četiri rane. Iskoristivši zabunu uspeo je da se povuče i sakrije u gusto žbun je. Nemci su pokupili pohvatane borce i odveli ih prema Centi.

Tek kada se smračilo, iz Surduka je čamcem stigla partizanska desetina. I sami su počeli sa pretresom žbunja, ali su pronašli samo Ivana Zivkovića, Nadu Kovačev i Mišu Zeravina Stroku i prevezli ih u Srem. Sakrivenog Milivoj a Stankova nisu pronašli i on je i tu noć proveo na Adi. Špiler je već bio doznao da cela grupa nije prihvatana, pa je sutradan sam sa svojim agentima pošao u pretres, ali ni oni nisu pronašli Stankova. Tek kada se sve smirilo, ranjen i iscrpljen, Stankov je krenuo na tegoban put do farkaždinskih baza, za koji mu je trebalo puna dva dana. Odatle su ga, kasnije, drugovi preneli u Srem na lečenje.⁴³⁰

430 p_{er}c; str. 334—436. U knjizi „Pod jednom zastavom“ na strani 643 autor je napisao da je odgovornost za ovaj transport na sebe preuzeo Milivoj Stankov Zika, tada sekretar SK KPJ po svojoj volji. Međutim, radi se o skraćenom tekstu u fusnoti pa je došlo do nepreciznosti. Istina je da je Milivoj Stankov poveo „transport“ po izričitom zadatku OK KPJ.

Zarobljene borce Nemci su mučili ceim putem i već iste večeri podvrgli isoiti van j ima. Najteže batine izdržao je Stevica Kovačev, ali se on hrabro držao. Međutim, Radića Kovačev je popustio i dao podatke o „transportu“, njegovoj organizaciji i članovima Skoja koje je poznavao u selu. Time je Spiler dobio prve neposredne podatke o putu i mestu prelaza Banačana u Srem, a isto tako i o korišćenju železnice u te svrhe. Već naredne večeri uputio je u Kumane Vilhelma sa grupom agenata koji su pohapsili grupu skojevaca i Nadu Tatić.

Za odmazdu za ranjenog Nemca Antona Saga u sukobu na Adi, u Petrogradu je 21. januara 1944. streljano pet rodoljuba: Stevica Kovačev, njegov brat Radica i otac Slavko, Žarko Veiselinov Snajderov, sva četvorica iz razbijene grupe i Slavko Katana, stari komunista iz Botoša.⁴³¹

Spiler je posle toga izdao proglas u kojem je pretio:

„Polijskim vlastima poznato je da u poslednje vreme agenti Titovih bandi vrbuju po Banatu ljude, naročito seosku omladinu obojeg pola, za odlazak u Srem i pristupanje u tamošnje njihove redove. Prilikom ovog vrbovanja služe se ovi plaćenici crvene Moskve najpodmuklijim sredstvima, pretnjama i lažima, propagandom, te preduzimaju sve i sva samo da pojedine pridobiju za svoje planove. Srbi, čuvajte svoju decu, svoje uzdanice... Upozorite vašu decu da te bande u koje ih pozivaju nisu nikakve, kako je to oni vole nazivati „narodno-oslobodilačke vojske“, već obične bande... Niže navedeni pripadnici ovih grupa za koje je povedenom istragom utvrđeno da su vođići i da su lično sudelovali u ovoj akciji vrbovanja streljani su 21. I 1944. g. u Bečkereku. Prednje se daje do znanja sa napomenom da će ta teška kazna zateći sve one koji će u ubuduće biti uhvaćeni pri pokušajima takvih prebacivanja u Srem u cilju priključivanja tamošnjim Titovim bandama. Tu kaznu iskusiće i svi oni koji će u prednju svrhu na području Banata vrbovati ljude ili takav rad bilo kojim načinom pomagati, kao i one koji će agente, koji takva vrbovanja vrše, kao i opšte odbege bandite i komuniste skrivati ili im davati hranu..“⁴³²

Tako je kanal za Srem postao posve poznat Banačanima, pa i neprijatelju, ali je borba za njega tek bila na pomolu.

⁴³¹ IAPKV Dokumentat Prefektore br. 565/44. Končar-Ta-
bački, str. 278—281

⁴³² Original Proglasa IA Zrenjanin

BLOKADA VIŠNJICEVA

Skoro u isto vreme kada se u Kumanu pripremala grupa koja je 14. januara zarobljena na Dunavu, u Karadorđevu je ponovo na okupu bilo desetak ilegalaca koje je takođe trebalo što pre prebaciti u Srem. Među ilegalcima nalazili su se Boža Titin Stari i njegov sin Živa Ti tin Slobodan. U grupi koja je bila konačno formirana u Višnjicevu bilo je dvadesetak boraca iz Aleksandrova, Dušanovca, Karadorđeva i Višnjiceva. Ovu grupu je vodio kurir Nedeljko Zrilić.

Do polaska kolone u Višnjicevo nije bila stigla vest da je na Dunavu razbijena jedna kolona. To su saznali od Pavla Perca i Svetislava Markuševa Korčagina tek kada su stigli na njihovu vezu. Ljudi nisu odmah natrag vraćeni, što je takođe bilo veoma opasno. Uporno je čekana veza sa Sremcima i na glavnoj i na sporednoj sponi koja je bila bliže Perlezu. „Transport“ je povučen na jedan salaš u čenčanskom ataru, na obali velike bare. Svi su se popeli na tavan na kojem je trebalo predani ti. Nije bilo ni hrane ni vode, a vatra se nije mogla ložiti. Svetislav Markušev je izašao pred grupu, objasnio situaciju, uzrok prekida veza sa Sremcima i rekao im da je jedini izlaz da se vrate dok se ne otkloni zastoj na kanalu. Tako je već te večeri kolona opet upućena prema istoku.⁴³³

Grupa je stigla u Višnjicevo na iznenađenje Koste Glede i sekretara Mesnog komiteta Vase Bogunovića. Umorni i prozebli ljudi razmešteni su u baze, a kurir je požurio u Karadorđevo da o svemu izvesti sekretara Okružnog komiteta Partije Đuru Jovanovića.

Jovanović, koji je upravo primio vest o tragediji grupe na Dunavu, krenuo je već te večeri za Višnjicevo. Smatrao je da je put Karadorđevo—Višnjicevo bezbedan kao što je stvarno do tada i bio. Ipak, kao iskusan ilegalac morao je požuriti da u Višnjicevu bude pre pola noći, jer je druga polovina noći uvek bila neophodna ilegalcu za povratak ako bi naišao na kakvu opasnost. Bila je već prošla ponoć kada je stigao u svoju bazu kod Mile

⁴³³ Pere, str. 425—429

Dekića. Domaćin ga je primio, ali sa upozorenjem da su se tokom noći psi u selu neobično uznemirili, što je iskusnog Jovanovića zabrinulo. Jer, ako je kanal negde bio provaljen, moglo se očekivati da Nemci pripreme glavne udare na Karađorđevo i Višnjićevo kao ključne tačke na tom kanalu. To je bilo sasvim logično, a Spiler je bio protivnik koji je znao svoj posao. Sada je već za povratak bilo kasno. Poslao je po Kostu Gleđu, ali je već bilo sve jasno: od straža sa kraja sela dobio je vest o dolasku kamiona natovarenih Nemcima. Višnjićevo je bilo u obruču.

Selo je bilo maleno za banatske prilike. Nastalo je kao i Karađorđevo doseljavanjem kolonista i nije imalo više od 150 kuća. Utoliko ga je bilo lakše opkoliti, držati čvrsto u obruču i vršiti sistematske pretrese.

Spilerova blokada Višnjićeva bila je deo jednog njegovog šireg plana. On je ocenio da je Karađorđevo najglavnija i najčvršća tačka u obnovljenim organizacijama otpora u severnom Banatu. Međutim, on nije želeo da na brzinu izvede udar na to selo i njegove organizacije. Smatrao je da za takav napad treba izvršiti najopsežnije pripreme, u koje su spadale prethodne akcije na okolna mesta, pre svega na Višnjićevo, koje je, prema dobij enim podacima, bilo najbliže Karađorđevu. Zatim treba preseći veze prema severu, napadom na organizacije u Vojvodi Stepri, ili još dalje, u rejonu Dragutinova i Kikinde. U stvari, valjalo je likvidirati okolne organizacije, na koje se centar u Karađorđevu naslanjao i time onemogućiti odstupnicu iz samog Karađorđeva kada ono bude blokirano.

U tom smislu osnovan je i odgovarajući štab u Petrovgradu, u kome je prvi čovek bio Spiler, a sačinjavali su ga oberšturmbanfiring Stetcel, komandant policijske komande, kapetan Srade, rukovodilac Vanjske ispostave BDS i SD, SS poručnik Karl Pamer, Franc Rajt, prefekt banatske policije, i njegov zamenik Ernest Pelikan, Karl Hajm i Jozef Harle, predstavnici i rukovodioci jedinica Dojče manšafta.⁴³⁴

⁴³⁴ IAPKV AK 8131 852 6715

U pojedinačnom lovu potkraj 1943. Špileru u ruke pala je Dara Bunić, učiteljica iz Vojvode Stepe. Na Spilerova obećanja da će joj osloboditi brata pristala je na saradnju. Njen prvi zadatak bio je da ispita držanje Radinke i Svetozara Dropca iz Višnjićeva i Milice i Ilije Preradovića, učitelja u Karadorđevu. Dara Bunić je uspela da dođe u Višnjićevo i da od tih ljudi dobije značajne podatke o aktivnostima u selu, koje više niko nije ni krio, jer su ovde ljudi bili jedinstveni. Spijunka nije uspela da obavi isti zadatak i u Karadorđevu. Poslala je svoj prvi i jedini izveštaj Spileru, a zatim se, demoralisana, sama povukla dalje od policije i od bivših drugova.

U isto vreme u rukama policije u Aleksandrovu našao se izbeglica iz Karadorđeva Stevo Kovačević i rekao da su ga u Karadorđevu pripremili za odlazak za Srem i da je tamo jedna grupa već spremna za pokret. Nije se dobro držao ni Slavko Katana iz Botoša. On je odao svoje veze sa Kos tom Gleđom u Višnjićevu.

Stab u Petrovgradu je na Višnjićevo pokrenuo 1.200 manšaftovaca da drže obruč oko sela, 20 pripadnika Državne straže za čuvanje pohapšenih ljudi i pun sastav Spilerove udarne grupe za hapšenje i vođenje istrage. Na čelu akcije bili su Spiler, SS poručnik Karl Pamer, SS nadvodnik Karl Stetcer i SS nadvodnik Karl Volvajter. Početak blokade određen je za ranu zoru 23. januara 1944.

Četiri dana i četiri noći trajala je drama u malom ali jedinstvenom Višnjićevu. Svim odraslim ljudima od 16 do 60 godina bilo je naređeno da dođu pred školu, gde su ostali celo vreme zatočeni, a iz njihove sredine odvlačeni oni koji su bih potkazani. Sistematski pregled svih kuća, domaćinskih zgrada, tavana, kamara slame i kupa tuluzine, dvorišta i bašta išao je redom od krajnjih kuća prema centru sela.

U Spiler ovim rukama našlo se 166 ljudi i žena, momaka i devojaka, dečaka i devojčica, koji su svi bili članovi neke od organizacija. Spiler je u svom izveštaju posle akcije tako i „klasirao“ uhapšene: na članove Partije, Skoja, USAOJ-a, AFZ-a, Narodnooslobodilačkog

odbora, mesnih komiteta i sreskih komiteta Partije i Skoja i na druge pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta. Otkriveno je osam izgrađenih skloništa i zaplenjeno pet vojničkih pušaka sa 250 metaka i dve bombe, koje su pripadale kuririma iz Kurirskog odeljenja. U bazi Okružnog komiteta pronađen je deo propagandnog materijala i partijskih dokumenata koje su kuriri doneli iz Srema ili ih je pripremio Okružni komitet. Špiler navodi da je pronašao 75 različitih letaka, okružnica i brošura. Zaplenjena su dva radio-aparata, ali i tehnika Okružnog komiteta, koja je upravo uoči blokade Višnjićeva bila povučena iz Karađorđeva da bi bila sklonjena ispred očekivane Špilerove akcije. Jedan deo materijala su ukučani izvukli u toku blokade i spalili u peći.

U jednoj slami otkrivena su dva pripadnika neuspelog „transporta“: Sava Jakovljević iz Aleksandrova i Marko Radaković iz Karađorđeva. Oni su pokušali da se probiju iz najužeg okruženja, ali je to uspelo samo Marku Radakoviću, koji se tom prilikom našao izvan blokade, na slobodi. Sava Jakovljević je izrešetan mecima.

U nemačkim rukama našao se, pored nekoliko kurira iz Višnjićeva, i vođa grupe Nedeljko Zrilić, probani kurir Okružnog komiteta iz Karađorđeva. Pretrpeo je najteže mučenje, ali Špileru i njegovim agentima ništa nije priznao. Uhapšen je i kurir Sreskog komiteta Branko Bukvić zajedno sa petnaestogodišnjom Bojanom Agabom Bikom, koju je iz Karađorđeva doveo da bi krenula za Srem. Ruku policije dopali su sekretar Mesnog komiteta i član Sreskog komiteta partije Vaso Bogunović, sekretar Sreskog komiteta Skoja Jandrija Jokić, sekretar Mesnog komiteta Skoja Perica Orlić, članovi Sreskog komiteta Skoja Bojana Stević i Mirko Mazalica i članovi Mesnog narodnooslobodilačkog odbora Dane Orlić i Petar Grubišić.

Međutim, i pored sve sile i rešenosti da niko iz sela ne izađe, Nemcima nije pošlo za rukom da posao dovedu do kraja. Ljudi su se međusobno štitili gde su god za to imali prilike. Izdaje nije bilo.

Dura Jovanović se našao u teškom položaju. U bazu nije hteo da uđe, jer se ona jasno ocrtavala ispod tankog snežnog pokrivača i odabrao je tavan sa senom. Prilikom

pretresa otkrili su ga meštani i vešto ponovo sakrili. On je posle uzbudljivog dana, punog opasnosti, već u toku večernjih časova pošao na izvlačenje. Nailazio je na stražare i patrole, ali je vešto manevrisao. Imao je sreće, ali još više hrabrosti i veštine i pre zore se našao na slobodi, van obruča. Stigao je nepovredan u bazu Nane Mičurinove.

Iz blokade su se probili i Košta Gleda, sekretar Rejonskog komiteta, Boža i Slobodan Ti tin. Blokadi je izmaklo i nekoliko kurira Okružnog komiteta.⁴³⁵

Drama hrabrih višnjićevačkih boraca nastavljena je na -policiji u Petrovgradu. Spiler je izvukao ono što se od ovih čvrstih ljudi moglo izvući i dobio nove podatke o kanalu. Tu se nije ništa imalo poricati, jer su ljudi u Višnjićevu bili pohvatani na samom delu. Niko se za to delo nije pred Špilerom pokajao, niti tražio da izdajom otkupi svoj život.

Blokadom Dunava i napadam na Višnjićevo likvidirane su najvažnije spone na glavnom kanalu Srem—Banat. Sada se pokazalo da je odluka o uspostavljanju rezervnog kanala bila ispravna.

Dura Jovanović je odmah krenuo na tu deonicu da je još jednom proveri, da ponovo spoji pokidani lanac kod Farkaždina i Cente i utvrdi nove veze sa Sremcima. Pratio ga je komandir Kurirskog odreda Obren Janjušević Artem, ah samo do veze sa Milajkom Filipčevim. Dalje je išao u pratnji Filipčeva, sada najodgovornijeg čoveka za ovaj životni put na relaciji od Elemira do Cente. Filipčev je zbilja poznavao svoj teren, a uz to je bio drzak i smeo. Đuru Jovanovića je proveo kroz sam grad, a zatim preko mosta, pored policijskih patrola i straža. Prošli su nesmetano i pored velikog gradilišta kod Ečke, a zatim prema perleskam ataru. Međutim, tu su zapali u ritove prekrivene gustom maglom. Kako se ni Filipčev dalje nije mogao snalaziti, sklonili su se u praznu kolibu među baruštinama. Naložili su vatru, ali je Filipčev, stražareći, zadremao i koliba se upalila. Morali su odstupiti prema Stajićevu, gde su naišli na pravu ve-

⁴³⁵ Momčilović: PJZ, str. 640—652, Belić, str. 271—385. Končar-Tabački, str. 275—288

zu. Đuru Jovanovića su dalje vodili Svetislav Markušev Korčagin i Pavle Pere Beli i doveli ga do obale Dunava. Pokušali su da se sami prebace malim čamcem, ali nisu ispeli, jer su stražari primetili čamaca i došlo je do pucnjave, u kojoj je jedan stražar ubijen a jedan ranjen. Trojka se povukla u Centu da sačeka sledeću noć. Tek tada je veza sa Sremcima bila uspostavljena i Đura Jovanović je stigao u Surduk.

Spiler je odmah posle sukoba izašao sa svojom grupom na Adu i izvršio pretres, ali nije našao nikoga. Međutim, 11. februara je u Petrovgradu streljano 15 rodoljuba. Bila je to odmazda za poginulog i ranjenog stražara. Među streljanim je bilo 11 članova Partije i Skoja iz Višnjiceva.⁴³⁶

Dura Jovanović je uredio veze sa Sremcima i vratio se novim kanalom u Melence. Uz put je odobrio mere koje su Filipčev, Markušev i Pere sproveli u cilju funkcionisanja kanala na delu od Perleza do Elemira.

Nemci su u međuvremenu nastavili sa započetom akcijom. Od 7. do 9. februara agenti su tragali za Kostom Gledom u Neuzini, Jarkovcu, Ninčićevu i Jaši Tomiću. Uhapsili 50 članova Partije, Skoja i USAOJ-a, među kojima i Kastu Gledu.⁴³⁷

Posle proboja blokade Košta Gleda je došao u Neuzinu i bazirao se kod Berkovića, sekretara partijske ćelije. Odatle se prebacio u Ninčićevo čim je u Neuzini počelo hapšenje. I ovde se sklonio u kući sekretara ćelije Žive Živkova. Međutim, obojica su u toj kući iznenađeni i uhapšeni.

Među 30 rodoljuba izvedenih na streljanje 20. marta u Petrovgradu više od polovine bili su komunisti iz Višnjiceva. Ovo streljanje je označeno kao odmazda za pogibiju Knajsera i ranjavanje Hajnriha, pripadnika Banaatske državne straže, koji su stradali u sukobu sa jednim ilegalcem u Bašaidu.⁴³⁸

Tako je ceo Višnjicevski rejon bio teško pogođen.

⁴³⁶ Saopštenje Krajskomandanture 1/823 od 11. II 1944. IA Zrenjanin 3/10. IAPKV 7992, AK 2948 6200

⁴³⁷ IAPKV AK 8131

⁴³⁸ Saopštenje Krajskomandanture 1/823 od 20. III 1944. IA Zrenjanin 3/10. IAPKV 7992, AK 2948 6200

NASTAVAK NEPRIJATELJSKIH AKCIJA SEVERNO OD KARADORĐEVA

Jedanaestog i dvanaestog februara na redu su bili Kikinda i Idoš. I ovde je akciju vodio Juraj Špiler, tim pre što je u izgledu bio jedan stari obračun sa sekretarom Sreskog komiteta Kostom Sredojevim Šljukom. U Špilerovoj pratnji bio je SS nadvodnik Karl Šteter.

Košta Sredojev je imao za 11. februar uveče zakazan sastanak sa Milkom Agbabom Crnom. Trebalo je da se sastanu pokraj zida kikindske bolnice. Tom sastanku je trebalo da prisustvuje i izdajnik Stojan Grujić, koji je o tome obavestio kapetana Lelijera, sa kojim je ranije prihvatio saradnju. Lelijer nije želeo ništa da rizikuje pa je pozvao u pomoć Špilera i njegovu udarnu grupu.

U zasedi oko mesta sastanka bilo je raspoređeno 12 pripadnika udarne grupe, tri agenta kikindske policije, Špiler i Lelijer. Bila je zaposednuta cela ulica, posebno raskršća. U zgradi preko puta mesta sastanka nalazila se grupa odabranih agenata na čelu sa Jozefom Vilhelmom. Sve je već bilo postavljeno na sat i po pre ugovorenog vremena za sastanak. Špiler je izdajniku Grujiću dao pištolj sa naređenjem da puca ako Sredojev pokuša da pobjegne.

Košta Sredojev je došao na sastanak u zakazano vreme i zatekao Stojana Grujića. Ostalo je još da sačekaju i dolazak Milke Agbabe, koja je, međutim, zakasnila. Izdajnik nije dalje smeo čekati, pa je dao ugovoreni znak. Iz kuće preko puta su istrčali agenti. Videći da je izdan, Sredojev je opalio nekoliko metaka iz svog pištolja i pokušao da se prebaci preko visokog bolničkog zida. Tu su ga pristigli meci i hrabri ilegalac je bio mrtav.

Za svoje delo izdaje Stojan Grujić je dobio na poklon pištolj poginulog Sredojeva i 60.000 dinara kao nagradu.⁴³⁹

Stojan Grujić je policiji kazao veći broj imena članova Skoja u samom gradu i u susednom Idošu. Iste

⁴³⁹ Šijački, str. 147—154. „Naša borba“ 1944/23

noći agenti su izvršili hapšenja i uspjeli da uhvate 34 člana Skoja i USAOJ-a. Tim hapšenjem policija je dobila nove podatke o skojevskoj organizaciji u ovom kraju. Najpre je 18. februara pohapšena još jedna grupa mladića u Kikindi, a onda je organizovano novo hapšenje, koje je pored Kikinde zahvatilo Idoš i Dragutinovo. Špiler i SS nadvodnik Karl Štetcer sa kompletnom udarnom grupom ponovo su bili u akciji. Ovoga puta nije bilo mnogo uhapšenih, ali je bilo mnogo brutalnosti. Steva Laković, rukovodilac jedne skojevske grupe u Kikindi, podlegao je mučenju, ali agentima nije odao nikoga. Špiler je naredio da se inscenira njegovo bekstvo, pa su u mrtvog skojevca pucali na ulici.⁴⁴⁰

Nikola Francuski i Milka Agbaba organizovali su u Idošu aktiv Skoja, koji je pod rukovodstvom Milene Gecić već bio pokazao dobre rezultate. Špiler je hapšenjem razbio ovu organizaciju, ali je ona već narednih dana obnovljena.

Pohod je nastavljen na Dragutinovo. Policiji je poslano za rukom da uhapsi pet članova Skoja iz jednog aktiva i još desetak ljudi. Međutim, ona je tragala za sekretarom organizacije i članom Sreskog komiteta Skoja Milenom Milovanovim Curuzanom i članom mesnog rukovodstva Skoja Milivoj em Popovim Operistom. U vreme hapšenja mladići su bili u poljskim bazama na sastanku s Milošem Popovim Klimom. Špiler je organizovao zasede i strpljivo čekao dva dana. Dvadeset drugog februara na zasedu su naišli Milovanov i Popov. Popov je izmakao, a Milovanova su uhvatili. Počeli su odmah da ga muče, a zatim ga prebacili u Petrovgrad, gde je umro pod batinama, ne odavši nikoga.⁴⁴¹

Sekretar Skoja u Dragutinovu postao je Milivoj Popov, ali je u isto vreme morao u ilegalnost. U to vreme partijsku ćeliju je vodio Miloš Plavkić.

Izdajnik i špijun Stojan Grujić smatrao je da i dalje može igrati dvoličnu ulogu. Posle hapšenja ponovo se našao u Idošu i potražio vezu. Ovoga puta se predstavio kao čovek kome je policija u tragu te želi da

⁴⁴⁰ IAPKV AK 8131, 8051, 8052, Popov, rukopis

⁴⁴¹ Popov, rukopis

sa prvim transportom pođe u Srem. Milka Agbaba je poznavala Grujića, jer je dolazio sa njom u vezi upravo radi ugovaranja sastanka sa Kostom Sredojevim. Pretpostavljala je da je Sredojeva morao neko izdati i navesti u zasedu u koju umalo i sama nije upala, pa je zato zakazala sastanak s njim. Pošto je u Grujićevim rukama prepoznala Kostin pištolj, savladala je izdajnika, svezala ga i sprovela u dragutinovačke baze, u kojima su bili neki članovi Okružnog komiteta i Miloš Popov Klim. Osnovan je narodni sud koji je saslušao Stojana Grujića i osudio ga na smrt streljanjem. Presuda je odmah i izvršena.⁴⁴²

Svoju poslednju krupniju akciju u seriji onih koje su prethodile udaru na Karadorđevo Nemci su izveli 28. februara. Na čelu svoje udarne grupe i uz podršku 80 manšaftovaca Spiler je blokirao selo Vojvodu Stepu i pristupio hapšenjima. Uspelo mu je da prodre u neke aktive Skoja i grupe USAOJ-a i da uhapsi 38 njihovih članova, među kojima su bila i dvojica pobjeglih iz logora. Međutim, glavni uspeh Spiler je postigao hapšenjem sekretara partijske ćelije Milana Martinovića. Ovaj smeli mladić našao se u Karadorđevu sa članovima Sreskog komiteta i, čim je čuo za akciju policije, požurio je u svoje selo u želji da se nađe među svojim drugovima i pomogne im da izbegnu hapšenje. Uspeo je spolja da se probije kroz blokadu, ali je ipak naišao na zasedu i pao agentima u ruke. Odmah su ga izveli pred Spilera. Martinović se prkosno držao i u jednom trenutku jurnuo je i skočio kroz prozor polupavši stakla. Međutim, napolju ga je sačekao stražar i smrtno pogodio. Spiler ovoga puta nije uspeo da prodre u redove partijske ćelije u Vojvodi Stepu.⁴⁴³

Prvog marta 1944. Okružni komitet Partije za severni Banat pretrpeo je prvi gubitak jednog svog člana. To je bilo posle pet meseci uspešnog rada, kada se već moglo govoriti da je severni Banat ponovo masovno organizovan, kako je to bilo i u Sremu. Kičmu toga orga-

ns Sijački, str. 154—157

⁴⁴³ IAPKV AK 8131, 8051. Momčilović, PJZ, str. 673—676

nizovanja činile su partijske i skojevске organizacije i već obnovljeni sreski komitet.

Nikola Francuski Dejan i njegov pratilac Jovan Gligorin naišli su toga dana na nemačku zasedu u Idošu i prihvatili borbu. Jednog trenutka uspeali su da se probiju, ali su ipak obojica smrtno pogođeni. Dužnost sekretara Sreskog komiteta Partije, koju je do tada vršio Nikola Francuski, preuzeo je Mihalj Kiš.⁴⁴⁴

U međuvremenu, 2. marta, Jozef Vilhelm je sa grupom agenata upao u Banatski Sokolac i počeo da hapsi. Među 30 uhapšenih omladinaca bili su i svi članovi mešnog rukovodstva Skoja.⁴⁴⁵

Idući za podacima koje je iščupao od mladića pohanatih u Višnjićevo, kao i onih koje mu je dao Slavko Odžin Soko, Spiler je sa udarnom grupom 8. i 9. marta harao po Aleksandrovo. Ipak, rezultat ove akcije nije bio veliki. U rukama policije našlo se 17 skojevaca i članova USAOJ-a.⁴⁴⁶

OBRUČ OKO KARADORĐEVA

Već posle akcije na Višnjićevo Milanu Pribiću, Mići Radakoviću i drugim rukovodiocima bilo je jasno da je na redu Karadorđevo. Ako je Višnjićevo bilo iznenađeno, trebalo je paziti da se to ne ponovi sa Karadorđevom. O tome je bilo reči na sastancima komiteta, ćelija, aktiva, grupa i odbora.

Skojevskim stražama posvećena je posebna pažnja. Ako se na vreme zapazi nailazak neprijatelja, najveći broj aktivista će se izvući iz sela. Blokada velikog sela kakvo je bilo Karadorđevo mogla se uspešno izvesti samo jačim snagama, a zimi su se takve snage mogle brzo prebacivati samo drumom. Zato je drum bio glav-

⁴⁴⁴ Posle hapšenja Kiša, aprila 1944, najpre je dužnost sekretara preuzeo Milan Gaj in, ali je ubrzo smenjen i tu dužnost je preuzeo Ignjat Dobrosavljev. U avgustu je član ovog komiteta i sekretar SK Skoja Saveta Despotov (Šijački, str. 157. IAPKV AK 8131, 8051)

⁴⁴⁵ IAPKV AK 8131, 8051

⁴⁴⁶ Isto. AK 6284

ni objekat osmatranja skojevskih straža, i u Karadorđevu, i u Dušanovcu i Aleksandrovu.

U polulegalnost morali su ići svi koji su bili povezani s palim kuririma Nedeljkom Zrilićem i Brankom Bukvićem i sa organizacijom oba postradala „transporta“. Ti drugovi nisu smeli spavati kod svojih kuća. U slučaju nailaska neprijatelja trebalo je da se što veći broj drugova izvuče iz sela i smesti u svoje baze u polju. Onome ko to ne uspe preostajale su baze u selu. Međutim, to nije bilo jednostavno. U slučaju blokade u bazi se moglo ostate samo ako su se u njoj nalazili svi oni koji su za nju znali. To je bio zakon konspiracije i sigurnosti. To je, u stvari, i bilo sve što se u tom trenutku moglo učiniti.

Pripreme je vršio i neprijatelj u Petrovgradu. Najpre je 22. februara plakatirana poternica za Milanom Pribićem i Milkom Agbabom uz obećanje da će nagradu od 50.000 dinara dobiti svaki onaj ko ih potkaže i omogućiti policiji da ih likvidira. Odmah posle akcije u Vojvodi Stepi Spiler se vratio u Petrovgrad i utvrdio plan napada na Karadorđevo. Predviđena je dugotrajna i iscrpljujuća blokada sela, pretres atara i blokiranje svih puteva i prilaza. Određene su jedinice Dojče manšafta za prvo uspostavljanje blokade, 20 policijskih stražara za čuvanje i sprovođenje zatvorenika i kompletna udarna grupa za hapšenje i informativna saslušavanja. Komandu nad svim snagama preuzeo je Juraj Spiler.

Napad je trebalo da počne u zoru 14. marta, s tim da se obruč oko sela sklopi najdalje do pet časova ujutru. Trajanje akcije nije bilo ograničeno, a moglo je da bude produženo sve dok se ne postignu svi ciljevi.⁴⁴⁷

Kolonu kamiona koja se kretala od Petrovgrada prema severu prva je primetila straža u Dušanovcu. O tome je bio obavešten član Sreskog komiteta Partije Radovan Svrđlanović, koji je uzjahao konja i zajedno sa Bogdanom Kesićem požurio preko polja za Karadorđevo da obavesti Miću Radakovića Mičurina, sekretara komiteta. Potom su se dva druga spustila u jednu bazu u Karadorđevačkom polju u kojoj su se već nalazili Tri va

⁴⁴⁷ IAPKV AK 6284

Bobić, Dane Stanković, Milan Uzelac i Danica Zavoda, ilegalci iz Aleksandrova, koji su ovde čekali odlazak za Srem.

Skojevske straže su takođe iprimetile kolonu, ali samo deo koji je išao u selo i o tome najhitnije obavestile komandira Branka Krajnovića. Međutim, straže nisu mogle opaziti razdvajanje glavne kolone još u Cestereku, koja je sa dva svoja kraka odmah krenula u polje i u dva zaobilazna pravca zaokruživala selo. Kada su se prve grupe aktivista počele izvlačiti iz sela, obruč je skoro već bio zatvoren. U polju se našlo samo nekoliko grupa, a svi ostali morsili su se zadovoljiti svojim bazama u selu i čekati priliku da se pod zaštitom noći pokušaju probiti iz obruča.

Spiler je zaposeo opštinsku kuću i uredio je u pravo mučilište. Bili su tu štapovi, bikače, kanap za vezivanje, stolice, naprava za elektrificiranje, soba za pretučene i školske prostorije za sve mladiće i devojke pod stražom.

Seoski dobošar razglasio je selom Spilerovo naređenje da u određen sat svi odrasli stanovnici sela od 16 do 70 godina imaju doći na pijacu. Svaki onaj ko ne dođe biće streljan. Za slučaj da policija pronade nekoga kod kuće, biće podjednako odgovoran domaćin, levi i desni komšija.

Na pijacu su izašli svi sem članova Partije i većine skojevaca. Oni su bili smešteni po bazama ili su se sakrivali na najpogodnijim mestima. Okupljeni ljudi i žene bili su okruženi mitraljezima, a Spiler im je održao preteći govor. Pročitano je i poseban proglas, upućen Srbima, u kome je bilo rečeno da je policiji poznat ceo pokret i sve njegove organizacije i da od toga pod udarcima policije ništa neće ostati, pa se ljudi pozivaju na saradnju uz pretnje i obećanja. Zatim su izdvojeni svi ljudi od 18 do 30 godina i pod stražom sprovedeni u školske učionice, a ostali su pušteni s naređenjem da sami pretresu svoje kuće i sve druge prostorije. Pedeset zaprega moralo je biti spremno pred opštinom za slučaj poterà i prevoza uhapšenih, ranjenih ili ubijenih.

A tada je počelo hapšenje prema već pripremljenim spisakovima koje je Spiler sa sobom doneo. Prvi na redu

bio je Obren Janjušević Artem, ali njega nije bilo kod kuće niti u školi.

Time je počelo veliko rvanje, koje je potrajalo četiri dana i četiri noći. U toku ove akcije Špiler je iznenada primio depešu da sve snage najhitnije napuste Karadorđevo i krenu na granicu prema Tisi. Radilo se o nemačkoj okupaciji Mađarske, koja je sve više postajala nepouzdan saveznik. To je svakako spasio mnoge baze i mnoge aktiviste u Karadorđevu, ali je bila činjenica da su za ta četiri teška dana glavne baze bile očuvane i da je najveći broj članova Partije i Skoja ostao na slobodi. To je bila još jedna značajna pobjeda u direktnom sukobu sa Špilerom i njegovim snagama.

Ipak, bilo je i žrtava, kao i značajnih gubitaka. Strah je ovladao pojedinim ljudima, neki nisu izdržali, ali je bilo daleko više hrabrosti i izdržljivosti. Mnogi su se hrabro probili kroz blokadu i našli se u polju, neki su se tamo domogli baza a drugi su na sebe navukli potere. Među onima koji su se probili bili su Milan Pribić Đokica, Mića Radaković Mičurin, Vaso Torbica i Dragan Bjelobaba Crveni.

U jednoj grupi nedaleko od Begeja nalazili su se Radovan Svrđlanović, Bogdan Kesić, četiri ilegalca iz Aleksandrova, zatim Jovo Čiča, član Mesnog komiteta Skoja, Branko Krajinović, komandir skojevske straže, 1 Branko Marčetić, sekretar aktiva Skoja, koji su došli u bazu pošto su se takođe probili iz blokade. Nije se moglo dugo ostati u bazi, u kojoj nije bilo ni vode ni hrane, pa su ilegalci rešili da izađu i da na bežejskom nasipu nađu neki zaklon, iz kojeg bi imali pregled polja i mogli uočiti pokrete neprijatelja. U toku večeri grupa se razdelila, jer je trebalo uhvatiti veze i nabaviti hranu. Svrđlanović, Kesić i Čiča uputili su se ka Dušanovcu, a Branko Marčetić, Triva Babić i Milan Uzelac u Aleksandrovo. Krajinović, Stanković i Danica Zavoda vratili su se u bazu da tamo sačekaju jednu ili drugu grupu.

Branko Marčetić i njegova dva druga naišli su na zasede koje su bile postavljene oko Aleksandrova, ali su uspeli da se provuku. Međutim, opet su bili otkriveni i

morali su da se na isti način vrate u bazu, pošto su od Save Gaborova dobili nešto hrane i vodu. Tako su isto postupili Svrđlanović i njegova dva druga. Dogovorili su se da se naredne noći svi prebace preko Begeja i nađu u sigurnijem području.

Međutim, policijske patrole bile su brže od njih. Kada su bili već izašli na nasip, otkriveni su i navukli poteru na leđa. Neprijatelj je nastupao u streljačkom stroju i bočnom vatrom pokušavao da spreči izmicanje ilegalaca, rešen da ih žive pohvata. Na desnom krilu ipak su se u prvi mah probili Svrđlanović, Kesić, Čiča i Stanković. Došli su do jednog salaša i sklonili se u stog slame, spremni da se živi ne predaju. Imali su u rukama dva pištolja i dve bombe, dovoljno da svoju rešenost sprovedu. Pošto su ih ipak приметili, opkolili i pozvali na predaju, oni su bacili jednu bombu na neprijatelja. Jovo Čiča se sa svojim pištoljem pokušao probiti, a Radovan Svrđlanović, Bogdan Kesić i Dane Stanković su, zagrljeni, aktivirali poslednju bombu. Svrđlanović i Stanković su ostali mrtvi, dok je Kesić, s teškim ranama pao neprijatelju u ruke. Hrabri mladić je umirući prkosio neprijatelju. Jovo Čiča je zarobljen.

Levokrilna grupa pokušala je da se domogne dolme i begejskog korita. Najpre je zarobljena Danica Zavoda, a zatim Branko Krajinović, dok je Triva Babić smrtno pogođen. Jedino je Branko Marčetić uspeo da prepliva hladni Begej i da se pritaji u ševaru. Nemci su izašli na dolmu, ispalili nekoliko rafala po zamrzloj površini reke, pokupili plen i udaljili se prema selu.

Grupa koju je vodio Vaso Torbica kretala se prema severu do baza u Ruskom Selu. Tu su bili skojevci Božo Kosanović. Dušan Savatović, Bogdan Đukić, Čedo Mileusnić i Mirko Mehandžija. Torbica je bio naoružan puškom. Međutim, Karađorđevčani nisu znali da je i Rusko Selo bilo pod opsadom. Torbica je poslao Božu Kosanovića i Mirka Mehandžiju na vezu sa Dušanom Sadžakom. Oni su uspeli da se neopaženo ubace u selo i nađu Sadžaka, koji ih je obavestio o akciji policije i smestio u bazu. Nije bilo mogućnosti da se odmah vrate natrag i obaveste svoje drugove koji su ih čekali. Tek sledeće noći pokušali su da se izvuku, ali su naišli

na zasedu i bili uhvaćeni. Torbica i drugovi nisu više mogli da čekaju pa su oprezno sami pošli u Rusko Selo. Prva dvojka je naišla na zasedu, koja je zarobila Čedu Mileusnića, dok je Dušan Savatović uspeo da se otrgne i izmakne paljbi. Vaso Torbica i Bogdan Đukić, koji su takođe izmakli paljbi, uputili su se sa Savatovićem u Karadorđevački atar.

Mića Radaković Mičurin i Mirko Obradović probili su se prve večeri iz blokiranog sela i uputili se u Rusko Selo. Međutim, i oni su naišli na zasedu. Radaković je bacio bombu, koja nije eksplodirala, ali je naterala Nemce da zalegnu, što je dvojici iskusnih boraca bilo dovoljno da se izvuku i izgube u noći. Krenuli su prema Melencima i našli se u Naninoj bazi, gde su već stigli Milan Pribić i Dragan Bjelobaba. Bili su tu i Dura Jovanović, Milojko Filipčev i Toma Granfil. Ceo Okružni komitet bio je na okupu. Donesena je odluka da se iste noći u selo vrate Radaković i Bjelobaba sa zadatkom da odmah po skidanju blokade sakupe najugroženije drugove i dovedu ih na novi kanal za Srem. Oni su se uspešno probili u selo i našli drugove u bazama.

I u selu je bilo pucnjave. Iz ruku policije posle teškog batinanja pobegao je Iso Grubišić, ali su ga posle pola časa pronašli, ranili i ponovo savladali.

Nemci su 17. marta napustili Karadorđevo. Manšaftovci su sobom povelili 88 uhapšenika, ako se računaju i ranjenici koji su ležali u kolima i oni osakaćeni, koji posle teških batina nisu mogli doći ni do kola nego su ih drugovi na svojim rukama preneli. Većinu uhapšenih činili su skojevci. Bilo je otkriveno svega osam bunke-
ra, od kojih samo u jednom tri devojke.

U svom izveštaju od 19. marta 1944. Špiler je napisao;

„... Na osnovu podataka koje je ova komanda poverljivim putem dobila, kao i saslušanjem prethodno utvrđenih osoba, sprovedena je akcija od 14. III u selu Karadorđevu. Ovo selo se u zadnje vreme postavilo kao predvodničko i kao najjači oslonac komunističkog pokreta otpora u Banatu..“⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ IAPKV Izveštaj Špilera br. 955/44, AK 6284. Momčilo-
vić: PJZ, str. 624—674

DVA MARTOVSKA TRANSPORTA SKOJEVACA

Dura Jovanović se vratio iz Surduka upravo uoči napada Nemaca na Karađorđevo. Bila je to povoljna okolnost, jer je to značilo da je put za Srem bio ponovo otvoren posle kritičnog prekida. Stari kanal preko Višnjiceva bio je van upotrebe, ali je novi bio spreman da se stavi na probu. Očekivan je samo rasplet u Karađorđevu pa da prva grupa krene.

Dura Jovanović je upoznao Pokrajinski komitet o provalama u okrugu i likvidaciji glavnog kanala i predložio da se razmotri mogućnost stvaranja jednog kraćeg puta, koji bi išao preko Tise za Bačku i dalje preko Šajkaške za Srem. Taj predlog je uzet ozbiljno u razmatranje i o njemu ima više dokumenata Pokrajinskog komiteta. U pismu Jovana Veselinova upućenom 2. februara Aćimu Gruloviću o tome se kaže:

„... U Banatu je provala u Mićinom kraju i to nas može dosta pogoditi. Prestali su da dolaze otud transporti. Ova kriza mora se čim pre resiti, jer nam je veza sa Mićom veoma potrebna baš sada kada Nedić hoće da izvrši mobilizaciju tamošnjih Srba. Protiv te mobilizacije izdali smo letak..“⁴⁴⁹

Dvadeset i pet dana kasnije u pismu Gruloviću on konstatuje da je Okružni komitet za severni Banat uspeo da se poveže sa svim srezovima i da će biti moguće na proleće započeti sa manjim oružanim akcijama. Ali taj kraj ima dosta težak položaj, jer je udaljen od Srema i nekako je uklešten sa svih strana, pa stoga tamo treba i dalje raditi na tome da se što više ljudi prebaci u Srem i zatim u jedinice. Dalje se u pismu kaže:

„Teškoća je u tome što ne može da se izgradi siguran kanal. Jedan kanal kojim se do sada išlo provaljen je. Kombinujemo da se Banačani prebacuju preko Bačke..“

Veselinov je ovu mogućnost ponovio i u svom pismu od 5. marta.^{449a}

⁴⁴⁸ Zbornik PKV, str. 271

^{44a} Isto, str. 293, 403

POLICIJSKA PEFEKATURA ZA BANAT
ROMANDA JAVNE BEZBEDNOSTI
BEKEREK

Broj 565/44 — 31. I. 1944.

SRBI!

Policijskim vlastima poznato je da u policijske trzme očigledni Titovih bandi trbuju po Banatu Junc, naročito scenska naslednje obejce pola, za odšarak u Srbm i pristupaju u famoštaje njihove robe. Prilikom ovog vrbovanja služe se ovi plaćenici crvene Moskve naprednijim sredstvima, pretnjama i lažnom propagandom, te preduzimaju sve i sva samo da pojedince pridobiju za ove svoje planove.

SREBI Čuvajte svoje deca — svoju sudbinu! Uposredivajte ih sa ovu opoznati i kažite im da se naslađuju širokim glasovima tih sedera u ljudskom obliku. Predložite vašoj deci da ih ophvata magla silne nezakrpe noćne i oseri u smogu lica svoga otkriveni zato da ih u stariju danina napuste i odbegnu u sigurnu svoju propast — u smrt, već radi toga da svojim roditeljima u njihovoj starosti budu odonac, pomoć i ponos. Uposredivte vašu decu da te bande, u koje ih pozivaju, nisu ništavne, kako se to oni vole nazivati „narodno-oslobodilačke vojske“, već obične bande oborivih Titovaca, serobih prepalica i špota, kojima nije ništa sveće i koji ocauju upravo njihovih ocajaje prema svojim porodičama, svom selu i svom narodu. Kažite vašoj deci da je život tih bandita gori nego život dirnih zveci, pošto gonjeni svak od vlasti bude gladni, gođi i boji od mesta do mesta i potpuno ali sigurno staju u svoje propast.

U cilju sprežavanja napred spomenute podli slobje bandita, kao i opasvanja banatske omladine, vlast je preduzela naprednje odgođavajuće mere. Prilikom provokacije tih serca u policijske trzme polovratni su odšerati svi pripadnici grupa, koji su se pod vodstvom banditskih ocajaja i kurira namercivali prečasti iz Banata u Srbm. Nije narediti pripadnici ovih grupa, za koje je porodičnom istragom utvrđeno da su vodeli i da su lično sudelovali u ovoj oštrij trbovanje, stricijali su 21. I. 1944 g. u Bečkereku

- 1.) KOVAČEV SLAVKO, obučar iz Kumana,
- 2.) KOVAČEV STEVAN, mašinski bravar iz Kumana,
- 3.) KOVAČEV RADNOJ, krojački naučnik iz Kumana,
- 4.) VESELINOVIK ŽARKO, ratar iz Kumana,
- 5.) KATANA SLAVKO, kolar iz Botofa.

Prodaje se stavlje da mnoga sa opoznati da se sa lično kazna izostić sve dec, koji će u buduću biti oborivci pri pokušajima slobje prečuvanja u Srbm u cilju pripodruživanja (naslednja) Titovim bandama. In lično izostić i svi oni, koji će u pretnja serbi na području Banata trbovati žude in lično rad bilo kojim načinom pomoćni, kao i oni, koji će ocajati, koji slobja trbovanje vse, kao i nepite odbrage banditi i komunistički strivati ili im dovesti hranu.

SREBI Svećaje je od vas dječam da budite naši anđelom i seročam ovog sveta i porodičnice. Čuvajte vaše sela i pacite da vam se koji od bandita ili njihovih agenata ne savrate u vaše sela i domove lično i materno. Um da osvojite primetite, jeste to oslobaj vlasti! Inajete svak u vidu da oni, koji saljavaju banditi, komunistički i njihove ocajaci i kuriri, odonac lično doju hranu, (kao tri kćeri kazna — kazna smrti! Pre-odpušteno, ocajaje mećko, kao samirivce ili je ranije saljavivamo ličeva lično odšeravamo darivamo im hranu ili u bilo kojoj smeri pomagamo sudanju njihovim ocajajima vrbovanja, serba pomagamo višedimom da si njihoveci banditi odbravati i znanječam — lično pomagamo i materno da se oslobodi ocajajima ličevam, ličevam koji ličevam znanječam da si ličevam. I od vas dajke, koji ste ranije gođili ili sada grešite, serbi dajke vaše sudbine. Inajete u vidu i to, da se li lič banditi i komunistički odšeravaj njihovi agenti i kuriri, koje neki od vas sakrivaju ili su ih sakrivali, biti ipak jednom otkriveni, i da se — kao što e to do sada svak bio slučaj — mirno i bez ikakve grube silavice odati vaše imena, vas koji ste ih primali, davati im sklonište i hranu; svakako je bolje da vi njih u tome poteknete, da se za vremeom opoznati i da svoj greh iskupite tim: da pomognete da se li sakriveni što pre pronadju, ali i privode našolubaj kazni. Takvima svojim radom ne samo da ćete spasti sebe već ćete doprineti otkrivanju mira i reda u vašim selima, te sveć i sigurnosti vaših domova i celokupnog naroda.

SREBI Ako ste od vas lično ste da ličvi višedimom, serba da učini bez ikakvevolje odšeravajete. Najbolje je u buduću je, da imate — ali ne ličve preter učine u Bečkereku kod Komande javne bezbednosti. Imajte ocajaci, koji će bilo kakve podalje davati vlastima u pogledu bandita i komunistički, držaće se u najvećoj tajnosti.

I ako je sigurno da ćete vi vlasti pomoći u punom uverenju da je to vaše dužnost i da time činite dobro sebi, svojoj porodično svom selu i celokupnom narodu, ipak se izgređno napominje, da su za probavivanje i hvatanje bandita, te njihovih agenata i ličevih odbravice vaše novizna nagrada.

SREBI U vašem ličevom interesu postojajete ovu opoznati i savet vlasti. Učinite sve i sa svoje strane da se po svaku cenu o-čuva u Banatu mir i red — mir i red, koji je u interesu svih Banatačana, bez obzira na narodnost i veru.

SREBI Ivi razmišljanju o svemu što vam je napred naredeno inajete svak pred očama očakaj pacnje, opoznati i savete najbolji shvata svakog seroda koji su u danšnjem najbratijem i najljubavnijim danima bratvo i pobrivamo serbi i svoje ruke keravim narodnog broda. Postojajete njihove reči, kojima vas svak i sa svakeom mesta zadržaje da imate svak pred očama ljudima i najbolje samo ličevate; izgređno svakog seroda i da se nasadati podliju propagandama jevrejsko-naslednja-pliočkrablog Londona i crvene Moskve, te da pojedite ličevaj pravim i opoznatičim pacnje — pacnje mira, reda i rada, koji će da serpi narod dovede u tako sreće i blagostanja u slobajnoj i serodnoj nozaj Evropi.

Komandant javne bezbednosti:
Dr. Spiller, S. F.
Pukovnik Dr. strah

Pokušaj Špilera da odvratí banatske borce od puta do brigade

Međutim, stvaranje kanala preko Bačke nije uspe-
lo. Ostao je kanal Elemir—Perlez—Centa—Surduk.

Mića Radaković Mičurin i Dragan Bjelobaba Crveni nisu gubili vreme. Odmah po prestanku blokade dali su se na posao da iz baza izvuku članove Partije i skojevce i da ih pripreme da već druge večeri krenu na put. A to je značilo da prva grupa krene 18. marta, a druga nedelju dana kasnije.

Zborno mesto bilo je na jednom pašnjaku prema Melencima. Borci su napuštali seoske ulice, ovoga puta slobodno, ne krijući se. Na pašnjaku se okupilo 36 boraca, od toga 12 drugarica. Bila su tu 34 skojevca, među kojima i članovi Mesnog komiteta Đorđe Momčilović i Dragan Došen. S grupom je krenuo i Dragan Bjelobaba, koji je išao na Drugi kongres USAOJ-a. Komandir je bio Obren Janjušević, a jedan od pratilaca Petar Calić, koji je i ostao u Sremu sa ovom grupom.

U ataru između Torde i Melenaca „transport“ su dočekali Milan Pribić i Milka Agbaba, koja je iz Kikin-
de dovela nekoliko skojevaca i priključila ih grupi, u kojoj je sada bilo oko 50 ljudi. Kolona je krenula i u jutarnjim časovima stigla u Melence. Smestila se u štalu sekretara Mesnog komiteta Partije Žive Bibina Malog. Bilo je to rizično, ali u tom trenutku i jedino rešenje. Čitava dva dana borci su proveli u selu a da ih niko nije izdao, iako su Melenčani videli dugu kolonu dok je išia ulicom u svoju bazu. Prvi „transport“ skojevaca iz Karadordeva stigao je u baze u Surduku, u kojima su bili okruženi izvanrednom pažnjom i brigom.

Druga grupa još nije bila ni sakupljena, svi ugroženi drugovi nisu bili izvučeni iz sela, a poneki su se još nalazili u svojim bazama i ne znajući da je blokada bila skinuta, kada je Jozef Vilhelm ponovo upao u selo. Ali, ovoga puta u njegovim rukama našlo se svega 13 omladinaca. To je govorilo da su se pohapšeni skojevci u toku blokada na policiji dobro držali.

Time je martovska policijska akcija u Karadordevu bila završena. Udar je bio osetan, gubici značajni. Ubijen je jedan član Sreskog komiteta Partije, jedan član Partije i dva ilegalca, uhvaćen jedan član Sreskog ko-

miteta Skoja, tri člana Mesnog komiteta Skoja, jedan član Partije i 61 član Skoja. Ostalo su bili saradnici. Ipak, bila je očuvana cela partijska organizacija, mesni i sreski narodnooslobodilački odbori, organizacije AF2-a i USAOJ-a, ali isto tako i više od dve trećine članova Skoja, od kojih su 34 već bila u Sremu.⁴⁵⁰

Drugi „transport“ skojevaca bio je spreman za pokret već 24. marta. To su bile 24 drugarice, i 23 druga, a među njima pet članova Partije i 34 člana Skoja.

Kolonu je formirao i do melenačkih baza poveo Milan Pribić Đokica. Ma koliko da su to želele, iscrpljene drugarice, posle četiri dana provedena na nogama ili u teskobnim bunkerima, nisu bile u stanju držati tempo marša. Ipak, kolona se kretala najbrže što je mogla i uspeła da stigne na cilj. Ovoga puta nije uvedena u Melence, već je skrenula prema Melenačkom ostrvu, bliže Naninom salašu, u kome su se nalazili članovi Okružnog komiteta. Kolona je zaustavljena na najbližem salašu, gde joj se priključila još jedna grupa omladinaca iz Dragutinova i Kikinde, koji su čekali u vranjevačkim bazama.⁴⁵¹

Filipčev je još bio u Surduku, pa su grupu prihvatili Dura Jovanović i Emil Kevrešan. Najteže je bilo kolonu dovesti do Begeja i predati je Svetislavu Markuševu i Pavlu Percu na poslednjoj deonici. S obzirom na kapacitet čamaca na Dunavu, grupa nije mogla biti velika. Na put je odjednom moglo krenuti do 45 ljudi. Zato je izdvojena jedna desetina muškaraca iz Karadorđeva i upućena u baze u Tarašu da tamo sačeka sledeću priliku.

Dura Jovanović je pratio grupu do Eiemira, a tada se vratio na Nanin salaš. Na čelu kolone, koja se probijala močvarnim i blatnjavim terenom, nalazio se Emil Kevrešan. U međuvremenu se spustila teška magla i kolona je izgubila pravac. Napravljen je u stvari krug, izgubljeno je dragoceno vreme i nije bilo drugog izlaza nego se vratiti natrag. Dan grupu nije smeo zateći na otvorenom polju u neposrednoj blizini grada. Kevrešan

⁴⁵⁰ Momčilović: PJZ, str. 747—753

⁴⁵¹ Isto, str. 758—765

je odabrao jedan prazan salaš u blizini Elemira. Kuća se nalazila uza samu baru, obraslu trskom, iza koje se izdizao blag brežuljak. Polje je prema selu bilo čisto i ravno. Borci su se smestili u prostranoj odaji, a prvi stražari su se popeli na tavan koji je poslužio kao osmatračnica. Odgovornost za „transport“ preuzeo je Božo Rajačić, nekadašnji član Okružnog komiteta Skoja. U grupi su se nalazili njegov brat Ića, kurir, i sestra Anka, kao i pet sestara — pet skojevki iz susedne kuće Rajačića. Tako je bila napuštena jedna od najboljih baza Okružnog komiteta Partije.

Emil Kevrešan se vratio u Naninu bazu i podneo izveštaj Miloj ku Filipčevu, sekretaru Okružnog komiteta, koji se upravo bio vratio iz Srema. Situacija je postala sasvim ozbiljna kada je sa salaša stigla vest da je sopstvenik salaša slučajno otkrio grupu i da je pušten kući. Miloj ko Filipčev i Emil Kevrešan uzeli su kurire i požurili ka salašu.

U međuvremenu je straža sa tavana primetila Filipčeva, Kevrešana i dvojicu kurira, ali istovremeno sa druge strane i kamione s Nemcima. Bilo je očividno da sopstvenik salaša nije imao hrabrosti i da je borce prijavio policiji. Vest je brzo stigla do Spilera, koji se stavio na čelo potere i najbržim putem dojurio do salaša.

Filipčev i njegovi drugovi stigli su brže, ali samo toliko da otvore zaštitna vrata i naredi što bržu evakuaciju. Međutim, Nemci su već zauzeli položaje i otvorili žestoku vatru. Po trsci punoj devojaka i momaka počeli su da kose mitraljeski rafali i da se rasprskavaju mine iz malih bacača. To je bilo prvi put da je Spilerova udarna grupa upotrebila i minobacače.

Odstupalo se u redu, bez panike. Voda je dosizala do grudi, kuršumi su šišali trsku, poneko je jauknuo, ali niko nije izostajao. Najveća opasnost je bila pri izlasku na uzvišicu. Trebalo se prebaciti dvadesetak koraka preko brisanog prostora. Filipčev i drugovi su morali takođe da se povuku. Na uzvišiei je ostao nepomičan Košta Zurčin iz Kikinde. Danica Rajačić je bila ranjena, ali je uspela preći brežuljak. Đoko Novaković nosio je na rukama svoju teško ranjenu sestru Zorku.

Spiler je na salašu našao samo odbačene delove odeće i obuće i mrtvog čoveka na uzvišici. Nemci su zapalili salaš i povukli se, ali je Spiler odmah alarmirao sve snage u širokom krugu sa zadatkom da pohvataju rasturene ilegalce. Nastao je pravi lov na nenaoružane ljude. Teško je bilo razbijenim grupama u noćnoj magli na nepoznatom terenu. Svaka grupa se morala sama orijentisati i probijati po svojoj inicijativi. Najveća grupa, koju je vodio Božo Rajačić, stigla je do Aradca. Božo i Ilija Rajačić su otišli u selo da uhvate vezu, ali su naišli na jake patrole i povukli se. Uputili su se zatim u Petrovgrad i tamo se sklonili, ah se više nisu mogli vratiti po svoju grupu. Grupa se, međutim, sama dalje probijala i posle četiri dana lutanja i skrivanja stigla u Karadorđevo. Grupa iz Dragutinova takođe se našla ponovo u svojim bazama. Ali mnoge devojke su pale policiji u ruke. U zatvorskim ćelijama našle su se Savka Ajduković, Milica Vojnović, Nedeljka Gostović, Mica Lukić, Dara Košutić, Bosiljka Mandić, ranjena Zora Novaković, Jelka, Sofija i Marija Radaković, Milica i Mandica Rajačić, Savka Stikavac i Melanija Pavkov, a zatim Ičo Rajačić, Milan Gostović, Miloš Bogdanov, Nikola Medić, Niko Martinović i Rade Orlović.

Desetinu koja je srećom bila izdvojena iz „transporta“ i još sedam drugarica prikupljenih iz rasturene kolone, Filipčev je doveo u Surduk tek 5. aprila, nakon borbe koju su pratiodci vodili na Dunavu sa nemačkom patrolom.⁴⁵²

ZAVRŠNE AKCIJE NEMAČKE OFANZIVE

Posle Karadorđeva nemačke snage su zaposele obalu Tise, ali je Mađarska bez teškoća bila okupirana, pa je Spiler mogao da se okrene prema Ruskom Selu i nastavi svoju akciju na tom području.

— U Ruskom Selu naročito široko se razvijala organizacija Skoja, oslonjena na Karadorđevački sreski komitet. Organizacijom je uspešno rukovodio njen mesni

⁴⁵² Isto, str. 761—765

komitet sa sekretarom Dušanom Sadžakom Lalicom. U radu Komiteta su se isticali i Gligorije Popov, Dušan Opsenica, Milan Marković, Vukole Stojanović i Mile Vojnović. I ovdje je već u oktobru 1943. osnovan Mesni narodnooslobodilački odbor na čelu sa Mićom Sadžakom, zatim organizacije USAOJ-a i AFŽ-a. Krajem godine formirana je i partijska ćelija, koju je vodio Pero Vuković. Vuković je bio kooptiran i u Sreski komitet Partije a Gligorije Popov u Sreski komitet Skoja.

U samom selu i u ataru Ruskoselci su izgradili nekoliko dobrih skloništa, u koje su dolazili i partijski radnici sa strane, posebno iz Karađorđeva.

Prvo ozbiljnije hapšenje u Ruskom Selu izvršila je kikindska policija 10. juna 1943. Provalu je načinio Božo Balać iz Aleksandrova. Skojevcu Vaso i Dušan Opsenica, koji su tada uhapšeni, izdržali su sve muke i sprečili provalu.

Mnogo mladića iz Ruskog Sela htelo je da ide u Srem. U toku 1943. godine red je dobilo samo njih petorica. U januaru 1944. još trojica su iz karađorđevačkih baza krenula prema Višnjicevu, ali su tamo bih u toku blokade zarobljeni. Mladići su bili uhvaćeni na delu i pod teškim batinama su odali Peru Vukovića i još nekoliko vodećih drugova. Iz Sreskog komiteta dobijena je direktiva da se u ilegalnost povuku svi koji su sa trojicom uhapšenih bili u vezi. Međutim, ovi drugovi nisu mogli odmah biti prebaćeni u Srem.

Spiler se odlučio na prvu opsežniju akciju na Rusko Selo tek 7. i 8. februara. Međutim, Gligorije Popov, Vukola Stojanović, Dušan Opsenica, Mile Vojnović i Dragomir Pijevčević bili su u velikoj bazi izgrađenoj na njivi Milana Lalića i Spiler ih nije našao.

Trinaestog marta mesna policija je uspela da uhapsi Peru Vukovića. To je bio znak da se u ilegalnost povuku Jovanka Popov, Mićo Olbina, Duka Pribić i Vladimir Stanić. Pero Vuković se nije dobro držao na policiji i to je bio povod da policijske snage ponovo blokiraju Rusko Selo i tokom 15, 16. i 17. marta izvrše masovnija hapšenja. U rukama policije našlo se 14 skojevaca iz ruskoselske organizacije i 11 pripadnika

USAOJ-a. Od ilegalaca ni ovoga puta nijedan nije bio uhapšen.⁴⁵³

Neki ruskoselski omladinci, bojeći se nove blokade i masovnog hapšenja, pokušavali su da sami nađu nekakav izlaz. Rešili su se da se jave u Nedićevu vojsku i tim putem stignu do neke partizanske jedinice. Međutim, Spiler je u Petrovgradu dočekaovoz kojim su pošli „dobrovoljci“ i uhapsio, među ostalim, i 13 omladinaca koji su bili u selu organizovani.

Sve je to bilo dovoljno Juraju Spileru da za 26. i 27. mart pripremi snažnu blokadu Ruskog Sela i da povede energičnu istragu. Kao i obično obruč je bio stegnut već pre svitanja. Jedinice Dojče manšafta i policijske straže opasale su selo, a Spiler i udarna grupa Počeli su sa hapšenjima i istragama. I ovde su svi odrasli stanovnici pozvani pred opštinu, održan im je govor, naredena premetačina, a sva omladina zatvorena u školske prostorije. Spiler je imao dug spisak ljudi koje trebalo uhapsiti. Taj spisak je pročitao i tražio da izađu oni koje je imenovao, ah niko nije izašao.

Jedna patrola sa Vilhelmom na čelu bila je upućena na njivu Milana Lalića. Spiler je imao podatak da se tamo nalazi bunker sa ilegalcima. Bunker su pronašli i u njega ubacili bombu, ali tamo nije bilo nikoga. Spiler je ipak imao u rukama 54 mladića i devojke, među kojima je većina pripadala organizaciji Skoja.

Ilegalci su se na vreme povukli iz baze na Lalićevoj njivi i napravili dve nove, jednu blizu druge, na njivama Branka Radočaja i Radice Popov. Kada su završili sa izgradnjom baze, naredili su dvojici omladinaca da predrljaju parcele. Kako je jedan od ovih uhapšen, napustili su bazu na kojoj je on radio i svih desetoro smestili su se u bazi na njivi Radice Popov.⁴⁵⁴

U aprilu su nastavljene nemačke akcije. Od 3. do 6. aprila pod blokadom su bile Klarija i Srpska Crnja. Uhapšena su 62 pripadnika pokreta, otkrivene su njihove veze sa Srbima u Rumuniji, a na groblju u Srpskoj Crnji bilo je otkriveno jedno dobro izgrađeno

⁴⁵³ Vojvodić, str. 162—164. IAPKV 8051, 8052

⁴⁵⁴ IAPKV AK 8131, 8052, 18173. Vojvodić, str. 105—177

sklonište. Samo 6 dana kasnije Spiler je ponovo došao u Srpsku Crnju i uhapsio još 29 aktivista.⁴⁵⁵

U to vreme Nemci su zadali još jedan udarac pokretu. Pretražujući ruskoselske njive, Mirjan Tucakov i Đura Trbić otkrili su bazu na njivi Radice Popova i to odmah prijavili. Mesna policija i pripadnici Manšafta krenuli su u akciju. U međuvremenu su bazu napustili Vukole Stojanović, Mićo Olbina i Vladimir Stanić i uputili se ka Vojvodi Step i Karađordevu. U bazi su ostali Grigorije i Jovanka Popov, Dušan i Danica Opsenica, Dragomir Pijevčević, Dušan Sadžak i Dara Štrbac. Kad su primetili da se približava policija na konjima i kolima, ilegalci su se podelili u grupe i počeli bežati golim poljem. Najpre su zarobljeni Dušan Sadžak, Dragomir Pijevčević i Dara Štrbac. Uvidevši da ne mogu umaći, Grigorije Popov, Dušan Opsenica i Jovanka Popov su na očigled Nemaca aktivirali bombu i zagrljeni poginuli.

U selu je organizovan narodni sud, koji je zbog izdaje na smrt osudio Mirjana Tucakova i Đuru Trbića. Tih dana izvršena je presuda samo nad Tucakovim.⁴⁵⁶

Još uoči napada na Rusko Selo Spiler se 22. marta jednim proglasom obratio Banaćanima.

U proglasu se govori o skloništima ilegalaca i daje se na znanje da se u praksi pokazalo da vlasnici parcela obično znaju za ta skloništa i da stoga oni snose punu odgovornost. Zatim se naređuje: „ ... Svaki vlasnik mora s vremena na vreme, a najmanje svakih 14 dana jedanput, da obiđe i najpažljivije pregleda celokupni svoj zemljišni posed u cilju da utvrdi da li se na istom eventualno nalazi kakvo izgrađeno sklonište . . .“ Posle toga dolazi pretnja, a onda primamljiva novčana nagrada za onoga ko sklonište potkaže.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ IAPKV AK 8131, 8051

⁴⁵⁶ IAPKV 8051. Vojvodić str. 172—179

⁴⁵⁷ IA Zrenjanin AK 6621. „Ta skloništa su obično tako velika da se u njima mogu skrivati 6—10 lica. U skloništa se ulazi kroz mali otvor, kojim se zatvara uralmljenim poklopcem u kome se nalazi zemlja. Kada lice koje se želi sakriti u takvo sklonište, u isto uđe, namesti na otvor taj poklopac tako da se tada iz malo veće daljine takvo sklonište teško primećuje.“ — opisivao je detalje Spiler u svom proglasu.

Iz Kikinde je kurirskim vezama u baze na Umiću više Dragutinovaca stigla cela porodica Sivčev: otac Živa, sin Zivko i kćerka Darinka i Dobrinka. Čekali su na „transport“ za Srem. U međuvremenu su na jednom salašu uhapšeni otac i sin, a se9tre su uspele da izbegnu hapšenje i pređu na salaš Save Pejića na Keretkovu. Sa drugim ilegalcima iz ovog kraja one su bile u drugoj martovskoj grupi za Srem koja je 30. marta razbijena kod Elemira. Dragutinovačka grupa je uspela da se izvuče i smesti u baze Okružnog komiteta Milivoj a Đukičina Pokrajinskog, kod Dragutinova, i na Nanin salaš kod Melenaca. U tom trenutku nije bilo drugog izbora, iako su time bile kompromitovane dve najvažnije baze Okružnog komiteta u ovom kraju.

Petnaestog aprila u Vincaidu je uhapšeno 20 ljudi, čime su bile ugrožene važne baze okružnih komiteta Partije i Skoja, kao i punkt za vezu sa Pokrajinskim komitetom. Policiji je pao u ruke Sima Zarić, jedan od kurira Okružnog komiteta. Zarić je odmah odao bazu u Bašaidu u kojoj je nađena Dara Bibin, a zatim i bazu Okružnog komiteta na salašu Milivoj a Đukičina Pokrajinskog.

Špiler je 16. aprila sa svojom udarnom grupom došao u rejon Dragutinova i Melenaca i pretresu salaša Milivoj a Đukičina pronašao bazu Okružnog komiteta, u kojoj je tada bilo pet devojaka iz razbijene grupe među kojima su bile i sestre Sivčev. Špiler je doznao i za druge velike baze Okružnog komiteta, izgrađene pored salaša Tadinke Popov Nane, nedaleko od Melenačkog ostrva. Čim je dobio podatak, krenuo je tamo sa svojom udarnom grupom.

Na salašu se upravo nalazio Milivoj Popov Operista, sekretar Mesnog komiteta Skoja iz Dragutinova, koji je došao na zakazani sastanak Sreskog komiteta. Čim se pojavila policija na konjima, Milivoj Popov, Tadinke, njen sin Pera i kćerka Vida pohitali su prema širokom kanalu koji je opasivao ostrvo i bio zarastao u visoku trsku. Pod kišom kuršuma Milivoj i Pera Popov su uspe li da se domognu druge strane, iako je Pera bio ranjen,

ali su Tadinke i Vida ostale u vodi izrešetane mecima. Agenti su otkrili bazu dugu dvadeset i široku dva i po metra.⁴⁵⁸

Idući dalje po tragu kojim je vodio Zarić, Spiler je sa svojim agentima dospeo 23. i 24. aprila u Padej i Sajan uzputno pretresavši neke kuće u Bašaidu i Vincaidu. Tom prilikom organizacijama u ovom kraju nanesen je težak udarac. Mihalj Kiš, sekretar Sreskog komiteta Partije, uhapšen je u Padeju zajedno sa još nekoliko članova partijske ćelije. Među dvadeset privedenih većina su bili Mađari. Akcija je ponovljena 24. i 25. maja kada je uhapšeno još 47 Padejčana. Nemci su pohapšene mađarske komuniste teško mučili i potom streljali, pokušavajući da zastraše njihove sunarodnike i da ih odvoje od oslobodilačkog pokreta. Mihalj Kiš se držao odvažno sve do strelišta.

U Sajanu je uhapšen i Vojislav Vojvodić, sekretar partijske ćelije. Vojvodić se na policiji hrabro držao. Na ovom terenu agenti su pronašli nekoliko baza.

Posle toga došlo je do provale grupe Milivoj a Kalezića u Petrovgradu. Tragajući dalje za skloništima oko kanala koji je vodio prema Sremu, Spiler je sa svojom udarnom grupom dva puta upadao u Vranjevo, 30. aprila i 8. maja. Tada su razbijeni partijska ćelija i aktiv Skoja. U Spilerovim rukama našla su se 32 pripadnika ovih i drugih antifašističkih organizacija.

U vremenu od 9. do 11. maja svi pripadnici Kalezićeve grupe su pohapšeni. Mila Perić je uhapšena u Beogradu, a sam Kalezić u Itebeju. Od oko 30 uhapšenih većina su bili intelektualci. Mihalj Kiš je streljan 2. juna u Jabuci, a 20. juna u istom selu streljani su Vojislav Vojvodić, Milivoje Kalezić, Mila Perić i još neki Kalezićevi saradnici.

Time je ova nemačka ofanziva bila završena.⁴⁵⁹

458 IAPKV AK 8131, 8051. Popov, rukopis

459 IAPKV AK 8131, 8051, Mata Sećerov: Hronika Padeja, str. 197—205; Saopštenje o streljanju od 20. VI 1944.

Glava trinaesta

USPOSTAVLJANJE VEZA JUZNOBANATSKOG ODREDA S POKRAJINSKIM KOMITETOM I GLAVNIM ŠTABOM

Grupa pod vodstvom Žive Jovanovića Andre boravila je početkom januara 1944. u peščari i pokušala da se poveže s ljudima u Gaju i Deliblatu. Jedanaestog januara uputila je patrolu koju su sačinjavali Zivić i Matić, ali su ta dva borca bila izdana Kozacima i zatečena u jednoj štali. Došlo je do borbe. Partizani su pružali otpor sve dok ih nije plamen progutao zajedno sa štalom.⁴⁶⁰

Nije tačno utvrđeno kako je Dušan Buzadžija izgubio život. On je uporno pokušavao da uspostavi vezu sa Pokrajinskim komitetom i u tome je skoro uspeo. Preko kanala koji je bio uspostavio u Srem je poslao dva izveštaj a. Na tom zadatku je radio sa borcem Trajanom Katalinom. Kada su krenuli na zbornu mesto odreda, sukobili su se sa nemačkom policijom; ubili su dvojicu i povukli se, ali su ujedno izgubili i vezu. Posle toga je Dušan Buzadžija nađen mrtav, a Trajan Katalina je stigao u Srem i podneo svoj izveštaj Pokrajinskom komitetu, u kojem se kaže i ovo:

..... Odred je u rasulu. Kad nas je zadesila nesreća u Rumuniji, grupa oko 30 drugova prebacila se u Banat, bila je na milosti i nemilosti, bez glave. Drugovi iz rukovodstva nisu hteli iz ranije brinuti za stanove, pa je većina drugova ostala po

⁴⁶⁰ AVII 1991 i—3/5

nesigurnim mestima. Svi drugovi koji su dezertirali nisu zato što su to želeli, bili su prinuđeni jer nisu imali gde da prezi-me ... Većina dobri borci... Vodeći drugovi nisu se ispravno ponašali prema odredašima, ali odredaši nisu smeli da ih kritikuju... Bilo je oko 17 rukovodećih drugova i stvarno niko nije smeo da iznese na kritiku ono što oseća.⁴⁶¹

Pokrajinski komitet je 20. februara 1944. uputio pismo Štabu Južnobanatskog partizanskog odreda, u kome je bilo precizirano da je u decembru 1943. u Srem došao jedan drug iz južnog Banata sa zadatkom da uspostavi vezu. Taj drug je sa sobom doneo letak s porukom Srbima južnog Banata i Saopštenje br. 3. Štaba Južnobanatskog odreda, kao i jedno pisamce pišamo olovkom upućeno na neku vezu preko koje je ovaj kurir i dospao u Srem. U pismu Pokrajinskog komiteta se kaže:

„Na osnovu svega toga mi smo poverovali da taj čovek ima vezu sa vama i da ćemo preko njega moći da uspostavimo kakvu-takvu vezu sa vašim Štabom. Međutim, svi ovi pokušaji nisu urodili plodom. Ne znamo do koga je krivica što se veza nije uspostavila, ali je činjenica da ste vi još uvek daleko od nas, bez svake pomoći Partije ...“⁴⁶²

U pismu se dalje navodi da se pokušava uspostaviti veza preko sekretara Sreskog komiteta za srez Pančevo Stojana Orelja, pa se kaže da se požuri sa uspostavljanjem ove veze, koja je značajna i za Odred i za čitav narodnooslobodilački pokret u Vojvodini, naročito u to vreme, kada se veoma brzo razvijaju događaji u svetu.

Iz pisma se vidi da je Štab Odreda redovno izdavao saopštenja, letke i druga dokumenta, što je svedočilo o njegovoj političkoj ulozi i aktivnosti u južnom Banatu. Pokrajinski komitet traži od Odreda da stalno izvodi akcije, pa makar one bile i sitne. To pismo Štab Južnobanatskog odreda nije primio, ali je sa svoje strane činio stalne napore da se te životne veze uspostave.

Sedmog aprila 1944. sve grupe Južnobanatskog odreda stigle su na zakazano zbornu mesto u Deliblatskoj peščari. Štab odreda je zaključio da se mora učiniti sve da se uspostave veze sa Pokrajinskim komitetom. Odlu-

⁴⁶¹ IAPKV 18355

⁴⁶² Zbornik PKV, str. 283—284

čeno je da se odrede tri borca za taj zadatak. Za vođu ove trojke izabran je Anđelko Rupar Stole, a za njegove pratioce Stevan Buzadžija Milenko i Boža Dobrić Crni.

Trojka je krenula početkom aprila i uspešno i bez smetnji probila se do Dunava, nedaleko od Opova. U okolnim ritovima Prelive i Kišvare, uz obalu Dunava prema Belegišu, nekoliko Belegišana imalo je svoje posade i kolibe. Oni su živeli i radili na banatskoj strani, ali su bili vezani za Belegiš u svemu, pa tako i u organizovanju borbe protiv okupatora. Već od sredine 1943. Belegiš je bio značajna baza Pokrajinskog komiteta, koji je preko Belegišana sa one strane Dunava polako širio veze i organizacije prema mestima u tom delu Banata. Jedan od tih Belegišana bio je i Rada Pecinjački, glavna veza na drugoj strani velike reke. Anđelko Rupar i njegova dva druga naišli su baš na ovog čoveka, porazgovarali o švercu i duvanu, a onda palpitali kako bi se prebacili na drugu obalu. Rada Pecinjački je takođe bio oprezan i obećao im vezu sa nekim Nemcem iz Opova. Zakazali su sastanak. Rupar i njegovi drugovi nisu poverovali Pecinjačkom pa su pokušali sami da pronađu neki čamac da bi se pod zaštitom noći prebacili na sremsku stranu. Takav čamac su pronašli, ali je sada i među njima došlo do nesporazuma oko vremena prelaska.

Stevan Buzadžija i Bogdan Dobrić bili su nestrpljivi i seli su u čamac. Anđelko Rupar ih je uveravao da treba sačekati dan, jer je obala ovde pravo usečena i visoka pa je noću teško naći neki prolaz. Polazeći brzopleto, Stevan Buzadžija i Boža Dobrić našli su smrt u talasima nabujale i nemirne reke. Tako je još jedan Buzadžija poginuo gradeći most između Sremaca i Banacana.

Sutradan je Anđelko Rupar uspeo da se nađe u Belegišu, zahtevajući od „mesnih“, kako su ovde zvali članove Mesnog narodnooslobodilačkog odbora, da ga najhitnije povežu sa nekim članom iz višeg rukovodstva. Posle dva dana u Belegiš je stigao sekretar Pokrajinskog komiteta Jovan Veselinov Žarko. Rupar je Veselinovu podneo podroban izveštaj o Odredu i njegovim akcijama, kao i o stanju na teritoriji južnog Banata. Na osnovu toga izveštaj a Pokrajinski komitet je doneo nekoliko

važnih odluka. Među tim odlukama bila je i ona da se u južni Banat najhitnije uputi grupa vojnih i političkih rukovodilaca koja će raditi na obnovi partijskih i skojevskih organizacija i komiteta, kao i drugih masovnih organizacija, a zatim na bazi postojećeg Odreda formirati Četvrti banatski partizanski odred.

Na temelju tih odluka Glavni štab NOV i PO Vojvodine doneo je 13. aprila dve naredbe. Prvom naredbom u Banat se upućuje Živan Peričin Jole da kao ovlašćeni predstavnik Glavnog štaba poveže Glavni štab sa jedinicama u Banatu i prenese im sva njegova naređenja i direktive, da formira Štab Četvrtog banatskog odreda i organizuje sam odred i da razvije što veću vojnu i političku aktivnost.⁴⁶³ Drugom naredbom se za komandanta Četvrtog banatskog odreda određuje Marko Tanjurdžić Siptar, kapetan, do tada zamenik komandanta Prvog sremskog odreda.⁴⁶⁴

Najpre se Anđelko Rupar sam vratio iz Srema da bi još jednom „proverio kanal“, koji još nije bio ni učvršćen, ali je Odred tada već bio u Banatskoj klisuri. Kuriri koji su bili ostali na vezi u Peščari imali su okršaj s kozacima, posle koga su morali da se povuku u Klisuru. Tek u ponovnom odlasku u Peščaru patrola je doznala da se Anđelko Rupar sa još nekim drugovima vratio iz Srema i da se nalazi negde oko Potoornia.

Kada su Anđelko Rupar i drugovi došli, Južnobanatski odred se nalazio u šumi više Zlatice. Među Banaćanima je bio Sremac Živan Peričin Jole u lepo sašivenoj uniformi sa partizanskim oznakama poručničkog čina na rukavima i titovkom na glavi. Imao je oficirsku torbicu dvogled, pištolj dve omanje bombe o opasaču i nemački šmajser.

Time su, konačno, i svi banatski borci bili stavljeni pod jedinstvenu komandu Glavnog štaba partizanskih odreda Vojvodine. Uspostavljen je još jedan važan kanal, naslonjen na Belegiš, a pružao se do Deliblatske peščare i dalje do Banatske klisure. Na ovom kanalu va-

M3 AVII 214 26—2/2

«4 AVII 214 26—1/2

žna tačka bilo je Dolovo, u kome su boravili članovi Okružnog komiteta i pretvorili ga u značajno uporište u južnom Banatu.⁴⁶⁵

REORGANIZACIJA ODREDA I USPEŠNE AKCIJE

Radost među borcima Južnobanatskog odreda zbog susreta sa drugom iz Srema bila je pomućena pogibijom Žive Jovanovića Andre. Živa Jovanović je poginuo 13. juna nesrećnim slučajem, obilazeći stražarska mesta oko partizanskog logora.⁴⁶⁸ On je bio jedan od najpopularnijih boraca u južnom Banatu, komandant odreda i jedan od poslednjih članova četvrtog Okružnog komiteta Partije za Južni Banat.

U Kusiću je došlo do reorganizacije Odreda i njegovog štaba. Za novog komandanta izabran je Pera Jovanović Joca, za njegovog zamenika Radivoje Đurić Katovski, a Anđelko Rupar je dobio dužnost obavешtajnog oficira Odreda. Komesar Odreda ostao je Bogdan Drenča Zuhraj. Međutim, Naredbom Glavnog štaba Vojvodine od 10. jula 1944. za komandanta Četvrtog partizanskog odreda postavljen je Radivoj Đurić Katovski, a za njegovog zamenika Pera Jovanović Joca. Za intendanta Odreda postavljen je Milorad Radomir Politovski, a za referenta saniteta Nada Milutinović Janja. Drenča i Rupar ostali su na svojim dužnostima.⁴⁶⁷ Odred je podeljen na tri čete, izabrane su komande četa i svakoj četi određeni tereni i zadaci. Počelo se, dakle, više vojnički. Prvu akciju izvele su sve tri čete zajedno na opštinsku zgradu u Vračev Gaju.

Tada su u Kusić došla nova, značajna pojačanja iz Srema. Početkom maja stigla je dobro naoružana grupa iskusnih boraca i vojno-političkih rukovodilaca, u kojoj su bili i Jovan Grahovac Crni, Marko Končić Korać i Branko Okanović Leka. Korać je postavljen za komandira, a Grahovac i Okanović za komesare četa. Iza njih su stigli Dušan Bogdanov Senko i Radovan Vlaj-

⁴⁶⁵ Momčilović, NBS, str. 86—91

⁴⁶⁶ AVII 213 36—5, 214 20—3

⁴⁶⁷ AVII 214 21—3

ković Bata, partijski radnici, koje je Pokrajinski komitet Partije poslao da obnove partijske i skojevske organizacije i da organizuju narodnooslobodilačke odbore i druge masovne organizacije, a zatim i sreske i okružne komitete Partije i Skoja.⁴⁶⁸

Banatski partizani

Već u naredna dva meseca situacija u južnom Banatu je korenito izmenjena. Odred je dobio široku bazu i ponovo bio na sigurnom tlu. Više nije bilo teškoća oko snabdevanja i manevrisanja. Novi borci svakodnevno su se javljali Odredu, ali svi oni nisu tada još mogli u njegove redove. Zato su i kanalom Deliblatska peščara—Be-

108 Veselinov, str. 133—135. Katovski je preuzeo dužnost komandanta Odreda a na čelo belocrkvanske čete došao je Branko Okanović. On je u Banat stigao sa Markom Kontićem i Jovanom Grahovcem, koji su preuzeli komandu nad vršačkom četom. Grahovac je bio sa ovog terena, a u leto 1943. pobjegao je iz Petrovgradskog logora i stigao u karadordevačke baze, iz kojih je u oktobru te godine prebačen u Srem.

legiš krenule kolone mladića i devojaka, da bi bili razvrstani u vojvodanske brigade.

Partijska i skojevska organizacija su izašle iz okvira Odreda i ponovo se razvile po starim u novim uporištima. Obnovljeni su narodnooslobodilački odbori.

Prvu veću akciju posle popune Južnobanatski odred je izveo 21. jula na policijsku stanicu u Potpornju. Ta stanica je bila u stanu učitelja Žive Jovanovića Andre, u kome on nije stanovao još od julskih dana 1941. godine. Slučaj je hteo da to bude posle Andrine smrti. Jednu četvu su vodili Anđelko Rupar i Aleksandar Vasić, a drugu Jovan Grahovac Crni i Mladen Stojkov Stepan. Napadalo se iz dva pravca. U cilju zaštite jedna četa je isturena prema selu Ritiševu.

Grupa Jovana Grahovca prošla je u večernjim časovima ulicama sela u koloni, na veliko iznenađenje i radost meštana, i podišla policijskoj stanici. Stražar u dvorištu je lako razoružan. Grahovac i Stojkov su upali u trpezariju kroz prozor i s naperenim pištoljima primorali 22 nemačka policajca, koji su upravo bili za večerom, da podignu ruke. I dok je Rupar sa grupom stigao, predaja stanice je već bila izvršena. Ostala je još opštinska kuća. Tamo je otišao Rupar i oteo pušku stražaru. Uхваćena su i streljana 3 izdajnika.

U ovoj uspejoj akciji zaplenjen je puškomitraljez sa preko 3.000 metaka, 23 puške, 6 bombi, 2 pištolja i cela policijska oprema. Zaštitinica je zarobila jednog policajca a drugog ubila, zaplenivši još dve puške. Opštinska zgrada je zapaljena. Dok se vatra razgorevala, okupljeni narod i partizani su pevali. Pridružili su im se čak i neki zarobljeni policajci.⁴⁶⁹

Istog dana Odred je krenuo da napadne policijsku stanicu u Kajtasovu. Borci su se u kukuruzu pored sela pripremali za napad kada su im meštani javili da se policija evakuisala odmah posle napada na Potporanj. Zato je odlučeno da se napadne Grebenac.

Dvadeset četvrtog jula po podne Odred je podišao selu obalom Karaša. Upućena je trojka da preseče telefonske veze prema Jasenovu, u kome se nalazila četa

⁴⁶⁹ AVII 213 26—5, 215 20—3/3

vojnika. Opet je Odred nastupao sa dve čete. Jedna je išla pravo u selo, a druga zaobilazno. Prva četa je uz put zarobila dva policajca, dok je treći uspeo da umakne u kasarnu. Borci obe čete izvršili su juriš na kasarnu, ubili jednog policajca i zarobili dvojicu, dok su se ostali razbežali.

U ovoj akciji zaplenjene su 34 puške, 1 pištolj, 12 bombi, 17 pari odela, ćebad i druga oprema. Zapaljena je i arhiva u opštinskoj zgradi. Sa dvojica kola natovarena plenom Odred je krenuo ka dupljajskim vinogradima.⁴⁷⁰

Uspeši napada partizana na Grebenac i Potporanj daleko su odjeknuli. Narod je slavio svoje borce.

Pripreman je novi napad na pojačanu policijsku stanicu u Kusiću. Odred se 28. jula svratio u Vračev Gaj i zarobio komandanta četnika Draže Mihailovića za Banat Voju Gergu, ranije žandarmerijskog narednika. Gerga je u džepu imao dekret o postavljenju za komandanta korpusa. Četnički komandant je osuđen i pogubljen zajedno sa još dvojicom izdajnika. Na putu Vračev Gaj—Dubovac borci su srušili 40 telefonskih stubova.⁴⁷¹

Nastavivši marš za Kusić, Odred je zalogorovao između Vračevog Gaja i Dupljaje na delu atara Kraljica. Partizani su radoznalo posmatrali dobro uređene formacije savezničkih aviona, koji su sve češće preletali ovaj kraj, na putu za naftonosna polja u Rumuniji. Odjednom su se izdvojila tri lovca, spustila se nisko i na logor osula paljbu iz mitraljeza. Ozlojeđeni partizani su se raštrkali i na saveznike otvorili vatru.

Stab Odrada je promenio prvobitnu odluku, pa je Odred neprimećeno ušao u Kusić i smestio se po bazama.

Jedna četa je dobila naređenje da 3. avgusta napadne radni logor kod sela Orašca. Logor je bio organizovan 1943. godine. U njega su dovedeni mladići i devojke iz petrogradskog logora, a među njima ih je najviše bilo Višnjićevaca, pohapšenih u velikoj januarskoj blokadi. Vodič je bio jedan saradnik iz sela Orašca. Komesar čete je iz mašinke ubio komandanta logora, koji je naišao pored mesta gde su se partizani pripremali za napad. Po-

⁴⁷⁰ Isto

⁴⁷¹ A VII 213 21—1/2

što je logor bio opkoljen, izvršen je juriš. Stražari su se razbežali i bez borbe predali logor. Zaplenjeno je 7 pušaka i bogata oprema. Oslobođeno je 30 logoraša, među kojima veći broj devojaka. Oni su se zajedno sa četom prebacili u Kusić i tamo smestili.⁴⁷²

SAMOSTALNA DEJSTVA ČETA ČETVRTOG BANATSKOG ODREDA

Posle uspešnih napada na policijske stanice, slabog držanja policijskih postaja i drugih teškoća koje su sve više pritiskale okupatora, iz mnogih mesta su povučene policijske stanice, a koncentracija je izvršena po gradovima i većim mestima na važnijim komunikacijama. Tako su stvorene sasvim slobodne oaze, a time i prostor za još brži razvoj borbenih jedinica.

Čete su uskoro prerasle u tri snažne partizanske jedinice, sposobne i za samostalna borbena dejstva. Po sastavu ljudstva i po terenu na koji su bile raspoređene, čete su dobile i nazive: Pančevačka, Vršačka i Belocrkvanska. Njihova brojnost je naglo rasla isto kao i udarna moć, stečena zaplenom značajnih količina oružja.

Pančevačka četa pod komandom Mladena Stojkova Stepana upućena je na svoj teren, a osnovni joj je zadatak bio da organizuje i čuva linije sa Sremom, da formira i prebacuje kolone dobrovoljaca koji još nemaju mesta u jedinicama na ovom terenu.

Vršačka i Belocrkvanska četa sadejstvovale su u napadima na neprijateljske garnizone.

Vršačka četa je izvršila najveći broj akcija, u zajednici sa Belocrkvanskom četom, i samostalno. Komandir ove čete bio je Marko Kontić Korać, a komesar Jovan Grahovac Crni; zamenik komesara Živan Sijački Sava. Belocrkvanskom četom komandovao je Radivoj Đurić Katovski, a komesar joj je bio Branko Okanović Leka.^{472a}

Vršačka četa je ostala u Kusiću, odakle je bio i najveći broj boraca ove jedinice. Gotovo nije bilo kuće niti

⁴⁷² IAPKV 1974/2. AVII 215 20—3/3. Mitrović, str. 189

^{472a} Momčilović: NBS, str. 94

odraslog meštana koji u to vreme nije organizovano radio za partizane. Ali, Kusić je bio izložen dvostrukim napadima i provalama spolja. Omladinci iz Vršca su pregovarali sa belogardejcima da njih oko dve stotine pridju partizanima. Bilo je očevidno da je među ovim saradnicima okupatora zavladała demoralizacija i strah od onog šta će biti kada dođe Crvena armija, ispred koje su pre dvadesetak godina i pobjegli. Za njih je već bilo jasno da Nemačka gubi ovaj rat i da su se još jednom našli na pogrešnoj strani. Pregovori su dobro tekli i trebalo je napraviti dogovor sa Štabom Odreda. Glavni pregovorač bio je Ljubomir Miljković Štrk. Međutim, jedan belogardejac je prijavio Miljkovića i policija ga je stavila pod prisмотрu. U Kusić na pregovore sa Štabom Odreda upućena je Ilonka Vuković, ali je ona pala Nemcima u ruke.

Desetog avgusta Kusića su blokirale jače jedinice Poljske straže i Dojče manšafta pod komandom Hansa Šradera i Grubera.

Ilonka Vuković je postala izdajnik. Vodila je agente kroz selo pokazujući im kuće u kojima je boravila. U toku blokade uhapšeno je oko stotinu meštana, a mnoge su kuće opljačkane, opustošene i razorene. Polovinu uhapšenih su strpali u logor u Petrogradu, a drugu polovinu otpremili u logore smrti u Nemačkoj.⁴⁷³

Vršačka četa se na vreme povukla iz sela, ali je morala prihvatiti borbu sa belogardejcima, odstupajući kroz kukuruze i vinograde prema rumunskoj granici. Belogardejci su zarobili i ubili dva omladinca, oslobođena iz orašačkog logora. Ranjena su u polju i dvojica Kusićana koji su kolima prevozili hranu za borce.

Četa se našla iza rumunske granice na poznatim terenima, ali se ovoga puta nije ulogorila. Vratila se u Kusić čim je skinuta blokada sela. Narednih dana je izvršeno nekoliko uspešnih akcija, pa se četa uputila prema zapadu. Bilo je javljeno da će iz Srema u Banat biti prebačena jedna jača jedinica, koju treba prihvatiti na banatskoj strani.

⁴⁷³ IAPKV 18428, 8051

Belocrkvanska četa je izvela nekoliko samostalnih akcija, među kojima je i ona u Banatskoj Subotici. Spaljena je opštinska arhiva i likvidiran opštinski beležnik. Posle toga se ova četa udružila u akcijama sa Vršačkom četom.

Pančevačka četa, brojno najmanja, bila je upućena na teren pančevačkog i kovačkog sreza, u priobalni pojas Dunava. Četa je imala zadatak da čvrsto drži kanal koji je kod Belegiša prelazio Dunav i vezivao Srem s južnim Banatom. Deonica koja je bila pod kontrolom čete išla je od Dunava do Dolova.

Rada Pecinjački Šarga ostao je nezamenljiva „veza“ na Dunavu. Pecinjački je u svako doba dana i noći, po svakom vremenu, bio spreman da Organizuje neposredni prelaz preko široke reke, bilo da se radilo o pojedinim kuririma ili o desetini. Njegov sektor se protezao najdelikatnijim delom: od Besnog Foka do Belegiša. On je preko Dunava prevezao Slobodana Berberskog Lalu, Stojana Orelja, Spasoja Miloševa i mnoge druge, i to još u vreme kada se za pravim i stalnim vezama tragalo.

Stojan Orelj je poslan iz Karađorđeva u leto 1943. da pokuša uspostaviti veze preko Beograda. Orelj se, međutim, zadržao u rejonu Pančeva, u selima u Pančevačkom ritu, gde je organizovao nekoliko grupa, da bi se prebacio u Srem i uspostavio vezu s Jovanom Veselinovim. Sekretar Pokrajinskog komiteta vratio ga je nazad da odlučno krene dalje i formira partijske ćelije u pančevačkom rejonu. Ostavši u južnom Banatu, Orelj je već krajem 1943. godine mogao saopštiti sekretaru Pokrajinskog komiteta da su stvoreni uslovi za obnovu Sreskog komiteta Partije za pančevački srez. Početkom godine taj je komitet i organizovan. Bio je to prvi komitet koji je obnovljen u južnom Banatu. Pored Stojana Orelja u njega su ušli Pera Pavkov i Vasa Kartu Ujka. Ali Stojan Orelj je u leto 1944. nesrećno poginuo. Pera Pavkov je ostao glavna spona na kanalu za Srem i jedan od glavnih kurira na njemu. Već u maju on je na ovom kanalu imao čitavu jedinicu kurira i pratilaca, koji su se u avgustu stavili pod komandu Pančevačke čete.⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ Zbornik PKV 285—286. IA Pančevo XLI MG 5. IAPKV 18768

Spasoje Milošev je radio u Kovačici, ali je bio povezan sa crepajskim skojevcima. Umakao je provali, dokopao se Beograda, a onda Srema. Borbeni mladić se uskoro našao u Odredu, da bi krajem 1943. bio komesar čete u brigadi. Pošto je Stojan Orelj stvorio vezu i uslove da se pokrenu ljudi ovog kraja na akciju, Miloševa su uputili po zadatku u Banat. U decembru se našao u Crepaji i ubrzo preko Jovana Cakića došao u vezu sa Oreljom.

U maju 1944. Opovo je postalo važna tačka na kanalu Belegiš—Peščara. Značajnu ulogu oko prihvatanja i smeštaja sve većih grupa južnobanatskih boraca imao je Mesni narodnooslobodilački odbor u Opovu, formiran u maju. Članovi ovog odbora bili su Veljko Godovšček, sekretar partijske ćelije u selu, Krsta Mihailov, Svetozar Popov i Bogdan Milkov.

Nemci su svoj garnizon u Opovu pojačali jednom jedinicom belogardejaca, prebačenom iz rejonu Bele Crkve, ali su „transporti“ i dalje prolazili. Opovački Hrvati nisu hteli da služe Nemcima, pa je sedamnaest mladića strpano u logor. Drugi su se organizovali i odlazili u partizane.⁴⁷⁵

U julu je na ovom terenu formiran i Sreski narodnooslobodilački odbor. Njegov predsednik je bio Košta Vojnov, a članovi Steva Babić, Zuza Iluravik, Sava Avram i Spasoje Milošev.

Dušan Bogdanov Senko je već po svom dolasku iz Srema, boraveći u crepajskim bazama do odlaska prema Peščari, osnovao Sreski komitet Partije za kovački srez i taj komitet poverio Spasoju Miloševu. U njega su ušli Pavle Babin iz Barande i Lazar Markov Zeleni iz Sakula.

I u crepajskom punktu ovog kanala organizovana je jača kurirska grupa, odmah posle stvaranja veza sa Ju-

⁴⁷⁵ Opovo je mesto sa mešovitim stanovništvom. Pored Srba i Hrvata u selu je bilo dosta Nemaca. Opočani su imali prvu partijsku ćeliju 1938. godine, ali je u aprilskom ratu rasturena da bi u proleće 1944. bila obnovljena.

žnobanatskim odredom. Komandir grupe bio je Slavko Sremac Strika.⁴⁷⁶

Još septembra 1942. Rada Pecinjački je od poznanstva i ličnog prijateljstva s Josipom Tajzenom, zamjenikom komandanta nemačkih graničara na Dunavu, došao do delikatne saradnje, koja mu je pružala izvanredne mogućnosti. Tajzen je pristao na saradnju i postao ne samo saradnik nego i veoma koristan obaveštajac, od koga su se mogli dobiti podaci o rasporedu i pokretima nemačkih snaga u priobalnim rej onima Dunava, a posebno o svakodnevnim graničnim stražama, patrolama i zasedama. Kada je to bilo potrebno, Tajzen je sam postavljao straže, tako da one budu što dalje od kanala. To je bilo utoliko značajnije što je Tajzen imao sedište u Opovu, osetljivoj tački na kanalu.

Tim kanalima, preko veza koje su imali Orelj i Pavkov, prebacivane su i grupe beogradskih ilegalaca. Tada su na ovom plitkom kanalu bili najaktivniji kuriri iz Belegiša Velja Mirčetić, Vojislav Mazinjanin Lale, Momir Volarević, Dušan Aćimović i Cvrkalj. Sredinom 1943. godine za komandanta štaba belegiških desetina određen je Dragutin Savin Griša, pa su i belegiški kuriri radili pod njegovom komandom. Laza Markov Zeleni je sa bannatske strane održavao vezu sa Pokrajinskim komitetom.

Beogradski ilegalci vešto su koristili motorni brodić Jovana Rajsa iz Pančeva, vezujući za njega svoje ribarske čamce i barke u kojima se najčešće nalazio sanitetski materijal, radio-delovi i aparati i drugi materijal sakupljen u gradu za partizane. Rajsov brodić je te čamce ostavljao kod Kišvare, gde su ih preuzimali kuriri sa kanala i dopremali u Belegiš.

Rajs je bio Nemač, ali nije bio fašista. Zbog toga su ga se njegovi zemljaci odrekli. On je sa svojom malom flotom stalno bio na reci prevozeći povrće i druge namirnice. Ali u „Tanji“ je bilo ugrađeno tajno sklonište za posebno poveri jiv materijal, koji je donosio ili primao

47« crepajska organizacija bila je desetkovana martovskim hapšenjima 1942. Policiji u ruke tada je pao organizator Skoja Sava Zebeljan. Hrabro se držao na policiji, a obešen je u Pančevu 21. juna 1942. Crepajac je bio i sekretar OK Skoja Mita Zivkov Lala. (Vlajić, str. 82—126)

Aleksa Orhimenko, glavna veza između Beograđana i Rajsja. Sem „Tanje“ Rajs je imao još jedan motornjak i nekoliko dereglija.

Već od početka 1944. godine ovim prelazima, u manjim ili većim grupama, prelazili su dobrovoljci iz Banata za jedinice u Sremu. U tome je kanal Surduk—Karadordevo davao dragocena iskustva. Najpre su to bili aktivisti, ponekad i cele porodice iz Opova, Sakula, Barande i najbližih sela, a kasnije i iz udaljenih rejona, naročito iz Dolova. Samo u aprilu je iz Opova prebačeno 40 ljudi. Nemcima je pošlo za rukom da 19. jula prepadom pohvataju u Barandi gotvo čitavu grupu od 24 borca. Tom prilikom je uhapšen i dostavljač, ali se on u zatvoru obesio. Međutim, već u avgustu je u ovom selu formiran nov „transport“ od 50 omladinaca, koji je, sa još 50 ljudi iz Sakula, uspešno prebačen u Srem.⁴⁷⁷

OBNOVA MASOVNIH ORGANIZACIJA I FORMIRANJE BANATSKE OPERATIVNE ZONE

Dušan Bogdanov Senko i Radovan Vlajković Bata prebacili su se sa terena kovačičkog sreza u Dolovo, odakle su počeli sa radom na obnovi najpre partijskih i skojevskih organizacija, a zatim na stvaranju masovnih organizacija, kojih ranije na ovom terenu nije bilo.

U cirkularu upućenom svim partijskim rukovodstvima (u stvari poverenicima) od 4. jula 1944. Dušan Bogdanov Senko je kao poverenik KPJ za južni Banat dao osnovnu platformu za rad komunista u ovom kraju. U tom cirkularu se kaže:

„ ... Naša Partija nije neka mrtva i ukalupljena organizacija već je živi organizam koji se stalno razvija i obnavlja. U ovoj teškoj otadžbinskoj borbi izgubili smo naše najbolje drugove, a padaju najbolji aktivisti i borci. Zato moramo smeliše uvlačiti nove ljude, verne sinove narodnooslobodilačke borbe koji su spremni u svakom momentu podneti i najveće žrtve za svoj narod i Partiju. Uvlačenjem novih ljudi mi ćemo naše kadrove osvežiti za nove napore prilikom izvršenja današnjih ve-

⁴⁷⁷ Isto, str. 82—84. IAPKV 16768,
dine 4453

8051. Muzej Vojvodine

likih zadataka... Moramo da učinimo prelom i po tom pitanju našeg rada. Ranija greška bila je u tome što su mesne partijske organizacije direktno sprovodile i organizovale narodnooslobodilačku borbu a ne preko antifašističkih organizacija koje čak nisu ni stvarane. Partija rukovodi masama tek preko narodnooslobodilačkih organizacija, tj. preko narodnooslobodilačkih odbora, Antifašističkog fronta žena i Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije u kojima treba da imamo svoga člana i preko koga dajemo sugestije za rad i pružamo pomoć svojim dosadašnjim iskustvom u radu.⁴⁴⁷⁸

Očito je da je u obnovi organizacija i razvijanju masovne baze južni Banat zaostajao za severnim, ali su i ovde već bili stvoreni svi uslovi da se brzo i na širokom planu krene napred.

Iz Odreda je izdvojeno deset drugova sa kojima su Bogdanov i Vlajković održali partijski tečaj, spremajući ih za partijske radnike u Odredu i na terenu. Tečaj je radio u Kusiću i Vračevom Gaju, a trajao je 12 dana i bio uspešno završen. Polaznici tečaja i stari borci Stevan Bekić, Aleksandar Vasić i Srđa Pasulj upućeni su kao partijski poverenici u srezove Kovin, Vršac i Bela Crkva. Njihov zadatak je bio da sprovode u život direktive postavljene u cirkularu o obnovi partijskih i stvaranju masovnih organizacija i da stvore uslove za obnovu sreskih komiteta Partije i Skoja.

Već do sredine avgusta obnovljeno je desetak organizacija u vršačkom srezu, a najpre u Pavlišu, Uljmi, Vlajkovcu, Velikoj Gredi, Dupljaji, Jasenovu, Zagajici, Izbištu, kao i u samom gradu. Obnovljene su i partijske organizacije u Margiti, Parti, Vračev Gaju, Kaludеровu, Banatskoj Subotici i Kusiću, dok je u Kruščici organizacija obnovljena već krajem 1943. godine i bila jedna od retkih na terenu izvan Odreda. U junu je i u Beloj Crkvi obnovljena partijska ćelija a nešto ranije i organizacija Skoja.

Tada su već bili sazreli uslovi za obnovu Okružnog i sreskih komiteta Partije. Pokrajinski komitet je sredinom avgusta imenovao članove Okružnog komiteta: Dušana Bogdanova kao sekretara, Radovana Vlajkovića Batu kao sekretara Okružnog komiteta Skoja i Peru Jova-

⁴⁷⁸ IAPKV 4328

novića, koji je sasvim povučen iz Štaba Odreda. Iz Odreda je povučen i Bora Vemić, a u Komitet je kasnije ušla i Komelija Ankuoić. U isto vreme formiran je i Okružni komitet Skoja sa Vlajkovićem na čelu. U taj komitet je iz Odreda došao i Dejan Vincer Klimka.⁴⁷⁹

Obnovljeni Sreski komitet za vršački srez sačinjavali su Aleksandar Vasić Čapajev, sekretar, Pera Cvetković, Siniša Jankulov i Vlasta Vuletić. Sekretar Sreskog komiteta za srez Bela Crkva bio je Srđa Pasulj, a članovi Edo Ljubibratić, Živa Kirilov i Zlatibor Munčan. Stevan Bekić je kasnije formirao Sreski komitet u kovinskom srezu.

U to vreme su prošireni i dalje razvijeni sreski komiteti za kovački i pančevački srez. Dužnost sekretara Sreskog komiteta za srez Pančevo preuzeo je Vasa Katru, a u Komitetu su bili Jovan Zanić, Stjepan Matijašević, Milenko Pavkov, Jakša Kesić i Dura Vujić. U Sreskom komitetu kovačkog sreza bili su Spasoje Milošev kao sekretar, Laza Markov Zeleni, Zuza Huravik, Petar Dragojević i Miloš Stojanov.

U velikom broju mesta su formirane organizacije žena, narodnog fronta i USAOJ-a, posebno mesni, a zatim i sreski narodnooslobodilački odbori. Krajem avgusta je formiran i Okružni narodnooslobodilački odbor za južni Banat. Za predsednika je određen Pera Jovanović, za potpredsednika Mladen Stojkov Stepan, a za sekretara Vaso Guculj.⁴⁸⁰

Primivši prvi izveštaj od Dušana Bogdanova, Jovan Veselinov je krajem jula pismom obavestio Nikolu Petrovića, člana Pokrajinskog komiteta Partije, o postignutim rezultatima obnove organizacija u južnom Banatu. U tom pismu se kaže da u pančevačkom i kovačičkom srezu postoje sreski komiteti Partije, a u pančevačkom još i Sreski komitet Skoja, koji je i prvi obnovljen u južnom Banatu. U ovom srezu bilo je povezano 13 mesta, a u nekim od njih bilo je organizovano i do 200 ljudi. Pored toga u srezu je radilo pet partijskih ćelija

⁴⁷⁹ Zbornik PKV, str. 396. Kasnije je u OK kooptiran i Bora Vemić

⁴⁸⁰ Zbornik PKV, str. 396. IAPKV 16768, 22500, 18428, 19785, 2742. Muzej Vojvodine 3631/5905 MF

i nekoliko mesnih narodnooslobodilačkih odbora. Partijska ćelija je obnovljena i u Pančevu. U kovačičkom srezu bilo je povezano 7 mesta, ali je tada obnovljena samo jedna partijska ćelija i dve kandidatske grupe. U oba sreza bilo je organizovano dosta Rumuna pa i tri Nemca. U ostalim srezovima stanje je lošije, ali i tamo su postojali svi uslovi za dobar početak.⁴⁰

U pismu se kaže da je Zivan Peričin formirao Četvrti partizanski odred i da sada ide da formira i Peti u severnom Banatu. O budućim akcijama u pismu stoji:

..... Drugovi su se vratili sa Karpata na naš teren i uskoro će početi sa akcijama. Biće nešto učinjeno i u pogledu odbrane letine. Unutrašnje stanje u odredu je sređeno. Niko ne može da objasni međusobnu borbu drukčije osim da se radilo o bolesnim ambicijama pojedinaca. Izgleda da je onaj Nikolaj stvarno tipus, pomalo i razbojnik..⁴⁸² — Veoma su nas obradovale vesti o vašim akcijama, to je lepa pobeda naših partizana u vašem kraju. Treba nastaviti tim putem, ali uvek voditi računa i o planovima i namerama neprijatelja. Vršiti mobilizaciju novih boraca kako ne bi zarobljene puške ležale neiskorišćene. Mi vam šaljemo jednu dobro naoružanu desetinu ..,⁴⁸³

Pokrajinski komitet je ovim pismom saopštio Okružnom komitetu za južni Banat (o tome je istog dana drugim pismom obavestio i Okružni komitet za severni Banat) o važnoj odluci Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine o formiranju Banatske operativne zone 17. avgusta 1944, čime će sve snage u Banatu biti pod jedinstvenom komandom:

..... Po odluci Glavnog štaba formirana je Operativna zona za Banat. Komandant Zone je drug „Šiptar“ — Marko Tanjurdžić, komesar drug „Fića“ — Miloško Filipčev, a načelnik drug „Jole“ — Živan Peričin. Partijska veza Štaba Zone biće onaj okružni komitet na čijem se terenu štab nalazi. Okružni komitet organizuje partijski rad u odredu na svom terenu preko zamenika politkoma, a izveštaj o radu partijske organizacije u odredu, političkom i moralnom stanju boraca itd. šalje PK-u u svojim redovima izveštajima a po potrebi i vanredno. OK mora imati druga koji radi u vojsci. To treba da bude član OK. Ako zamenik politkoma iz bilo kojih razloga ne

⁴⁸¹ Zbornik PKV, str. 382—384

⁴⁸² Isto, str. 383

⁴⁸³ Isto, str. 389

može biti član OK, onda će jedan od članova OK stalno pomagati zameniku politkoma, obilaziti jedinice, održavati sastanke sa štapskom ćelijom, itd. U vašim uslovima ovaj član OK može imati, pored ovog rada, i druge dužnosti. Komesar zone ne rukovodi partijskim radom u jedinicama, već OK ..⁴⁸⁴

Time je prvi put u Banatu jasno bio utvrđen način organizovanja i delovanja partijske organizacije u partizanskim jedinicama.

Formiranje Banatske operativne zone svakako je bio rezultat razvoja oružane borbe u Banatu, koja je naglo počela da buja kako u njegovom južnom tako i severnom delu. Bio je to znak velike završnice, koja je dolazila zaslugom borbe naroda Jugoslavije i njenih saveznika, posebno Crvene armije, čije su se jedinice sa svojim frontom približavale banatskoj ravnici.

U vezi sa razvojem situacije u Banatu i približavanjem istočnog fronta našim granicama, Pokrajinski komitet i Glavni štab NOV i PO Vojvodine doneli su odluku da formiraju snažniju borbenu jedinicu i da je pošalju u Banat. O tome Pokrajinski komitet piše Centralnom komitetu 24. avgusta 1944:

„U vezi sa kapitulacijom Rumunije predložili smo našem GŠ-u da odmah uputi u južni Banat jedan dobro naoružan bataljon brigade, koji će zajedno sa tamošnjim partizanima operisati, vršiti mobilizaciju ljudstva itd. U tom delu mogu već sada operisati i veće jedinice pošto imamo veze s Rumunijom. U više mesta u Rumuniji rade naši drugovi gde formiraju NOO. Ta sela ishranjuju naše partizane kada se nalaze u Rumuniji. U čitavom graničnom delu u Rumuniji ne oseća se rad rumunske Partije i zato smo mi dozvolili našim drugovima da mogu i tamo raditi..⁴⁸³

U to vreme Udarni bataljon Banatske operativne zone bio je već gotovo organizovan i spreman da krene na zadatak.

⁴⁸⁴ Isto. Zbornik NOR 1/8 str. 281—282

⁴⁸³ Zbornik PKV, str. 397

Glava četrnaesta

INICIJATIVE OKRUŽNOG KOMITETA KPJ ZA SEVERNI BANAT

Bližila se kraju široka nemačka ofanziva u severnom Banatu. Narodnooslobodilački pokret i njegove organizacije pretrpeli su nove snažne udarce, posebno na osetljivim i važnim sponama glavnog kanala Banat—Srem. Bilo je pohapšeno na stotine članova Partije i Skoja, u nekim mestima pale su gotovo cele organizacije, razbijena su tri velika „transporta“ novih boraca, streljane su desetine rodoljuba, u borbi je ubijeno nekoliko rukovodilaca. Okružni komitet je izgubio neke od svojih glavnih baza.

Pa ipak ova ofanziva nije postigla svoj glavni cilj. Neprijatelj više nije bio u stanju da zaustavi tok stvari. U Banatu je stvorena široka baza, izražena u masovnim antifašističkim organizacijama, koje se više nisu mogle ozbiljnije razbiti. Nije bilo više izdajnika tipa Rade Grujića ili Mite Rakitovana, a oni koji su pokušali da idu njihovim stopama brzo su uklanjani. Organizaciona struktura partijskih i skojevskih organizacija i forme njihovog rada bile su prilagođene trajnijem rvanju sa većom policijom i njenim šefom, čiji su metodi i taktika već bili dobro poznati. Bilo je osigurano izvlačenje najugroženijih ljudi ispod ruku policije.

Glavni kanal za Srem u severnom Banatu bio je prekinut, napadnut je bio i rezervni, no ovaj se uprkos svemu održao. Karadorđevo je pretrpelo udarce, ali je očuvalo svoje organizacije a time i snagu i ulogu koje

je imalo u prethodnom periodu. Kumane, Melenci, Dragutinovo i Elemir nisu u ovoj ofanzivi pretrpeli ozbiljnije gubitke. Pozicije pokreta ostale su u osnovi čvrste.

Od oktobra 1943. do maja 1944. u severnom Banatu nije bilo partizanskih odreda. To je i jedini period u kome bar jedan od odreda nije aktivno delovao u ovom okrugu. Međutim, bilo bi pogrešno zaključiti da u to vreme nije bilo vojničke delatnosti obeju strana. To pokazuju i dobro organizovane vojno-policijske akcije okupatora na Višnjićevo, Karadorđevo, Rusko Selo, Padej i druga uporišta. Ali, više od toga, kretanje brojnih grupa boraca kanalima dugim i po dve stotine kilometara, vojnički dobro organizovanih i makar i simbolično štićenih, označavalo je važnu vojničku delatnost. Hiljade ovih boraca bili su vojnici i vojnički organizovani već svojim dolaskom u baze, a zatim učešćem u višenoćnim marševima u kojima su savladivali mnoge teške prepreke, među kojima i Dunav. Svaka grupa za Srem je predstavljala svojevrstan partizanski odred, istina privremenog sastava, ali sa komandirima i desetarima.

U sklopu vojničke aktivnosti bili su i kuriri, organizovani u specijalna kurirska odeljenja, dobro naoružani i sposobni da vode kolone, da za kratko vreme savladaju velike prostore i mnoge prepreke, politički spremni i moralno jaki. Te kvalitete pokazali su svojim hrabrim držanjem i oni koji su na tim zadacima ipak padali u ruke neprijatelju. Takvi su bili Nedeljko Zrilić, Iéo Rajačić, Božidar Beronja, Mirko Đurić, Pavle Stojsavljević, Milan Pejić i drugi. Takav je bio i Obren Janjušević Artmen, prvi kurir Banata, izvanredni borac i komunist, koji je pao junačkom smrću.

Pitanje uzvraćanja udaraca neprijatelju u severnom Banatu i spremanje snaga za konačan obračun postavilo se već početkom maja. Do tada su izbegavani napadi na okupatora, jer su pred pokretom bili drugi ciljevi, a pre svega stvaranje osnovnih uslova u kojima će takve akcije biti efikasnije.

Inicijative u tom smislu davao je Okružni komitet Partije svojim pismima Pokrajinskom komitetu, upućenim od februara do aprila. Okružni komitet je zahtevao odgovarajuću pomoć iz Srema, pre svega vraćanje starih,

iskusnih boraca, koji su u redovima vojvođanskih brigada i sremskih partizanskih odreda stekli borbeno iskustvo, ali isto tako i u pošiljkama oružja. Na ta pisma stizali su odgovori iz Surduka, pa je čitava ta akcija zajednički sprovedena. Počeli su „transporti“, u obrnutom smeru — iz Surduka prema Banatu. Time je još jednom bila izražena snaga jedinstva narodnooslobodilačke borbe naroda Vojvodine.

O tome se govori i u pismu koje je Pokrajinski komitet uputio 25. februara 1944. komandantu Glavnog štaba:

„Mića (sekretar Okružnog komiteta) misli da bi tamo mogli poslati desetak boraca, od toga da bude jedna grupa diverzanata. Prema sadašnjem stanju ti drugovi bi se mogli održati. Oni bi tamo poslužili i kao pomoć oko transportovanja. OK bi odredio jednog druga koji će voditi računa o njima. Tamo nema eksploziva, to znači da bi se morao odavde prebaciti. U toj desetini treba da bude Banačana, ali da ne budu samo oni. Politički i moralno ljudi moraju biti na visini jer će oni trebati da vrše politički uticaj. Kada se malo poboljša vreme, trebaće ispitati mogućnost da se prebace drugovi diverzanti i da razore železničke mostove. Važan je most između Orlovata i Tomaševca i most kod Sečnja. Isto tako je važna pruga Pančevo—Vršac, to je veza Beograd—Rumunija ..“⁴⁸⁰

Dakle, i Okružni i Pokrajinski komitet bili su se složili u tome da u Banatu treba najpre započeti sa dobro pripremljenim diverzantskim akcijama. U to vreme pri Glavnom štabu u Sremu bilo je organizovano više diverzantskih tečajeva, u koje su bili uključeni i odabrani borci iz Banata. Neki od njih su uspešno rušili važne komunikacije u Sremu ili u Bosni. Otuda odabiranje diverzanata za akcije u Banatu nije predstavljalo teškoću. Međutim, 14. marta je došlo do napada na Karađorđevo, što je dogodilo sprovođenje ovih dogovora.

U vezi sa tim Pokrajinski komitet upućuje 27. marta pismo Okružnom komitetu za severni Banat, u kojem se kaže:

„... Mi smatramo da za sada još nema uslova za operacije jedne takve jedinice i njeno održanje. Ne možemo stati na stanovište da se desetina prebaci pa bilo uslova za njeno odr-

⁴⁸⁶ Isto, str. 291

žanje ili ne. U duhu dogovora sa drugom Mićom poslaćemo vam dve trojke ili četvorke, koje će imati onaj zadatak koji im je postavljen za vreme razgovora, tj. da likvidiraju špijune i izdajnike, a kasnije, postepeno, da se razviju u grupe koje će izvoditi manje, a zatim i značajnije akcije. Te trojke ćete koristiti i za prebacivanje novih boraca za Srem..⁴⁴⁹⁷

Insistiranje da se iskusni i dobro naoružani borci iz Srema koriste i za prebacivanje i pratnju novih grupa boraca za Srem došlo je posle razbijanja dve grupe na Dunavu i u Višnjićevu i mogućnosti da neprijatelj nastavi s napadima na „transporte.“

Okružni komitet je ipak stajao na stanovištu da i pored ofanzivne delatnosti neprijatelja postoje uslovi za otpočinjanje oružanih akcija. Zato je ponovo poslao pismo Pokrajinskom komitetu, ubedujući ga da je upravo nastupilo pravo vreme i da akcije ne bi trebalo ponovno odlagati. Pokrajinski komitet je odgovorio 3. aprila, i ovoga puta ostajući pri svom stavu:

„... U prošlom pismu rekli smo šta mislimo o otpočinjanju akcija već sada. Nadamo se da ćete se složiti sa nama i da nećete i dalje forsirati da vam se pošalju desetine o kojima govorite u poslednja dva pisma. Kada se sastanemo s drugovima iz južnog Banata (a to će biti za koji dan) onda ćemo videti šta se sve u pogledu akcija u Banatu može učiniti, pa ćemo i vas o svemu oba vestiti..^{4487a}

Do susreta sa Južnobanacanima nije došlo, jer se nisu mogle uspostaviti veze. Okružni komitet je, međutim, i dalje insistirao na svom zahtevu, smatrajući da će jedino odlučna protivakcija zaustaviti Špilerove pohode. Od Pokrajinskog komiteta se tražilo da u tom cilju pošalje jače snage, čak i 4 puškomitraljeza. Na tu poruku Pokrajinski komitet je odgovorio tek 26. aprila, pošto je osam dana ranije, 18. aprila, izvestio da su ljudi konačno poslani, što je značilo da je bilo udovoljeno osnovnom zahtevu Okružnog komiteta:

„... Šaljemo vam četiri druga — koja ćete koristiti prema vašem nahođenju. Drugovi su dosta dobro naoružani pa će moći izvoditi manje akcije. Spremljeno je dva džaka eksploziva

⁴⁸⁷ Isto, str. 326—327

^{487a} Isto, str. 337

koji će uskoro biti prebačeni kod vas. Najbolje će biti da taj eksploziv upotrebite za bacanje vozova u vazduh (među ovom četvoricom drugova ima i diverzanata). Za deset-dvadeset dana mogli bismo vam poslati još pet-šest naoružanih drugova, ako postoje minimalni uslovi za njihovo održanje..⁴⁸⁸

Ovo pismo je bilo napisano upravo kada je grupa od sedam ljudi, a ne četiri, sa Mladenom Miloševićem Cerčilom krenula iz Surduka za Banat. Posle toga došao je i odgovor na zahtev da se pošalju četiri puškomitraljeza.

..... Sigurno su već do vas stigli naoružani drugovi. Poslali smo vam više boraca nego što smo prvobitno mislili, pošto verujemo da će se moći svi održati. Šaljemo vam još dva druga i jednu drugaricu. Drugovi su naoružani mitraljetama. Dobićete i jedan puškomitraljez. Slažemo se sa vašim poslednjim tumačenjem akcija koje se mogu i moraju izvoditi. Uvidamo velike teškoće oko transportovanja ljudi, ali vam, bez obzira na sve, ne možemo poslati četiri puškomitraljeza.⁴⁸⁹

Mladen Milošević je bio partizan od 1941, a zatim i jedan od boraca Severnobanatskog partizanskog odreda, koji je pokršio put u Srem. On je bio određen za starešinu grupe koju su činili Aleksandar Čobanov Meda, koji je sa prvim „transportom“ iz Karadordeva prešao u Srem, i stari borci iz Severnobanatskog odreda Nedeljko Barnić Žarki i Arkadije Popov Atoja. Njima se pridružio i sremski diverzant Bošnjak. Dvojica Čencana prebacila su se samo preko Dunava i nisu produžila sa grupom dalje. Ovi diverzanti su bili u sastavu Diverzantskog udarnog bataljona Vojvodine, osnovanog u novembru 1943.

Diverzantska grupa nosila je 80 kilograma eksploziva, baterije, upaljače i drugu opremu za diverzije. Vođa grupe bio je naoružan automatom, pištoljem i dve-ma bombama, a ostala četvorica boraca mauzerkama, pištoljima i bombama. Barnić je još nosio dve diverzantske bombe „suknjare“.

Pri polasku u Banat sa grupom je razgovarao sekretar Pokrajinskog komiteta Jovan Veselinov.

⁴⁸⁸ Isto, str. 346—347

⁴⁸⁹ Isto, str. 348—349

Diverzante su na Dunavu prihvatili najpre Pere i Markušev, a uz njih i dvojica novih kurira Veljko Kovač Panto i Košta Milić Marko, koji su na ovaj sektor bili prebačeni početkom godine iz Srema. Obojica su bili Čencani. U toj grupi kurira, koja je imala zadatak da prima i prebacuje „transporte“ preko samog Dunava, bili su još i Živa, Blagoje i Mila Pere, Laza Drakulić Mišika, Dragan Cabrić, Ziva Zebeljan Pobra, Nika Krstonošić, Draga Bogdanov, Mita Radovančev, Zika Jankov i Ranko Erdeljan. Na Begeju je diverzante preuzeo Obren Janjušević Artem. I s njim su bila dva nova kurira, koja su pojačavala liniju od Elemira do Begeja — Ziva Ti tin Slobodan i Paljo Zelenjak. Jedan je bio iz Kumanu, drugi Slovak iz Aradca. Ovi vrsni i spretni mladići uspešno su obavljali svoj posao. Diverzanti su bili najpre smešteni u Kumanu, gde ih je sačekao sekretar Okružnog komiteta, a posle jednonedeljnog odmora su prebačeni u Melence. Ovdje su sa Milojem Filipčevićem, (koji je, podelom rada po sektorima u Okružnom komitetu, bio određen za zadatke po vojnoj liniji),⁴⁹⁰ ostali Nedeljko Barnić i Arkadije Popov, dok su Mladen Milošević, Bošnjak i Aleksandar Cobanov produžili za Karađorđevo. Time su u stvari bile stvorene dve diverzantske grupe. Bio je to već 23. april.

Sledećih nedelja iz Srema je upućeno novo pojačanje diverzantima: dobro naoružani Karađorđevčani Stevo Vojnović Zeko, Gojko i Ljubica Rađenović. Vojnović je u Melencima ostao sa Barnićevom grupom a oboje Rađenovića su otišli u Karađorđevo i priključili se grupi Mladena Miloševića. Iza njih je uskoro stigla i grupa u kojoj su bili stari borci Severnobanatskog odreda Velislav Solarov Mađa i Milan Basta Bukarica. Njima se pridružila grupa ilegalaca iz Elemira i Dragutinova, pa su njih dvojica stvorili treću grupu, koja je bila locirana na sektoru Taraša i Elemira.

U međuvremenu se u Banat vratila i Zvezdana Minkin Nata i otišla na rad u karađorđevački rejon, dok je Branka Jovanović ostala na terenu petrovgradskog sreza, gde je preuzela dužnost sekretara Sreskog komiteta

Partije. Kada je Milojko Filipčev preuzeo dužnost komesara Banatske operativne zone, ona je ušla u Okružni komitet Partije. Sa ovim drugaricama Pokrajinski komitet je poslao i Franju Vučineka Vinka, radnika iz Hrvatske, koji je preuzeo dužnost organizacionog sekretara Okružnog komiteta Partije.⁴⁹¹

Time je Pokrajinski komitet pružio značajnu pomoć Severnobanacanima. Put za oružane akcije bio je i na ovom prostoru otvoren.

PRVE ORUŽANE AKCIJE

Toga proleća i početkom leta u mnogim selima severnog Banata bio je veoma razvijen politički rad. Iz Srema su kuriri donosili dovoljno propagandnog materijala, počev od dokumenata Pokrajinskog komiteta Partije i Skoja pa do listova „Slobodne Vojvodine“, „Istine“, „Omladinskog borca“, „Zene u borbi“ i drugih. Sve je to obrađivano na teorijskim sastancima različitog sastava, koji su održavani po sobama, štalama, bunkerima, njivama ili na kom drugom pogodnom i skrovitom mestu. Na sastancima partijskih ćelija i skojevskih aktiva proučavane su i neke krupnije teme, kao što su seljačko ili nacionalno pitanje, pa i neki izvodi iz dela Marksa i Engelsa.⁴⁹²

Uspešno su organizovane akcije za ukljanjanje neprijateljskih parola i plakata, koji su se na zidovima zadržavali jedva više od jednog dana. Preko skojevskih organizacija je sprovedena široka akcija pisanja i rasturanja parola povodom Prvog maja. Takve parole su lepljene čak i na vozove.⁴⁹³

Okružni komitet je proveo i smišljenju akciju protiv agenata, špijuna i doušnika. Sem likvidacija, koje su bile poverene borbenim grupama, povedena je u vezi i s tim i široka politička akcija. Okružni komitet je tražio podatke o svim tim ljudima i planirao njihovu likvi-

⁴⁹¹ Zbornik PKV, str. 338—339

⁴⁹² IAPKV 6534. Momčilović: PJZ, str. 781—782

⁴⁹³ Isto, str. 778—780

daciju. Podatke je prikupljao član Komiteta zadužen po vojnoj liniji. On se brinuo i o nabavci oružja i mobilizaciji ljudstva.

Tada su već postojali sreski narodnooslobodilački odbori, uključujući i Okružni, koji je imao četiri člana, a predsednik mu je bio Toma Granfil. Bili su formirani i narodni sudovi, koji su donosili presude.

Nedeljko Barnič Žarki, hrabri diverzant

Devetog maja je rasturen letak Okružnog komiteta Partije pod naslovom „Banaćani i Banaćanke“. Postavljen je zadatak da se taj letak nađe na neki način u dvorištu svake kuće u kojoj bi se mogao naći neki kolebljivac. U tom letku se govori o kažnjavanju izdajnika:

..... Pre neki dan pred sudom narodnih rodoljuba — partizana odgovarao je za svoje zločine policijski doušnik — agent Bibin Ignja, učenik sedmog razreda gimnazije iz Melenaca. Na osnovu tvrđenja meštana i drugih koji su ga poznavali, na

osnovu njegovih priznanja i nađenih dokumenata — Narodni sud je doneo odluku da se Bibin Ignja, iz Melenaca, policijski agent, kao narodni izrod osuđuje na smrt. Smrtna kazna je odmah izvršena. Slučaj narodnog izroda Bibin Ignje, iz Melenaca, Batrge Miloša Malog, iz Kumana, Grujić Stojana iz Kikinde i drugih, neka posluži svima kao primer i opomena kako će proći oni koji služe krvnicima našega naroda..⁴⁹⁴

Taj letak je označio početak široke akcije protiv narodnih izdajnika. Pre Ignje Bibina likvidiran je po jedan izdajnik u Karađorđevu i Ruskom Selu, a 11. maja ubijen je jedan agent u Vojvodi Stepí.

Dvadeset četvrtog maja, posle policijskog časa, pri povratku sa sastanka beodranskim ulicama su se kretali Bora Jakubec, član Okružnog komiteta Skoja, i Dejan Popov Jan, sekretar Mesnog komiteta Skoja u Dragutinovu. Dva pripadnika Državne straže pokušali su da ih legitimišu, ali su omladinci brzo reagovali i sa osam hitaca ubili stražare.

Šestog juna likvidiran je jedan izdajnik u Elemiru a 15. juna drugi u Melencima. Dva dana kasnije u Dragutinovu i Beodri likvidirano je pet izdajnika, a ubijen jedan pripadnik Dojče manšafta i zaplenjeno njegovo oružje. Dvadeset petog juna u Ruskom Selu su ubijena još dva agenta, 10. jula u Aleksandrovu takođe 2 agenta, a 6 dana kasnije još tri u Banatskom Dušanovcu.⁴⁹⁵

O ovim akcijama dao je svoju ocenu i Špiler. U svom sumarnom izveštaju od 25. jula on kaže:

„... Od početka ove godine ubijeno je nekoliko osoba koje su bile poznate kao protivnici komunizma i koje su u svakoj prilici to i naglašavale... i dostavljale vesti o delatnosti bandita. Po izvršenju ubistva banditi su na licu mesta ostavljali cedulje pisane rukom u kojima su saopštavali da su dotična lica zbog izdaje i pomaganja okupatora osuđena na smrt i da će svakoga ko ma na koji način bude pomagao vlasti postići ista sudbina. Mora se priznati da je banditima uspelo da ovakvim ubistvima veoma zastraše stanovništvo u Banatu... koja pojava u velikoj meri koči uspešan obaveštajni rad..“⁴⁹⁶

Obe diverzantske grupe su brzo jačale dolaskom novih boraca. Međutim, njihov rast je zavisio od količine

⁴⁹⁴ Isto, str. 783

⁴⁹⁵ IAPKV 290. IA Zrenjanin 1/32

⁴⁹⁸ Isto

zaplenjenog oružja. Oko Mladena Miloševića, u rejonu Karađorđeva, brzo je rasla borbena grupa. Tu su sad bili borci iz razbijenog martovskog „transporta“, počeli su se sa oružjem vraćati nekadašnji skojevci iz Nedićeve vojske, pristizali su novi ilegalci iz Karađorđeva, Vojvode Stepe, Aleksandrova, Dušanovca i Višnjićeva. Bili su tu i kuriri Okružnog i Sreskog komiteta.

Naglo je jačala borbena grupa oko kurira sa kanala u rejonu Elemira. U ovu grupu pristizali su Elemirčani, Tarašani, Kumančani, Melenčani, Vranjevčani i drugi.

Povećavala se i borbena grupa oko diverzanata Nedeljka Barnića i Arkadija Popova u rejonu Dragutinova. Posle nemačkih akcija u najsevernijem delu Banata u ovu grupu je došlo dosta Dragutinovčana, Kikindana, Padejčana, Idošana, Mokrinčana i Aradžana.

Stalno je jačala i grupa kurira oko Pavla Perca u rejonu Perleza i Cente.

Međutim, ove borbene grupe su bile dosta elastične, delovale su po svojim zadacima oko obezbeđenja kanala ili su išle u zajedničke akcije koje je planirao i vodio Okružni komitet Partije. U njima je bio organizovan partijski i skojevski rad, a ćelije i aktivni Skoja bili su vezani neposredno za svoje okružne komitete.

Jačanjem borbenih grupa rasle su i potrebe u snabdevanju. U tome su glavni teret i dalje podnosile organizacije u Karađorđevu, Elemiru, Dragutinovu, Centi i Perlezu. Karađorđevo, Elemir i Perlez ostali su kao važne baze u kojima su se okupljali borci i svijale grupe koje su išle za Srem. Mesni narodnooslobodilački odbori, partijske ćelije, a posebno odabrani aktivni Skoja uspešno su snabdevali borce hranom, iako su zalihe bile male i gotovo iscrpne.

Borbene grupe su zaplenjivale priručne apoteke, ali su sanitetski materijal nabavljale i mesne organizacije, posebno u saradnji sa mesnim apotekarima ili lekarima.

Borbene grupe su proširile svoje akcije na razoranje poljskih čuvara, kao i u prvim ustaničkim danima. Poljski čuvari su imali zadatak da štite letinu, a sačinjavali su ih najčešće ljudi odani pokretu, ali je

među njima bilo i policijskih stražara ili narodnih neprijatelja. Prvi su bili mobilisani povremeno na ovaj zadatak, a drugi u stalnoj službi. Do letnjih dana poljske straže se više nisu mogle videti u poljima i na putevima, a partizanske borbene grupe su došle do novih pušaka. Širio se manevarski prostor i oslobođani su kurirski putevi od mogućih neželjenih sukoba sa stražarima. Bio je to značajan uspeh borbenih grupa.

Za Špilera i okupatora je to značilo da su propali svi naponi oko „pacifikacije i odbrane mira i reda u Banatu“.

„Ova, ovde situacija pogoršava se u poslednje vreme sve više“, piše Špiler u analizi od 25. jula, „... celo zlo u tom pogledu dolazi iz Srema u Banat. Granica Banat—Srem je neverovatno slabo čuvana. Pri istragama je utvrđeno da banditi kad god im se prohte nesmetano prelaze iz Srema u Banat i obratno i da im uspeva da cele transporte od 20 do 40 lica na taj način, bez ikakvih prepreka, prebace u Srem.“⁴⁹⁷

Petog i 7. juna izvedene su prve dve akcije diverzantata u Banatu, posle onih iz 1941. godine. Delovale su dve grupe, jednu je vodio Mladen Milošević Čerčil, a drugu Nedeljko Bamić Žarki. Prva je minirala važnu prugu Kikinda—Temišvar u blizini sela Sveti Hubert. Prema Špilerovom izveštaju, rasturena je čitava kompozicija, a saobraćaj je bio obustavljen 24 časa.⁴⁹⁸ Druga grupa minirala je prugu između Kikinde i Petrovgrada u rejonu Crne Bare. U vazduh je odleteo železnički most preko rečice Galacke i jedan teretni voz s municijom i drugim potrebama za nemačku vojsku.⁴⁹⁹ „Od teretnog voza sa ratnim materijalom uništena je lokomotiva i sedam vagona. Saobraćaj je bio obustavljen 24 časa“⁵⁰⁰ — napisao je o toj akciji u svom izveštaju sekretar Okružnog komiteta. Obe akcije postigle su izvanredan vojnički, ali isto tako i politički uspeh. Diverzije su odjeknule snažno i u narodu i u redovima neprijatelja.

⁴⁹⁷ Isto. AVII 213 36/5

⁴⁹⁸ AVII 213 24—1/2. IA Zrenjanin 1/32

⁴⁹⁹ Isto

⁵⁰⁰ IAPKV 290, 14024

Na akcije diverzanata Nemci su reagovali novim streljanj em pohapšenih komunista. Zbog toga što su u sukobu sa partizanima poginula dva a ranjen jedan pripadnik Državne straže, 2. juna je kod Jabuke za odmazdu streljano 55 rodoljuba, a kao odmazda na diverzantske akcije kod Sv. Huberta i Crne Bare na istom mestu je 19. juna ubijeno još 25 banatskih boraca. U oba slučaja streljanja su izvršile specijalne jedinice „Sonderkomando 150“, koje su posle streljanja spalile leševe.⁵⁰¹ Ove jedinice su otkopavale i masovne grobnice Jevreja i rodoljuba pobijenih ranijih godina i spaljivah leševe, da bi uklonile tragove zločina.

U emisiji od 9. jula radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“ je javila: „Napad na arterije od Beograda do Temišvara. Na pruži Velika Kikinda—Bečkerek vojni voz dignut. U Banatu naši partizanski odredi dalje vrše uspešne napade na neprijateljske komunikacije.“^{501a}

Podeljeni u borbene grupe, partizani su uz puno učešće komunista na terenu izvršili dve smelije akcije. Najpre je 12. juna grupa pod rukovodstvom Mladena Miloševića napala prostorije vodne zadruge u Dušanovcu. Zaplenjene su 2 puške, pisaaća mašina, šapirograf i sanitetski materijal. Dvadeset trećeg juna izvršen je napad na kudeljaru u Vincaidu, koju su pripremili kikindski komunisti, predvođeni Đurom Kneževićem Grmečom. Borbenu grupu su vodili Velislav Solarov Mađa i Miloško Filipčev, a sačinjavali su je diverzanti, kuriri i ilegalci. U ruke partizana palo je 10 pušaka, 280 metaka, 6 čebadi i ručna apoteka. Kudeljara je onespobljena za rad, a zalihe kudelje zaplenjene. Likvidirana su dva agenta, a jedan stražar je sa oružjem pristupio Odredu.⁵⁰²

Diverzanti su 24. juna nastavili svoju akciju i digli u vazduh voz na pruži Petrovgrad—Vršac, kod Sarče, čime je ova važna komunikacija bila napadnuta na tri najglavnije tačke. Akciju su izvele grupe Mladena Miloševića i Milana Baste, a pripremio ju je Milan Pribić

⁵⁰¹ Saopštenje Krajskomandanture 1/823 2. i 19. VI 1944. IAPKV 19736, 19752, 7992. Muzej Vojvodine 3480. Momčilović: PJZ, str. 801—807

^{501a} ACK SKJ Emisije „Slobodne Jugoslavije“ 9. VII 1944.

⁵⁰² AVII 213 34—1/2

Dokica. Za ovu akciju su iskorišćene baze u Višnjicevu, koje se oporavilo od teških udaraca dobijenih u januar-skoj blokadi.

Špil er je brzo reagovao i 10. jula u Petrovgradu za odmazdu streljao 40 rodoljuba.⁵⁰³

U sva tri ova streljanja najviše žrtava je bilo iz Karadorđeva i Višnjiceva. Među njima su bili komandir skojevske straže Branko Krajnović, članovi Sreskog komiteta Skoja Jovo Čiča, Mara Bogunović i sekretar ćelije u Farkaždinu Živko Epifanić.

Tih dana je u sukobu sa nemačkom patrolom u Karadorđevu poginuo i sekretar Mesnog komiteta Skoja Milan Adamović.

U junu je dragutinovački atar bio pravo logorište partizana. Centralni logor je bio na Jarošu, oslonjen na salaš Veselina Isakova, ali su i drugi delovi atara, kao Galad, Golić, Čot i Kerektovo, služili kao pogodan manevarski prostor. Međutim, u neposrednoj blizini ove partizanske teritorije nalazila su se imanja folksdojčera Kohleba i Friđeša, na kojima je radilo desetak bezemljaša. Imanja su čuvale jake straže, koje su ugrožavale i partizanski logor. Odlučeno je da se ove straže likvidiraju. Tri udarne grupe su uspešno izvele napad. Demolirane su upravne zgrade, onesposobljene vršalice i zapjenjeno 20 pušaka i nešto municija. Posle ovog napada na salašu se smestila konjička četa vlasovaca iz sastava bataljona koji se od proleća nalazio u Dragutinovu. Nemci su ih držali u severnom Banatu da kontrolišu široka kukuruzna polja.^{503a}

U elemirskom ataru partizanska grupa je uspostavila logor u Srednjoj bari. Ta bara obrasla trskom i duga oko 1 kilometar, bila je svega dva kilometra udaljena od sela. U njoj su boravili u prolazu borci sakupljeni za odlazak u Srem. Elemirčani su zato imali svakodneвно da hrane 30 do 50 ljudi. Organizatori ovog

⁵⁰³ Isto kao i pod 524

^{503a}, vlasovci su pripadnici sovjetskih jedinica koje su bile 1941. pod komandom generala Vlasova i izdale svoju otadžbinu. Nemci su od izdajnika u Poljskoj formirali posebnu jedinicu, koja je 1944. delom došla i u našu zemlju da posluži svojim gospodarima.

uspješnog snabdevanja bili su stari komunisti Omer Tavavički Baca i Živa Popov Taca.

Početak jula u kumanačkom ataru okupile su se sve tri borbene grupe iz atara Karađorđeva, Dragutinova i Elemira. Na okupu se našlo preko 50 boraca naoružanih sa 45 pušaka, puškomitraljezom, 60 bombi i 20 pištolja. Ova borbena jedinica još nije bila zvanično formirana kao partizanski odred, ali je u akcijama stalno jačala i sve češće ih zajednički izvodila. Mladen Milošević je po dolasku iz Srema bio prvi vojni starešina tek stvorene diverzantske grupe. Dolaskom Velislava Solarova i Milana Baste Milošević je sve više preuzimao dužnost komesara, mada je stalno bio na čelu najjače grupe, koja je operisala u rejonu Karađorđeva. Solarov je preuzeo dužnost komandanta, a vodio je borbenu grupu koja je operisala u rejonu Elemira i Melenaca. Okružni komitet je Milanu Basti poverio dužnost partijskog rukovodioca cele skupine, pa je tako on u stvari vršio dužnost pomoćnika komesara. Nedeljko Barnić i Arkadije Popov najčešće su se nalazili u borbenoj grupi u rejonu Dragutinova, ali su se oni uglavnom bavili diverzijama.

U nekim izvornim dokumentima ova formacija partizana nazivala se Severnobanatskim odredom, što je ona u stvari i bila.

Odred je imao i svoju bolničarku — Zoru Petković. Ona je prebačena iz Srema sa još tri drugarice, koje su otišle u južni Banat. Sve su one prešle u Srem sa prvom martovskom grupom skojevaca, tamo završile bolnički tečaj i vratile se u Banat na dužnost. Zora Petković je išla u sve akcije sa diverzantima i borbenom grupom, lečila ranjene i borila se.

U glavnim rej onima određene su posebne baze za ranjenike, kao i za rezerve sanitetskog materijala. Takvih baza bilo je i u ataru i u selima, posebno u Karađorđevu, Melencima i Dragutinovu. Stvoren je jedan stalni kanal na relaciji Petrovgrad—Karađorđevo, kojim je Stanko Vrzčić Braco slao sakupljene lekove i opremu.

Okružni komitet je doneo odluku da se likvidiraju policijska stanica i opština u Kumanu. Bilo je tu i sim-

bolike, jer je to bio jedan od prvih napada s ciljem oslobađanja **banatskih** sela i likvidiranja neprijateljske vlasti Kumane je to bilo i zaslužilo svojom borbom i žrtvama naročito u ustaničkim danima.

Partijska i skojevska organizacija u Kumanu prikupile su sve podatke o snagama neprijatelja i rasporedu njegove odbrane. Prema tim obaveštenjima, u policijskoj stanici bilo je oko 40 dobro naoružanih pripadnika Banatske državne straže, koju su sačinjavali domaći Nemci. U naoružanju su imali i mitraljeze. Odred se podelio u dve kolone. Jaču je Mladen Milošević poveo na policijsku stanicu, a manju Velislav Solarov na opštinsku zgradu. Kolonama se priključilo i 16 članova Partije i Skoja iz samog sela.

Napad je izvršen 5. jula u 23 časa. U polučasovnoj borbi kod policijske stanice partizani su postigli delimičan uspeh. Borci su napali sa ulične strane, pa su Nemci imali vrerinena da se domognu bunkera u dvorištu. Sa šest bombi ubačenih kroz prozore isterani su iz zgrade, ali ih je bilo nemoguće potisnuti i iz bunkera. Partizani su ubili jednog policajca, a sami su imali tri ranjenika, od kojih je jedan bio teži, pa je ostavljen u selu, u bazi Milice Teodosin. Za to vreme nesmetano se razvijao napad na opštinsku zgradu i zgradu pošte. Zarobljena su dva opštinska stražara, inače izdajnika, koji su po završetku akcije osuđeni na smrt i streljani. Zaplenjeno je blizu milion dinara, 3 pisaće mašine, ručna apoteka i nekoliko pari obuće. Pošta je bila demolirana.

Odred se posle ove akcije ponovo podelio na grupe i razišao po terenu u svoje stare logore.

Sve tri grupe nastavile su sa samostalnim akcijama. Osmog jula je kod Taraša ubijen jedan graničar i zaplenjene su dve puške, 13. jula u Aleksandrovu je razoružana poljaka straža i zaplenjeno 5 pušaka i 75 metaka, a tri dana kasnije ista grupa je razoružala poljsku stražu kod Itebeja i zaplenila još 5 pušaka, pištolj i 90 metaka.

Diverzanti, su se ponovo javili 19. jula. Ovoga puta odleteo je U vazduh voz na pruzi Petrovgrad—Pančevo, između Orlovata i Martinice. Uništena je lokomotiva i

tri teretna vagona, a saobraćaj na ovoj važnoj pruzi bio je obustavljen za 24 časa.⁵⁰⁴

Tada je došlo do slučajnih gubitaka u redovima diverzanata. Najpre je u jednoj poljskoj bazi u karadorđevačkom ataru nesrećnim slučajem poginuo diverzant Bošnjak, a teže ranjen Aleksandar Čobanov Meda. Zbog nepažljivog rukovanja pištoljem Čobanov je bio razoružan s tim da sam sebi pribavi oružje od neprijatelja. Ranjenik je prebačen u sresku bazu kod Perece Kovačevića u Karadorđevu.

Posle razoružavanja straže kod Aleksandrova, Obren Janjušević Artem, koji je vodio grupu, greškom je sam sebe ranio u butinu, pa je smešten u bazu na njivi Ive Martinovića u karadorđevačkom ataru. Za bolničarku i čuvara određena mu je Danica Vrzic Đula, član Partije.

I ponovo je došlo do nesreće. Diverzanti su u jednoj akciji postavili minu na prugu, ali voz te noći nije naišao. Pred zoru su diverzanti razmontirali minu, ali je detonator u rukama starog diverzanta Nedeljka Bamića iznenada eksplodirao. Barničeva šaka je raznesena a lakše su ranjena dva njegova druga. Ranjenike je Zora Petković dovela do baze i ukazala im prvu pomoć. Međutim, na šaci Nedeljka Bamića morala se izvršiti operacija. Bolničarka nije imala drugog alata osim dobro naoštrenog i iskuvanog kuhinjskog noža. Hrabri diverzant je junački izdržao ovu operaciju.

AKCIONI PLAN OKRUŽNOG KOMITETA I FORMIRANJE PETOG BANATSKOG ODREDA

Okružni komitet Partije organizovao je i priveo kraju dva partijska tečaja za sreske kadrove sevemog Banata. Jedan tečaj održan je u Kumanu u kući Stevana Čolića, a drugi u Dragutinovu u kući Anice Pajić. Na svakom od njih bilo je po petnaestak sekretara i

⁵⁰⁴ AVI I 213 34—1/2. 213 36—5. IAPKV 290. Končar-Ta-
bački, str. 291—296. O napadu na opštinu Kumane „Slobodna
Jugoslavija“ je 3. VIII javila: „Zauzeto je neprijateljsko uporište
Kumane, kojom prilikom je ubijeno više gestapovaca“.

članova komiteta Partije i Skoja. Njihov boravak i rad u ovim selima već su sami za sebe govorili o snazi pokreta u njima.⁵⁰⁵

U toku proleća došlo je do neslaganja između Okružnog komiteta i Miloša Popova Klima, koji je sporo prihvatao nove metode rada, elastičniji odnos i šire poglede o karakteru narodnooslobodilačke borbe. Sekretar Sreskog komiteta nije odlazio iz Banata čak ni onda kada su putevi za Srem bili trasirani. Nije bio ni u sastavu Severnobanatskog odreda, jer se do njega nije moglo. Bio je ponekad sumnjičav i prema svojim drugovima, što se tumačilo kao izraz izvesnog nepoverenja. Popov nije početkom juna došao ni na sastanak Okružnog komiteta na kome je trebalo biti reči o njegovom držanju. Donesena je odluka da se stari ilegalac smeni sa svoje dužnosti i pošalje u Srem u borbenu jedinicu. Dužnost sekretara Sreskog komiteta preuzeo je Emil Kevrešan Baca.⁵⁰⁶

Sredinom jula Okružni komitet je održao značajan sastanak, na kome je analizirao vojno-političku situaciju i doneo odgovarajuće odluke. Dura Jovanović se vratio sa konsultovanja iz Srema sa planom čije će ostvarenje značiti podizanje Severnobanacana u jednu široku oružanu akciju i stvaranje snažnog partizanskog odreda. U dotadašnjim mnogobrojnim akcijama bilo je stečeno dragoceno iskustvo, a za ostvarivanje zamišljenog plana trebalo je odlučnije i organizovanije delovati.

Sastanak je održan u Karadorđevu. Nova situacija i zadaci nalagali su da se i u radu Okružnog komiteta bude elastičnije. Sada više nije bilo vremena da se po svaku cenu zaseda u punom sastavu i po nekoliko dana. Stoga je to bio i poslednji sastanak svih članova Okružnog komiteta, sve do oktobra. U međuvremenu su održavani kraći sastanci prilikom susreta na konkretnim zadacima.

⁵⁰⁵

Končar-Tabački, str. 289—290. Pere, str. 155—161

⁵⁰⁶ Sekretar OK KPJ uputio je Milošu Popovu pismo u Srem, u kome mu objašnjava razlog isključenja iz Partije i upućivanja u Srem. Miloš Popov Klim je poginuo kao komesar bataljona. (IAPKV 19699)

Komitet je prihvatio plan. Zamisao je bila jednostavna, ali je zahtevala disciplinu i tačnost. Snage su već bile podeljene na grupe. Karadorđevačka, kojom su rukovodili Mladen Milošević, Gojko Rađenović i Milan Basta, bila je najjača. Toj grupi su se u toku izvršenja borbenog plana priključila oba sekretara okružnog komiteta — Đura Jovanović i Milan Pribić. Grupe u rejonu Elemira i Dragutinova pod rukovodstvom Velislava Solarova i Milojka Filipčeva imale su dejstvovati jedinstveno. Obe grupe je trebalo da izvrše sve pripreme i da jednovremeno u vidu lepeze nastupaju prema severa, uništavati uz put neprijatelja i popunjavajući sopstvene redove novim borcima i naoružanjem. Pokret je zamišljen kao jedinstvena operacija, izvedena u jednom dahu, a susret određen u rejonu Dragutinova, gde bi se snage spojile i formirale jak partizanski odred. U isto vreme diverzanti bi nastavili sa svojim akcijama na raznim stranama, odvlačeći pažnju neprijateljskih snaga.

Desnokrilna borbena grupa, predvođena Jovanovićem i Pribićem, izvršila je prvu svoju akciju već 21. jula napadom na Drakslerov salaš, između Begeja i Begejskog kanala, na osam kilometara od Karadorđeva. U napadu su učestvovali i karadorđevački skojevci, koji su imali zadatak da evakušu plen. Straže oko vršalica i salaša predale su se čim su opazile partizane. Sam domaćin je bio naklonjen partizanima. Zaplenjeno je šest pušaka, 75 metaka, pištolj, pet transmisionih kaiševa (pogodnih za donove) i nekoliko šatorskih krila. U isto vreme razoružane su poljske straže u ataru Aleksandrova i Itebeja i tom prilikom je zaplenjeno pet pušaka. Plen je prenesen u Karadorđevo. Ovaj napad povoljno je politički odjeknuo u ovom kraju. Na sastanku komunističke partije konstatovano je da u izvođenju operacije nije bilo grešaka. Kod Mađara na salašu partizani su ostavili najbolji utisak, što su Mađari i otvoreno izražavali.⁵⁰⁷

Već sledeće noći gorele su nemačke krstine žita u itebejskom i srpskocrnjskom ataru. — Zapaljeno je

⁵⁰⁷ AVII 213 34—1/2. IAPKV 290. IA Zrenjanin 1/32. Momčilović: PJZ, str. 822—826

stotinu hektara pšenice. Izgorela je i vršalica a partizani su odneli kaiševe, ponjave i priručnu apoteku. Dok su borci sa zapaljenim snopovima palili redove krstina, a obezbeđenje štitilo njihovu akciju, jedna grupa je ušla u salaš i izvela konje. Posle uspešno izvedenog zadatka borci su posedali na ikola i već u toku noći našli se daleko, severnije od mesta akcije. Privremeni logor postavljen je u ataru Ruskog Sela.⁵⁰⁸

U ruskoselskom ataru partizani su zapalili nemačku pšenicu na oko šezdeset hektara, više poljoprivrednih mašina, oko hiljadu litara benzina i mašinskog ulja. Seledeće noći žito je gorelo i u kikindskom ataru, a zaplenjene su dve puške i priručna apoteka. U ataru Banačke Topole zapaljeno je žito i zaplenjeno dve puške.

Borbenoj grupi su se priključili novi borci, članovi Partije i skojevci iz Aleksandrova, Vojvode Stepe i Ruskog Sela. Oni su ise sa borbenom grupom učestvovali u ovim akcijama i ostali u njenom sastavu.

Levokrilna grupa počela je svoje akcije iz rejonu Perleza. U toj grupi bio je i Milojko Filipčev a komandovali su Velislav Solarov i Milan Basta. Grupu su sačinjavali borci iz baza Elemira i Dragutinova, kao i grupa kurira iz rejonu Perleza. Dvadeset prvog jula ubijena su dva nemačka vojnika u Perlezu i zaplenjena puška, pištolj i vojnička oprema. Naredna tri dana izvršene su pripreme za napad na policijsku stanicu i opštinu u Farkaždinu. Farkaždin je napadnut 24. jula. Demolirane su pošta i opština, a arhiva je zapaljena. U borbi oko policijske stanice ubijen je jedan policajac, a dvojica su ranjena. Zaplenjen je puškomitraljez sa 2000 metaka, tri puške i druga oprema. Jedan partizan je lakše ranjen. Prema Spilerovom izveštaj u, partizani su previli ranjene Nemce, što je ostavilo naročito povoljan utisak na narod.

Akcija je nastavljena prema severu. Dvadeset šestog jula zapaljena su dva vagona žita na jednom nemačkom salašu u elemirskom ataru, a sutradan je u samom selu razoružana straža, ubijen jedan neprijateljski

⁵⁰⁸ Isto

vojnika i zaplenjeno 9 pušaka sa 90 metaka i jedan šmajser sa tri šaržera.

Istog dana izvršena je akcija na dva nemačka salaša između Beodre i Tise. Zaplenjeno je 7 pušaka, 3 pištolja, 20 pari cipela, uništeno 2500 litara goriva i onespособljena vršaća garnitura.

Kod Elemira su 19, 26. i 27. jula izvršene tri diverzantske akcije. U prvoj je dignut voz na pruzi između Farkaždina i Oriovata, a u drugoj na pruzi između Petrovgrada i Elemira. Kod Farkaždina su uništena četiri vagona i lokomotiva, a saobraćaj onemogućen za 48 časova. U trećoj akciji bačen je u vazduh voz između Kumana i Bečeja, u blizini bečejske stanice. Srušen je most, uništena lokomotiva i šest vagona. Ni ovom prugom vozovi nisu mogli proći u narednih 48 časova.⁵⁰⁹

Ovim akcijama, izvedenim na sektoru od Perleza do Elemira, očišćen je teren na važnoj deonici kanala za Srem. Bilo je očividno da se ta borba mora nastaviti još upornije i jačim snagama, jer je i dalje bilo nužno slanje boraca iz Banata do vojvođanskih brigada. Naime, borbene grupe u Banatu još nisu mogle da se naglo brojno jačaju. Taj proces je morao ići postepeno.

Desnokrilna grupa je 25. jula napala salaše kod Banatske Topole. Zapaljene su dve vršalice i 30 hektara pšenice i zaplenjene 2 puške. U borbi je ubijen jedan Nemač.

Tada je došao red na Idoš. Od akcije na Drakslerov salaš pa do napada na Idoš, 29. jula, prošlo je samo sedam dana, a desnokrilna borbena grupa izvela je osam krupnijih akcija i dve snažne diverzije. Borci te grupe su, između ostalog, zaplenili i jedan puškomitraljez.

Na policijsku stanicu u Idošu jurišao je i Aleksandar Čobanov Medo, diverzant koji je zalečio rane, ali je još bio bez oružja. Među prvima je provalio vrata, od prvog policajca oteo pušku i ponovo se naoružao.

Idoška akcija bila je za desnokrilnu grupu najkrupnija. Nemci su se predali tek kada su izgubili 4 policajca i došli u bezizlaznu situaciju, ali je uspeh bio potpun. Likvidirani su policijska stanica, opština i po-

⁵⁰⁹ Isto. AVII 213 36—5. Zbornik PKV, str. 320

šta, a u plenu je bilo 15 pušaka, jedan pištolj i druga oprema. Onesposobljene su tri vršalice. Teže je ranjen hrabri i snažni borac Svetislav Vasiljev. Njega je pre-
vio idoški lekar.

Posle ovih akcija Špiler je zaključio:

„... Jedna druga pojava, odnosno činjenica utvrđena u poslednje vreme je da banditi pri svojim poslednjim napadima upotrebljavaju pravilnu vojnu taktiku. Osim toga je u njihovim redovima primećena pojačana disciplina.“⁵¹⁰

Bila je to svakako merodavna ocena vojničkih sposobnosti Miče Jovanovića, Milana Pribića, Mladena Miloševića, Velislava Solarova i ostalih boraca. Što se tiče discipline to je bila svakako zasluga sekretara Okružnog komiteta Partije. On je tražio od svih punu tačnost i potpuno izvršenje svakog zadatka.

Posle uspešno izvedenih akcija obe borbene grupe našle su se u ataru Dragutinova, kako je to Okružni komitet i planirao.

U Tomašvah, kod salaša Miloša Kovačeva, bio je na okupu 91 borac sa dva puškomitraljeza, 52 puške, 7 automata, bombama i pištoljima.^{510a} Bili su to borci iz Dragutinova, Melenaca, Kumana, Karadorđeva, Aleksandrova, Ruskog Sela, Vojvode Stepe, Dušanovca, Elemira, Klarije, Padeja, Mokrina, Taraša, Aradca, Bašaida, Idoša i drugih severnobanatskih mesta. U poslednjim akcijama oni su se priključivali borbenim grupama, preuzimali zaplenjeno oružje i odmah stupali u naredne akcije.

U logoru su bili svi članovi Okružnog komiteta kao i izaslanik Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine Teodor Jovičin Kuštra. Prema ranijem rešenju, imao je da se formira Peti banatski odred, koji će u svom sastavu imati najpre jedan a potom dva bataljona. Prvi bataljon, koji je bio u formiranju, trebalo je da ima tri pešadijske i jednu diverzantsku četvu. Članovi Okružnog komiteta i već imenovani komandiri i komesari četa

⁵¹⁰
825—826

IAPKV 290. IA Zrenjanin 1/34. Momčilović: PJZ str.

^{510a} IAPKV 290

vršili su raspored ljudstva. Imenovani su i komandiri i delegati vodova, desetari, bolničari, ekonomski i obavješajci. I dalje je svaki borac evidentiran prema ilegalnom imenu. Dok je vršen raspored boraca po jedinicama, u blizini su straže primetile kolonu vlasovaca. Bataljon je bio brzo spreman za borbu, ali su se vlasovci uputili prema Bašaidu.

Sporan je podatak ko je bio imenovan za prvog komandanta bataljona. Naredba Glavnog štaba o postavljenjima nosi datum od 18. avgusta, a Odred je već bio formiran poslednjeg dana jula. Sporan je i komandni kadar, imenovan ovom naredbom. Zabuna je u tome što su formirani i štab odreda i štab bataljona, a odred je tada imao samo taj jedan bataljon.

Prema naredbi Glavnog štaba, za vršioca dužnosti komandanta i zamenika komandanta Petog banatskog odreda postavljen je Velislav Solarov, za komesara Mile Cvejić, za zamenika komesara Miloško Filipčev, a za obavješajnog oficira Nedeljko Barnić.⁵¹¹ Za političkog komesara Prvog bataljona postavljen je Mladen Milošević, za zamenika komandanta i vršioca dužnosti komandanta bataljona Gojko Radenović, za zamenika komesara Živa Bracanski, za obavješajnog oficira Branko Sredojev, za intendanta Milivoje Popov i za referenta saniteta Zora Petković.

Štab Odreda smestio se u baze na salašima Dragomira i Mirka Đukičina u Tomašvali, u dragutinovačkom ataru.

Komandir Prve udarne čete bio je Kikindanin Žarko Pađan Aca, a Druge Dragutinovčanin Blagoje Popov Pukovski. Treća četa ostala je u prvo vreme pod neposrednom komandom Gojka Radenovića Radojice, do ozdravljenja Svetislava Vasiljeva Staljina. Dužnost komandira Diverzantske čete pripala je prokušanom borcu i diverzantu Arkadiju Popovu Atoji. Komesari udarnih četa su nešto kasnije određeni: Zivan Milić Srečko, Miloš Dubajić Stevica, a zatim Miladin Pokrajac, do ranjavanja, a posle Mara Paskaš Sonja, po povratku iz Srema. Tih dana je i u rejonu Perleza formirana poseb-

⁵¹¹ Zbornik NOR 1/17, str. 608—609

na četa, „transportna“, u kojoj su bili kuriri sa kanala. Za komandira ove čete određen je Veljko Kovač Panta, a za komesara Bogdan Đukić Švrčo.⁵¹²

U pismu od 2. avgusta Okružni komitet Partije za severni Banat obavestio je Pokrajinski komitet o formiranju Petog banatskog partizanskog odreda:

„Dosadašnjim akcijama naši mladi borci stekli su svoje prvo borbena iskustvo, ulaze u redovan vojnički život i iznikli su prvi potrebni vojni rukovodioci. Obzirom da naše terenske prilike ne dozvoljavaju veće čete i obzirom na potrebu da vojska deluje istovremeno na celoj teritoriji, saglasili smo se i predložili da drug Fića formira bataljon od tri udarne čete i jedne diverzantske, kao i to da imamo štab bataljona i komande četa, s tim da isti budu vršioci dužnosti do potvrde od strane Glavnog Štaba. Ovu meru zahtevao je nagli razvoj borbe, porast odreda, što nije dozvoljavalo odlaganje preduzetih mera. Trebalo je odredu dati mogućnost da se održi, razvija i bori..“⁵¹³

U ovom pismu se takođe kaže da je u svakoj četi formirana partijska ćelija i isto tako i aktiv Skoja, pa se ističe da je za zamenika komesara postavljen Ziva Bracanski Gavra, do tada sekretar Sreskog komiteta Skoja. Okružni komitet traži da se iz Srema pošalju barem dva puškomitraljeza i do sto kilograma eksploziva sa svim ostalim potrebnim diverzantskim materijalom.

Okružni komitet je istakao ovaj problem, pravilno procenjujući sve veći značaj diverzantskih akcija u Banatu s obzirom na približavanje Crvene armije. Već su bile zapažene nemačke pripreme da se železničke linije i aerodromi u Banatu koriste za prebacivanje nemačkih frontovskih jedinica, posebno s juga Balkanskog poluostrva. Uočeno je da su Nemci dopremili 17 najvećih nemačkih lokomotiva, od kojih je jedna već odletela u vazduh uspešnom diverzantskom akcijom. Pruge i železničke stanice ostale su i dalje nedovoljno obezbeđene, što je stvaralo mogućnost za nove uspešne diverzantske akcije.

⁵¹² Popov, rukopis. Momčilović, Đorđe: Kako do brigade, Zrenjanin 1976, str. 413—427

⁵¹³ IAPKV 19697

Tako su, u stvari, formiranjem Petog banatskog partizanskog odreda, posle formiranja Četvrtog u južnom Banatu, kao i formiranja Banatske operativne zone, partizanske borbene snage u Banatu bile dobro vojnički organizovane, razmeštene gotovo po celoj ravnici i stavljene pod jedinstvenu komandu.

NEMAČKI PROTIVNAPAD

Akcije partizanskih jedinica širom Banata naterale su Spilera da reorganizuje svoju službu. Ma koliko da je bio mobilan sa svojom udarnom grupom, više nije fizički mogao stizati na svako kritično mesto. Još je, međutim, bila praksa da se svakom ovakvom slučaju vode istrage.

Spiler je podelio Banat na šest reiona i u svakom od njih zadužio odgovorne ljude za vođenje istraga. Za sebe lično je ostavio najugroženiji rejon, u koji su ulazili srezovi Petrovgrad, Jaša Tomić i Kovačica i opštine Melenci, Elemir i Rumane. U ostalim rej onima istrage su imali voditi kapetan Kornelijus Lelijer, kapetan Hans Klajn, policijski savetnik Oskar Kreveč, poručnik Hans Birg i kapetan Georg Loh. Spiler je tačno propisao kakvim se sve postupkom i redom vrše istrage u slučaju diverzije, sabotaže ili napada, prenoseći tako svoja iskustva. Ova reorganizacija je ozvaničena 26. jula 1944.⁵¹⁴

Partizanske akcije povukle su za sobom i aktivizaciju neprijateljskih snaga u Banatu. U pismu nemačke narodnosne grupe vođi narodnosne grupe za Banat od 24. jula 1944. kaže se da se jačina nemačke narodnosne grupe u Banatu sastoji od 80 oficira, 123 podoficira i 5630 vojnika. Oni raspolažu sa 3576 pušaka, 122 laka mitraljeza, 24 automata, 68 pištolja i 900 ručnih bombi. U pismu se najhitnije traži još 1500 pušaka i 1000 ručnih bombi, zatim da se od banatske Državne straže vrati 40 lakih mitraljeza a ovima dodele drugi, a za oficire

⁵¹⁴ IAPKV Izveštaj Prefektуре pov. br. 2758/44 od 26. VII 1944.

da se dodeli izvestan broj automata i pištolja. Dalje se zahteva da se oružje koje imaju jedinice Dojče manšafta zameni kratkim italijanskim puškama, sa nameštenim nožem „pošto ljudstvo pri pročešljavanju ševara, polja i delova šuma, kao i pri ličnim borbama, mora da bude jako pokretljivo.

Sve ove jedinice bile su podeljene u pet bataljona. Tri bataljona bila su raspoređena po mestima severnog a dva u južnom Banatu.⁵¹⁵

Kao stalna formacija koja se brojno nije bitnije menjala bile su jedinice Gradske i Poljske straže (Državne straže). Te jedinice su imale prosečno oko 50 oficira, 230 podoficira, 1300 Nemaca, 400 Mađara u stalnom sastavu i oko 1600 u obaveštajnoj mreži. Štab ovih jedinica bio je u Petrovgradu sa jedinicama gradske straže u samom gradu, zatim u Pančevu, Vršcu, Kikindi, Beloj Crkvi, Novom Kneževcu, Novom Bečeju, Kovačici, Jaši Tomiću, Alibunaru i Kovinu. Poljske straže bile su raspoređene po selima.⁵¹⁶

Nema preciznih podataka o jačini drugih snaga koje su tada bile stacionirane u Banatu. Bile su to jedinice Feldžandarmerije, zatim Granične jedinice, jedinice Luftvafe na novoizgrađenim aerodromima kod Ečke i Bašaida, jedinice Vanjske ispostave BDS i SD i druge jedinice nemačke vojske koje su bile na odmoru u Banatu. Bilo je i više bataljona belogardijskih, odnosno Vlasovljevih jedinica, koje je neprijatelj u poslednje vreme razmestio po najugroženijim mestima širom Banata, koristeći ih kao konjicu u pretragama terena i patrolama kroz kukuruzna polja.

Čim je dobio vest o napadu na Drakslerov salaš, Špiler je došao na lice mesta. Zaključio je da je glavna napadača poticala iz Karadorđeva i baza u njegovom ataru. Požurio je u Petrovgrad i sa svojim ratnim save-
tom doneo odluku o napadu na šire područje Karadorđeva.

⁵¹⁵ Zbornik NOR 1/17, str. 602—609

⁵¹⁶ Isto, str. 602—607. IAPKV AK 6230

SS Obersturmbanfirer Štetcel je već narednog dana izdao precizno naređenje za akciju.⁵¹⁷ On je bio određen za vojnog komandanta čitave operacije, dok je u štabu bio i Špiler, jer je operacija pored vojničkog imala i policijski karakter. Komandno mesto štaba imalo je biti u Čestereku. U naređenju je stajalo da u operaciji učestvuju 2 oficira i 200 pripadnika Luftvafe, 6 vođa i 600 pripadnika Dojče manšafta, jedan oficir i 70 pripadnika Vanjske ispostave BDS i SD. Ove snage su raspolagale sa teškim mitraljezom, puškomitraljezima, puškama sa 60 metaka i sa 320 ručnih granata Špiler je za sebe zadržao pravo da neposredno raspolaže svojom udarnom grupom.

Zamisao operacije svodila se na gusto pročešljavanje karadordevačkog atara i graničnih teritorija. Sve jedinice su bile raspoređene tako da zauzmu liniju na Begeju, počev od Sendurđa (Zitišta) pa sve do Itebeja, i da sa te linije nastupaju u gustom streljačkom stroju prema zapadu, zahvatajući deo aleksandrovačkog, itebejskog i dušanovačkog atara. Stroj bi u početku zaobišao Karadordevo, blokirajući njegove ivice, pretresao ostatak polja preko pruge a zatim bi se sve snage sručile u selo i izvršile temeljit pretres.

Zauzimanje linije na Begeju određeno je za nedelju 23. jula do tri časa izjutra, zaposedanje komandnog mesta u Čestereku sat ranije, a završetak čitave akcije i prikupljanje snaga na petrovgradskoj železničkoj stanici Fabrika određen je već za isti dan do 20 časova i 30 minuta.

Streljački stroj je imao dosta vremena da metodično i gusto pročešlja celo polje i otkrije sve bunkere i skloništa na koja ih bilo kakvi tragovi dovedu. Više od hiljadu ljudi bilo je u mogućnosti da zaviri u svaki kutak i istera napolje svakog onog ko nije bio dobro prikriven. Naređeno je da se nastupa nemilosrdno, da se ne štedi municija, da se vatrom unese panika i demoralizacija među one koji su nekoga prikrivah.

⁵¹⁷ IAPKV 8051, 8052. AVII 32—20/4. U naređenju Štetcela se kaže „Iz dana u dan množe se terorističke akcije komunističkih banditskih grupa u Banatu. Svake noći ima mrtvih“.

Sprovedenje ove akcije teklo je uglavnom po planu. Na zahvaćenom prostoru nije se nalazio deo odreda, koji je u to vreme već bio u rejonu Ruskog Sela. Ali u polju i u selu su ostale baze, ranjeni Obren Janjušević Artem i ilegalni partijski radnici iz sreza. Oni su se našli na udaru.

Toga dana padala je jaka kiša. U blatu su se pokazivah sveži tragovi koji su vodili bunkeru u kome se nalazio Obren Janjušević sa svojom zaštitom. Njegova rana nije još bila isceljena, pa se nije mogao povlačiti. U bunkeru su s njim bili Danica Vrzić, Marko Marinović, Ljubica Vlajić, Đuro Dobrić, Miloš Grbić i Božo Vukmirović. Miloš i Božo su pobjegli iz Nedićeve vojske i sa oružjem došli da se priključe odredu. Komandu u bunkeru preuzeo je Obren Janjušević, koji je poslao izviđača da osmotri situaciju. Ovaj je javio da je streljački stroj već dosta blizu i da se oko ulaska u bunker jasno vide tragovi koje je nemoguće ukloniti.

Janjušević je naredio da ga izvuku iz baze i da svi zauzmu položaj za borbu. On će se boriti do poslednjeg metka, a svi ostali neka se pod njegovom zaštitom povlače. To je u stvari i bio jedini izlaz, jer su u bazi svi bili nemoćni i sigurno izgubljeni. Svi su izašli i napravili borbeni raspored. Danica Vrzić je izjavila da se neće povlačiti i da ostaje uz ranjenog druga. Skojevcu takođe nisu hteli da se povuku.

Borba je bila žestoka i kratka. Bačena bomba je za trenutak zaustavila neprijateljski streljački stroj, koji je otvorio vatru. Od te vatre su teško ranjeni Ljubica Vlajić, Marko Marinović i Đuro Dobrić. Ostala dvojica su uspeh da se probiju. Obren Janjušević je opalio poslednji metak iz svog pištolja sebi u srce, a Danica Vrzić Đula aktivirala je poslednju bombu namenjenu sebi i svom drugu kuriru, koji takođe nije hteo da padne živ neprijatelju u ruke.

Uoči ovog napada u Karađorđevu je održan sastanak Sreskog komiteta Skoja, koji je raspravljao o zadacima organizacije u uslovima krupnih akcija koje je Odred započeo. Sastanku su prisustvovah i Mića Radaković i Zvezdana Mikin Nata, koja je iste večeri sa

Draganom Bjelobabom otišla u Aleksandrovo, dok je sekretar Sreskog komiteta Partije otišao u svoju bazu kod Zorke Vračar da napiše izveštaj. Sekretar Sreskog komiteta Skoja Vaso Torbica Marko održao je sastanak Mesnog komiteta i uputio se u bazu u polju gde su ga čekali Milan Svorcan i Marko Kralj, članovi Partije i ilegalci iz Dušanovca. Upravo na njih trojicu naišao je streljački stroj. Odmah su zalegli između redova kukuruza i otvorili vatru iz puške i pištolja, ali je njihov otpor bio kratkotrajan. Rafali su presekli Svorcana i Kralja, a Torbica je poslednji metak ispalio sebi u čelo.

Nemci su pretresli polje i sručili se u selo. Mahnito su pucali i uperenim oružjem okružili ljude koji su po naređenju morali doći pred opštinu. Spiler je održao preteći govor i naredio da se u svakoj kući ispišu imena svih ukućana. Sve ukućane su postrojavali, upoređivali sa spiskovima, besneći i tražeći one koji nisu bili na licu mesta.

Mića Radaković Mićurin bio je obavešten da su Nemci napustili selo, pa je izašao iz svoje dobro maskirane baze. Ali, oni su se iznenada vratili i blokirali kuću. Radaković je bacio bombu kroz prozor, teško ranio jednog Nemca i hitro iskočio napolje. Na njega se bacilo nekoliko vojnika, ali ih je on jednim zamahom zbacio sa sebe, poleteo preko ograde i u skoku bio izrešetan mitraljeskim rafalom. U kući Marinkovića ubijeni su skojevac Rade, koji se skrivao na tavanu, i njegova majka.

Streljački stroj je prošao čitavim poljem i prokrstaro selom. Karadorđevačke baze i utvrde pokazale su se veoma dobro. Otkrivene su samo one iznad kojih su bile prihvaćene borbe. Druge su ostale na svom mestu, prazne ili pune skrivenih aktivista. Preko mnogih baza prošao je stroj.

Nemci su mrtve borce preneli na stočno groblje u Čestereku i tu ih pokopali. Teško ranjena Danica Vrzic umirući je pevala partizanske pesme.⁵¹⁸

⁵¹⁸ Obren Janjušević Artem proglašen je za narodnog heroja 7. VII 1953. IAPKV 8051, AK 6273, 6868, Narodni heroji, str. 300 10750. Momčilović, PJZ str. 826—844.

Već 30. jula Nemci su nastavili svoje akcije. Pripremljena je kombinovana grupa od preko 600 oficira, vojnika i policajaca. Grupa je takođe raspolagala teškim mitraljezom, puškomitraljezima i puškama sa po 60 metaka, dok je svaki treći borac raspolagao sa ručnom granatom. Glavnina pod komandom SS hauptsturmfirera Šradera imala je zadatak da pretrese Melenačko ostrvo, dok je rezerva sa komandinim mestom SS obersturmbanfirera Štetcela bila smeštena u Melencima.

U naredbi od 29. jula, ocenjujući situaciju, Štetcel navodi da je veliko ostrvo 13 kilometara severno od Melenaca u poslednje vreme postalo važna partizanska baza i punkt za partizanske veze i kolone boraca koje su išle prema Sremu. Cilj operacije bio je da se ta baza razori, pronađu skrovišta a svi partizani unište ili zarobe. U naredbi je precizno sačinjen plan operacije, utvrđene borbene grupe i njihova polazna mesta, pravac kretanja i cilj, mesto za sakupljanje zarobljenika i znaci raspoznavanja.

Nemci u prvom naletu nisu postigli gotovo nikakav uspeh jer su partizani Melenačko ostrvo na vreme evakuisali, ali su zato Nemci postavili jake zasede na sedam mesta za koja su pretpostavljali da mogu biti raskršća kurirskih veza koja su išla između Melenaca, Elemira i Kumana. Glavne snage su istovremeno bile povučene iz rejona operacije. To je bila, ujedno, i nova taktika koju su u borbi protiv partizana na kanalu Srem—Banat pripremili Štetcel i Špiler.

U noći između 1. i 2. avgusta Nemci su u zasedi sačekali grupu od nekoliko kurira sa kojom se kretao član Sreskog komiteta Ziva Bibin Mali. U nastaloj borbi poginuo je kurir Sred o j e Bibin Momak, ranjen je i zarobljen kurir Žarko Adamov, dok se Ziva Bibin, samo u prvom trenutku ranjen, izvukao, ali je nešto kasnije poginuo. Nemci su zaplenili pušku, pištolj i dve bombe.⁵¹⁹

Trećeg avgusta Nemci su upali u Aleksandrovo. U napadu je učestvovala udarna grupa, jedinice SD sa SS kapetanom Šraderom na čelu, kao i 4 čete Hipopolicije pod komandom majora Edelmana. Uhapšena su 52

⁵¹⁹ IAPKV AK 6273, 8051. AVII 213 32—21/4

pripadnika raznih antifašističkih organizacija, među kojima je bio i Nikola Levakov, član Sreskog narodno-oslobodilačkog odbora.

U ovoj akciji učestvovala je i jedna konjička jedinica vlasovaca. Njen zadatak je bio da pročešlja deo atara prema Karađorđevu. Ova jedinica je naišla na grupu partizana u kojoj se nalazio i komesar bataljona Mladen Milošević Čerčil sa svojim četrnaestogodišnjim kurirom i članom Skoja Blažom Prentovićem. Sa njima je bio i ranjeni član Sreskog komiteta Skoja Đorđe Radmilović Ravajlo, koga je čuvao skojevac Karitan Knežević. Borci su se pritajili, dok je kurir Prentović pošao u izvidnicu da bi utvrdio pravac kretanja neprijateljskog stroja. Mladić je navukao na sebe vlasovce i pao im u ruke, ali je time spasao druge prikrivene u suncokretu.⁵²⁰

OD COKE DO ELEMIRA

Peti banatski odred izvršio je 4. avgusta napad na logor kod Coke radi oslobodjenje zatvorenih komunista, koji su ovde bili dovedeni iz petrogradskog logora na poljske radove. Između Coke i Padeja bilo je više takvih logora. Logor Coka bio je centralni i u njemu se nalazilo oko 140 muškaraca i žena. Bio je najbolje obezbeđen, jer su u njemu bih uglavnom stari skojevci iz prvih godina rata, ali i skoro svi oni koji su bili pohvatani nakon razbijanja drugog martovskog „transporta“. Njima je bilo najteže, jer su bili osuđeni na smrt. Logor je čuvala stalna straža od 20 policajaca a tu je bila i jedinica vlasovaca. Na dan napada u krugu logora nalazila se i njena komora.

Više nedelja održavana je veza između logoraša i kumančanskih aktivista. Nadica Pajić, koja je u maju puštena iz logora, održavala je vezu sa Nadom Tatić. Preko te veze dobijeni su podaci o straži i režimu u logoru, a logoraši su obavešteni da se priprema napad u svrhu oslobodjenja.

⁵²⁰ Isto

Za neposredni napad na logor bile su određene četa pod komandom Žarka Padana, deo čete Blagoj a Popova Pukovskog i Diverzantska četa pod komandom Arkadi ja Popova Atoja. Ostale jedinice postavljene su na obezbeđenje ili kao rezerva. Čete Ace Padana i Popova podišle su logoru opasanom bodljikavom žicom i pripremile se za napad. Važan položaj zauzeo je puškomitraljezac Dušan Hinić Simo, koji je na svom nišanu imao stražarnicu i stražarsku kuću. Pred sam napad pokidane su telefonske veze. Pripremljene su prihvatne grupe, koje će oslobođene logoraše odmah sprovesti u pravcu Jazova.

Juriš je počeo uz dugi rafal iz puškomitraljeza i gromoglasne uzvike napadača. Prestrašena straža u stražari je razoružana, a ona iz kasarne je otvorila vatru kad je već bilo kasno. Rafali iz puškomitraljeza su ih učukali. Evakuacija logoraša sprovedena je na najbrži način. Na slobodi je bilo 140 osuđenih komunista. Cela akcija nije trajala duže od 20 minuta.

Logoraši su podeljeni na tri grupe. Odabrano je dvadesetak starih komunista sa proverenim držanjem, među kojima je bilo i nekoliko devojaka, i primljeno u partizanske čete. Najveći broj devojaka, njih blizu pedeset, među kojima su bile i one iz razbijenog „transporta“ i osuđene na smrt, poverene su Diverzantskoj četi i upućene u elemirske baze radi odlaska za Srem. — Nada Tatić, član Sreskog komiteta Skoja za novobečejski srez upućena je na dužnost sekretara toga komiteta, a Saveta Despotov za sekretara Sreskog komiteta Skoja za kikindski srez. Svi ostali su raspoređeni po grupama da se probiju do svojih mesta, gde će biti prihvaćeni i smešteni po bazama. Tako se moralo postupiti jer je kanal za Srem bio pod stalnim pritiskom i nije mogao primiti više boraca. Moralo se takođe voditi računa o brojnoj snazi četa i naoružanju.⁵²¹

Posle napada na logor, koji je nadaleko odjeknuo, Nemci su prikupili jake snage i počeli sistematsku akciju kako bi zatvorili puteve prema Sremu, blokirali glav-

⁵¹¹ AVII 21334—1/2 i 29—4/3. Momčilović: PJZ str. 845—
—848. Končar-Tabački, str. 398—303

ne prolaze i otkrili i pohvatali grupe oslobođenih logoraša.

Prvo su pretresani atari Idoša, Sajana i Mokrina. Nemci su uspeh da otkriju veće grupe logoraša koje su se probijale prema svojim selima. Bivši logoraši bili su bespomoćni, bez oružane zaštite. Ostalo im je da se pojedinačno prikrivaju i probijaju. Ipak, većina je pala Nemcima u ruke. Jedan logoraš je poginuo, a nekoliko ih je ranjeno. Prema Špilerovom izveštaju, uhvaćeno ih je 60. Najveća skupina bila je iz Višnjićeva, pokupljena u januarskoj blokadi ovog sela. Svi su oni vraćeni u petrovgradski logor.

Između 5. i 7. avgusta nastavljeno je pretresanje terena između Mužlje, Petrovgrada, Aradca, Elemira, Melenaca, Kumana, Novog Bečej a i Tise. Upravo tim pravcem išla je deonica Kanala za Srem. Akcija je primorala Diverzantsku četu da se zabazira sa celom grupom u Srednjoj bari više Elemira. Taj logor Nemci nisu otkrili, ali su onemogućili svaki pokret. U celoj ovoj akciji pripadnici Hipopohcije ubili su samo jednu ženu sa detetom i uhvatili pet ljudi. Akcija je otišla u prazno.

Nekoliko diverzanata je ipak krenulo na zadatak s ciljem da miniranjem pruge skrenu pažnju nemačkih snaga iz rejona Elemira. Izabrana je deonica pruge između Mokrina i Kikinde. Na postavljenu minu naišla je kompozicija. U vazduh je odletela lokomotiva sa šest vagona, a pruga je razorena.⁵²²

U isto vreme čete pod komandom Žarka Padana Ace i Blagoj a Popova Pukovskog izvršile su uspešan napad na nemačku stražu na mostu između Vrbice i Banatskog Arandelova. Partizani su iznenadili Nemce i primorali ih na predaju bez borbe, iako su ovi imali uza se i pse tragače. Zaplenjeno je pet pušaka i ratna oprema.⁵²³

Šestog avgusta neprijatelj je pod rukovodstvom Špilera i SS kapetana Šradea koncentrisao svoje snage u rejonu Dragutinova pod pretpostavkom da se tu nalaze oslobođeni zatvorenici i partizani. Postavljene su mnoge zasede na važnim tačkama u ataru i prilazima

⁵²² IAPKV 8051

⁵²³ AVII 213 29—4/3

susednih naselja. I u ovoj krupnoj akciji bilo je mnogo vlasovaca. U samom selu bile su spremne grupe za pretres sela, a specijalne konjičke jedinice, kombinovane sa pešacima i dresiranim psima, određene su za pretres atara.

Ovoga puta na dragutinovačku pijacu morali su izaći svi meštani od 16 godina pa naviše, da bi tek na intervenciju ljudi mađarske narodnosti bili pušteni kućama. Oko zbijenih ljudi bilo je postavljeno nekoliko puškomitraljeza. Istragu su vršili Špiler i Lelijer. Naterali su ljude da sednu, pa je Špiler naredio da se izdvoje oni koji budu prozvani. Napetost je bila na vrhuncu kada je Sreja Grčki iz Beodre, pošto je bio prozvan, skočio u bunar koji se nalazio tu u blizini. Ljudi su pohtali da mu pomognu, ali je iz puškomitraljeza osuta paljba. Kod bunara su ostala dva mrtva i nekoliko ranjenih ljudi. Trebalo je vremena da se sve smiri i nastavi izdvajanje onih sa spiska za hapšenje. Bilo je uhapšeno oko stotinu meštana.

U pretresu atara vlasovci nisu imali mnogo uspeha, iako se na raznim stranama nalazilo nekoliko grupa boraca odreda, kurira i partijskih radnika. Ipak, u borbi su ranjeni a zatim ubijeni kuriri Nikola Arsenov i Jovica Mirkov. Na drugoj strani su zarobljeni Mihailo Colić i Sredoje Pajić. Svi drugi su izbegli sukobe manevrisanjem ili sklanjanjem u poljske bunkere.

U jednom delu atara vlasovcima je pao u ruke član Sreskog komiteta Skoja Gliša Dimitrijević, ali se mladić izvanredno držao. U poteri za jednom grupom boraca vlasovci su ranili partizana Slavka Prekrajskog i zarobili ga. Prilikom sprovođenja za Petrovgrad partizan se oteo stražarima i skočio iz voza. Dva dana se, ranjen, probijao i stigao do svojih drugova.⁵²⁴

Sedmog i 8. avgusta partizanske čete su na severu izvele nove akcije. Grupa boraca presvučenih u nemačke uniforme upala je po danu u Padej i u selu razoružala komandanta logora Čoka Erdedija i jednog pripadnika Hipopolicije. Narednog dana izvršen je prepad na železničku stanicu u Padej u. Razoreni su stanični ure-

⁵²⁴ IAPKV AK 6273, 8051. Popov, rukopis

daji i pokupljen novac. U isto vreme jedna četa je napala opštinsku zgradu u Jazovu. Mađarski stražari nisu pružili nikakav otpor. Spaljena je arhiva, a sakupljenim ljudima je održan govor. Partizani su ostavili snažan utisak na Mađare.⁵²⁵

Devetog avgusta sprovedena je policijska akcija u Melencima, u kojoj je uhapšeno dvadesetak članova Skoja i USAOJ-a. Otkrivene su i dve baze, od kojih je jedna služila Okružnom komitetu u kući Natali je Bibin Keke. Ova istraga je vođena posle ubistva melenačkih komunista Žive i Sređoja Bibina.

Dva dana kasnije, 11. avgusta, u kući Jefte Iličića u Vranjevu su bazirani članovi Sreskog narodnooslobodilačkog odbora novobečejskog sreza. Tu su čekali noć da bi se prebacili u Rumane na sastanak. Neko od suseda je primetio u kući nešto sumnjivo i to prijavio policiji. Kuća je ubrzo blokirana i došlo je do borbe. Blokadu su probili Rada Pajić i Luka Mihailov, ali je Milica Kevrešan Vida u probiju zadobila rane i zarobljena. Još u kući je bio ranjen i zarobljen i Milenko Stanković. Nemcima su pala u ruke dva pištolja i dva bajoneta.⁵²⁶

Tragajući za beguncima iz Coke, pod pretpostavkom da se oni izvlače prema Sremu upravo pravcem preko Perleza, pored podataka koji su im pristizali o partizanskim akcijama u ovom rejonu, Nemci su pripremili jake snage da u bespoštednom naletu pretresu Perlez i ceo njegov atar, da unište partizanske grupe i begunce i razore njihove baze. I ovom operacijom komandovao je SS oberšturmbanfirer Stetcel. Naredbu za napad izdao je 12. avgusta, a napad se imao sprovesti u toku trinaestog. U operaciji je učestvovalo 550 pripadnika Dojčemanšafta, 76 pripadnika i dva oficira Vanjske ispostave i Gradske straže iz Petrovgrada, 22 pripadnika Poljske straže iz Perleza i Cente, 30 boraca i jedan oficir jedinice Luftvafe „Raubvogel 3“ iz Perleza. Jedinicama Dojče manšafta komandovao je oberšturmfirer

525 AVII 213 29—4/3. IAPKV 290

⁵²⁶ IAPKV AK 6273, 8051

Harle. Sve snage su podeljene u tri borbene grupe, a njihova polazna mesta i granice fronta kojim će nastupati precizno utvrđeni. Glavna tačka okupljanja je Farkaždin.⁵²⁷

Treću četvu partizanskog odreda, kurire i ilegalce sa tog terena o ovoj akciji su na vreme izvestila dvojica policajaca koje su partizani ranije zarobili pa pustili. Jedinice odreda povukle su se odmah u atar Orlovata i Botoša, a kuriri i ilegalci u baze u Centi i Perlezu.

Ovoga puta u Perlezu je istragu vodio esesovac Karl Srade. I on je, kao Špiler, naredio okupljanje na trgu, opkolio ljude i počeo sa prozivkama. Preko uhapšenih pokušavao je da iznudi podatke o partizanskim bazama. Vezane ih je dva puta kamionom otpremio u polje da pokažu i otkriju partizane, ah je imao slab uspeh.

U pretresu atara Nemci su otkrili i spalili Central bazu u perleskom ataru, koja je skoro punu godinu primala na predanak grupe za Srem i kurire. Iz Perleza je odvedeno oko stotinu talaca, čime se akcija i završila. Put za Srem nije prekinut, ali je tok stvari na njemu poremećen. Ipak, već narednih dana evakuisani su svi ugroženi posle ove akcije, kao i deo grupe sa severa u kojoj su se nalazili neki logoraši iz Coke. Glavnina je imala još da čeka.

Petnaesti avgust doneo je Karadorđevčanima dvostruki udar. I ne samo njima. Špiler je izveo na Bagljaš 85 ljudi i streljao ih. Među streljanima bilo je 28 devojaka. Bili su tu poznati kuriri Okružnog komiteta Nedeljko Zrilić i Iéo Rajačić i skojevci Ljubica Vlajić i Marko Marinović, što su bili ranjeni i zarobljeni braneći ranjenog Obrena Janjuševića Artema. Na listu za streljanje naknadno je stavljeno i ime Blaža Prentovića, pionira i kurira komesara bataljona Mladena Miloševića. Ovo streljanje bilo je posebno brutalno. Jedan

⁵²⁷ IAPKV AK 6273, 8051. AVII 32 22—4, 27A 4/1 i 6/1. Pere, str. 571—578. Po nemačkom izveštaju partizanska jedinica koja je operisala u rejonu Perleza brojala je 25—30 ljudi naoružanih puškama i automatskim oružjem.

SS major sa svojim pratiocima gazio je konjima devojke i mladiće koji su ležeći čekali svoj red na streljanje.⁵²⁸

Toga dana u karadordevskom ataru, na Đula—majuru, bio je glavni logor partizanske čete koja je na ovaj teren došla odmah posle akcije na Čoku. Sa tom jedinicom bili su Mladen Milošević, Gojko Rađenović i Stevo Vojnović Zeko. Četa je iz dana u dan brojčano rasla i izvodila samostalne akcije. Sa četom su bili Milan Pribić Đokica i ceo Sreski komitet Partije. U pripremi je bila akcija na železničku postaju Januševac, dok je Milan Pribić sređivao račune sa Slavkom Odžinom Sokolom. Ovaj izdajnik je došao da ponudi partizanima svoje usluge, predlažući plan oslobođenja zatvorenika u samom petrovgradskom logoru. Bilo je očito da se radilo o novoj klopci. Obrazovan je narodni sud i izdajnik je osuđen na smrt, ali presuda nije odmah izvršena.

U drugom delu svoje akcije na rejon Karadordeva, u potrazi za rasutim logorašima, Špiler je spremio jake snage policije, manšaftovaca i vlasovaca sa namerom da iznenada napadne Karadordevo i baze u njegovom ataru. Istragom nad uhapšenim Aleksandrovčanima Špiler je dobio podatke iz kojih je mogao pretpostaviti da se napadači na Čoku upravo tu nalaze. Nikola Levakov je odao Špileru imena članova Sreskog narodnooslobodilačkog odbora.

Petnaestog avgusta uveče kretale su se dve kolone jedna drugoj u susret. U jednoj su bili borci partizanskog odreda pod komandom Gojka Rađenovića, a u drugoj čitav jedan bataljon Nemaca.⁵²⁹ Partizani su se kretali u koloni po jedan, a fašisti u četvornim redovima. Cilj partizanske kolone bila je postaja Januševac, a nemačke blokada Karadordeva. Partizani su bili još ranije isturili trojku u prethodnicu koja je imala da pripremi pristup ka samoj stanici. Susret sa čelom neprijateljske kolone bio je iznenađan i neposredan. Partizani su se brzo sna-

⁵²⁸ Saopštenje Krajskomandanture 1/823 od 15. VIII 1944. IAPKV 7992, AK 2948 6204. IA Zrenjanin 3/10. Momčilović: PJZ, str. 872—875.

⁵²⁹ IAPKV 8051. Momčilović: PJZ, str. 854—859

sii i zauzeli najbolji položaj otvarajući po neprijatelju vatru iz neposredne blizine. Nemci su odmah odvratili. Razvila se žestoka borba, u kojoj su obe strane već u prvim trenucima imale gubitke. Najpre je poginuo najstariji partizan Danuka Sučević a zatim bolničarka Dušanka Rapajić, koja je prišla da ga previje. Poginuo je još jedan borac dok su trojica teže ranjena. Posle sukoba obe strane su se povukle ponevši sa sobom svoje ranjenike. Dok je borba trajala, Slavko Odžin je pokušao da likvidira Pribića i da pobjegne. Međutim, Pribić je bio oprezan i savladao je izdajnika. Posle borbe nad njim je izvršena presuda.⁵³⁰

Špiler je, međutim, sa druge strane stigao u Karađorđevo. Kolona koja je bila napadnuta činila je samo deo njegovih snaga. Uhapsio je Jovu Kantara, predsednika Sreskog narodnooslobodilačkog odbora, i stavio ga na najteže muke. Stari dobrovoljac držao se dok je imao snage a onda je, fizički i moralno slomljen, rekao neka imena. Špileru su pali u ruke Ilija Preradović i Nikica Guteša, partijski sekretari, Rade Kmeta i Krstan Kajtas, skojevski sekretari. Uhapšeno je, pored ostalih, ukupno sedam članova Partije, čime je karađorđevačkoj organizaciji zadat težak udarac.

Posle borbe na Januševcu i hapšenja u samom Karađorđevu Nemci su pokušali jakim patrolama i zasedama kod bunara da pronađu partizane i da ih primoraju na borbu. U isto vreme, povučeni u jedan kraj atara, partizani su uputili patrole da izviđaju i doznaju kako se odvija situacija u selu. Konačno je i prethodnica, koja je otišla na Januševac pre borbe i bila odsečena od glavnine, pronašla novi logor Odreda. Rešeno je da se četa sa ranjenicima povuče prema se veru u baze Ruskog Sela. Na ispraćaju su bili novi sekretar Sreskog komiteta Partije Zvezdana Mikin Nata, član Okružnog komiteta Skoja Dragan Bjelobaba Crveni i sekretar Sreskog komiteta Skoja Ilija Rajačić Miron, koji su uspeli da se izvuku iz blokiranog sela i dođu u logor Odreda. Pri povratku su naišli na zasedu i od prvog plotuna su ra-

⁵³⁰ Isto, str. 858—859

njeni Bjelobaba, Rajačić i Stevica Dubajić. Posle blokade ranjenici su prebačeni u selo, gde su prihvaćeni i lečeni.

Kolona Odreda kretala se prema severu, atarom Vojvode Stepe. Opet je došlo do sukoba sa Nemcima, u

Arkadije Popov, hrabri komandir diverzantske čete

kome je poginuo komandir voda Jovo Popović Zdenko. Kretao se na čelu kolone kad je iz zasede otvorena iznenadna vatra. Vodnik je smrtno ranjen i zarobljen. Nemci su ga ipak mučili, ali je hrabri borac prkosno ćutao i umro u najvećim mukama. Kada je njegov otac Vaso doznao za pogibiju svoga sina, došao je u Odred sa Boškom Prentovićem, ocem streljanog kurira Blaža. Ta-

ko su očevi, po starom crnogorskom običaju, zamenili svoje sinove u borbenim redovima.

Sprovodeći dalje sistematski svoju novu ofanzivu, neprijatelj je 19. avgusta sa oko hiljadu ljudi napao rejon Kumana. Međutim, ova akcija je izvedena „na slepo“ i zato nije dala očekivane rezultate. Ipak, pokupljeno je i odvedeno preko pedeset ljudi.

Stalni pokreti partizanskih četa i pritisak neprijatelja koji je trajao gotovo dvadeset dana poremetili su red stvari u snabdevanju partizanskih jedinica, njihovom obaveštavanju i smeštaju. Da bi rešio taj problem, Okružni komitet Partije obratio se 12. avgusta posebnim pismom sreskim komitetima. U tom pismu Okružni komitet nalaže da se organizuju sreski magacini a uporedo s njima i mesni, iz kojih bi se sreski stalno popunjavali. Trebalo je prikupljati hranu, rublje, odelo, duvan, sanitetski materijal, čarape i drugo. Zatim treba odrediti punktove za pranje i kupanje sa svim potrebama (sapun, brijaći pribor, češljevi, peškiri) i nabaviti kazane za kuvanje. Takvi punktovi treba da se nalaze na salaševima ili pokraj poljskih bunkera. Okružni komitet je smatrao da su to zadaci u prvom redu sreskih i mesnih narodno-oslobodilačkih odbora, ali da su za to odgovorni partijski komiteti.

U pismu se posebno govori o kurirskoj službi i odgovornosti sreskih komiteta za njeno funkcionisanje. Komandir kurira u srezu treba da bude član Partije koji za svoj partijski rad odgovara neposredno sreskom komitetu. Kada ie više kurira članova Partije, tada se formira posebna partijska kurirska ćelija. Kurirska služba se organizuje u svim mestima u kojima postoje uporišta.⁵³¹

Dok je pažnja neprijateljskih snaga bila uperena prema rej onima Karadorđeva, Kumana, Dragutinova, Melenaca i Perleza, dotle su na krajnjem severu Banata, uglavnom severno od linije Dragutinovo—Kikinda, dalje uspešno razvijale svoje akcije partizanske grupe pod komandom Blagoj a Popova Pukovskog i Žarka Padana Ace. Te partizanske jedinice gotovo da su bile puni go-

⁵³¹ IAPKV 19698

spodari situacije na svom terenu već tokom avgusta. Jedinice su imale dosta širok prostor manevrisanja, ali su svoje glavne baze i najjače uporište imale u selu i rejonu Podlokjanja. Ovo selo je bilo jedinstveno i dobro organizovano.

Sa partizanskim jedinicama u tom rejonu uspešno su saradivali rukovodioci partijskih i skojevskih organizacija kikinskog i novokneževačkog sreza Ignjat Dobrosavljev, Saveta Despotov, Nićifor Pejin, Mirko Obradović Toša, Borivoj Maletin Čiča sa sinom Milošem i kćerkom Zojom, Ārsa Budavalčev, Nikola Bogosavljev i drugi.

Čete su delovale na dosta širokom prostoru i imale za cilj likvidaciju izdajnika i razoružavanje straža kod vršalica. Samo u dve ovakve akcije, izvršene na salašima između Vranjeva i Beodre, zaplenjeno je 11 pušaka i bogata oprema, a u tri druge, nekoliko dana kasnije, u rejonu mokrinskog atara, u ruke partizana pale su još 22 puške, municija i oprema. Zaplenjenim oružjem naoružani su novi borci. U okviru ove akcije likvidirana su dva potkazivača koji su naveli policiju u Vranjevu na članove Sreskog narodnooslobodilačkog odbora. U Kumanu je likvidiran šef poljskih čuvara, a u Tarašu još tri izdajnika. Po zaslugi je kažnjen i izdajnik Simo Zarić.

Obe čete došle su potom u elemirske baze, koje su bile odlično opremljene i u njima se svakodnevno kuvala hrana.

Čete su 25. avgusta prebačene u logor u dragutinovačkom ataru. Tamo je stiglo novo pojačanje iz Srema, i, konačno, narednih dana i komandant Banatske operative zone Marko Tranjurdžić Siptar. Tim je Stab zone bio popunjen. Miloš ko Filipčev je zauzeo svoje mesto komesara, za obaveštajnog oficira postavljen je Stevan Čolić Marko, a za sanitetskog rukovodioca Nada Milutinović Jan ja. U logor su stigli gotovo svi članovi Okružnog komiteta, pa je održan i zajednički sastanak. U tom logoru je planiran napad na kompoziciju voza koji je 27. avgusta trebalo da se zaustavi na stanici u Dragutinovu. Pretpostavljalo se da će to biti teretni voz s municijom i opremom. Zasede su sačekale voz, ali je u njemu bila jedna krupnija nemačka jedinica i partizani su morali

odustati od napada. Međutim, jedna zaseda je ubila dva nemačka SS oficira i zaplenila njihovo oružje.⁵³²

Dan pre toga, 26. avgusta, odigrala se jedna od najvećih drama na banatskoj ravnici. U čuvenim elemirskim bazama, u „Crvenoj mali“, kako je još nazivana Srednja bara sa partizanskim logorom, preko 50 boraca čekalo je veze da krene za Srem. Otkad ih je preuzela, posle napada na logor Coka, Diverzantska četa nije napuštala ovaj logor, čuvajući poverene ljude. U grupi su bila i tri okružna kurira, kao i glavni intendant ove velike baze Omer Tapavički Baca.

Tog dana, u rano popodne, iz logora su se čuli prvi pucnji na ivicama bare, što je značilo da je grupa otkrivena. Diverzantska grupa spremila se za odbranu. Stroj jedinica nemačke pomoćne policije pročešljavao je teren između Elemira i Tise. Dočekani snažnom vatrom, Nemci su se povukli. Diverzanti su rešili da ostanu na svojim pozicijama, a nenaoružanim borcima su naredili da se rasture po trsci. Verovatno da je time bio izgubljen pravi trenutak za izvlačenje, jer Nemci nisu odustali od napada. Oni su se povukli samo do određene linije i zatražili pojačanje iz Petrovgrada. Ubrzo je stiglo nekoliko kamiona s pripadnicima raznih jedinica koje su se zatekle u gradu. Sa sobom su pored ostalog naoružanja doneli i minobacače.

Nemci su nastupali u zgusnutom stroju, obasipajući položaje diverzanata koncentričnom vatrom i vatrom iz minobacača. Komandir Diverzantske čete naredio je postavljanje kružne odbrane s ciljem da se položaji drže do prvog mraka, a onda da se ide u proboj i izvlačenje. Partizani su pevali i tukli neprijatelja. Prvi neprijateljski stroj se pokolebao i ustuknuo, ali je nailazio drugi. Nemci su zauzeli jedini brežuljak na ovom terenu i sa njega mitraljeskom vatrom presekli partizanima odstupnicu iz okvira bare. Diverzanti su pokušali bombama da učutkaju mitraljeze, ali nisu uspeli jer se nisu mogli privući na pogodno odstojanje. Neprijatelj se još tri puta povlačio i ponovo napadao. Diverzantima je ponestalo municije, a noć se još nije bila počela spuštati. Koman-

⁵³² AVII 1991 3—1/4

dir je naredio da se nenaoružani borci pojedinačno prebacuju preko brisanog prostora. Čim su se borci počeli prebacivati, neprijatelj je pojačao vatru. Prvi je pao Boža Raškov. Slavko Grnčarski, popularni lekar, takođe je pogođen. Dok su neki napadali, drugima je uspe vaio da se nekako prebace preko čistine. Stari komunista i borac, glavni intendant i snabdevač ove baze, Omer Tapavički sam je sebi oduzeo život. Diverzanti su još pucali, štedeći svaki metak. Kada municije više nije bilo, kada su ostale samo mine kojima su dizali vozove, diverzanti su odlučili da se ne predaju živi. Pozvali su ostale drugove i drugarice i zagrlili se kao u kolu oko jedne mine. Arkadije Popov aktivirao je tešku minu i svi su tu našli smrt. Trska je bila proređena rafalima i opaljena eksplozijama. Partizani su imali 24 mrtva i sedam teško ranjenih, a petnaest se probilo. Lakši ranjenici nosili su teže ranjene drugove.

Boža Solarov Čaruga bio je zarobljen, ali se istrkao i pobegao, iako su za njim bacili tri bombe. Kada se sve utišalo, vratio se na poprište. Među mrtvima je našao teško ranjenog Nikolu Klača Nenada i lakše ranjenog Momira Solarova. Odneli su Klača u selo i smestili ga u bazu.⁵³³

⁵³³ „... U blizini sela Elemira nalazio se naš logor regruta koji su obezbeđivali 12 diverzanata. Logor je bio potkazan i fašisti su ga blokirali s snagama od oko 500 ljudi. Pošto su naši borci videli da su opkoljeni primili su borbu. U borbi je ubijeno 30 fašista i 10 ranjeno, od naših 22 regruta, a diverzanti, kada su ispucali metke, seli su u jedan krug, odvili čarapar, metnili je između sebe i sve ih je raznela ...“ — napisao je o ovoj junačkoj pogibiji sremskih i banatskih diverzanata Marko Tanjurđić Šiptar, komandant Štaba Banatske operativne zone. (AVII 213 15—1/5, 27A 8/1. IAPKV AK 6714 8051)

Glava petnaesta

SITUACIJA U BANATU

U septembru 1944. Banat se našao u središtu krupnih vojnih operacija nemačkih i sovjetskih korpusa. Južni Banat su Nemci uklopili u širi odbrambeni pojas „tvrđave Beograd“, koja se imala braniti po svaku cenu, dok se na severnom delu ravnice morao zaprečavati put krupnim jedinicama Crvene armije prema srcu Evrope.

Rumunija i Bugarska su napustile svoje saveznike i Nemce na istočnom frontu stvorile veliku brešu, koja je Crvenoj armiji otvarala put prema Beogradu i srednjoj Evropi. Divizije i korpusi Narodnooslobodilačke vojske su prodirali preko Srbije u susret Crvenoj armiji, presecajući životne komunikacije nemačkog fronta na jugoistoku i preteći da sasvim odseku nemačke armije u Grčkoj. Ceo nemački front bio je iz temelja poremećen.

Već 25. avgusta nova rumunska vlada je objavila rat Nemačkoj i rumunske jedinice su pomagale Crvenoj armiji. Kada su krupne sovjetske jedinice stigle na bugarske granice, Sovjetski Savez je 5. septembra objavio rat Bugarskoj, a samo dan kasnije Bugarska je objavila rat Nemačkoj. Tri dana kasnije, 9. septembra, bugarski narod preuzeo je sudbinu zemlje u svoje ruke.

Šestog septembra jedinice Trećeg ukrajinskog fronta izbile su kod Turn Severina na jugoslovensku granicu.

Sveukupni nemački položaj bio je utoliko teži što su i saveznici na zapadu brzo napredovali. Pariz i Brisel

bili su slobodni, a 11. septembra savezničke snage su izbile na nemačku granicu.

Trinaestog septembra 23. i 25. divizija Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije stupile su na Dunavu kod Klokočevca u prvi dodir sa jedinicama Crvene armije. A posle dogovora u Krajovi, delovi 68. i 75. korpusa Crvene armije prešli su iz Bugarske i Rumunije na teritoriju Jugoslavije, u Srbiju.

Već 29. avgusta nemačka Komanda za jugoistok naredila je postepeno povlačenje nemačkih divizija iz Grčke i hitno popunjavanje praznine na frontu prema Rumuniji i Bugarskoj. Prvog septembra komandant za jugoistok je tražio od Vrhovne komande Vermahta preduzimanje svih mera za popunjavanje praznina na frontu grupe armija E i grupe armija Južna Ukrajina. Za odbranu rejonu Vršca i Petrovgrada tražile su se sveže jedinice koje bi zaustavile prodor jedinica Crvene armije iz Rumunije prema Beogradu.⁵³⁴

Već 4. septembra i SS policijska oklopna grenadirska divizija dobila je zadatak da se prikupi u rejonu Vršca i ostane neposredno potčinjena komandantu za jugoistok. Usled napada na železničke pruge, jedinice ove divizije imale su se prebaciti u Vršac delom železnicom a delom pešice. Komandi jugoistoka bio je poveren front koji se stvarao na liniji Klisura—Bela Palanka—Zaječar—Negoti—Oršava—Mehadija—istočna granica Banata.

Front preko Banata protezao se linijom Anina—Caceva—istočna granica jugoslovenskog dela Banata do južno od Segedina. Bila je to donekle povoljna okolnost jer se na tom spoju stvorila praznina, koju Nemci nisu uspeli zatvoriti. To je dalo prostora za akcije posebno jedinicama Petog banatskog odreda, koji je dejstvovao u severnom Banatu.

Komandant jugoistoka je svojim jedinicama postavio zadatak da jače osiguraju istočne granice Banata i da preduzmu dejstva za brzo zauzimanje Temišvara, koji su još tada držale rumunske jedinice. Istovremeno je trebalo sadejstvovati sa grupom armija Južna Ukrajina u

534 AVII Dokumenta nemačke Komande za Jugoistok, prevod, (opšta oznaka NAV-N-T), NAV-N-T-311 193/32

nadiranju u pravcu Arada. S tim u vezi naređen je pokret 18. brdskom policijskom puku u pravcu Vršca.⁵³⁵

Hitler je tada izričito naredio da se što više ojačava odbrana nemačkih pozicija u Beogradu. Komandant jugoistoka je odredio sevemu pozadinsku granicu beogradskog područja, koja je išla linijom Kovin—Dolovo—Banatsko Novo Selo—Padina. Jedinice unutar rejona beogradskog područja bile su potčinjene Operativnoj grupi Snekenburger sa komandnim mestom u Kovinu. Sem borbene grupe Fišer, koja je bila na sektoru od Timoka do Tekije, formirane su još dve borbene grupe: Hilebrand i Berends. U prvoj borbenoj grupi nalazila se 92. motorizovana grenadirska brigada sa zadatkom da zatvori sektor fronta Cerne—Oršava i drum Anina—Mehadija. Druga grupa je dobila zadatak da zatvori banatsko—rumunsku granicu od Vatina prema severozapadu i da snažnim prodorom zauzme Temišvar. U rezervi ove operativne grupe nalazile su se 4. SS divizija u rejonu Kovin—Debelj ača—Vladimirovac—N ovo Selo—Starčevo—Brestovac i 18. brdski puk u rejonu Vršca. Ovakav raspored imao se uspostaviti 10. septembra. Komandno mesto borbene grupe Hilebrand bilo je u Vršcu, a grupe Berends u Petrogradu.⁵³⁶

Prema nemačkim odbrambenim linijama sa Karpata su se spuštali 10, 31. i 32. korpus Crvene armije.

Nemcima nije uspelo da zauzmu Temišvar i pored prebacivanja 4. SS oklopne divizije iz rezerve na ovaj sektor. To je omogućilo jedinicama 31. korpusa da nesmetano stignu u ovaj banatski grad i da u njegovoj okolini potuku ojačanu grupu Berends. Tada je 4. SS divizija prebačena prema severu da bi se stavila pod komandu grupe armija Južna Ukrajina, čime je znatno bilo oslabljeno levo krilo grupe armija E. Linija razgraničenja koja je sada išla Begejskim kanalom prema Melencima i dalje je činila velike teškoće komandantu jugoistoka. Poraz kod Temišvara imao je značajne posledice. Izlaz iz planina istočno od linije Vršca—Temišvar bio je u rukama Crvene armije. Osmo mađarska divizija

535 NAV-N-T-311 193/181

sa« NAV-N-T-314 32/42—44, 304

se povlačila od Arada. To je stvaralo novu prazninu u nemačkom frontu u severnom delu Banata. Tu prazninu nije mogla potpuno da zatvori ni 4. SS divizija, koja se 25. septembra cela našla u Banatu. „Ta breša će se samo proširivati i neće moći da bude ispunjena...“, javljao je komandant jugoistoka Vrhovnoj komandi, jer Komanda jugoistoka nije bila u stanju da prikupi nikakve nove snage za odbranu Banata.⁵³⁷

Nemci su stoga bili primorani da užurbano vrše pregrupisanje svojih snaga na banatskom delu fronta hitno prebacujući nove jedinice sa juga. Banatskim prugama, drumovima i putevima kretale su se mnoge kolone i transporti, banatskim nebom leteli su borbeni avioni. Aerodromi kod Ečke i Bašaida su oživali.

Banatska ravnica je postala strateški značajna za obe strane velikog istočnog fronta. Beograd je bio važan cilj Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i Glavnog generalštaba Crvene armije. Hitler je naređivao da se „beogradska tvrđava“ brani po svaku cenu organizovanjem odbrane u Banatu i na sektoru Đerdapa.

Bitka za jugoslovenski deo Banata otpočela je 26. septembra. Toga dana jedinice 31. korpusa 43. sovjetske armije izbile su kod Jaše Tomića na banatske granice. Deseti korpus je lomio nemačke brigade i pukove u regionu Banatske Klisure na domaku Vršca i Bele Crkve. Vođene su odlučujuće borbe za prilaze u Đerdapu.

General-potpukovnik Šnekenburger, komandant operativne grupe koja je imala braniti Banat, premestio je svoje komandno mesto iz Kovina u Belu Crkvu, a komandant borbene grupe Berends prešao je iz Petrovgrada u Dupljaju. Spremali su se da svim raspoloživim sredstvima i snagama zaustave oba glavna kraka prodora jedinica Crvene armije, ocenjujući pravilno prave ciljeve njihovog nastupanja. Hitno je iz Beograda preko Pančeva na front kod Bele Crkve i Vršca prebačen 18. brdski policijski puk, koji je imao zadatak da smeni poražene bataljone — 92. brigade, koji su se izvlačili sa fronta Gataja—Temišvar—Jaša Tomić i pristizali su prostoriju Pančevo—Banatsko Novo Selo—Crepaja—Gloganj. Tu se

92. brigada imala popuniti i sa 191. brigadom jurišnih topova činiti pokretnu borbenu rezervu levog boka grupe armije E sa zadatkom da kontroliše rejon Gataja—Temišvar—Petrovgrad i održava spoj sa 4. SS divizijom, koja je tada bila u sklopu grupe armija Južna Ukrajina.

Međutim, nakon prodora izviđačkih jedinica Crvene armije prema Jaši Tomiću hitno je na ovaj sektor prebačen 1. brandenbuški puk (bez jednog bataljona), kome se 27. septembra priključila 191. brigada jurišnih topova. Bila je stvorena nova borbena grupa Valter (po komandantu 1. brandenburškog puka). Bobena grupa Berends bila je povučena sa tog dela fronta. Bobena grupa Valter imala je zadatak da spreči prodor Crvene armije u srce „folksdojčerskog Banata“, kako je stajalo u naređenju komandanta za jugoistok. U isto vreme činjeni su naponi da se na banatski deo fronta prebace 117. divizija iz Srbije i puk Rodos iz Grčke.⁵³⁸ Ali, za ove jedinice bilo je kasno. Nemci su imali teškoća u transportu jer su im linije na jugu bile gotovo presečene. Na aerodrom kod Ečke stiglo je svega nekoliko stotina vojnika iz sastava puka Rodos, a ni 117. divizija nije uspela da jače snage prebaci u Banat.

Do 30. septembra jedinice 31. korpusa su razbile položaje borbene grupe Valter i prodrle prema Petrovgradu, dok su 59. i 86. divizija 10. korpusa potukle jedinice nemačkog 18. puka i bataljone 92. brigade i našle se pred Belom Crkvom i Vršcom, ugrožavajući neposredno komandno mesto operative grupe Snenkenburger. General-potpukovnik Snenkenburger morao je preuzeti neposrednu komandu nad obe borbene grupe (Hilebrand i Valter), kao i nad Komandom okruga Petrovgrad i svim „jedinicama za uzbunu“ formiranim na tlu Banata. To je značilo da je i neposredna borba protiv sve aktivnijih i snažnijih partizanskih odreda u Banatu bila poverena ovoj komandi.⁵³⁹

U okviru svih zbivanja, u samom Banatu i na pri-lazima njegovim granicama u toku septembra razgarale

538NAV-N-T-311 193/971, 1050, 1111, 1116 i 501 267/160—161

539 NAV-N-T-314 32/423—425

su se borbe između partizanskih odreda, diverzanata, antifašističkih organizacija s jedne i nemačkih i folksdojčerskih snaga s druge strane. Njemcima u Banatu već je postajalo jasno da će jedinice Crvene armije uskoro preplaviti Banat i da od njihovog „Donaulanda“ više nema ništa. Međutim, oni su i dalje branili svoje pozicije, vršili stalne napade i kontronapade, dok su krupne frontovske jedinice bile orijentisane isključivo prema Crvenoj armiji a partizanima su se okretale samo onda kada su neposredno bile ugrožene. Otuda su banatski Nemci sve do dolaska sovjetskih jedinica na granicu imali zadatak da mobilišu sve preostale snage i da se bespoštedno bore protiv partizanskih odreda. Oni su pokušali da sistematski organizuju i krupnije akcije uz upotrebu težeg naoružanja, da u širim zahvatima, izbace na čistinu partizanske jedinice i primoraju ih na otvorenu borbu. Zato su združene jedinice, policije, pomoćnih jedinica i SS jedinica, pod komandom SS obersturmbanfirera Stetcela, u gustim strojevima pretresale terene tragajući za partizanima. Takve akcije oni su učestalo izvodili u rejonima Deliblatske peščare, Dragutinova, Melenaca, Kumana, Elemira, Karadorđeva i Perleza, upravo zato što su u tim rej onima partizanske čete bile najaktivnije, imale najjaču podršku naroda i što su tim rej onima i dalje prolazili „transporti“ prema Sremu i iz Srema. Vođena je u stvari borba dveju strana za ove važne kanale i linije.

Banatskim Njemcima pala je u zadatak zaštita važnih komunikacija koje su preko Banata vodile prema samom frontu i bile stalno krcate nemačkim ešelonima. Pruge Pančevo—Kikinda, Kikinda—Temišvar, Kikinda—Segedin, Petrovgrad—Jaša Tomić—Temišvar, Pančevo—Vršac, Vršac—Temišvar, Vršac—Bela Crkva, Vršac—Petrovgrad i Kovin—Alibunar postale su važne arterije u grozničavom prebacivanju trupa i tehnike na kritične delove fronta.

Nemci više nisu mogli raspoređivati svoje snage po manjim mestima u Banatu, posebno onima koja su bila van glavnih komunikacija. Za krupnije akcije bile su im potrebne jače snage, a partizani su upravo udarali po manjim, udaljenim garnizonima, razoružavali ih i tako

dolazili do novog oružja. A svaka nova puška značila je i jednog novog partizanskog borca. Tako su u septembru i u Banatu stvarane slobodne oaze, na kojima su jedinu vlast imali narodnooslobodilački odbori. Nemoćni da se obračunavaju s partizanskim jedinicama u kukuruznoj i suncokretnoj šumi, Nemoi su u najvažnijim rejonima organizovali ranu seču ovih useva.

Juraj Špiler je počeo da gubi svoje ranije pozicije. Sve je veću ulogu imao vojni komandant SS oberšturbanfiring Štetcel, a klasične policijske istrage Špiler je morao ponovo decentralizovati i staviti ih u drugi plan. Istina, i dalje su vršena masovna hapšenja, sada često „naslepo“, kao lov na taoce. Uhapšeni ljudi nisu bili sistematski ispitivani u cilju daljih provala, već su pretežno transportovani u logore smrti u Nemačkoj i okupiranom delu Evrope. U avgustu i septembru Špiler je naredio još dva masovna streljanja, koja su sada već više ličila na paničnu osvetu zbog stalnih poraza nego na meru koja bi zastrašila partizane i odvratila ih od njihovih akcija. Otuda izvanredna brutalnost prilikom ovih streljanja, pa čak i posve neljudsko izživljavanje nad nemoćnim žrtvama.

Poslednje masovno streljanje u Banatu izvršeno je 13. septembra u Petrovgradu. Streljan je 51 rodoljub, među kojima je i predsednik prvog sreskog narodnooslobodilačkog odbora u Banatu Jovo Kantar, kao i gotovo cela partijska organizacija u Karadorđevu sa sekretarima Ilijom Preradovićem, Nikicom Gutešom i Radom Kmetom. Među streljanima bilo je 17 drugarica. Na ovom streljanju je prvi pomoćnik Špiler a, vođa agenata Jozef Vilhelm, po zlu prozvan Krvavi Vilki, sam uzeo puško-mitraljez i besno kosio povezane ljude pre no što su bili i spremljeni za streljanje.⁵⁴⁰

U septembru je Hitler naredio da se organizuje evakuacija nemačkih porodica iz Banata. U do tada kompaktnoj i Hitleru vernoj narodnosnoj grupi došlo je do kolebanja, pa čak i do rascepa. Na konferenciji u Petrovgradu osamdeset odsto delegata glasalo je protiv eva-

⁵⁴⁰ Saopštenje Krajskomandanture 1/823 13. IX 1944. IAPKV 7992. Momčilović: P/JZ, str. 872—875

kuacije. Slično je bilo u Mokrinu i u Nakovu. Bili su to oni koji su smatrali da nisu toliko zgrešili i činili zločine da bi to platili svojim glavama. Pored toga, napustili su ih i okrenuli im leđa gotovo svi pripadnici drugih narodnosti, osim nepopravljivih fašista.

U izveštaju Okružnog narodnooslobodilačkog odbora od 22. septembra o tome se kaže:

„Razvoj situacije u svetu i kod nas u zemlji omogućio nam je da u zadnje vreme okupimo oko narodnooslobodilačkog pokreta najšire slojeve naroda (prilaze nam lekari, apotekari, učitelji, razni činovnici, trgovci, zanatlije, bogati seljaci). Od manjina saradujemo još od ranije sa Slovacima i Rumunima — imamo NOO u jednom slovačkom i jednom rumunskom selu (Slovački Aradac i Torak). Sa Mađarima smo zimus saradivali naročito u kikindskom srezu ali je jedna veća provala uništila te mađarske organizacije. U zadnje vreme naglo se razvija saradnja sa Mađarima u svim srezovima. Sa Nemcima je u zadnje vreme uspostavljena veza koja obećava dobre rezultate...“⁵⁴¹

Pristalice Draže Mihailovića na tlu Banata nisu nikada imale ozbiljnije pozicije. Ipak, njihovo delovanje osetilo se u nekim gradovima. Međutim, situacija ih je brzo terala da se opredele. Mnogi su se diferencirali od vođa, koji su mahom došli kao izbeglice u Banat i tražili da se povežu sa narodnooslobodilačkim pokretom. Time je Dražin pokret u Banatu sasvim propao. Međutim, iz Srbije su se u južni Banat počeli prebacivati četnički „korpusi“, uspevajući da kod nekih seljaka dobiju podršku pod parolom da je došlo vreme za borbu protiv Nemaca. Na pojavu ovih „korpusa“ brzo su i uspešno reagovali partizanski odredi.

Početkom septembra gotovo čitav Banat je bio pokriven dejstvima sve jačih partizanskih jedinica. Na jugu je operisao Četvrti a na severu Peti partizanski odred, svaki razdeljen na udarne čete. Odredi su u ovom periodu stalno izvodili akcije na širokom prostoru i uporno držali inicijativu u svojim rukama. Akcije su izvođene gipko i elastično, već prema važnosti i cilju, u manjim ili većim borbenim grupama na širokom prostoru, uz brzo manevrisanje i izbegavanje sudara s jačim neprijateljskim snagama.

⁵⁴¹ IAPKV 12495

Veoma efikasnu udarnu snagu imali su banatski odredi u dobro izvežbanoj i opremljenoj diverzantskoj grupi koja je izvodila smele i uspele akcije po važnim nemačkim komunikacijama. Diverzanti su, posebno u avgustu, pretrpeli teške gubitke, ali su dolazili drugi, koji su nastavljali diverzije.

U septembru je došlo do stvaranja novih partizanskih odreda. U južni Banat je prebačen Udarni bataljon Banatske operativne zone. Na ovom prostoru formirani su Pančevački, Belocrkvanski, Vršački i Srednjebanatski odred, a u severnom Banatu Petrovgradski i Kikindski odred.

Partizanski odredi su uspešno, i pored svih gubitaka, održavali i branili komunikacije i veze prema Sremu, nastavljajući da sprovode nove grupe sa stotinama boraca za krupnije vojvođanske jedinice u Sremu. To je bilo neophodno jer još nije bilo uslova da se u samom Banatu organizuju prve brigade, a mogućnosti mobilizacije dobrovoljaca bile su izvanredne. Jer, Banačani su u poslednjoj godini odlučno krenuli u rat.

Štab Banatske operativne zone u svom izveštaj u Glavnom štabu za Vojvodinu od 27. septembra o tome piše:

„Na ovom terenu mogli bi imati veći broj jedinica za operacije. Najveći je problem oko transportovanja regruta, jer kukuruzi se beru... Transportovanje regruta je vrlo teško. Zato vas molimo, ako vi možete preduzeti mere da nam saveznici bacaju oružje na ovom terenu u većim količinama, jer priliv regruta je velik, za kratko vreme mogli bi imati do 5.000 boraca, ali je problem naoružanja.“⁵⁴²

Ovaj štab bio je smešten u južnom Banatu, uglavnom u rejonu Dolova, oko koga je bila uspostavljena dosta široka i bezbedna zona sa osloncem na šume u Peščari. Veza sa severnim Banatom išle su preko Belegiša i Surduka u Sremu, pa Štab Zone nije uspevao da uspostavi čvrsto rukovođenje svim partizanskim odredima i njihovim akcijama. Zato su, posebno na prostoru severnog Banata, okružni komiteti Partije bili neposredno i u vojnoj akciji, od kojih su poticali planovi i inicijative,

⁵⁴² Isto. AVII 1661 5/1—2

ali su ipak vojni rukovodioci odreda i njihovih jedinica imali punu samostalnost u organizovanju akcija i komandovanju.

U avgustu i septembru bile su obnovljene ili osnovane partijske i skojevske organizacije u gotovo svim značajnijim mestima, svi sreski komiteti i dva okružna komiteta. Izvanrednu ulogu u ovom periodu odigrale su masovne organizacije svojom širinom i političkom spremnošću da se organizovano bore pod svim uslovima. Masovne organizacije USAOJ-a, AFZ-a i Narodnog fronta obuhvatile su na hiljade aktivista na koje su se partizanski odredi mogli osloniti i stalno mobilisati stotine novih boraca za odrede u Banatu i brigade u Sremu i Bosni.

U Rezoluciji Okružnog partijskog savetovanja, održanog u severnom Banatu od 17. do 19. septembra, o tome se kaže:

„Glavna karakteristika političke situacije u severnom Banatu jeste rasplamsavanje opštenarodnog ustanka, koga nisu mogle da zaustave ni zadnje velike akcije, ni masovna hapšenja, ni sistem talaca, ni odmazde. Mi imamo dva odreda sa već poznatim nam uspesima i na hiljade antifašista spremnih da stupe u našu slavom ovenčanu vojsku.

Prilikom sprovođenja partijske linije i do sada postignutim uspesima, poverenje širokih narodnih masa u našu Partiju i Narodnooslobodilačku borbu u znatnoj meri se povećalo. Narodne mase u sve većoj meri aktivno pomažu i učestvuju u borbi.“⁶⁴³

Značajan uspeh postignut je u celom Banatu na organizovanju narodnooslobodilačkih odbora. Postojala su i delovala dva okružna narodnooslobodilačka odbora, a do kraja septembra su organizovani i svi sreski odbori. U skoro svim srpskim selima, kao i nekim selima sa mađarskim, slovačkim i rumunskim stanovništvom, bili su uspostavljeni mesni narodnooslobodilački odbori. Formirani su ili su bili u formiranju i gradski odbori.

Pri mnogim odborima su formirani agitropi sa zadatkom organizovanja agitacije i obaveštavanja naroda. Odbori su se spremali da preuzmu privredne poslove: u prvo vreme sticao se uvid u imanja petokolonaša i iz-

dajnika, a zatim i u sva privredna preduzeća na svojoj teritoriji. Zato su se u okviru odbora počeli formirati i organi za privredu. Počelo se misliti i na utvrđivanje ratnih zločina i evidenciju zločinaca.

Tako je narod Banata ušao u poslednji mesec borbe za svoju slobodu sa razvijenim borbenim snagama, visokom političkom svešću i spremnošću da preuzme vlast u svoje ruke.

UDARNIBATALJON

U drugoj polovini avgusta po naredbi Glavnog štaba za Vojvodinu u Sremu je formiran posebni bataljon iz krila Seste vojvodanske brigade — jedinica probranih boraca, pretežno Banaćana, članova Partije i Skoja.

Glavni štab za Vojvodinu je 21. septembra o tome izvestio Vrhovni štab:

„Pošto se je brzim prodorom Crvene armije ukazala dobra perspektiva za održavanje naših jedinica u Banatu, a samim tim i mogućnost pa i potreba bržeg podizanja ustanka, mi smo odlučili, u sporazumu sa P. K., da komesar ovog Štaba drug Jovičić sa jednim najboljim bataljonom krene u Banat...“⁵⁴⁴

Englezi su upravo tih dana bacili na partizanski aerodrom kod Karlovčića veće količine oružja, odeće i druge opreme. Prvenstvo u raspodeli imao je novi bataljon. Bilo je tu malih minobacača, pogodnih za prenos i brzo stavljanje u dejstvo, novih lakih bacača mina koje su partizani popularno nazivali „džonbul“, podesnih za rušenje bunkera, zatim puškomitraljeza, engleskih automata, pušaka i municije.

Udarni bataljon imao je 250 boraca i oficira, sa kompletnim naoružanjem, pešadijskim četama i posebnim minobacačkim i mitraljeskim jedinicama. Za komandanta bataljona postavljen je kapetan Dušan Doronjski Jocika, za komesara Lazar Mišković, a za zamenika komesara Nikola Kmezić Nidža.

Udarni bataljon je 27. avgusta 1944. u podnevnim časovima stajao postrojen ispod visokih hrastova, neda-

⁵⁴⁴ AVII 213 15—1/5

leko od Pletenke, spreman na polazak. Na komandantovoj karti bila je ucrtana marš-ruta: Pletenka—Bešenovo—Mali Radinci—Pećinci—Miškovci—Simanovci—Krnj eševci—Vo j ka—Surduk.

U Surduku se bataljonu priključio i komesar Glavnog štaba Stevan Jovičić.

Za Radu Pecinjačkog Sargu, sremske i banatske kurire i za Pančevačku četvu stigla je poruka da pripreme prelaz preko Dunava za nekoliko stotina ljudi. Sargina „flota“ sastojala se od jedne dereglije, dva velika čamca i većeg broja ribarskih čamaca.

Bataljon je predveče krenuo iz Surduka i rasporedio se više Belegiša, uz jedan usek koji je prosecao visoku obalu. U toku prve noći prebačena je jedna četa i najveći deo komore. Radilo se brzo, lakši čamci su imali po pet a dereglija i veliki čamci po tri ture.

Sledećeg dana oba dela bataljona morala su da se pritaje u kukuruzima na belegiškoj strani i u šumarcima na banatskoj obali reke. Sledeće noći do zore ceo bataljon je bio na banatskoj strani. Nije bilo više potrebe za veliku tajnost, pa se kolona uputila i zalogorovala više sela Opova.

Komesar Glavnog štaba Stevan Jovičić napisao je izveštaj o prelazu, u kojem se kaže i ovo:

„... Mi smo uspeli dobro da se prebacimo. Nalazimo se jugoistočno od sela Opova, kota 81, kod bunara u kukuruzima. Sa nama je i jedna četa Južnobanatskog odreda koja nas je dočekala. Sa prebacivanjem smo kuburili. Naš bataljon je dosta dobro. Imali smo dosta teške marševe, osobito kada se uzme u obzir da su borci bili opterećeni municijom za bacače, puške i puškomitraljeze. Sad smo se snašli i u Belegišu nabavili magarad. Borci se uglavnom dobro drže, većina je radosna što su ovamo došli... Perspektive za bataljon su dobre. Ima uslova za lepe akcije. U vezi s tim i priliv novih boraca u jedinice biće još veći. Ovde sam već svuda sretao „ilegalce“. Ima ih dosta, treba samo organizovati njihovo prebacivanje... Ovde već postoje baze i Bataljon bi mogao imati više bacača i puščane municije. Zato pošaljite 10.000 mauzer metaka, 50 mina za bacače i 50 mina za „džonbul“ — sve do Belegiša a odatle preko u baze. Kako će biti sve veći priliv novih boraca, vidite sa Englezima ili preko Vrhovnog štaba sa Rusima da nam ovamo šalju oružje. Štab Zone je u severnom Banatu (a ovde je to kao u drugoj državi)... Ovde bi dobro došla jedna „kuferstanica“,

a ako nema, i amerikanska sa jednim dobrim telegrafistom. Napominjem da još ne znam dobro situaciju, jer se sa najodgovornijim još nisam sastao, ovo su prvi utisci. Večeras krećemo odavde.“⁵⁴⁵

NAPAD NA CREPAJU

Dok je Udarni bataljon prelazio Dunav, u Crepaji je došlo do provale u skojevsku organizaciju. Uhapšeno je oko 30 mladića, ali su crepajske Švabe tražile da se mladići puste kućama. To je, međutim, navelo Mesni komitet da povuče članstvo u ilegalnost. U kukuruzima se našlo skoro stotinjak mladića i devo jaka, da bi im se sledećih dana pridružila grupa starijih ljudi. Njih oko 70 čekalo je da se prebaci u Srem. Ali komandir kurira Slavko Sremac Strika nije tih dana mogao da ih povede jer je prelaz bio zauzet. Tada je, posle akcije u Perlezu, pristigla i Vršačka četa i Crepajci su se spremili da joj se priključe. Napravili su popis i svrstali se u kolonu koju je poveo Lazar Markov Zeleni. Stigli su u opovački atar i zanoćili kod Pauljevog bunara.

U to vreme je Spasoje Milošev dobio vezu sa Štabom Udarnog bataljona i otišao na sastanak. Brzo je postignut dogovor da bataljon već sledeće noći napadne magacine ratne opreme vazduhoplovne baze u Franctalu, kraj Crepaje. U Crepaji nije bilo jačeg garnizona, a straža koja je čuvala magazine nije predstavljala ozbiljnu smetnju za ovako snažnu jedinicu kakav je bio Udarni bataljon.

Bataljon je odmah krenuo prema Crepaji. Kod Pauljevog bunara zatekao je Crepajce koje je Laza Markov vodio u sastav Vršačke čete. Uskoro su stigli Spasoje Milošev i Dušan Bogdanov Senko, sekretar Okružnog komiteta Partije, pa je zajednički napravljen plan napada.

Prva četa Udarnog bataljona, zajedno sa Crepajcima, bila je pod Crepajom 3. septembra uveče. Druga i Treća četa otišle su na obezbeđenje, jedna prema Petrogradu, druga prema Pančevu. Pruga između Debeljače i Kova-

⁵⁴⁵ AVII 2137—4/3, 1—1/12.

čice i između Pančeva i Alibunara bila je minirana. U rezervi je ostala Vršačka četa, koja je prethodne noći imala težak sukob sa garnizonom u Centi.

Obezbeđenje prema Debeljači aktiviralo je minu postavljenu na pruzi. Naišao je voz natovaren kamionima i odleteo u vazduh. To je napravilo alarm u Crepaji. Ali selo je već bilo okruženo i dat je znak za početak napada. U jednom potezu zauzete su upravne zgrade i demolirane veze. Začula se nova detonacija iz pravca obezbeđenja, kada je odleteo u vazduh minirani železnički most, dok se voz natovaren građevinskim materijalom survao. U obe ove diverzije uništene su dve lokomotive i 15 vagona, dok su se u plamenu našle desetine kamiona. Ubijena su dva stražara, jedan je zarobljen, a ostali su uspeh da se pod zaštitom noći izvuku, ostavljajući prepune magacine partizanima. Te večeri sabrano je oko stotinu zaprega na koje je tovarena oprema. Crepajci su te noći dobrovoljno išli s partizanima, spremni da pomognu gde zatreba. Preostali plen je zapaljen u magacinima, zapaljena je i opštinska arhiva, a onda su se bataljon, Vršačka četa i zaprege s tovarom svrstali u kolonu i uputili ka Dolovu.

O ovoj operaciji, u izveštaj u komesara Glavnog štaba se kaže:

„... Naš Bataljon izvršio je prvu akciju u Banatu, koja je u ovom kraju duboko odjeknula... Bataljon se dobro snabdeo. Možda do sada još u našoj vojsci nije bilo tako dobro opremljenog bataljona... Sad se spremamo za gromovitije akcije. U Banatu neprijateljski garnizoni nisu veliki, ni utvrđeni, ali sa bataljonom nije tako lako izvršiti velike akcije jer dobre komunikacije i obezbeđenja gutaju jedinicu. Moraćemo se malo pomučiti dok neprijatelja ne zastrašimo da ne ide u pomoć napadnutima. Ovde je neprijatelj dosta slobodan i mnogi garnizoni jedan drugom mogu priteći u pomoć...“⁵⁴⁶

ČETIRI PARTIZANSKA ODREDA U JUŽNOM BANATU

Dok je Udarni bataljon pratio dugu kolonu vozila sa opremom prema Dolovu, Glavni štab za Vojvodinu poslao je Štabu Banatske operativne zone prvu radio-

-stanicu sa telegraf istom Lazom Subašićem. Bila je to i prva radio-veza na relaciji Banat—Srem. Borci Pančevačke čete dopremili su radio-stanicu u rejon Dolova upravo u vreme kada je tamo pristigla i kolona sa opremom iz Crepaje. Stigao je i komesar Glavnog štaba Jovičić.

Čete Južnobanatskog odreda imale su u rejonu Dolova dobro organizovane baze oslonjene na okolna sela i šume u Peščari. Bila je to u stvari najprostranija slobodna teritorija u Banatu u to vreme. Odatle su čete odlazile u akcije, tu je svakodnevno pristizalo po desetine mladića i devo jaka sa željom da dobiju pušku ili da budu prebačeni u Srem. Na toj teritoriji bili su i okružni komiteti Partije i Skoja, kao i Okružni narodnooslobodilački odbor za južni Banat.

Zivan Peričin Jole postavio je u ovom kraju svoj štab sa pratećom četom, sastavljenom od odabranih banatskih kurira i boraca koji su pristizali iz Srema. Bio je to Stab Banatske operativne zone. Očekivalo se da u logor stignu i ostali članovi Štaba koji su jedno vreme zajedno boravili u severnom Banatu: komandant Marko Tanjurdžić Siptar, komesar Milojko Filipčev Fića i obaveštajni oficir Stevan Čolić Marko. Oni su se morali iz severnog Banata kanalom najpre prebaciti u Surduk, odatle u Belegiš, pa tek južnobanatskom vezom poći za Dolovo. Neposredne veze sa severnim Banatom i dalje nije bilo, što je otežavalo komandovanje.⁵⁴⁷

Tih dana je na slobodnoj teritoriji boravio sovjetski pilot kapetan Ivan Sergejević Luzanov. Pošto je njegov avion bio pogođen, morao se spustiti u zagajičke vinograde, odakle je pokušao da se probije prema istoku. Bio je srećan kada se iznenada našao među partizanima. Ostao je među njima sve do dolaska jedinica sovjetskog 10. korpusa u rejon južnog Banata. Tada je ponovo poleteo novim avionom.

Stab Banatske operativne zone i komesar Glavnog štaba za Vojvodinu pristupili su reorganizovanju Četvrtog banatskog partizanskog odreda. Čete su bile brojčano narasle, došlo se do novog naoružanja a priliv novih

⁵⁴⁷ AVII 211 45—1/7

boraca bio je stalan. Razvoj situacije na istoku i užurbano prebacivanje jakih nemačkih snaga u rejone oko Pančeva, Kovina, Vršca i Bele Crkve nagoveštavali su odlučujuće borbe za oslobođenje Banata. Za te borbe trebalo se dobro pripremiti i preuzeti odgovarajuće zadatke.

Bilo je predviđeno da se formiraju tri partizanska odreda. Udarni bataljon i ovi odredi uspešno bi mogli prekrivati teritoriju južnog Banata, udariti po nemačkim komunikacijama i pozadinskim jedinicama, zadobiti novo oružje i pripremiti sve uslove za formiranje brigade, sposobne da sadejstvuje u završnim operacijama za oslobođenje Banata i Vojvodine.

Dejstvujući samostalno, čete Četvrtog banatskog odreda izvele su veći broj uspehlikih akcija i stekle neophodno borbena iskustvo. Zato je i dogovoreno da se odredi formiraju oko ovih četa, a komande četa da prerastu u štabove odreda. Tako su formirani Vršački odred, Belocrkvanski odred i Pančevački odred. Svaki od njih ostao je na svom operativnom području.

U direktivi Glavnog štaba za Vojvodinu od 28. septembra, upućenoj Štabu Banatske operativne zone, stoji:

„Odobrava se formiranje pet odreda u Banatu koji su pod direktnim vašim rukovodstvom... Pod vašu komandu stavlja se i Četvrti bataljon Seste vojv. brigade i u isto vreme menja naziv u Udarni bataljon Banatske operativne zone. Ovaj bataljon biće osnovica za buduću brigadu koju ćete vi formirati po vašem nahodjenju... Osim vojničkih akcija treba vršiti i političke ... Najjači odred treba da vam je Belocrkvanski koji treba da stvori izvesnu slobodnu teritoriju (istočno i zapadno od Pešcare). Na ovaj odred oslanjaće se svi odredi a iz njega ćete uglavnom crpiti ljudstvo prilikom formiranja brigade.“⁵⁴⁸

Štabovi odreda i Stab Udarnog bataljona dobili su tih dana od Glavnog štaba i uputstvo o tome kako treba dočekati jedinice Crvene armije. U tom uputstvu je, između ostalog, stajalo:

„... Trupe Crvene armije u svom nezadrživom napredovanju, goneći razbijenu i totalno dezorganizovanu fašističku vojsku, bliže se granicama naše domovine... Danas je moćna

⁵⁴⁸ AVII 211 33—8, 211 45—1/7, 1661 9/1—2

Crvena armija udaljena od naše granice svega nekoliko desetina kilometara. Na pomolu je čas kada će se trupe Crvene armije sastati sa jedinicama naše vojske i zajedno sa njima proterati morskog okupatora iz naše zemlje. Ljubav koju naš narod i naša vojska gaje prema hrabrom sovjetskom narodu i njegovoj herojskoj vojsci, manifestovana toliko puta, manifestovati treba i onog momenta kada ona dođe na naše granice...“⁵⁴⁹

Vršački odred posle svog formiranja boravio je u rejonu sela Lagovata, na rumunskoj granici. Tu su bili poznati prelazi banatskih partizana preko Nere za Banatsku klisuru i srpska sela u kojima je narodnooslobodilački pokret bio rano razvijen. Prelazak Rumunije na stranu saveznika otvarao je nove mogućnosti saradnje, posebno između partizanskih odreda i rumunske vojske. Pošto su uspostavljeni prvi kontakti, počeli su pregovori o neposrednoj saradnji, posebno o ustupanju naoružanja partizanskim odredima, ali i o zajedničkim napadima na nemačke garnizone u samoj graničnoj zoni sa jugoslovenske strane. Ti pregovori nisu išli lako, jer su bili lokalnog značaja, bez prethodnog međudržavnog sporazuma dveju strana. Zato nisu ni iskorišćene sve mogućnosti koje je jedno vreme pružala situacija otvorenog fronta.

Rumuni su oslobodili partizane zarobljene 6. januara u borbi kod Jelike. Devet partizana naoružanih puškomitraljezom i puškama stiglo je u logor Vršačkog odreda: Radivoj Stanković, Vlasta Vuletić, Zlatko Buzadžija, Zdravko Živkov, Ivanko Branislavljević, Ziva Jožević, Ilija Vukan, Milutin Đurić i Biserka Đurić.

Međutim, tada su se od Pančeva prema Klisuri kretale motorizovane kolone nemačke 92. brigade, i rumunske jedinice morale su odstupiti. Zalihe oružja za koje je bio zainteresovan Vršački odred pale su Nemcima u ruke i Odred se morao povući prema Peščari.

Iz istih razloga nisu uspeli ni pregovori koje je u Deti vodio sekretar Sreskog komiteta Partije Aleksandar Vasić Čapajev sa štabom rumunske divizije locirane na tom prostoru. Detu su zauzele jedinice 4. SS divizije,

koja je takođe iz rejonu Pančeva hitala prema Temišvaru, u koji su stigle jedinice Crvene armije u svom prodoru sa padina Karpata.⁵⁵⁰

S druge strane predstavnici Miletićeva i okolnih srpskih sela vodili su neposredne pregovore u Soki s predstavnicima rumunske vojske. Došlo je do sporazuma da se na rumunskoj teritoriji prikupe dobrovoljci iz rejonu Miletićeva i organizuju partizanski odred koji bi neposredno sadejstvovao sa jedinicama rumunske vojske i Crvene armije u borbi protiv nemačkih kolona koje su nadirale prema Temišvaru. Rumuni su izrazili spremnost da ovaj odred naoružaju.

Već posle nekoliko dana u okolini Soke bilo je preko 400 dobrovoljaca, uglavnom omladinaca i omladinki. Ovaj rejon Banata bio je nekako duže odsečen i od južnog i od severnog Banata, do njegovih sela retko su dolazile veze, i pored velikog raspoloženja naroda da se organizuje i bori. Među borcima se ovde najviše isticala Lukrecija Ankucić, koja je pala Nemcima u ruke i bila streljana.

Dobrovoljci su se organizovali, izabrali štab odreda i uputili svoju delegaciju u Stamoru radi pregovora sa tamošnjim štabom puka o preuzimanju oružja. Pregovori su ovu delegaciju doveli i do Temišvara, ali je bilo izgubljeno dragoceno vreme. Nemačka grupa Berends privukla je u borbi za Temišvar sve rumunske snage u okolini, tako da Srednjebanatski odred nije dobio oružje. Nenaoružani borci našli su se u kukuruzima na rumunskoj teritoriji sa svih strana blokirani nemačkim kolonama koje su odlazile na temišvarski front. S druge strane, Nemci su u Banatu otkrili nestanak velikog broja ljudi iz pograničnih sela i utvrdili o čemu se radi. Odmah su uputili poterne jedinice u lov na nenaoružane dobrovoljce. Otpor su mogli pružiti samo borci koji su već imali nešto od oružja. U prvim okršajima poginuo je među ostalima i komesar ovog odreda Jovo Tišma. Mnogi dobrovoljci bili su zarobljeni, jedan deo se povlačio na jugoslovensku teritoriju, dok je jedna grupa od

četrdesetak boraca počela organizovano da se probija prema istoku u susret Crvenoj armiji. Grupa je izbegla nemačke kolone tek u Gataji, tu je dočekala prethodnice Crvene armije i dobila oružje. Ova grupa boraca borila se kao posebna jedinica u sastavu 32. korpusa Crvene armije, učestvovala u porazu Nemaca kod Temišvara i prodoru korpusa sve do Subotice, gde se priključila Osmoj vojvođanskoj brigadi.⁵⁵¹

Aleksandar Vasić je doznao za situaciju u kojoj se nalazio Srednjobanatski odred i po povratku je predložio da se u rejonu Miletićeva uputi Vršачki odred kako bi prihvatio dobrovoljce. Odred je potisnuo nemačke zasede i prihvatio i uključio u svoje redove preko pedeset boraca Srednjobanatskog odreda.

U međuvremenu, nakon formiranja, Belocrkvanski odred je napao opštinsku zgradu u Palanci i spalio arhivu. Dva dana kasnije Odred je napao vojnu kompoziciju koja se kretala od Bele Crkve prema Vršcu.

Ta komunikacija bila je od posebne važnosti za Nemce. Oni su na sektoru Vršac—Bela Crkva stvarali jaku bazu sa visokim komandama čije su jedinice vodile teške borbe sa 10. korpusom Crvene armije na sektoru Oršava—Anina—Rasica, pokušavajući da zapreče put prema banatskoj ravnici i severnim prilazima Beogradu. Tu je bio štab borbene grupe Hilebrand, a uskoro je stigao i Štab Operativne grupe Šnekemberger. Zato je i napad na ovu komunikaciju teško pogodio nemačke snage.

Predvođeni Brankom Okanovićem, koji se diverzantskom zanatu priučio na sremskim prugama, borci Odreda su zauzeli položaje više sela Jasenova. Jedna trojka je minirala prugu. U predviđeno vreme naišla je kompozicija. Snažna eksplozija izbacila je tešku lokomotivu sa šina. Nastala je lomljava vagona koji su naietali jedan na drugi. Iz tog vrtloga počeli su se izvlačiti nemački vojnici. Zasede su osule vatru i nanele Nemcima teške gubitke. Međutim, Nemci su se brzo sredili i prihvatili borbu, pa je Odred dobio naređenje da se povuče.

⁵⁵¹ Mitrović str. 198. Momčilović: NBS, str. 108—110

Na bojištu je ostalo 15 mrtvih nemačkih vojnika, veći broj ih je bio ranjen, a petorica su zarobljeni. Partizani su poneli 7 novih pušaka i tri pištolja. U borbi su poginuli komesar Branko Okanović i još jedan borac, a jedan je bio zarobljen. Uspeh ove akcije bio je utoliko veći što je izvedena u pravom nemačkom osinjaku, tako reći na samoj liniji fronta.

Iste noći jedna ojačana patrola ovog odreda pod komandom Anđelka Rugar a zapalila je opštinsku arhivu u selu Straži.⁵⁵²

Ove smeće akcije Belocrkvanskog odreda u važnom rejonu nemačke odbrane registrovane su i u dnevnom izveštaj ima komande za jugoistok. U izveštaj u borbene grupe Hilebrand od 25. septembra kaže se da je „borbeni komandant Bele Crkve formirao jednu četvu za uzburu sa tri oficira i 106 vojnika i delimično je motorizovao. Četa obezbeđuje Izbište koje je ugroženo od bandi i vrši prodor u banditsko područje Velika peščara“⁵⁵³

Pančevački odred je posle reorganizacije upućen na zadatak u Belegiš. Trebalo je dopremiti municiju koju je tražio komesar Glavnog štaba i prebaciti iz Srema u Banat englesku vojnu misiju. U stvari, tek ovim transportom trebalo je da u rejon Dolova stignu članovi Štaba Banatske operativne zone iz severnog Banata.

Engleska vojna misija bila je upućena u Peščaru da bi organizovala avionsku dopremu oružja za južnobanatske borbe. Bio je to, međutim, samo pokušaj, jer za to nije bilo više vremena.

Odred je pri polasku prema Dunavu poneo sa sobom deo opreme zaplenjene u Crepaji. Tako se u koloni našlo 11 natovarenih zaprega. Sem toga kolonu je uvećalo preko 70 omladinaca i omladinki, mahom iz Crepaje, koji su već od ranije bili pripremljeni za ovaj put. Kolona se uspešno probila poznatim partizanskim putevima do pod Opovo. Tu su je Nemci otkrili i napali snagama od oko 350 policajaca i belogardejaca. Kod Pauljevog bunara partizani su bili iznenađeni, jer su se Nemci i

⁵⁵² AVII 1661 12—2, 213 36—5

⁵⁵³ NAV-N-T-314 32/317—318

belogardejci iznenada pojavili i otvorili vatru. Cveta Subotić Čvrlja, Opovčanin, odmah je svojim „šarcem“ otvorio vatru. Kada je hrabri puškomitraljezac teško ranjen, „šarac“ je preuzeo njegov pomoćnik Pera Galijaš, jedan od crepajskih komunista. Štiteći proboj kolone, i Galijaš je pao pokraj puškomitraljeza. Odred se probio i požurio prema dunavskom prelazu. Dobrovoljci iz kolone izgubili su šest drugova. Ipak, uspjeli su da se okupe, sviju ponovo u kolonu i dospeju na drugu obalu Dunava. Nemci i belogardejci imali su 27 mrtvih, među kojima je bio i njihov komandant.

Posle odmora u Belegišu Odred je preuzeo municiju i sa engleskom misijom i članovima Štaba Zone vratio se u Banat. Kolona je prolazila pored Opova upravo u vreme kad se tamo vodila borba. Međutim, Odred se nije više smeo upuštati u borbe, zaobišao je Opovo i krenuo prema rejonu Dolova.⁵⁵⁴

PETROV GRADSKI I KIKINDSKI ODRED

Prvih dana septembra Nemci su u rejonu Petrovgrada užurbano formirali borbenu grupu Berends. Njen zadatak je bio da obezbeđuje granice jugoslovenskog dela Banata od Vatina prema severozapadu, da se desnim krilom oslanja na borbenu grupu Hilebrand i njenu 92. granadirsku brigadu, a levim krilom da štiti spoj sa jedinicama armijske grupe Južna Ukrajina. Međutim, grupa je već po formiranju dobila hitan zadatak da sa svim snagama krene prema Temišvaru i zauzme ga pre nego što tamo dospeju jedinice Crvene armije. To je dalo više prostora za razvijanje partizanskih snaga u ovom delu Banata, posebno na krajnjem severu ravnice koja je ostala na nezaštićenom spoju dve ju velikih armijskih grupacija.

Međutim, SS oberštrumbanfirer Štetcel i Juraj Spiler su domaćim snagama i dalje izvodili akcije protiv partizanskih baza i antifašističkih organizacija. U kukuruzima kumanskog atara tih dana nalazilo se preko 70

⁵⁵⁴ AVII 213 41—5. Momčilović: NBS, str. 111—112

boraca pripremljenih za odlazak u Srem i nekoliko partijsko-političkih radnika sa ovog terena. Bio je tu i gotovo čitav Štab Banatske operativne zone, zatim Sreta Kovačević, član Pokrajinskog komiteta Skoja, članovi Okružnog komiteta Partije za severni Banat, sreski rukovodioci novobečejskog i novokneževačkog sreza, kao i neki članovi Okružnog komiteta za južnu Bačku, sa kojima je konačno bila uspostavljena veza.

Todor Jovičić Kuštro i Mladen Milošević Cerčil komandant i politički komesar Kikindskog odreda

Upravo tih dana Nemci su pripremili jake snage za pretresanje terena u rejonu Kumana i Dragutinova. Nemački streljački strojevi iznenadili su partizane. Došlo je do teške borbe i brzog izvlačenja rukovodećih drugova ispred iznenadne opasnosti. Nemci su bili dobro naoružani i tukli su partizane mitraljeskom i minobacačkom vatrom. U streljačkom stroju imali su i tenk koji je svojim mitraljezom tukao brisanim prostorom. Partizani su odstupili prema Bordošu, najpre u jedinstvenoj koloni a zatim podeljeni na više grupa. U kritičnom trenutku nevreme je pomoglo partizanima da se izvuku ispred

ubitačne vatre neprijatelja i stignu u sigurne baze. Bili su izgubljeni gumeni čamci i neka oprema, ubijena je jedna žena sa šestogodišnjim detetom, a zarobljena su četiri partizana, među kojima i ranjeni Nedeljko Barnić Žarki, hrabri borac iz ustaničkih dana. Iako je imao raznesenu desnu šaku, Žarki je smogao toliko snage da levom rukom opali sebi metak u slepoočnicu. Ostao je slep, ali još uvek živ, pa su ga podvrgli najtežim mukama i na kraju ga živog zakopah u zemlju.⁵⁵⁵

Nemačka akcija je omela Stab Banatske operative zone i političke rukovodioce okruga da sprovedu do kraja reorganizaciju Petog banatskog partizanskog odreda. Ipak, bilo je već odlučeno da se postojeće snage podele u dva odreda, Kikindski i Petrovgradski. Bili su predviđeni i štabovi oba odreda. U prvo vreme odredi su imali po dve čete. Međutim, uspešne akcije ovih jedinica., zaplena većeg broja pušaka i drugog naoružanja kao i stalni pritisak dobrovoljaca, već narednih dana su usloveli formiranje novih četa, pa je svaki odred imao po tri, a na kraju i po četiri čete.⁵⁵⁶

Za komandanta Kikinskog odreda postavljen je Sremac Todor Jovičić Kuštro, a za komandanta Petrovgradskog odreda Banaćanin Velislav Solarov Mađa. Obojica su bili iskusni rukovodioci. Njihovi zamenici bih su Obrad Janković Đakica, koji je kao i Kuštro poslan iz Srema, i Gojko Rađenović Radojica, do tada vršilac dužnosti komandanta Prvog bataljona Petog banatskog odreda. Oba komesara bili su Banaćani — u Kikinskom Mladen Milošević Čerčil, a u Petrovgradskom Svetislav Markušev Korčagin. Za partijsku organizaciju u oba odreda odgovarao je Milan Basta Bukarica, borac Severnobanatskog odreda, koji je iz Srema vraćen u Banat da pomogne svojim drugovima. Skojevske aktive u četama organizovao je Dragan Bjelobaba Crveni, član Okružnog komiteta Skoja.

Kikindski odred napadao je slabije zaštićene nemačke objekte i jedinice u najsevemijem delu Banata.

⁵⁵⁵ Nedeljko Barnić Žarki proglašen je za narodnog heroja 7. VII 1953. AVI I 213 17—1/3. Končar-Tabački, str. 309—312. Narodni heroji, str. 53—54

558 AVII 213 17—1/3

Međutim, Petrovgradski odred to nije mogao, jer mu je jedan od glavnih zadataka bio da obezbeđuje put prema Sremu, a nalazio se na domaku snažnog garnizona u Petrogradu i na linijama koje su vodile prema Temišvaru, oko koga su se vodile borbe između krupnijih nemačkih, rumunskih i sovjetskih snaga.

Pored Žarka Padana, Blagoja Popova i Veljka Kovača, komande nad četama preuzeli su najpre Stevo Delić Zrnić, a zatim i Stevo Mihailović Giga, Milan Mediò Beli, Svetislav Vasiljev, Stevo Vojnović Zeko, a pored ranijih komesara Vele Mutuca, Miloša Dubajića i Bogdana Đukića, još i Zivan Milić Srećko, Miladin Pokrajac, Milan Tutorov Kovač, Mara Paskaš Sonja i Marko Ivančević.

Po prelasku u Surduk komandant Štaba Banatske zone Marko Tanjurđić Šiptar napisao je izveštaj Glavnom štabu o formiranju Kikindskog i Petrovgradskog odreda i o dve akcije koje su čete izvele pred preformiranje.

Prva četa napala je straže kod dve vršalice 31. avgusta u rejonu Mokrina, onesposobila obe vršalice, stražare razoružala i zaplenila 26 pušaka. Druga četa izvela je istog dana akciju na nemačku voznu kompoziciju na stanici u Farkadžinu. Bio je to teretni voz s pratnjom od 18 nemačkih vojnika. Partizani su sačekali voz na stanici i pozvali Nemce na predaju. Trojica Nemaca su se odmah predala dok su ostali pružili otpor. U kratkoj i oštroj borbi nemački vojnici su pobijeni bombama. Borac koji je bio zadužen za lokomotivu prerano je dao paru i kompozicija je brzo krenula sa stanice, ovoga puta bez vozovođe, ali sa mrtvim Nemcima i njihovim oružjem. Partizani su ostali na stanici sa zarobljenicima i sa svega dve zaplenjene puške. Nemci su, međutim, izvestili da je u ovoj akciji poginuo samo jedan njihov vojnik i da je jedan bio ranjen.⁵⁵⁷

Posle razoružavanja straža u ataru Mokrina Prva četa je zajedno sa Drugom napala železničku postaju u Deriću, na pruzi Dragutinovo-Kikinda. Partizani su stanicu demolirali, razoružali tri stražara i uhvatili jed-

nog ratnog zločinca koji se istakao prilikom mnogih streljanja banatskih boraca. Na stanici je teže oštećeno 17 teretnih vagona, u kojima je bila hrana za front.

Obe čete su nastavile akciju čišćenja sela od narodnih izdajnika, a 4. septembra napale su opštinsku zgradu u Sajanu. Policijska posada se posle kraće borbe predala zajedno sa svojih 13 pušaka i 260 metaka.

Cete su produžile za Mokrin, gde su uhvatile četvoricu izdajnika i dovele ih u partizanski logor. Narodni sud je izdajnike osudio na smrt. Krećući se slobodno mokrinskim ulicama, komandir čete Pukovski i njegovi pratiloci, obučeni u nemačke uniforme, razoružali su jednog stražara, koji im je ponudio još jednu pušku što je imao kod kuće, i nesmetano se sa plenom vratili iz sela. Grupa boraca pod rukovodstvom Svetislava Vasiljeva napala je i demolirala železničku stanicu. Grupa se pri izlasku iz sela sukobila sa jačom patrolom vlasovaca i razjurila je.

U bazama oko Podlokanja sprovedena je reorganizacija, formirana je nova četa, a Štab Odreda je preuzeo svoje dužnosti. Sada su akcijama rukovodili iskusni Sremci Jovičić i Janković uz punu saradnju starog banatskog borca Mladena Miloševića.

Na redu je bio napad na železničku stanicu Čoka. Razoružana su dva graničara, ali očekivani teretni voz nije stigao. Nemci iz Sanada otkrili su partizane i pokušali da ih opkole na samoj stanici. Međutim, obezbeđenja su na vreme otkrila namere Nemaca i Odred se pod zaštitom puškomitraljeske vatre brzo probio.

Štab Odreda je tada dobio obaveštenje da je u Ostojicevo stigla grupa od 25 nemačkih vojnika na putu za odsustvo. Donesena je odluka da se ovi vojnici napadnu i razoružaju. U napad je krenuo ceo Kikindski odred. Bilo je važno iznenaditi Nemce i na prepad ih razoružati. Zato su za napad izabrana dva objekta: školska zgrada u kojoj su bili smešteni vojnici sa fronta i zgrada opštine, u kojoj su se nalazili pripadnici pohcije. Obe zgrade su se nalazile u centru sela. Borci su neprimetno blokirali školsku zgradu i sasvim iznenadili vojnike koji su odmah predali sve svoje oružje, odeću i opremu. Tek

tada je napadnuta policija kod opštine. U kraćoj borbi stražari su razbijeni i rasterani. Jedan partizan je u ovoj borbi ranjen. Zaplenjene su 22 puške mauzerke i 3.560 metaka. Jedna grupa je demolirala zgradu Kulturbunda i uzela 345.000 dinara. Štab Odreda je pohvalio borce za ovu akciju.

Odred je izvršio još jednu uspele akciju, a zatim je svoje dve čete (uputio u rejon Kumana.

Šesnaestog septembra izvedena je akcija u selu Vrbici, udaljenom svega 4 kilometra od Podlokanja i važnih baza Odreda. Dve borbene grupe napale su policijsku stanicu. Grupa pod komandom Blagoja Popova naišla je na nemačku zasedu koja je na partizane otvorila vatru iz puškomitraljeza. Međutim, partizani su odlučno uz povike jurnuli i Nemci su se razbežali ostavivši svoj puškomitraljez. Kasarna je u jurišu osvojena. U ruke partizana, sem puškomitraljeza, palo je još 9 pušaka, oko 1400 metaka, nešto odeće i druge opreme. Posle ove akcije Odred je formirao puškomitraljesko odeljenje sa dva puškomitraljeza.⁵⁵⁸

Treća četa Petrovgradskog odreda kontrolisala je rejon Karađorđeva sve do Višnjiceva, blizu važnih komunikacija od Petrovgrada prema istoku. Te komunikacije, obezbeđivala su dva policijska bataljona i izviđački bataljon 4. SS puka, kao i jedinice pod komandom SS oberštumbanfirera Štetcela. Štetcel je obezbeđivao komunikacije i uporišta prema Jaši Tomiću.

Međutim, treća četa je uspešno delovala. Napadnut je voz na uskoj pruzi kod Vojvode Stepe, severnije od glavnih komunikacija. Akcija je spretno izvedena, razoružano je 9 nemačkih stražara, putnicima je održan govor, a prazan voz pušten niz prugu sa koje je skliznuo.

U rejonu Karađorđeva četa je izvela dve akcije. Petnaest partizana pod komandom Steve Vojnovića Zeke ušlo je 11. septembra u nemačko selo Čestereg, demoliralo poštu i železničku stanicu i zaplenilo puškomitraljez i 23 puške sa nekoliko sanduka municije. Novi borci koji su čekali pogodan trenutak mogli su da stupe u četu.

⁵⁵⁸ AVII 1991 3—1/4, 215 20—1/3

Sutradan je četa pod komandom zamenika komandanta Petrovgradskog odreda Gojka Radenovića i uz saradnju mesne partijske i skojevske organizacije napala Karadordevo. Bio je to prvi napad partizana na neprijatelja u ovom ustaničkom selu. Međutim, sa jakom policijskom posadom, koja se branila iz bunkera i rovova oko policijske stanice, partizani su samo izmenili nekoliko rafala, ali su spalili opštinsku arhivu, demolirali poštu i železničku stanicu.

Četa je potom izvršila akciju u Aleksandrovu. Likvidirana su četiri izdajnika, dok ih je pet dovedeno na saslušanje. Posle ove akcije iz Aleksandrova je dvadesetak skojevaca došlo u odred. Četa se potom uputila u rejon Kumana.⁵⁵⁹

Druga četa ovog odreda izvela je nekoliko akcija u okolini samog Petrovgrada od kojih je najuspelija bila ona kod Farkaždina.

Četa je i dalje sprovodila „transporte“ za Srem. U jednom iznenadnom susretu ubila je kod Ečke na Begeju jednog nemačkog vojnika i zaplenila njegovo oružje i opremu.

Diverzanti Petrovgradskog odreda izveli su dve diverzije. Mine su postavljene na pruzi od Petrovgrada prema Jaši Tomiću kod sela Lazareva. Na te mine naišao je voz natovaren ratnim materijalom. Uništena je lokomotiva i šest vagona.

Druga akcija izvršena je 16. septembra na pruzi Petrovgrad—Pančevo, između Orlovata i Martinice. Miniran je transportni voz, teže su oštećena 4 vagona i lokomotiva.⁶⁶⁰

OKRUŽNO PARTIJSKO SAVETOVANJE

Sredinom septembra glavnina snaga oba partizanska odreda bila je raspoređena na prostoru kumanskog atara. Jedino su čete Blagoja Pukovskog i Veljka Kovača os-

⁵⁵⁹ AVII 213 36—5 i 10—1/6, 1661 12—2. Momčilović: PJZ, str. 877—879

⁵⁶⁰ AVII 1661 12—2, 213 10—1/6

tale na svojim terenima. Prva je vršila akcije na krajnjem severu Banata sa ciljem da privuče pažnju i snage neprijatelja, a druga je obavljala svoje zadatke na dunavskom prelazu i kanalu.

To je bila direktiva Okružnog komiteta Partije za severni Banat. Samo su komandanti i komesari odreda znali za pravi zadatak jedinica raspoređenih oko Kumana. Radilo se o obezbeđenju okružnog partijskog savetovanja.

Savetovanje je održano na salašu Cvetka Ćurčića a trajalo je 17, 18. i 19. septembra. Na okupu je bilo 37 partij sko-političkih radnika iz celog okruga, kao i predstavnici oba partizanska odreda. Skup je otvorio sekretar Okružnog komiteta Đura Jovanović Mića, a glavni referenti bili su Jovanović, Franja Vučinek Vinko, Toma Granfil i Milan Pribić Đokica. Njihove teme su zahtevale političku i vojnu problematiku, narodnu vlast i njene zadatke u času oslobođenja, organizaciona pitanja i zadatke partijske i skojevske organizacije.

Savetovanje je održano u rejonu Kumana iz više razloga, među kojima su i oni čisto vojne prirode. Neprijatelj je svojim jakim snagama „očistio“ ovaj teren prvih dana septembra, ali nije više imao vremena da ponavlja takve akcije. Trebalo je pretraživati druge terene, na kojima su izvođene akcije partizanskih jedinica.

Nemci su u Petrogradu pripremali svoje odrede za odlučujuće borbe oko Temišvara, u koji su jedinice Crvene armije ušle upravo na dan početka savetovanja. Tako se rejon u kome su se sastali predstavnici svih partijskih organizacija se ve mog Banata našao u pozadini ovih nemačkih kretanja. Savetovanje je održano u pogodnom trenutku, u vreme kada je trebalo izvršiti poslednje pripreme za doček Crvene armije i preuzimanje vlasti.

Spiler i Štetcel nisu imali podatke o razmerama pokreta u ovom periodu. Melenci, Elemir, Dragutinovo, Vranjevo i Taraš bili su, kao i Kumane, posve partizanska mesta, a okruživala su rejon u kome je savetovanje održano.

U rezoluciji savetovanja podvlači se da je u jednogodišnjim naporima stvoren niz partijskih ćelija i da su

formirani sreski komiteti u svim srezovima. To isto važi i za Skoj, koji ima svoj OK, sve sreske komitete i aktive u većini mesta. Održana su dva partijska tečaja.

Milan Plavkić, Stevan Čolić, Boža Titin i Milka Agbaba, okružni rukovodioci severnog Banata

Formiran je Okružni NOO, većina sreskih i mesnih NOO. Uspostavljena je kurirska veza kroz ceo okrug. Ovi podaci su rečeni jednostavno, kratko, a govorili su o krupnim rezultatima.

Na savetovanju je postavljen zadatak da se akcije razviju do opštenarodnog ustanka, da se ostvari jedinstvo svih Banaćana u borbi protiv okupatora, njegovih slugu i narodnih izdajnika, te da se u tom cilju prekine sa svakim sektaštvom, da se organizuje štampa, agitacija i propaganda. Posebna pažnja posvećena je narodnooslobodilačkim odborima, oko kojih treba okupiti ceo narod, popularišući ih kao organe borbe i narodne vlasti.

Savetovanje je dalo novi postrek razvoju borbe i spremnosti naroda ovog kraja za nastupajuće dane.⁵⁶¹

TEŠKE BORBE KOD CREPAJE

Udarni bataljon logorovao je u dolovačkom ataru u potisu Selište. Bataljon je ovde predanio, zamaskirao donesenu opremu i krenuo dublje u Deliblatsku peščaru.

U međuvremenu stigla je vest da se preko Dunava iz Srbije prebacio neki leteći četnički korpus pod komandom majora Vuka Piletića. Četnici su vršljali po Deliblatu, Bavaništu, Mramorku, Kajtesovu i Sušari i pokušavali da mobilišu ljude za svoj „korpus“. Uspeh su da na neki način pridobiju dvadesetak seljaka iz ovih sela. Vest je bila potvrđena kada je bataljon zarobio jednu patrolu iz ove grupe. Taj „korpus“ je brojao oko 120 ljudi i bio podeljen u deset „letećih“ i „udarnih“ brigada, naoružanih sa po dve-tri puške i dva-tri puškomitraljeza. Neki seljaci su im prišli jer su se četnici predstavili kao oslobodioci i borci protiv okupatora.

Takva propaganda se u Banatu oslanjala na činjenicu da su okupacione vlasti u početku branile rad četničkih organizacija, pa čak hapsile i streljale njihove ljude. Banatski Nemci nisu želeli ni s kim da dele vlast u „svom Banatu“, pa ni sa četnicima. Četnici su stoga koristili okolinu Smedereva i tamo stvarali štabove banatskih četničkih jedinica, pokušavajući povremeno da ih prebace u Banat.

⁵⁶¹ IAPKV 6337, 12483/5

Bataljon je 17. septembra preduzeo široku akciju gonjenja jedinica „letećeg korpusa“. U toku nekoliko uzastopnih manjih borbi uhvaćeno je više od polovine pripadnika „korpusa“, a ostali su isterani iz Peščare. Mobilisani seljaci izrazili su želju da se bore protiv okupatora, pa su neki ušli u sastav Udarnog bataljona, a jednu grupu su jedinice Pančevačkog odreda prebacile u Srem. Zaplenjeno je 10 pušaka i nešto municije, kao i čitav propagandni materijal.⁵⁶²

Bataljon je dobio naređenje od Glavnog štaba da spakuje zaplenjenu opremu i da je prebaci u Srem radi slanja jedinicama 36. divizije, koje su se nalazile južno od Save. Bataljon je 20. septembra napao i zapalio opštinsku arhivu u Deliblatsu i zaplenio 16 pušaka. U selu je mobilisao 35 kola za prebacivanje opreme do Srema.⁵⁶³

Pošto kolona sa kolskim zapregama nije mogla u toku noći da pređe put od osamdesetak kilometara, odlučeno je da se više Crepaje predani, a naredne noći da se organizuje prelaz preko Dunava. Tako se bataljon našao 21. septembra ujutro na Lakovićevoj pustari, između Crepaje i Barande.

Sve je bilo mirno do deset časova. Tada je osmatrač sa visokog drveta javio da se približava konjička patrola od pet ljudi. Štab je izdao naređenje da se belogardejci puste da priđu i da se pohvataju bez pucnjave, jer je bilo važno da se logor bataljona ne otkrije. Belogardejci su bili iznenađeni, ali se nisu predavali. Pokušali su da se povuku pa se moralo pucati. Jedan belogardejac je ubijen, trojica su zarobljena, ali je jedan uspeo da umakne.

Bataljon se pripremao da dočeka neprijatelja. Naređeno je da se kola sa opremom isteraju i smeste u baru Krivaju, kilometar-dva od pustare i da se tamo maskiraju. Sa njima je upućena jedna četa kao obezbeđenje, dok su druge dve čete zauzele položaj prema selu Opovu, odakle je najverovatnije moglo da dođe do napada. Pret-

⁵⁶² IAPKV 6337, 12483/5

⁵⁶³ AVII 213 30—1/5, 215 20—3/15, 1661 9/1—2

postavka je bila tačna, jer se sa opovačke strane pojavio stroj od preko sto konjanika i pešaka.

Borci su pustili stroj na neposrednu blizinu i osuli žestoku paljbu iz svih oruđa. Prvi put je bataljon imao prilike da to svoje dobro naoružanje upotrebi. Borba je trajala pola sata i belogardejci su potpuno razbijeni. Ubijeno je 20 vojnika a 27 ih je zarobljeno. Prva bitka je bila dobijena bez većih gubitaka.

Dok je borba još trajala, osmatrači su javljali da se iz pravca Opova ka položajima bataljona kreće kolona tenkova i kamiona. Prvi kamion sa vojnicima bio je pogođen preciznim pogotkom iz „džonbula“. Iz ostalih kamiona nemački vojnici su iskakali i zauzimali položaje. Vojnika je bilo mnogo, položaj čete nepovoljan, pa je naredeno da se čete uz borbu povlače prema bari Krivaji, ka položaju Treće čete i transporta. Čete su sa sobom nosile dva puškomitraljeza, šest pušaka, tri pištolja i mitraljeza, koji su zaplenjeni u dotadašnjim borbama, a isto tako i pet ranjenih drugova, koliko su bili ukupni gubici bataljona do tog trenutka.

Bataljon je u kompletnom sastavu zajedno sa transportom pokušao da se izvuče preko drumca Debeljača—Opovo u pravcu Dunava, ali se tada pojavila nova nevolja. Nebom su kružila tri aviona — dve „rode“ i jedan lovac. Čim su primetili kolonu u pokretu, ustremili su svoje rafale na nju. Bataljon nije imao protivavionsko oružje, a ravnica sa zaklonom koji su činili jedino kukuruži nije pružala nikakvu sigurniju zaštitu. Transport je ostavljen, a bataljoni su se pokušali povući. Ali pod vatrom avionskih mitraljeza bataljon se nije mogao brzo kretati i, pre no što se uspeo povući, Nemci su već stizali do drumca. Drum koji je trebalo preći zauzela su četvora borna kola i oko 20 kamiona s pešadijom.

Na položaj su izašle neke jedinice 92. motorizovane grenadirske brigade koje su uspele da se izvuku sa fronta kod Oršave do mesta novog prikupljanja u rejonu Pančevo—Banatsko Novo Selo—Crepaja—Gloganj stavljajući se na raspolaganje komandantu jugoistoka. Ovim jedinicama komandovao je komandant brigade pukovnik

fon Hilebrand, čije je komandno mesto tada bilo u Pančevu.^{56,1}

Neprijatelj je imao brojčanu nadmoć i u ljudstvu i u naoružanju, a bilo je tek podne. Ostalo je da bataljon izdrži u obruču do mraka i da se tada pripremi za proboj.

Najviše nevolja bataljon je trpeo od upornih „roda“. Da je bio samo neki protivavionski mitraljez, sa njima ne bi bilo teškoća. Ovako su one slobodno krstarile i birale ciljeve koje su sa bezbedne visine lako uočavali, naročito kola sa opremom. Zato su ta kola i sav materijal morali biti napušteni. U borbi sa avionima hrabro je poginuo snažni mitraljezac Milan Novaković Div.

Četa se pod žestinom vatre sa zemlje i iz vazduha morala vratiti na polaznu poziciju. Komora je tako ostala nebranjena, a sa njom i dva teška ranjenika. Bataljon je manevrisao na skučenom prostoru sve do 18 časova. Tada je neprijatelj prešao na opšti juriš. Nastala je strahovita paljba. Koristeći borna kola neprijatelj se najpre uklinuo u jedan deo kružne odbrane, a onda razbio bataljon na više manjih delova. Međutim, borci su nastavili da se uporno brane sve do noći, kada su i nemački napadi počeli da malaksavaju. Taj predah su borci iskoristili i ponovo se sakupili na dva zborna mesta.

Glavnina sa komesarom bataljona i komorom prebila se odmah po zalasku sunca prema Dunavu i prebacila se u Belegiš. Manji deo bataljona sa komandantom i zamenikom komesara na čelu odvojio se od neprijatelja i našao zaklon u crepajskim vinogradima, gde je predamno i u večernjim časovima prebacio se na sremsku stranu.

Tako se ceo Udarni bataljon nakon mesec dana ponovo našao u Sremu. Za sobom je imao tešku borbu, u kojoj je, sem izgubljenog transporta, imao pet poginulih i 16 ranjenih boraca. Nestalo je 19 boraca, od kojih su osmorica bili seljaci oteti od četnika u Deliblatskoj peščari.⁵⁶⁵

⁵⁶⁴ NAV-N-T-311 193/791

⁵⁸⁵ AVII 213 30—1/5 i 1—1/4 i 26—1/5. Momčilović: NBS, str. 111—112

Već drugog dana Udarni bataljon se vratio u Banat i, oporavljen i popunjen, krenuo još spremniji na nove zadatke, ovog puta u susret Crvenoj armiji, čije su prethodnice bile već stigle u Banatsku klisuru. Sa bataljonom je na banatsku stranu prešla i engleska vojna misija, koja je inače boravila uz Glavni štab Vojvodine.

Usputno je bataljon napao opštinsku zgradu u Seferinu i nastavio pokret poznatim stazama prema Dolovu. Već 24. septembra njegove čete su napale neprijatelja u rejonu Debbiata. Ubijeno je 15 nemačkih vojnika a 6 ih je zarobljeno. Zaplenjeno je 9 pušaka, 6 bombi i 5 pištolja. Poginula su dva borca.⁵⁶⁶

Tih dana je palo dosta kiše i banatski putevi su bili teško prohodni za tehniku koju su sobom vukle nemačke jedinice. Zato su do maksimuma bile korišćene pruge. Jedna od takvih bila je i pruga Kovin—Alibunar. Dvadeset osmog septembra Udarni bataljon je napao jednu nemačku vojnu kompoziciju upravo na ovoj deonici. Krećući se ivicom peščare, patrole su primetile dolazak kompozicije prema dolovačkoj železničkoj stanici. Pre nailaska kompozicije jedna četa je brzim pokretom stigla na stanicu i zaposela pogodne položaje. Kad je kompozicija stala, Nemci su pozvani na predaju, iznenađeni vojnici su se u početku pritajili u vagonima. Tek kada je partizanska patrola upala u prvi vagon i otuda izvela nemačkog poručnika, počeli su izlaziti iz vagona uzdignutih ruku.

Zarobljeno je 58 nemačkih vojnika i desetak izdajnika. Zaplenjene su 23 puške, 10 pištolja i druga oprema. Oslobođeno je 80 italijanskih zarobljenika koje su Nemci nekuda sprovodili. Lokomotiva je uništena, vagoni zapaljeni. Oslobođeni Italijani su narednih dana prebačeni za Srem, a odatle u jedinice koje su formirali italijanski antifašisti.⁵⁶⁷

Posle ove uspele akcije u štab bataljona je stigla vest da se u Deliblatu krije izdajnik Dimitrije Rakitovan

5M _{AYn} 215 20—3/15, 213 26—1/5, i 10—1/6, 1661 9/1—2

⁵⁶⁷ AVII 1661 9/1—2, 231 10—1/6 i 20—3/16

Mita. Dušan Doronjski Jocika i Nikola Kmezić su opremili jaku patrolu sa zadatkom da izdajnika živog dovedu u logor. Patrola je blokirala kuću, iznenadila Rakitovana, savladala ga i odvela. Druga patrola je uhvatila predsednika okupacione opštine, pa su se oba izdajnika našla u partizanskom logoru. Pred narodnim sudom Mita Rakitovan je bio izgubljen. Priznao je sva svoja nedela moleći za milost. Ali za ovakve izdajnike i otpadnike milosti nije moglo biti. Narodni sud ih je osudio na smrt i streljani su.

Glava šesnaesta

NEPRIJATELJ U KRITIČNOJ SITUACIJI

Izbijanjem jedinica Crvene armije u rejon Jaše Tomića 26. septembra, i teškim gubicima nemačke 92. grenadirske brigade na sektoru Anina—Resica neposredno su bili ugroženi nemački položaji oko Bele Crkve i Vršca. Time je stvorena nova situacija u Banatu, kako za Nemce, tako i za nastupajuće korpuse Crvene armije, a posebno za banatske partizanske odrede i Udarni bataljon.

Nemci su grozničavo pregrupisavali svoje jedinice i dovlučili nove snage. Komanda jugoistoka tražila je da se sovjetski prodori zaustave po svaku cenu, naređivala formiranje posebnih jedinica za borbu protiv „bandi“ koje su imale biti potčinjene komandantu policije i SS jedinica za Srbiju. Bila je neposredno ugrožena čitava severna linija šireg rejona odbrane „tvrđave Beograd“.

Komandant jugoistoka ponovio je Vrhovnoj komandi Vermahta svoju ocenu situacije na ovom sektoru, po kojoj snage operativne grupe Snekenburger nisu više dovoljne za odbranu Banata, pa se traži da se na sektoru severno od Dunava hitno stvore snažne pokretne rezerve, naoružane artiljerijom i pirotivavionskim oružjem. General-potpukovniku Snekenburger u bila je poverena komanda nad svim nemačkim snagama od Dunava do severnog vrha Banata. Bilo je naređeno da se hitno formira nova borbena grupa, koju će sačinjavati 1. brandenburški puk, bez jednog bataljona, kao i 191. brigada jurišnih topova, bez jedne baterije, sa zadatkom da izvrši snažne protivnapade na oba pravca sovjetskog prodora.

Tako se u Banatu našla i borbena grupa Valter, koja je već 27. septembra stupila u akciju, ostajući pod neposrednom komandom komandanta za jugoistok. Ova jaka borbena grupa kretala se iz Pančeva prema Vršcu i Moravici, stigla do Dente u pravcu Temišvara, ali je tu bila dočekana i primorana da se ponovo povuče prema Moravici i ne dospevši do Jaše Tomića. U ovoj akciji Nemci su upotrebili i borbene avione.⁵⁶⁸

Prvi neuspeh borbene grupe Valter i novi teški gubici na reci Karašu primorali su nemačku komandu da već 29. septembra izvrši nova pregrupisavanja. Borbena grupa Valter stavljena je pod komandu štaba operativne grupe Snekenburger, kojoj su sada bile pridodate i borbena grupa Hilebrand i novoformirana borbena grupa Dinsing, a u rejonu Donjeg Milanovca priključili su joj se i 1. bataljon 2. puka Brandenburg i jedan bataljon 92. grenadirske brigade. U isto vreme započelo se sa prebacivanjem nekih udaljenijih jedinica u Banat. Sa Atike je vazдушnim transporterima prebacivan puk Rodos, a sa Krfa pukovska grupa 104. lovačke divizije. Takođe je nemačkoj 107. diviziji naređeno da se iz rejona Mladenovca prebaci na front severoistočno od jugoslovenskog dela Banata. Međutim, od ovih jedinica, samo je oko 200 vojnika puka Rodos uspelo da se iskrca na aerodrom Ečka i da se uključi u borbeni front u Banatu.⁵⁶⁹

U takvom rasporedu i sa takvim snagama, sa glavnim komandnim mestom u Beloj Crkvi, Nemci su se našli pred odlučujućom ofanzivom cele 46. sovjetske armije na širokom prostoru od Dunava do Segedina duž jugoslovensko-rumunske granice.

Trideset i prvi korpus Crvene armije, nakon što se prikupio u rejonu Jaše Tomića i uspešno odbio više nemačkih napada iz pravca Supljaje, krenuo je 1. oktobra u snažno nastupanje prema Petrovgradu, uz puno sadejstvo Petrovgradskog partizanskog odreda. Trideset i drugi korpus nastupao je od Temišvara prema Aradu i Zombolju, koristeći nedovoljno branjeni prostor. Sedam-

⁵⁶⁸ NAV-N-T- 311193/1013—1016, 1050, 1135, 314 32/360—
—381, 423—425

⁵⁶⁹ NAV-N-T-311 193/1111, 1116, 314 32/423—425

deset i peti korpus razbio je upornu nemačku odbranu na prilazima Vršcu i Beloj Crkvi i 1. oktobra započeo borbu za ova dva grada.

Već 30. septembra komandant Jugoistoka hitno je zatražio oklopne jedinice iz Rajha i naredio izgradnju položaja za odbranu šireg područja Beograda, kao i za neposrednu odbranu grada sa težištem severno od Dunava. U naredbi se kaže da sva mesta koja su zaposlele nemačke jedinice u okviru te spoljne odbrane odmah budu uređena za kružnu odbranu a najvažniji saobraćajni čvorovi u Banatu — Bela Crkva, Vršac, Petrovgrad, Pančevo „... moraju biti tako čvrsti u odbrambenom pogledu da pod komandom probranih komandanata budu u stanju da se i prema nadmoćnom neprijatelju pokažu kao bedem koji odoleva talasima ... Komandant je nalagao potpunu mobilizaciju svih za borbu sposobnih Nemaca u Banatu, a zatim i stalne vežbe za zamišljenu odbranu: „ ... Ove vežbe moraju imati za osnovu situacije koje pretpostavljaju oklopljenog neprijatelja koji dolazi iz severoistočnog i severozapadnog pravca, pored toga još i bande koje nastupaju i s jedne i s druge strane, a istovremeno i ustanak nekih u grad prokrijumčarenih dobro naoružanih bandita.. “ Na kraju se kaže da više nema odmaranja ni spavanja, jer se preko dana vode borbe a noću se maršuje.⁵⁷⁰

U toku toga, za Nemce kritičnog, 1. oktobra hitno su provedene izmene u komandovanju jedinicama u Banatu. Komandanta Operativne grupe generala Šnekenburgera zamenio je general Miler, a na sektoru Petrovgrada komandu je preuzeo komandant divizije Brandenburg general-potpukovnik Kilvajn sa celim štabom svoje divizije, preuzimajući tako komandu nad borbenim grupama Valter i Dinsing, kao i nad jedinicama puka Rodos, koje su sporo pristizale na Ečanski aerodrom. Kilvajn je bio ovlašćen da se brutalnim sredstvima suprotstavi povlačenju svojih jedinica.⁵⁷¹

Pridajući posebnu važnost odbrani položaja oko Bele Crkve i Vršca, komandant Jugoistoka je naredio da se

⁵⁷⁰ NAV-N-T-3U 193/1161—1162, 191/651—654, 314 32/409

⁵⁷¹ NAV-N-T—314 32/426—428, 501 257/169—170

u tim mestima odaberu i postave borbeni komandanti, koji su prema Hitlerovom naređenju imali položiti zakletvu da će gradove braniti do poslednjeg čoveka. Međutim, zakletvu je uspeo položiti samo šturmbanfirer Bahman, novi borbeni komandant Vršca, jer je 1. oktobra iz Bele Crkve bilo hitno povučeno komandno mesto Operativne grupe, a grad su u naletu oslobodile jedinice Crvene armije.⁵⁷² U takvoj situaciji u Petrovgradu je komandu nad svim unutrašnjim snagama preuzeo oberšturmbanfirer Stetcel, dok su sve borbene jedinice krenule u protivnapad prema Jaši Tomiću.

Sa razvojem situacije na frontu, banatski partizanski odredi, Udarni bataljon i Stab Banatske operativne zone dolazili su u različite situacije i pred komplikovane zadatke. Sada je Banat bio gusto posедnut krupnim nemačkim borbenim jedinicama, koje su uz to stalno manevrisale i čuvale glavne komunikacije i prolaze. Stab zone je ostao na vezi sa Glavnim štabom za Vojvodinu i putem radija sa sremske strane primao naređenja. Komandantu ovog štaba Marku Tanjurdžiću Siptaru 28. septembra je naređeno da se iz rejonu Pešcare sa odabranom grupom boraca prebaci preko linije fronta i uspostavi vezu sa štabom sovjetskih jedinica koje su nastupale prema Banatu. Trebalo je koordinirati akcije i zajednički tući Nemce na celoj teritoriji Banata.

Komandant Tanjurdžić je istog dana odabrao 11 automatičara i severno od Vršca probio se na teritoriju Rumunije. Sa sobom su nosili i radio-stanicu. Grupa se probila kroz nemačke i rumunske položaje i jugoistočno od Temišvara našla Stab 31. korpusa. Međutim, u Štabu su bili oprezni, ali su saslušali partizanskog komandanta i njegovoj grupi dali kamion sa zadatkom da se kreću za Štabom. Tako je komandant bio izolovan od svojih jedinica, ali su sovjetske komande bile obavestene o postojanju partizanskih odreda u Banatu, uz uputstva da sa njima stupaju u dodir i sarađuju u predstojećim borbama.⁵⁷³

Sa svoje strane banatski partizanski odredi su devalovali prema opštim uputstvima i prema situaciji. Stvo-

⁵⁷² NAV-N-T—314 32/426—428

⁵⁷³ AVII 1661 9/6

rena su tri osnovna područja u kojima su oni delovali. Jedno područje bilo je na krajnjem severu Banata, uglavnom u širem rejonu Kikinde. Bilo je najmanje zakrčeno nemačkim jedinicama, budući da se našlo na spoju dveju grupa nemačkih armija. O tome spoju, njegovoj slaboj zaposednutosti i ranjivosti komandant Jugoistoka je u više navrata obaveštavao Vrhovnu nemačku komandu. Takva situacija davala je dosta prostora delovanju četa Kikinskog partizanskog odreda.

Petrogradski odred se našao na jednom od glavnih pravaca napada jedinica Crvene armije — na pravcu nastupanja 31. korpusa, sa čijim se štabom kretao i komandant Banatske zone. Taj pravac je bio zaposednut jakim nemačkim snagama, koje su bile u stalnom pokretu i pregrupisanju, budući da nisu uspele odbaciti jedinice 31. korpusa sa položaja kod Jaše Tomića.

Sva tri južnobanatska odreda i Udarni bataljon operisali su iz rejona Peščare, pored koje su išle važne komunikacije prema frontu ispred Vršca i Bele Crkve, dakle u blizini krupnih nemačkih pokretnih borbenih rezervi, koje su se iz pančevačkog rejona kretale prema Vršcu ili Petrogradu. Bio je to prostor koji su Nemci nameravali najupornije braniti jer je zahvatao širi pa i uži severni deo kruga odbrane Beograda.

Prema tome, dok je Kikinski odred imao dosta slobodu manevra, sve druge partizanske jedinice su bile razdvojene pokretima nemačkih frontovskih snaga.

POSLEDNJE BORBE U SEVERNOM BANATU

Još dok je trajalo partijsko savetovanje u Kumanu, četa Kikinskog odreda koja je ostala na severu izvršila je 17. septembra napad na jaču patrolu vlasovaca u rejonu Mokrina.⁵⁷⁴

Posle završenog savetovanja, uveče istog dana, ostale čete Odreda likvidirale su dva izdajnika u Elemiru i napale policijsku stanicu u Banatskoj Topoli. Pred opštinom su partizani naišli na zasedu, ali su Nemci posle

⁵⁷⁴ AVII 1991 3—1/4, 27A 14/1

prvih plotuna pobjegli u mrak. Ubijen je jedan nemački oficir, a zaplenjeni su puška i pištolj.

Potom je ceo Odred mirovao nekoliko dana u rejonu Dragutinova, oko salaša Milica Đuričića, dok se nevrema nije stišalo. Prva akcija posle višednevnih kiša izvršena je 24. septembra postavljanjem zasede nemačkim graničarima pored Tise. Razoružana su tri graničara i zaplenjene tri puške, pištolj, 90 metaka i oprema.

Odred je napao i nemačku policijsku postaju u selu Bočaru. Akcija je izvedena iznenadno i policajci su se razbežali ili predali. Zaplenjen je puškomitraljez i veće zalihe namirnica, koje su bočarski Nemci sakupili za slučaj evakuacije. Odred je nastavio pokret prema ataru Beodre.

Napad na policijsku stanicu u Beodri izvršen je 29. septembra. Tada je Kikindski odred u svom sastavu već imao pet brođano jakih četa. U to vreme bilo je prestalo prebacivanje ljudi prema Sremu, pa su partijske čete masovnije primale nove borce.

Akcija u Beodri je temeljito pripremana. Komande četa su održale sastanke, a potom su održani četni zborovi, i partijski i skojevski sastanci. Uspostavljena je veza sa komunistima u samom selu i isplanirana puna saradnja. Jer, Beodra je bila važna tačka i za Nemce i za partizane.

Kolone su krenule prema selu pod zaštitom prvog mraka. Uz put je razoružan jedan Nemač i likvidiran jedan ljotićevac. Kolone su neprimetno prošle seoskim ulicama i podišle policijskoj kasarni. Međutim, lavež pasa je uzbunio Nemce, koji su odmah uskočili u rovove i otvorili vatru iz mitraljeza. Odgovorilo je svojom vatom puškomitraljesko odeljenje Odreda, a zatim su stupili u akciju bombaši. Nemci su morali napustiti rovove, ali su zaposeli bunkere i otuda se uporno branili. Nije se moglo ništa više učiniti i komandant Odreda Obrad Janković je naredio povlačenje. Za logorovanje je odbačen salaš Svetozara Ristiškog.

U to vreme u Mokrinu su partijske i skojevske organizacije vršile pripreme za oslobođenje sela. Tu su se nalazili i sekretari sreskih komiteta Partije i Skoja za

kikindski srez Ignjat Dobrosavljev i Saveta Despotov. Nemci su izdali naređenje da se radi kontrole na prozor svake kuće istaknu imena stanovnika. Ignjat Dobrosavljev, stari partizan i ilegalac, pokušao je da se na vreme skloni iz sela i izbegne opasnost, ali je naišao na nemačku zasedu i u kratkoj borbi bio ubijen. Čim su ga prepoznali, Nemci su otišli na njegov salaš, uhvatili mu oca, majku i brata i žive ih pobacali u bunar. Bila je to osveta očajnika.

U logor Kikindskog odreda stigla je vest da su se Nemci povukli sa aerodroma kod Bašaida. Bila je to jedna od mera nemačke komande sprovedena sa ciljem da se vazduhoplovne jedinice povuku sa ugroženog banatskog prostora. Odred je pripremio napad na policijski garnizon u ovom selu. Prvog oktobra čete su krenule na zadatak. Partizani su najpre pošli kroz Bikač, a onda su bez borbe ušli u Bašaid. Nemci su se povlačili prema Kikindi. U selu je nastalo slavlje. Preuzeto je 13 pušaka i oprema što su Nemci ostavili u Bikaču bežeći ispred partizanskih kolona. Većina partizana imala je nemačke uniforme, zaplenjene u borbama poslednjih nedelja. Među partizanima su bili član Okružnog komiteta Partije Toma Granfil i član Okružnog komiteta Skoja i rukovodilac ove organizacije u severnobanatskim odredima Dragan Bjelobaba Crveni.

Jedna četa Kikindskog odreda bila je upućena u Banatsku Topolu. Domaći Nemci su bez otpora predali 35 pušaka. A tada je cela jedinica krenula prema Dragutinovu. Iz Bočara je doneseno još 60 pušaka. Omladinci su masovno dolazili u partizanski logor i čete su narasle svaka na preko tri stotine boraca.

Drugog oktobra Prva četa je pod komandom Žarka Padana ušla u Mokrin pošto se nemačka posada već bila povukla. U selo je stigla i Milka Agbaba Crna, član Okružnog komiteta Skoja, a sa njom i Dragan Bjelobaba Crveni. Oni su sa Mesnim narodnooslobodilačkim odborom preuzeli vlast u selu. Komandir čete Žarko Pađan bio je u pošti kad se iz Kikinde javio komandant jedinice vlasovaca koja je imala zadatak da štiti izvlačenje Nemaca iz ovog dela Banata. Ne znajući da

je selo već oslobođeno, vlasovac ga je pitao šta ima novo u Mokrinu i može li sa svojom jedinicom doći. Pađan se snašao i obavestio ga je da je sve u redu, a zatim je organizovao zasedu prema putu za Kikindu. Saveta Despotov i komunisti iz Mokrina bili su takođe spremni da se bore zajedno sa partizanima protiv ove jedinice, pa su se stavili pod komandu Žarka Pađana.

Vlasovci su, međutim, bili oprezni. Ispred sela su se razdvojili u dve kolone i tako zaobišli zasedu. Sa sobom su imali teže naoružanje. Partizani su ipak napali obe kolone, pa je nastala teška borba, koja je potrajala do ponoći. Nemajući dovoljno snage, partizani i Mokrinčani su se morali povući prema dragutinovačkom ataru. Vlasovci su se svetili paljenjem svih kuća u ulici u kojoj su bile postavljene zasede.

Sve ostale čete i štab ovog odreda ušli su 3. oktobra u Dragutinovo. U ovom ustaničkom selu nastalo je veselje. Borce je pozdravio vatrenim govorom Radivoje Pajić Crni. I partizani i Dragutinovčani su zaboravili na opreznost. Tako se desilo da je usred Dragutinova dojurio pun kamion Nemaca koji su bezglavo bežali iz rejonu Petrovgrada. Nemci su iznenadili partizane, sišli s kamiona i ušli u opštinsku zgradu, ali su brzo pobešli iz sela, čim su partizani pošli u napad.

U štab Kikindskog odreda stigla je vest da su jedinice Crvene armije i Petrovgradskog odreda oslobodile Petrograd. Štab je odmah reagovao: Drugu četvu pod komandom Blagoja Popova, zajedno sa komesarom Odreda Mladenom Miloševićem, Tomom Granfilom i Dragonom Bjelobabom uputio je u Vranjevo i Novi Bečej. Četa je slomila otpor manje nemačke grupe i ušla u grad, a potom zauzela položaje na obali Tise.

Ostale četiri čete okrenule su se prema severu i uputile prema Kikindi i Novom Kneževcu.^{S74a}

Po završetku savetovanja čete Petrovgradskog odreda su krenule na svoj teren, prema Perlezu, Elemiru i Karađorđevu. Uz put je jedna četa izvršila napad na nemački policijski garnizon u Melencima, a druga je napala Molin. U Melencima je trebalo pohvatati neko-

^{574a} Isto

liko narodnih izdajnika, među kojima i poznatog provokatora Milivoj a Halasa. Za te zadatke određeno je nekoliko borbenih patrola, a glavčina je napala policijsku posadu, smeštenu u dve susedne zgrade u centru sela. Pošto su likvidirali stražara, partizani su upali u jednu od kasarni, ali su se brzo povukli. Došlo je do zabune u kojoj su Nemci iz obeju zgrada pucali jedni na druge. Izdajnik Halasov se otimao patroli pa je bio likvidiran.⁵⁷⁵

Ceta koja je napadala Molin razjurila je Nemce i zaplenila tri puške i dva sanduka municije. Obe čete su nastavile pokret i stigle u rejon Ninčićevo-Višnjićevo-Torak. Taj prostor je bio pogodan, jer se nalazio nešto severni je od glavne komunikacije Petrovgrad-Temišvar, a sa severa je bio zaštićen Begejskim kanalom i ustaničkim selima na maloj pruzi, ali sasvim blizu važnim pravcima kojima su se kretale krupnije nemačke jedinice prema Temišvaru. Bio je to sektor krajnjeg desnog krila nemačke grupe armije E koje su branile Beograd, ah i početak nebranjelog spoja sa grupom armija Južna Ukrajina. Snažnim prodorom sovjetskog 31. korpusa u rejon Jaše Tomića ove čete Petrovgradskog odreda našle su se na jednom od glavnih pravaca nastupanja Crvene armije u Banatu.

Sa ovim četama bio je zamenik komandanta Petrovgradskog odreda Gojko Rađenović. On je organizovao redovnu vezu sa komandantom Odreda Velislavom Solarovim u rejonu Elemira, kao i sa Štabom Kikindskog odreda. Višnjićevo i Itebej opet su postali glavne baze snabdevanja i oslonac jedinica na ovom terenu. Odatle je Odred izvršio napad na nemačke pogranične jedinice i policijsku posadu u Ninčićevu, nemačkom mestu na samoj granici severno od Jaše Tomića. Na zadatak su krenule sve jedinice iz rejona Višnjićeva, podeljene u dve borbene grupe. Jedna grupa kretala je na pograničnu kasarnu, a druga na policijsku stanicu i poštu. Kad je prva grupa napala kasarnu, graničari su odgovorili vatrom. Tada je ubačena bomba kroz prozor i partizani su upali u prostorije. Samo je jedan graničar pružio

otpor i bio ranjen. Ostali su se ili razbežali ili su podigli ruke uvis. Plen je bio značajan. U rukama partizana našlo se oružje, mimici ja, odeća i oprema svih 40 graničara. Najdragocenija su bila dva puškomitraljeza.

Druga grupa naišla je na jak otpor iz rovova i povukla se posle kraće borbe.⁵⁷⁶

Već narednih dana izvršene su dve akcije na policijske stanice u Velikom i Malom Torku. U prvoj akciji razoružana su 4 stražara i potpredsednik opštine, od koga je uzet šmajser. Zapaljena je opštinska arhiva. Druga akcija izvršena je narednog dana. U borbi su ubijena dva Nemca a nekoliko ih je ranjeno i razoružano. Time je i prostor na kome su se nalazile čete bio bezbedniji.

Vest o dolasku jedinica Crvene armije u Jašu Tomić stigla je u partizanski logor 27. septembra. Obaveštajni oficir Odreda Svetozar Barać pošao je sa pratiocem da uhvati prvi kontakt s prednjim delovima Crvene armije. Bilo je to upravo u vreme kada su iz rejona Petrovgrada na front prema Jaši Tomiću i Denti hitale tek pristigle jedinice nemačke borbene grupe Valter. U vatri te borbe poginula su oba obaveštajca Odreda. Nemci su vraćeni natrag.

Tada su se čete podelile. Jedna četa, koju su predvodili Svetislav Vasiljev i Mara Paskaš Sonja, krenula je prema Itebeju i tamo prihvatila predaju nemačke policije. U ruke partizana pale su 54 puške i ostala policijska oprema. Prvog oktobra na jugu se čula grmljavina topova, koja se pomicala prema zapadu. Četa je krenula u rejon Karađorđeva. U selo su prvi ušli kuriri Sreskog komiteta sa komandirovom Petrom Smiljanićem. Stigao je i Gojko Rađenović, koji više nije imao vremena da se prebaci u južni Banat. U Aleksandrovu i Vojvodi Stepi više nije bilo nemačkih posada. Njih su meštani razoružali i predah vlast svojim narodnooslobodilačkim odborima. Stotine mladića i devojkica iz ovih sela stizalo je u Karađorđevo da se priključi partizanskim jedinicama. Mnogi su sa sobom donosili i oružje.

⁵⁷⁶ Isto, 67

Druga četa pod komandom Vaje Vukovića i Milana Tutorova, zajedno sa Stevom Vojnovićem Zekom, uputila se ka Višnjićevu u nastojanju da se što pre sretne sa Crvenom armijom. Pred četom se kretala prethodnica, koju su sačinjavali Milan Tutorov, Jovo Vuković, Marko Ivančević, Trivko Kondić i još jedan borac.

Upravo toga dana je 31. korpus krenuo u odlučno nastupanje i već 1. oktobra ujutro njegove jedinice stigle su u rejon Šupljaje, Neuzine i Sarče.⁵⁷⁷ Kolona Petr ovgradskog odreda naišla je na jednu od prethodnica u nastupanju. Susret je protekao u opštem oduševljenju. Za Višnjićevo je odmah krenula već određena partizanska patrola s jednom patrolom Crvene armije. Tamo je brzo došlo do dogovora i u Višnjićevo je ušla cela partizanska kolona. Tu je sa oficirima Crvene armije dogovoreno da se partizani upute u Supljaju i Jašu Tomić da ova mesta očiste od sakrivenih Nemaca i da uspostave narodnu vlast. Partizanska skupina u Višnjićevu, kojom su sada komandovali Stevan Vojnović i Vajo Vuković, podelila se u više četa. Jedna od tih četa bila je upućena u Jašu Tomić, druga u Supljaju, a jedna je ostala u Višnjićevu.

Već 1. oktobra jedinice Crvene armije prodrle su do Lazareva i aerodroma Ečka i primakle se ivicama Petrovgrada tukući nemačke položaje artiljerijskom vatom. Nemci su hitno poslali u napad borbenu grupu Dinsing, ojačanu 191. brigadom jurišnih topova. Kod Ečke su u protivnapadu učestvovali i delovi puka Rodos. Ove jedinice bile su potčinjene generalu Kilvajnu, čije je komandno mesto sada bilo u Aradcu, isto kao i komandno mesto grupe Dinsing. Tim protivnapadom prethodnice Crvene armije odbačene su samo do Lazareva i Martinice, pa je bio uspostavljen front Martinica—Lazarevo—Katarina—Torak. U tim borbama Nemci su pretrpeli teške gubitke. Prema njihovom izveštaju, ranjeni su komandanti jurišnog puka Rodos i 1. bataljona puka Brandenburg.⁵⁷⁸

⁵⁷⁷ AVI I NAV-N-T—314 32/409

⁵⁷⁸ NAV-N-T—314 32/105, 429

Tako se Karadorđevo našlo u rejonu operacija, na liniji nemačkog fronta. Razbijeni Nemci su se povlačili na celoj liniji prema Petrovgradu, dok su se njihove manje kolone probijale kako je koja mogla. Jedna takva kolona pešadije i kamiona sa sektora fronta ispred Torka povlačila se malom prugom preko Dušanovca prema Čestereku i Karadorđevu. Partizanska četa pod komandom Svetislava Vasiljeva i Mire Paskaš Šonje nalazila se u Čestereku, gde je razoružala Nemce koji su stigli vozom. Vojnici iz kolone sa kamiona otvorili su žestoku i iznenadnu vatru na partizane. U borbi su poginuli Mara Paskas, komesar čete, Mita Golić, komandir voda, i još jedan borac, dok je komandir čete teško ranjen, ah se uspeo povući. Poginuo je i Ivo Dapčević, novi obaveštajni oficir Petrovgradskog odreda, koji je hitao iz Karadorđeva da se obavesti o situaciji kod Čestereka.

Toga istoga dana, 2. oktobra, borbena grupa Kilvajn prebacivala se na bačku stranu preko Tise kod Aradca. Dok su se čete puka Rodos sa jurišnim topovima probijale prema jugu, u grad su ušli 31. korpus Crvene armije i partizanske jedinice brojno narasle prilikom novih boraca. Sam Petrovgrad Nemci nisu branili, uprkos naređenja komandanta za Jugoistok. Uzrok tome je poraz pretrpljen ranije u protivnapadu prema Lazarevu.

Najteže je bilo ljudima u logoru. Pronosile su se vesti da je logor miniran i da će biti bačen u vazduh pre nego se Nemci poyuku iz grada. Pred podne 1. oktobra u logor je došao Špiler sa svojom pratnjom. Bio je obučan u običnu vojničku uniformu, bez oznaka čina. Sazvao je sve zatvorenike, održao im govor i pročitao spisak onih „lakših“, saopštavajući im da su slobodni. Ostalima je naredio da se vrate u ćelije. Namaknute su teške reze i postavljeni katanoi. Isluženi policajac se i u poslednjim trenucima svoje vlasti brinuo o „zadovoljavanju pravde“.

U teskobnim ćelijama rasla je panika. Kroz prozore su logoraši videli stražara na kapiji i vatru u kojoj su sagorevale upravne barake. Kasnije je stražar nestao i na kapiji su se pojavili tek pušteni zatvorenici koji su pohitali u pomoć svojim drugovima. Neko je doneo sekiru i razbio katance. Logoraši su bili na slobodi i jurili su u centar grada, u zgradu Muzeja, gde je deljeno oružje.

U gradu su već bile postavljene prve straže. Od Špile-rovih pomagača u rakama zatvorenika našao se agent Krsta Kozlovački. Izmučeni ljudi su sami kaznili zločinca.

Dragog oktobra uveče grad je bio sasvim slobodan. Pre jedinica Crvene armije u grad je sa grupom odba-rih boraca Petrovgradskog odreda ušao sekretar Ok-ružnog komiteta Skoja Milan Pribić Đokica. Bio je to krajnji trenutak jer su građani sami zaposeli magacine i počeli nekontrolisano deliti oružje. Pribić je sa svojim borcima preuzeo magacine i organizovao podelu oružja dobrovoljcima.

Uveče su stigle jedinice Crvene armije i s njima komandant Banatske operativne zone Marko Tanjurđić Šiptar sa svojim automatičarima. Od sovjetske komande dobio je zadatak da odmah obezbedi sve objekte u gradu, pripremi grad za odbranu od oklopnih jedinica i održava red. Sa sovjetskim jedinicama stigli su novi partizanski bataljoni Petrovgradskog odreda iz rejona Višnjiceva i Perleza. Tanjurđić je imao na raspolaganju preko 3000 dosta dobro naoružanih boraca. Još u toku noći bili su za-posednuti svi prilazi gradu, spremljene zapaljive protiv-tenkovske boce i postavljena obezbeđenja kod najvažnijih objekata u gradu. U gradskoj većnici nalazili su se se-kretari okružnih komiteta Partije i Skoja Đuro Jovano-vić Mića i Milan Pribić Đokica, a zatim je stigao i pred-sednik Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Toma Granfil Braca. Gradski narodnooslobodilački odbor na čelu sa Đorđem Marinkovićem, ocem narodnog heroja Šonje Marinković, zauzeo je svoje mesto.

Oslobodenjem Petrovgrada i izbijanjem jedinica Crvene armije i Kikinskog i Petrovgradskog odreda na Tisu Nemci nisu imali više nikakvog izgleda za bilo kakvu odbranu severnog dela Banata. Pred jedinicama Kikinskog odreda, kao i pred dobrovoljačkim jedini-cama koje su se stvarale po ustaničkim selima, postavio se zadatak čišćenja čitavog tog prostora od nemačkih policijskih jedinica, kao i razbijenih kolona koje su se probijale prema severa i Tisi.

Jedinice Petrovgradskog odreda, pod komandom So-larova i Žive Popova, očistile su Elemir, Kumane i Me-

lence i 3. oktobra takođe ušle u Petrovgrad. Potom su u ova ustanička sela stigle i jedinice Crvene armije. Četa Blagoje Popova iz sastava Kikinskog odreda prešla je kod Novog Bečeja Tisu i uspostavila prvi mostobran na bačkoj strani. Sutradan su Tisu prešle jače snage 31. korpusa, potisle Nemce iz Starog Bečeja i uspostavile svoj mostobran. Četu Blagoj a Popova Pukovskog su jednostavno zarobile, jer su borci imali nemačke uniforme. Tek kada su se stvari razjasnile, četa je prebačena natrag u Novi Bečej.

Ostale čete Kikinskog odreda sužavale su prostor oko Kikinde. U Ruskom Selu meštani su organizovali jaku dobrovoljačku jedinicu koja je razoružavala Nemce u okolnim selima. Ova jedinica je od domaćih Nemaca koji se nisu želeli povući dobila puškomitraljez, mašinku i pušku, a zatim i 45 pušaka od ruskoselskih Švaba. U selu je vlast preuzeo Mesni narodnooslobodilački odbor. Na poziv da predaju oružje, domaći Nemci iz Mastorta i Svetog Huberta predali su Ruskoseljanima 225 pušaka. Sada je bilo pod oružjem preko tri stotine dobrovoljaca. Akcija u Hajfeldu je bila ometana upadom jedne nemačke kolone iz Žombolja, koja je preotela prikupljeno oružje i dobrovoljcima nanela prve gubitke. Zarobljene omladince Nikolu Vojvodića i Milisava Stojakovića Nemci su sproveli u Kikindu i tamo ih isekli sekirama i bajonetima⁵⁷⁹. Tada su Ruskoseljani u pomoć pozvali najbližu jedinicu Crvene armije i zajedno sa njom nastupali prema Kikindu.

Poput Ruskoseljani postupili su i Podlokanjci. Oni su sami preuzeli vlast u selu i formirali četu od tridesetak boraca. Četa je krenula takođe prema Kikindi i zauzela položaje pored jedinica Kikinskog odreda. Petog oktobra udružene snage Crvene armije, Kikinskog odreda i dobrovoljačke čete, zajedno sa meštanima, oslobodile su grad. Nemci su se preko skele kod Padej a sa svim povukli iz celog banatskog trougla na severu Banata.

Petog oktobra Nemci su učinili svoj poslednji zločin u sevemom Banatu. Najpre su, dan ranije, sa jakom

579» NAV-N-T—314 32/439—440, 311 194/140—143

patrolom upali u Bašaid i ubijali nasumice svakoga ko se zatekao na ulici. Iza njih je na ulicama ostalo dvanaest ubijenih ljudi.⁵⁸⁰

Sutradan je jedna dobro opremljena nemačka kolona naišla iz pravca Zombolja i upala u Srpsku Crnju. Na čelu ove kolone kretao se tenk sa istaknutom jugoslovenskom zastavom. Narod je očekivao prve jedinice Crvene armije i oduševljeno je izišao na ulice da dočeka oslobođioce. Ali, umesto crvenoarmejaca, iz kamiona su poskakali naoružani Nemci, koji su na ulici ubili šest ljudi i sa sobom povelu sedmoricu. Sutradan su izvan sela nađeni leševi svih tih ljudi.⁵⁸¹

CEO BANAT JE SLOBODAN

U jeku teških borbi ispred Bele Crkve i Vršca došlo je 26. septembra do zajedničke borbene akcije jedne rumunske jedinice i Vršačkog odreda. Dolazeći iz Malog Gaja sa rumunske teritorije ova jedinica je napala Veliki Gaj. Bilo je to upravo pred protivnapad nemačke grupacije iz pravca Vršca i Moravice prema Denti. Rumuni su prodrli u selo, ali je napadnuti garnizon uskoro dobio značajnu pomoć i, posle žestoke borbe, rumunska jedinica se morala povući preko granice. To je bila jedina borba na jugoslovenskom delu Banata, u kojoj su zajednički učestvovali jugoslovenski partizani i rumunske jedinice.⁵⁸²

Vršački, Belocrkvanski i Pančevački odred, a po povratku iz Surduka, i Udarni bataljon vršili su smele akcije u pozadini nemačkog fronta. Tih poslednjih dana septembra Pančevački odred više nije mogao sprovesti transporte za Srem, jer su komunikacije bile zaposednute stalnim i dobro čuvanim nemačkim transportima. Belocrkvanski odred uspeo je čak da poruši dva mosta na reci Karašu, na kojoj su Nemci gradili važnu odbrambenu liniju. Zapaljen je „Đavolji most“ na putu Bela Crkva—

⁵⁸⁰ IA Zrenjanin 3/10

⁵⁸¹ Isto. Telkeš: Hronika Vojvoda Stepe, rukopis

⁵⁸² IAPKV 19752. AVII 214 44—2/3 i 36/5

—Kovin i drveni most kod sela Straže. Pančevački odred napao je i zapalio opštinsku arhivu u Izbištu, gotovo nadomak nemačkog garnizona u Vršcu.

Uoči odlučujućih borbi za Belu Crkvu i Vršac, 30. septembra, jedinice sva tri odreda bile su u akciji. Vršački odred napao je opštinu u Dol ovu. Ubijena su tri izdajnika, zapaljena arhiva, zaplenjeno sedam pisaaćih

Slavlje na vršačkim ulicama

mašina, pištolj i sto metaka. Pančevački odred je razorio 250 metara pruge Kovin—Vršac, severno od Mramorka. Zapaljeno je 5 vagona sa ratnom opremom. Sledeće noći akcija je nastavljena diverzijom na istoj pruzi, samo južno od Mramorka. Razorena je pruga u dužini od 300 metara, a na železničkoj stanici u Deliblatu razorena postrojenja. U samom Mramorku napadnuto je i likvidirano nemačko uporište. U ovoj akciji zaplenjeno je 20 pušaka i jedan puškomitraljez. Belockvanski odred napao je opštinsku zgradu u Gaju i zapalio arhivu. Na pruzi Alibunar—Pančevo isečeno je 30 telefonskih stubova.⁵⁸³

Borbene akcije partizana u oba dela Banata, a posebno u južnom, zabrinjavale su čak i nemačku komandu Jugoistoka. Komandant Jugoistoka isticao je u svojim izveštaj ima da se sa jedinicama 31. korpusa preko Jaše

⁵⁸³ AVII 213 36—5 i 10/1—6

Tomića prema Petrovgradu probijaju i „bande“⁵⁸⁴ i da je u rejonu Alibunara i na pruzi Pančevo—Petrovgrad oživela „gerila“.

Nemci su 1. oktobra najpre hitno povukli komandno mesto Operativne grupe iz Bele Crkve u Banatski Karlovac, a zatim su pod naletom jedinica Crvene armije morali napustiti i sam grad. Time je bio učinjen odlučujući prodor kroz nemačku odbranu koja je imala daleko veće ambicije. Jedinice 10. korpusa Crvene armije su istovremeno napadale nemačku odbranu oko Vršca, koju je branio komandant šturmbanfirer Bahman sa preko 200 dobro naoružanih boraca. Sovjetskim jedinicama pridružili su se građani, predvođeni vršačkim komunistima. Goloruki ljudi otimali su oružje od Nemaca. U Pavlišu, Vlajkovcu i drugim selima oko grada narod se digao i razoružavao Nemce. Predveče se borba smirila. Grad je bio slobodan. Šturmbanfirer Bahman i njegov adutant oberšturbanfirer Kisling organizovali su poslednju odbranu u katoličkoj crkvi, gde su i uništeni.

U teškoj borbi za Vršac, pored Bahmana i Kislinga, poginulo je oko 200 Nemaca. Živote je izgubilo i 40 orvenooarmijaca i dva građanina.⁵⁸⁵

Još dok su se borbe vodile za sam Vršac, sva tri južnobañatska odreda napala su nemačku komunikaciju od Zagajice do Uljme. U samoj Uljmi likvidirana je policijska stanica i zaplenjeno 15 pušaka. Međutim, glavni napad na ovu komunikaciju izvršen je u samoj Zagajici i na putu između Zagajice i Izbišta.

Posle teškog poraza u Beloj Crkvi nemačke kolone su se užurbano povlačile prema zapadu drumom koji je vodio preko Zagajice i Izbišta. Drum je bio krcat kolonama kamiona i borbenih vozila. Bile su to jedinice 18. SS brdskog policijskog puka koje su zajedno sa bataljonima 92. grenadirske brigade branile front ispred Bele Crkve i Vršca.

Belocrkvanski i Vršački odred zaposeli su gotovo sve kuće u glavnoj ulici Zagajice, kroz koju je prolazio

584NAV-N-T—311 196/331—337, 193/1161—1162, 314 32/423—425, 399—400

585AVII 213 36—5, 1661 9/1—2. IAPKV 19752. NAV-N-T—314 32/426—428,44

drum prema Izbištu, a između ta dva sela bila je postavljena i jaka zaseda. Položaj je bio nepovoljan za Nemce, koji su se u borbenim vozilima i komori našli na drumu kao bliske mete. Kad je neprijateljska kolona naišli partizani su je iz kuća zasuli unakrsnom vatrom. Nemcima je preostalo samo da što pre prođu brisanim prostorom. U nastaloj panici oni su to i pokušali. Međutim, oni kojima je to uspelo, naišli su na novu zasedu nedaleko od Zagajice.

Bila je to najveća pobeda banatskih partizana. Na drumu je ostalo preko 25 kamiona, poginulo je više od 200 nemačkih vojnika, a 84 su se predala. U ruke partizana palo je dosta oružja.

Nemci su držali da se radi o sovjetskim jedinicama, pa su u svom izveštaju od 2. oktobra konstatovali da su dva bataljona Crvene armije izbila na ovaj drum i ugrozila nemačke jedinice. U tom izveštaju se kaže da je drum Parta—Izbište zatvoren sa severoistoka i da su pretrpljeni znatni gubici u ljudstvu i vozilima.⁵⁸⁶

Članovi okružnih komiteta Partije i Skoja za južni Banat i Okružnog narodnooslobodilačkog odbora krenuli su iz dolovačkog partizanskog logora u susret jedinicama Crvene armije. Kad su stigli u Partu, iz pravca Straže čula se paljba. Sreski rukovodioci dobili su zadatak da se iste noći prebace preko linije fronta i krenu u slobodnu Belu Crkvu, a članovi okružnih rukovodstava sklonili su se u atar. U selu je ostao samo član Sreskog komiteta Partije Ziva Kirilov. Uskoro su naišle kolone Nemaca u povlačenju. Gađali su uz put u sve žive ciljeve koje su opazili. Poginuo je i Ziva Kirilov. Sutradan je Parta bila oslobođena i partijsko-politički rukovodioci južnog Banata našli su se na slobodi. Već 3. oktobra svi oni su bili u Vršcu.

Trećeg oktobra jedinice Crvene armije prodrle su do Alibunara i nastavile nastupanje u pravcu Pančeva, dostigavši položaje novog nemačkog komandnog mesta u Banatskom Novom Selu. Na ovom prostoru sa jedinicama Crvene armije došao je u dodir Pančevački parti-

⁵⁸⁶ AVII 213 36—5 i 10/1—6. IAPKV 19752. NAV-N-T—314
32/105, 429, 443

zanski odred i nastavio zajednička dejstva. Udarni bataljon je iz Pescare krenuo u Bavanište gde je sačekao prethodnice 10. korpusa Crvene armije. Bataljon je dobio svoj sektor fronta u opštem napadu prema Pančevu.

Nemci su iz Beograda prebacili u Pančevo 2. bataljon tvrđavskog puka „Beograd“. Pukovniku fon Hilebrandu poverena je komanda nad odbranom Pančeva, dok je za borbenog komandanta grada određen pukovnik Cimerman. Hilebrand se imao potčiniti Cimermanu zajedno sa svojom borbenom grupom koju su sačinjavali preostali delovi 92. grenadirske brigade i 18. SS brdskog policijskog puka. Time je bila naglašena važnost odbrane Pančeva.

General-potpukovnik Šnekenburger preuzeo je komandu nad dunavskim frontom od Bačkog Gradišta do Tise, čime je on završio svoje komandovanje u Banatu. Isto tako se i general Kilvajn sa svojim jedinicama našao u Bačkoj, sa komandnim mestima u Zabiju, pokušavajući da organizuje front na Tisi. Kilvajn je zadržao manji mostobran kod Titela, ali su i jedinice 10. korpusa već stvorile mostobran u Bačkoj kod Bečeja i širile ga prema Senti. Nemci su ipak želeli da po svaku cenu brane pančevački mostobran, koji je sa istoka opasivao sam grad, išao preko Banatskog Novog Sela prema Borci i Dunavu zahvatajući drum Pančevo—Beograd.⁵⁸⁷

Bitka za ovaj mostobran počela je 4. septembra kombinovanim napadom sovjetskih jedinica, Udarnog bataljona i Pančevačkog odreda. Belocrkvanski odred je bio u Beloj Crkvi a Vršački u Vršcu. Borbe za Pančevo bile su žestoke. Glavnina jedinica Crvene armije napadala je grad iz pravca Vojiovice, dok je Udarni bataljon dobio zadatak da prodre u grad od Strelišta prema fabrici stakla. Jedna jedinica Crvene armije prodrla je u rejon Borče i ugrozila drum Pančevo—Beograd. U kritičnoj situaciji Nemci su procenili da je njihov položaj u samom Pančevu beznadežan. Glavne snage odbrane, jedinice 92. grenadirske brigade i 18. SS brdskog policijskog puka poslednjih petnaest dana pretrpele su teške gubitke d svedene na polovinu, a grenadirski puk Rodos

još se nije u celosti prebacio iz Grčke. Jedinice Crvene armije i partizanski odredi gotovo su uništili sve improvizovane jedinice vazduhoplovstva, folksdojčerske jedinice za uzbunu i carinske jedinice.⁵⁸⁸

Borci Crvene armije i Kikindskog odreda u oslobođenoj Kikindi

Petog oktobra обруč oke Pančeva bio je stegnut sa tri strane. Jedinice koje su se nalazile u Borči dostigle su snagu bataljona, a druge jedinice Crvene armije izbile na Dunav više Surduka i Belegiša, spremajući se da na ovom sektoru forsiraju reku. Sovjetske jedinice su se takođe pripremale da forsiraju Dunav i u rejonu Ritopeka preteći da preseku nemačke snage koje su zaprećavale prilaz Beogradu u rejonu Smedereva. Zato su nemački komandanti predložili da se grad preda, a nemačke snage povuku na uži mostobran zapadno od grada. Jedinice 10. korpusa Crvene armije, Udarni bataljon i Pančevački odred ušli su u grad 6. oktobra.

588 NAV-N-T—311 184/253—255, 314 32/457, 467—468, 472—473, 457, 478—479, 501 257/179—182, 184—185

Na banatskoj strani Nemci su držali samo još mali mostobran kod Titela 1 mostobran oko drumu Pančevo—Beograd, na liniji Kalovita—Sebeš—Dunavac. Svi ostali delovi Banata bili su slobodni.

Sedmog oktobra jaka nemačka grupacija izvršila je protivnapad na bataljon Crvene armije koji je prodro u Borču. Nemcima je bio cilj da zaštite linije novog mostobrana teško ugrožene iz rejonu Borče. Osuta je snažna artiljerijska vatra i izvršen juriš. Selo je bilo zauzeto i spaljeno. Nemci su ubili 13 meštana, među kojima je bilo dece i starih ljudi, pa i čovek koji je sahranjivao člana svoje porodice na bočarskom groblju.⁵⁸⁹

Toga dana glavna pažnja sovjetske komande bila je usredsređena na prelaze Dunava kod Ritopeka, istočno od Pančeva i kod Belegiša, zapadno od grada. Bitka za Beograd ulazila je u svoju završnu fazu. Brze i efikasne pobeđe u Banatu otkrile su seveme granice nemačkih položaja u sklopu „Beogradske tvrđave“. Iskravanje sa banatske strane u pravcu Ritopeka i Belegiša sad je neposredno ugrozilo i nemačke položaje istočno, južno i zapadno od Beograda.

Desetog oktobra Banat je potpuno bio slobodan. Pod pritiskom jedinica Crvene armije Nemci su bih prisiljeni da evakušu i poslednje snage sa pančevačkog mostobrana. Naređenje za evakuaciju izdao je komandant Grupe armije E 10 . oktobra

U tom naređenju se kaže:

„Radi dobijanja snaga za upotrebu protiv neprijatelja zapadno od Morave i pojačanja fronta tvrđave Beograd, mostobran Beograd- sever evakuisati do 11. oktobra ujutro. Sa evakuacijom, bez pre nagljenosti, otpočeti odmah... Iz sastava evakuisane posade mostobrana sve jedinice i naoružanje koji nisu motorizovani odmah upotrebiti za zadatke u proširenom odbrambenom rejonu Beograda. Najpre priključiti delove puka Rodos...“⁵⁹⁰

Bilo je to poslednje naređenje komandanta armijske grupe Feibera koje se ticalo Banata.

Jer, nemačkih jedinica više nije bilo na banatskoj ravnici.

DVANAESTA I TRINAESTA VOJVODANSKA BRIGADA

Pošto je Banat očišćen od nemačkih snaga dobrovoljci su masovno pristizali u borbene jedinice, narasli partizanski odredi su se prestrojavali i pripremali za nove zadatke. Jer, borbu je trebalo nastaviti sve do konačnog oslobođenja cele zemlje. Put za borbene jedinice bio je konačno otvoren za hiljade Banaćana.

Najživlje je bilo na jugu, u Pančevu, i na severa, u Kikindi. U pančevačkom predgrađu Vojlovici već 8. oktobra u stroju su bili borci Udarnog bataljona, Pančevačkog, Belockrvanskog i Vršačkog partizanskog odreda, a među njima na stotine dobrovoljaca iz gradova i sela širom južnog Banata. Mnogi od njih čekali su već više nedelja u rejonu Dolova da dobiju oružje od saveznika, ali to oružje nije stizalo. Stizali su stalno i novi dobrovoljci. U stroju je bilo više od 2000 boraca.

Delegat Glavnog štaba za Vojvodinu i načelnik Štaba Banatske operativne zone Zivan Peričin Jole proglasio je da je osnovana prva brigada na banatskom tlu — Dvanaesta vojvodanska brigada. U Štab Brigade ušli su prokušani rukovodioci Dušan Doronjski Jocika, Lazar Mišković, Nikola Kmezić, svaki od njih na dužnosti na kojoj je bio i u Udarnom bataljonu. Za obaveštajnog oficira Brigade postavljen je Anđelko Rugar Stole, stari južnobanatski borac.

Šest dana kasnije, 14. oktobra, na improvizovanom aerodromu kod Kikinde, uz brujanje borbenih mašina, bili su postrojeni borci Kikinskog i Petrovgradskog odreda. U poslednjih petnaest dana borbi za oslobođenje gradova i sela severnog Banata čete ovih odreda gotovo da su prerasle u bataljone. Stizali su novi dobrovoljci. I ovde je u stroju bilo više od 2000 dobrovoljaca i partizanskih boraca.

Formiranje 13. vojvodanske brigade proglasio je komandant Štaba Banatske operativne zone Marko Tanjurđić Šiptar. On je primio i dužnost komandanta Brigade. Za komesara je postavljen Milojko Filipčev Fića, za načelnika Štaba Zivan Peričin Jole a za obaveštajnog oficira Stevan Čolić Marko, do tada svi članovi Štaba Banatske operativne zone.

Komandanti i komesari banatskih partizanskih odreda primili su dužnosti komandanata i komesara bataljona u ovim brigadama. I druge kadrove uglavnom su činili banatski partizanski borci zajedno sa svojim sremским drugovima koji su se borili na banatskoj strani, bilo u sastavu Udarnog bataljona, bilo kao kadrovska pojačanje iz Srema. Bilo je to vraćanje duga Banaćanima koji su ranije masovno prelazili u Srem i popunjavali redove vojvođanskih brigada.

*Sekretar PK KPJ za Vojvodinu Jovan Veselinov Žarko u poseti
Štabu 12. vojvođanske udarne brigade*

U redovima obeju brigada bili su izmešani i jedinstveni Srbi, Mađari, Slovaci, Rumuni, Hrvati, Crnogorci. To su bile prve brigade bratstva i jedinstva, veran odraz sastava banatskog stanovništva, koje se u masama opredelilo za narodnooslobodilačku borbu i novi zajednički život.

Dvanaesta vojvođanska brigada učestvovala je u borbama za oslobođenje Beograda, Novog Sada i Bačke, a zatim je koncentrisala svoje snage na Dunavu, preko puta Batine, u lancu istočnog fronta. Bila je u prvim

redovima na pravcu glavnog udara jedinica Crvene armije u velikoj batinskoj bici, koja se ubraja u najveće bitke za forsiranje reka u drugom svetskom ratu. U tim borbama Brigada je gotovo prepolovljena, ali je slavila pobjedu. Popunjena Bačvanima, Brigada je učestvovala u tri bitke na Dravi, među koje spada i ona za bolmanski mostobran. Ona je zatim nastavila svoj borbeni put Slovenijom sve do dravogradskih mostova i završne bitke za zarobljavanje glavne grupacije neprijateljske vojske koja se u svom šarolikom sastavu pokušala izvući iz Jugoslavije.

Trinaesta vojvođanska brigada uzela je učešća u borbama za oslobođenje Bačke i držala jedan dio dunavskog fronta do proboja u Sremu. Brigada je odigrala značajnu ulogu u batinskoj bici čuvanjem komunikacija i linija snabdevanja borbenih jedinica, a zatim i na sektoru južno od Budimpešte u rejonu bajskog trokuta za vreme velike bitke za glavni grad Mađarske. I u severnom Banatu i severnoj Bačkoj Brigada je čistila ravnice od ostataka fašističke vojske, špijuna, izdajnika i diverzantskih elemenata i tako obezbeđivala nesmetano delovanje nove narodne vlasti. Brigada je ušla u sastav Korpusa narodne odbrane Jugoslavije i časno izvršavala zadatke zaštite naših granica i tekovina narodnooslobodilačke borbe i revolucije.

UMESTO ZAKLJUČKA

Pregled oružanih borbi i organizovanog otpora protiv nemačkog okupatora, domaćih Nemaca i svih drugih protivnika oslobodilačke borbe u Banatu pokazuje *da je ta borba trajala organizovano i neprekidno od prvih ustaničkih dana pa sve do oslobođenja, bez obzira na sve objektivne i subjektivne teškoće koje su proizilazile bilo iz geografskih uslova, bilo iz nekih pogrešnih procena i pretpostavki.*

„Ovdje na ovom ravnom tlu bez šuma, brda i čuka, tukli su se sinovi Vojvodine već 1941. godine, digli su se na oružje da se zajedno sa ostalim narodima Jugoslavije bore za slobodu svojih naroda i srećniju budućnost. U tom i jeste karakterističan značaj velike borbe naroda Vojvodine, veliki prilog koji je on u toj borbi dao za našu zajedničku stvar..

Ovo visoko priznanje Tito je dao 11. maja 1952. u svom govoru u Zrenjaninu a činjenice koje su u ovoj knjizi iznesene, iako se odnose samo na Banat, tu visoku ocenu samo potvrđuju.

Istina je, međutim, da borbe u Banatu nisu vođene jednakim intenzitetom i podjednakim snagama, da je bilo i uspona i uzmaka, kao uostalom i u drugim krajevima naše zemlje, ali je istina i to da na isprepletenim banatskim frontovima, uslovno govoreći, *nikada nije bilo zatišja*, pa ni u onim najtežim godinama gotovo potpune izolacije i potpunog oslonca na sopstvene snage. Upravo nagli razvoj narodnooslobodilačkih organizacija i masovni priliv boraca u borbene jedinice, uprkos svih teškoća „transportovanja“, u jesen i u zimu 1943. godine, posle postavljanja čvrstih veza sa Pokrajinskim komitetom Par-

tije za Vojvodinu i Glavnim štabom NOV i PO Vojvodine, potvrđuju da okupator i njegove sluge nisu odneli odlučujuću pobjedu nad ustaničkim snagama. To im nije uspelo ni u jesen i zimu 1941, niti tokom 1942. godine, uprkos najbrutalnijih vojnopolicijskih akcija, masovnih mučenja i streljanja širom Banata, uprkos razbijanja mnogih partizanskih odreda, partijskih i skojevskih organizacija. Banatski borci su sve te nalete preodoleli, pa makar i krajnjim naporima i uz gubitke velikog broja vodećih kadrova, sačuvali borbena kadrovska jezgra, stvarali i obnavljali borbene organizacije i nove vidove otpora, otvarali tako nove „frontove“ i nastavljali borbu. To je bilo moguće jer je politički kapital što ga je godinama stvarala Komunistička partija na banatskom tlu, među Banaćanima bio odista nepresušan.

U ustaničkim danima 1941. na banatskoj ravnici suprotstavilo se okupatoru, domaćim Nemcima i njihovim slugama deset partizanskih odreda, u leto 1942. — tri, tokom 1943. u severnom i južnom delu Banata po jedan, a 1944. godine — šest odreda i Udarni bataljon, da bi početkom oktobra te godine na ovom tlu bile formirane dve vojvođanske brigade.

Tako je to moralo biti, jer se na pretežno ravnom i golom banatskom tlu, ispresecanom dobrim komunikacijama, odsečenom Dunavom i Tisom, uz izvanredno organizovanu, ekonomski jaku i uz okupatora opredeljenu nemačku narodnosnu grupu, uz nacionalno šarenilo ostalog dela stanovništva koje nije imalo prilike da ovde živi u punoj ravnopravnosti — i nije moglo ranije ići na stvaranje krupnih oružanih jedinica i oslobađanje i držanje naseljenih mesta. Nije se to moglo ni u septembru 1944, jer su u toku toga meseca banatsko tle preplavile nemačke divizije u pokušaju da spreče prodor Crvenoj armiji prema Beogradu i prema centralnoj Evropi. Ali, u Banatu su i tada i u toku svih godina okupacije postojale i uspešno dejsvovalje manje partizanske jedinice, udarne i diverzantske grupe, vojne desetine, kuriri i kurirska odeljenja, partizanske veze i kanali, „transporti“ boraca za brigade, pa makar se one i u Bosni nalazile, baze i linije snabdevanja, obaveštajna i sanitetska služba, narodnooslobodilački odbori, masovne poli-

tičke organizacije i, kao motorna snaga, partijske ćelije, skojevski aktivni i njihovi komiteti. Ako nije bilo stalnih oružanih akcija, nijednog trenutka nije prestajala *politička akcija*, borba za sužavanje političkih pozicija neprijatelja, diskreditovanje i uništavanje izdajnika, pridobijanje pripadnika nacionalnih manjina i kovanje bratstva i jedinstva. Nije nikada prestajala ni borba na *ekonomskom planu* — od paljenja letine pa do prikrivanja hrane, stoke i živine. Ilegalci i partizanski borci nikada nisu ostali gladni, čak ni onda kada su jaki odredili logorovali i po više nedelja na terenu jednoga mesta.

Zato je u Banatu teško govoriti o vojnim jedinicama i o pozadini jer je sve to bilo vojnički, politički i ekonomski isprepleteno, i jedinstveno. *Svi učesnici otpora u Banatu bili su vojnici jedne oslobodilačke, revolucionarne borbe, u kojoj se podjednako ginulo u oružanim sukobima, u težnji da se živ ne padne u ruke neprijatelja, da se stvori nova organizovana grupa ljudi ili omladine, da se skloni koja centa žita, svinjče, kokoška, jaje i da se to preda narodnim borcima, da se ne odaju drugovi i organizacije pod mukama.*

Sto se tiče partizanskih odreda, oni su u svim situacijama *bili dobro vojnički organizovani, imali su svoje štabove — komandanta, komesara, u većini i zamemka komandanta i zamenika komesara, a zatim partijsku ćeliju pa i aktiv SKOJ-a.* Viši štabovi su postojali samo 1941. i 1944. Ustanak je vodio Stab partizanskih odreda Vojvodine sa osloncem (u Banatu) na dva okružna partizanska štaba i sreske partizanske štabove u sedištima sreskih komiteta Partije. 1942. i 1943, banatski partizanski odredi delovali su gotovo samostalno, povezani sa odgovarajućim partijskim komitetima. Od oktobra 1943. u severnom, a od maja 1944. u južnom Banatu, vojnim akcijama, pa i odredima, rukovodio je Glavni štab NOV i PO Vojvodine. Avgusta 1944. formirana je jedinstvena komanda — Banatska operativna zona.

Međutim, zadatke partizanskih odreda, pa i njihov karakter, diktirali su promenljivi uslovi borbe, položaj narodnooslobodilačkog pokreta u različitim fazama njegovog razvoja. Dok su partizanski odredi 1941, a zatim

u drugoj polovini 1944, imali za osnovni cilj neposrednu oružanu borbu protiv žive sile i tehnike neprijatelja, njegovo uništenje i oslobođenje svoje teritorije, dotle su partizanski odredi 1942. i 1943. imali drugu funkciju i drugi zadatak. Bile su to kadrovske jedinice, u stvari, na vojnički način organizovan rukovodeći partijski i skojevski kadar sa glavnim zadatkom samozaštite, a onda političke i organizacione delatnosti na svojoj teritoriji. Takvi su bili Karađorđevačko-aleksandrovački, Melelenački i Južnobanatski, a uz posebne karakteristike i Severnobanatski odred iz 1943. U najtežim naletima neprijatelja ovi odredi su uspeli da sačuvaju dragoceni partijski i skojevski kadar i da, potom, odlučnim akcijama razbiju stvorene barijere i stvore uslove za novi polet i široki razmah narodnooslobodilačkog pokreta u Banatu, da otvore hiljadama Banaćana puteve do udarnih brigada.

Nemoi su u Banatu izveli više od dve stotine krupnih vojno-policijskih akcija, „zarobili“ više od deset hiljada ljudi, mladića, žena, devojaka i pionira, stavljali ih na muke i više od dve hiljade streljali. Sve narodne borce nazivali su „komunističkim banditima“ i sa jednakom upornošću razbijali partizanske jedinice, diverzantske grupe, partijske i skojevske organizacije i njihove komitete, narodnooslobodilačke odbore i sve druge organizovane forme otpora. Ubijali su svakog zarobljenog partizana, ali i svakog uhapšenog člana Partije, Skoja, narodnooslobodilačkog odbora ili nekog drugog antifašističkog odbora, „bazadžiju“ ili onoga ko je „komunistima“ dao makar i parče hleba. Povod za streljanje tražili su u bilo kojoj akciji boraca, a u stvari, na taj način su *sistematski uništavali svakog onoga ko im se nije želeo pokoriti.*

Nemoi su tražili mir i pokornost, rad i proizvodnju, jer je Banat morao biti izvanredan izvor i skladište hrane za Vermaht i mirna prostorija za odmor krupnih frontovskih jedinica. Hitler je, s tim u vezi čak naredio da se u Banatu ostave na miru i dobrovoljci iz prvog svetskog rata, nasuprot onome što su mađarski fašisti učinili u Bačkoj i uprkos tome što je Banat imao da

postane obećana zemlja za banatske Švabe, njihov „Donauland“. Nije se radilo o širokogrudnosti, već o tome da je u Banatu bila potrebna ropska radna snaga. Ipak, takav odnos obećavao je Banaćanima da će rat preživeti relativno lako, *ali oni nisu želeli nikom robovski da služe. U ovoj sredini je živela duboko usađena revolucionarna i slobodarska tradicija. Komunistička partija je ovde stekla veliko poverenje radnika, siromašnih i srednjih, pa čak i bogatih banatskih seljaka, kao i banatske inteligencije. Zato su Banaćani masovno prihvatili poziv komunista na otpor i borbu. Bez obzira na neke greške, borba na ovom tlu bila je od samog početka osmišljena, organizovano i jednostavno vođena, bez stihije i slučajnosti, i stoga toliko vitalna, uporna, ponekad zadivljujuća.*

Crvena armija je stigla sa svojim krupnim jedinicama na banatske granice. Njoj su se ovde žestoko suprotstavili nemački korpusi i divizije. Borbe nisu relativno dugo trajale. Jedinice Crvene armije mogle su odmah krenuti dalje, jer su na banatskom tlu zatekle jake partizanske odrede, organizovan narod i njegovu novu revolucionarnu vlast. Njih je dočekalo šest krupnih partizanskih odreda, Udarni bataljon i na hiljade Banaćana koji su se sami organizovali i naoružavali, da bi bili primljeni u borbene jedinice i odmah stupali u borbu. Njih su dočekali okružni komiteti Partije i Skoja za severni i južni Banat, kao i okružni narodnooslobodilački odbori za oba dela Banata, sreski komiteti Partije i Skoja i sreski organi narodne vlasti u svim srezovima, odbori i organizacije Usaoja, Narodnog fronta, Antifašističkog fronta žena. Dočekao ih je oduševljen i politički opredeljen narod, Srbi, Hrvati, Crnogorci, a zatim Mađari, Rumuni, Slovaci i drugi koji su se u poslednjoj godini masovno opredelili za oslobodilačku borbu i zajedničko življenje u bratstvu i jedinstvu. Jer, u Banatu je nestalo okupatora i njegove vlasti, nestalo je i osnova za povratak one stare vlasti koju je kroz oslobodilačku borbu odbacio čitav narod. Narodnooslobodilački odbori su postali jednovremeno vlast na čitavoj ravnici. *Bila je to oslobodilačka i revolucionarna pobe-*

da, čije su komponente stvorili i izvojevali sami Banaćani.

Doprinos Banaćana u borbenim oružanim jedinicama ne može se meriti samo brojem formiranih partizanskih odreda i brigada na tlu Banata, pa ni brojem organizovanih udarnih i diverzantskih grupa ili vojnih desetina. Činjenica je da nema nijedne vojvođanske brigade u čije redove tokom 1943. i prve polovine 1944. nisu dospeli i Banaćani. Borili su se oni i u mnogim drugim brigadama, od Prve proleterske do Šeste ličke. Mnogi od njih probili su se iz Banata raznim kanalima u jesen 1941. a iz priobalnih mesta pored Dunava i naredne godine. Međutim, organizovan odlazak Banaćana u borbene jedinice u Sremu i Bosni počeo je septembra 1943. i tekao sve do poslednjih nedelja okupacije Banata. Stvaranje kanala za Srem, najpre na severu a potom i na jugu, organizovanje baza i kurirske službe na ovim kanalima, uporna odbrana i borba za ove životne linije tokom 1944. godine, omogućili su da se iz Banata do brigada prebaci više od tri hiljade boraca, među kojima je najveći broj bio iz redova Skoja, a ne mali broj i drugarica. Bila je to značajna pobeda u relacijama Vojvodine, pa i u pravcu opšteg povezivanja u okvirima narodnooslobodilačke borbe svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Može se reći da su osnove jedinstva Vojvodine u uslovima rata i revolucije stvorene onda kada je bilo ostvareno čvrsto jedinstvo svih njenih borbenih snaga. Svaki deo Vojvodine dao je tome svoj doprinos. Drugačije nije ni moglo da bude. Međutim, to ne znači da se u ovom periodu na tom planu sve počelo i da se sve završilo. Jedinstvo naroda i narodnosti Vojvodine ima svoj dugi revolucionarni proces, ali je zajednička platforma narodnooslobodilačke borbe koju su prihvatili Banaćani, Sremci i Bačvani dala sve uslove da se to jedinstvo i ostvari upravo na revolucionarnim osnovama.

Za uspešno vođenje borbe u Banatu od izvanrednog su značaja bili svest svakog pojedinog borca, njegov moral, izdržljivost, hrabrost i odlučnost. Istina, to je opšta karakteristika boraca narodnooslobodilačkog pokreta

u Jugoslaviji. Ali, u Banatu su borci bili rasejani kao pojedinci ili kao manje borbene grupe. Pojedinaac je najčešće bio u prilici da sam odlučuje i pronalazi najbolja rešenja. Od držanja pojedinaca često je zavisio čitav jedan lanac, uporište, organizacija. Najveći broj banatskih boraca položio je sa uspehom taj težak ispit. Ali bilo je i onih koji su poklekli, ne nalazeći u sebi dovoljno snage i hrabrosti da do kraja istraju. Udarci koje su izdajnici nanosili bili su najdublji i najbolniji. Ali, narod nije trpeo izdaju i izdajnike, njegova mržnja prema otpadnicima bila je žestoka i prerastala je u političku snagu i nove podstreke na izdržljivost i borbu.

Presudan značaj za upornu i neprekidnu borbu protiv okupatora i njegovih slugu u Banatu imalo je *čvrsto i široko organizovanje naroda* zasnovano na revolucionarnim borbenim tradicijama, patriotskom raspoloženju srpskog življa, spremnosti brojnih rodoljuba da organizovano istraju i čuvaju svoje borbe i u najtežim trenucima. *Izvanrednu ulogu imala je partijska organizacija u organizacionom, akcionom, agitaciono-političkom i pokretačkom pravcu.* Tamo gde okupator nije uspeo da razbije sve partijske ćelije i sve komitete, ma koliko da je ljudi pohapsio, strpao u logore ili streljao, organizacije su brzo obnovljane i spremno nastavljale borbu. I obratno, tamo gde je narod bio masovno i dobro organizovan Nemci nisu mogli da ostvare svoje ciljeve. Činjenica da u Banatu četnici nisu nikada uspeali da osvoje šire političke pozicije, da stvore trajnija uporišta govori već sama za sebe.

Počasno mesto pripada borbenoj omladini. Predvođena skojevskim aktivima i komitetima, svrstana najpre u vaspitne grupe a zatim u široke organizacije Usaoja, omladina Banata, kao i omladina Vojvodine i Jugoslavije, bila je u prvim redovima borbe. *Skoj je U redovima banatske omladine imao izuzetnu privlačnost i izvanredan autoritet. Skojevcima su bili uzor i primer hiljadama mladića i devojaka.* A Skoj je u Banatu imao veći broj svojih snažnih organizacija, negde još uoči rata, a negde već u prvim ustaničkim danima. One su bile u stanju da organizuju i pokrenu u akciju gotovo svakog

omladinca i omladinku. *Petrovgradska, kumanačka, melenačka, k arađorđevačka, aleksandrovačka, kikindska, mokrinska, pančevačka, vršačka, belocrkvanska i još neke organizacije Skoja imale su u svojim redovima u pojedinim intervalima od sto do dvestapedeset članova, svoje mesne i rejonske komitete.* Samo u karadorđevačkoj skojevskoj organizaciji od juna 1941. do oktobra 1944, do oslobođenja sela, u Skoj je primljeno preko 560 članova.

Ako se zna za nepisano pravilo da je gotovo svaki član Skoja, ako nije imao specijalan zadatak, bio dužan da formira i vodi barem po jednu vaspitnu omladinsku grupu, ili grupu Usaoja, onda se može pretpostaviti koliko je bila snaga ovih organizacija. U Višnjićevu su 1943. samo dva omladinca bila van ovih redova. Slično je bilo u Karadorđevu, Vojvodi Step, Aleksandrovu, a svojevremeno u Kumanu, Melencima, Dragutinovu, Mokrinu, Podlokanju, Krušćici, Kusiću i drugim mestima. Posebno je značajan uspeh postignut u pokretanju omladinki na selu. O tome svedoči sastav mnogobrojnih kolona koje su se probijale prema Sremu, borački sastav partizanskih odreda a posebno 12. i 13. vojvođanske brigade, u čijem je sastavu bilo preko dvadeset osto omladinki.

Stariji ljudi i žene, najpre organizovani u izvršavanju pojedinih zadataka ih u čitalačkim grupama, a kasnije u organizacijama Narodnog fronta i AFŽ, a posebno u narodnooslobodilačkim odborima, angažovani u redovima prvih partizanskih odreda, na njihovom snabdevanju, baziranju i čuvanju, dali su ovoj borbi, pored omladine, široku bazu bez koje se na banatskoj ravnici ne bi daleko stiglo.

U svemu ovome veliki značaj imale su *čvrstina i forme organizovanja, gipke, elastične i promenljive, ali uvek sa puno discipline i odgovornosti svakog člana* pa o ma kojoj se organizaciji radilo. Uvek i na svakom mestu konspiracija je bila od izvanredne važnosti, ali *takva konspiracija koja nije označavala učaurenost i neaktivnost, već samo neophodnu predostrožnost i zaštitu.* U Banatu se gotovo u toku celog rata govorilo na

sastancima komunista i ostalih boraca o držanju pred klasnim neprijateljem, pri čemu se sasvim određeno mislilo na fašističku policiju i sve njene surove metode kojima je nastojala da slomi narodnog borca i prisili ga da oda svoje drugove i organizaciju. Držanje pojedinca na takvim ispitima bilo je uvek presudno za bilo koju od napadnutih organizacija.

Osnovna poruka celokupne naše narodnooslobodilačke borbe, pa i one koja je vođena na ravnim banatskim poljima kroz sve godine rata, mogla bi da se svede na to *da je mogućan organizovan i trajan otpor sve do pobede u bilo kom kutku naše zemlje protiv svakog okupatora, bez obzira na njegovu boju i njegove snage. Dobro vođen i dobro organizovan narod predstavlja u svakoj prilici i na svakom mestu nepresušan izvor snage.* Svojom borbom Banaćani su to i potvrdili.

NARODNI HEROJI JUGOSLAVIJE I BANATA

JOVAN VESELINOV ŽARKO

Rođen je 20. januara 1906. u Kumanu. Još kao šegrt rado je slušao svoje Kumančane koji su u velikom broju bili učesnici oktobarske revolucije i članovi mesne organizacije KPJ. Imao je tek sedamnaest godina kada je postao član Partije. Od tada ide putem revolucionara kroz teške borbe sa klasnim neprijateljem, ali i za jedinstvo i ispravan put i sopstvenih redova. Kao metalac radio je u Smederevu, a zatim u štofari „Vlada Ilić“ u Beogradu. 1926. Partija ga je poslala u Moskvu gde je završio Komunistički univerzitet. U zemlju se vratio u leto 1930. Najpre je primio dužnost člana Zemaljskog omladinskog rukovodstva a potom je bio vršilac dužnosti sekretara PK KPJ za Vojvodinu. Početkom 1931. upućen je na partijski rad u Sloveniju, ali je već 9. aprila uhapšen u Ljubljani. Od tada pa sve do avgustovskih dana 1941. nalazi se na teškom frontu borbe — u kaznionama Sremske Mitrovice i Lepoglave. 22. avgusta 1941. organizovao je sa ostalim robijašima bekstvo iz kaznionice i stupa u prve redove vojvodanskih boraca koji su već bili organizovali ustanak. Ostao je po partijskom zadatku u Sremu uz Okružni komitet Partije i nakon savlađivanja teškoća uspešno radi na širokom organizovanju naroda Srema i njegovih oružanih jedinica. U obnovljenom Pokrajinskom komitetu KPJ za Vojvodinu, januara 1943, Veselinov je primio dužnost sekretara. Tokom te godine, uz sve napore PK i partijskih kadrova Banata i Bačke, bilo je stvoreno borbena jedinstvo Srema, Banata i Bačke, udareni su temelji autonomnoj pokrajini Vojvodini. Bio je većnik Drugog i Trećeg zasjedanja AVNOJ-a. Posle oružane pobjede revolucije nalazio se na najvišim partijskim i državnim dužnostima u pokrajini, Srbiji i federaciji. Član Centralnog komiteta je od Petog kongresa KPJ do danas. Član je Saveta federacije. Za narodnog heroja proglašen je 5. jula 1952.

ŽARKO ZRENJANIN UCA

Rođen je 11. septembra 1902. u Izbištu. Završio je učiteljsku školu u Somboru 1923. Prvo službovanje mu je bilo u zabitom makedonskom selu Kanatlarci. Za četiri godine zbližio se sa ovim ljudima koji su mukotrпно živeli bez dovoljno sredstava za život i bez nacionalnih prava. Traženje izlaza iz takve situacije, opredelilo je mladog i ambicioznog učitelja za revolucionarni put. Već 1926. godine osetio je šta je to režimski zatvor. Meseca jula te godine premešten je u svoje rodno mesto Izbište. Ovdje je bilo više mogućnosti za široki kulturno-prosvetni rad u narodu, a posebno za političko delovanje. Postao je jedan od članova prve ćelije KPJ koja je 1927. godine osnovana u Izbištu. Već 1930. je sekretar SK KPJ vršačkog sreza, a od 1932. sekretar OK KPJ za južni Banat. Naredne godine osnovao je u svojoj kući malu štampariju i izdaje tri broja lista „Lenjinist“, pišući najveći broj priloga. Ali, aprila iste godine policija je otkrila štampariju i uhapsila ga. Proveo je tri godine na robiji. Tamnovao je u Sremskoj Mitrovici i u Lepoglavi nastavljajući i tamo borbu koju je započeo. Sa robije se vratio 1936, ponovo preuzeo dužnost sekretara OK KPJ, da bi bio kooptiran i za člana PK KPJ. Bile su to burne godine u kojima je stvoreno jedinstvo KPJ pod Titovim rukovodstvom a partijska organizacija Vojvodine spremno dočekala dane koji su nailazili. U tom razdoblju, bio je još 5 puta hapšen, primio je i dužnost sekretara PK KPJ za Vojvodinu, učestvovao je na istorijskoj Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ na kojoj je izabran za člana CK KPJ. U ratnim danima je na čelu organizovanja ustanka u Vojvodini, delujući u Banatu i Bačkoj. U najtežim uslovima pokušavao je da nađe najbolji put za Pokret koji je bio pretrpeo izvanredno teške udarce. U tom nastojanju je junački pao 4. novembra 1942. u Pavlišu. Za narodnog heroja proglašen je 5. decembra 1944.

SVETOZAR MARKOVIĆ TOZA

Rođen je 13. jula 1913. u Tarašu. Osnovnu školu završio je u Stajićevu a nižu gimnaziju u Petrogradu (Zrenjaninu). Radio je u Sarajevu i Kreki. Još za vreme školovanja, a posebno kada se našao među radnicima, počeo je da se interesuje za marksističku literaturu, ispoljavajući smisao za politički rad, ogledajući se i sam u razmatranjima položaja radničke klase, posebno poljoprivrednog proletarijata, član KPJ postao je 1935, dakle u periodu kada se KPJ borila da preodoli teškoj situaciji u koju su je doveli progoni i teror diktature. Radio je u sindikatima, u organizovanju Omladinskog kulturnoprosvetnog pokreta i Stranke radnog naroda. 1937. izdao je nekoliko brojeva polumesečnog časopisa „Narodna svest“, a dve godine kasnije pojavio se njegov najznačajniji rad o problemima poljoprivred-

nog radništva Vojvodine. 1938. je izabran za člana Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu i sekretara OK KPJ za severni Banat. Kao član Biroa PK KPJ jedan je od organizatora Seste pokrajinske konferencije KPJ, održane septembra 1940, postao je član Sekretarijata, a nešto kasnije i organizacioni sekretar PK KPJ. Uz Žarka Zrenjanina je organizator oružanog ustanka u Vojvodini. Izabran je za komesara Štaba partizanskih odreda Vojvodine, učestvuje na okružnim i sreskim savetovanjima, formira partizanske odrede i obilazi neumorno pojedine partijske organizacije boreći se protiv pojave malodušnosti i oportunitizma. Septembra 1941. otišao je sa Zrenjaninom u Bačku gde radi na sakupljanju poljuljanih redova bačkih boraca. Ovde je pod najtežim uslovima pokrenuo listove „Istina“ i „Slobodna Vojvodina“. Formirao je i prvi Narodnooslobodilački odbor Vojvodine. 19. novembra 1942. posle teške borbe pao je u ruke neprijatelja, držao se herojski, da bi bio obošen u Novom Sadu 9. februara 1943. Za narodnog heroja proglašen je 5. decembra 1944.

NEDELJKO BARNIC ŽARKI

Rođen je 13. septembra 1922. u Melencima, gde je završio osnovnu školu i zanat. Zaposlio se u jednoj melenačkoj trgovinskoj radnji. Rano je pristupio masovnoj omladinskoj organizaciji OMPOK u kojoj je bila organizovana gotovo sva melenačka omladina. U aprilskom ratu krenuo je u dobrovoljce, dospeo je do Sarajeva, ali se morao vratiti kući pre nego je stupio u borbenu jedinicu. Po povratku je bio primljen u SKOJ. U pripremi ustanka bio je na čelu jedne udarne grupe. Jula meseca formiran je Melenački partizanski odred. Njega nisu primili jer nije bilo dovoljno oružja. Na čelu svoje udarne grupe učestvuje sa Odredom u napadu na Melenačku opštinu. Posle ove akcije bio je uhapšen, ali je pobeo, sa svoja dva druga razoružao nemačku patrolu i došao u Odred. U septembru je borac Sjedinjenog severnobanatskog odreda i u njegovim redovima učestvuje u nizu krupnih akcija na nemačke objekte u severnom Banatu. U proleće i leto 1942. ostao je borac Melenačkog odreda koji je čuvao u to vreme preostale kadrove i politički delovao na svom terenu. U Odredu je bio primljen u Partiju. U leto 1943. godine je borac Severnobanatskog odreda sa kojim se probija u Srem. Tamo je završio diverzantski tečaj i istakao se kao diverzant. Sa grupom svojih drugova vraćen je u Banat aprila 1944. i na ravnici su ponovo poleteli u vazduh nemački transporti. Bio je izvanredno vešt, hrabar i omiljen borac. U jednoj akciji je ranjen prilikom miniranja pruge, stojički je izdržao tešku operaciju, 3. septembra je kao ranjenik zarobljen u jednom iznenadnom napadu jakih neprijateljskih snaga. Zeleo je da živ ne padne Nemcima u ruke, pa je poslednji metak ispalio sebi u slepoočnicu. Ostao je bez vida, ali nije podlegao. Teško ranjenog Nemci su ga podvrgli svirepim mukama, 13. septembra su ga ži-

vog zakopali, ali od hrabrog borca nisu mogli da doznaju ništa niti da slome njegov borbeni duh. Za narodnog heroja proglašen je 7. jula 1953.

OBREN JANJUŠEVIC ARTEM

Rođen je 1923. u Ozreniću kraj Nikšića. Osnovnu školu završio je u Banatskom Karađorđevu gde su se njegovi roditelji kolonizirali. Iz brojne porodice, na malom parčetu zemlje, nije se moglo dalje. I kao stotine njegovih vršnjaka u ovom selu ostao je da obrađuje zemlju. Bio je tih i miran, ali nezadovoljan. Zeleo je da sazna više o životu u zemlji za koju je slušao da gradi socijalizam. Postao je član ogranka Seljačkog kola koje je okupilo veliki broj njegovih zemljaka i raspolagalo sa dosta bogatom bibliotekom. Iz knjiga je doznao dosta od onoga što ga je zanimalo. Juna 1941. primljen je u SKOJ, a zatim i u vojnu desetinu. Sa poletom je radio na sakupljanju oružja i municije i snabdevanju boraca Aleksandrovačko-karađorđevačkog partizanskog odreda. Krajem godine preuzeo je dužnost kurira Mešnog komiteta Partije i sekretara jednog aktiva SKOJ-a. Te zime je primljen i u Partiju. Njegov aktiv bio je sačuvan u vreme Spilerovih provala u karađorđevačke organizacije u leto 1942. Posebno se istakao sa svojim skojevcima u snabdevanju boraca Severnobanatskog odreda koji se u karađorđevačkom ataru spremao na proboj iz Banata. I, kada je Odred uspeo, kada je izgrađen stalni kanal Karađorđevo—Surduk, oktobra 1943, novi OK KPJ odredio ga je za komandira i sekretara ćelije kurirskog odeljenja na toj životno važnoj liniji. Gotovo godinu dana prelazio je taj put jedanput nedeljno noseći na leđima važnu partijsku poštu ili prevodeći kolone boraca za vojvodanske brigade. Neprijatelj nije uspeo da ga uhvati na delu. Bio je oličenje pravog kurira za najteže uslove — hrabar, pouzdan, izdržljiv. Jula 1944. pošao je prvi put u jednu akciju na nemačku patrolu pored Karađorđeva. Nesrećno, bio je ranjen i morao je u poljsku bazu. Tu ga je, 23. jula 1944. zatekla nemačka of anzi va, bunker je bio otkriven i u neravnoj borbi poslednjim metkom oduzeo je sebi život. Živ nije hteo da padne neprijatelju u ruke. Za narodnog heroja proglašen je 7. jula 1943.

STE VAN JOVANOVIĆ JOVO

Rođen je 29. maja 1916. u Velikom Bečkereku (Zrenjanin), gde je završio osnovnu školu i gimnaziju. Studirao je medicinu. U Vojvodanskoj akademskoj trpezi zbližio se sa naprednim studentima i već 1937. postao član KPJ. Učestvovao je u raznim političkim akcijama studenata. U svom rodnom gradu bio je jedan od organizatora Omladinskog kulturno-prosvetnog pokreta koji je postao masovna omladinska organizacija. Bio je izabran

za sekretar Oblasnog odbora. I posle raspuštanja ove organizacije bio je veoma aktivan u legalnim omladinskim društvima, zbog čega je bio i uhapšen uoči izbora 1935. godine. Policiji nije ništa priznao pa je pušten, ali je naredne godine još dva puta hapšen i mučen i oba puta se hrabro i odvažno držao. Na Šestoj pokrajinskoj konferenciji komunista Vojvodine, septembra 1940, izabran je za člana PK KPJ, a nešto kasnije i za člana Biroa PK KPJ. Krajem te godine bio je upućen na partijski zadatak u južni Banat gde je, iz Pančeva, uspešno razvijao svoju delatnost. Ovde je ostao na zadatku i u danima ustanka. Kada je PK došao u Petrovgrad, dobio je odgovoran zadatak da organizuje i da održava vezu sa CK KPJ u Beogradu. Ovaj težak zadatak pun opasnosti uspešno je obavio. U okviru OK KPJ za južni Banat radio je neumorno u pripremama i organizovanju ustanka i prvog partizanskog odreda koji je stupio u akciju već 11. jula. Kada je poginuo sekretar OK KPJ Sava Munčan, preuzeo je i tu odgovornu dužnost pokušavajući da organizuje suzbijanje teških provala koje je neprijatelj vršio u partijske organizacije, hapseći veliki broj komunista i rodoljuba. 8. septembra uspeo je da se odbrani kada je bio provaljen i njegov stan, ali je 25. decembra 1941. hrabro poginuo kada više nije bilo nikakvog izlaza. Za narodnog heroja je proglašen 14. decembra 1944.

MARKO KULIĆ

Rođen je 25. aprila 1914. u Grahovu, Savnik. Završio je obučarski zanat u svom kraju i imao je dvadeset godina kada je došao u Pančevu. Još kao šegrta interesovala ga je napredna literatura, ali je za čitanje imao više prilike u Pančevu. Od 1934. do 1936. i u Pančevu, kao i u drugim delovima Vojvodine, radilo se na jačanju organizacija KPJ koje su krajem 1936. pretrpele jak udarac. Tada je radio u redovima klasno-sindikalnog pokreta i bio veoma blizak u svojim akcijama sa komunistima. U Partiju je primljen 1938. godine, dakle čim su obnovljene organizacije u gradu posle teške provale. Neumorno je radio na kulturno-prosvetnom i političkom uzdizanju radnika, posebno preko kulturnog društva „Abrašević“, a bio je sekretar za sekciju u Pančevu. 1940. bio je izabran za člana Okružnog komiteta KPJ za južni Banat. Javno je istupio kao komunist među radnicima u martovskim manifestacijama. Organizovao je svoje drugove da dobrovoljno idu u odbranu zemlje. Policija ga je tražila 22. juna 1941, ali je izbegao hapšenje i našao se u ilegalnosti. Učestvovao je na okružnom partijskom savetovanju za južni Banat na kome je odlučeno da se formiraju partizanski odredi i krene u oružanu akciju. Neposredno je učestvovao u formiranju prvog partizanskog odreda koji je već 11. jula stupio u akciju i pri tom bio razbijen. U široko organizovanoj hajci policije po pančevačkim kvartovima tokom jula pali su mnogi aktivisti policiji u ruke. Među njima je bio i on. Držao se hrabro i ponosito. Nikakve muke ga nisu pokobile niti prisile

da nešto prizna neprijatelju. Umro je u teškim mukama ostajući do kraja ponositi borac. Okružni komitet je u svom cirkularu posebno pohvalio njegovo držanje. Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953.

SOFIJA MARINKOVIC SONJA

Rođen je 3. aprila 1916. u Straževici, Pakrac. Gimnaziju je završila u Somboru i Novom Sadu, a studirala je na Poljoprivrednom fakultetu u Zemunu. 1939. zaposlila se u Novom Sadu. Clan KPJ postala je na studijama i nalazila se na čelu mnogih studentskih akcija. Bila je delegat vojvodanske omladine na kongresu za mir u Parizu. Učestvovala je u stvaranju masovne omladinske organizacije OMPOK, stvarala ženske sekcije u okviru URSS i bila predsednik omladinske sekcije ženskog pokreta u Novom Sadu. Radila je i u organizaciji SKOJ-a kao član Mesnog komiteta i jedan od organizatora okupljanja i podizanja skojevskog kadra. 1940. učestvuje u pripremi Pete pokrajinske konferencije SKOJ-a i postaje član PK SKOJ-a. Na Šestoj pokrajinskoj konferenciji KPJ za Vojvodinu izabrana je za člana PK KPJ i pred PK bila odgovorna za rad sa omladinom. Bila je predsednik Pokrajinskog odbora Narodne pomoći za Vojvodinu. Zbog svoje političke aktivnosti bila je više puta hapšena i mučena na policiji, ali je svaki put izdržala i ostala izvanredno čvrsta. U toku priprema za ustanak nalazila se u Banatu i neumorno radi u partijskim i skojevskim organizacijama na ovom zadatku. Učestvovala je na nekoliko značajnih sastanaka PK u tom vremenu na kojima su donesene značajne odluke. Iako poznata i ilegalka, smelo se kretala izvršavajući poverene zadatke. Sredinom jula PK je šalje po specijalnom zadatku u Beograd. 14. jula agenti su je prepoznali dok je čekala prelazak preko Dunava. Bila je podvrgnuta najtežim mukama, ali neprijatelju se nije pokorila. Na streljanje je izvedena 31. jula sa devedeset boraca banatske ravnice. Pred uperenim cevima raskrilila je grudi i uzviknula: „Pucajte, ovo su komunističke grudi!“. Za narodnog heroja proglašena je među prvima, 25. oktobra 1943.

BORA MIKIN MARKO

Rođen je 1909. u Melencima, tu je i odrastao, među ljudima koji su tradicionalno bili uz revolucionarni radnički pokret. Tim putem je i sam krenuo. Melenačka partijska organizacija bila je brojna i spada među one retke organizacije koje su ostale van velike provale 1936. Upravo tada je postao član Partije. Napustio je očevo imanje i našao se u društvu poljoprivrednih radnika postajući im sindikalni rukovodilac i organizovao nekoliko štrajkova. 1939. je bio uhapšen kao rezervista u 4. konjičkom puku i zbog političkog rada bio osuđen na godinu dana

zatvora. Po povratku u Melence preuzeo je dužnost sekretara partijske organizacije. U aprilskom ratu poveo je svoje drugove u dobrovoljce, bio je zarobljen, ali je izbegao ropstvo i ponovo se našao u Melencima. Postao je član Sreskog komiteta KPJ za novobečejski srez i jedan od najagilnijih organizatora ustanka u svom kraju. Bio je na čelu Sreskog partizanskog štaba i organizator je i komandant Melenačkog partizanskog odreda. Sa svojim odredom izveo je u julu nekoliko uspehlih akcija, među kojima je bio i napad na nemačku posadu u Melencima. Kada je došlo do sjedinjavanja Melenačkog i Kumanačkog odreda, početkom avgusta 1941, izabran je za komandanta toga odreda. U drugoj polovini septembra postao je komandant Sjedinjenoj severnobanatskog odreda koji je formiran sa zadatkom da se izvuču iz Banata na sremsku stranu. Pod njegovom komandom Odred je izvršio nekoliko krupnih akcija, ali pokret prema Sremu nije uspeo usled opšte situacije u kojoj se Odred našao. U periodu do jeseni 1942, kao član OK KPJ za severni Banat, neumorno radi na obnovi partizanskih odreda i partijskih organizacija i uspeva da sačuva značajan broj boraca i partijskih kadrova, pa i celih organizacija. Međutim, 26. septembra 1942. godine naišao je u Aradcu na zasedu, hrabro se borio, ali je i sam poginuo. Za narodnog heroja proglašen je 7. jula 1953.

SLAVKO MUNČAN SAVA

Rođen je 6. juna 1910. u Kruščici, gde je završio osnovnu školu, a gimnaziju u Beloj Crkvi i Vršcu. U vršačkoj gimnaziji bio je jedan od organizatora prvog aktiva SKOJ-a. Svoj revolucionarni rad nastavio je među studentima Pravnog fakultetu u Beogradu. Učestvovao je u nizu studentskih političkih akcija, okupljajući oko sebe vrednu grupu mladih drugova iz južnog Banata. Član KPJ postao je 1933, nakon toga je učestvovao u studentskim demonstracijama i bio uhapšen, ostao je mesec dana u zatvoru i tada proteran u Kruščicu. Nastavio je sa još većom energijom sa radom među svojim zemljacima u Zakarašju, organizujući partijske ćelije i skojevske aktive. 1935. izabran je za sekretara SK KPJ i po povratku Žarka Zrenjanina sa robije uspostavlja tesnu saradnju sa njim. U velikoj provali krajem 1936. godine je uhapšen. Teško je mučen, ali se hrabro držao. Osuđen je na dve godine robije koje je proveo u Sremskoj Mitrovici. Po izlasku sa robije nastavio je rad kao sekretar Sreskog komiteta za belocrkvanski srez, ali je svoj rad širio i na mesta drugih srezova. Jedan je od organizatora Seste partijske konferencije septembra 1940. na kojoj je izabran za člana PK KPJ za Vojvodinu. Uoči ove konferencije primio je dužnost sekretara OK KPJ za južni Banat. Kao sekretaru OK KPJ priopao mu je odgovoran i težak zadatak organizovanja ustanku u južnom Banatu. Organizovao je više savetovanja, preuzeo je dužnost komesara Okružnog partizanskog štaba. 11. jula uputio je prvi partizanski odred u Vojvodinu na borbeni zadatak. Stra-

danje ovog Oreda znatno je otežalo uslove daljeg razvoja oružanog ustanka u ovom kraju. U nastojanjima da savlada sve otpore i prepreke, 5. septembra 1941. godine pada smrtno pogođen na vršačkim ulicama. Za narodnog heroja proglašen je 7. jula 1953.

LJUBICA ODADŽIĆ

Rođena je 1914. u Kumanu gde je završila osnovnu školu. Ovde je dosta slušala o prvoj zemlji socijalizma i borbi radnika i seljaka za svoja prava. 1935. godine otišla je u Beograd i zaposlila se u tekstilnoj fabrici „Vlada Ilić“. Ovde se brzo snašla i sprijateljila sa onim radnicima koji su radili i govorili kao njeni Kumanačani. Sa njima je učestvovala u svim akcijama za bolje uslove života i rada, za ravnopravnost žena i muškaraca. Zbog ovakve delatnosti bila je više puta saslušavana i maltretirana u Upravi grada, ali se ona dobro držala i umešno branila.

1937. bila je, ipak proterana u Kumane, ali se ubrzo vratila u fabricu. Ovde je 1939. primljena u Partiju što joj je još više dalo podstreka da politički deluje među radnicima. U mesecu aprilu 1941. vratila se u Kumane. Za kumanačke komuniste ona je već bila dobro poznata i uključili su je u jednu od svojih ćelija. Dobila je zadatak da radi među omladinom, posebno među devojkama, da ih organizuje u vaspitne grupe i aktive SKOJ-a. Uskoro je u kumanačkoj organizaciji SKOJ-a među 250 članova bilo 61 omladinka na čelu sa posebnim komitetom kojim je ona rukovođila. Krajem juna je član MK KPJ, a zatim i SK SKOJ-a. To je već bilo vreme kada je organizacija ustanka bila pri kraju, kada je i Kumanački partizanski odred izašao na svoj teren. Maksa Kovačev je uz njenu saradnju uspešno organizovao kurs bolničarki. Mnoge devojke bile su uključene u vojne desetine. Cela organizacija radila je na snabdevanju svojih boraca. U oktobru 1941. Kumane je primilo svoje borce na zimovanje. Radila je neumorno na izgrađivanju niza posebnih skloništa na njihovom povezivanju i snabdevanju. U decembru je Žarko Zrenjanin kooptirao u OK KPJ za severni Banat. U februaru 1942. Nemci su organizovali višednevnu blokadu Kumana s namerom da unište Odred i razbiju organizacije. U jednoj od baza bila je otkrivena i uhapšena pri pokušaju da oduzme sama sebi život. Strahovito su je mučili kako u selu tako i u petrovgradskom zatvoru. Čak su je i potkovali. Ali od nje nisu doznali ništa. Streljana je 1942. u Pančevu na nepoznatom mestu. Za narodnog heroja proglašena je 26. novembra 1956.

OLGA PETROV-RADIŠIĆ

Rođena je 1. decembra 1920. u Barandi. U Vršcu je završila učiteljsku školu. U školi su joj za uzor služili mladi komunisti koji su ovde imali svoju organizaciju. Bila je aktivna u svim

kulturno-prosvetnim i drugim akcijama učenika škole, ogledala se i sama u literaturi i osvajala nagrade. Njeni drugovi su je 1938. godine primili u SKOJ i izabrali je u školsko rukovodstvo ove organizacije. 1940. bila je pred maturom, ali je jedna njena akcija bila otkrivena i policija je uhapsila. Branila se hrabro i smišljeno na sudu i bila oslobođena. Drugovi su je primili u Partiju. Prvo njeno službovanje bilo je u rodnoj Barandi. Tada se udala za sekretara PK SKOJ-a Borislava Petrova čime je dobila nove mogućnosti za svoj politički rad. Izabrana je u Sreški komitet SKOJ-a za pančevački srez, a odlazila je kao specijalni kurir po raznim zadacima u Novi Sad. Bila je to veza između OK i PK. U pripremi ustanka nalazila se na neposrednoj vezi Okružnog komiteta i izvršava mnoge zadatke. Organizator je prvih sabotažnih akcija, posebno na paljenju žita. 21. oktobra nalazila se na jednom sastanku u Crepaji. Policija je opkolila zgradu i u nastaloj borbi bila je teško ranjena. Ipak se probila iz Crepaje i sklonila u Barandu. Neko se, međutim, našao da izda hrabru i odvažnu devojkicu. Mučenja je teško, ali policiji nije htela ni svoje ime da kaže. Mučenje je najsvirepije nastavljeno u Špilerovim ćelijama u Petrovgradu. Svojim držanjem zadivila je i mučitelje. Svojom krvlju napisala je na zidu ćelije: „Ponosno umirem za KPJ“. Mučenje je nastavljeno i u gestapou u Beogradu. 9. maja 1942. streljana je u Jajincima. Za narodnog heroja proglašena je 27. novembra 1953.

SERVO MIHALJ

Rođen je 6. decembra 1900. u Velikom Bečkereku (Zrenjanin). Čitav svoj život posvetio je revolucionarnoj borbi. Još 1920. godine pristupio je sindikalnom pokretu a iste godine postao je i član KPJ. 1924. izabran je za člana Mesnog komiteta KPJ u svom rodnom gradu. Kao član MK i sindikalni rukovodilac uspešno sprovodi partijsku liniju u organizaciji Nezavisnih sindikata. 1928. je član Oblasnog komiteta KPJ za Banat. Pre toga, putovao je u Moskvu kao delegat KPJ na proslavi Prvog maja. Uporno se borio protiv frakcionaša u redovima Partije. U mesecu julu 1929. bio je uhapšen i na policiji je teško mučen. Bilo je to najcrnje vreme šestojanuarske diktature. Osuđen je na 10 godina robije. I na robiji u Sremskoj Mitrovici bio je na strani boraca za čistotu redova Partije a protiv frakcionaša tipa Petka Miletića. Kada se vratio u Petrovgrad 1939, komunisti su već imali čvrste organizacione i političke pozicije. Novi PK KPJ poverio mu je dužnost političkog sekretara OK KPJ za severni Banat. Sesta pokrajinska konferencija izabrala ga je za člana PK KPJ i delegata na Petoj zemaljskoj konferenciji koja je održana oktobra 1940. u Zagrebu. U ustaničkim danima je sekretar OK KPJ na području severnog Banata gde su ustaničke borbe bile najrazvijenije i gde je već u julu dejstvovalo sedam partizanskih odreda i više partizanskih grupa. U tom vremenu bio je neumoran organizator koristeći svoje bogato

revolucionarno iskustvo. U avgustu 1941, u jeku ustaničkih borbi, bio je otkriven u jednoj bazi u Petrovgradu i uhapšen. Teško je mučen, ali neprijatelj od njega nije mogao doznati ništa. Streljan je na Banjici iste godine. Za narodnog heroja proglašen je 5. jula 1951.

RADOVAN TRNIC POPA

Rođen je 16. juna 1912. u Mokrinu, gde je završio osnovnu školu, a gimnaziju u Kikindi. U Beogradu je studirao teologiju, ali je brzo shvatio da to nije njegov put. Još za vreme tih studija, 1933. godine, postao je član KPJ. Iste godine vratio se u Mokrin i tamo obnovio partijsku organizaciju kojoj je bio i sekretar. U velikoj provali 1936. godine uhapšeni su i mokrinski komunisti među kojima je bio i on. Osuđen je na dve godine robije koju je izdržao u Sremskoj Mitrovici. Posle robije ostao je i dalje sekretar obnovljene partijske organizacije u svom mestu. Posebnu pažnju posvetio je omladini, formirao jaku skopjevsku organizaciju i masovni ogranak Seljačkog kola. 1940. postao je član Sreskog komiteta KPJ za kikindski srez. U martovskim danima uspešno je organizovao manifestacije u Mokrinu a u aprilskim danima dobrovoljce za odbranu zemlje. U ustaničkim danima najuže je saradivao sa Uglješom Terzinim i vršio brižljive i svestrane vojno-političke pripreme za dizanje ustanka. Velikog uspeha imala je akcija za sakupljanje oružja i municije, pa su Mokrinski i Kikindski odredi bili najbolje naoružani u Banatu. Kikindski odred bio je jedini koji je već na dan formiranja imao svoj puškomitraljez. U srezu su bile organizovane sanitetska i obaveštajna sekcija i nacionalnooslobodilački komitet. Pored dva odreda bile su organizovane brojne vojne desetine, udarne i diverzantske grupe. Bio je izabran za komesara Kikinskog odreda. Odred je izašao na teren 28. jula, dobro opremljen i spreman za oružane akcije. Međutim, 3. avgusta bio je njegov položaj otkriven i Odred je bio od jakih nemačkih snaga opkoljen. U teškoj i viščasovnoj borbi u okruženju 4. avgusta, izginula je hrabro većina boraca Odreda. Među poginulima je bio i komesar Radovan Trnić. Za narodnog heroja je proglašen 27. novembra 1953.

PODACI O BANATSKIM PARTIZANSKIM ODREDIMA 1941

Južnobanatski partizanski odred

Formiran 11. jula kod Pančeva. Razbijen 12. jula. U sastavu imao 5 boraca (jezgro budućeg odreda). Komandovao Branko Savić. Politički odgovoran Sava Pandurov. Bio naoružan puškama, bombama, pištoljima i alatom za sečenje šina.

Petrovgradski partizanski odred

Formiran početkom druge dekade jula u petrovgradskom ataru. U formiranju oko desetak boraca, kasnije do 17. Rasturen 26. jula 1941. a većina boraca stupila u Stajićevsko-petrovgradski i Dubički odred. Komandant Miloš Jovanov. Komesar Toma Toškov (II Franjo Hercog). Zamenik komesara Mihalj Senji. Naoružan puškama, pištoljima, bombama i sredstvima za paljenje žita.

Aleksandrovačko-karađorđevački partizanski odred

Formiran je 13. jula na granici aleksandrovačko-karađorđevačkog atara. Prilikom formiranja na okupu preko 30 boraca, kasnije 21. Dejstvovao u dve desetine — aleksandrovačka i karađorđevačka. Komandant Milivoj Toškov. Komesar Miloško Filipčev. Zamenik komandanta Slavko Čolić. Zamenik komesara Borko Ličina. Naoružan puškama, pištoljima, bombama i sredstvima za sabotaže. U leto 1942. obnovljen kao Karađorđevačko-aleksandrovački odred.

Melenački partizanski odred

Formiran u drugoj dekadi jula na Melenačkom ostrvu. Na formiranju 13 boraca, kasnije 29. Komandant Bora Mikin, komesar Emil Kevrešan. Naoružan puškomitraljezom, puškama, bombama i sredstvima za sabotažne akcije. Ušao u sastav Melenačko-kumanačkog odreda početkom avgusta 1941.

Kumanački partizanski odred

Formiran sredinom jula u kumanačkom ataru. Pri formiranju 17 boraca, kasnije još 7. Komandant Žarko Milankov, komesar Sredoje Stanisavljev, zamenik komandanta Velja Ubavić, zamenik komesara Dobrivoje Gladić. U prvim danima slabo naoružan, kasnije puškama, pištoljima, bombama i sredstvima za sabotaže. Početkom avgusta 1941. ušao u sastav Melenačko-kumanačkog odreda.

Dragutinovački partizanski odred

Formiran u drugoj polovini jula na rudini Ugar u dragutinovačkom ataru. Odred je u svom sastavu imao 14 boraca. Komandant Lazar Pajić, komesar Miloš Popov, zamenik komandanta Dušan Marković. Odred je bio kompletno naoružan puškama, pištoljima, bombama i sredstvima za sabotažne akcije. U drugoj polovini septembra stupio u sastav Sjedinjenog severnobanatskog odreda.

Mokrinski partizanski odred

Formiran sredinom jula u mokrinskom ataru. U svom sastavu imao je preko 30 boraca. Komandant Uroš Kuzmanov, komesar Vasa Jolić, zamenik komesara (Milan Malenčić). Odred je bio dobro naoružan puškama, pištoljima, bombama, na-gaznim minama i drugim eksplozivnim materijalom. Početkom avgusta je u sastavu Mokrinsko-kikindskog odreda.

Kikindski partizanski odred

Formiran 28. jula na Simića Salašu, južno od Kikinde. U svom sastavu imao 27 boraca. Komandant Uglješa Terzin, komesar Radovan Trnić, zamenik komandanta Đura Oličkov. Odred je u teškoj borbi 4. avgusta 1941. bio gotovo uništen. Samo 7 boraca se probilo i stupilo u sastavu Mokrinsko-kikindskog odreda.

Dubički partizanski odred

Formiran 12. avgusta u dubičkom ataru. U svom sastavu je imao šest boraca. Komandant Rei ja Stefanović. Komesar Strahinja Stefanović. Bio je naoružan puškama, pištoljima i bombama. Rasturen je u jesen 1941.

Padejska partizanska grupa

Formirana u julu u padejskom ataru. U sastavu grupe pet boraca. Komandovao Milan Gajin. Naoružani puškom, pištoljima i bombama. Početkom avgusta ušli u sastav Mokrinsko-kikindskog odreda.

Mokrinsko-kikindski partizanski odred

Nastao spajanjem Mokrinskog odreda, preostalih boraca Kikindskog odreda i Padejske grupe u prvoj dekadi avgusta 1941. U sastavu je imao preko 40 boraca. Komandant Đura Oličkov (II Uroš Kuzmanov), komesar Vasa Jolić, zamenik komandanta (Košta Sredojev), zamenik komesara Milan Gajin. Odred je 24. septembra 1941. ušao u sastav Sjedinjenog severnolanatskog partizanskog odreda.

Melenačko-kumanački partizanski odred

Nastao spajanjem Melenačkog i Kumanačkog odreda početkom avgusta na Melenačkom ostrvu. U svom sastavu je imao preko 50 boraca. Komandant Bora Mikin, komesar Žarko Milankov, zamenik komandanta Velja Ubavić, zamenik komesara

Emil Kevrešan. Odred je izdavao svoj list „Partizan“. Bio je kompletno naoružan puškomitraljezom, puškama, bombama i eksplozivnim materijalom. 24. septembra 1941. ušao u sastav Sjedinjenog severnobanatskog partizanskog odreda.

Stajićeusko-petrovgradski partizanski odred

Formiran u stajićeuskom ataru krajem jula od preostalih boraca Petrovgradskog odreda i stajićeuskih vojnih desetina. U svom sastavu imao je 16 boraca. Komandant Miloš Jovanov, komesar (I Janoš Sečenji, II Miloško Filipčev). Bio je naoružan sa puškama, bombama, pištoljima i sredstvima za sabotažne akcije. Krajem septembra i početkom oktobra dejstvuje u sastavu Sjedinjenog severnobanatskog odreda.

Sjedinjeni severnobanatski partizanski odred

Formiran na Melenačkom ostrvu 24. septembra 1941. od Melenačko-kumanačkog, Mokrinsko-kikindskog, Stajićeusko-petrovgradskog, Dragutinovačkog i delova Aleksandrovačko-karadordevačkog odreda. U svom sastavu imao je oko 160 boraca. Komandant Bora Mikin, komesar Žarko Milankov, zamenik komandanta Dušan Marković, zamenik komesara Miloš Popov, komandiri vodova Lazar Pajić i Košta Sredojev. Odred je bio naoružan sa 2 puškomitraljeza, oko 60 pušaka, bombama, pištoljima, minama i drugim eksplozivnim materijalom. Izvršio je nekoliko krupnih akcija, ali u svom glavnom zadatku — da se izvuče iz Banata, nije uspeo. Rasturen je 4. oktobra 1941, a odredi su se pojedinačno spremali za zimovanje u svojim selima.

1942.

Deliblatski (Južnobanatski) partizanski odred

Formiran u Peščari kod Gaja 9. marta. U svom sastavu imao desetak boraca. Kasnije do 15. Komandant Milan (II Miša Stojković), komesar Bogdan Drenča. Odred je imao u svom naoružanju puškomitraljez, 10 pušaka i bombe. Početkom januara 1943. ušao je u sastav Južnobanatskog odreda.

Karadordevačko-aleksandrovački partizanski odred

Obnovljen je od preostalih boraca Aleksandrovačko-karadordevačkog odreda i novih ilegalaca 6. avgusta 1942. u karadordevačkom ataru. U svom sastavu imao je 21 borca među kojima su bili i svi članovi SK KPJ. Komandant Mačo Radaković, komesar Milan Pribić, zamenik komesara Milka Agbaba. Odred je bio naoružan puškama, pištoljima i bombama. Jula 1943. kompletno je ušao u sastav Severnobanatskog odreda.

Melenački partizanski odred

Posle neuspelog odlaska u Srem, Melenački odred se izdvojio iz sastava Sjedinjenog severnobanatskog odreda i sklonio u melenačke baze. U aprilu i maju 1942. gotovo je bio prepolovljen. U avgustu je obnovljen. Imao je u sastavu oko 10 boraca. Odredom je rukovodio Bora Mikin. Jula 1943. 7 preostalih boraca Melenačkog odreda ušlo je u sastav Severnobanatskog odreda.

1943.

Južnobanatski partizanski odred

Početkom januara 1943. u partizanskom logoru Mulin bunar u Deliblatskoj peščari formiran je Južnobanatski odred spajanjem Deliblatskog odreda i ilegalnih grupa južnog Banata. Odred je imao u svom sastavu 33, kasnije preko 70 boraca, različito naoružan u raznim periodima. Prvi komandant je Živa Jovanović (II Milutin Pandurov, III Miša Stojković itd), komesar Žarko Zlatar (II Relja Stefanović), zamenik komandanta Živa Jovanović (II Zlatibor Gojković) zamenik komesara Dušan Buzadžija. Odred je maja 1944. preformiran u Četvrti banatski partizanski odred.

Severnobanatski partizanski odred

Formiran avgusta 1943. od Karadorđevačko-aleksandrovačkog i Melenačkog odreda i preživelih boraca iz severnog Banata, na Rašetinoj njivi u karadorđevačkom ataru. U sastavu je imao 62 borca. Bio je naoružan puškomitraljezom, puškama, pištoljima i bombama. Probio se 17. septembra u Srem i uspostavio davno pokidane veze Komandant Mačo Radaković, komesar Milan Pribić, zamenik komandanta Aca Barnić Duša, zamenik komesara Milka Agbaba Crna. Borci delom izginuli, delom upućeni u vođanske brigade ili na zadatke u Banat.

1944.

Četvrti banatski partizanski odred

U stvari, to je bio Južnobanatski odred, sada proširen i stavljen pod komandu Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine. Prvi komandant Pera Jovanović, drugi Radivoj Đurić, komesar Bogdan Drenča, obaveštajni oficir Anđelko Rupar, intendant Milorad Radomir, referent saniteta Nada Milutinović. U septembru podeljen na tri odreda.

Peti banatski partizanski odred

Formiran od diverzantskih i borbenih grupa severnog Banata krajem jula 1944. u ataru Dragutinova. U sastavu Odreda 91 borac sa 2 puškomitraljeza, 52 puške, 7 automata, bombama i pištoljima. Komandant (VD) Velislav Solarov, komesar (Mile Cvejić), zamenik komesara Miloško Filipčev, obaveštajni oficir Nedeljko Barnić. I udarni bataljon: VD komandanta Gojko Rađenović, komesar Mladen Milošević, zamenik komesara Živa Bracanski, obaveštajni oficir Branko Sredojev, intendant Milivoj Popov, referent saniteta Zorka Petković. U septembru od ovog odreda formirana su dva —• Kikindski i Petrovgradski.

Kikindski partizanski odred

Formiran septembra 1944. od delova Petog banatskog odreda. Komandant Todor Jovičić, komesar Mladen Milošević. Zamenik komandanta Obrad Janković. 14. oktobra ušao u sastav Trinaeste vojvođanske brigade.

Petrovgradski partizanski odred

Formiran septembra meseca od delova Petog banatskog odreda. Komandant Velislav Solarov, komesar Svetislav Markušev, zamenik komandanta Gojko Rađenović. 14. oktobra ušao u sastav Trinaeste vojvođanske brigade.

Belockvanski partizanski odred

Formiran septembra 1944. iz redova Četvrtog banatskog partizanskog odreda. Komandant Radivoj Đurić, komesar Branko Okanović. 8. oktobra ušao u sastav Dvanaeste vojvođanske brigade.

Vršачki partizanski odred

Formiran septembra 1944. iz sastava Četvrtog banatskog odreda. Komandant Marko Kontić, komesar Jovan Grahovac. 8. oktobra ušao u sastav Dvanaeste vojvođanske brigade.

Pančevački partizanski odred

Formiran septembra 1944. iz sastava Četvrtog banatskog partizanskog odreda. Komandant Mladen Stojkov. 8. oktobra ušao u sastav Dvanaeste vojvođanske brigade.

Srednjobanatski partizanski odred

Bio formiran kod Soke krajem septembra 1944. od oko 400 boraca. U formiranju razbijen, delom se probio u Rumuniju i u Subotici se uključio u redove Osme vojvođanske brigade. Komesar Odreda u formiranju bio je Jovo Tišma.

Udarni bataljon Banatske operativne zone

Formiran 27. avgusta 1944. u Sremu od 250 izabranih boraca iz sastava Šeste vojvođanske brigade. Izvanredno naoružan i opremljen. Prebačen u Banat 28. avgusta. Komandant Dušan Doronjski, komesar Lazar Mišković, zamenik komesara Nikola Kmezić. Bataljon je ušao u sastav Dvanaeste udarne vojvođanske brigade.

BIBLIOGRAFIJA

Ova knjiga je rezultat dugogodišnjeg istraživačkog rada. Već 1962. godine pripremao sam građu za hroniku **POD JEDNOM ZASTAVOM**, koja je štampana 1968. godine na blizu 1000 stranica, a obrađuje događaje iz rata i revolucije u Banatskom Karadorđevu i severnom Banatu. Rad sam nastavio sa prikupljanjem podataka o južnom Banatu i napisao knjigu **NA BANATSKOJ STRANI**, štampanu 1974. godine na 220 strana, koja obrađuje pregled borbi u južnom Banatu i borbeni put 12. vojvođanske brigade, a zatim knjigu **KAKO DO BRIGADE** sa blizu 800 stranica, u kojoj se govori o narodnooslobodilačkim pokretu u severnom Banatu i 13. vojvođanskoj brigadi. Uporedo sakupljajući i proučavajući građu, napisao sam nekoliko priloga koji obrađuju pojedine probleme značajne za čitav Banat. S tim radovima sam nastupio na nekoliko naučnih skupova: u Novom Sadu 1966. godine s temom „Karadorđevo 1941“, u Subotici 1969. godine s temom „Akcije CK KPJ i PK KPJ za Vojvodinu na uspostavljanju i održavanju veza sa partijskim organizacijama i forumima u Banatu 1941—1944. godine“; na međunarodnom naučnom skupu u Sarajevu „Neretva—Sutjeska“, 1968. godine s temom: „Odjek bitaka na Neretvi i Sutjesci u severnom Banatu i akcije za okupljanje snaga i njihovo povezivanje sa centrima narodnooslobodilačkog pokreta“ i, konačno, na naučnom skupu u Bojniku 1972. godine s temom: „Ratni zločini nemačkog okupatora u Banatu 1941—1944“. Sem toga, napisao sam za „Narodnu armiju“, „Komunist“, „Zrenjanin“, „4. juli“ i druge listove veći broj priloga u kojima sam obrađivao likove i pojedine epizode iz rata i revolucije u ovom kraju, a zatim i biografiju Branka Glede, koja je štampana u ediciji „Revolucionarni likovi Beograda“. Za novu ediciju „Narodni heroji Jugoslavije“, koja je u dva toma izašla u izdanju „Mladosti“ 1975. godine, napisao sam biografiju narodnih heroja iz Banata. Zato ovaj svoj rad smatram završnim i zaokruženim radom o narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji u Banatu.

Svestan sam da je to tek samo pionirski poduhvat, da će on biti uglavnom podstrek da se ova tema dalje izuči i konačno uobličí, tim pre što je još uvek ostalo nedovoljno razjašnjenih značajnih događaja. Ipak se nadam da sam dao prvi put ovako

ü ceini pregled i značenje ovih događaja, koji daju dosta uvèr-
ljivu sliku o značajnom doprinosu Banačana narodnooslobodi-
lačkom ratu i revoluciji.

Za ovaj svoj rad koristio sam sva izvorna originalna doku-
menta kojih je, na žalost, malo sačuvano, ili ih je u Banatu
malo i bilo, s obzirom na uslove pod kojima je borba vođena.
U značajnijoj meri sam koristio dokumenta iz nemačkih izvora,
što je bilo od važnosti za utvrđivanje datuma pojedinih doga-
đaja, neprijateljskih snaga i značajnijih podataka kojih na dru-
goj strani i nema, posebno za poslednji mesec operacija u Ba-
natu. Treba, međutim, reći da ni ovi dokumenti još nisu u
celini sakupljeni, obrađeni i prevedeni i tako još nisu dostupni
javnosti. (U Krajovi, se, naprimer, nalazi značajna građa Južno-
banatskog odreda). Koristio sam mnoge rekonstrukcije i sećanja
učesnika, koje, iako ih nije malo, ne pokrivaju sve krajeve i sve
periode. Koristio sam se i nekim rukopisima neobjavljenih hro-
nologija i hronika, kojima se, kao i sećanjima, moralo kritički
prilaziti. I, konačno, koristio sam veći broj naučnih i stručnih
priloga, hronika i knjiga u kojima je sadržana tematika kojom
sam se bavio.

Arhivsku građu koristio sam iz raznih fondova i zbirki koje
se čuvaju u Istorijskom arhivu Pokrajinskog komiteta SKS za
Vojvodinu, Muzeju socijalističke revolucije naroda Vojvodine,
Vojnoistorijskom institutu, Arhivu Centralnog komiteta SKJ, Ar-
hivu SR Srbije, Istorijskom arhivu Zrenjanin, Istorijskom arhivu
Pančevo, narodnim muzejima u Zrenjaninu, Kikindi i Pančevu,
kao i dokumenta koji su sačuvani kod pojedinaca.

Koristio sam sledeće objavljene radove:

- Atanacković, Žarko: VOJVODINA U BORBI, Novi Sad 1959.
Atanacković, Žarko: USTANAK U VOJVODINI, Vojni glasnik,
Beograd, 1956/4, str. 3—19
Bjelić, Ilija: PARTIZANSKO RAZVOĐE, Novi Sad, 1974.
Cvejić, Ruža i dr: KRATAK PREGLED RAZVITKA REVOLU-
CIONARNOG RADNIČKOG POKRETA U VOJVODINI
1870—1950, Novi Sad, 1969.
Dukuljev, Jovanka: UČESNICI U OKTOBARSKOJ REVOLUCIJI
I ODJECI OKTOBRA PREKO DOKUMENATA ISTORIJS-
SKOG ARHIVA PANČEVA, Informator 7, Pančevo 1967,
str. 1—62.
Dukuljev, Jovanka: AKCIJA NA PRUZI KOD VOJLOVICE,
Informator, 1971/9, str. 59—75.
Ivković, Božidar: NEKI METODI EKONOMSKE POLITIKE I
PRIVREDNE PLJAČKE OKUPATORA U BANATU 1941—
—1944, Vojvodina 1941, Novi Sad 1967, str. 175—200.
Kecić, dr Danilo: PRILOG DISKUSIJI O POLITICI I PRAKSI
KPJ U VOJVODINI 1941, isto, str. 425—433.
Kecić, dr Danilo: PRIPREME ZA USTANAK U VOJVODINI
1941, Zbornik radova Istorija Radničkog pokreta, Beograd,
1966, str. 227—264.

Končar Zagorka, Tabački, Ljubomir: UVEK U BORBI, Novi Sad, 1970.

Markov, Mladen: ŠTA SA OTADŽBINOM?, Pančevo 1972.

Milanović, Đorđe: ZAPAŽANJA I OCENE SVETOZARA MARKOVIĆA, ŽARKA ZRENJANINA I IVE LOLE RIBARA O RAZVOJU NOB U BANATU, Vojvodina 1941, Novi Sad, str. 165—174.

Mitrović, Košta: POD KULOM VRŠAČKOM, Novi Sad, 1971.

Morača, Pero: JUGOSLAVIJA 1941, Beograd, 1971.

Momčilović, Đorđe:

- POD JEDNOM ZASTAVOM, Novi Sad, 1968.
- NA BANATSKOJ STRANI, Beograd, 1974.
- KAKO DO BRIGADE, Zrenjanin 1976.
- BRANKO GLEDA, Revolucionarni likovi Beograda, Beograd, 1972, sv. III, str. 67—114
- AKCIJE CK KPJ I PK KPJ ZA VOJVODINU NA USPOSTAVLJANJU I ODRŽAVANJU VEZA SA PARTIJSKIM ORGANIZACIJAMA I FORUMIMA U BANATU 1941—1944, Istraživanja I, Novi Sad, 1971, str. 199—226.
- ODJEK BITAKA NA NERETVI I SUTJESCI U SEVERNOM BANATU I AKCIJE NA OKUPLJANJU SNAGA I NJIHOVO POVEZIVANJE SA CENTRIMA POKRETA, Neretva—Sutjeska 1943, Beograd, 1969, str. 492—498.
- RATNI ZLOČINI NEMAČKOG OKUPATORA U BANATU, Leskovački zbornik, Leskovac, 1972/12, str. 117—134.
- KARADORĐEVO 1941, Vojvodina 1941, Novi Sad, 1967, str. 255—227.
- ALEKSANDROV ACKO-KARADORĐEVACKI PARTIZANSKI ODRED, 1941—1942 u viđenju učesnika NOB, Vojno deio, knj. VIII, Beograd 1975, str. 130—139.
- FORMIRANJE PARTIJSKE I SKOJEVSKE ORGANIZACIJE U BANATSKOM KARADORĐEVU I NJIHOVA DELATNOST U PRVOJ GODINI RATA, isto, knj. VI, str. 225—241.
- U OBRUČU, list „Zrenjanin“ 1956, (tri nastavka)
- PRELAZAK BANATSKIH PARTIZANA U SREM, Radio-Beograd, 12. IX 1966.
- SVEMOGUĆI ARTEM, Komunist, 15. IX 1966.
- POSLEDNJI METAK ZA SEBE, Komunist, 22. IX 1966.
- IZ SEVERNOG BANATA U BOSNU, Narodna armija, 18. X 1966.
- PISMA IZ CARICINA, Komunist, 15. IX 1966.
- PISMA LJUBOMIRA MOJINA, Komunist, 22. IX 1966.
- KARADORĐEVO U BLOKADI, „Zrenjanin“ 15. VII — 6. X 1967, (feljton u 13 nastavaka)
- SUSRET SA CRVENOM ARMIJOM U BANATU, „4 jul“, 9. III 1968.
- SEKRETAR REJONSKOG, Komunist, 29. II 1968.
- CRNA I ANTON, Komunist, 15. IX 1969.

- TEHNIKA OKRUŽNOG KOMITETA ZA SEVERNI BANAT, Bibliotekar, Beograd, br. 3/1970, str. 409—419.
  - MANDINE SKOJEVKE, Narodna armija, 19. II 1971, 26. II 1971.
  - PRVI USTANICI SEVERNOG BANATA, „4. jul“, 26. X 1971.
  - KANONADA NA DUNAVU, Narodna Armija, 21. XI 1974.
  - BITKA JE DOBIJENA, Narodna armija, 28. XI 1974.
- Pere, Radivoj Pavle: SVETIONIK NA DUNAVU, Novi Sad, 1959.
- Popov, Milivoj: MESNE ORGANIZACIJE NARODNOG FRONTA DRAGUTINOVA I BEOBRE UOCI RATA 1941, Vojvodina 1941, Novi Sad 1967, str. 279—294.
- Popov, Milivoj: ŽITO U PLAMENU, (rukopis u štampi)
- Rajkov, Milivoj, Jeremić, Radoslav: KRATAK PREGLED RAZVITKA REVOLUCIONARNOG RADNIČKOG POKRETA U KIKINDI I OKOLINI 1870—1941, Kikinda, 1969.
- Strugar, Vlado: JUGOSLAVIJA 1941—1945, Beograd 1969.
- Sećerov, Mata: HRONIKA PADEJA, Novi Sad, 1975.
- Šijački, Ljubica, Šijački, Sava: KIKINDA OD 1941. DO 1945. Godine, Kikinda, 1970. (rukopis)
- Tabački, Ljubomir: ORGANIZACIJA NOP-a U KUMANU 1941, Vojvodina 1941, str. 347—361
- Vasić, Đorđe: HRONIKA O OSLOBODILAČKOJ BORBI U JUŽNOJ BAČKOJ, Novi Sad, 1969.
- Vasilić, Ljubica: GRAĐA ZA ISTORIJU VOJVODINE: DOKUMENTA PK KPJ ZA VOJVODINU 1941—1945, Novi Sad, 1971.
- Veg, Šandor: PRIPREME ZA USTANAK I PARTIZANSKI ODREDI U BANATU 1941, Zbornik radova Vojvodina 1941, Novi Sad, 1967, str. 7—59.
- Veg, Šandor: SISTEM NEMACKE OKUPACIONE VLASTI U BANATU, Zbornik Matice srpske, Novi Sad 35/163.
- Vlajić, Đorđe: PLAMEN NAD CREPAJOM, Novi Sad, 1968.
- Veselinov, Jovan: SVI SMO MI JEDNA PARTIJA, Novi Sad, 1971.
- Vojvodić, Ilija: RUSKO SELO U RATU I MIRU, Novi Sad, 1969.
- NARODNI HEROJI JUGOSLAVIJE, I i II tom, Beograd 1975.
- 15 VOJVODANSKIH BRIGADA, Novi Sad, 1953.
- VOJVODINA U BORBI, Album, Novi Sad, 1963.
- VOJVODINA 1941—1945, Novi Sad, 1954.
- ŠTAMPA U BORBI 1941—1945, Novi Sad, 1961.
- ZBORNİK DOKUMENTATA I PODATAKA NOR JUGOSLOVENSKIH NARODA, Tom 1/6, Tom 1/8, Tom 1/17, Tom II.
- ZRENJANIN, Zrenjanin, 1966.

Koristio sam i hronike Deiiblata, Vojvode Stepe, Arađca, Aleksandrova, Botoša, Neuzine, Novog Bečeja, Vranjeva, Dubice, Južnobanatskog odreda i druge.

Očevidno je da nedostaje priloga o ratnim prilikama u takvim mestima kao što su bila Melenci, Zrenjanin, Vršac, Bela Crkva, da i ne pominjem druga.

Posebno se zahvaljujem drugu Jovanu Veselinovu Žarku na izuzetnoj podršci i neposrednoj pomoći i sugestijama koje su mi koristile, posebno u analizama i zaključcima, kao i na njegovom značajnom prilogu koji je uvršten kao predgovor ovoj knjizi.

Takođe se zahvaljujem recenzentu pukovniku Miši Lekoviću na brižljivoj analizi rukopisa, predlozima i intervencijama, kao i redaktoru Gavrilu Antiću, koji su svojim radom doprineli poboljšanju teksta ove knjige.

REGISTAR LIČNIH IMENA

A

- Aca — Pađan Žarko
 Aca Bomba — Vukan Ilija
 Acketa Dragomir Dane, 139—
 40—, 270, 313, 325, 329
 Acketa Jasmina, 325
 Acketa Petar, 139—40, 142, 235,
 263
 Aćimac Jovan, 219
 Aćimov Rada Kalić, 104, 216,
 220
 Aćimov Sava Kalić, 105, 216,
 220
 Aćimov Žarko Kalić, 302—3,
 311
 Aćimović Dušan, 444
 Aćimović Milan, 42, 58, 59
 Adam Dejan, 272—3
 Adamov Žarko, 158, 227—8, 478
 Adamović Milan, 462
 Adamović Nikola, 348
 Aga — Popov Avakum
 Agbaba Bojana Bika, 409
 Agbaba Bosa, 349, 370
 Agbaba Dara, 349
 Agbaba Luka, 390
 Agbaba Joco, 396
 Agbaba Manda, 340, 579
 Agbaba Milka Crna, 282, 288—92,
 307, 346, 349, 352, 357, 362,
 365, 368, 388, 392, 396, 398,
 412,-14, 416, 423, 520, 533,
 572—3, 578
 Agbaba Naka, 349, 370
 Agbaba Nena, 349
 Ajduković Savka, 426
 Albu Petru Makra, 147—8, 235,
 260—1
 Albu Žarko, 69
 Aldan Lidija, 117
 Aldan Petar Pera, 107, 136—7,
 143, 148, 257—266
 Aldan Tiberije Boci, 49, 77—8,
 117, 118, 120, 236
 Ambruž Ilija, 260
 Ambruž Ljubica, 269
 Ambruž Nikola, 269
 Amidžić Radivoj, 91
 Anders, 99
 Andra = Jovanović Živa
 Andrej ic Ivko, 334
 Andrejić Joca Šolohov, 328
 Andre j ic Toza, 328
 Andrija = Soti Pai
 Andrija = Markušev Doka
 Ankucić Kornelija, 71, 144, 447
 Ankucić Lukrecija Neca, 22,
 143, 235, 260, 267, 273, 509
 Antić Gavriilo, 580
 Antin Ivan, 207
 Antin Pera, 207
 Anton = Radaković Maćo
 Apaš = Protić Milivoj
 Aradski Milutin, 403—4
 Arsa = Turinski Žarko
 Arsenov Ivanka, 57
 Arsenov Ilija, 110, 111, 300
 Arsenov Milorad, 60, 117—19,
 236

Arsenov Nikola, 482
Arsenov Stojan, 47, 49, 77—8,
117—120, 236
Artem = Janjušević Obren
Atanacković Žarko, 232, 577
Atanasijević Voja, 26
Atoja = Popov Arkadi je
Avram Sava, 443
Avramov Nebojša, 67

B

Babić Steva, 443
Babić Triva, 340, 417—19
Babin Branko, 94
Babin Pavle, 443
Babin Sredoje, 294
Baca = Kevrešan Emil
Baca = Tapavički Omer
Baca = Ubavić Velja
Bača = Milankov Žarko
Bača = Stojanov Milutin
Bahman, pukovnik, 530, 543
Baja = Dragaš Spaso
Bajić Branko, 170, 248, 251—2,
259, 373
Bajić David, 134, 179, 184
Bajić Slobodan, 158
Bajin Sava, 134
Balaban Mile, 208
Balać Božo, 294, 427
Baltašik Albert, 22, 117, 119,
121, 123, 126, 132—3, 150, 179,
204, 234
Bandelov, 33
Banić Božo, 175
Barabaš Gustav, 15
Barać Božo, 85, 352, 356
Barać Đuro, 356, 370
Barać Svetozar, 536
Baračkov Milenko, 220
Bamić Aca Dušan, 95—96, 156,
160, 298, 348, 352, 357—8, 362,
573
Barnić Dragoljub, 158, 226
Bamić Nedeljko Žarki, 102, 298,
348, 454—5, 457, 459, 460, 463,
465, 471, 514, 562—3, 574
Bartl Petar, 206

Basta Dane, 83, 85
Basta Milan Bukarica, 296, 346,
455, 461, 463, 467—8, 514
Bašanov Miroslav, 113
Bata = Marinkov Emil
Bata = Vlajković Radovan
Batančev Uroš, 152, 207
Bartga Miloš Mali, 458
Batrga = Marinkov Milorad
Bećigaja = Despotović Žarko
Bekić Branko, 269
Bekić Dobrila, 269
Bekić Stevan Boško, 261, 263,
446—7
Bela, 317
Bela = Gaborov Lenka
Belančić Jelena, 398
Beli = Pere Radivoj
Belić Zoran, 300, 396
Belobrk Ilija, 219
Belošev Jovanka, 207
Bel jak Nikola, 381
Beljak Sava Braćan, 381
Beljin Dušan, 139—40
Beljin Kamenko, 269
Beljin Slavko, 139—40
Beljin Stevan, 268
Ber Frank, 317—18
Berar Borivoj, 340
Berberski Slobodan Lala, 301—
3, 333, 375, 383, 442
Berček Sekula, 163
Berić Đura, 220
Berković, 411
Beronja Božidar Boško, 382, 451
Berens, 278
Besalić Sava, 264
Bešlin Bogdan, 111, 210, 391
Bešlin Damjan Dančika, 111,
211, 267, 300—1
Bibin Branko, 158, 225, 228
Bibin Dara, 430
Bibin Ignja, 226, 457—8
Bibin Natalija Keka, 483
Bibin Sredoje Momak, 397, 478,
483
Bibin Živa Mali, 423, 478, 483
Bigović Jovan, 133, 208
Bika = Agbaba Bojana
Bira Nenad, 91

- Birča = Repman Ignjat
 Birg Hans, 473
 Biringer Krištof, 152
 Birovljev Nenad, 54, 72
 Bjelić Ilija, 577
 Bjelobaba Dragan Crveni, 287,
 347, 352—3, 355—6, 382, 386,
 388, 391, 418, 420, 423, 477,
 486—7, 514, 533—4
 Blažić Kata, Merima, 290, 339,
 349, 370
 Blažić Mara, 91
 Boci = Aldan Tiberije
 Boberić Ivan Miloš, 218, 220
 Boberić Slavko, 103, 158, 176,
 218, 220
 Bogaroški Aleksandar, 128, 129
 Bogaroški Dušan, 121, 126, 203,
 398
 Bogaroški Milica, 123
 Bogaroški Mita, 121—2, 150, 206
 Bogaroški Nikola, 122, 125, 398
 Bogaroški Paja, 122
 Bogaroški Uroš, 121
 Bogaroški Vlada, 43, 117, 123,
 126, 150, 202, 204, 236, 398
 Bogaroški Vuka, 223
 Bogdanov Draža, 455,
 Bogdanov Dušan Senko, 436,
 443, 445—7, 504
 Bogdanov Miloš, 426
 Bogdanov Milenko Gvožđar,
 105, 217, 220
 Bogić Jovan, 263, 268, 269
 Bogić Nikola, 263, 268, 269
 Bogoj Dušan, 136
 Bogosavljev Nikola Nika, 129,
 133
 Bogosavljev Nikola, 489
 Bogunović Mara, 462
 Bogunović Vaso, 269, 391, 406,
 409
 Bokšan Ana, 148, 255
 Bokšan Sava, 148, 255
 Bokšan Slavko, 148
 Bosnić Zivan, 381
 Boško = Despotović Žarko
 Boško = Bekić Stevan
 Boškov Žarko Čada, 158, 298—9,
 310
 Bošnjak — diverzant, 454—5
 Bošnjak Bogoljub, 84, 86
 Bošnjak Dušan, 78
 Bošnjak Ružica, 94
 Bošnjak Voja, 49, 64, 74, 77, 92,
 165, 170, 181
 Božić Miloš Nikako, 85—88, 287,
 290, 346, 350, 353—4, 361—2,
 368—71
 Božin Emest, 58
 Braca = Granfil Toma
 Braco = Vrzic Stanko
 Bracanski Ziva Gavra, 94, 389,
 403, 471—2, 574
 Bracika — Radnović Slavko
 Braćan = Beljak Sava
 Bradić Dušan, 67, 69—70
 Bradvarević Stanko, 138
 Brančić Borivoj Dadin Laza,
 220
 Brandić Ničifor, 122, 125
 Brančić Radovan, 22, 58, 117,
 124
 Branislavljević Ivanko, 328, 335,
 508
 Branko = Glumac Ilija
 Brankov Anđa, 145
 Brankov Dejan, 22, 38, 44, 47 8,
 64, 136, 137, 140, 142—3, 146,
 258, 260—4, 266, 270—3, 277,
 312
 Brankov Mladen, 139
 Brato = Đukić Milan
 Brdarić Košta, 207
 Britvar = Grujić Sreten
 Brka = Miroslavljev Zdravko
 Brkica = Momčilović Đorđe
 Brnčić Lazar, 103,
 Broz Josip Tito, 11, 17, 238,
 274—6, 301, 330, 372, 374, 493,
 551, 561
 Brum Gotfrid, 148
 Brusin Gavra, 220
 Brusin Lazar, 215
 Brusin Milan, 105, 217, 220
 Brusin Racko, 212, 213
 Brustulj Velja, 110, 115, 186
 Buba = Gavrić Dragoljub
 Bucul = Veskov Sredoje
 Buća = Svilar Bude

Budavalčev Arsa, 395, 489
Budimir Ilija, 361, 370
Budišin Đura, 42
Budišin Miloš, 42
Budišin Pera, 110
Budišin Sava, 111
Bugarski = Georgijević Dimi-
trije

Bugarski Ivan, 155

Bugarski Nikola, 269

Buholc, 159

Bukacel Zika, 41, 49, 135—6,
164—5, 257

Bukarica = Basta Milan

Bukovac Stanko, 194

Bukvić Branko, 409, 416

Bulat Rade Smud, 366

Bulov Pavle, 147

Bulov Ziva, 220

Bulovan Paja Ilija, 219

Bunić Dara, 408

Bura = Stoičev Mita

Bursać, 165

Bursać Stevan, 208

Buzadžija Dušan Jova, 260—1,
263—4, 313, 315, 327, 335, 432,
573

Buzadžija Stevan Milenko, 434

Buzadžija Zlatobor Horovačka,
261, 265, 313, 315—16, 335,
508

C

Ciga = Zličić Đorđe

Oiglič Vojin Vanjka, 386, 388,
403

Cimerman, pukovnik, 545

Coto = Knežić Ivan

Crna = Agbaba Milka

Crna = Ivačković Gordana

Crni = Dobrić Boža

Crni = Grahovac Jovo

Crni Rada = Grujić Rada

Crnjanski Milan, 43

Crveni = Bjelobaba Dragan

Čurica = Čanković Sofija

Čuvaj Melita Mira, 310—11

Cvejić Mile, 471, 574

Cvejić Milorad, 394

Cvejić Ruža, 577

Cveta — dolmar, 381

Cvetić Jelena Jela, 340, 349

Cvetić Slavko, 219

Cvetkov Vladimir, 207

Cvetković Pera, 447

Cvrkalj, 444

C

Čale = Stanisavljev Slavko

Čalić Branko, 385

Čalić Petar, 385, 423

Čalić Rade, 296, 356, 385

Čapa = Francuski Nikola

Čikić Aleksandar, 398

Čincul Žarko, 131, 202

Čira = Martinović Milan

Čirović Dobroslav, 165, 192, 194,
214

Čirpanov Radivoj, 47, 71, 170,

173, 187, 208, 235, 239, 240,
247—8

Čorkov Sredoje, 111

Čujić Branko, 350, 370

Čulibrk Stanko, 85, 284—5

Čurčić Cvetko, 519

Čurčija Janko, 75, 161

Čurčin Dušan, 207

Čurčin Mita, 122, 125, 150, 206

Čure = Jovičić Georgi je

Čuruzan = Milovanov Milenko

C

Čabrić Dragan, 455

Čabri ja Sima, 146—7, 235

Čada = Boškov Žarko

Čakić Jovo, 443

Čanković Sofija Curica, 356

Čapajev, 14

Čapajev = Vasić Aleksandar

Čaruga = Solarov Boža

Čezbamin Veselin, 192, 298

Čelenetić Nevenka, 131, 208

Čerčil = Milošević Mladen

Česan Mihailo, 228

Čiča Ilija, 34

Čiča Jovo Serdar, 418—19, 462

Čiča = Borivoj Maletin

Čiča = Kljajić Košta
Čika = Katana Doka
Čika Mile = Pasulj Srđa
Čilibrija Moma, 269
Čizmar = Veselin
Čobanov Isakov Aleksandar
Meda. 454—5, 465, 469
Čolak Milan, 110, 111, 113, 211,
299
Čolak Slobodan, 113
Čolić Danica, 216
Čolić Ljubomir, 15, 16
Čolić Ljubomir, 102, 106, 158,
185, 213, 216
Čolić Mihailo, 482
Čolić Stevan Marko, 391, 465,
489, 506, 520, 548
Čolić Slavko, 83, 84, 86—7, 290,
340, 342, 348—9, 570
Čolić Svetožar, 104, 216, 220
Čvorak Ivan, 133, 206
Čvorkov Zora, 208
Čvrlja = Subotin Cveta

D

Dacin Bojka, 125
Dadić Milenka, 321
Dadić Voja, 321
Dadin Laza = Brančić Borivoj
Dakti Jožef, 15
Damjanov Andrija, 192, 236
Dančika = Glavaški Damjan
Dane = Akceta Dragomir
Danilović Veselin, 117
Dapčević Ivo Maksim, 538
Dautović Mirko, 83, 85
David = Drenča Bogdan
Davidovac Gena, 163, 164, 228
Davidovac Ljuba, 108
Debeljački Žarko, 269
Dejanov Milan, 128
Delić Đuran, 294
Delić Stevan Zrnić, 515
Denić Nešo, 153
Desančić Poučki, 109, 208
Despotov Kosana, 131
Despotov Marko, 131, 202, 208
Despotov Milan, 269
Despotov Miloš, 131, 202, 208

Despotov Saveta, 128, 131, 202,
204, 415, 480, 489, 533—4
Despotov Smilja, 131
Despotov Vita, 131, 153, 186, 202
Despotović Žarko Boško, 271—3,
312, 321
Dimitrijević Gliša, 482
Dimitrov Georgi, 330
Div = Novaković Milan
Doban Korolijan, 265
Dobrić Đuro, 476
Dobrić Boža Crni, 434
Dobrosavljev-Brankov Bogoljub,
128, 152, 203, 206
Dobrosavljev Ignjat, 128, 133,
415, 489, 533
Dobrosavljev Jovanka, 208
Dobrosavljev Ljubomir, 128, 133
Doronjski Dušan Jocika, 502,
526, 548, 575
Doroslavac Stojanka, 125
Došen Dragan, 423
Draganić dr Laza, 265
Dragaš Spaso Baja, 288, 290,
346, 348, 363
Dragić Ziva Zića, 319, 326
Dragoj ević Petar, 447
Dragomirov Vlada Rema, 11,
209, 211
Drakulić Dušan, 93
Drakulić Laza, 455
Dražić Katica, 133, 202, 206
Dražić Sever, 129, 133, 152, 202,
206
Drenča Bogdan, 260—3, 266—7,
270, 324—5, 331, 334, 436,
572—3
Drobac Radinka, 408
Drobac Svetožar, 408
Dubajić Miloš, 471, 486, 515
Dukatorov Predrag, 331
Dukić Nikola Jova, 380
Dukuljev Jovanka, 577
Dumitrov Vlada, 129, 133, 206
Dundić Aleksa, 15

Đ

Đekić Mile, 385, 406—7
Đerić Veljo, 361, 370

Dokica = Pribić Milan
 Dokica = Janković Obrad
 Domparin Aleksa, 117
 Domparin Kata, 114, 207
 Dorđević Dura Sima, 71—2, 109,
 168, 254—5, 283—4, 287,
 307—9.
 Dorđević Mita, 75, 79
 Dukanov Paja, 26
 Dukanov Radivoje, 206
 Đukić Bogdan Svrćo, 419—420,
 477, 515
 Đukić Danja, 356, 370
 Đukić Milan Brato, 287—8, 376
 Đukić Nikola, 267
 Đukićin Krstina, 114
 Đukićin Milivoj Pokrajinski,
 113—114, 186, 211, 299, 384,
 391, 430
 Đukićin Mirko, 471
 Đukićin Stevan, 113
 Đukin (braća), 134
 Đukin Sretko, 319
 Đula = Vrzic Danica
 Đurđev Jovan, 122, 126
 Đurić Anđelka, 269
 Đurić Biserka, 335, 508
 Đurić Dragoljub, 294
 Đurić Košta, 75, 79, 136, 161
 Đurić Milutin, 335, 508
 Đurić Mirko, 382, 451
 Đurić Nedeljko, 96, 228
 Đurić Radivoj Katovski, 265,
 319, 436, 440, 573—4
 Đurićin Đura, 89—90, 339
 Đurićin Mile, 90
 Đurićin Milan, 116,
 Đurićin Milan Lale, 158, 218
 Đurićin Milorad, 111, 300
 Đurićin Milić, 532
 Đurićin Rada, 113, 116, 208—9
 Đurićin Svetolik, 220
 Đurićin Zoran, 110
 Đurišić Steva, 164, 228

E

Egelja Luka, 288, 280, 339
 Edelman, 478
 Engels Fridrih, 456

Engs Georg, 166
 Epifanić Zivko, 402—3, 462
 Erdedi, 482
 Erdeljan Joca Aleksa, 103—4,
 156, 172, 175—7, 229, 254,
 284, 310—11
 Erdeljan Milutin, 218
 Erdeljan Ranko, 455
 Erdeljan Sava, 220
 Erdeljan Slobodan, 269
 Erdeljan Zivojko, 218
 Eremić Bogdan, 16
 Eremić Ljuba, 216
 Erski Rada, 161

F

Fa Jožef, 116
 Farkić dr Bora, 56, 181
 Farkos Milorad, 110
 Fazekaš Janoš, 77
 Feher Paul, 132
 Feješ Klara, 38, 117
 Ferdiner = Bešlin Dančika
 Fibišin Ilija, 164, 228
 Fića = Filipčev Milojo ko
 Fića = Ilij in Filip
 Filipčev Milojojo Fića, 49, 71,
 83—4, 86—8, 154, 162, 171—2,
 177, 179, 181—2, 184, 187, 235,
 302—5, 338—44, 348—50, 355,
 362, 365—6, 368, 376, 384, 386,
 400, 410, 420, 424—5, 448,
 455—6, 461, 467—8, 471—2,
 489, 506, 548, 570, 572, 574
 Filipčev Roman, 13, 16
 Fjodor = Gojko Zlatibor
 Fogaraš Arpad, 77
 Fogaraš Žarko, 56
 Francenhofer Franja, 57, 58
 Francuski Dalibor, 47
 Francuski Đura, 120, 122, 126,
 150
 Francuski Nikola, 279, 366, 368,
 384, 388, 392, 413, 415
 Francuski Vlada, 177
 Frank Sandor, 78
 Friđeš, 462
 Frka = Varjaški Dorđe
 Funduk Mile, 134, 179, 184

- Gaborov Ljuba, 164
 Gaborov Ljubinka Plava, 348
 Gaborov Lenka Bela, 348
 Gaborov Nika, 164
 Gaborov Sava, 346, 359, 382,
 419
 Gabner, 321
 Gajin Mile Puška, 134, 153, 415,
 471
 Gajin Veselin, 134
 Galanski = Knežević Sava
 Galijaš Pera, 512
 Gavra = Bracanski Ziva
 Gavrić Dragoljub Buba, 122, 126,
 206
 Gavrilov Ljuba, 164
 Gavrilov Nika, 151
 Gavrilov Nikola, 164—5
 Gavrilov Sava, 204
 Gavrilov Sredoje, 117
 Gecić Milena, 413
 Gebhard Andrija, 157
 Georgijević — Bugarski Dimi-
 tri je, 15
 Gerga Voja, 439
 Gile = Matić Dragiša
 Gladić Dobrivoj Uvalin, 104,
 105, 220, 570
 Gladić Dobrivoj Dobra, 50
 Gladić Mileta, 108
 Gladić Toša, 105, 220
 Gladinski Ivan, 269
 Glavaški Damjan Danćika, 290,
 340—3
 Glavaški Bora, 59
 Gledić Đuro, 85—88
 Gleda Branko, 88, 282, 285, 287,
 293, 338, 342, 346, 350, 360,
 365, 368—71, 576, 578
 Gleda Košta Stevica, 296, 352,
 360, 382, 386, 390—1, 396,
 406—11.
 Gligorin Jovan, 415
 Gliša = Javorina Đuro
 Gliša = Stanković Radivoje
 Glišan = Novaković Đuro
 Glišić Aleksandar, 161
 Glišin = Nemčev Veselin
 Glumac Dane, 85—88, 282, 382-
 -3, 396
 Glumac Ilija Branko, 262, 265,
 326
 Glumac Nikola, 262
 Glumac Nina, 361
 Glumčić Milan, 356
 Goca = Popov Dobrivoje
 Godovšček Velja, 443
 Gojkov Zlatibor Fjodor, 145,
 331, 334, 373
 Golić Anica, 128
 Golić Mita, 538
 Gostović Milan, 426
 Gostović Nedeljka, 426
 Grahovac Jovo Crni, 396, 436—8,
 440, 574
 Granfil Toma Braća, 117, 279,
 366, 368, 384, 392, 420, 457,
 519, 533—4, 539
 Graor Dušan, 77, 192, 207, 266
 Grane = Vincel Milan
 Grasi, 196
 Grbanov Mihailo, 15
 Grbić Miloš, 476
 Grbić Nikola, 294
 Grčki Sreja, 482
 Griša = Savin Dragutin
 Grmeč = Knežević Đura
 Grnčarski dr Slavko, 491
 Grobarka = Marković Desa
 Gros, 219
 Grosman Adam, 206
 Grošin Momčilo, 94, 227, 228
 Gruber, 441
 Grubišić Iso, 420
 Grubišić Petar, 409
 Grujić Aleksandar Saša, 154,
 171, 179, 202, 204
 Grujić Aleksandar, 117, 184
 Grujić Danilo Nikola, 47, 53—4,
 57, 63, 72—3, 76, 83, 85—90
 105, 163—5, 168, 170, 172—3,
 180—1, 183, 236, 238
 Grujić Ljubomir, 77, 207
 Grujić Rada Crni Rada, 103—5,
 156, 167, 170, 174, 176, 181,
 228, 253—5, 292, 305—11, 339,
 450

Grujić Sretko Brit var, 139—40,
144, 235
Grujić Stojan, 412—14, 458
Grujin Zika, 161
Grulović Aćim, 240, 249, 252,
365, 421
Grulović Nikola, 301—3,
Guču Arun, 264
Guculj Vasa, 447
Gutenkunst Johan, 195
Guteša Nikica, 486, 498
Gvozdencov Sima, 22, 235
Gvoždar = Bogdanov Milenko

H

Habel Jovan 117
Hajduković Zdravko, 93, 344
Hajm Karl, 31, 407
Halasov Milenko, 283, 535
Hajnrh, 411
Hancel Filip, 354
Harle Jozef, 407, 484
Has, 196
Hasan = Zivić Srečko
Hepel Anton, 195
Hercog Franja, 72, 75—7, 79, 92,
570
Hermal Jožef, 15, 16
Hibš Jožef, 113
Hilebrand, pukovnik, 524, 545
Hinić Dušan Simo, 480
Hipvel, 214
Hitler Adolf, 21, 23, 24, 27—29,
244, 495, 498, 533
Hođera =Milankov Žarko
Horovočka = Buzadžija Zlatko
Horti Mikloš, 21, 27, 44, 243—4
Huravik Zuza, 443, 447
Huška Antal, 142—43, 145

I

Iga Vračevgajac = Birčić Ig-
njat
Igor = Uzelac Slavko
Ikonov Ivan, 90
Ilić Vladimir Lenjin, 54, 118,
164

Iličić Jefta, 483
Ilija = B ulova Pa ja
Ilijin Filip Fića, 83, 85, 86
Ilijin Sredoje, 117
Ilijin Vasa, 208, 236
Ilišin Sredoje, 284
liner, 278
Isakov Kamenko, 397
Isakov Veselin Čizmar, 397, 462
Isakov Vojica, 110
Ispas Angelina, 219, 223, 228
Ispas Miroslav, 343
Ivačković Gordana Crna, 63, 72,
170, 187, 235, 240
Ivačković Rada, 269
Ivančević Marko, 515, 537
Ivančević Nikola, 92, 296, 391
Ivančić Božo, 294
Ivanov Vladimir, 132
Ivanović Koviljka, 145
Ivkov Svetislav Nisa, 71, 139,
277—3, 314, 235
Ivkov Veselin, 303
Ivković Božidar, 577,

J

Jakovljević Sava, 409
Jakša = Ranisavljević Ratomir
Jakšić Amalija, 144, 260
Jakšić Ivan, 117
Jakšić Milan, 143—4, 235, 260
Jakubec Bora, 458
Jan = Popov Dejan
Janić Luka, 129, 154, 203, 206
Janić Ziva, 128
Jankov Angelina, 227—8
Jankov Dimitrije, 91
Jankov Ljubomir, 228
Jankov Mirjana, 269
Jankov Pera, 132
Jankov Sava, 269
Jankov Vasa, 117
Jankov Zika, 455
Jankov Ziva, 177
Janković Mara Rita, 319, 334
Janković Obrad Đokica, 514,
516, 532, 574

- Jankulov Šiniša, 265, 447
 Jan ja = Milutinovic Nada
 Janjetović Božo, 84, 86—88
 Janjić Slavko, 134
 Janjušević Obren Artem, 296,
 382—3, 386, 410, 418, 423, 451,
 455, 465, 476, 484, 563
 Jarkovački Doka, 22
 Javorina Đuro Gliša, 39, 81—83,
 85, 91, 288, 290, 292, 346, 365
 Jeremić Branko, 145, 158
 Jeremić Radoslav, 18, 579
 Jela = Radulj Jelena
 Jerkov Rada, 165, 256
 Jernej = Zlatar Žarko
 Ješić Branko, 116
 Ješić Svetozar Marko, 104, 218,
 396
 Jevremov Branko, 206
 Jevremov Veselin, 94, 158,
 225—6, 228, 236
 Jevremov Zika, 208
 Joca = Jovanović Pera
 Joca = Mišić Jova
 Jocika = Doronjski Dušan
 Jokić Ilija, 386, 370
 Jokić Jandrija, 391, 409
 Jole = Perićin Zivan
 Jolić Dragoljub, 133, 206
 Jolić Jovanka, 202
 Jolić Lazar, 207
 Jolić Milan, 133
 Jolić Milivoj, 202, 208
 Jolić Vasa Vedin, 128—31, 133,
 150—3, 203, 206, 231, 235, 571
 Jolić Voja, 131
 Jovanov Doka, 260
 Jorgin Cveta, 110
 Josipović Mića, 22
 Jova = Buzadžija Dušan
 Jova = Jovanović Stevica
 Jovanče = Stojković Miša
 Jovanov Cveta Ruma, 96, 100
 Jovanov Đurđevka, 75, 161, 184
 Jovanov Miloš, 72, 75, 161—4,
 167, 181, 184, 235, 274, 279,
 323, 570, 572
 Jovanov Svetozar, 226, 228
 Jovanov Zivko, 75, 161
 Jovanović Anđa, 271—3, 277, 312
 Jovanović Dušanka Branka, 71,
 253, 279, 455
 Jovanović Dura Mića, 71, 252—3,
 274—7, 279, 303, 366, 368,
 384, 389, 391, 396—7, 400, 406,
 409—11, 421, 424, 452, 466—7,
 470, 519, 539
 Jovanović Mića, 328
 Jovanović Milan Njerš, 96, 99
 Jovanović Milorad, 12, 123, 125
 Jovanović Petar Joca, 140, 142,
 270, 313, 436, 446—7, 573,
 Jovanović Stevica Jova, 38, 47,
 65—7, 71, 137, 146—8, 221,
 234—5, 252—4, 256—7, 263—4
 Jovanović Toša, 253, 276
 Jovanović Vlada, 206, 208
 Jovanović Ziva Anđra, 25, 43,
 49, 140, 142, 270—2, 312—5,
 317—8, 324—3, 331—2, 334,
 436, 438, 573
 Jović Radivoj, 151
 Jovičić Božidar, 57, 119, 206
 Jovičić Stevan, 503, 506
 Jovičin Dobrivoj, 60, 112—119,
 236
 Jovičin Jelka, 319
 Jovičin Milan, 53, 117, 119, 121,
 127—8, 236
 Jovičin Teodor Kuštra, 470,
 513—14, 516, 574.
 Jovičin Ziva, 326
 Jovo = Dukić Nikola
 Jožović Ziva, 335, 508
 Juja = Kondić Dušan
 Jurišin Jovan, 171
 Jurišin Lala, 299

K

- Kajtez Krstan, 486
 Kalezić Milivoj, 393—5, 431
 Kaloper Srbobran, 119
 Kanazarević Milan, 393
 Kantar Jovo Čiča, 291, 486, 498
 Karađorđević Petar II, 21
 Karavla Nikola, 221
 Katalina Trajko, 432
 Katana Doka Cika, 163—165

- Katana Slavko, 164—5, 405, 408
 Katić Ziva, 269
 Katovski = Đurić Radivoj
 Katru Vasa Ujka, 442, 447
 Kecić dr Danilo, 8, 577
 Keka — Bibin Natali ja
 Keka = Zivkov Žarko
 Kelča Nevenka, 269
 Kelča Petar, 269
 Keljački Ziva, 226
 Kereškenji Ljudevit Volf, 194
 Keseg Lazar, 163, 267
 Kesić Bogdan, 296, 416, 418—19
 Kesić Jakša, 447
 Kesić Lazar, 208
 Kesić Todor, 207
 Kevrešan Emil Baca, 50, 93, 95
 —6, 108, 155, 229, 254, 284,
 296, 298, 338, 347, 350, 365,
 388, 391, 424—5, 466, 570, 572
 Kevrešan Milan, 94, 158, 225,
 228, 236, 283—4
 Kevrešan Milica Vida, 483
 Kevrešan Slavko, 94
 Kilvajn, general, 529, 537, 545
 Kirčanski Dragomir, 165
 Kirilov Ziva, 447, 544
 Kisling, potpukovnik, 543
 Kiš Ilonka, 398
 Kiš Mihalj, 394, 398, 415, 431
 Kišprdilov Nadežda, 228
 Kišprdilov Pera, 87, 355
 Klac Ilija, 296, 334
 Klac Nikola Nenad, 491
 Klac Petar, 296, 344
 Klac Vlado, 296, 344
 Klajn = Radukić Veljko
 Klajn Hans, 473
 Klar Alfons, 220, 221
 Klim = Miloš Popov
 Klimka = Vincer Dejan
 Kljajić Košta Čiča, 58, 119, 121,
 125
 Kljajić Miša, 117
 Kljajin Svetozar, 236
 Kmezić Anka, 91, 348
 Kmezić Nikola Nidža, 348, 502,
 526, 548, 575
 Kneč Vilhelm, 227—8
 Knejser, 411
 Knežev Aleksandar, 324—6
 Knežev Dušan, 321
 Knežev Milan, 128
 Knežević Anka, 272
 Knežević Đura Grmeč, 385, 392,
 461
 Knežević Karatan, 479
 Knežević Save Galanski, 139,
 270, 313, 325
 Knežević Vojica, 171, 179
 Knežević Ivan Cota, 158, 160,
 172, 176, 185, 216, 234
 Knip Franja, 117
 Kris Petar, 206
 Koča = Kolarov Vladimir
 Kodranov Živica, 128—131, 133,
 202, 204
 Kohleb, 462
 Kojić Božidar, 49
 Kojić čedomir, 58
 Kolarov Vladimir Koča, 25, 43,
 49, 64, 74, 77—8, 81, 170, 199
 Kolarski Ilija, 269
 Končar Zagorka, 578
 Kondić Dušan Juja, 361, 370
 Kondić Trivko, 537
 Kontić Marko Korać, 436—7,
 440, 574
 Korać = Kontić Marko
 Kormaner Rudolf, 60, 108, 236,
 260—1
 Kosanović Božo, 419
 Košić Danilo, 122, 126, 150, 206,
 208—9
 Košić Sava, 158
 Košić Todor, 152
 Kosmajac, 157
 Kosovac Mladen, 146
 Kosovac Rada, 269
 Kosovac Radoslav, 269
 Kosovac Sava, 269
 Kosovac Velimir, 269
 Kosovac Vera, 269
 Kostadinov Paja, 140, 142
 Košutić Dara, 426
 Kovač Janika, 159
 Kovač = Tutorov Milan
 Kovač Veljko Panta, 455, 472,
 515, 518

Kovačev Maksa, 56, 103—5, 158,
176, 185, 216, 234, 567
Kovačev Miloš, 470
Kovačev Nada, 391, 402, 404
Kovačev Radica, 405
Kovačev Sava Dudoš, 161
Kovačev Slavko, 405
Kovačev Stevan Stevica, 391,
402, 405
Kovačev Zivojin, 294
Kovačević Nikola, 117
Kovačević Perica, 465
Kovačević Sreta, 513
Kovačević Stevo, 408
Kovački Sava, 184
Kovački Voja, 71, 164, 228
Kovalić Petar, 60, 162, 208, 235
Kozlovački Krsta, 77, 165, 192,
194, 214, 306, 538
Kozomora Rade, 262, 267
Kragnić —• Roknić Zorka
Krajinović Branko, 417—19, 462
Kralj Marko, 477
Kralj Mile, 296
Krčedinac Stanimir, 208
Kreca = Vujanov Vujica
Kremling Rudolf, 147, 148
Krevec Oskar, 192, 473
Krneta Rade, 486, 498
Krnčić Košta, 126, 206
Kroc, 196
Krspogaččin Radovan, 133, 206
Krstić Radoje, 207
Krstonošić Nika, 455
Krvavi Vilki = Vilhelm Jozef
Kudatek — 144
Kulauzov Slavko, 129, 132
Kulić Marko, 22, 65, 70, 235,
261
Kumrić Ziva, 212—13
Kurjački Ivan, 236
Kurjački Mita, 165
Kurjački (iz Aradca), 170
Kuručev Radovan, 158
Kuštra = Jovičin Teodor
Kuzmanov Uroš, 129—30, 133—
4, 150—4, 171, 174, 186, 202
—3, 231, 235, 571
Kuzmanov Ziva, 15
Kuzmanović Milorad, 267

Kuzmanović Neško, 91
Kuzmanović Pi jada, 348
Kvaščev Velimir, 104

L

Lacin Milivoj, 208
Lajthajm, 214
Laković Steva, 413
Lala = Berberski Slobodan
Lala = Đuričin Milan
Lala = Miroslav Zdravko
Lala = Mijatov Milivoj
Lala = Zivkov Mita
Laie = Mazinjanin Vojislav
Lalica = Sadžak Dušan
Lalić Milan, 427—8
Lalić Ziva, 164
Lalač = Mijatov Obrad
Lasko = Stanić Sredoje
Latinčić Ratko, 396
Latinović Ilija, 117, 207
Lazarević Drago, 133, 207
Lazičić Bogdan, 119
Lejić Ziva, 113, 183, 186
Leka = Okanović Branko
Leković Miša, 580
Lelijer Kornelijus, 97, 101, 106,
159—60, 192, 205, 209, 224,
412, 473, 482
Lendjel Janoš, 48, 60, 108, 236,
261
Levakov Nikola, 91, 479, 485
Levakov Veselin, 284
Libman Agita, 222—3
Ličina Borko, 50, 80—1, 83—6,
88, 175, 187, 238, 302—3, 570
Lipo vano v = Sredojev Sava
Litke = Pandurov Milutin
Loh Georg, 473
Lojče = Mijatov Milovan
Lončarski Branko, 84, 86, 340
Lončarski Mile Milorad, 83—6,
91
Lončarski Pa ja, 95—6
Lončarski Ziva, 158
Lovidinov Rajko, 117, 208, 236
Luc Petar, 195, 214
Lučić Milan, 340

Lučić Rade, 340, 349
Lukić Mica, 426
Lune = Avram Miloš
Lupurov Boško, 220
Lupurov Vesa, 218, 220
Luzanov Ivan Sergejevič, 506

LJ

Ljotić Dimitrije, 42
Ljubibratić Edo, 447
Ljupčević Dušan, 370

M

Mada = Solarov Velislav
Madarac Stevan, 323
Madarov Draga, 383
Makra = Albu Petru
Maksić Veljko, 220
Maksim = Dapčević Ivo
Malenčić Borica, 133
Malenčić Milan Selja, 128—31,
179, 202, 204, 235, 355, 571
Malenčić Predrag Draga, 133,
206
Malenov Veljko, 145, 236
Maletin Borivoj Čiča, 489
Maletin Miloš, 489
Maletin Zoja, 489
Mali = Zlatoje Krsta
Mali = Belin Ziva
Mali = Batrga Miloš
Maluzkov Radovan, 207, 236
Maljugić Mita, 155, 394
Mandarin Slavko, 117
Mandić Bosiljka, 126
Mandić Dušan, 396
Marčetić Branko, 418—19
Marin Lazar, 167
Marinkov Emil, 161
Marinkov Emil Bata, 84, 86,
290, 296, 340—3, 354
Marinkov Rada Plavi, 298, 348
Marinković Đorđe, 538
Marinković Nikola, 396
Marinković Rade, 477
Marinković Sonja, 44, 57, 63,
108, 235, 539, 565

Marinović Marko, 476, 484
Marko = Čolić Stevan
Marko = Ješić Svetozar
Marko = Mikin Bora
Marko = Milić Košta
Marko = Torbica Vaso
Markov Blagoje, 208
Markov Draga, 228
Markov Lazar Zeleni, 383, 443
—4, 447, 504
Markov Ljubomir, 131, 208
Markov Mila Lackov, 130, 153,
202, 208
Markov Milan, 207
Markov Milica, 131, 202, 208
Markov Milutin Plavi, 383
Markov Mladen, 578
Marković Desanka Grobarka,
60, 147, 148, 236
Marković Dušan Duško, 111—
12, 172, 186, 209, 235, 570,
572
Marković Milan, 427
Marković Svetozar Toza, 17, 38
—9, 46—7, 49, 53, 62—5, 76,
94—5, 103, 109, 156, 163—5,
170, 187, 189, 239—41, 244—
5, 248, 251—2, 258, 274—5,
272—3, 261—2, 578
Marks Nikola, 117
Markušev Dina, 381
Markušev Doka Andrija, 381,
383, 386
Markušev Svetozar Korčagin,
372, 381, 383, 402, 405—6, 424,
455, 544, 574
Martinović Ivo, 465
Martinović Milan Čira, 414
Martinović Mirko Niko, 426
Marton Rozalija, 88, 91
Matijić Mila, 43, 236, 260
Matejić Siniša, 26
Matešić Mijo, 90
Matić Mile, 84, 86, 91, 290
Matić Dragiša Gile, 267, 314,
432
Matijašević Stevan, 447
Mazalica Mirko, 382, 409
Mazinjanin Vojislav Lale, 444
Mažnar Josip, 195

- Mečkić Lazar Tuta, 104, 176
 Meda = Čobanov Aleksandar
 Medić Milan Beli, 515
 Medić Nikola, 426
 Mehandžija Mirko, 419
 Merima, = Blažić Kata
 Mezej, 195
 Micić Dušan, 228
 Micić Milica, 227—8
 Micić — sestra Milićina, 227
 Mića = Jovanović Dura
 Mičurin = Radaković Mića
 Mihailov Dobra, 108
 Mihailov Dragomir, 67, 69
 Mihailov Krsta, 443
 Mihailov Luka, 483
 Mihailov Miloš, 126
 Mihailović Draža, 393, 439, 499
 Mihailović Jovanka, 146
 Mihailović Stevo Giga, 515
 Mihalj Servo, 17, 38—9, 46, 49,
 52, 57, 74, 80, 95, 117, 166,
 235, 568—9
 Mihajličin Zoran, 123—4, 128,
 206
 Mijić Rade, 396
 Mijatov Boško, 109, 182, 297
 Mijatov Dragomir, 102, 156, 226
 Mijatov dr Lazar, 56, 76, 91,
 208
 Mijatov Milovan Lojče, 50, 93
 —4, 158, 172, 254, 297—9, 310
 Mijatov Obrad Lalač, 161
 Mijatov Mirko, 292, 397
 Mijatov Rada, 109
 Mijatov Zoran, 102, 226
 Mikin Bora Marko, 22, 24, 49—
 50, 59, 72, 93, 96, 99, 155,
 158, 171—2, 182, 229, 254—5,
 283—4, 287—91, 298, 303—8,
 565—6, 570—73
 Mikin Zvezdana Nata, 229, 284,
 298, 338, 348, 368, 368, 455,
 476, 486
 Milan — komandant odreda,
 262—4, 572
 Milankov Žarko Bača, 22, 49—
 50, 95, 103, 105, 155, 172, 215
 —16, 234—5, 570—2
 Milanović Đorđe, 578
 Milanović Mita Srbin, 335
 Milenko = Buzadžija Dušan
 Mile = Stanislavljević Ljubomir
 Miler, general, 529
 Miler Armand Abramo vić, 15
 Miletin Petar, 108
 Mileusnić Čedo, 419—20
 Milić Košta Marko, 455
 Milić Zivan Srečko, 72, 471, 515
 Miličević Anđa, 58
 Milinčević Milan, 88, 282, 286
 Milka = Vincer Đurdevka
 Milkov Bogdan, 443
 Miloradov Mita, 110
 Miloš = Boberin Ivan
 Milošev Spasoje, 333, 442—3,
 447, 504
 Milošević Mladen čerčil, 84,
 288, 290, 294, 342, 346, 353—
 5, 459—64, 467, 470—1, 479,
 484—5, 513—14, 516, 534, 574
 Milovanov Dimitrije, 166
 Milovanov Milenko Čuruzan,
 413
 Milovanov Milovan, 391
 Milutinović Nada Janja, 436,
 489, 573
 Miljković Ljubomir Štrk, 441
 Miljuš Laza, 381
 Mira = Čuvaj Melita
 Mirčetić Lazar, 103
 Mirčetić Velja, 444
 Mirčetić Zivko, 220
 Mirilov Maksa, 89—90
 Mirko = Buzadžija Zlatibor
 Mirkov Hranislav, 105
 Mirkov Jovica, 482
 Mirkov Nada, 209
 Miroslavljević Zdravko Lala Br-
 ka, 95—6, 296, 348, 360
 Mirun = Rajačić Ilija
 Miša = Vukos Dimitrije
 Miša = Selesi Mihailo
 Mišević Stojan, 392
 Mišić Jovan Joca, 136, 235
 Mišković Lazar, 502, 575
 Mita = Rakitonov Dimitrije
 Mitić Petar, 132
 Mitrović Košta, 577

Mitrović Milan, 356, 370
Mitrović Ratko šija, 52, 57, 62
—3, 121, 124—5, 127—8, 131,
159, 235
Moc Ljubomir, 163, 128
Močanski = Vuletaš Omer
Mojin Ljubomir, 15, 578
Moldovan Draga, 138
Momčilović Đorđe Brkica, 5
—9, 11, 389, 423, 578—9
Momak = Bibin Sredoje
Momirski Žarko, 165
Morača Pero, 232, 577
Mostarica Dušan, 296, 344
Mučalov Rada, 220
Munčan Kamenko, 94, 227, 229
Munčan Konstantin, 335
Munčan Slavko Sava, 17, 22,
28, 48, 64—5, 137, 139⁰,
142, 144, 146, 235, 566—7
Munčan Zlatibor, 447
Mutue Vela, 398, 515

N

Nadanin Uroš, 96
Najić — Vidicki Vlada, 22, 118
—19, 121, 123, 126, 132, 150,
179, 204, 234—36
Najić Zorka, 204
Nana = Radaković Marija
Nana = Popov Tadinka
Nata = Mikin Zvezdana
Neca = Ankucić Lukrecija
Nedeljkov (braća) 131
Nedić Milan, 195, 199, 211
Nedić Miloš, 124
Nemešev Miloš, 103—4, 220, 236
Nemešev Veselin Glišin, 104,
217, 220
Nenadov Preda, 134
Nenadov Sava, 186
Nestorov Milorad, 15—16, 117
Nestorović Sveta Panta, 381
Neško = Zivančev Dragomir
Nešković Blagoje, 251, 258—9,
274—8
Nićetin Andrija, 77

Nićetin Lazar, 74
Nićetin Zoran, 74
Nidža = Kmezić Nikola
Nikako = Božić Miloš
Nikić Slavko, 277—8
Nikin Lazar, 235
Nikola = Grujić Danilo
Nikolaj = Trajan Katarina
Nikolić Branko, 211
Nikolić Ivica, 25
Nikolić Stevan, 16, 117
Nikolajević Bata, 381
Nisa = Ivkov Stanislav
Novak = Variček Vasa
Novakov Branko, 133
Novakov Dušan, 267
Novakov Košta, 151
Novakov Mita, 133, 171, 203, 206
Novakov Žarko, 133, 171, 206
Novaković Doko, 425
Novaković Đuro Glišin, 82, 84,
88
Novaković Milan Div, 524
Novaković Petar, 382
Novaković Voja, 360, 370
Novaković Zorka, 425—6
Njerš = Jovanović Milan

O

Obradović Dušan, 396
Obradović Milan, 75
Obradović Milan, 84, 86
Obradović Mirko Toša, 395, 420,
489
Odadžić Boško, 217
Odadžić Ljubica, 104, 216, 234,
235, 254, 567
Odadžić Ljubomir, 155
Odadžić-Balžić Rada, 105, 212
Odžić Slobodan, 403
Odžin Slavko Soko, 290, 340—44,
415, 485—6
Ognjenović Milan Zućo, 356
Olbina Mićo, 427—9
Olčan Milan, 211
Oličkov Đuro, 49, 118—125, 129,
134, 150—3, 235, 571

Okanović Branko Leka, 436—7,
440, 510—11, 574
Omorac Milivoj, 126
Operista = Popov Milivoj
Opsenica Danica, 429
Opsenica Dušan, 386, 427, 429
Opsenica Vaso, 427
Orelj Stevo, 382
Orelj Stoj an Popić, 333, 376,
433, 442—4
Orhamenko Aleksa, 445
Orlić Dane, 409
Orlić Perica, 409
Orlović Rade, 426
Ostojin Miloš, 122, 125
Ostrovski, 123
Ovčarov Branko, 139—40.

P

Padejski Pera, 123
Pađan Žarko Aca, 385, 392, 471,
480—1, 488, 515, 533—34
Pajić Anica, 465
Pajić Dragomir, 113, 186
Pajić Lazar, 111—6, 172, 177,
209—11, 235, 570, 572
Pajić Nadica, 479
Pajić Rada, 391, 483
Pajić Rada Crni, 534
Pajić Sava, 110, 211
Pajić Sredoje, 482
Pajić Zoran, 403—4
Pai Šoti Andrija, 365—6, 383,
386, 391
Paler Jožef, 151
Palikućin Ilija, 131
Palikućin Nikola, 131
Pamer Karl, 278, 309—10, 339,
407—8
Panajotović Ilija, 152
Pandurov Marinko, 158, 225—6
Pandurov Milutin Lutke, 313,
315—6, 324, 326, 329, 373
Pandurov Momčilo, 94
Pandurov Sava, 67, 69, 70, 569
Panker, 107
Panta = Kovač Veljko
Panta = Nestorović Sveta

Papić Veselin, 348, 370
Paripović Milica, 91
Paskaš Mara Sonja, 471, 515,
536, 538
Paskaš Nino, 346, 370
Pasulj Srđa Čika Mile, 314, 446,
447
Pauljev Stanko, 324—5
Pauljev Voja, 321
Paunović Košta, 381
Paunović Stanko, 158
Pavkov Melanija, 426
Pavkov Milenko, 447
Pavkov Pera, 442, 444
Pavlov Zoran, 383
Pavlov Ziva, 392
Paviović Fodor, 269
Pavlović Milan, 290—11
Pecarski Laza, 343
Pecarski Rada Šarga, 434, 442,
444, 503
Pećanac Košta, 203
Pejić Milan, 282, 451
Pejić Sava, 430
Pejin Ivan, 299
Pejin Nićifor, 393—5, 489
Pelikan Ernest, 30, 32, 195, 407
Pere Blagoje, 455
Pere Mila, 431, 455
Pere Radivoj Pavle Beli, 71, 256,
383, 392, 402, 406, 411, 424,
455, 459, 579
Pere Sava, 256
Pere Ziva, 455
Perić Isa, 202—3, 206
Peričin Zivan Jole, 435, 448, 506,
548
Perin Neva, 296
Petković Zora, 463, 465, 471, 574
Petrić Branko, 53
Petrov Borislav Braća, 17, 22,
43, 65, 67—8, 147, 221—3, 235,
257, 260, 270, 568
Petrov Dragica, 43, 147—8
Petrov Jelisaveta, 43, 147—8,
221—3, 235
Petrov-Radišić Olga, 147, 236,
567—8
Petrov Vladimir Vlada, 38, 235
Petrovački Ljubomir, 59

- Petrović Bogdan, 40, 146—7, 235, 259—60
- Petrović dr Branko, 56, 106
- Petrović Ljubinka, 216
- Petrović Nevenka, 253, 279
- Petrović Nikola, 248, 252, 374, 447
- Petrović Rada, 220
- Petrović Sredoje, 59, 103, 235
- Petrović Stevan, 103
- Petrović Toma, 269
- Petrović Vasa, 145
- Petrović Vitomir, 145
- Pijevčević Dragomir, 427, 429
- Piletić Vuk, 521
- Piperski Slavko, 217
- Plava = Gaborov Ljubinka
- Plavi = Marinkov Rada
- Plavi = Markov Milutin
- Plavkić Miloš Mina, 91, 530
- Plavkić Petar, 110
- Politovski = Radomir Milorad
- Poljak Andreas, 218
- Pokrajac Miladin, 84, 47, 515
- Pokrajinski = Đukićin Milivoj
- Pomorješec Sava, 290, 343
- Popa = Tmić Radovan
- Popeskov Jovan, 117
- Popić = Orelj Stoj an
- Popov Arkadije Atoja, 111, 186, 211, 300—1, 348, 454—5, 459, 468, 471, 480, 487, 491
- Popov Avakum Aga, 113—4, —211, 299
- Popov Blagoj e Pukovski, 111, 471, 480—1, 488, 515—18, 534, 540
- Popov Borivoj, 299
- Popov Branislav, 142
- Popov Dejan Jan, 110, 391, 458
- Popov Dobrivoje Goca, 111, 210, —11
- Popov Draga, 151
- Popov Gligorije, 427, 429
- Popov Ivan, 384
- Popov Ivan, 113
- Popov Jovanka, 427—9
- Popov Milivoj Operista, 110, 113, 413, 430—1, 471, 574, 579
- Popov Miloš Klim, 49, 95, 110-6, 172, 175, 183, 186, 210—11, 299—301, 309, 348, 378, 388, 391, 393, 466, 570, 572
- Popov Pera, 186
- Popov Pera, 430—1
- Popov Rada Totin, 397
- Popov Radica, 428—9
- Popov Sava, 207, 236, 300
- Popov Stevan, 210
- Popov Svetozar, 443
- Popov Svetozar Šlezjak, 105, 155, 217, 220
- Popov Tadinka Nana, 384, 420, 424, 430—1
- Popov Veselin Selika, 111, 209, 211, 300
- Popov Vida, 430—1
- Popov Živa, 108—9, 392, 463, 539
- Popović dr Cvetko, 165
- Popović Jovan, 117, 380
- Popović Jovo Zdenko, 487
- Popović Mita Siniša, 381
- Popović Petar, 294
- Popović Vaso, 487
- Potje Paul, 195
- Poučki Desančić = Desančić Poučki
- Predić Mihailo Miša, 25—6, 72, 108, 235
- Predić Slavko, 269, 281
- Predojević Mita, 381
- Prekajski Milan, 208
- Prekajski Slavko, 482
- Prentović Blažo, 479, 484, 487
- Prentović Boško, 487
- Preradović Ilija Uča, 56, 391, 408, 486, 498
- Preradović Milica, 408
- Priča Danica, 349
- Priča Vlada, 290
- Pribić Dušan, 356, 358—61, 370
- Pribić Duka, 427
- Pribić Milan Đokica, 39, 83, 85—8, 175, 179, 267, 282—5, 287, 290—3, 504—5, 309, 340, 342, 346, 348—9, 351—4, 357-8, 361—3, 365, 368, 370, 376—7, 384, 388, 391, 396—8, 400,

415—16, 418, 420, 423—4,
461—2, 467, 470, 485—6, 519,
539, 572—3
Pribić Petar Pero, 267, 283—4
Prodanov Novica, 228
Protić Boža, 100
Protić Ljubiša, 47
Protić Milivoj Apaš, 96
Protić Milorad, 94, 227, 229
Protić Vida, 308
Puača Dušan, 346, 370
Puača Petar, 84, 386—7
Pukovski = Popov Blagoje
Puligaški Vasa, 89—90, 344
Punga = Stojanov Boža
Punga = Stojanov Duša
Purešević Ratko, 25, 39, 60, 108,
235
Puška = Gajin Mile

R

Rac Dragoljub, 93—4, 158, 206
Raca Milorad, 206
Radaković Jelka, 426
Radaković Marija Nana, 382
Radaković Marija, 426
Radaković Mačo Anton, 288—92,
294, 307, 346, 350, 352, 357,
362—5, 368, 370, 572—3, 578
Radaković Marko, 409
Radaković Mića Mičurin, 287,
342, 347, 351—3, 355—6, 382,
386, 390—1, 415—6, 418, 420,
423, 476
Radaković Mičo, 84, 350, 370
Radaković Sofija, 426
Radin Čedomir, 397
Radin Dušan, 220
Radišić = Petrov Olga
Radišić Milutin, 297
Radišić Pa ja, 16
Radišić Živa, 220
Radišić Zivko, 392
Radivojev Lazar, 140—1, 270,
313, 320—1
Radivojev Todor, 141, 270, 313,
320—1

Radivojević Slavko, 142, 143-4,
260—1
Radmilović Đorđe, 479
Radnov Bogdan, 403
Radnov Dobrinka, 186, 403
Radnov Desanka, 186
Radnov Gru ja, 110
Radnov Milan, 403, 404
Radnov Veselin, 186, 360
Radnović Golja, 210
Radnović Slavko Bracika, 111,
211, 226, 300—1
Radočaj Branko, 428
Radojčić Paja, 60, 117, 119, 236
Radojica = Rađenović Gojko
Radomir Milorad Politovski, 145,
314, 329, 436, 573
Radosavčev Aleksa, 60, 117, 119,
236
Radosavljev Košta, 269
Radovančev Milan, 75
Radovančev Mita, 455
Radukić Veljko Klajn, 139, 314,
325
Radulov Stevan, 349
Radulj Jelena Jela, 265, 319,
326
Rađenović Gojko Radojica, 382,
396, 398, 455, 467, 471, 485,
514, 518, 535—6, 574
Rađenović Ljubica, 455
Rahek Ladislav, 58
Rajačić Anka, 385, 425
Rajačić Božo, 356, 385, 388, 425
—6
Rajačić Danica, 425
Rajačić Ičo, 296, 382, 385, 425—
6, 451, 484
Rajačić Ilija Miron, 426, 486—7
Rajačić Mandica — Mlađa, 426
Rajačić Mandica, 385, 398
Rajačić Milica, 426
Rajčević Radivoj, 207
Rajhart, 224
Rajić Borivoj, 110
Rajkov Milivoj, 579
Rajkov Svetozar, 201—2, 205
Rajs Jovan, 444—5

Rajt Franc, 31—2, 44, 107, 113,
132, 145, 192, 195—7, 200, 205,
213, 221—3, 227, 277—8, 291,
308—9, 323, 329, 339, 407
Rajzer Mihailo, 192, 196
Rak, 219
Rakin Radovan, 131
Rakitovan Dimitrije Mita, 163-6,
268, 312—3, 318, 450, 525—6
525—6
Ramljanac Nada, 269
Ramljanac Petar, 269
Ranimirov Mita, 324
Ranisavljev Gaja, 15
Ranisavljević Ratomir Jakša,
22, 143—4, 235, 260—1
Rankov Dimitrije, 49
Rankov Ivan Džomba, 348
Rapajić Dušanka, 486
Rapajić Lazo, 285
Rašeta Nikola, 346, 563
Rašić Rada, 326
Raškov Boža, 491
Raškov Đura, 136, 165, 390
Raškov Ilija, 49
Ratajski Ljubomir, 77
Ratkov Nikola Kolar, 267, 317
Rauški Milan, 210
Rečo Antal, 59, 236
Reljin Branko, 133, 206
Reljin Živica Žarko, 133, 171,
206
Rema = Dragomirov Vlada
Repman Đorđe, 266, 267
Repman Ignjat Birča, 266
Reti Rudolf, 195
Revas Antal, 163
Ribar Ivan Lola, 239, 242, 259,
274—7, 578
Rihter, 97
Rita = Jovanović Mara
Ristiški Svetozar, 532
Ritopečki Lazar, 260—1, 317
Rodić Slavko, 143
Roknić Vasa, 71, 277
Roknić-Kragić Zorka, 277—8
Rokvić Radivoj, 133, 151, 207
Romić, 327
Rotorov Radojica, 18
Ruma = Jovanov Cveta

Rupar Anđelko Stole, 140, 142,
270, 313, 317, 325, 433, 436,
438, 511, 548, 573
Rupić Dragoljub, 207
Rus Ivan Aca, 96, 226, 229, 379
Ruzvelt = Stojšić Slobodan
Ružić Milica, 319
Ružnjan Viktor Vića, 348, 355

S

Sadžak Dušan Lalica, 419, 427,
429
Sadžak Mičo, 427
Sag Anton, 405
Samarđžija Drago, 133, 207
Samlekanov Sava, 339
Samoilov Ziva, 145
Samojlović Jefta, 290, 343
Santovac Seka, 216
Sarčev Ljuba, 108
Saša = Grujić Aleksandar
Sava = Munčan Slavko
Savatović Dušan, 419—20
Savić Branko, 67, 69—70, 235,
261, 569
Savić Ziva, 329
Savičin Milan, 175
Savin Dragutin Griša, 444
Savin Rada, 354—5
Sečanji Janoš, 75, 161—2, 572
Sekulić Tihomir, 294
Sekulić Žarko, 218
Seleši Mihailo Miša, 302—3
Selika = Popov Veselin
Sei ja = Malenčić Milan
Senko = Bogdanov Dušan
Senji Mihalj, 75, 79, 136, 570
Sep Janko, 27
Sep Lap, 31—2, 195
Sforcan Milan, 296
Sima = Đorđević Đura
Sima = Hinić Dušan
Sima = Šijački Ziva
Simić Aleksa, 398
Simić Laza, 122—3, 125
Simić Nikola, 121
Simin Jefta, 153, 207
Simović Dušan, 21

- Siniša = Popović Mita
 Sivčev Darinka, 430
 Sivčev Dobrinka, 430
 Sivčev Milan, 118—9, 121, 125
 Sivčev Zoja, 388
 Sivčev Živa, 430
 Sivčev Zivko, 430
 Slani Todor, 123
 Slobodan = Titan Ziva
 Slobodan = Zivanović Nikica
 Smiljanić Đuro, 84, 288, 290, 346,
 360, 370
 Smiljanić Petar, 536
 Smuđ = Bulat Rade
 Sonja = Paskaš Mara
 Solarov Boža Čaruga, 397, 491
 Solarov Cedomir, 391, 403
 Solarov Momir, 397, 491
 Solarov Velislav Mada, 297—8,
 348, 353, 368—71, 455, 461,
 463—4, 467—7, 470—1, 514,
 535, 539, 574
 Solarov Ziva, 397
 Soko = Odžin Slavko
 Srbín = Milovanović Mita
 Srblijin Nikola, 128
 Srdanov Rada, 161, 181
 Srdić Danilo, 15
 Sredojev Branko, 392, 471, 574
 Sredojev Košta Šljuka, 117—8,
 121, 125, 134, 150—3, 172, 177,
 204, 299, 309, 348, 378, 388,
 392, 412—14, 571—2
 Sredojev Proka, 22, 38, 104—5,
 117—18, 218—19, 235, 254
 Sredojev Sava, 117
 Sredojev Sava Lipovanov, 122,
 125
 Sremac Slavko Strika, 444, 504
 Stajić Ivan, 220
 Stajić Laza, 86, 290, 339
 Stajić Miloš, 117, 119, 122, 267
 Staljin J. V., 61, 270
 Staljin = Vasiljev Svetislav
 Stan Angelina, 269
 Stan Doka, 269
 Stan Gordana, 269
 Stanačev Boža, 211, 299
 Stanačev Borislav, 110
 Stanačev Borivoj, 113—14
 Stanačev Draga Šulja, 111, 209,
 211
 Stanačev Miloš, 186
 Stanačev Sava, 186, 211, 299
 Stančić Blagoje, 220
 Stančić Branislav, 205
 Stančić Dobrinka, 158, 221, 348
 Stančić Ivan, 220
 Stančić Kajica, 59, 103, 236
 Stančić Milan Uča, 96, 98—9,
 105, 179, 218, 223, 235, 252—3
 Stančić Rada, 103—4
 Stančić Sava, 218, 222
 Stančić Slavko, 104, 107, 221,
 348, 370
 Stančić Sredoje Lasko, 274, 279,
 323
 Stančul Mladen, 67, 69
 Stančić Aleksandar, 260
 Stanić Desa, 56, 88, 91, 282, 290
 Stanić Joca, 60
 Stanić Vladimir, 427, 429
 Stanisavljev Ljubomir Mile,
 83—4, 86, 236, 290, 340
 Stanisavljev Sredoje Taca, 50,
 104—5, 220, 235, 570
 Stanisavljev Slavko Cale, 314,
 334
 Stankov Karitan, 84, 86
 Stankov Marija, 158, 226, 228
 Stankov Milivoj Zika, 93—6,
 98—9, 172, 229, 254, 298, 338,
 348, 368, 392, 402—4
 Stankov Milorad, 110
 Stanković Dane, 340, 417—19
 Stanković Milenko, 483
 Stanković Mirko, 334
 Stanković Radivoj Gliša, 329,
 335, 508
 Stanković Zivojin, 319
 Stanojev Marina, 321
 Stanojev Vlada, 321
 Stari Vujadin = Stojković Sava
 Stari Vujadin = Sučević Da-
 nuka
 Stefanović Draginja, 137, 319
 Stefanović Dragoslav, 142
 Stefanović Milan, 137, 319
 Stefanović Momčilo, 136—7, 267,
 319

Stefanović Relja, 136—7, 257,
 319, 325, 331, 334, 571, 573
 Stefanović Strahinja, 40, 48, 64,
 136—7, 165, 257, 269—71,
 277—8, 311, 319, 571
 Stefanović Svetislav, 137
 Stepan = Stojkov Mladen
 Stepančev Gavra, 129
 Stepanović Stevan, 58
 Stevanov Zivojin, 154
 Stevica = Gleda Košta
 Stevica = Kovačev Stevan
 Stevica = Svrđlanović Radovan
 Stević Bojana, 391, 409
 Stoislavljević Pavle, 382, 451
 Stojaković Milisav, 540
 Stojanov Boža Punga, 158, 217,
 220
 Stojanov Dušan Punga, 125, 217,
 220
 Stojanov Milutin Bača, 217
 Stojanov Miloš, 447
 Stojanov Novak, 269
 Stojanović Marko, 49, 262
 Stojanović Vlada, 328
 Stojanović Vukole, 427, 429
 Stojić Miloš, 119, 125—6
 Stojić Pera, 216
 Stojićev Mita Bura, 348
 Stojkov Gliša, 328—9
 Stojkov Mirko, 208
 Stojkov Mladen Stepan, 328,
 433, 440, 447, 574
 Stojkov Radenko, 328, 330
 Stojkov Toma, 328
 Stojkov Triva, 125
 Stojkov Žarko, 328
 Stojković Doka, 326
 Stojković dr Dura, 56
 Stojković Krista, 269
 Stojković Miša Jovanče, 260—1,
 263—4, 266—7, 315, 326,
 329—30, 572—3
 Stojković Nikodin, 263, 268
 Stojković Perica, 142
 Stojković Sava Stari Vujadin,
 267, 326
 Stole = Rupar Anđelko
 Stošin Slobodan Ruzvelt, 156,
 158, 226, 228, 267, 297

Strika = Sremac Slavko
 Strugar Vlado, 579
 Subašić Laza, 506
 Subić Tima, 270, 313, 325
 Subotić Cveta Cvrlja, 512
 Subotički Borivoje Tinkaš, 122,
 125
 Subotin Ivan, 49
 Subotin Milutin, 253
 Subotin Veselin, 153—4
 Šubotin Žarko, 50
 Šulja = Stanačev Draga
 Suvanau Sava, 329
 Svilar Bude Buća, 89, 175—6
 Svilar Rade, 340, 348—9
 Svorcan Milan, 477
 Svrđlanović Radovan Stevica,
 296, 352, 386, 391, 416, 418—19
 Sučević Danuka Stari Vujadin,
 486
 Suvajdžin Migan, 131, 133, 208
 Sajić Nikola, 329

Š

Salić Aleksandar, 328
 Šarga = Pecinjački Rada
 Šćopulj Laza, 269
 Šećerov Mata, 579
 Šećerov Milan, 207
 Šećerov Mladen, 207, 236
 Šeg, 144
 Šegunović Mihailo, 207
 Šefov Jovan, 264
 Šerfezi Dura, 207
 Šesler Viktor, 195
 Ševa Milutin, 207
 Šidanin Mitar, 380—1
 Šijački Ljubica, 579
 Šijački Sava, 579
 Šijački Ziva, 319, 440
 Šiles, 327
 Šilja = Mitrović Ratko
 Šindler, 327
 Šiptar = Tanjurđić Marko
 Škundrić Marija Moj in, 71
 Šlezjak = Popov Svetozar
 Šljapić Darinka, 340—3
 Šljapić Ivanka, 263—5, 269

Šljapić Milivoj, 343
 Šljapić Petar, 263, 269
 Šljuka = Sredojev Košta
 Šmeler Viktor, 318—19
 Šnajder Rada, 317—18
 Šnekenburger, general, 496, 527,
 529, 545
 Šnesler, 214
 Šolohov = Andrejić Joca
 Špiler dr Juraj, 7, 32, 112, 191-5,
 197, 208—29, 251, 264—8,
 272—3, 278, 280, 284—8, 291—2,
 297, 305—10, 319—24, 329—30,
 335, 339, 341—4, 349—50, 393,
 400—1, 404—16, 420, 422,
 425—31, 453, 458, 460—8, 470,
 473—5, 477—8, 481—2, 484—6,
 498, 512, 519, 538—9, 563, 568
 Šrade Hans, 478, 481
 Šrader, 407, 441, 478, 484, 563,
 568
 Štajer, 196
 Štakić Mile, 84
 Standhaft Georg, 195, 214, 309
 Štečer Karl, 278, 408, 412—14
 Štikavac Savka, 426
 Štetcel, 407, 475, 478, 483, 497-8,
 512, 517, 519
 Štrbac Dara, 429
 Štok = Miljiović Ljubomir
 Štroka = Zeravin Miša
 Šulman Ruža, 43, 74, 77—8
 šušnjić Obrad, 391
 Šuvakov Draga, 39, 49, 80, 83-4,
 86, 88—9, 92—3, 178, 233

T

Tabački Ljubomir, 578—9
 Taca = Stanisavljev Sredoje
 Tajzen Josip, 444
 Tanackov Ljubomir, 116
 Tanjurdžić Marko Šiptar, 435,
 448, 489, 491, 506, 515, 530,
 539, 548
 Tapai Šandor, 59, 235
 Tapavički Dušan, 308—9
 Tapavički Gora, 308—9
 Tapavički Milinko, 392

Tapavički Obrad, 208
 Tapavički Omer Baca, 108, 109,
 463, 490—1
 Tapavički Vasa, 297
 Tapavički Žarko, 109
 Tatić Dušan, 117
 Tatić Milorad, 207,
 Tatić Milivoj Mile, 397
 Tatić Nada, 391, 402, 405, 479,
 480
 Tatić Radoslav, 106
 Tatić Radovan, 56
 Teodosin Bogdan, 166, 235
 Teodosin Milica, 464
 Teodosin Milivoj, 59, 94, 102,
 235
 Teodosin Miloš, 220
 Teofanov Miloš, 117
 Terzin Dragoljub, 111
 Terzin Uglješa, 49, 60, 117—27,
 235, 569, 571
 Terzin Veselin, 109
 Tešić Mirko, 122, 125, 150
 Tešić Sava, 220
 Tešić Svetozar, 217
 Tešin Milan, 208
 Tešin = Bogosavljev Nika, 133,
 152
 Tikvicki Geza, 248, 252, 374
 Tinkač = Subotički Borivoj
 Tišler, 32
 Tišma Jovo, 509, 575
 Titin Boža Stari, 104, 155, 391,
 406, 410, 520
 Titin Ziva Slobodan, 397, 406,
 410, 455
 Todorović Sava, 265
 Tolmačev Dušan, 129, 201, 207
 Tomačev Leksa, 208
 Tomić Miša, 133, 206
 Tomić Petar, 133
 Tomić Slavko, 264
 Tomić Slavko Stanko, 221—3,
 235
 Tomin Maksa, 49
 Torbica Draga, 133, 206
 Torbica Vaso Marko, 386, 391,
 418—20, 477
 Tordanski Aleksandar, 104
 Toškovo Boža, 340

Toškov Milivoj, 82—4, 86—7,
290, 296, 340, 570
Toškov Nikola, 75, 161
Toškov Toma, 75—7, 570
Tot Andraš, 110
Tot Đerd, 75, 161
Tot Fridrih, 60, 108, 236
Tot Janoš, 183
Tot Jožef, 120
Totin = Hada Totin
Toza = Marković Svetozar
Trailov, 357
Trajlov Milan Šulja, 113, 209,
211
Trajković Jovan, 158
Trbić Đura, 429
Trećakov Žarko, 208
Trifunjagić Dušan, 220
Trifunjagić Ljubica, 391
Trifunjagić Mita, 103
Trifunjagić Sava, 220
Tritvemel Alios, 223
Trnić Laza, 133, 206
Trnić Radovan Popa, 22, 41, 43,
117—29, 131, 235, 236, 569,
571
Trnić Rada, 129
Trnjančev Milan, 60, 236
Trofimov Košta, 327
Tubić Šandor, 220
Tucakov Mirjan, 429
Tulić Jusuf, 235, 250, 252
Turinski Biserka, 161, 308
Turinski Žarko Arsa, 38, 47, 49,
61—4, 73—6, 79, 97, 104, 108,
153, 155, 161—4, 170, 172, 174,
176, 179—81, 236, 238, 252—8,
287, 292, 298, 304—9
Turkalj Košta, 165, 235
Tuta = Mečkić Lazar
Tutorov Milan Kovač, 515, 537

DZ

Džikin Đura, 113, 209
Džomba = Brankov Ivan
Džon Sajmon = Zarić Sima

U

Ubavić Mladen, 151
Ubavić Olga, 207, 236
Ubavić Velja Baca, 50, 104—5,
155, 215—16, 220, 570—1
Uča = Preradović Ilija
Uča = Stančić Milan
Uča = Žarko Zrenjanin
Ujka = Katru Vasa
Unterhajner Maks, 349 354
Uvalin = Gladić Dobrivoj
Uverić Stanoje, 126
Uzelac Đurica, 340 — 349
Uzelac Milan, 417—19
Uzelac Petar, 88, 91
Uzelac Slavko Igor, 90, 296, 340,
348—9, 358

V

Valdek Majer, 225
Vainer Andreas, 97
Vanjka = Ciglić Vojin
Varjaški Đorde Frka, 142, 236,
260—1
Varjaški Jelena, 144, 260
Variček Vasa Novak, 381, 403
Vasić Aleksandar Čapajev, 319,
438, 446—7, 508, 510
Vasić Đorde, 579
Vasilčić Ljubica, 179,
Vasiljev Košta, 125
Vasiljev Svetislav Staljin, 470,
471, 515—6, 536, 538
Veber Anton, 192, 201, 203, 205,
209
Veber Franc, 166, 194
Veber Jožef, 116—7, 214
Vedin = Jolić Vasa
Veg Sandor, 8, 579
Velimirov Sredoje, 81, 84, 86,
89—90
Veljin Mihailo, 207
Veljin Radivoj, 207
Veljković Sava, 136
Vemić Bora, 67, 447
Vener Franja, 117
Veselica Milan, 356

- Veselinov Jovan Žarko, 11, 102,
104, 158, 162, 240, 250, 276,
303, 365—6, 372, 377—9, 421,
434, 442, 447, 454, 549, 560,
579—60
- Veselinov Kristifor, 104
- Veselinov Žarko Šnajderov, 405
- Veskov Milan, 113
- Veskov Sredoje Bucul, 111, 186,
209—11
- Vetro Mihailo, 195
- Vića = Ružnjan Viktor
- Vidić Žarko, 94
- Vihnal Jozef, 307
- Vihnal Katarina, 307
- Vihnal Magdalena, 307
- Vilhelm Jožef Krvavi Vilki,
180, 194—5, 214, 310, 339, 405,
412, 415, 428, 498
- Vijoglavin Ivan, 25, 38, 44, 47,
49, 63, 94, 98, 103, 149, 154,
164—5, 170, 208, 235, 240
- Vincer Dejan Klimka, 319, 447
- Vincer Đurđevka Milka, 319
- Vincer Milan Grane, 314, 319,
334
- Vinko = Vučinek Franja
- Vlahović Gruja, 110
- Vlahović Veljko, 330
- Vlajić Đorđe, 579
- Vlajić Ljubica, 476, 484
- Vlajkov Cveta, 159
- Vlajković Radovan Bata 436-7,
445—8
- Vlastić Živko, 203
- Vojnov Košta, 443
- Vojnović Branko, 84
- Vojnović Mile, 427
- Vojnović Milica, 426
- Vojnović Stevan Zeko, 455, 485,
515, 517, 537
- Vojvodić Ilija, 579
- Vojvodić Nikola, 540
- Vojvodić Vojislav, 393—4, 431
- Volarević Momir, 444
- Volf, 321
- Volf = Kereškenji Ljudovit
- Volvajter Karl, 408
- Vorkapić Voja, 84, 86
- Vračar Zorka, 385, 477
- Vraneš Petar, 83, 93, 175, 282,
344, 354
- Vranov Stevanka, 294
- Vrzić Danica Đula, 465, 476
- Vrzić Đorđe, 382
- Vrzić Stanko Braco, 91, 463
- Vučinek Franjo Vinko, 456, 519
- Vujanov Vujica Kreca, 50, 95—6,
172, 179, 219, 254, 284, 298,
310
- Vujić Đura, 447
- Vujić Marko, 356, 370
- Vujin Branko, 117
- Vukajlović Pera, 268—9
- Vukan Ilija Aca Bomba, 141,
270, 313, 324, 335, 508
- Vukmirović Božo, 476
- Vukos Dimitrije Miša, 386
- Vukosavljev Mita, 97
- Vuković Ilonka, 441
- Vuković Jovo, 537
- Vuković Pero, 427
- Vuković Vaso Džon, 537
- Vuković Voja, 393
- Vuletaš Omer Močanski, 105,
220
- Vuletić Vlasta Žarki, 25, 145,
270, 313, 324, 335, 447, 508

Z

- Zadravec Elza, 22
- Zakić Veselin, 155
- Zarić Simo Džon Sajmon, 397,
430—1, 489
- Zavišić Veljko, 133, 208
- Zavoda Danica, 417—19
- Zdenko = Popović Jovo
- Zeleni = Markov Lazar
- Zelenjak Paljo, 392, 397, 455
- Zeko = Vojnović Stevan
- Ziramov Svetozar, 195
- Ziranov Gavra, 128, 202
- Zlatar Persida, 319
- Zlatar Žarko Jemej, 48, 270,
271—3, 313, 315, 318—19, 573
- Zlatoje Krsta Mali, 181
- Zličić Đorđe Ciga, 25, 38, 63, 72,
163, 170, 235, 248

- Zlokaz Dušan, 84, 86
 269—71, 274—9, 288—9, 312,
 Zrenjanin Ljubinka, 43
- Zrenjanin Spasoje, 43
 38, 40, 43, 45-6, 48-9, 62-4
 76, 103, 110, 119—20, 140, 145,
 163—5, 168, 170, 172—3, 187,
 228, 240—1, 247, 251—9,
 Zrenjanin Žarko Uča, 16—7, 22,
 325, 331, 372, 561—2, 566—7,
 578—9
- Zrilić Nedeljko, 382, 406, 409,
 416, 454, 484
- Zubanov Milorad, 58
- 2
- Zanić Jovan, 447
 Zarin Ljupko, 220
 Žarki = Barnić Nedeljko
 Žarki = Vuletić Vlasta
 Žarko = Veselinov Jovan
 Zarkov Draga, 96, 98
 Zarković Mirko, 356
- Zebeljan Sava, 22, 236, 444
 Zebeljan Ziva Pobra, 455
 Zebeljan Žarko, 313
 Zeravin Miša Stroka, 404
 Zića = Dragić Ziva
 Zika = Stankov Milivoj
 Zivančev Dragomir Neško, 111,
 209—11
- Zivanov Georgije, 176
 Zivanović Nikica Slobodan, 38,
 71—2, 103—4, 146, 156, 176,
 181, 227—8, 249, 253—8, 266
- Zivić Nikola, 18
- Zivić Sretko, 140, 142, 270, 292,
 311, 313, 432
- Zivkov Mita Lala, 22, 147, 220,
 257, 444
- Zivkov Persa, 147
 Zivkov Zdravko Keka, 335, 508
 Zivkov Ziva, 411
 Zivković Ivan, 404
 Zića = Ognjenović Milan
 Zuhraj = Drenča Bogdan
 Zurčin Kasta, 425

GEOGRAFSKI REGISTAR

A

Ada = Ostrovačka ada
 Adres Majur, 85
 Aleksandrovo = Velike Livade
 Aleksandrov Gaj, 143
 Alibunar, 30, 33, 40, 44, 49, 56,
     67, 137, 257, 474, 497, 505, 525,
     542—4
 Amerika, 14
 Anina, 463—4, 510, 527
 Arad, 494—5, 528
 Aradac = Srpski Aradac
 Atika, 528

B

Bačka, 13, 27, 41, 71—2, 79, 161,
     163, 168, 170, 172—4, 208,
     237—40, 245—8, 251—5, 258-9,
     274—6, 302—3, 348, 367, 371-9,
     394, 421, 513, 545, 549—50,
     553, 560—2, 579
 Bačko Gradište, 545
 Bagljaš, 199, 484
 Balkansko poluostrvo, 472
 Banat, 5—9, 13—9, 21, 25—31,
     33—4, 41, 44—5, 47—8, 50, 55,
     59, 61, 64, 69, 84, 122, 128,
     137, 151, 166, 168—9, 173, 178,
     183, 187—8, 193—201, 206, 208,
     223—4, 229—49, 251-5, 258-9,
     267, 271, 274—8, 288, 291,
     301—5, 308, 310, 328, 330,
     336—9, 365—9, 371—9, 381,

387, 389—90, 392—7, 400, 405,
 410, 420—1, 432, 439, 441,
 443, 445, 448—9, 452—5, 458,
 460—1, 463, 466, 469, 472—5,
 478, 492—502, 505—7, 509,
 511, 514, 521, 527—35, 541—2,
 545—8, 551—65, 569—70, 573
 —9
 Banatska Klisura, 572, 312, 320
     —1, 324—31, 336, 435, 493,
     495, 508, 525
 Banatska Topola, 468—9, 531,
     533
 Banatska Subotica, 18, 145, 266,
     270, 442, 446
 Banatska Dubica, 18, 49, 135—7,
     161, 164, 571, 580
 Banatski Dvor — Dušanovac
 Banatski Karlovac, 34, 543
 Banatski Sokolac, 415
 Banatsko Arandelovo, 18, 39, 52,
     55, 120, 127, 132—3, 152, 199,
     203, 206—8, 391, 481
 Banatsko Karadorđevo, 5, 18,
     22, 24, 33, 34, 39, 42, 50, 52,
     55—7, 79—92, 174—6, 185,
     187, 229, 254, 267, 280—97,
     304, 307, 309—11, 322, 340—1,
     346—9, 352, 356—7, 359,
     361—76, 380—92, 395—402,
     406—9, 450, 458—9, 462—7,
     470, 474—9, 484—8, 497—8,
     534, 536, 538, 558, 563, 576-8.
 Banatsko Novo Selo, 33, 494—5,
     523, 544—5

Banja Rusanda, 93
Banjica, 148, 166, 569
Baranda, 18, 27, 147, 395—6, 401,
443, 445, 522, 567—8
Baranja, 373
Bašaid, 16, 18, 23—4, 58, 92, 100,
113, 127, 171, 175, 177—9, 199,
226, 349, 403, 411, 430—1,
470—1, 495, 533, 541
Batina, 549
Bavanište, 18, 266—7, 521, 545
Beč, 21
Bečej, = Novi Bečej
Bečkerek = Zrenjanin
Begej, 13, 72, 77, 79, 87, 96, 166,
170, 173—4, 180—2, 237,
346—7, 382, 390, 396—7,
418—9, 425, 455, 467, 475
Begejci, 359, 396, 499, 535—6
Begejski Kanal, 13, 359, 396,
494, 535, 537—8
Bela Crkva, 15, 18, 22, 30, 43,
48, 52, 145, 199, 262., 265,
268—9, 310, 318—19, 321, 328,
330, 343, 346—7, 474, 495—7,
507, 510—11, 527—9, 530—1,
541—5, 566, 580
Bela Palanka, 493
Belegiš, 434—5, 442—4, 500, 503,
506, 511—12, 524, 546—7
Belo Blato, 174
Belobreška, 271—3, 334
Beodra, 24, 55, 60, 101, 109, 116,
132, 159, 209, 299—300, 391,
458, 469, 482, 489, 532, 579
Beograd, 13—16, 23—5, 27, 30-1,
37—8, 41, 53, 59, 62, 64, 71,
84, 88, 111, 134—6, 148,
157—9, 167, 184, 186, 203, 209,
229, 245, 252—3, 257—8, 269,
274—9, 286, 302, 310, 337, 350,
366, 376, 393, 442—3, 452, 461,
492—5, 510, 527, 529, 531, 535,
545—7, 549, 552, 560, 565—8,
576—9.
Berlin, 34, 291
Besni Fok, 442
Bešenovo, 503
Bijeljina, 94, 345
Bikač, 127, 534

Bočar, 11, 23—4, 132, 532—3
Bojnik, 576
Boka, 165, 396
Borca, 545—7
Bordiš, 513
Bosna, 197, 252, 280, 288, 301—2,
345, 350, 365—6, 374, 376, 399,
452, 501, 552, 556, 578
Bosutske šume, 368
Bošnjakov Salaš, 74, 78, 92, 181,
163—4
Botoš, 16, 18, 136, 163—5, 228,
257, 401, 405, 408, 580
Brestovac, 197, 494
Brestovac, 197, 494
Brisel, 492—3
Budimpešta, 79, 303, 394, 550
Bugarska, 2, 492

C

Caceva, 493
Caricin, 578
Central-baza, 383, 484
Cerne, 494
Crepaja, 18, 23, 167, 266, 443,
495, 504—6, 511, 521—3, 568,
579
Crna Bara, 39, 127, 460—1
Crna Gora, 203, 280
Crvena Crkva.: 18, 138
„Crvena Mala“, 490

C

Čardak, 36
([^]prifipe 9Q4
Centa, 18, 163, 174, 181—4, 203,
350, 360—1, 381—3, 386, 388,
392, 394—7, 401—4, 400, 411,
423, 455, 459, 483—4, 505
Cestereg, 417, 475, 472, 517, 538
Coka, 196—7, 393, 479, 482—5,
490, 510
Cot, 462

D

Dalmacija, 16
Debeljača, 18, 494, 504—5, 623

Delibiate, 18, 145—7, 260—1,
263—8, 270, 313, 317, 325, 432.
521—2, 525, 542, 580
Deliblatska Peščara, 13, 35, 137,
142, 145—6, 259, 262—3, 265,
269, 313, 321, 324, 335, 393,
433—5, 437, 443, 497, 506, 508,
511, 521—2, 524, 530—1, 545,
572—3
Derić, 115, 121, 123, 515
Deta, 508, 528, 541
Dobrica, 18, 136
Dolovo, 18, 67, 69, 266, 436, 442,
495, 494, 500, 505—6, 511—12,
525, 542, 513
Don, 337
Donji Lapac, 302
Donji Milanovac, 528
Dragutinovo = Novo Miloševo
Drakslеров Salaš, 90, 347, 467—
9, 474
Drakslеров Salaš — Kikinda,
121
Dubica = Banatska Dubica
Dubovac, 18, 197, 260, 263—4,
266, 439
Dunav, 13, 26, 33, 46, 52, 163,
168, 170, 172—6, 182—3, 186,
201, 236, 239, 246, 293, 302,
324—5, 333, 337—8, 350—1,
361—3, 368, 375, 377, 380—3,
393, 395—7, 401—4, 406, 410
—11, 424, 426, 434, 442, 444,
451, 453—5, 493, 503, 504,
511, 512, 521—4, 527—8, 545
7, 549, 552, 556, 565, 579
Dunavac, 547
Duplja ja, 18, 145, 313—15, 320—
1, 326—7, 430, 446, 495
Dušanovac, 18, 39, 87, 280, 282,
287, 296, 346, 357, 361, 386—
7, 390, 401, 406, 416 418, 458
—9, 461, 470, 477, 538

Đ

Đela, 127
Da vol j ski Most, 541
Đerdap, 495
Đulamajur, 485

E

Ečka, 397, 495—6, 528—9, 537
Eiimir, 16, 18, 55, 72, 74, 95,
100, 105, 108—9, 154, 168,
182, 253—4, 297, 349, 361, 384,
392, 397, 401, 410, 423—5, 451,
455, 459, 462—3, 467—70, 473,
478—9, 481, 490—1, 497, 519,
531, 534—5, 549
Evropa, 21, 61, 197, 492, 498,
552

F

Farkaždin, 18, 163, 165, 174, 184,
257, 382—3, 392, 395—7, 401
—3, 410, 468—9, 484, 515, 518
Ferdin, 40, 257
Foča, 274, 302
Fractal, 504
Fruška Gora, 13, 170, 172—3,
233, 249, 250, 355

G

Gaj, 18, 145—6, 228, 260—5, 267
—70, 313, 325, 329, 432, 542,
572
Galacka 13, 460
Galad, 114, 211, 299, 462
Gataja, 495—6, 510
Gladilova Humka, 115
Gloganj, 495, 523
Golić, 462
Gospodinci, 187
Grčka, 21, 492—3, 496, 546
Grebenac, 321, 323, 335, 438—9
Gudurički Vrh, 13

H

Hajfeld, 540
Hercegovina, 280
Hrvatska, 27, 250, 401

i

Idvor, 18, 41, 257, 461
 Idoš, 18, 23, 120, 132, 152, 392,
 403, 412—13, 415, 469, 470,
 481
 Handža, 40, 257
 Italija, 357
 Itebej = Srpski Itebej
 Izbište, 18, 23, 48, 52, 60, 138,
 145, 257, 270, 317, 320, 325,
 446, 511, 543—4, 561

J

Jabuka, 199
 Jagnje-baza, 384
 Japanci, 568
 Janošik, 40
 Januševac, 81, 90, 290, 344, 348
 —9, 485—6
 Jarkovac, 18, 79, 136, 165, 390,
 411
 Jaroš, 130—1, 150, 153—4, 186,
 462
 Jasenovac, 266, 329, 438, 446,
 510
 Jaša Tomić, 26, 30, 40, 390, 411,
 473—4, 495—7, 517—18, 527
 —8, 530—1, 535—7, 543
 Jazovo, 480, 483
 Jelika, 328, 333—5, 508
 Jugoslavija, 16, 23, 25—7, 44,
 58, 63, 65, 190, 193, 194, 239,
 244, 251, 265, 271, 377, 493,
 557—9
 Juli ja majur, 176
 Južni Banat, 5, 18, 48, 52, 60,
 65, 71, 135—7, 139, 147—8,
 150, 163—4, 170, 232, 234, 259
 —61, 266, 272, 276, 283, 289,
 312, 315, 331—3, 336, 350, 396,
 433—7, 442, 446—9, 453, 463,
 473—4, 492, 499—50, 505—7,
 509, 536, 544, 548, 552—3, 555,
 561, 564, 566, 574, 576

k

Kačarevo, 31
 Kajtesovo, 266, 327—8, 438, 521
 Kalovita, 547
 Kaluđerovo, 446
 Kamenica, 173
 Kanatlarci, 561
 Karađorđevački rejon, 280—3,
 390—1
 Karađorđevo = Banatsko Ka-
 rađorđevo
 Karaš, 13, 438, 528, 541
 Karbunar, 328
 Karlovčić, 502
 Karlovo = Novo Miloševo
 Karpati, 448, 494, 509
 Katarina = Topolovac
 Keretkovo, 430, 402
 Kikinda, 16, 18, 22—3, 25—6, 29
 —32, 34, 38—9, 41—5, 49
 —52, 54—5, 57—58, 60, 71,
 78, 100—1, 110, 113—4, 116
 —28, 132, 134, 149—54, 159,
 177, 179, 192, 199, 201,
 203—7, 209—11, 224, 232, 234,
 238, 254, 282, 299, 384, 388,
 392, 397—8, 407, 412—13, 423
 —5, 430, 458, 460—1, 474, 480
 —1, 488, 497, 515, 531, 533—
 4, 540, 546, 548, 569, 571, 577,
 579
 Kišvara, 434, 444
 Klari ja = Radojevo
 Klek, 100
 Kneževac = Novi Kneževac
 Knićani, 360—2
 Koč, 299
 Korenica, 302
 Kovačica, 18, 30, 44, 206, 333,
 443, 473—4, 504—5
 Kovin, 15, 18, 30, 40, 44, 52,
 56, 146, 260, 266, 346, 446, 474,
 494—5, 497, 507, 525, 542
 Kralj evičevo = Kačarevo
 Krajova, 493, 577
 „Kraljica“, 439
 Kreka, 561
 Krč, 528
 Krivaja, 522—3

Križevci, 193
Kmjača, 18, 40
Kmjaševci, 503
Krstur, 18, 52, 120, 127—8, 130,
132, 202—3, 206—7
Kruščica, 18, 138, 313, 315—16,
318—20, 328—30, 446, 558,
566
Kruščicki otok, 138
Kula, 31
Kulpin, 383
Kuker-baza, 384
Kumane, 16—7, 22, 26, 38, 42,
49—50, 52, 56, 59, 60, 71—2, 94,
97—108, 111, 153—160, 172,
176—9, 181—2, 185, 199—200,
211—21, 234, 252—8, 274, 283,
286, 302—3, 310, 348, 352, 361,
384, 391, 401—2, 405—6, 451,
455, 458, 463—4, 465, 469—70,
473, 478, 481, 483, 488—9, 497,
513, 517—19, 531, 539, 558,
560, 567, 570, 579
Kursk, 345, 357
Kusić, 18, 23, 138, 265, 272—3,
316, 321, 328—30, 333—8, 436,
439—41, 446, 558

L

Lagovat, 508
Lakovića pustara, 522
Lazarevo, 518, 537—8
Lepoglava, 560—1
Leskovac, 578
Lika, 280
Livade = Velike Livade
Lokve, 326—8
London, 123, 316
Lupnja, 262

LJ

Ljubljana, 16, 560

M

Mačva, 250
Mađarska, 13, 16, 21, 23, 27, 44,
73, 116, 204, 244, 426, 550

Majeвица, 345
Makedonija, 280
Mali Gaj, 541
Mali Torak = Begejci
Mali Radinci, 503
Mali Rit, 184, 215
Margita, 18, 52, 143, 206, 446
Markušev Bunaf, 323
Martinica, 464, 518, 537
Mastort, 540
Mehadija, 493—4
Melenačko Ostrvo, 95—6, 105,
116, 154—5, 158—9, 172—3,
177, 181—2, 184—5, 224—6,
229, 384, 424, 430, 478, 570—2
Melenci, 16—7, 22, 38, 42, 49—
52, 56, 59—60, 72, 74, 76, 93—
102, 107—8, 113, 160, 177—81,
199—200, 206, 211—2, 218,
223—9, 235, 245, 254, 281, 283
—4, 297—8, 346, 349, 352, 361,
384, 397, 401, 403, 411, 420,
423 >—4, 430, 451, 455—8, 463,
470, 473, 478, 481, 483, 488,
494, 497, 519, 534, 539, 558,
562, 565—6, 580

Miletićevo, 143, 376, 509—10

Milin Bunar, 313, 315—16, 573

Miloševo = Novo Miloševo

Miškovci, 503

Mladenovac, 528

Molto, 534—5

Mokrin, 16—17, 22, 31, 53, 55,
57, 91, 120—1, 224, 127—134,
149—154, 160, 171—2, 178,
186, 189, 199—208, 355, 401,
470, 481, 499, 515—6, 531—4,
558, 569, 571

Moravica, 528, 541

Moskva, 15, 102, 123, 241, 316,
330, 337, 353, 560, 568

Mramorak, 69, 329, 331, 521, 542

Mužlja, 18, 77, 163—5, 167, 267,
397, 481

N

Nakovo, 499
Negotin, 493

Nemačka, 46, 50, 61, 63, 80, 193,
366, 441, 492, 498, 529
Nera, 53, 173, 333, 508
Neretva, 576
Neštin, 375, 578
Neuzina = Srpska Neuzina
Nikšić, 563
Ninčičevo, 390, 411, 535
Norveška, 128, 140
Nova Crnja, 18, 174
Novi Bečej, 15, 18, 22, 25, 30,
39, 49, 59, 97, 100—1, 106—7,
155, 159—60, 176, 179—80,
192, 209, 213, 216, 224, 309,
388, 393, 469, 474, 480—1, 534,
540 580.
Novi Kneževac, 18, 30, 44, 132,
179, 203, 208, 384, 392, 474,
534
Novi Sad, 14—18, 23, 30, 32—3,
37, 43, 71—2, 173, 187, 193,
208, 238, 248, 259, 274, 549,
562, 565, 568, 576—9
Novo Miloševo, 18, 22, 24, 41,
49, 55, 60, 101, 105, 109—16,
171—2, 178, 183, 186, 199—
200, 203, 206, 208—11, 254,
299—301, 348—9, 361, 384, 391
—2, 401, 403, 407, 413—4, 424,
426, 430, 451, 455, 458—9, 462
—3, 465, 467—8, 470, 481, 488
—9, 497, 513, 515, 519, 534,
558, 573, 579

O

Opovo, 18, 395—7, 401, 434, 443
—5, 503, 511—12, 522—3,
Orašac, 197, 439
Orel, 344, 357
Orlovat, 168, 181, 351, 360, 383,
401, 464, 469, 484, 518
Oršava, 493—1, 510, 523
Ostojićevo, 127, 135, 395, 516
Ostrovačka ada, 196—7, 293,
346, 350
Ovčara, 384
Ozrenić, 563

Padej, 18, 120, 127—8, 132, 134—
5, 151, 184, 392, 394, 398, 431,
451, 470, 479, 482, 540, 571,
579
Padina, 494
Pakrac, 565
Palanka, 330, 510
Pančevački rit, 442
Pančevo, 14—5, 17—8, 22—5, 29
—31, 34—5, 38—9, 42—3, 50,
53—4, 58, 60, 62, 65, 67, 70
—1, 137—8, 146—7, 163—4,
167—8, 192, 196, 199, 219—22,
227—8, 234, 252—3, 256—8,
263, 266, 276, 292, 333, 376,
433, 442, 444, 447—8, 452, 464,
474, 495, 597, 504—9, 518,
523—4, 528—9, 542—3, 545—8,
564, 567, 569, 577—8
Papuk, 302
Pariz, 492
Parta, 41, 446, 544
Pavličin Bunar, 85, 175
Pavliš, 18, 23, 277—9, 446, 543,
561
Pauljev Bunar, 504, 511
Pećinci, 250, 503
Perlez, 18, 163, 165, 174, 181—
2, 184, 199, 228, 254, 256—
7, 351, 360—1, 382—3, 388,
392, 395—7, 401, 406, 423,
459, 468—9, 471, 483—1, 488,
497, 504, 534, 539
Peščara = Deliblatska peščara
Pešta = Budimpešta
Petrovaradin, 172—3
Petrovaradinska tvrđava, 173
Petrovgrad = Zrenjanin
Petrovgradski Rit, 181
Plandište, 186
Pletenka, 503
Podlokanj, 18, 120, 132—3, 151,
203, 206—7, 395, 489, 516—17,
540, 558
Poljska, 462
Potiski Sveti Nikola = Ostoji-
ćevo

Potporanj, 18, 140, 142, Ž70, 317,
435, 438—9
Preliwa, 434

R

Radojevo, 83—4, 86, 352, 357—9,
390, 428, 470
Rašetina njiva, 346, 563
Resica, 510, 527
Rit, 211, 299
Ritiševo, 438
Ritopek, 546—7
Rumunija, 13, 21, 23, 27, 33, 105,
122, 125, 265, 271, 273, 312,
320—1, 331—2, 335, 342, 428,
439, 449, 452, 492—3, 508, 530,
575
Rusija, 14, 15, 22
Rusko Selo, 15, 18, 22, 25, 39,
52, 60, 127, 280, 282, 291, 296,
346, 348—9, 357, 361, 386—7,
390, 419—20, 426—9, 451, 458,
468, 470, 476, 486, 540, 579

S

Sajan, 18, 127, 132, 151, 431, 481,
516
Sajmište, 197
Sakule, 382—3, 388, 392, 395—7,
401 443 44[^]
Samoš, 40, 137, 199, 228, 257,
267, 297, 301
Sanad, 132, 393, 395, 516
Sarajevo, 24, 561—2, 576
Sarča, 461, 537
Saska, 328
Sava, 522
S_ebes 547
Segedin, 25, 116, 120, 152, 493,
497, 528
Sefkerin, 401, 525
Selište, 211, 299, 529
Sendurad = Zitište
Senta, 545
Sentoš, 130, 152

Sevèrni Banat, 5, 17, 49, 114—5,
103, 114—6, 127, 137, 149, 176,
203—4, 224, 234, 253, 258, 283,
311, 337—8, 342, 345, 351, 368,
370, 384, 401, 407, 414, 448, 450,
456, 462, 465, 488, 493, 495,
499—501, 503, 506, 509, 511,
513—4, 519, 527, 531, 533, 539,
—40, 548, 550, 552—3, 555,
562, 567—8, 573—4, 576—9
Simičev Salaš, 121—6, 134, 150,
208, 578
Slankamen, 363—4
Slavonija, 302
Slovački Aradac, 77, 499
Slovenija, 27, 280
Smederevo, 30, 546, 560
Soka, 509, 575
Sokolac, 390
Sombor, 561, 565
Sovjetski Savez, 21, 24, 50, 58
—68, 80, 106, 164, 241, 366,
492
Srbija, 13, 27, 29—30, 58, 78, 92,
146, 157, 195, 206, 246, 250,
288, 302, 324, 326, 350, 376,
393—4, 492—3, 496, 499, 521,
527
Srednja bara, 462, 481, 490
Srednji Banat, 257, 266, 509
Srem, 13, 27, 29, 72, 158, 163,
168, 170—3, 183, 186—7, 203,
237, 239—40, 245, 248—52, 258
—9, 273—6, 279, 283, 301—3,
331, 335—[«], 350, 365, 367—8,
371—9, 383—8, 390, 396—7,
417, 420—7, 430—7, 440—5, 450
—6, 460—3, 466, 469, 471, 478
—84, 489—90, 497, 500—6, 511
—5, 518, 522—5, 532, 541, 549
—50, 556, 560, 562, 566, 573,
575, 578
Sremska Mitrovica, 158, 166,
240, 560—1, 566, 568—9
Sremski Karlovci, 173
Srpska Crnja, 39, 52, 83, 85—6,
89, 174—5, 232, 296, 308, 342
—3, 346, 348—9, 352, 357—8,
361, 428—9, 541

Srpska Neuzdina, 18, 49, 135,
136, 165, 257, 390, 411, 537,
580,
Srpski Aradac, 16, 18, 72, 100,
109, 165, 168, 170, 182, 254,
292, 305, 307—8, 426, 455, 470,
481, 537—8, 566, 580
Srpski Itebej, 92, 296, 340, 346,
387, 431, 467, 475, 535—6,
Stajićevo, 18, 72, 74, 79, 161—8,
173, 180, 184, 360, 397, 401,
410, 572
Staljingrad, 337, 339
Stamora, 509
Stari Bečež, 540, 545
Starčevo, 18, 69, 494
Straža, 511, 542, 544
Straževica, 565
Subotica, 14, 510, 575
Surduk, 276, 363—5, 368, 371,
376—7, 380—3, 390, 392, 396,
403—4, 421, 423—4, 426, 445,
452, 454, 500, 503, 506, 515,
541, 546, 563
Sutjeska, 345, 576, 578
Sveti Hubert, 460—1, 540
Svilara, 70, 196

Š

Sajkaška, 71, 187, 248, 421
Sangaj = Surduk
Simanovci, 503
Spani ja, 15—16, 117
Supljaja, 528, 537
Sušara, 315, 335, 521
Sušnjarev Salaš, 380

T

Tamiš, 13, 219
Taraš, 18, 160, 217—18, 284, 455,
464, 470, 519, 561
Tekija, 494
Temišvar, 13, 25, 116, 120, 460—
—1, 493—7, 509—10, 512, 515,
519, 528, 530, 534
Titel, 545—7

Titovo Užice, 25, 302
Timok, 494
Tisa, 13, 25—6, 46, 55, 71—2,
102, 163, 168, 170, 172, 182,
201, 239, 246, 248 300, 303,
393—4, 421, 426, 469, 481, 490,
532, 534, 538—40, 545, 552
Tomašvala, 116, 115, 211, 299,
470, 471
Topola, 221—3, 360
Topolovac, 537
Torak = Begejci
Torda, 100—1, 160, 423
Trocka, 15
Turn Severin, 492

U

Ugar, 111, 209, 270, 300
Uljma, 23, 265, 324—5, 446, 543
Umić, 186, 299, 430
Užice = Titovo Užice

V

Vajlerka, 129
Valkanj, 154
Vatin, 494, 512
Velika Greda, 446
Velika Margita, 15
Velike Livade, 15, 17, 23, 38—40,
49, 52, 55, 60, 71, 80, 82—3,
85—92, 166, 174—5, 178, 185,
187, 199, 229, 254, 280—4, 287
—90, 293—4, 296—7, 303—4,
310, 339, 343—4, 346, 348—9,
352, 354—5, 357, 359, 387, 401,
406, 408—9, 415—8, 427, 450
—9, 464—5, 467—8, 470, 477
—8, 518, 536, 558, 570, 580
Veliki Torak = Begejci
Veliki Gaj, 18, 33, 541
Veliko Središte, 325
Vincaid, 177—8, 384—5, 392, 430
—1, 461
Vinkovci, 193
Višnjicevo, 39, 280—2, 286—7,
291, 296, 346, 350—1, 357, 359

—61, 381—87, 390, 395—6, 406
—11, 415, 421, 439, 451, 453,
459, 462, 481, 517, 535, 537,
539, 558
Vladimirovac, 66—70, 494
Vlajkovac, 23, 446, 543
Vojka, 503
Vojlovica, 70, 137, 222, 545, 548,
577
Vojvoda Stepa, 18, 39, 80, 83, 92
—3, 175, 280, 282, 287, 296,
305, 341, 344, 346, 352, 354,
357, 387, 407—8, 414, 416,
429, 458—9, 468, 470, 487, 517,
536, 558, 560, 580
Vojvodina, 5, 8—11, 13—4, 16—
7, 27, 33, 42, 45—8, 63, 70,
72—74, 157, 169, 168—70, 173,
208, 229, 237, 239, 242—3, 247,
251—2, 258—9, 273—4, 301,
330, 371—6, 433, 454, 507, 551,
556—7, 561—2, 564, 566, 577,
579
Vrbica, 132—3, 168, 481, 517
Vračev gaj, 18, 40, 262—3, 320,
328, 330, 436, 439, 446
Vranjevo, 16, 18, 39, 97, 100—1,
105—6, 159—60, 254, 291, 293
—5, 431, 483, 489, 519, 534,
580
Vršac, 17—8, 22, 24—6, 30—1,
34, 38, 42—4, 48, 50, 52, 56,
58, 60, 62, 65, 67, 110, 136,
138, 140, 142—5, 192, 244, 258,
261, 266, 277—8, 319, 441, 446,
452, 461, 474, 493—7, 507, 510,
527—31, 541—5, 566—7, 578,
580
Vršačke planine, 13, 324

Vršački breg, 43, 44, 142
Vršački kamenolom, 390, 396.

Z

Zagajica, 18, 41, 43, 140—1, 199,
228, 267, 270, 272—3, 312, 317,
320—1, 325, 446, 543—4
Zagreb, 16, 41, 45, 193, 251, 259,
274, 568
Zaječar, 493
Zakarašje, 566
Zelengora, 345
Zemun, 273—4, 333, 565
Zlatica, 13, 132, 265
Zrenjanin, 13, 16—7, 22—5, 28
34, 37—8, 42—6, 49—57, 59—
60, 70, 73, 76—7, 80—1, 83,
87, 95, 97—101, 108—9, 111,
113—4, 120—1, 124, 136, 149,
160—168, 170, 179—80, 184,
192, 196—7, 199—200, 205—
9, 213, 219, 228, 232, 234, 258,
276, 283—5, 302, 306, 309—
10, 328, 339, 384, 393—7, 399,
402—5, 407—8, 410—11, 413,
416, 426, 428, 431, 437, 441,
460—4, 469, 473—4, 481—3,
490, 493—8, 512, 515—19, 528
—31, 534, 537—40, 543, 551,
561, 563, 568—70, 577, 578—
80

2

Zabalj, 545
Zabaljski rit, 168
Zitište, 475
Zombolj, 87, 528, 540

S A D R Ź A J

GLAVA PRVA

	Strana
MARTOVSKI I APRILSKI DANI 1941 — — —	— — 21
Okupaciona vlast u Banatu — — — — — — — —	— — — 27
Prvi zločini okupatora — — — — — — — —	— — — 33

GLAVA DRUGA

PARTIJSKE I SKOJEVSKE ORGANIZACIJE UOCI PRI- PREMA ZA USTANAK ————— — — — — — —	37
Političke pripreme — — — — — — — — — —	45
Vojne desetine, udarne i diverzantske grupe — — — — — —	50
Junska hapšenja komunista ————— — — — — — —	58
Organizovanje ustanka ————— — — — — — —	61

GLAVA TREĆA

PRVI PARTIZANSKI ODRED ————— — — — — — —	65
Petrovgradski partizanski odred — — — — — — — —	70
Aleksandrovačko-karađorđevački partizanski odred — — — — — —	80
Melenački partizanski odred — — — — — — — —	93
Kumanački partizanski odred — — — — — — — —	102
Dragutinovački partizanski odred — — — — — — — —	109
Kikinski partizanski odred — — — — — — — —	116
Mokrinski partizanski odred — — — — — — — —	128
Padejska partizanska grupa ————— — — — — — —	134
Dubički partizanski odred — — — — — — — —	135
Ilegalne grupe u južnom Banatu ¹ — — — — — — — —	137

GLAVA ČETVRTA

STVARANJE KRUPNIJIH PARTIZANSKIH ODREDA I NJIHOVA DEJSTVA — — — — — — — — — —	149
Mokrinsko-kikinski partizanski odred — — — — — — — —	150
Melenačko-kumanački partizanski odred ————— — — — — — —	154
Stajićevsko-petrovgradski partizanski odred ————— — — — — — —	161

GLAVA PETA

ODLUKA POKRAJINSKOG KOMITETA O POVLAČENJU PARTIZANA IZ BANATA	169
Sjedinjeni severnobanatski partizanski odred	170
Akcije Sjedinjenog severnobanatskog partizanskog odreda	174
Neuspeo marš i razbijanje odreda	179
Partizanski odredi u zimskim bazama	184

GLAVA SESTA

PROTI VOF ANZI VA NEPRIJATELJA	190
Reorganizacija upravnog i policijskog aparata u Banatu	191
Masovna streljanja	197
Mokrinsko-kikindski partizanski odred na udaru	201
Streljanje boraca Mokrinsko-kikindskog partizanskog odreda	205
Dragutinovački partizanski odred prepolovljen	208
Tragedija Kumanačkog partizanskog odreda	211
Borba u Topoli kod Pančeva	211
Napad na Melence	223
UZROCI I POSLEDICE	229

GLAVA SEDMA

VOJVODINA U LETO 1942.	247
Delatnost Žarka Zrenjanina u severnom i južnom Banatu	251
Partizanski odred u Deliblatskoj peščari	259
Partijski tečaj i obnova Okružnog komiteta	269
Poverenstvo Pokrajinskog komiteta KPJ za Banat	273
Smrt Žarka Zrenjanina	276

GLAVA OSMA

KARAĐORĐEVACKI REJON	280
Pobeda karađorđevačkih komunista	283
Formiranje Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda i Sre- skog komiteta Partije	287
Izgradnja baza i razvijanje veza	292
Obnova Melenačkog i kraj Dragutinovačkog odreda	297
Pomoć Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba	301
Razdvajanje Karađorđevačko-aleksandrovačkog odreda	303
Pogibija članova Okružnog komiteta	305

GLAVA DEVETA

PARTIZANI I ILEGALCI JUŽNOG BANATA NA OKUPU	312
Razdvajanje snaga Južnobanatskog odreda i prvi gubici	316
Krize u odredu	319

	Strana
Napad na odred —————	323
Južnobanatski partizanski odred preuzima inicijativu —————	326
Prvi izveštaj Južnobanatskog odreda Pokrajinskom komitetu	331
Teški gubici odreda na Jeliki —————	333

GLAVA DESETA

PRED DALEKOSEŽNOM ODLUKOM —————	337
Novi gubici — —* — — — — —	338
Raspad grupe Miloja ka Filipčeva —————	340
Priprema partizanskog logora na Rašetinoj njivi — — — — —	344
Sakupljanje severnobanatskih boraca — — — — —	347
Severnobanatski partizanski odred u stroju — — — — —	350
Odred u akciji — — — — —	355
Prelazak Dunava — — — — —	361
Glavni zadatak odreda je izvršen — — — — —	364
Hrabra smrt dvadeset i dva borca Severnobanatskog odreda	368
DOPRINOS JEDINSTVU VOJVODINE —————	371

GLAVA JEDANAESTA

KANAL SURDUK — KARADORĐEVO —————	380
Obnova partijskih i skojevskih organizacija — — — — —	386
Transporti banatskih boraca za Srem —————	395
Tromesečni bilans — — — — —	398

GLAVA DVANAESTA

NAPAD NA KANAL —————	402
Blokada Višnjiceva —————	406
Nastavak neprijateljskih akcija severno od Karadorđeva — — — — —	412
Obruč oko Karadorđeva — — — — —	415
Dva martovska transporta Skojevaca — — — — —	421
Završne akcije nemačke ofanzive — — — — —	426

GLAVA TRINAESTA

USPOSTAVLJANJE VEZA JUŽNOBANATSKOG ODREDA S POKRAJINSKIM KOMITETOM I GLAVNIM ŠTABOM	432
Reorganizacija odreda i uspešne akcije — — — — —	436
Samostalna dejstva četa Četvrtog banatskog odreda — — — — —	440
Obnova masovnih organizacija i formiranje Banatske ope- rativne zone — — — — —	445

GLAVA ČETRNAESTA

INICIJATIVE OKRUŽNOG KOMITETA KPJ ZA SEVERNI BANAT —————	450
Prve oružane akcije —————	456

Akcioni plan Okružnog komiteta i formiranje Petog banatskog odreda	465
Nemački protivnapad	473
Od Coke do Elemira	479

GLAVA PETNAESTA

Situacija u Banatu	492
Udarni bataljon	502
Napad na Crepaju	504
Četiri partizanska odreda u južnom Banatu	505
Petrovgradski i Kikindski odred	512
Okružno partijsko savetovanje	518
Teške borbe kod Crepaje	521

GLAVA ŠESNAESTA

NEPRIJATELJ U KRITIČNOJ SITUACIJI	527
Poslednje borbe u severnom Banatu	531
Ceo Banat je slobodan	541
Dvanaesta i Trinaesta vojvodanska udarna brigada	548
UMESTO ZAKLJUČKA	551
NARODNI HEROJI JUGOSLAVIJE I BANATA	560
BIBLIOGRAFIJA	576
REGISTAR LIČNIH IMENA	
GEOGRAFSKI REGISTAR	

ĐORĐE MOMČILOVIĆ
BANAT U NARODNOOSLOBODILAČKOM
RATU

Tehnički urednik

Nikola Savić

Jezički redaktor

Blagoje Svorcan

Korektor

Irina Mijaljica

Korice

Dijana Ivanišević, dizajner

Štampanje završeno novembra 1977.

Štampa: „Prosveta“, Beograd, Đure Đakovića 21